ביבליאטעק פון ייוואָ
יידישער ווייסנשאפטלעכער אינסטיטוט

יאָרבוך

פון אמאפטייל

רעדאקטירט פון

ד״ר א. מוקדוני, ד״ר יעקב שאצקי

1

אַרויסגעגעבן פון
יידישן ווייסנשאפטלעכן אינסטיטוט
אמעריקאנער אפטייל
1133 בראָדוויי, ניו־יאָרק, נ. י.
1938

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2022

אַסטאָריאַ פּרעס, ניו־יאָרק 490

דעם אַנדענק פון
יהודה לייב כהן
געב. 15טן פעב., 1881
געשט. 3טן אַפּר., 1937

אינהאלט

זייט

פון דער רעדאַקציע 7

ד״ר יעקב שאַצקי:
יהודה לייב כהן (מאַטעריאַלן פאַר אַ ביאָגראַפיע) 9

י. ליפשיץ:
אַ ניט איינגעגעבענער פרוּוו פון אַ מאַסן־עמיגראַציע קיין אַמעריקע (אַ צושטייער צו דער געשיכטע פון די מזרח־איראָפעישע יידן אין די פאַראיניקטע שטאַטן) 39

בנימין שטיינבערג:
געשיכטע פון אַגראַריזאַציע פון יידן אין אַמעריקע (ביז 1880) . 60

מנשה אונגער:
שמעון בערמאַן און זיין פראָיעקט צו קאָלאָניזירן יידן אין אַמעריקע 91

ל. סילווער:
די געשיכטע פון דעם יידישן ישוב אין אָלבאַני, נ׳י. . . . 112

ד״ר הערמאַן פראַנק:
יידישע דעמאָגראַפיע אין די פאַראיניקטע שטאַטן (אירע פראָבלעמען, מעטאָדן און רעזולטאַטן) 155

מאיר בערגער:
בריוו פון אַ מאָראַן (קאָרבאָכאָלס בריוו פון 1595) 185

לייבוש לעהרער:
די אינטעליגענץ פון אַמעריקאַנער יידישע קינדער 217

אליהו שולמאַן:
דער יידישער פאָרווייליגנס־ראַמאַן אין אַמעריקע 238

ד״ר א. מוקדוני:
די עמיגאַנטישע דראַמע (אַ קאַפּיטל פון אַ פאַרקלערטער גרעסערער אַרבעט וועגן דער יידישער דראַמע אין אַמעריקע) 257

משה שטאַרקמאַן:
די שרהזאַן־זכרונות וועגן דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע . 273

יודל מאַרק:
יידישע אַנגליציזמען 296

ש. ניגער:
יהואשעס בריוו (מיט אַן אַריינפיר) 322

מ. ש—ן:
די קאָנסטיטוציע פון דער „אַרבייטער צייטונג״ 338

פון דער רעדאַקציע

דאָס „יאָרבוך פון אַמאָפּטייל", וואָס מיר טראָגן אונטער די לייענער אונזערע, וועט ניט זיין קיין צופעליקע, איינמאָליקע אויסגאַבע. דער אַמאָפּטייל האָט בדעה אַרויסצולאָזן יערלעך אַזעלכע וויסנשאַפטלעכע זאַמלונגען געווידמעט אויסשליסלעך דער אויספֿאָרשונג פון דער יידישער געשיכטע, עקאָנאָמיק, ליטעראַטור, טעאַטער און אַנדערע קולטור־צווייגן אין אַמעריקע.

דער אַמאָפּטייל איז קיינמאָל ניט געווען בלויז אַן אַגענטור צו זאַמלען פֿאַנדן פֿאַר ייוואָ — פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס זאַמלען פֿאַנדן איז איינע פון די הויפּט־טעטיקייטן פון אַמאָפּטייל, — אָבער גלייכצייטיק האָט דער אַמאָפּטייל כסדר געפירט אַ זעלבשטענדיקע וויסנשאַפטלעכע פֿאַרשונג־אַרבעט אין אַמעריקע, מיטן וויסן און פּולער הסכמה פון דעם צענטער אין ווילנע.

דער אַמאָפּטייל האָט אַפֿילו אַ געוויסע צייט אַרויסגעגעבן אַ וויסנשאַפטלעכן זשורנאַל „פּנקס" פֿאַר ליטעראַטור־געשיכטע, שפּראַכפֿאָרשונג, פֿאָלקלאָר און ביבליאָגראַפֿיע. דער פּערטל־יאָריקער „פּנקס" איז דערשינען פון 1927 ביז 1929, סך־הכל פינף העפטן. דער „פּנקס" איז דערשינען, איידער דער צענטער אין ווילנע איז צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן די „ייוואָ־בלעטער".

די דערשיינונג פון „פּנקס" האָט זיך אָנגעשטויסן אויף גרויסע שוועריקייטן, סיי מאַטעריעלע און סיי וויסנשאַפטלעכע. דער אַמאָפּטייל איז נאָך געווען זייער אַ יונגע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט זיך ערשט אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען, און די גרופּע, וואָס האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם „פּנקס", איז ניט געווען גענוג גרויס, זי זאָל קענען באַזאָרגן דעם זשורנאַל מיט ערנסטע וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן.

דאָס אַרויסגעבן פון די „ייוואָ־בלעטער" האָט געמאַכט פֿאַר איבעריק שוין די דערשיינונג פון „פּנקס".

צום קרעדיט פון אַמאָפּטייל דאַרף אויך צוגערעכנט ווערן די אויסגאַבע פון „אַרכיוו פֿאַר דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער און דראַמע", אונטער דער רעדאַקציע פון ד"ר יעקב שאַצקי. די גאַנצע רעדאַקציאָנעלע אַרבעט איז דורכגעפירט געווָארן אין אַמעריקע, אַ גרויסער טייל פון די מיטאַרבעטער זיינען אויך פון אַמעריקע, חוץ דעם איז דאָס בוך כמעט אינגאַנצן פינאַנסירט געווָארן פון אַמעריקע.

דאָס „פֿרעסע זאַמלבוך", וואָס איז דערשינען פֿאַראָיאָרן צום 250־יאָריקן יובל פון דער יידישער פרעסע, איז אינגאַנצן רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן געווָארן פון דעם אַמאָפּטייל.

אַזוי אַרום האָט שוין דער אַמאָפּטייל אפילו אַ טראַדיציע פון זעלבשטענדיקער פֿאַרשונג־אַרבעט.

אָבער עס איז נאָך געווען ביז איצט אַ געוויסע צופעליקייט און פֿלאַנ־לאָזיקייט אין דער פּאָרשונג־אַרבעט פון אַמאָפּטייל. איצט אָבער, ווען די אַרבעט פון דעם צענטער אין ווילנע איז איינגעשטעלט, ווען אַלע זיינע סעקציעס אַרבעטן נאָרמאַל, האָט דער אַמאָפּטייל געמוזט אויסזוכן פּאָר זיך אַ באַזונדער ווינקל פון פּאָרשונג־אַרבעט כדי ניט צו טאָן טאָפּלטע אַרבעט. דערפאַר האָט דער אַמאָפּטייל באַשלאָסן זיך קאָנצענטרירן אויסשליסלעך אויף יידיש־אַמעריקאַנישער טעמאַטיק.

די דאָזיקע אַרבעט קען בעסער געטאָן ווערן אין אַמעריקע, ווייל דאָ זיינען קאָנצענטרירט די וויכטיקסטע מאַטעריאַלן, און עס זיינען פּאַראַן רייכע ביבליאָטעקן. פּאָר דער צייט איז אויפגעקומען אַ דור יונגע יידישע וויסנשאַפטלער אין אַמעריקע, וואָס אים איז מער צום האַרצן צו אַרבעטן אויף דעם געביט פון יידיש אַמעריקאַנישער פּאָרשונג.

דאָס ערשטע יאָרבוך פון אַמאָפּטייל, וואָס מיר טראָגן אונטער דעם לייענער, איז געווידמעט דער געשיכטע פון יידן אין אַמעריקע. דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור און פּרעסע, פון דער יידישער עמיגראַציע, דעמאָגראַפּיע, פּסיכאָלאָגיע, אאַ״וו.

דאָס ערשטע יאָרבוך פון אַמאָפּטייל ווערט געווידמעט דעם אָנדענק פון דעם פּלייסיקסטן און טיפּסטן פּאָרשער פון יידישן פֿאָלקלאָר און דעם גרעטרייסטן און איבערגעבנסטן בויער פון ייוואָ און פּונעם אַמאָפּטייל — יהודה לייב כהן.

ד״ר יעקב שאַצקי האָט אין יאָרבוך אַן אויספירלעכע ביאָגראַפיש־וויסנשאַפטלעכע אַרבעט וועגן אונדזער פּריצייטיק פּאָרשטאָרבענעם חבר.

ניו־יאָרק, דעם 7טן יאַנואַר, 1938.

יהודה לייב כהן

ד״ר יעקב שאַצקי

יהודה לייב כהן

(1937 — 1881)

מאַטעריאַלן פאַר אַ ביאָגראַפיע.

1

יהודה לייב כהן איז געבוירן געוואָרן אין ווילנע, דעם 15טן פעברואַר, 1881. זיין פאָטער איז געווען אַ מעל־סוחר. וועז כהן איז געווען נאָך אַ קינד, האָבן זיך די עלטערן באַזעצט אין וואַרשע, אַזוי אַז זיין יידישע דערציונג האָט ער באַקומען שוין דאָרטן. ער איז געגאַנגען אין חדר, ווי אַלע יידישע קינדער אין יענער צייט, און מיט דעם האָט זיך אָפגעשלאָסן זיין שול־בילדונג. דער פאָטער האָט אים אָפגעגעבן צו אַ זייגערמאַכער, און זייער פרי האָבן זיך פאַר אים פאַר־ענדיקט די זאַרגלאָזע קינדער־יאָרן. ער האָט אָבער אַרויסגעוויזן גרויס חשק צום לערנען און האָט אָנגעהויבן אַ סך אַליין צו לייענען. ער האָט זיך אויסגע־לערנט צו לייענען רוסיש און פויליש. מיט דער יידישער ליטעראַטור האָט ער זיך זייער שטאַרק פאַראינטערעסירט. ער האָט געלייענט ניט נאָר די ערנסטערע יידישע ליטעראַטור, נאָר אויך די פאָפּולערע ליטעראַטור, שונד־ראָמאַנען אאַ״וו. די פרייַע צייט פלעגט ער פאַרברענגען אין די קרייזן פון יונגע יידישע בעל־מלאכות, און וועז ער האָט דערזען ווי אָפּגעשטאַנען זיי זיינען, האָט ער אָרגאַניזירט אַ ליי־ביבליאָטעק פון יידישע ביכער. די דאָזיקע ביבליאָטעק האָט געהאַט כמעט אַלץ, וואָס איז צו יענער צייט אַרויס אין יידיש אין רוסלאַנד און פוילן און אפילו אייניקע אַמעריקאַנער אויסגאַבן. די ביבליאָטעק איז געווען באַהאַלטן אין אַ פריוואַטער דירה, ווייל קיין דערלויבניש דערויף האָט כהן, ווי אַ מינדעריעריקער, פאַרשטייט זיך, ניט קענען באַקומען.

כהנס ביבליאָטעק האָט געשפילט אַ געוויסע ראָלע אין די קרייזן פון וואַרשעווער פועלים. מיר וויסן פון אַנדערע מקורים, אַז אַזעלכע קלייניע יידישע ביבליאָטעקן האָבן צו יענער צייט געשפילט אַ ראָלע אין פאַרשפרייטן ראַדיקאַלע און סאָציאַליסטישע אידייען אויף דער יידישער גאַס (זע: ליטוואַקס זכרונות אין „רויטן פנקס״ 1).

די ביבליאָטעקן האָבן שטילערהייד קאָנקורירט מיט די פאָקן־טרעגערישע „קולטור״ פאַרשפרייטער און בוכהענדלער, וואָס פלעגן געבן „אויף פראָקאַט״ די העפטן פון די שונד־ראָמאַנען. דער ציל פון די ביבליאָטעקן איז געווען אָפּרייסן דעם בעסערן אַרבעטאַרישן עלעמענט פון דעם דאָזיקן שעדלעכן לייען־שטאָף און דערציען זיי אין סאָציאַליסטישן גייסט. אויך כהנס יוגנטלעכע אונטערנעמונג, געבויט אויף ריין אידעאַליסטישע פרינציפּן האָט געהערט צו

דער דאזיקער קאטעגאריע פון זעלבסטבילדונג אינסטיטוציעס, וואס האבן זיך אין יענער צייט באוויזן אויף דער יידישער גאס פון די גרעסערע שטעט אין פוילן און ליטע (ווילנע, מינסק, לובלין, זאמאשטש, וואַרשע).

אין זיין ביבליאטעק האט כהן אויך געהאט, ווי געזאגט, די אמעריקאנער אויסגאבן, באזונדערס די סאציאליסטישע, וואס זיינען, כידוע, געווען פארבאטן אין צארישן רוסלאנד. איינער פון די פאקן־טרעגערישע ספרים־העגדלער האט אים געמטרט. מען האט אים ארעסטירט פאר פירן א ביבליאטעק אן א דער־לויבעניש און די ביכער האט מען קאנפיסקירט. כהן איז אבער באלד באפרייט געוואָרן, וויל ער איז געווען צו יונג צוגעצויגן צו ווערן צו פראנטוואָרטליכ־קייט פאר זיין „אומלעגאלער" ארבעט. די ביבליאטעק האט מען אים אבער ניט צוריקגעבן און אזוי ארום איז פארשוווּנדן געוואָרן איינע פון די פולקאמסטע זאמלונגען פון די וועלטלעכע יידישע ביכער־זאמלונגען פון 19טן יאָרהונדערט, וואס עס איז געווען בנמצא צו יענער צייט. עס איז ענגוג צו זאגן, אז כהנ'ען איז געלונגען צענויפזאמלען די יידישע ביכער פון די דרוקן פון גאליציע און רומעניע, וואס זיינען סוף 19טן יאָרהונדערט געווען שוין גרויסע זעלטנהייטן.

אין יענע קרייזן פון פועלים האט כהן זיך אויך באקאנט מיט סאציאליס־טישע אידייען. דאס איז געווען נאך איידער דער „בונד" איז אנטשטאנען. אין וואַרשע איז געווען א לויזע גרופע פון יידישע ארבעטער, וואס האבן געהערט צו דער פוילישער סאציאליסטישער פארטיי (פ. פ. ס.). די דאזיקע גרופע האט געהאט איר צענטער אין דער פאך־שול פאר יידישע בעל־מלאכות, וואס די קהילה האט געגרינדעט. דאס זיינען געווען מערסטנטייל קינדער פון וואַרשע־ווער יידישן דעקלאסירטן קליינבירגערטום און אויך ארבעטער. אין דער דא־זיקער שול האט מען חוץ מלאכות אויך געלערנט פארשיידענע לימודים לויטן פראגראם פון א פאלקשול.

די תלמידים פון דער דאזיקער שול האבן זיך געהאלטן פאר מער „פארט־געשריטענע" לגבי די אנדערע, ווייל חוץ יידיש האבן זיי געקענט אויך פויליש.

כדי צו פירן אויף יידיש אן אגיטאציע צווישן די יידישע ארבעטער, וואס האבן קיין פויליש ניט געקענט, האט די פ. פ. ס. ארגאניזירט א יידישע גרופע. צו דער דאזיקער גרופע האבן געהערט די שפעטערדיקע יידישע שרייבער לעאן גאטליב, רובינשטיין (מיכלסאן). אין וואַרשע איז די גרופע פון יידישע „פעפעסאוצעס" געווען זייער א רעפרעזענטאטיווע. אפילו פרץ האט א געוויסע צייט סימפאטיזירט מיט דער אידעאלאגיע פון דער דאזיקער פארטיי. פרצעס ארעסט אין 1899, איז געווען פארבונדן מיט אן אומלעגאלער פארלעזונג, ארגאניזירט פון די יידישע טוער פון פ. פ. ס.

מיט דער דאזיקער גרופע איז כהן געקומען אין א בארירונג. קיין טעטי־קער טוער איז ער דארטן ניט געוואָרן. פון די יידישע טוער פון פ. פ. ס. פלעגט כהן באקומען סאציאליסטישע אויסגאבן פון אמעריקע, וואס די דאר־טיקע „יידישע פאסט פון פ. פ. ס.", אן ארגאניזאציע געגרינדעט פון ב. פיגנבוים

און אַ געוויסן קלעפפיש, ביידע עמיגראַנטן פון וואַרשע פלעגט איבערשיקן.

כהן האָט ניט געקענט ווערן אינגאַנצן טעטיק אין דער דאָזיקער אַרגאַניזאַציע, ווייל, ווי ער האָט שפּעטער מיט יאָרן דערקלערט, איז ער שוין דאַן געווען אַ „באַוווסטזיניקער זשאַרגאָניסט", בעת די יידישע טוער פון פּ. פּ. ס. האָבן געקוקט אויף „זשאַרגאָן" בלויז ווי אויף אַ מיטל צו פאָלאָניזירן די יידישע אַרבעטער אין סאָציאָליסטישן גייסט.

כהן פלעגט באַזוכן די געהיימע מיטינגען פון דעם דאָזיקן קרייזן, געלייענט זייער ליטעראַטור, געגאַנגען אויף די „מאַיווקעס" (מאַי־פאַראַדעס), וואָס האָבן דעמאָלט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין די יידישע קרייזן. דאָס איז געווען דערפאַר, ווי עס אינפאָרמירט אייגער פון די עלטסטע יידישע טוער אין פּ. פּ. ס. (משה קויפמאַן), ווייל צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון פוילן האָבן קריסטלעכע מיידלעך געטאַנצט מיט יידישע בחורים אין לאַנגע קאַפּאָטעס.

אויף די דאָזיקע פאַראַוויילונגען אויסערן שטאָט, ווי אויך אין דער גרויסער יידישער וואַרשע מיט אירע „קנאיפּעס", טאַנצוואָלן, כלערליי פאַראַוויילונגס־פלעצער פאַר „עמך", האָט כהן געזען יידישע יוגנט טאַנצן און געהערט זינגען לידלעך. די דאָזיקע לידלעך האָבן אים שטאַרק פאַראינטערעסירט. אַביסל האָט ער שוין גאָלייענט וועגן דער וויכטיקייט פון פאָלקס־פּאָעזיע. ער האָט אָבער מער אינטואיטיוו אויפגעכאַפּט, ווי ער האָט צו יענער צייט געווויסט טעאַרעטיש וועגן דעם דאָזיקן ענין.

דאָס איז געווען אין 1896. כהן איז אָלט געווען פופצן יאָר, ווען ער האָט אָנגעהויבן זאַמלען יידישע פאָלקסלידער.

ווי אַזוי האָט ער דאָס געטאָן?

כהן דערציילט אונדז וועגן דעם אָט־וואָס:

„איך האָב מיר ערגעץ־ווו באַקענט מיט אַן אַרבעטער, אַ יונגן בעל־הביתל, ביי וועמען אין הויז עס פלעגן זיך צוזאַמענקומען זיינע און זיין וויבלס חברים און חברטאַרינס, בחורים און מיידלעך, מיט וועמען זיי האָבן געאַרבעט צוזאַמען. יעדן שבת, סייווינטער, סיי זומער פלעגט זיך דאָס יונגוואַרג אַהין צוזאַמענקלייבן, טאַנצן, זינגען, שטיפּן און אַזוי פאַרברענגען פריילעך די צייט".

איינמאָל איז כהן אַהין געקומען מיט אַ בשורה, אַז ער קען נייע יידישע פאָלקסלידער. ער האָט זיי פאַרגעזונגען, און דער רעזולטאַט איז געווען, אַז די יונגע חברה איז אַריין אין אַ מין האַזאַרד צו וויזן, אַז כהן קען ניט אַלע יידישע לידער. אַזוי אַרום האָט ער פון זיי אַרויסבאַקומען נייע לידער. דאָרטן אין יענע קרייזן איז כהנ'ען געלונגען צו פאַרשרייבן די מערסטע פון זיינע ליבעס־לידער, וואָס וועלן, מיט רעכט, אָנגערקענט פאַר דער ווייכטיקסטער אָפּטיילונג אין זיינע זאַמלונגען.

די אַרבעטער־לידער האָט כהן געזאַמלט אין גאָר אַן אָנדער סביבה. אין אַ ניט פאַרעפנטלעכן פראָגמענט פון זיינע אויטאָביאָגראַפישע נאָטיצן דערציילט אונדז כהן, אַז ער האָט אין וואַרשע געקענט אַ פּאָר „מייסטראָווע" (אייגנטי־

מערינס פון שנייידער־וואַרשטאַטן). די דאָזיקע „מיסטראָווסע" פלעגן זינגען אַלע לידער, וואָס זיי האָבן געהערט פון די מיידלעך, וואָס האָבן ביי זיי געאַרבעט.

„ביי אייְנער", שרייבט כהן, „האָב איך פאַרשריבן דאָס ליד „הייב איך זיך אויף, ס׳איז שוין זעקס דעם זייגער" און ביי אַ צווייטער — „איידער איך לייג זיך שלאָפן, דאַרף איך שוין אויפשטיין" — צוויי, אגב קלאַסישע, יידישע אַר־בעטער־לידער.

אַזוי האָט כהן אין משך פון פינף יאָר (1896 — 1901) אויסגענוצט זיינע פאַרבינדונגען אין די יידישע אַרבעטאַרישע קרייזן, כדי צו קענען זאַמלען יידישע פאָלקסלידער.

אָבער דער פאַקט גופא, וואָס כהן האָט געזאַמלט דאָס יידישע פאָלקס־שאַפן דערקלערט נאָך ניט פסיכאָלאָגיש זיין פאַראינטערעסירן זיך מיט אָט־דעם געביט, וואָס איז צו יענער צייט ניט געווען אַזוי פאָפולער.

וועגן דער וויכטיקייט פון אַזאַ מין אַרבעט האָט כהן געקענט זיך דערווייסן פון דער ליטעראַטור וועגן דעם ענין; ער האָט זיך געקענט אויך אָנשטעקן מיט די נאַציאָנאַל־ראָמאַנטישע שטימונגען, וואָס האָבן געהערשט אין די יידיש־אינטעליגענטישע קרייזן סוף 19טן י״ה, שטימונגען, וואָס האָבן שפעטער געפונען זייער קינסטלעריש תקון אין די ווערק פון די בעסטע פון אונדזערע שרייבער.

אָן דער באַקאַנטשאַפט מיט דער דאָזיקער „פאָלקלאָריסטישע אָטמאָספערע" אויב מען קען זיך אַזוי אויסדריקן, איז שווער צו פאַרשטיין כהנס פיאַנעריש אַרבעט אויף דעם געביט פון יידישן פאָלקלאָר.

2

כהן האָט זיכער געלייענט אַדער געווען אינפאָרמירט וועגן די וויכטיקסטע פרוון צו זאַמלען יידישן פאָלקלאָר, וואָס זיינען געמאַכט געווארן, איידער ער איז צוגעטראָטן צו דער דאָזיקער אַרבעט.

שוין אין 1862, ד״ה כמעט אין דער זעלביקער צייט, ווען אין פעטערבורג איז דערשינען אויף רוסיש דאָס בוך פון מ. בערלין וועגן „עטנאָגראַפיע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין רוסלאַנד", איז אין וואַרשע פאַרעפנלעכט געווארן אַן אַרטיקל וועגן דער וויכטיקייט פון זאַמלען יידישע פאָלקס־ווערטלעך און שפּריכווערטער („יוטשענקא", 1862, 1).

אין 1868 האָט אַ געוויסער פעליקס כהן געדרוקט אַן אַרטיקל אין דער וואָכנשריפט „איזראַעליטאַ" (נומער 1) וועגן דעם גרויסן ווערט פון יידישע פאָלקס־לידער. דערביי האָט ער געבראַכט אַ פאָר מוסטערן פון זיינע זאַמ־לונגען און אַפּעלירט צום יידישן אינטעליגענט, ער זאָל זיך פאַראינטערעסירן מיט דעם ענין.

אין 1891 האָט די קראַקעווער אַקאַדעמיע פאַר וויסנשאַפט באַפולמעכטיקט ד״ר הענריך ביגלאַיזן (1855 — 1934), אַ באַקאַנטן פוילישן ליטעראַטור־היסטאָריקער (אַן אייניקל פון נחמן קראָכמאַל), צו זאַמלען יידישע פאָלקסלידער אין די סלאַווישע לענדער.

אין דער זעלביקער צייט האָט בנימין זשגעל (1866 — 1931) געזאַמלט אין גאַליציע יידישן פאָלקלאָר און עס פאַרעפנטלעכט אין פאַרשיידענע פוילישע און דייטשישע זשורנאַלן, ליידער, נאָר אין אַן איבערזעצונג. אין 1893 האָט זשגעל אָפּגעדרוקט אַ זאַמלונג פון יידישע פאָלקס־מעשיות, פאָלקס־שפּילן און לידער און די אויסגאַבעס פון דער קראָקעווער אַקאַדעמיע פאַר וויסנשאַפט.

אין 1897 האָט אַ וואַרשעווער פאָלקלאָריסט הענריך לעוו פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל, אין וועלכן ער פאָדערט אויפצוזאַמלען דעם יידישן פאָלקלאָר און שאַפן אַ יידישע פאָלקלאָר ליטעראַטור (איזראַליטא, נומ׳ 1, 1897). לעוו איז געווען דער ערשטער צו זאַמלען יידישע פאָלקס־וויצן. אין 1898 האָט ער אַרויסגעגעבן אויף פּויליש אַ סאָליד ביכל פון 70 זייטן וועגן יידישן פאָלקס־הומאָר, וואָס האָט אַרויסגערופן אַן אינטערעס אין די קרייזן פון די פּוילישע פאָלקלאָריסטן (זע: „וויסלאָ״, XII, 565 — 566).

צוזאַמען מיט אַ פּוילישער פאָלקלאָריסטן איגנאַציי פּיאָנטקאָווסקי האָט לעוו געדרוקט אַנקעטעס און קורצע אָפּהאַנדלונגען וועגן יידישן פאָלקלאָר אין דעם באַרימטן פּוילישן זשורנאַל „וויסלאָ״, וואָס איז אַרויס אין וואַרשע אין די יאָרן 1887 — 1905.

אין לעמבערג האָט איגנאַץ זיסער געשריבן וועגן יידישע פאָלקסלידער שוין אַזוי פרי ווי אין 1891, מיינענדיק מיט דעם די פאָלקסטימלעכע לידער פון די יידישע פאָלקס־דיכטער פון יענער תקופה.

אין אָקטאָבער 1896 וועלט אין האַמבורג געגרינדעט די „געזעלשאַפט פאַר יידישע פאָלקסקונדע״. אין דער זעלביקער צייט גיט פרידריך קרויס אַרויס דעם זשורנאַל „דער אורקוואַל״, וווּ פרץ האָט, אגב, פאַרעפנטלעכט אַ קליינע זאַמלונג פון יידישע פאָלקסלידער (1898, 27 — 29).

לעאָ ווינער, שמואל וויסבערג, ראובן בריינין, בנימין זשגעל זאַמלען און פאַרעפנטלעכן אין אַ לאַטיניזישער טראַנסקריפּציע יידישע פאָלקס־מעשיות און לידער און די דריי פּראָמינענטסטע אויסגאַבעס פון יענער צייט: „מיטטיילונגען פיר יידישע פאָלקסקונדע״, „גלאָבוס״ און „אורקוואַל״.

אין יאָר 1901 האָט אַ יונגער וואַרשעווער יידישער פאָלקלאָריסט הענריך לוצין קאָן פאַרעפנטלעכט אַן אויסצוג פון אַ גרעסערער אַרבעט וועגן „דער מעטאָדיק צו פאָרשן די יידישע פאָלקספּאָעזיע״ (איזראַליטא, 1901, נומ׳ 44, 45 און 47). (דער זעלביקער מחבר האָט אין 1900 אָפּגעדרוקט אין „איזראַליטא״, אַ רעצענזיע אויף ווינערס געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס וועלט אין ערגעץ ניט דערמאָנט).

ניט נאָר אין פרעמדע שפּראַכן האָט מען אָנגעהויבן שרייבן וועגן דעם יידישן פאָלקלאָר. אויך אויף יידיש באַווייזן זיך אַרטיקלען וועגן דעם דאָזיקן ענין.

בוכבינדער האָט געדרוקט אין ספּעקטאַרס „הויזפרײַנד״ אַן אַרטיקל וועגן „יידישע זאַבאָנעס״.

אין דעם זעלביקן באַנד האָט י. י. לערנער געדרוקט אַ גרעסערע אַרבעט

וועגן יידישע פאלקסלידער א"נ די יודישע מוזע (II, 1898, זייטן 182 — 198).

אין דעם דאזיקן זייער אינטערעסאנטן ארטיקל קלערט אויף דער מחבר דעם יידישן לייענער, אז יעדעס ליד, וואס שטאמט פון פאלק איז געשאפן געווארן אין משך פון יארן.

„א לידל ווערט געבוירן אין פאלק", שרייבט לערנער, „וען עס איז פאר־שכורט פון עפעס א וויכטיקן מאמענט, וען א געוויסער געדאנק מוז זיך ארויס־רייסן גלייך פון דעם קאפ פונעם גאנצן פאלק און דורכגיין דורך א מאסע פון פארשיידענע פאזן, ביז עס קומט ארויס געלייטערט די מחשבה, וואס איז אייגנט־לעך דער צוועק פון דעם לידל".

דאס איז געווען צו יענער צייט א פריש און נייי ווארט וועגן דער מהות פון פאלקסליד. בעת בערלין האט בכלל געלייקנט די עקסיסטענץ פון פאלקסלידער ביי יידן, האט ארשאנסקי געשריבן (אין 1877), אז יידן פארמאגן דוקא יא פאלקסלידער, אבער זייער וועדט באשטייט ניט אין זייער דיכטעריש עלעמענט, נאר אין דעם, וואס זיי באשטעטיקן, אז יידן לעבט זיך זייער שלעכט עקאנאמיש. די דלות־מאטיוון פון די דאזיקע לידער זיינען פאר ארשאנסקין געווען וויכטיק כדי אפצושלאגן די גוזמאות און מעשיות וועגן יידישער רייכקייט.

חוץ דעם — זאגט ארשאנסקי — איז געניג צוצוהערן זיך צו עטלעכע יידישע פאלקסלידער כדי זיך איבערצייגן, אז דעם יידישן הארץ זיינען ניט פרעמד די געפילן פון ליבע, מסירת־נפש אא"וו.

די דאזיקע אפאלאגעטישע מאטיוון האבן געבראכט א סך שאדן דעם עצם ענין פון יידישן פאלקלאר, ווייל אנשטאט צו קלייבן פאלקלאר, האבן זיך אזעלכע מענטשן, ווי ארשאנסקי, באגנוגנט מיט אויפכאפן פון פאלק נאר עטלעכע מוס־טערן פון יענעם טיפ לידער, וואס זאלן באשטעטיקן זייערע פובליציסטישע הנחות.

3

עס איז גאר קיין ספק ניט, אז כהן האט געלייענט די אלע ארטיקלען און געזען די געדרוקטע זאמלונגען פון יידישן פאלקס־שאפן. זיי האבן אים אבער ניט געקענט צופריידנשטעלן, ערשטנס דערפאר, וואס די פאלקס־שאפונגען זיי־נען געווען אדער איבערזעצט אין פרעמדע שפראכן אדער געדרוקט אין א לא־טיינישער טראנסקריפציע, און צווייטנס, וייל מיט קלייניע אויסנאמען (לערנערס ארטיקל) זיינען די טעארעטישע אפהאנדלונגען געווען ניט קיין ריין־פאלק־לאריסטישע, נאר פובליציסטישע. עס איז זייער כאראקטעריסטיש פאר דעם יונגן כהן, וואס ער האט געוואלט איבערשרייבן און ברענגען צוריק אין דעם לבוש פון אריגינאל די אלע זאמלונגען, וואס זיינען געווען געדרוקט אויף „גויאיש". אין זיין ארכיוו האט זיך אפגעהיט א העפט מיט פאלק־מעשיות, וואס זיינען געדרוקט אין די „מיטטיילונגען פיר יידישע פאלקסקונדע". כהן האט זיי צוריק „פארריידישט" ד"ה איבערגעשריבן מיט יידישע אותיות. דאס איז געווען אין 1898, וען ער איז אלט געווען סך־הכל 17 יאר. ער פלעגט

אַריינקומען אין דער ביבליאָטעק פון דער יידישער „קאָרשול" אין וואַרשע, אויף טלאָמאַצקע גאַס, און דאָרטן לייענען די אַלע יידישע פאָלקלאָריסטישע אויסגאַבעס און נאָכדעם איבערשרייבן אויף יידיש די מעשיות מיט דעם גאַנצן ביבליאָגראַפישן מאַטעריאַל, וועלנדיק גיין טיפער צו די קוואַלן.

חוץ דער ווירקונג פון דער ליטעראַטור האָט אַ געוויסע השפּעה אויף כהנ׳ען געהאַט די יידישע ליטעראַרישע גרופּע אין וואַרשע, וואָס האָט צו יענער צייט אַרויסגעוויזן אַן אינטערעס פאַרן יידישן פאָלקסשאַפן.

אין צענטער פון דער דאָזיקער גרופּע איז געשטאַנען פּרץ, וועמען כהן האָט ממש פאַרגעטערט.

אין דעם זעלביקן יאָר, ווען כהן האָט אָנגעהויבן זאַמלען פאָלקלידער, האָט פּרץ שוין געהאַט צוגעגרייט צום דרוק אַ זאַמלונג פון 47 פאָלקסלידער. דאָס ביכל איז שוין אפילו דורכגעגאַנגען די האַנט פון דעם וואַרשעווער צענזאָר, אָבער איז צוליב אומבאַקאַנטע סיבות ניט דערשינען (זע: „ייוואָ־בלעטער", XII 286 — 290). אייניקע פון די לידער האָט פּרץ געדרוקט אין „אָם אורקוואַל"; אַנדערע האָט ער אין 1899 אויסגעליען לעאָ ווינערן, וועלכער האָט זיי טיילווייז אויסגענוצט ביים דרוקן זיינע זאַמלונגען.

כהן האָט וועגן דעם געוווסט, נאָך איידער ער האָט זיך באַקאַנט מיט פּרצן. דאָס מיינט, אַז כהן האָט נאָך פאַר 1896 זיך אינטערעסירט, סיי מיטן יידישן פאָלקלאָר און סיי מיט דער יידישער ליטעראַטור.

אין דעם, ליידער, ניט־פאַרענדיקטן אַרטיקל „י. ל. פּרץ וויי אַ זאַמלער פון יידישע פאָלקסלידער" („ייוואָ־בלעטער", XII, 280 — 285) דערציילט כהן, אַז אין 1895 אָדער 1896 איז „אַרומגעגאַנגען אַ סלוך צווישן די אויפגעקלערטע יידישע לייענער אין וואַרשע, אַז דער שרייבער יצחק לייבוש פּרץ... זאַמלט יידישע פאָלקסלידער".

כהן גיט איבער אַן אונטערגעהערטן געשפּרעך צווישן צוויי יונגעלייט, וואָס האָבן דערציילט, אַז פּרץ צאָלט „במזומן פאַר יעדן ליד".

יענע זאַמלעריש תקופה, וואָס נאָמבערג כאַראַקטעריזירט ווי אַ צייט פון דער „ניט געווואָרענער יידישער „נאַראָדניטשעסטוואָ", איז געווען אַ פאָלקס־טישע באַוועגונג שטאַרק באַאיינפלוסט פון דער פּוילישער באַוועגונג. דערפון נעמען זיך אויך די אַרטיקלען וועגן יידישן פאָלקלאָר אין דער „אייזראַעליטאַ", דעם אָרגאַן פון די אַסימילאַטאָרן.

נאָמבערג דערציילט, אַז ביי פּרצן אין שטוב פלעגט מען יעדן שבת זינגען פאָלקסלידער. דאָס ווערט אויך באַשטעטיקט אין די זכרונות פון ד״ר גרשון לעווין.

„צווישן דעם קרייזל, וואָס פלעגט זיך דאָ (ד״ה ביי פּרצן) פאַרזאַמלען, איז געווען ה׳ כהן, אַ זייגערמאַכער לויט זיין פראָפעסיע, וואָס איז געווען אמת פאַר־ליבט אין די לידער. ער האָט זיי געשעפט פון די ערשטע קוועלן, אין די וואַרשעווער „קנייפּעס", אין אַלע ערטער, ווו יונגען און מיידן פלעגן זיך צו־זאַמענקומען צו טאַנצן און צו זינגען. דער ה׳ כהן איז דער בעסטער קענער

פון די יידישע פאלקסלידער".

ווייטער שרייבט נאמבערג, אז כהן פלעגט זיין „אימשטאנד איבערצוגעבן די באזונדערע רייצן פון יעדן לידל, די פיינסטע ניואנסן פון די הארציקע אייגנאכע מעלאדיעס".

„אויף פרצן — אינפארמירט ווייטער נאמבערג — און אויף זיין קריז האבן די לידלעך געווירקט ווי א נבואה... מיר האבן אלע געהאט דעם אייגנדרוק, אז א פרישער קוואל, א לעבעדיקער און שפרודלדיקער, האט זיך געפנט. נישט נאר, וואס די לידלעך האבן אנטציקט מיט זייער נישט־געקינסטלטער פאזיע, מיט זייער אינערלעכער וואהרהייט, מיט זייער טיפער הארציקייט; זיי האבן נאך געווען און געראפן צו „א וועלט, וואס איז געווען אינגאנצן אומבאקאנט דעם יידישן אינטעליגענט"...

אין וואס איז באשטאנען די אנטפלעקונג?

נאמבערג שרייבט אונטער דאס, וואס איז שפעטער געווארן די גרונד־אידייע פון כהנס ארבעטן, אז דאס פאלק זינגט פון ליבע, צער און פרייד.

כהנס לידער האבן לויט נאמבערגס אויסדרוק „ארויסגערופן א „רעוואלוציע". אמת די דאזיקע „רעוואלוציע" האט געווירקט ריין עסטעטיש". די שבתים פלעגט מען פארברענגען ביי פרצן און זינגען „פאלקסלידער אין א מאדנער געהויבענער שטימונג".

כהן האט זיך דערפילט שטארק דערהייבן. ער האט דערזען, אז עס שאפט זיך א סביבה ארום אים, און מיט גרויס באגייסטערונג האט ער פארגעזעצט די זאמלונג פון פאלקסלידער.

פרץ האט צו יענער צייט געהאט בדעה צוזאמען מיט כהנ'ען ארויסגעבן יידישע פאלקסלידער. דאס איז צו זען פון א ניט־פארענדטלעכן בריוו, געשריבן אויף פויליש (ליידער, ניט דאטירט). אין דעם דאזיקן בריוו לאדט פרץ אייך כהנ'ען קומען צו אים אהיים און ארומריידן „די ענינים פון פאלקסלידער" *.

דאס האט געקענט זיין ארום 1899 אדער 1900, וועז כהן האט געווויינט אויף סמאטשע גאס, נומער 8, אלזא עטלעכע יאר שפעטער נאך דעם, ווי כהן איז געווארן א שטענדיקער ארייגנגייער ביי פרצן, מיט וועמען עס האט אים, אגב,

---

* פאר דעם ענין „פרץ און דער יידישער פאלקלאר", זע: א. רייזען, „צוקונפט", 1915, נ' 7. זז. 649 — 650; ש. א ש, צוקונפט", 1915, ז. 462; ב ע ל מ ח ש ב ו ת אין זאמלבוך י. ל. פרץ, צום יארצייט, פעטראגראד, 1916, זז. 23 — 34; ש. א נ — ס ק י, יידישע וועלט, 1915, נ' IV — V זז. 16 — 80, ח. ד. נ א מ ב ע ר ג — א ליטעראריש דור, וואַרשע, 1916; דאס זעלביקע אין בוך פעליעמאנען, וואַרשע 1919, 190 — 194; ד"ר ג. ל ע ו י ן — פ ר ץ, אביסל זכרונות, וואַרשע, 1919, ז. 28 א"וו; נ. מ י י ז י ל. — בריוו און רעדעס פון י. ל. פרץ, ווילנע, 1929, ז. 106 און 115.

ל ע א ן ג א ט ל י ב האט מיר דערציילט, אז ער האט געזאמלט לידער פאר פרצן. אין יענער צייט (ארום 1897) האט ער זיך אויך באקענט מיט כהנ'ען. אין 1915 האט גאטליב וועגן דעם געדרוקט אן ארטיקל אין „פארווערטס", וועלכער איז מיר ניט צוגענגלעך.

באַקאַנט נאַמבערג (זע: א. רייזען — עפּיזאָדן פון מיין לעבן, II, 73 — 74).

די יידישע דעמאָקראַטישע נאַציאָנאַל געשטימטע אינטעליגענץ האָט אין יענער צייט, וועו כהן האָט געזאַמלט יידישע פאָלקסלידער, ביי יעדער געלעגנהייט געמאַכט פראַפאַגאַנדע פאַר זאַמלען פאָלקלאָר.

אין יענער צייט פלעגן אין ווארשע פאָרקומען אינטערעסאַנטע פורים-בעלער. א. רייזען האָט וועגן זיי אויספירלעך געשריבן אין זיינע זכרונות. פון די באַשרייבונגען, וואָס מיר געפינען אין דער דעמאָלטדיקער פרעסע, איז צו זען, אַז פרץ איז געווען די צענטראַלע פיגור אויף די דאָזיקע בעלער. אין כהנס אַרכיוו האָט זיך אָפּגעהיט אַן אויסשניט פון דער פּוילישער ציוניסטישער צייטונג, „ווסכוד", וואָס איז דערשינען אין לעמבערג. דאָרטן ווערט באַשריבן צוויישן אַנדערע זאַכן אויך אַ מאַסקע פון אַ בעטלער, וואָס גייט אַרום און זאַמלט יידישע פאָלקסלידער. דער דאָזיקער בלינדער בעטלער איז אַרומגעגאַנגען אין דער באַגלייטונג פון אַ יונג מיידל, איבערן זאָל פון „דאָלינאַ שווייצאַרסקאַ", וווּ דער באָל איז פאָרגעקומען. ביידע האָבן פאָרגעזונגען לידער. עס איז וואָר-שיינלעך, אַז כהן איז אויף דעם באָל געווען, און דער דאָזיקער באַריכט איז ביי אים געבליבן ווי אַן אַנדענק פון יענעם אָוונט, אויף וועלכן מען האָט אַזוי קינסטלעריש דעמאָנסטרירט די אידייע פון זאַמלען יידישן פאָלקלאָר.

פון יענער תקופה איז ביי אים געבליבן דער דאָזיקער ווינדערבאַרער גע-פיל פון פרייד, וואָס האָט געפונען אַן אויסדרוק אין די שלוסווערטער פון זיין הקדמה צו דער צווייטער בענדיקער זאַמלונג, וואָס ער האָט שפּעטער אַרויסגעגעבן אין אַמעריקע.

„ווי לאַנג איך וועל לעבן, וועל איך ניט פאַרגעסן יענע שבתים, יענע פאַר-נאַכטן, יענע טייערע און זיסע שטונדן, וועו „גזעזסן זיינען מיר אויף אייך באַנק און געזונגען האָט איר „מיר שיינע לידער... קיינמאָל, קיינמאָל וועל איך זיי ניט פאַרגעסן".

כהן האָט שוין געהאַט אַ גרויסע זאַמלונג פון לידער, וועו „גינזבורג און מאַרעק האָבן פאַרעפנטלעכט אַן אויפרוף אין אַלע צייטונגען, אַז זיי גרייטן זיך אַרויסצוגעבן אַ זאַמלונג פון יידישע פאָלקסלידער און בעטן, מען זאָל זיי צו-שיקן מאַטעריאַל. אַרום דעם דאָזיקן אויפרוף האָט זיך אַנטוויקלט אַן אינטע-רעסאַנטע דיסקוסיע, אין וועלכער עס האָבן אַנטייל גענומען ענגעל, שלום עליכם, לעאָ ווינץ און דער רוסישער קאַמפּאָזיטאָר ליפּאַיעוו.

די דיסקוסיע האָט זיך געדרייט אַרום דער פראַגע: „וואָס איז אַזוינס אַ פאָלקסליד?" וויייל מען האָט צו יענער צייט ניט געמאַכט קיין אונטערשייד צווישן אַ פאָלקסטימלעך לידל און אַ פאָלקסליד, און מען האָט אויך ניט געהאַט קיין פעסטע מיינונג וועגן דער פראַגע פון יידישער מוזיק.

די דאָזיקע דיסקוסיע פאָרדינט אַן אויספירלעכע אויספאָרשונג; זי גייט אָבער ניט אַריין אין די ראָמען פון אונדזער אַרבעט. דאָ איז נאָר כדאי אָנצוי-ווייזן, אַז ווינץ האָט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די זאַמלער אויף דער

וויכטיקייט צו זאמלען די יידישע מעלאדיעס אויף און ניט נאר די טעקסטן, ווייל די מעלאדיע איז די נשמה פון ליד. (זע: וואסכאד, 1898, אקטאבער, זז. 1 — 16, בערענגאווסקי: צו די אויפגאבעס פון דער יידישער מוזיקאלישער פאלק־לאריסטיק און בוך: פראבלעמעס פון פאלקלאריסטיק, קיעוו, 1932; ז. 141 — 145 און די צייטונגען פון יענער צייט).

מען האט שוין לאנג געהאלטן, אז דאס פאלקסליד דארף פארצייכנט ווערן צוזאמען מיט דער מעלאדיע.

גינזבורג און מארעק האבן ארויסגעגעבן זייער זאמלונג באזירט אויסשליסלעך אויף צוגעשיקטע מאטעריאלן, דערצו נאך אן נאטן. (אין 1901). נאכדעם, ווי זייער באנד איז דערשינען, האט כהן דורכגעקאנטראלירט זיין זאמלונג, געפסלט די לידער, וואס זיינען ארײן אין יענער זאמלונג און איבערגעלאזט נאר די וואריאנטן, 60 אין צאל. ער האט אנגעשריבן אן ענטוזיאסטישן בריוו צו שאול גינזבורגן און האט אים צוגעזאגט „מיטצוטיילן" זיינע געדאנקען איבער יידישע פאלקסלידער. גינזבורג האט אים געענטפערט, אז ער גרייט א צווייטן באנד פון פאלקסלידער, און דעריבער בעט ער, אז כהן זאל אים צושיקן זיין זאמלונג.

אבער כהן האט געוואלט אליין ארויסגעבן זיין זאמלונג. אין וואַרשע האט ער דאס ניט געקענט טאן. ער איז געווען צו ארעם פאר אזא הוצאה, און קיין מעצענאטן האט ער ניט געקענט פאראינטערעסירן מיט זיין ארבעט, הגם ער האט זיך שטארק וועגן דעם באמיט.

אין וואַרשע איז אים געוואָרן ענג, און סוף 1901 האט כהן גענומען דעם וואנדערשטאק און איז אוועק קיין לאנדאן. דאס איז געווען גראד ערב דעם פריזיוו. ער איז אלט געווען 20 יאר. די וועלט איז געשטאנען פאר אים אפן.

4

געקומען איז כהן קיין לאנדאן יונג און אומדערפארן, אבער פול מיט פלענער און וואַרעמע דערינערונגען פון דעם וואַרשעווער פעריאד.

לאנדאן איז דעמאלט געווען א יידישע שטאט. סוף 19טן און אנפאנג 20סטן י״ה האט אהין געשטראמט א גרויסע יידישע עמיגראציע. די יידישע גאס איז געווען פול מיט פארטייען, קלובן, ביבליאטעק. עס זיינען ארויסגעגאנגען פאר־שיידענע צייטונגען און זשורנאלן. אלע גרויסע פארטייען האבן געהאט יידישע שפראך־סעקציעס.

מרמר דערציילט, אז ווען ער איז געקומען קיין לאנדאן (אין דער זעלביקער צייט וואס כהן — דארטן טאקע האבן זיי זיך באפריינדעט), איז דאס יידישע לעבן געווען פילפארביק און פול מיט אימפעט. יידישע פארלאגן האבן ארויס־געגעבן ביכער; אין די קלובן האט מען דעבאטירט וועגן ליטעראטור און פאלי־טיק. פאר א יונגן עמיגראנט פון פוילן, וווּ דאס לעבן איז געווען אזוי שטארק

קאַנטראַלירט פון דער צאַרישער מאַכט, איז לאָנדאָן געווען אַ גן־עדן.

כהן האָט זיך אין לאָנדאָן נענטער באַקענט מיט פאַרשיידענע פאַרטייען און שאַטירונגען, און פון דעם אַמאָליקן סימפּאַטיקער פון פּ. פּ. ס. איז געוואָרן אַ סימפּאַטיקער פון פּראָלעטאַרישן ציוניזם. ער האָט געהאַלטן לעקציעס, געשריבן אין „הייד פּאַרק", ליב געהאַט הייסע דיסקוסיעס און בכלל זיך געפילט זייער גוט אין דעם קאָכיקן יידישן עמיגראַנטישן לעבן.

אין יענער צייט איז געקומען קיין לאָנדאָן ד"ר נחמן סירקין, וואָס האָט פּראָפּאַגאַנדירט דעם סאָציאַליסטישן ציוניזם. כהן האָט זיך מיט אים באַקענט. אונטערן איינפלוס פון סירקינס אידייען האָט ער געגרינדעט אַ ציוניסטישן אַרבעטער־פאַראיין א"נ „פּאַרווערטס". די דאָזיקע אַרגאַניזאַציע איז געווען קודם־כל די עקספּאָזיטור פון סירקינס „חירות", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין בערלין אין 1902 *.

סירקין האָט געהאַלטן, אַז דער קאַמף פון די יידישע אַרבעטער־מאַסן אין די לענדער, וווּ זיי לעבן, לויגט ניט אויף דער ליניע פון זייער נאַציאָנאַלער באַפרייאונג. דערפֿיבער איז די אויפגאַבע פון דער יידישער ראַדיקאַלער אינטעליגענץ צו אַקטיוויזירן „דעם המון פאַר דעם ציוניזם".

די דאָזיקע שיטה האָט מען געפרופן „המוניזם", און דער אָפּיציעלער אַרגאַן פון דער גרופּע האָט געהייסן „המון".

כהן האָט געהאַלטן פון סירקינס טעאָריעס, בפרט פון דעם שטאַנדפונקט, אַז אַסימילאַציע איז „קעגן אַלע אינטערעסן פון דעם יידישן המון און העלפט מער ניט, וויי צו דער צושפּרייטונג און פאַרדאָרבונג פון דעם פאָלק, און אַזוי וויי די יידישע בורזשואָזיע איז דער געזעלשאַפטלעכער יסוד, אויף וועלכן די אַסי־מילאַציע שטיצט זיך, אַרגאַניזירט „חירות" דעם המון צום קאַמף קעגן די אַסי־מילאַציע־טענדענצן פון דער בורזשואָזיע און וויל צווינגען די יידישע בורזשו־אָזיע אין אירע גרינדונגען (!), כדי זי זאָל געבן די מיטלען אַרויסצופירן (!) דעם ציוניזם".

אין איין פונקט האָט אָבער כהן ניט איינגעשטימט מיט סירקינען. דאָס איז געווען אין דער פראָגע פון קלאַסנקאַמף.

די לאָנדאָנער פּועל־ציוניסטישע גרופּע, וווּ כהן איז געווען איינער פון די הויפּטטוער, האָט דעבאַטירט מיט סירקינען וועגן דער פראָגע פון קלאַסנקאַמף. סירקין האָט אין אַ בריוו צו כהנ'ען (דעם 10טן דעצעמבער, 1903) געבעטן, אַז יענער זאָל משפּיע זיין זיינע חברים, אַז זיי זאָלן זיך שטעלן אויף אַ „ראַדיקאַלן באַזיס און זען, אַז זיי זאָלן אָננעמען דעם פּראָגראַם פון „חירות", בפרט די אידייען פון קאַמף פאַר ציוניזם".

---

* זע: סירקינס „אויפרוף צו דער יידישער יוגנד", אַרויסגעגעבן פון די ציוניסטן־סאָציאַליסטן אין לאָנדאָן, מאַי, 1901, איבערגעדרוקט אין זאַמלבוך: „סאָ־ציאַליסטישער טעריטאָריאַליזם", פּאַריז, 1934, 119 — 129.

דער פאראיין „פאַרוועלטס", וואָס כהן האָט געגרינדעט אין 1903, האָט אַנ־ געזומען דעם פּראָגראַם פון סירקינ'ען. חוץ דעם האָט ער זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו „ארגאַניזירן די יידישע אַרבעטער אין קלאַסנקאַמף ארגאַניזאַציאָנען, גרינדן טרייד־יוניאָנס און אָנפירן זייער עקאָנאָמישן קאַמף".

סירקין איז געווען זייער צופרידן פון כהנס שטעלונג, און אין אַ בריוו פון 8טן מאַרט, 1904, האָט ער אים באַגריסט פאַר אַריינגעמען דעם קלאַסנקאַמף אין פּראָגראַם פון דעם פאראיין „פאַרוועלטס".

די דאָזיקע גרופּע פלעגט זיך פון צייט צו צייט צוזאַמענקומען ביי איינעם אַפּעל, אַ זייגערמאַכער. משה עובד דערציילט אין זיינע זכרונות א״נ „וויזיאָ־ נערן און איידלשטיינער" (לאָנדאָן, 1931, 41 — 42), אַז כהן פלעגט אַהין אַריינ־ קומען יעדן טאָג און דעבאַטירן וועגן פאַרשיידענע פּאָליטישע און ליטעראַרישע טעמעס.

שפּעטער אַביסל האָט שוין דער פאראיין זיך געקענט דערלויבן צו האָבן אַן אייגענעם לאָקאַל.

בעת דער 6טער קאָנגרעס (אויגוסט, 1903), איז געשטאַנען פאַר דער די־ לעמע „אוגאַנדע אַדער ארץ ישראל", איז כהן געווען מיט די הערצליסטן, ד״ה פאַר אוגאַנדע. דאָ איז ער אויך געווען איינשטימיק מיט זיין דעמאָלטדיקן רבין ד״ר נ. סירקין (זע: רויטער פּנקס I, 113).

חוץ דער אַרבעט אין פאראיין „פאַרוועלטס" איז כהן געווען דער לאָנדאָנער פאַרטרעטער פון בערלינער „חירות". ער האָט באַזאָרגט די דרוק־אַרבעטן פון „חירות", פאַרשפּרייט סירקינס העברעישע און יידישע אויסגאַבעס אא״וו.

די לעבעדיקע פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט האָט אים אָבער ניט אָפּגעריסן פון זיין באַליבטן ענין: פון פאָלקלאָר. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס כהן האָט געמוזט זייער שווער אַרבעטן אויף חיונה, האָט ער אויסגענוצט יעדער פרייע מינוט אויף זאַמלען פאָלקלאָר. די ענגלישע פאָלקלאָר־ליטעראַ־ טור האָט שטאַרק פאַרטיפט זיין טעאָרעטישן וויסן. ער האָט מיט גרויס התמדה געלייענט ביכער און זשורנאַלן וועגן פאָלקלאָר און די רייכע זאַמלונג פון צי־ טאַטן און קיצורים פון פאַרשיידענע ענגלישע פאָלקלאָריסטישע אויסגאַבעס, וואָס זיינען געבליבן אין זיין ארכיוו, זאָגן עדות אויף אַ סיסטעמאַטישן שטודיום פון דעם דאָזיקן קעגנשטאַנד.

אין לאָנדאָן האָט ער אפילו געפונען אַ מעצענאַט, אַ רומענישן יידן, אַ געוויסן הירניק ראָזענבוים, וועלכער האָט אים געשטיצט און אים דערמעגלעכט צו זאַמלען וויייטער פאָלקסלידער. כהן האָט געהאָפט, אַז דער מעצענאַט וועט אים העלפן אַרויסגעבן זיין זאַמלונג, אָבער דערפון האָט ער זיך אָפּגעזאָגט. ער האָט אים געראָטן זיך וועגן צו אַ יידישן פאַרלעגער אין לאָנדאָן. די דאָזיקע פאַרלעגער האָבן אָבער ניט געהאָט קיין חוש פאַר אַזעלכע זאַכן, און דער מאַנוס־ קריפּט איז געבליבן ביי כהנ'ען.

די נייע לידער פלעגט כהן פאַרשרייבן פון די יידישע עמיגראַנטן, וואָס

פלעגן קומען אין דער „יידישער פרייער ביבליאָטעק", וואָס די „יהודים" האָבן געגרינדעט אין ווייטשעפל.

כהן האָט אַזוי גוט געקענט דעם דאָזיקן עלעמענט, אַז בעת מרמר איז צו־געטראָטן אַרויסצוגעבן אַ זאַמלבוך, א"נ „כותל מערבי", לכבוד דעם 6טן צויניס־טישן קאָנגרעס, האָט ער געבעטן כהנ'ען, אַז ער זאָל אָנשרייבן אַן אַרטיקל וועגן דער דאָזיקער יידישער ביבליאָטעק (אין אַ בריוו פון 2טן יולי, 1903).

אין 1904 האָט כהן פֿאַרלאָזן לאָנדאָן און איז אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק.

5

אין ניו־יאָרק האָט כהן נאָך דעם, ווי עס איז אים געלונגען צו קריגן אַ שטעלע ביי אַ זייגערמאַכער, האָט ער זיך אַרײַנגעווארפן מיט אימפעט און ברען אין דעם היגן יידישן ליטעראַרישן לעבן, וואָס איז געווען אַ סך קאָלירפולער, ווי דאָס לעבן אין לאָנדאָן.

קודם־כל האָט כהן זיך באַמיט צו פֿאַראינטערעסירן די ניו־יאָרקער יידישע קרייזן מיט פֿאָלקלאָריסטישע אַרבעטן. אין ניו־יאָרק — האָט כהן דעמאָלט גע־שריבן — קען מען פֿאָלקלאָר שעפן ממש מיט די הענט. עקספּעדיציעס אין „פֿאַרוואַרפענע אומבאַקאַנטע שטעטלעך" זײַנען קיינמאָל ניט געלונגען, ווייל דאָס איז פֿאַרבונדן מיט גרויסע אויסגאָבן.

דאָ אָבער אין אַמעריקע איז פֿאַראַן אַן „אומבאַרירטער פֿאָלקלאָר, אויף וויפיל ער איז נאָך דאָ און אויף וויפיל ער לעבט נאָך אין פֿאָלקס־זכרון, וואָרט ער אויף זײַנע זאַמלער, וואָרט, זיי זאָלן קומען, אים אויפנעמען און אויספֿאָרשן, כאָטש אין דער עלפטער שעה, אײַדער עס איז ניט שפּעט".

אין 1905 האָט אַ גרופּע יידישע שרייבער (זשיטלאָווסקי, אַלעקסאַנדערזון, קאָבערין, לעסין און כהן), אָרגאַניזירט אַ „יידישן ליטעראַרישן פֿאַראײַן". אין דער פּרינציפּן־דערקלערונג פון דעם דאָזיקן פֿאַראײַן ווער געזאָגט, אַז:

„דער יידישער ליטעראַטור־פֿאַראײַן קוקט אויף די יידישע פֿאָלקס־שפּראַך, ניט ווי אויף אַ זשאַרגאָן אַדער ווי אויף אַ דערווייליק־מיטל אַרײַנצוברענגען ביל־דונג צווישן די יידישע מאַסן, נאָר ווי אויף אַ זעלבשטענדיקע נאַציאָנאַלע שפּראַך, וועלכע דאַרף ווערן די ליטעראַטור־שפּראַך פון דעם גאַנצן יידישן פֿאָלק".

צווישן די אויפגאָבן, וואָס דער דאָזיקער פֿאַראײַן האָט זיך געשטעלט, איז געווען אַ פונקט, וואָס כהן האָט אַרײַנגעשטעלט, אַז דער פֿאַראײַן וועט „אַר־בעטן פֿאַר די יידישע פֿאָלקס־לאָרע (!), ד"ה אַרויסגעבן זאַמלונגען פון פֿאָלקס־לידער, פֿאָלקס־מעשיות, שפּריכווערטער, פֿאָלקס־וויצן; אַרויסגעבן אַ יידישע גראַמאַטיק און „פֿאַרשונגען איבער דער געשיכטע פון דער יידישער שפּראַך און אַזוי ווייטער" (זע: ייוואָ־בלעטער, V, 149).

דער „יידישער ליטעראַטור פֿאַראײַן" האָט אָבער זיין פּראָגראַם ניט דורכ־געפירט, און כהן האָט זיך מיאש געווען אין דער מעגלעכקייט עפּעס אויפטאָן אויף דעם געביט פון פֿאָלקלאָר.

אין 1908 איז ד״ר נתן בירנבוים געקומען קיין אמעריקע, „כדי צו פאר־אינטערעסירן די היגע יידישע שרייבער אין דער נויטוועגדיקייט פון אַ יידישער שפראך־קאנפערענץ״.

צווישן די ארגאניזאטארן פון דער ניו־יארקער קאנפערענץ געפינט זיך ניט דער נאמען פון י. ל. כהן. דאס מיינט אבער ניט, אז ער איז ניט געווען פאראינטערעסירט אין דער דאזיקער קאנפערענץ. גראד פארקערט!

ווען בירנבוים איז צוגעטראטן ארויסגעבן זיין וואכנבלאט (סוף אויגוסט, 1908), האט ער באקומען שטיצע פון כהנ׳ען.

בירנבוימס „וואכנשריפט״ האט זיך אפגעשטעלט אויף דעם זעקסטן נומער; אוך עס איז פראיעקטירט געווארן ארויסצוגעבן אַ חודש־זשורנאל א״נ „דאס לעבן״.

אין נאוועמבער, 1908, שרייבט בירנבוים וועגן דעם צו כהנ׳ען אוך בעט אים צו שאפן געלט פאר דעם צווועק. כהנ׳ען איז ניט געלונגען צו פאראינטערעסירן די היגע שרייבער אוך טוער מיט בירנבוימס פראיעקט. האט ער אים געשיקט געלט אוך דערביי ניט דערמאנט, אז דאס איז זיינער אַ פערזענלעכער צושטייער.

בירנבוים האט דערפילט אין כהנ׳ען אַ גייסטיקן ברודער.

„איר זייט אַ מענטש מיט אַ שטיקל פייער״, שרייבט ער צו אים (דעם 11טן דעצעמבער, 1908), „מיט אַ שטיקל חסידישן ברען פאר אַ ירושה״.

דאס איז געווען ריכטיק. אבער אין יענער סביבה פון קולטורלאזיקייט איז דער דאזיקער ברען שנעל אפגעקילט געווארן. כהן איז פאר יארן לאנג ניט געווען אין ערגעץ טעטיק. ער האט אין די פרייע צייטן געקליבן פאלק־לאר און געארבעט אויף זיין ערשטער שטודיע וועגן דעם יידישן פאלקסליד, וואס איז דערשינען אין צווייטן זאמלבוך „ליטעראטור״, וואס י. י. שוואַרץ און איגנאַטאוו האבן ארויסגעגעבן (אין 1910).

כהנס ארטיקל וועגן דעם יידישן פאלקסליד איז געווען די ערשטע וויסנ־שאפטלעכע ארבעט וועגן דעם ענין. מיט דעם ארטיקל האט ער פאראינטערע־סירט די קרייזן פון די יידישע שרייבער. צינבערג האט זיך אויף אים סומך געווען, בעת ער האט געשריבן זיין ארבעט וועגן יידישע פאלקסלידער פאר דער רוסיש־יידישער ענציקלאפעדיע (IIIX, 150).

עס איז דערפאר פארשטענדלעך, אז וען כהן האט אין 1912 ארויסגעגעבן ענדלעך זיינע צוויי בענד מיט פאלקסלידער צוזאמען מיט די מעלאדיעס, און ער האט דארטן איבערגעדרוקט אין אַ פארבריטערטער פארמע זיין ארבעט, וואס איז געווען פריער געדרוקט אין דעם זאמלבוך „ליטעראטור״, איז די דאזיקע זאמלונג געווען אַ סענסאציע.

אין דער דאזיקער ארבעט, וואס כהן האט מיט זיין כאראקטעריסטישער באשיידנקייט אנגערופן „אינלייטונג״, שטעלט דער מחבר אַ ריי וויכטיקע פראבלעמען מכח דער אורשפרונג און מהות פון יידישן פאלקסליד.

כהן דעפינירט אַ פאלקסליד, ווי אַ ליד, וואס איז „אינפאך און פארשטענד־

לעך" און קודם־כל ווי אַ פאַלקסשאַפונג, וואָס דאַרף געזונגען ווערן, „ווייל עס איז צוזאַמענגעוואָקסן מיט דער מעלאָדיע, ווי גוף און נשמה, וואָס קענען איינס אָן דעם אַנדערן ניט עקסיסטירן".

אַרויסגייענדיק פון דער דאָזיקער ריכטיקער הנאה, האָט כהן, להיפוך צו די פריערדיקע פאַלקלאָריסטן, געהאַלטן פאַר וויכטיק איבערגעבן ניט נאָר די ווערטער פון דעם לידּ, נאָר אויך דעם ניגון.

אַ צווייטער סימן פון אַ פאַלקסליד איז ווי אַלט עס איז. לידער וואָנדערן צוזאַמען מיט מענטשן. זיי ווערן צעזונגען. די אַנאָנימע גראַמאַנמאַכער ענדערן סטראָפעס, שרייבן צו נייע. די עלטערע סטראָפעס ווערן אַרויסגעשטופט, אָבער ניט אינגאַנצן. עס בלייבן אייניקע רודימענטן אין דער פאָרמע פון אַ סטראָפע. די דאָזיקע סטראָפע ווערט אַ פונדאַמענט פאַר אַ ניי לידּ. דערפאַר האָלט כהן, אַז די פראָגע פון כראָנאָלאָגישן דאָטירן פאַלקסלידער איז איינע פון די וויכ־טיקסטע אויפגאָבעס פון דער פאַלקלאָריסטיק. באַשטימען די צייט, ווען אַ פאַלקסליד איז אַנטשטאַנען, מיינט פעטשטעלן דעם אויפקום פון פאַלקסליד. דאָס קען געטאָן ווערן מיט דער הילף פון פילאָלאָגיע, קולטור־געשיכטע און פאַרגלייכנדיקער פאַלקלאָר וויסנשאַפט.

אַזוי, למשל, געפינען מיר געוויסע השפּעות פון סלאַווישן פאַלקלאָר אויף דעם יידישן און פאַרקערט. אָבער עס איז ניט ריכטיק צו אורטיילן לויט די דאָזיקע השפּעות וועגן דער אַלטקייט אָדער יונקייט פון די לידער. עס קען גריילעך זיין, אַז די יידיש־דייטשישע לידער, וואָס די יידן האָבן געבראַכט מיט זיך קיין פּוילן, האָבן באַאיינפלוסט דעם פּוילישן פאַלקלאָר, און ביי יידן זיינען די לידער אינגאַנצן פאַרשוווּנדן.

עס קען זיין אויך פאַרקערט. אַלטע לידער זיינען אינגאַנצן פאַרשוווּנדן, אָבער אין יידישן פאַלקסליד האָבן זיי איבערגעלאָזן שפּורן פון זייער עקסיס־טענץ מיט אייניקע סטראָפעס אָדער אפילו שורות.

כהן אַנאַליזירט די דאָזיקע פונקטן זיינע מיט אַ פאַר ביישפילן אַנטנומען פון אינטערנאַציאָנאַלן פאַלקלאָר. ער באַווייזט, אַז דאָס יידישע פאַלקסליד שטאַמט נאָך פון מיטלאַלטער, און אַז אויך פון יענע צייטן שטאַמען אונדזערע ליבעס־לידער.

דאָס פראָבלעם פון די ליבעס־לידער, פאַרנעמט דעם צענטראַלן פונקט אין כהנס אַרבעט. בעת זיינע פאַרגייער האָבן געטענהט, אַז ליבע איז געווען אומ־באַקאַנט אין דער יידישער סביבה, און ממילא האָבן ביי אונדז ניט געקענט זיין קיין ליבעס־לידער. האָט כהן באַוויזן, ווי גרונדלאָז איז די דאָזיקע הנחה. ער באַווייזט, אַז די יידישע ליבעס־לידער זיינען אַ פראָדוקט פון גאָר אַלטע צייטן, און אַז „צי מיט הונדערטער יאָרן צוריק, צי מיט פופציק יאָר צוריק — אַלעמאָל האָט די יידישע מאַסע געזינדיקט און געליבט" (אינלייטונג, זייט XII XX).

כהנס בוך האָט אַרויסגערופן אַ ריי רעצענזיעס. אמת, קיין איינע פון די רעצענזיעס האָט אים ניט צופרידנגעשטעלט, ווייל זיי זיינען געווען געשריבן

פון מענטשן, וואס האבן געהאט א קנאפע ידיעה אין פאלקלאר.

כהן האט געווארט אויף א שארפע קריטיק, ווייל „פון דער שארפסטער קריטיק, — האט ער געשריבן צו ניגערן (דעם 3טן פעברואר, 1913), — וועל איך דאך בלייבן... (א) פריינד".

אין אמעריקע האט תשר"ק פארעפנטלעכט א גרעסערע רעצענזיע אין „טאגעבלאט" (דעם 14טן יולי, 1913). קלענערע נאטיצן האבן פארעפנטלעכט ש. יאנאווסקי (פרייע ארבעטער שטימע) און פ. וויערניק („מארגען זשורנאל").

תשר"ק רעצענזיע איז ביז גאר אן אינטערעסאנטע.

דער רעצענזענט פארגלייכט כהנ'ען מיט איגנאץ בערנשטיין, דעם זאמלער פון יידישע שפריכווערטער.

„ביידע — שרייבט ער — זיינען ניט קיין פראפעסיאנעלע שרייבער, נאר קודם־כל סוחרים, און ביידע ארבעטן אין דער ליטעראטור לשמה".

וואס איז שייך דעם ווערט פון כהנס זאמלונגען, שטעלט תשר"ק זיי א סך העכער אין פארגלייך מיט אנדערע זאמלונגען, און דאס איז א דאנק דעם, וואס כהן האט געגעבן די ניגונים, די וואריאנטן צו די לידער, ווי אויך אן אויספיר־לעכע הקדמה.

ער פארצייכנט זיין רעצענזיע מיט א ווונטש, אז כהן „זאל לאזן הערן פון זיך אפטער".

דער רוסיש־יידישער עטנאגראף ד"ר ש. וויסבערג האט פארעפנטלעכט א קורצע רעצענזיע אין די דייטשישע „מיטטיילונגען פיר יידישע פאלקס־קונדע" (1912, העפט 44, זייט 104).

„מען שטוינט און מען גלויבט ניט די אייגענע אויגן — שרייבט ער — אזא רחבות פון מאטעריאל, וואס איז דערצו אזוי ווינציק געווען באקאנט".

ווי א ביבליאגראפישע אינדיציע איז כהנס זאמלונג פארצייכנט געווארן פון ווילהעם צייטלין אין „צייטשריפט פיר העברעישע ביבליאגריפי" (1914, 34).

כהן איז, ווי עס איז שוין אויבן דערמאנט געווארן, ניט געווען צופרידן מיט די דאזיקע רעצענזיעס.

ער האט זיך באקלאגט (אין א בריוו צו ניגערן פון 19טן נאוועמבער, 1912), אז „אונדזער אינטעליגענץ האט א קנאפן אינטערעס פאר דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור און שפראך און פאר דעם יידישן פאלקלאר בכלל".

ער האט געהאפט, אז ניגער וועט רעצענזירן זיין זאמלונג. אבער ניגער האט זיך געהאלטן פאר „ניט גענוג צוגעגרייט צו דעם ענין" (בריוו פון 1טן דעצעמבער, 1912), און קיין פאסיקן רעצענזענט פאר דעם דעמאלט געפלאנטן יאר־בוך „דער פנקס" האט די רעדאקציע ניט געקענט געפינען *.

---

* די רעדאקציע פון „פנקס" האט געזאלט דרוקן א רעצענזיע אויף כהנס זאמלונגען אין צוויטן באנד. אין דער הקדמה פון דער רעדאקציע לייענען מיר, אז „מחמת פארשיידענע טעכנישע סיבות... איז ניט ארויס... די רעצענזיע איבער די צוויי אויסגעצייכנטע בענד יידישע פאלקסלידער, וואס ער האט ארויסגעגעבן אינעם באַ־

י. ל. כהן און פרוי כהן, 1904

פּרץ האָט אָנגעהויבן צו שרייבן אַ גרעסערן אַרטיקל וועגן דער דאָזיקער זאַמלונג. ער האָט אים אָבער ניט פאַרענדיקט, און דער אַרטיקל איז געבליבן ליגן אין כתב־יד; ער איז ערשט ניט לאַנג פאַרעפנטלעכט געוואָרן (ייווא־בלעטער, 1937, XII, 300 — 302).

אַנ—סקי, וואָס האָט שוין אין 1912 זיך באַשעפטיקט מיט פאָלקלאָר, האָט כהנס בוך ניט רעצענזירט. ערשט אין 1918 וועט כהנס זאַמלונג דערמאָנט פון אים אין אַ רעפעראַט, וואָס ער האָט געהאַלטן אין ווילנע (אַנ—סקי, פאָלקלאָר און עטנאָגראַפיע, 1925, 20).

מיט די דאָזיקע רעצענזיעס און נאָטיצן האָבן זיך דעמאָלט אויסגעשיפט די מיינונגען וועגן כהנס גרויסאַרטיקער אַרבעט אויף דעם געביט פון פאָלקסלידער פאָרשונג. די ריכטיקע אָפּשאַצונג פון זיין אַרבעט איז געקומען מיט יאָרן שפּעטער.

אין 1919 האָט פּרץ מרדכי קויפמאַן געשריבן אין זיין דייטשישער אַרבעט איבערן יידישן פאָלקסליד, אַז אין כהנס ווערק איז „יעדע זייטל זאָגט עדות אויף אַן אויסערגעווייניקע געוויסנהאַפטיקייט און פינקטלעכקייט".

קויפמאַן לויבט כהנס זעלבסטקאָנטראָל. ער האָט ניט אַריינגענומען קיין איין ליד, וואָס איז ניט קיין אמת פאָלקסליד.

כהנס הקדמה צו דער זאַמלונג איז אין קויפמאַנס אָפּשאַצונג פון „אויסערגעווייניקע רייץ".

די באַמערקונגען צו די לידער איז דאָס בעסטע, וואָס איז ביז איצט וועגן דעם געשריבן געוואָרן.

קויפמאַן האָט, אגב, ניט געווויסט, אַז די רעצענזיע אין ניגערס „פּנקס" וועגן פּרילוצקיס און ברונאָוס זאַמלונג האָט געשריבן כהן. (זיי זיינען געווען געחתמעט: ל. ווילענסקי). ער לויבט די רעצענזיע און ווייזט אַן דעם מחבר פון דער רעצענזיע (ד"ה כהנ'ען גופא), אַז דער בעסטער מוסטער, ווי אַזוי מען דאַרף אַרויסגעבן פאָלקסלידער זיינען... כהנס זאַמלונגען.

אַזעלכע זאַמלער ווי י. ל. כהן — שרייבט קויפמאַן — וואָס באַשטימען ביי זיך אַרויסגעבן זייערע אַרבעטן ערשט נאָך דעם, ווי זיי אַרבעטן אָפּ צען יאָר איבער זיי, כדי צו קענען אַרויסברענגען רייפּע מוסטערן, זיינען ביי אונדז נאָך אַלץ אַ זעלטנקייט. (Kaufmann F. M. Gesammelte Schriften, 1923, 213.)

אין 1921 האָט אַ געוויסער ל. ראָזענטאָל פאַרעפנטלעכט אַן אַרבעט וועגן דעם „יידישן פאָלקס־ און ליבעס־ליד", געבויט אינגאַנצן אויף כהנס זאַמלונג און דער הקדמה צו די פאָלקסלידער. (געדרוקט אין דייטשישן זשורנאַל „ישורון", 391 — 401).

אין 1929 האָט אידלזאָן געלויבט די „אינטערעסאַנטע כאַראַקטעריסטיק פון

ריכטס־יאָר (1912) י. ל. כהן אין ניו־יאָרק". אַזוי ווי אַ צווייטער באַנד פון „פּנקס" איז קיינמאָל ניט דערשינען, איז, פאַרשטייט זיך, אויך די צוגעזאָגטע רעצענזיע (פון וועמען געשריבן?) ניט פאַרעפנטלעכט געוואָרן.

דעם יידישן פאלקס־ליד", וואס כהן האט געגעבן אין דער הקדמה צו זיין זאמלונג (A. Z. Idelsohn. Jewish Music in its historical development, 1929, 410.)

דאך האט כהנ'ען די דאזיקע ארבעט ווייט ניט באפרידיקט. קודם־כל האט אים געפעלט סביבה.

שטענדיק באשעפטיקט מיט וואכעדיקע זאכן, מיט געשעפט" — שרייבט ער צו ניגערן, האט ער זיך געוואלט אויסלעבן אין זיין פאלקלאר ארבעט. אבער די דאזיקע ארבעט האט אין אים ארויסגערופן א ריי ספקות. ניט סטי־מולירט פון קיינעם, ניט אפגעשאצט ווי עס באדארף צו זיין, איז ער געווען זייער אנטמוטיקט בנוגע דער צוועקמעסיקייט פון זיין ארבעט.

ניגערס בריוו האבן אים אביסל דערמוטיקט און געגעבן ענערגיע צו ער־בעטן אין אומשטענדן, אין וועלכע עס איז פריער אבסאלוט אוממעגלעך געווען עפעס צו טאן (בריוו פון 18טן דעצעמבער, 1912).

אין דערזעלביקער צייט איז קאנראד בערקאוויס, דעמאלט נאך א יידישער שרייבער, ארויס מיט אן ארטיקל מכח דער וויכטיקייט פון „אפהיטן פון פאר־געסן און פארניכטונג" פון יידישע פאלקסלידער, וואס האבן — ווי ער האט געשריבן — „פאר אונדז, יידן, א גרויסע באדייטונג".

בערקאוויס באקלאגט זיך, אז בעת אלע פעלקער האבן פאלקלאר געזעל־שאפטן, זיינען מיר, יידן, הינטערשטעליק.

„אונדזערע פאלקסלידער ווערן פארגעסן", — האט ער געשריבן — „און מיר דארפן ניט לאזן אונדזערע אוצרות פארפאלן גיין" (מיניקעס יארבוך, תרע"ב, 173 — 178).

בעת בערקאוויס האט געשריבן אזוי פאזיטיוו וועגן דעם יידישן פאלקסליד, איז סירקין, כהנס אמאליקער גייסטיקער רבי, ארויס מיט אן ארטיקל, אין וועלכן ער לייקנט אפ אינגאנצן, אז דאס יידישע פאלקסליד האט וועלכן־עס־איז ווערט. ער האלט, אז נאר די „פילאזאפישע" לידער, ווי „פרעגט די וועלט אן אלטע קשיא" א"א, זיינען אמתע פאלקסלידער. די איבעריקע זיינען לידער פון פאלק, אבער ניט קיין פאלקסלידער (צוקונפט, אויגוסט, 1914).

עס איז אינטערעסאנט, אז ביידע ציטירן ניט כהנס זאמלונג, הגם זיי האבן זי אן ספק געקענט.

די דאזיקע צוויי ארטיקלען, הגם זיי פארטרעטן צוויי היפוכדיקע שטאנד־פונקטן, זיינען אבער געווען א באוויז, אז ניט געקוקט אויף כהנס פעסימיזם, איז פארט ביי דער יידישער אינטעליגענץ געווען אן אינטערעס פארן יידישן פאלקלאר.

ניגערס „פנקס", וווּ עס זיינען געווען געדרוקט נייע זאמלונגען פון יידישע פאלקסלידער, אנ—סקיס ארבעטן אין „יעוורעיסקאיא סטארינא" און „פערע־זשיטאיע", די פוילישׂ־געשריבענע ארבעטן פון רעגינא לילינטאל, די פאפולא־ריזאציעס פון יידישן פאלקסליד דורך נאדעל און ווינץ אין דייטשישן „אסט

און וועסט", דער ענטוזיאַסטישער „פאַלקלאָריזם" פון פּרץ מרדכי קויפמאַן אין זיין דייטשישן זשורנאַל „פריישטאַט", די טעאָריי פון דער פּעטערבורגער געזעלשאַפט פאַר יידישער פאַלקס־מוזיק, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1908 — דאָס אַלץ באַווייזט, אַז עס זיינען געווען בולטע סימנים פון אַ רענעסאַנס אויפן געביט פון דער יידישער פאַלקלאָריסטיק.

כהן האָט וועגן דעם געווּוסט, און ער האָט מיט גרויס אינטערעס נאָכגעפאָלגט דעם ווּוקס פון דער יידישער פאַלקלאָריסטיק אין אייראָפּע. ער האָט זיך באַמיט צו אָרגאַניזירן עפּעס ענלעכעס דאָ אין ניו־יאָרק. אָבער ער איז ניט געווען קיין אָרגאַניזאַטאָר. צו יחידיש איז ער געווען פון דער נאַטור, און צו ווינציק גלויבן האָט ער געהאַט אין זיך. אויב ער איז אָנגעגאַנגען איינער אַליין וווייטער מיט זיין אַרבעט, איז דאָס צו פֿאַרדאַנקען דער גרויסער ליבע, וואָס ער האָט געהאַט פאַר פאַלקלאָר. די דאָזיקע ליבע האָט באַזיגט אין אים די פּערי־אָדישע שטימונגען פון יאוש און ניט־גלויבן.

ער האָט געשטרעבט צו האָבן אַ קרייז מענטשן, וואָס האָבן די זעלביקע גייסטיקע אינטערעסן, וואָס ער, און דערי̈בער איז ער אַלעמאָל געווען גרייט מיטצוארבעטן אין יעדער אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל זיך שטעלן פאַרשערישע צילן, ווי ער האָט עס פאַרשטאַנען.

6

אָזאַ געלעגנהייט האָט זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן אין דער צייט פון מלחמה.

בער באָראָכאָוו איז דאָן געווען אין אַמעריקע. ער האָט אויפגעלעבט דעם אינטערעס פאַר יידישער ליטעראַטור־געשיכטע און ממילא אויך פאַר די אַלע אָנדערע צווייגן פון דער יידישיסטיק. דעמאָלט איז אויך די גראַנדיאָזע אונטערנעמונג פון מ. באַסין „די אַנטאָלאָגיע פון 500 יאָר יידישע פּאָעזיע (אין צוויי בענד) געהאָלטן אין פאַרוירקלעכט ווערן.

אין יידישן טעאַטער האָט מען אפילו פרובירט אויפפירן די ערשטע יידישע קאָמעדיע, וואָלפונס „ר' העניאָך. מען האָט אין די פּעריאָדישע שריפטן געקענט לייענען אָרטיקלען איבער פראָגעס פון יידישן אויסלייג אאַ"וו.

דאָן האָט באָראָכאָוו צוזאַמען מיט כהנ'ען און יודא יאָפען פאַרטראָכט אַ פלאָן מכּח גרינדן אַ פאַראיין פאַר פאָרשן די יידישע שפּראָך, פאָלקלאָר און ליטעראָטור.

צו דער איניציאַטיוו־גרופּע זיינען צוגעצויגן נאָר אַ רייַ מענטשן, ווי אָלכסנדר הארקאָווי, ד"ר הירשזאָנסקי א"א.

אויף אַ זיצונג, וואָס איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן דעם 24סטן יאָנואָר, 1915, איז באַשלאָסן געוואָרן אַזאַ פאַראיין צו גרינדן.

באָראָכאָוו האָט אויסגעאַרבעט אַן אויספירלעכע אַרבעט־פראָגראַם פון דעם פאַראיין, וואָס האָט געזאָלט הייסן „דער פאָלקס קוואָל".

דער צוועק, וואָס די דאָזיקע געזעלשאַפט האָט זיך געשטעלט, איז געווען צו „אָרגאַניזירן די ווייסנשאַפטלעכע אַרבעט אויף דעם געביט פון דער גייסטיקער

קולטור פון יידישן פאלק".

דער פראיין האט זיך געזאלט פארנעמען מיט 1) דער יידישער שפראך־פארשונג, 2) פאלקלאר, 3) ליטעראטור־פארשונג, 4) יידישער ארכעאלאגיע און קונסט־געשיכטע און 5) מיט יידישער ביבליאגראפיע.

דער פראגראם פאר פאלקלאר איז זייער ברייט אוועקגעשטעלט געוואָרן און טעאָרעטיש האט ער כהנ'ען באפרידיקט.

אבער פראקטיש איז פון דעם גאנצן פראיעקט גארניט ניט געוואָרן. די יידישע געזעלשאפטלעכקייט אין אמעריקע איז צו יענער צייט געווען אריינ־געצויגן אין אנדערע אַ סך וויכטיקערע פראבלעמען און פון דעם גאנצן פראיין איז געבליבן ווי אַ זכר באראכאוס אויספירלעכער פראגראם.

כהן האט אבער ניט אפגעשטעלט זיין זאמלערישע ארבעט. עס איז אים דאך געלונגען צו פארינטערעסירן אַ ריי מענטשן אין זאמלען פאלקלאר. פון די בריוו צו אים פון אַ ריי קאָרעספאנדענטן איז צו זען, אַז אייניקע פון זיי האבן זיך ארויסגעווייסן צו זיין גוטע זאמלער און אים טאקע צוגעשיקט אַ גע־וויסן מאטעריאל. אבער אנהאלטן אַ סיסטעמאטישן קאנטאקט מיט די זאמלער האט כהן ניט געקענט, און דערפאר האט די דאזיקע הילף פון זייטיקע זאמלער ניט געטראָגן קיין ארגאניזירטן כאראקטער.

אין 1919 האט כהן געגעבן אַ קורס פון אכט לעקציעס אין דעם דעמאלט געגרינדעטן יידישן לערער־סעמינאר, און האט אפילו אויסגעארבעט אַ זייער דעטאלירטן פראגראם פאר זאמלער פון פאלקסלידער. אייניקע תלמידים פון דעם סעמינאר, וואס כהן האט , אגב, געהאלפן צו גרינדן, האבן פארשריבן פאר אים פאלקסלידער. ווייט איז אבער די דאזיקע ארבעט ניט געגאנגען*.

אין דעצעמבער, 1920, ווערט אין ניו־יארק געגרינדעט די היסטאָרישע עטנאָגראפישע געזעלשאפט אויף אנ—סקיס נאמען, אַ שוועסטער־אינסטיטוציע פון דער ווילנער געזעלשאפט.

די געזעלשאפט האט זיך געשטעלט פאר אַ ציל „זאמלען, סיסטעמאזירן, באארבעטן און פארעפנטלעכן היסטאָריש־עטנאָגראפישע מאטעריאלן און שאפן אַ יידישן היסטאָריש־עטנאָגראפישן מוזעאום".

די דאזיקע געזעלשאפט האט באשלאסן ארויסצוגעבן אַן עטנאָגראפישן זשורנאל, ווי אויך פראגעבויגן פאר פאלקאר און עטנאָגראפיע. עס איז פאר דעם צוועק אויסגעקליבן געוואָרן אַ קאמיסיע, ווו עס זיינען אריין: כהן, יהואש, ניגער און נח פרילוצקי, דעמאלט צו גאסט אין ניו־יארק.

כהן איז באשטימט געוואָרן אנצושרייבן אַ ענויען פראספעקט פאר דעם

---

* אין 1919 — 1920 האט כהן געגרינדעט אַ יידישן פארלאג „ניו ציוט". ער האט ארויסגעגעבן אַ ריי ווערק, אריגינעלע און איבערגעזעצטע. זיין פלאן איז גע־ווען ארויסגעבן גוטע ביכער וועגן קונסט, ווי, למשל, היפאליט טענס „פילאָסאָפיע פון קונסט". ער האט אבער זייער שנעל ליקווידירט זיין פארלאג. אין זיין ארכיוו איז געבליבן דער כתב־יד פון טענס בוך, איבערגעזעצט אויף יידיש.

געפֿלאַנטן זשורנאַל, וואָס האָט געזאָלט הייסן „בלעטער פֿאַר יידישן פֿאָלקלאָר", און רעדאַקטירט ווערן פון כהנ'ען און פֿרילוצקין.

היות פון פון דעם גאַנצן פּראָיעקט איז גאָרניט ניט געווואָרן, נאָר עס איז געבליבן כהנס אויספֿירלעכע פֿאָרמולירונגען פון אַ רייַ פֿראַבלעמען אין שייכות מיטן פֿאָלקלאָר, וועט זיין אינטערעסאַנט צו ברענגען עטלעכע ציטאַטן פון כהנס פּראָגראַמאַטישן אַרטיקל.

„פֿאָלקלאָר — שרייבט כהן — איז פֿאַר זיך גופֿא ניט קיין וויסנשאַפֿט. עס איז ניט די „קענטניש פונעם גייסטיקן פֿאַרמעגן פון די אונטערע פֿאָלקסשיכטן", ווי מען האָט „עס לעצטנס ביי אונדז דעפֿינירט, נייערט דער אַזוי־גערופענער „גייסטעקער פֿאַרמעגן". דער פֿאָלקלאָר, וואָס געהערט טאַקע צו די אונטערע אַדער „נידעריקע" שיכטן פון פֿאָלק, הגם ניט אויסשליסלעך, איז בלויז דער שטאַף, דער פֿאַרשונג־אָביעקט פון אַ באַשטימטער וויסנשאַפֿט, וואָס הייסט פֿאָלקאַריסטיק".

כהן האַלט, אַז פֿאָלקלאָר איז „ליטעראַטור שבעל־פֿה, אַן אומגעשריבענע, מינדלעכע ליטעראַטור, וואָס לעבט בלויז אין פֿאָלקסמויל אָדער אין פֿאָלקס זכרון, אָבער דאָך אַ ליטעראַטור".

וויייטער באַווייזט כהן, אַז אַמעריקע איז דער אידעאַליסטער פּלאַץ אויף צו זאַמלען פֿאָלקלאָר, ווייל דאָס זיינען פֿאַראַן פֿאַרשיידענע געאָגראַפּישע קיבוצים און ממילא וועט אָנקומען אַ סך גרינגער צו זאַמלען די דאָזיקע מאַטעריאַלן דוקא אין אַמעריקע.

פֿאַרוואָס איז דער זשורנאַל, וואָס כהן האָט זיך אַזוי אין אים געוויטיקט ניט צושטאַנד קומען, איז שווער צו פֿאַרשטיין.

כהן האָט זיך אָבער ניט אָפּגעזאָגט פון דעם געדאַנק צו גרינדן אַזאַ פֿאָלק־לאָר־זשורנאַלן. ער האָט נאָר געוואָרט אויף דער פֿאַסיקער געלעגנהייט.

ווען אין 1925 איז אַרויס דער אויפֿורף פון אַ גרופּע אייראָפּעישע יידישע שרייבער מכח דער נויטוועניקייט צו גרינדן אַ „יידישע אַקאַדעמיע", איז כהן געווען איינער פון די ערשטע, וואָס האָבן זיך אָפּגערופן און אויסגעדריקט די גרייטקייט מיטצוארבעטן. פון דער אידייע פון אַ „יידישער אַקאַדעמיע" איז אַנטשטאַנען דער יידישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט.

פֿאַר כהנ'ען, וואָס האָט זיך דוקא אין יענער צייט געפֿילט שטאַרק נידער־געשלאָגן גייסטיק, און איז געווען אָפֿהענדיק און געוואָלט אינגאַנצן אויפֿגעבן די פֿאָלקלאָריסטישע אַרבעט, איז דער אינסטיטוט געווען אַ גייסטיקער עלעק־סיר. ער האָט זיך מיט גרויס ברען אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט. די ערשטע זיצונג פון דעם גרינדונגס־קאָמיטעט פון דעם אַמאַפּטייל איז פֿאָרגעקומען ביי די כהנס אין הויז (דעם 17טן אָקטאָבער, 1925).

די ערשטע טעאַטער־אונטערנעמונג לטובת דעם ייוואָ, האָט כהן דורכגע־פירט. ער איז געווען דער קאָסירער פון אַמאַפּטייל און שפּעטער — דער פֿאָרזיצער.

די פילאלאגישע סעקציע פון ייוואָ האָט אים אויסגעקליבן פאַר אירן אַ מיטגליד.

כהן האָט תיכף געשיקט אַן אויספירלעכן מעמאָראַנדום צו נ. שטיפן, וואָס איז דאָן געווען דער ממונה איבער דער פילאלאגישער סעקציע, און האָט זיך געפונען אין בערלין, אין וועלכן ער האָט פאַרגעשלאָגן, אַז מען זאָל צוטרעטן אַרויסגעבן אַ זשורנאַל פאַר יידישיסטיק, ממילא אויך פאַר פאַלקלאָר.

דער זשורנאַל „יידישע פילאלאגיע" האָט זיך גראָד אָפגעשטעלט ביים צווייטן נומער, ווייל עס איז ניט געווען קיין געלט. כהן האָט אַ סך בייגעטראָגן, אַז דער לעצטער נומער זאָל דערשיינען, כדי לכל־הפחות פאַרענדיקן אַ יאָר־גאַנג.

די פילאלאגישע סעקציע איז דאָן צוגעטראָטן אַרויסגעבן דעם ערשטן באַנד פון אירע שריפטן. דער דאָזיקער באַנד איז געווען באַשטימט ווי אַ יובל־שריפט לכבוד דעם 75־יאָריקן יובילי פון ד"ר אַלפרעד לאַנדוי (1850 — 1935), דעם נעסטאָר פון דער יידישער שפראַך־פאָרשונג.

אין דעם דאָזיקן באַנד האָט כהן אָפגעדרוקט אַ מוסטערהאָפטע רעצענזיע אויף לעמאָנס זאַמלונג פון כלומרשט רעוואָלוציאָנערן פאָלקלאָר („פאָלקס־גזעזנג און פאָלקס־ליד". באַמערקונגען צו „אַרבעט און פרייהייט" פון מ. לעמאָן, זז 139 — 154).

די דאָזיקע רעצענזיע האָט געמאַכט ממש געשיכטע. זי האָט געשאַפן אַ פאָלעמישע ליטעראַטור אין שייכות מיט דער פראַגע פון פאָלקלאָריסטישער עכטקייט פון די אַזוי־גערופענע „רעוואָלוציאָנערע פאָלקסלידער". כהן האָט באַזונדערס אונטערגעשטראָכן אין זיין שארפער אַנאַליטישער רעצענזיע, אַז „פאָלקסלידער ווערן שוין מער ניט געשאַפן", און אַז די לידער פון 1905, וואָס לעמאָן האָט אַרויסגעגעבן, זיינען אַ ליטעראַרישער פראָדוקט.

אין 1927 האָט דער אַמאָפטייל אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ זשורנאַל — „דער פּנקס". כהן איז געווען איינער פון די מיטרעדאַקטאָרן. ער האָט ניט געשפּאָרט קיין צייט, קיין מי און קיין געלט, אַז דער דאָזיקער זשורנאַל זאָל זיין וואָגיק און רעפּרעזענטאַטיוו. אויב דער „פּנקס" האָט זיך קונא שם געווען אין דער יידישער וועלט, איז עס אין אַ גרויסער מאָס צו פאַרדאַנקן כהנס געשמאַק, קריטישן חוש און ממש מסירת נפש פאַר דעם זשורנאַל.

דאָרט האָט כהן פאַרעפנטלעכט אַ נייע זאַמלונג פון פאָלקסלידער מיט אַן אַריינפיר, וואָס האָט געטראָגן אַ באַשיידענעם קעפל: „עטלעכע פאַרבאַמערקונגען צו די עלטערע פאָלקסלידער" („פּנקס", 1, 65 — 77).

די דאָזיקע אַרבעט איז אַ מוסטער פון אַן אַנאַליטישער שטודיע אויפן געביט פון דער יידישער פאָלקלאָריסטיק.

כהן שטעלט פעסט, אַז דאָס יידישע ליבעס־ליד איז זייער אַלט, און אַז אין די היינטיקע לידער זיינען פאַראַן בולטע שפורן פון זייער אַלטן אָפּשטאַם.

מיט רעכט האָט נ. שטיף געשריבן („עמעס" פון 13טן יאַנואַר, 1928), אַז

עס „איז שוועך צו געפינען אַ צווייטע אַרבעט אַזאַ מיט אַ מעטאַדע און זאַכ־קענטעניש אין אונדזער פאַלקלאָר".

און פריוואַט האָט דערזעלביקער שטיף געשריבן צו כהנ'ען (דעם 23סטן אָקטאָבער, 1927), אַז „דער אַרייַנפיר איז אַ מייסטערווערק פון אַנאַליז, שאַרפזין, וויסנשאַפטלעכער מעטאָדע און פאַרזיכט, בקיאות, ד"ה קענען לייענען אַ טעקסט, וואָס הונדערטער לייענען אים און דערזעען נישט, וואָס דאָ שטעקט, וואָסערע פעדים ס'ציען זיך פון אים צו אַלט פאַרגאַנגענע דורות און צו אַנדערפעלקישע קוועלן. אָט־דער טעזיס זייערער: די פאַלקסטימלעכע יידישע ליבע־לידער האָט אַ טראַדיציע פון עטלעכע הונדערט יאָר, דאָס אויסשיילן דעם שיכט (אייגנט־לעך: שפורן) אַלטס פון די אַנגעוואַרפענע נייסטע שיכטן, איז גלענצנד געווייזן און דאָקומענטירט" *.

אויך די נייע זאַמלונג פון לידער האָט אַרויסגערופן אַן אינטערעס.

אין אַ בריוו צו כהנ'ען שרייבט שטיף (דעם 12טן אַפּריל, 1929), אַז ער באַוווּנדערט כהנס מעטאָדע אין קלייבן וואַריאַנטן, וואָס צוזאַמען מיט די צוגע־געבענע דערקלערונגען „עפענען זיי ממש די אויגן אויף דעם מהות פון לידּ".

בכלל איז די קאָרעספאָנדענץ צווישן שטיפן און כהנ'ען פול מיט אינטע־רעסאַנטע באַמערקונגען וועגן פאַלקלאָר.

שטיף שרייבט צו כהנ'ען (דעם 25סטן יאַנואַר, 1928), אַז עס איז „אַ שאַד, ממש אַ האַרצרייסענישּ, וואָס אַזוינע וויכטיקע געדאַנקען און פראַקטישע אַנווייזן בלייבן ביי מיר אין אַ בריוו, אַנשטאָט איר זאָלט דאָס באַאַרבעטן און פאַרעפנט־לעכן פאַר אַלעמען".

אין 1928 האָט כהן אויף דער אָפּיציעלער בקשה פון קאָפּעדרע פאַר יידי־שער קולטור אין קיעוו אויסגעאַרבעט אַן אויספּירלעכן פראַגראַם פאַר זאַמלען פאַלקלאָר. דאַן האָט שטיף געגרייט אַ פאַלקלאָר עקספּעדיציע אין די יידישע געגנדן.

די דאָזיקע זייער גוט צוזאַמענגעשטעלטע רשימה מיט וויכטיקע אינסטרוק־ציעס און מעטאָדישע אַנווייזונגען, פאַרדינט פאַרעפנטלעכט וועדן.

7

נאָך דעם ווי כהן איז געווען אָפּוועזענד 26 יאָר פון דער אַלטער היים, האָט ער באַשלאָסן צו באַזוכן זיין געבורט־שטאָט ווילנע, וווהין עס האָט אים איצט געצויגן אין זכות פון דעם יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט.

---

* וועגן כהנס גלענצנדיקן אַרויסנפיר האָט אויך געשריבן מ א ק ס ע ר י ק אין זיין „געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור", 436 — 437, און אין זשורנאַל „יידישע שפּראַך", נומ' 3. (10), 1928, זייט 37.

צ י נ ב ע ר ג שרייבט, אַז כהנ'ען איז „גלענצנד געלונגען אויסצוגעפינען רודימענטן פון מיטלאַלטער און אַ סך פון די נאָך היינט געזונגענע לידער" („יעוו־רעיסקאַיאַ סטאַרינאַ", 13, 1930, ז. 160). זע אויך: צ י נ ב ע ר ג: געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן, באַנד 6, 53.

די פאלקלאריסטישע סעקציע פון ייוואָ האָט אים געבעטן קומען און לייענען א קורס לעקציעס וועגן דעם מעטאָדיק פון זאמלען פאלקלאָר.

אין ארכיוו פון ייוואָ האָבן זיך אויפגעהיט אויספירלעכע קאָנספעקטן פון כהנס לעקציעס. סך־הכל האָט כהן געגעבן דריי לעקציעס אין צוויי טעג (דעם 31סטן אקטאָבער און דעם 1טן נאָוועמבער, 1930). אין דעם דאָזיקן ערשטן יידישן סעמינאָר פאר פאלקלאָר האָבן אנטייל גענומען 32 זאמלער פון פאר־שיידענע שטעט און שטעטלעך פון פוילן. כהן האָט געדעקט די הוצאות פון אלע זאמלער, וואָס זיינען ספעציעל געקומען צו פאָרן קיין ווילנע כדי אנטייל נעמען אין דעם פאלקלאָר קורס.

פון די אויפגעהיטע באריכטן איז צו זען, אז כהן איז געווען א גוטער לערער. ער האָט זיי מסביר געווען, ווי אזוי צו זאמלען פאלקלאָר, ווי אזוי אונ־טערשיידן אן עכט פאלקסליד פון ניט קיין עכטן.

נאָך יעדן פאָרטראָג האָבן די צוהערער געשטעלט פראגעס. כהן האָט די דאָזיקע פראגעס פארענטפערט.

באזונדערס אינטערעסאנט איז געווען די דריטע לעקציע, אין וועלכער כהן האָט אנאליזירט יעדעס ליד פון גינזבורג־מאַרעק זאמלונג און דערביי מא־טיווירט, פארוואָס ער האָלט אייניקע לידער פאָר ניט קיין עכטע און אנדערע פאָר אמתע פאלקסלידער. ער האָט זיי געגעבן א שלל מיט מאטעריאלן פון ליטע־ראטור און פאלקלאָר אויף צו מאכן זעלבשטענדיקע אנאליזן פון יידישער פאלקס־שאפונג.

די דאָזיקע דריי לעקציעס האָבן די זאמלער געעפנט די אויגן אויף דעם געביט פון פאלקלאָר, צו וועלכן עס האָט זיי געציגן א ליבע און א געוויסער סענטימענט, אבער פון וועלכן זיי האָבן בדרך־הכלל צו יענער צייט ווינציק־וואָס געווסט.

עס איז דערפאָר ניט קיין ווונדער, וואָס כהנס לעקציעס האָבן א שטויס געטאָן פאָרויס די פאלקלאָריסטישע ארבעט פון ייוואָ און האָט כהנ'ען געגעבן די גרויסע מאַראַלישע באַפרידיקונג, וואָס ענדלעך האָט ער זוכה געווען צו געפינען תלמידים און זיי מדריך זיין אויף דעם געביט, אויף וועלכן ער האָט אזויפיל יאָרן געארבעט ביחידות.

חוץ דעם דאָזיקן קורס האָט ער געהאלטן אין ווילנע צוויי לעקציעס: איינע וועגן דעם פאלקסליד און איינע וועגן דער פאלקס־מעשה. אן אויספירלעכער באריכט פון די לעקציעס איז געווען געדרוקט אין די „ליטעראַרישע בלעטער" (נומ' 48, 1930).

פון ווילנע, וווּ כהן האָט פאָרבראַכט צוויי חדשים, איז ער אַוועקגעפאָרן אין סלאָוואקיע און בורגנלאַנד.

נאָך זייענדיק אין ווילנע האָט כהן אנגעשריבן זיין וויכטיקע שטודיע, „צום אויפקום פון יידישן טאַנצליד", וואָס איז געווען געדרוקט אין ערשטן נומער פון ערשטן באַנד „ייוואָ־בלעטער" (זז. 28 — 39).

אין דער דאָזיקער אַרבעט וועלט צום ערשטן מאָל אַנאַליזירט דאָס יידישע טאַגעלידּ, זיין אויפקום אין שייכות מיטן טאָגעלידּ. כהן האָט געהאַט בדעה פאָר־צוזעצן די דאָזיקע פאָרשונג, ווי דאָס איז צו זען פון דעם אָנגעזאַמלטן מאַטע־ריאַל, וואָס איז געבליבן אין זיין ליטעראַרישן עיזבון.

אין 1931 איז דערשינען כהנס בוך „יידישע פאָלקס־מעשיות, אויס דעם פאָלקסמויל געזאַמלט", אין סך־הכל 34 מעשיות. אָ טייל פון די דאָזיקע מעשיות (21) איז געווען פריער געדרוקט אין „פּנקס".

גאָסטער, דער גרעסטער קענער פון דעם אינטערנאַציאָנאַלן פאָלקלאָר, האָט אין אַן אַרטיקל, געדרוקט אין די „ייוואָ־בלעטער" (I, 24 — 27), אָנגעוויזן אויף דער וויכטיקייט צו זאַמלען יידישע פאָלקס־מעשהלעך, ניט קיין מסורהס אָדער לעגענדעס, וואָס ווערן בייַ אונדז באַטראַכט פאַר מעשיות. ער האָט געמיינט די וועלטלעכע שפּילעוודיקע מעשה, ווי די רוסישע „סקאַזקי" אָדער גרימס „מערכן".

אין דער פאַרבאַמערקונג צו זיין זאַמלונג אין „פּנקס" (1, 217) האָט כהן געשריבן, אַז „כאָטש לויטן אינהאַלט זיינען זיי אפשר ניט אַזוי יידישלעך, ווי מע וואָלט דאָס געוואָלט האָבן, ניט אַזוי עטיש־רעליגיעז געפאַרבט, ווי אין די פרומע מעשה־ביכלעך און מוכר ספרים, זיינען זיי דאָך יידישע פאָלקס־מעשיות: פון אַן עטנאָגראַפישן קוק, לכל הדעות".

די זאַמלונג פון פאָלקס־מעשיות האָט אַרויסגערופן די גרעסטע אָנערקענונג מצד אָזעלכע פאָלקלאָריסטן, ווי משה גאָסטער און וואָלטער אַנדערסאָן („ייוואָ־בלעטער" 3, 421 — 424).

אַנדערסאָן האָט געשריבן, אַז „די פאַרגלייכנדיקע מעשהלעך פאָרשער האָבן שוין זינט צענדליקער יאָרן אַרויסגעקוקט מיט בענקשאַפט אויף אָזאַ בוך ווי י. ל. כהנס".

באַגייסטערט איז געווען פאַר די מעשיות דער גרויסער רוסישער פאָלק־לאָריסט אַנדרעיעוו, וואָס האָט זיך אויסגעלערנט יידיש, כדי קענען שטודירן די „מעשהלעך" אין אָריגינאַל („ליטעראַרישע בלעטער", נומ׳ 49, 1936).

אויף יידיש האָבן וועגן די דאָזיקע מעשהלעך געשריבן: ש. ניגער („טאָג" פון 22סטן מאַרט, 1931, „ליטעראַרישע בלעטער", 1931) און ד"ר א. מוקדוני („מאָרגן זשורנאַל" פון 12טן יוני, 1931) *.

ווי אָ טיילווייזער באַריכט פון זיין פאָלקלאָריסטישער עקספּעדיציע קיין בורגענלאַנד (עסטרייך) איז געווען דער אַרטיקל, וואָס כהן האָט פאַרעפנטלעכט

---

*אין אָ בריוו צו י. ל. כהן האָט מ אָ ר ק ש ו ו י י ד ריכטיק באַמערקט, אַז די מעשיות האָבן אָגרויסן פּילאָלאָגישן ווערט, חוץ דעם ריין עסטעטישן אין עטישן אינהאַלט. באַזונדערס שטרייכט ער אונטער „די שוימענדיקע פאַנטאַזיע פון דעם פאָלקסמענטשן, וועלכער וויסט בעסער פון יעדן קינסטלער, ווי אַזוי צו פאַר־וואָנדלען זיין גרויע ווירקלעכקייט אין אָ פאַנטאַסטישן ראַמאַנטיזם, וואָס שפּיגלט אַמבעסטן אָפּ זיין רעאַליטעט". (בריוו פון 18טן יוני, 1931).

אין די „ייוואָ־בלעטער" (II, 200 — 221). דאָ האָבן מיר שוין אַ רייכן קריטישן פאַרגלייכונגס־אַפּאַראַט, אַ רעזולטאַט פון אַ לאַנגער סיסטעמאַטישער אַרבעט. כהנס פאַראַלעלן זיינען אַ מוסטער, ווי אַזוי דאַרף פאָלקלאָר־מאַטעריאַל אַרויס־געגעבן ווערן.

אין יאָר 1933 האָט דער אַמאָפּטייל אַרויסגעגעבן כהנס אַ קליינע זאַמלונג פון ווערטלעך א"נ „דער ייד וועגן זיך און וועגן אַנדערע" (243 נומערן).

אין דער פרייער צייט האָט ער געאַרבעט איבער די זאַמלונגען פון דער פאָלקלאָר סעקציע פון ייוואָ און געקליבן מאַטעריאַלן פאַרן „פאָלקלאָר באַנד", וואָס דער ייוואָ האָט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן.

כהן האָט אַנגעשריבן זייער ווערטפולע באַמערקונגען צו די פאָלקסלידער, וואָס גייען אַריין אין דעם באַנד, און זיך געקליבן שרייבן אַן אַריינפיר, אָבער עס איז אים ניט באַשערט געווען צו ענדיקן די דאָזיקע אַרבעט.

חוץ דעם, וואָס כהן איז געווען זייער טעטיק אין דער פאַרוואַלטונג פון אַמאָפּטייל פון ייוואָ (איר מיטגליד פון דער צייט פון גרינדונג, ד"ה זינט 1925), האָט ער אויך געהאַלטן וויסנשאַפּטלעכע רעפעראַטן אויף די יערלעכע קאָנפּע־רענצן פון אַמאָפּטייל.

אַזוי האָט ער אין 1934 געערעדט וועגן דער יידישער פאָלקס־מעשה (דעם 6טן יאַנואַר, 1934) און אין 1936 (29סטן יאַנואַר) וועגן „פּראָדוקציע און רע־פּראָדוקציע פון יידישן פאָלקסליד", אַ רעפעראַט, וואָס איז, אגב, געבליבן אין כתב־יד און וועט פאַרעפנטלעכט ווערן אין די געזאַמלטע ווערק פון דעם נפטר.

כהן האָט געגרייט צום דרוק אַ דריטע פאַרבעסערטע אויפלאַגע פון זיינע פאָלקסלידער, אין וועלכער עס האָבן געזאָלט אַריינגיין נייע זאַמלונגען פון באַ־לאַדנאַרטיקע לידער. ער האָט אויך געאַרבעט איבער אַ פאָפולערן האַנדבוך פאַר פאָלקלאָר.

די לעצטע אַרבעט זיינע איז געווען וועגן פּרצן, ווי אַ פאָלקלאָריסט, אַן אַרבעט באַזירט אויף די געפונענע מאַנוסקריפּטן ביי דער משפּחה פון פּרצן און ביי לעאָ ווינער אין באָסטאָן. ער האָט אָבער די דאָזיקע אַרבעט, ליידער, ניט פאַרענדיקט. עס איז פאַראַן עפּעס סימבאָליש אין דעם, וואָס זיין פאָלקלאָריס־טישע אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן אונטערן צייכן פון זיין באַליבטן שרייבער י. ל. פּרץ און האָט זיך אַזוי פרי אונטער דעם זעלביקן צייכן פאַרענדיקט.

אין 1937 איז געווארן 40 יאָר, זינט כהן האָט אָנגעהויבן זאַמלען פאָלקלאָר. דער ייוואָ האָט באַגריסט די דאָזיקע דאַטע מיט אַ לייט־אַרטיקל אין די „ייוואָ־בלעטער" (ב. 11, 129 — 130), וועלכן דער יובילאָר האָט שוין ניט דערלעבט איבערצולייענען.

כהן ווערט דאַרט כאַראַקטעריזירט ווי אַ מענטש, וואָס איז אַליין אָפּגעקומען יאָרנלאַנג אין אַ „ווייסנשאַפּטלעכן מדבר", ביז עס איז געקומען דער אינסטיטוט און געשאַפן פאַר כהנ'ען אַ בריטן פעלד פאַר אַרבעט. ליידער, האָט ער דעם דאָזיקן פעלד לאַנג ניט געקענט באַאַרבעטן.

דעם 3טן אַפּריל, 1937, איז כהן געשטאַרבן פון אַ האַרצשלאָג, זייענדיק קראַנק אינגאַנצן דריי טעג.

דעם 9טן מאַי, 1937, האָט דער אַמאָפּטייל באַערט דעם אָנדענק פון זיין גרינדער און בויער מיט אַ הזכרה. אויף אַ ספּעציעלער זיצונג פון אַמאָפּטייל איז באַשלאָסן געווארן צו שאַפן אַן אַספּיראַנטור פאַר פאָלקלאָר ביים ייוואָ אין ווילנע אויף כהנס נאָמען, ווי אויך אַרויסגעבן די ניט־פאַרעפנטלעכע זאַמלונגען און כתבים.

זיין רייכע פאָלקלאָריסטישע ביבליאָטעק, וואָס באַשטייט פון 2000 בענד, האָט די אַלמנה, פרוי מרים כהן, מנדב געווען דעם אינסטיטוט. די ביבליאָטעק וועט זיין אין דעם פאָלקלאָר צימער פון ייוואָ, וואָס טראָגט כהנס נאָמען.

כהן איז פון אונדז אַוועק אין דער בליצייט פון זיינע יאָרן, גראָד אין דער צייט, ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן גוטע מעגלעכקייטן פאַר אַ בריי־טער פאָלקלאָריסטישער אַרבעט. אין ייוואָ האָבן זיך אָנגעהויבן אויסשיילן יונגע פאָלקלאָריסטן, וואָס האָבן געקוקט אויף כהנ'ען, ווי אויף זייערן אַ לערער. כהן האָט מיט גרויס אינטערעס נאָכגעפאָלגט זייער אַרבעט, געגעבן זיי אינסטרוק־ציעס, געשריבן לאַנגע וואַרעמע און חברישע בריוו. ער האָט שוין געזען יורשים פאַר זיין אַרבעט, אַזוי פּלעגט ער ריידן.

עס איז אונדז ניט באַשערט געווען, אַז דער ערשטער יידישער פאָלקלאָ־ריסט זאָל זען פּולע רייכע פרוכטן פון דער אַרבעט, וועלכער ער האָט אָפּגעגעבן 40 יאָר פון זיין שיינעם, ערלעכן און ריינעם לעבן.

זיין אָנדענק וועט בלייבן הייליק אין אונדז!

ביבליאָגראַפיע פון כהנס פאָלקלאָריסטישע אַרבעטן

אין דער דאָזיקער רשימה גייען ניט אַריין כהנס לידער, וואָס זיינען גע־ווען געדרוקט אין פאַרשיידענע אויסגאָבעס, ווי פינסקיס „אַרבעטער", באַסינס אַנטאָלאָגיע (באַנד II, ז. 163, דאָס ליד „דאָס יודישע מיידעלע" — אַ פאָלקס־מאָטיוו), „די ליטעראַרישע וועלט", 1912 (אַ פרייַע איבערזעצונג „נאָך היינע", געחתמעט מיט אַן אָנאָגראַם: כלי).

כהן איז געווען אַ גרויסער חסיד פון היינען בכלל און פון זיינע פאָלקס־טימלעכע לידער בפרט. אויף דעם זאָגן עדות די איבערזעצונגען פון היינען, וואָס זיינען געבליבן אין זיין אַרכיוו, און ווי עס שיינט, האָט ער זיי אין ערגעץ ניט פאַרעפנטלעכט.

1) דאָס אידישע פאָלקס ליד. זאַמלבוך „ליטעראַטור", נאָוועמבער, 1910, II, 22 — 141.

2) יודישע פאָלקסליעדער מיט מעלאָדיען, אויס דעם פאָלקס־מויל גע־זאַמלט פון... ערשטער באַנד: LX + 243 זייטן; צווייטער באַנד, 293 זייטן; ניו־יאָרק, 1912.

3) [ל. ווילענסקי] יודישע פאלקס ליעדער. „דער פנקס", ווילנע, 1913, 355 — 366. [א רעצענזיע אויף פלאטאן ברונאף און נח פרילוצקיס זאמלונגען פון פאלקס לידער].

4) יודישע פאלקסלידער, 2 בענד, ניו־יארק, 1920. [א צווייטע אויפלאגע פון נומער 2].

5) פאלקס געזאנג און פאלקס־ליד. לאנדוי בוך, 1925 (פילאלאגישע שריפטן פון ייוא, באנד I) 139 — 154.

[וועגן לעהמאנס זאמלונג פון לידער פון דער „פרייהייטס באווענונג" אין צארישן רוסלאנד].

6) יידישע פאלקס־לידער. נייע זאמלונגען. מיט אן איינלייטונג א"ב „עטלעכע פראבאמערקונגען צו די עלטערע ליבעסלידער", „פנקס", ניו־יארק, 1927 — 1928, באנד I, זז. 65 — 128 ; 321 — 364.

7) יידישע פאלקס־מעשיות. „פנקס", ב. I, זז. 217 — 234, 369 — 376. ב. II (1929), זז. 35 — 65.

8) יידישע פאלקס־לידער. סעפאראטער אפדרוק פון „פנקס", באנד I, ניו־יארק, 1930, 112 זייטן. [געדרוקט אין 100 עקזעמפלארן].

9) יידישע פאלקס־מעשיות, אויס דעם פאלקסמויל געזאמלט. פארלאג יידישע פאלקלאר־ביבליאטעק, ניו־יארק, ווילנע, 1931, 189 + IV זייטן.

10) צום אויפקום פון יידישן טאנצליד. „ייוא־בלעטער", ב. 1 (1931), זז. 28 — 39.

11) פראבעס פון דעם יידישן פאלקלאר אין בורגנלאנד (מעשהלעך און לידער) „ייוא־בלעטער", II (1932), זז. 200 — 221.

12) א מעשהלע פון א נאר מיט א קלוגן. (פון מיינע שריפטלעכע זאמלונגען) יידיש, ניו־יארק, נומ׳ 6, דעם 17טן יוני, 1932, זז. 11 — 13.

13) דער ייד וועגן זיך און וועגן אנדערע אין זיינע שפריכווערטער און רעדענסארטן. אויס פארשיידענע מקורים צוזאמענגעקליבן און ארויסגעגעבן פון ייוא, אמאפטייל, ניו־יארק, 1933, 32 זייטן.

14) י. ל. פרץ, ווי א זאמלער פון יידישע פאלקס־לידער. באמערקונגען צו זיינע קאלעקציעס „ייוא־בלעטער", ב. XII, זז. 280 — 285. [ארויס שוין נאך כהנס טויט. געדרוקט די איבערגעבליבענע צוויי בלעטלעך].

15) באמערקונגען צו די יידישע פאלקסלידער (פאלקלאר באנד פון ייוא, רעדאקטירט פון י. ל. כהן (דערשיינט בקרוב).

הוספה

כהנס פראגראם פאר א פאלקלאר זשורנאל

די פאלקלאר קאמיטע פון דער ש. אנס—קי „היסטארישע־עטנאגראפישער געזעלשאפט" אין ניו־יארק, וועט קירצלעך אנהייבן ארויסגעבן א זשורנאל פאר יידישן פאלקלאר און שפראך־פארשונג, אונטער דער פירונג פון נח פרילוצקי

און י. ל. כהן.

דאָס וועט זיין אַ זשורנאַל, דער ערשטער פון זיין מין אין דער יידישער ליטעראַטור, וואָס וועט אויסשליסלעך זיך אָפּגעבן מיט זאַמלען מאַטעריאַלן פאַר דער וויסנשאַפטלעכער אויספֿארשונג פון דער יידישער שפּראַך און פֿאָלק־שאַפונג. ער וועט אַרומנעמען אַלע צווייגן פון אונדזערע מינדלעכע פֿאָלקס־טראַדיציעס, אַלע קאָלעקטיוו שאַפונגען פונעם פֿאָלק, וועלכע מיר באַצייכענען מיט דעם וויסנשאַפטלעכן נאָמען — פֿאָלקלאָר.

צום פֿאָלקלאָר געהערן נאָר די יעניקע פֿאָלקס־טראַדיציעס, פֿאָעטישע און פֿראָזאישע, וואָס זיינען אין משך פון דורות געשאַפן געוואָרן פונעם פֿאָלק, און אין וועלכע עס דריקט זיך אויס דער געמיינשאַפטלעכער פֿאָלקס־כאַראַקטער, די קאָלעקטיוו פֿאָלקס־נשמה; אָבער ניט די פֿאָלקסטימלעכע ווערק, וואָס גייען אום צווישן פֿאָלק און טראָגן אויף זיך קענטיקע סימנים פון אינדיווידועלער שאַפונג. מעגן זיי אפילו שטאַמען פון אומבאַקאַנטע און אומבאַוווסטע מחברים — זיי געהערן ניט צום פֿאָלקלאָר.

נאָר פֿאָלקלאָר און מאַטעריאַלן פאַר דער יידישער פילאָלאָגיע וועלן אויפֿגענומען ווערן אין דעם זשורנאַל, וואָס וועט גלייכצייטיק זיין אַ זאַמל־צענטער, ניט נאָר פון די פֿאַרשער פון אונדזער פֿאָלקטום, נאָר אויך פאַר אַלע פרייַנד, ליבהאָבער און זאַמלער פון דער יידישער פֿאָלק־שאַפונג. יעדער אייגער וועט קענען אין אים אָנטייל נעמען, סיי פאַכלייט און סיי אַזעלכע, וואָס האָבן בלויז דערהאַלטן אין זייער זכרון אָ מעשה אַדער אָ לידל, אָ שפּריכוואָרט אַדער אָ רעטעניש א. ד. אויך מוזיקער וועלן קענען אָנטייל נעמען, אויב זיי פֿאַרמאָגן נאָר אָ באָזונדערן חוש פאַר אונדזערע עכטע פֿאָלקס־נגונים,—און בכלל יעדער אייגער וואָס וועט קענען פֿאַרצייכענען די פֿאַרשיידענע פֿאָלקס־מנהגים, אָבערגלויבע־רישע מיינונגען, אָפּשפּרעכענישן און אַנדערע אַזוי־גערופענע „זאַבאָבאָנעס", וועלכע האָבן פאַר דער וויסנשאַפטלעכער פֿאָלקס־פֿאָרשונג אַן אומגעהויערן ווערט.

מיר וועלן זיך קודם־כל צו פֿאָלקלאָר־זאַמלער, שפּראַך־פֿאָרשער, מוזיקער, לערער פון יידיש פֿאָלקס־שולן און בכלל צו די יעניקע, וואָס אינטערעסירן זיך מיט דער יידישער פֿאָלקס־שאַפונג, אויב זיי פֿאַרמאָגן נאָר וועלכן־ניט־איז פון דעם אונטן־פֿאַרצייכנטן מאַטעריאַל, בעטן מיר דאָס גלייך צושיקן פאַר אונדזער זשורנאַל. מיר וועלן מיט דאַנק און אָנערקענונג אויפנעמען די קלענסטע מיטטיילונג, אויב עס געהערט נאָר צו דער עכטער פֿאָלקס־שאַפונג.

מיר גיבן דאָ אונטן אָ פֿאַרצייכעניש פון אָ פֿאַרשיידנאַרטיקן פֿאָלקלאָר־מאַטעריאַל און מיר בעטן די צושיקער צו באַאַבאַכטן די פֿאָלגנדיקע פונקטן:

1) פֿאַרצייכנט די מעשיות, לידער, שפּריכווערטער אא"וו אין דער פֿשוטער פֿאָלק־שפּראַך, אָט־אַזוי ווי דאָס פֿאָלק רעדט, ניט געקינסטלט, ניט געצאַצקעט. 2) אויב מעגלעך, פֿאַרשרייבט אין דעם דיאָלעקט, אין דער אויסשפּראַך פון דער געגנט, פון וואַנען די מיטטיילונג קומט. 3) פֿאַרבייט ניט און פֿאַרבעסערט ניט

די אלטע אויסטערלישע ווערטער און אויסדרוקן אויף נייערע, נאר מערקט אן זייער באדייטונג, און אויב איר פארשטייט ניט זייער זין, רינגלט איין דערנעבן א פראגע־צייכן. 4) צייכנט אן אויף די צוגעשיקטע זאכן אייער נאמען און אדרעס, דער עיקר דעם נאמען פון דער שטאדט אדער שטעטל, גובערניע און לאנד, וו׳ איר האט די מעשיות, לידער, שפריכווערטער אד״גל. צום ערשטן מאל געהערט.

שטודירט דורך אלע אפטיילונגען פון אונדזער פארצייכעניש, און שיקט אונדז צו די זאכן, וועלכע איר קענט און געדענקט אמבעסטן.

1) פאלקס־מעשיות, זאגן און לעגענדעס. קינדער־מעשהלעך; מעשיות מיט און אן מוסר־השכל; ערנסטע און קאטאווסדיקע, מעשהלעך וועגן רבנים, גוטע יידן, חסידים און מתנגדים; ווונדער־מעשיות וועגן אליהו הנביא, בעל־שמס און למד־וואוניקעס; מעשיות וועגן אלטע שולן, הייליקע ערטער און פארלאזענע חורבות; מעשיות וועגן כשוף־מאכער, מכשפות, רוחות, ניט־גוטע, שרעטעלעך, דבוקים, מתים אא״וו, הומאריסטישע מעשיות; חכמות פון כעלעמער נאראנים; אנעקדאטן; וועלטלעכע מעשיות, אן א ספעציפיש יידישן כאראקטער.

2) פאלקס־לידער. וויגן־לידער; קינדער־לידער פון שטוב און גאס; פון חדר; פורים־לידער; לידער, וואס ווערן געזונגען ביים טאנץ אין היימישע קניפּפעס און אין טאנץ־הייזער; ליבעס־לידער; חתן־כלה און חתונה־לידער; לידער, וואס באזינגען דאס פאמיליע־לעבן; לידער פון בעל־מלאכות; פאלקס־באלאדן.

3) פאלקס־מוזיק. פאלקס־נגונים מיט און אן טעקסט; חסידישע נגונים; חתונה־מוזיק און טאנץ־מעלאדיען.

4) שפריכווערטער. גלייכווערטלעך; רעדנסארטן; פאלקסטימלעכע אויס־דרוקן; פארגלייכונגען; פראזן.

5) צונעמענישן און ווינשונגען. צונעמישן פון באליבטע און אומבאליבטע פארשוינען; צונעמעניש פון שטעט און שטעטלעך, געגנטן, לענדער; קללות און ברכות; חניפה־רייד.

6) טאנץ, פאלקס־ און קינדער־שפילן. ווי אזוי הייסן די פארשיידענע פאלקס־טענץ, און אויף וואס פאר אן אופן ווערן זיי דורכגעפירט? ווי אזוי ווערן די פאלקס־ און קינדער־שפילן אין שטוב און אין גאס דורכגעפירט? פארצייכנט די לידער און אפציייל־פערזן, וואס ווערן דערביי געזונגען.

7) רעטענישן; פשטלעך; משלים.

8) פאלקסגלויבן. פאלקס־מנהגים; אבערגלויבנס; באבסקע רפואות; סגולות; אפשפרעכונגען.

די יעניקע, וואס ווילן, אז זייערע קלענערע אדער גרעסערע מיטטיילונגען זאלן געדרוקט ווערן אין דעם ערשטן נומער פון אונדזער זשורנאל, זאלן צושיקן זייער מאטעריאל ניט שפעטער פון דעם 15טן מאי. אדרעסירט צו:

J. L. Cahan 44 Graham Avenue, Brooklyn, N. Y.

י. ליפשיץ

אַ ניט איינגעבענער פֿרוו פון אַ מאַסן־עמיגראַציע קיין אַמעריקע

אַ צושטייער צו דער געשיכטע פון די מזרח־איראָפּעישע יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן.

אינעם צווייטן און דריטן פערטל פונעם נייַנצנטן יאָרהונדערט האָבן די רוסישע און פּוילישע יידן דערפילט שאַרף דעם קנוט פון נגישות, הונגער און ליידן. אָנגעהויבן מיט 1827, מיט אייַנפירן פון דעם רעקרוטן־געזעץ, האָט זיך געצויגן אַ קייט פון אָפּיציעלע אוקאַזן און רעגולאַמענטן, וואָס האָבן כלומרשט געדאַרפט רעגולירן דאָס יידישע לעבן, אָבער זייער אייַנציקער ציל איז געווען, דאָס אַזוי אויך חושכדיקע יידישע לעבן נאָך מער צו באַגרענעצן. דאָס איז געווען דער צווייק פונעם רעגולאַמענט פון 1835, פון דער גזירה 1843 צו פאַרטרייבן יידן פון די גרענעץ־געביטן, און פון דעם אויסשפּרייטן די רעקרוטשינע אויף די פּוילישע יידן אין 1845. צו די אָפּיציעלע פאַרפאַלגונגען זיינען נאָך צוגעקומען די פּוילישע אויפשטאַנדן פון 1830 און 1863, דער הונגער אין ליטע אין די יאָרן 1867—69, די כאָלערע אין פּוילן אין 1869 און דער אַדעסער פאָגראָם אין 1871. די אַלע אויסגערעכנטע אָפּיציעלע נגישות, אויפשטאַנדן, נאַטור־קאַטאַסטראָפעס און אַנפאַלן האָבן שטאַרק פאַרערגערט די אַזוי אויך שלעכטע עקאָנאָמישע לאָגע פון די רוסישע און פּוילישע יידן. די פאַרערגערטע לאָגע, די מורא און האָפנונגלאָזיקייט, וואָס האָט זיך פאַרשפּרייט צווישן די יידן, האָט געמוזט בייטראָגן דערצו, אַז די געוואָלטערע און מוטיקערע זאָלן אַנהייבן זוכן זייער גליק אין ווייטע מקומות.

דער שענדלעכער אוקאַז פון 1843, וואָס האָט באַדראָט די לעבנס פון אַן ערך אַ מיליאָן יידן, וואָס האָבן געווווינט אין דער נאָענטקייט פון פּופּציק וויאָרסט אַרום דער עסטרייכישער און פּרייסישער גרענעץ, האָט אויפגערודערט די דייטשע יידן צו אַ גרויסער עמיגראַציע־אַקציע לטובת די רוסישע יידן. וואָלט די אַקציע אין 1846 זיך געווען איינגעגעבן, וואָלט דאָס געפירט צו מאַסן־עמיגראַציע פון רוסישע יידן קיין אַמעריקע[1].

אַ דייטשער ייד, וואָס האָט דעמאָלט געשריבן וועגן דעם שרעקלעכן מצב פון די רוסישע און פּוילישע יידן אין די גרענעץ־געביטן, האָט געהאָלטן, אַז „ווען די רוסישע רעגירונג וואָלט נאָר דערלויבט די יידישע אונטערטאַנען אויסצוואַנדערן פונעם לאַנד, וואָלטן זיי פיל גליקלעכער געווען, וויייל גאַנץ אייראָפּע וואָלט זיך פאַר זיי אייגעשטעלט. ווידער וואָס מ׳האָט אויסצוזעצן קעגן זייערע זיטן, בילדונג און מנהגים, וואָלט עס במשך פון אַ דור אָפּגעווישט

געווארן, און זיי וואלטן געווארן די פלייסיקסטע אונטערטאנען פון די פרעמדע לענדער"[2].

דייטשע קהילות האבן פראטעסטירט צו דער רוסישער רעגירונג קעגן דער גרענעץ־גזירה, די אירפאפאישע פרעסע האט זיך איינגעשטעלט פאר די רוסישע יידן, אבער אויף דער רוסישער רעגירונג האט דאס ניט געווירקט און פאר די רוסישע יידן איז דאס העכסטנס געווען בלויז א מארמלישע באפרי־דיקונג[3]

יידן פון פוילן און רוסלאנד האבן נאך פאר 1846 אויסגעוואנדערט, איינצלנע און קלענערע גרופעס וואנדערער זיינען שוין א סך פריער ארייגגע־קומען קיין אמעריקע.

די אפיציעלע אימיגראציע סטאטיסטיק, וואס איז א כמעט־געניע זינט 1820[4], באווייזט, אז שוין אין 1828 זיינען פון רוסלאנד אנגעקומען 14 עמיג־ראנטן. מען מעג זיין זיכער, אז צווישן זיי זיינען געווען א צאל — אויב ניט די גרעסטע טייל — יידן, ווייל די עמיגראציע פון רוסלאנד קיין אמעריקא איז ביזן סוף אכציקער יארן געווען א כמעט אויסשליסלעך יידישע[5]. דאס זעלביקע קען אויך געזאגט ווערן ווערן דער פארהעלטניסמעסיק גאר גרויסע צאל פון 248 אימיגראנטן, וואס איז אנגעקומען אין 1846, וואס ס׳איז קלאר, אז דאס איז געווען א רעזולטאט פונעם פארבריטערן דעם רעקרוטן־געזעץ אויף פוילן, פונקט ווי די געוואלטע אימיגראנטן פון 1828 זיינען מסתמא געטריבן געווארן פון רוסלאנד, מחמת דעם איינפירן פון דעם דאזיקן געזעץ אין רוסלאנד אין 1827.

אין 1849 קומט פון רוסלאנד ווידער א צאל פון 44 עמיגראנטן קעגן אן אינאונאיינציקן עמיגראנט פון 1848. און דא איז ווידער געווען דער גורם דאס שטורמישע יאר 1848, וואס האט אויך געהאט א ווירקונג אויף א צאל יידן אין רוסלאנד זיי ארויסצולאזן פון זייערע אומזיכערע היימען. נאך דער קרימער מלחמה, וואס האט פאר א טייל רוסישע יידן געעפנט נייע האריזאנטן, שטייגט די צאל אימיגראנטן אין 1858 צו 246, און פון דאן אן ביז 1864, ביז נאכן פוילישן אויפשטאנד, האלט זי זיך שוין אין די ראמען פון ארום הונדערט יעדן יאר, סיי פון רוסלאנד און סיי פון פוילן.

ווי ווייט די רוסישע יידן האבן שוין געהאט אנגעשפארט אין אמעריקע אין די פופציקער יארן, באווייזט אונדז א צייטונגס נאטיץ פון 1857, וואס דערציילט, אז אין קאליפארניע געפינען זיך דריי טויזנט יידן, צווישן זיי אויך א צאל רוסישע און פוילישע[6]. מ׳דארף אין זינען האבן, אז יידישע אוואנטוריסטן האבן ערשט אנגעהויבן איינוואנדערן קיין קאליפארניע אין 1849, בעתן גאלד־געיעג (גאלד־ראש). צווישן די ערשטע קאליפארניער איינוואנדערער האבן זיך שוין געפונען רוסישע און פוילישע יידן, ווי למשל, א געוויסער ראובן איזעקס, וואס איז דארט אהינגעקומען אין 1850 און שפעטער געווארן א גרויסער קעראסין סוחר, און משה זילבערשטיין פון גראדנע, וואס איז אויך געקומען קיין קאלי־

פֿאַרניץ אינעם זעלביקן יאָר, וואָס אייזעקס. און די צוויי דערמאָנטע זיינען זיכער ניט געווען די איינציקע רוסישע אָדער פוילישע יידן, וואָס האָבן שוין אַזוי פרי אָנגעשפּאַרט אַזש ביים ברעג פונעם פּאַסיפישן אָקעאַן[7].

דער פויליש אָדער רוסיש־יידישער אימיגראַנט פון די קליינע שטעטלעך מיט אַ וועלכע אַכציק אָדער נייציק יאָר צוריק, האָט געהאַט אין זיך אַוואַנטוריסטישע בלוט. און פּאַר געוואָגטע אַוואַנטוריסטן זיינען די ווייטע, נייע מעריב געגענטן אין אַמעריקע מיט זייער נאַטירלעכער רייכקייט און גרעסערע מעגלעכקייטן, געווען צוציענדיקער ווי די גרויסע מזרח־שטעט מיט זייערע גרויסע צאָלן יידן, ס׳רוב דייטשישע, וואָס האָבן אויף די צוגעקומענע פוילישע און רוסישע יידן געקוקט ווי אויף פּאַריאָס. אויב ניט די ווייטע מעריב־געגנטן, זיינען די רייכע דרום־געגנטן אויך געווען גוט. ס׳איז אינטערעסאַנט, אַז אין דער שטאָט מעמפיס, טענעסי, וואו ס׳האָט זיך ערשט אין 1845 געהאַט אַרגאַניזירט אַ יידישע קהילה, האָט זיך שוין אין 1866 געפונען אַ פוילישע קהילה מיט אַן אייגענער שול. ווי אַ קאַרעספּאָנדענץ פונעם „המגיד" דערציילט, זיינען דאָרטן געווען „אַרום דריי הונדערט משפחות מאחינו בני ישראל, און די מערסטע זיינען פון דייטשלאַנד און פוילן"[8]. אין דער זעלביקער צייטונג ווערט אויך דערציילט אין אַ קאַרעספּאָנדענץ פון סט. לואיס, מיזורי, פון 1865, אַז „די מערסטע יידן דאָרט זיינען פון הערצאָגטום פויזן, פון בייערן, האָלאַנד און אַ קליינע צאָל פון פוילן"[9]. אין די מעריב שטאָטן זיינען פוילישע און רוסישע יידן שוין געווען פאַרשפרייט סוף פופציקער און אָנפאַנג זעכציקער יאָרן, ווי די סוווּאַלקער און מאַריאַמפּאָלער יידן אין שיקאָגאָ און מילוואָקי און מסתמא אין נאָך מעריב־שטעט[10].

דורך וואָנען זיינען די רוסישע און פוילישע יידישע עמיגראַנטן געקומען קיין אַמעריקע? דאָס פּאָרן דירעקט איז, ווי ס׳ווייזט אויס, ניט געווען פאָפולער. דאָס אויפהאַלטן זיך אין דייטשישע האָפנשטעט איז די פרעמדע עמיגראַנטן ניט אָנגעקומען גרינג. דאָס זעלביקע קען אויך געזאָגט ווערן וועגן האָלאַנד, ספּעציעל ראָטערדאַם. יעדע קהילה האָט געזען זיך וואָס שנעלער צו באַפרייען פון אירע אומגעווינטשטע געסט און האָט זיי אָפּגעשיקט ווייטער, דאָס מיינט נענטער צו דעם געגאָרטן פרייען לאַנד אַמעריקע. דאָס נאָנטסטע לאַנד איז געוען ענגלאַנד, און דאָרטן, און ספּעציעל אין לאָנדאָן האָט זיך פון מיטן נייַנצנטן יאָרהונדערט אָנגעהויבן שאַפן אַ מין רעזערוואָאַר פון עמיגראַנטן, וואָס האָבן שנעל פאַרנומען אַן אָנגעזעענעם אָרט אין דער שנייַדעריי. אַ דייטשער שרייבער דערציילט, אַז אין 1861 האָבן זיך אין לאָנדאָן געפונען „אַ סך דייטשישע און פוילישע יידן, וועמען ס׳געפעלט בעסער צו אַרבעטן אין אַ שאָפּ, איידער צו דינען אין רוסישן מיליטער"[11]. אין צען יאָר אַרום, דערציילט אונדז אַ דייטשישער יידּ, האָבן זיך אין לאָנדאָן געפינען 3661 רוסן און פּאָליאַקן, פּאַקטיש יידן[12]. די צדקה־אַרגאַניזאַציע פון דער באַאַרד אָוו גאַרדיענס — ענגליש־שער ועד הקהילות — גיט איבער אין איר באַריכט פון 1863, אַז אין יענעם

יאָר האָט זי געדאַרפט העלפן 182 פרעמדע יידן, פון וועלכע אַ טייל איז אַוועק־
געפאָרן קיין אַמעריקע. דער באָריכט גיט צו, אַז „אַמעריקע ציט נאָך אַלץ צו,
איצטער ווי פריער, אָרעמעלייט פון אַלע לענדער". דער באָריכט טרייסט די
ענגלישע יידן, אַז „מיר דאַרפן ניט מורא האָבן, אַז מיר וועלן ווידער פאַרפלייצט
ווערן פון פרעמדע אָרעמעלייט, ווי ס׳איז געווען דער פאַל, ווען די „באָארד איז
געשאַפן געוואָרן"[13]. די „באָארד" איז געשאַפן געוואָרן אין 1857, און אין 1858
איז פון רוסלאַנד געקומען קיין אַמעריקע די גרויסע צאָל פון 284 עמיגראַנטן,
וואָס איז שוין פריער דערמאָנט געוואָרן. לכל־הפחות אַ טייל פון די דאָזיקע
עמיגראַנטן האָט זיך אין 1857 זיכער געפונען אין לאָנדאָן. אפילו אין 1863
האָט די „באָארד" אויך אויסגעגעבן 175 פונט שטערלינג אויף הילף פאַר די,
וואָס האָבן „אויסגעוואַנדערט מעבר לים"[14].

נאָכן פּוילישן אויפשטאַנד האָט זיך פאַרשטאַרקט די עמיגראַציע פון רוס־
לאַנד און פּוילן קיין אַמעריקע. אַנשטאָט די 77 אימיגראַנטן פון 1863, זיינען
אין 1864 געקומען פון רוסלאַנד 254 און פון פּוילן — 165 מ׳קען ניט באַשטי־
מען ענעוי וויפיל פון זיי,ספּעציעל פון פּוילן, זיינען געווען יידן; דאָך איז אַן
שום ספק די צאָל פון רוסלאַנד געווען אַ גרעסערע ווי אין די פריערדיקע יאָרן.

ווי ס׳ווייזט אויס האָבן זיך שוין אין די זעכציקער יאָרן געפונען יידישע
עלטערן אין רוסלאַנד, וואָס האָבן אַליין געשיקט זייערע יונגע זין קיין אַמעריקע,
סיי מחמת מורא פאַר מיליטער־דינסט און סיי מחמת דעם, וואָס זיי האָבן גע־
וואָלט באַוואָרענען זייערע קינדער מיט אַ זיכערער צוקונפט. אַן אַנטוישטער
אַמעריקאַנער קאָרעספּאָנדענט פונעם „המגיד" וועגדט זיך אין 1866 צו אַזעלכע
עלטערן און ער טענהט מיט זיין איין, אַז פון דער מחלה „אין כסף" הערט מען
אויך דאָ" און ער עצהט זיי, אַז זיי זאָלן זייערע זין בעסער, „לערנען אַ מלאכה און
זיי שיקן אין שולעס, וועלן זיי ניט דאַרפן פאַרלאָזן זייערע געבורטלענדער"[15].
אַ צווייטער קאָרעספּאָנדענט פון דער דערמאָנטער צייטונג איז שטאַרק אין כעס
אויף די פּוילישע און רוסישע יידן, וואָס קומען פון פרומע שטעטלעך און פאַר־
געסן באַלד אַן זייער פרומקייט, אַזוי, אַז זיי זיינען גרייט צו האָנדלען אום שבת
און אום יום־טוב, און ער וואָרנט די יידן פון פּוילן און פון רוסלאַנד, אַז זיי זאָלן
זיך ניט איילן צו פאַרלאָזן זייערע היימלענדער, אויב זיי ווילן ניט אָפּווייכן פון
דער תורה[15].

די גרעסטע צאָל יידישע עמיגראַנטן פון רוסלאַנד זיינען געקומען פון די
געגנטן, וואָס ליגן נאָנט צו דער פרייסישער און עסטרייכישער גרענעץ. ביים
סוף פון די זעכציקער יאָרן איז די עמיגראַציע פון די דאָזיקע געגנטן שטאַרק
סטימולירט געוואָרן פון דער אומגערעטעניש אין ליטע אין די יאָרן 1867—69.

ווי נאָר דער הונגער אין ליטע האָט זיך געמומען פאַרשפּרייטן, האָבן מאָסן
יידן אָנגעהויבן אויסצוואַנדערן קיין פרייסן. די לאָגע פון די דאָזיקע יידן איז
געווען אַזאַ, אַז די אומגערעטעניש אין די פריערדערמאָנטע יאָרן איז געווען אַ
פונק אין אָנגעהיצטער אַטמאָספערע פון אָרעמקייט, ליידן, דערשלאָגנקייט

און האָפענונגלאָזיקייט. די „אַלגעמיינע צייטונג דער יודענטומס" האָט אין 1869 געשריבן, אַז „די צאָל אַרעמעלייט איז גרויס און די סיבות פון דעם איצטיקן ביטערן עלנד ליגן טיף. די אומגערעטעניש פונעם לעצטן יאָר האָט די צרה געבראַכט צום פולן אויסברוך. אַ גערעטעניש וועט דעם עלנד בלויז מילדערן, אָבער ניט אינגאַנצן לינדערן... ס'וואָלט געווען נאָר אַן אילוזיע צו האָפן, אַז עטלעכע בעסערע יאָרן וועלן ברענגען אַ ווירקלעכע פאַרבעסערונג... דאָס איינציקע הילפסמיטל ליגט אין דער אויסוואַנדערונג פון די יידן פון די פוילישע און רוסישע גרענעץ־פראָווינצן[17].

מיטן דיאַגנאָז, אַז די אומגערעטעניש און דער הונגער האָבן בלויז פאַרערגערט אַן אַזוי אויך שלעכטע לאָגע, וואָס האָט אַ סך טיפערע עקאָנאָמישע סיבות, האָט אויך איינגעשטימט די ספעציעלע קאָמיסיע פון דער „אליאַנס אידישער אוניווערסאַל", וואָס איז באַשטאַנען פון איר סעקרעטאַר לעווען און נאָך אייניקע אַ לעהמאַן. די קאָמיסיע איז ספעציעל געשיקט געווארן אין די גרענעץ־געביטן אויסצופאָרשן די לאָגע אויפן אָרט, און לויט ווי קרעמיע, דער פאָרזיצער פון דער „אליאַנס", גיט איבער, האָבן די צוויי שליחים אין זייער באַריכט אונטערגעשטראָכן, אַז „די פאַראַרעמקייט פונעם לאַנד נאָכן פוילישן אויפשטאַנד פון 1863, די לעגאַלע באַגרעניצונגען אין דער אַגריקולטור און די אָפּווענקייט פון אַ פאַרצווייגטער אינדוסטריע, ווי אויך די שווערע שטייער־סיסטעם און דער פולשטענדיקער קאָדעקס פון רעסטריקטיוויע געזעצן קעגן יידן, רעדוצירן די פרנסה־מעגלעכקייטן צו אַ מינימום[18].

אין פרייסן, איבערהויפט אין די נאָנטע גרענעץ־שטעט, ווי שטעטין און קעניגסבערג, האָבן זיך אָנגעהויבן באַוויזן גרעסערע גרופּעס רוסישע יידן, וואָס זיינען אָנטלאָפן פון זייערע היימען, אָפט מיט ווייב און קינדער. דער „המגיד" האָט אין מאַי 1869 אָפּגעדרוקט אַ גרויסע „אזהרה" אויף דער ערשטער זייט און געוואָרנט שטרענג, אַז „איבערן הונגער, וואָס הערשט בעוה"ר צווישן אונדזערע בריידער אין רוסלאַנד און אין פוילן, פאַרמערן זיך אַרעמעלייט און קראַנקע, וואָס וואַנדערן אויס מאַסנווייז קיין פרייסן און ספּעציעל קיין קענינגס־בערג, דענקדיק, אַז דאָרט וועלן זיי קריגן שטיצע... פאַר דער טובה פון די דאָזיקע אומגליקלעכע דאַרפן מיר זיי וואַרענען, אַז זייער האָפענונג אויף אויס־לענדישער הילף איז אַ פאַלשע. די צאָל פון די פרעמדע איז אַזוי געוואָקסן, אַז זי איז איבער די כחות פון די דאָרטיקע איינווינער, וואָס מוזן ניט ווילנדיק אָפּזאָגן הילף זייערע גלויבנס־בריידער". און דער „המגיד" בעט די רבנים, אַז זיי זאָלן צוריקהאַלטן די וואַנדערער, ווייל „די באַאַמטע (פאָליציי) איז באַפוילן געווארן אַן צערעמאָניעס צוריקצושיקן די אָנקומענדיקע אַרעמעלייט"[19]. דער „המגיד" האָט נאָך אַ סך מאָל איבערגעחזרט די וואַרנונג, נאָר ס'האָט ניט געהאָלפן, ווייל די האָפענונגלאָזע יידן האָבן ניט געהאָט וואָס צו פאַרלירן און זיי זיינען געפאָרן.

די יידן פון דייטשלאַנד בכלל און פון פרייסן בפרט האָבן שנעל אַרגאַניזירט

הילף־קאַמיטעטן פאַר די געליטענע און במשך פון אַ יאָר האָבן די דאָזיקע קאָ־מיטעטן געזאַמלט די, פאַר יענער צייט, גרויסע סומע פון אַרום צווי הונדערט טויזנט רייכס־טאָלער צו שטיצן די נויטמאַדערפטיקע[20] דאָס האָט אָבער די פּראָבלעם ניט געלייזט. די צאָל רוסישע און פּוילישע יידן איז געוואָקסן אין דייטשלאַנד און די מורא, אַז אומגעבעטענע איינוואַנדערער, וואָס האָבן ניט גע־האָט קיין לעגאַלן סטאַטוס, זאָלן ניט פאַרגרעסערן די לאַגע פון די דייטשישע יידן, איז געהאָנגען ווי אַ געשפענסט. ס׳האָבן זיך געפונען אַ גרויסע צאָל חשובע דייטשישע יידן, וואָס האָבן פאַרשטאַנען, אַז ס׳ליגט אין זייערע אינטע־רעסן צו זוכן אַ לייזונג פאַר דער פּראָבלעם רוסישע יידן. די פראַגע איז גע־וועז: וואָס דאַרף זיין די לייזונג?

פאַר די דייטשישע יידן איז געווען קלאָר, אַז זיי קענען ניט דערלאָזן, — און טייל האָבן טאַקע אפן הערקלערט, אַז זיי ווילן ניט דערלאָזן, — אַז „די גאַנצע רוסיש־פּוילישע יידן־באַנדע״ זאָל קומען קיין פריסן, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט, אַז אַ גרויסע רוסיש־פּוילישע אימיגראַציע קיין דייטשלאַנד קען זיך אַנ־שטויסן אויף אַ שטאַרקער קעגנערשאַפט מצד דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג[21]. איז געבליבן איין מיטל: אויסוואַנדערונג. אָבער וואוהין?

אויסוואַנדערונג איז פאַר די רוסיש־פּוילישע יידן ניט געווען קיין נייע לייזונג. די לייזונג איז שוין לאַנג געשטאַנען אויף דער טאָג־אָרדנונג. די רוסישע רעגירונג אַליין האָט זיך געקליבן אַריבערפירן אַ צאָל יידן קיין סיביר, און אין 1867 האָט די רעאַקציאָנערע רוסישע צייטונג „מאָסקווא״ געשטיצט אַ פּלאַן אַריבערצופירן יידן קיין קאַווקאַז אָדער סיביר[22]. יידישע פירער אין אויסלאַנד האָבן געהאַלטן, אַז די יידן אין רוסלאַנד דאַרף מען ניט נאָר אַריבער־פירן פון איין רוסישער פראָווינץ אין אַ צווייטער, נאָר אינגאַנצן אַרויספירן פונעם לאַנד. וואוהין? — איז געווען די גרויסע פראַגע. דריי לענדער זיינען געקומען אין באַטראַכט: אויסטראַליע, ארץ־ישראל און אַמעריקע.

מיט אַ קלאָרן פּלאַן פאַר אַ מאַסן־אויסוואַנדערונג קיין אַמעריקע איז אין דער „אַלגעמיינער צייטונג״, זומער 1869, אַרויסגעקומען דער שטעטינער ראַבינער ד״ר טריינענפעלז. ער האָט אָפּגעוואַרפן אינגאַנצן פאַלעסטינע, „וווּ בעטלעריי איז פאַרשפרייט און די אַגריקולטור איז אַן אומאַנטוויקלטע״, און ער באַווייזט, אַז מ׳דאַרף דורכפירן „אַן אַרגאַניזירטע אויסוואַנדערונג אויף אַ גרויסן מאַסשטאַב״. „וואָס איז דאָ צו טאָן?״ —פרעגט ד״ר טרייענפעלז: „וווּ פירט מען אַריבער הונדערט אָדער פופציק טויזנט יידן פון רוסלאַנד קיין אַמעריקע? איז עס אוממעגלעך? פאַרוואָס האָט אירלאַנד עס באַווייזן אין אַ קורצער צייט? מ׳טאָר אָבער ניט איבערלאָזן די איניציאַטיווע פון דער איבער־וואַנדערונג צו די אומגליקלעכע. ס׳פאַרן שוין אַ סך פון זיי מיט און אַן פאַמיליע קיין אַמעריקע. פון וואַך־צו־וואַך וואָקסט זייער צאָל... פאַר־אינצלטע און אָנגעווויזן אויף זיך אַליין מוזן זיי אונטערגיין!... האָנדלען מיר, אַלזאָ, שכלדיק, פּלאַנמעסיק, וואַרפן מיר אונדזער צדקה ניט אַרויס אויף דער

גאַס, העלפן מיר די אומגליקלעכע גרינטלעך. דערצו איז נאָר דער גלייכער וועג דער בעסטער: דירעקט צום ים, פון קענינגסבערג קיין אַמעריקע!"

ד"ר טרייענפעלז חוזקט אָפּ פון די, וואָס האַלטן, אַז די רוסישע און פּוילישע יידן פּאַסן זיך ניט פּאַר אַמעריקע: „די דאָזיקע פּוילישע יידן זיינען דאָך ניט ערגער און ניט נאָרישער פון די מעקלענבורגער פּויערים און אַרבעטער, פון וועלכע איין עמיגראַנט שיקט באַלד שיפסקאַרטן פּאַר 3—5 אַנדערע במשך פון אַ יאָר".

ווי אַזוי זאָל ס'געלט פּאַר דער אויסוואַנדערונג געשאַפן ווערן? „אַרויפּ־לייגן אַ שטייער אויף די אויסלענדישע קהילות לויט זייערע מעגלעכקייטן"[23].

דער אָפּרוף אויף טרייענפעלזעס פּלאַן איז אין דייטשלאַנד געווען אַ פּאָזיטיווער. דער פּלאַן איז אָנגענומען געוואָרן פון אַ גרויסער צאָל הילף־קאָמיטעטן, וואָס האָבן געפּילט, אַז בלויז צדקה וועט די לאָגע פון די רוסישע יידן ניט פּאַר־בעסערן. ד"ר באַמבערגער, דער האָמבורגער ראָבינער און אייגער פון די אָקטיוווסטע אין דער הילף־אַרבעט, האָט זיך אַרויסגעזאָגט קעגן איבערפירן יידן אין טיף רוסלאַנד, אָבער פּאַר דער אויסוואַנדערונג פון די יידן פון רוסלאַנד. ער האָט אונטערגעשטראָכן, „אַז מיט דער מיינונג בין איך ניט נאָר אַליין"[24]. דער האָמבורגער קאָמיטעט האָט געלאָזט וויסן, אַז „ווען די אויסוואַנדערונג פון די רוסישע יידן אין אַ גרעסערן מאַסשטאָב וועט רעאַליזירט ווערן, דאַן קענען מיר אייך פּאַרזיכערן, אַז האָמבורג וועט מיט אירע הילפסמיטלען ניט היינטער־שטעליק בלייבן", און די אָפּרופן זיינען בלויז מוסטערן פון אַ סך ענלעכע פון אַנדערע שטעט.

אינטערעסאַנט איז, אַז דער עמיגראַציע פּראָיעקט האָט געקראָגן אונטער־שטיצונג פון אַן אומדערוואַרטער זייט — די איינפלוסרייכע רוסישע צייטונג „בירזשעווויע וויעדאָמאָסטי" האָט אונטערשטיצט דעם פּלאַן און אפילו געעצהט דער רעגירונג צו העלפן מיט געלט. פּאַרשטייט זיך, אַז געטאָן האָט זי דאָס ניט אויס הומאַניטאַרע מאָטיוון, נאָר ווייל דאָס וואָלט דער רעגירונג געגעבן אַ געלעגנהייט פּטור צו ווערן פון אַ גרויסער צאָל יידן.

שטאַרק באַקעמפט דעם פּראָיעקט האָבן די אַסימילירטע רוסישע יידן און זייער פּרעסע. פּאַר זיי האָט דער פּראָיעקט געמיינט, אַז יידן אָנערקענען, אַז רוסלאַנד איז ניט זייער פּאָטערלאַנד, נאָר אַ מין צייטווייליק ווינאָרט, ווו זיי זיינען ניט אָנגעלייגט. דער סעקרעטאַר פונעם קאָוונער הילף־קאָמיטעט, לעווי שרייבט אין „דיען", אַז „וועגן אַרויסשיקן יידן קיין אויסלאַנד וועט מען ערשט דעמאָלט טראַכטן, ווען פּאַר די מעריב־רוסישע יידן וועט שוין ניט בלייבן קיין אַנדערער אויסוועג. אָבער ווי לאָנג ס'בלייבט כאָטש אַ פונק האָפענונג צו קריגן אַ מעגלעכקייט אָפּצוהעלפן מיט דער פּרייער רוסישער לופט און זיך צו דערנענטערן צו די רוסישע מיטבירגער... דאַרף קיינער פון די רוסישע יידן, וואָס האָט ליב זיין פּאָלק, ניט פּאָדערן עפּעס אַנדערש"[25].

דער „דיען" איז שטאַרק אין כעס, וואָס דער פּאַרשלאָג פון די „בירזשעוויע

וויעדאמאסטי" האט געפונען אפענע אויערן אין די אפיציעלע קרייזן „מיר האבן", שרייבט דער "דיען", וואס אן אמת איז, געהערט, אז דער ווילדער געדאנק פון ארויסשיקן א טייל פון דער יידישער באפעלקערונג קיין אויסלאנד, האט געפונען א באדן אין טייל קאנצעלאריש קעפ, נאר מיר האבן ניט געוואלט גלויבן, ביז אין אונדזער קאפריזנער פרעסע האט זיך אויך ניט געפונען קיין ארגאן, וואס האט זיך ניט געשעמט ארויסצוקומען אין דרוק מיט אט־דער נארישקייט[27].

נאך דעם ווי די „אליאנס" האט געקראגן דעם באריכט פון איר ספעציעלער קאמיסיע וועגן דער האפנונגלאזער עקאנאמישער לאגע פון די רוסישע און פוילישע יידן און אז דער אייניציקער אויסוועג פאר זיי איז בלויז עמיגראציע, האט די דאזיקע יידישע וועלט־ארגאניזאציע זיך דערקלערט גרייט צו שטיצן דעם פראיעקט פון א יידישער מאסן־עמיגראציע קיין אמעריקע. דעם 11טן אקטאבער, 1869, האט די „אליאנס" צוזאמענגערופן אין בערלין א באראטונג פון פראמינענטע יידישע פירער, צווישן וועלכע ס׳האבן זיך געפונען פראפעסאר לאצארוס, דער בארימטער שריפטשטעלער בערטאלד אויערבאך, זילבערמאן, דער רעדאקטאר פון „המגיד", פיליפסאן, רעדאקטאר פון דער „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" און א סך אנדערע. ביי ער באראטונג האט מען דעם ענין עמיגראציע ארומגערעדט באריכות[82]. די שטימונג אין דייטשלאנד, און ניט נאר אין דייטשלאנד אליין, איז געווען א גינסטיקע פאר עמיגראציע. מיט צוויי חדשים פאר דער „אליאנס"־באראטונג, איז פארגעקומען דער צוזאמענפאר פונעם דייטשן וועד הקהילות מיט פאוישטייער אויך פון עסטרייך, און דארט איז דערווייל־ט געווארן א ספעציעלע עמיגראציע קאמיסיע, וויל „מען מוז העלפן אויסוואנדערן א טייל פון די צענויפגעדריקטע מעריב־רוסישע יידן[29].

ביי דער „אליאנס" באראטונג האבן די פארשטייער אירע שוין געקענט לאזן וויסן, אז זיי האבן שוין געשאפן זיבעציק טויזנט פראנק פאר עמיגראציע צוועקן און אז די פאמיליע ראטשילד פון פאריז האט צוגעזאגט פארן זעלביקן צוועק הונדערט טויזנט פראנק במשך פון די קומענדיקע דריי יאר[30], און דאס איז ערשט געווען דער אנהייב. דער פראיעקט האט געהאט אלע שאנסן דורכצופירט צו ווערן אויף א גרויסן מאסשטאב, ביז די אמעריקאנער יידן האבן זיך ניט ארייניגעמישט.

די אמעריקאנער קריסטלעכע עפנטלעכע מיינונג, אויף ווי ווייט מ׳קען דאס אורטיילן פון אן אפרוף אינעם ניו־יארקער „העראלד", איז געווען סימפאטיש צו דער דערוואארטער מאסן־אימיגראציע קיין אמעריקע. „זאלן די ליידנדיקע איראפייישע יידן קומען אינעם פארשפראכענעם לאנד ארייין", זאגט דער „העראלד": „מיר ווילן זיי אויפנעמען פריינטלעך און מיר ווילן זיי ניט דערנידעריקן... דא אין אמעריקע איז דעם יידן גוט, ער האט אלע רעכט פון א מענטשן און א פרייען בירגער, און פאר אים זיינען אפן אלע מעגלעכקייטן.

ער האָט פאַר זיך יעדע געלעגנהייט צו אַנטוויקלען פריי זיינע רעליגיעזע איבער־צייגונגען[31].

די יידן אין אַמעריקע זיינען געווען צעטיילט אין זייער באַציונג צו א מאַסן־אימיגראַציע פון פוילישע און רוסישע יידן. די אינפלוסרייכע און רייכע יידן, וועמען די צייטונג דער „דזשואיש מעסענדזשער" האָט פאַרטראָטן, זיינען געווען קעגן דעם פּראָיעקט, ווייל „ס'וואָלט געקאָסט צופיל און ס'וואָלט ניט געבראַכט קיין גוטע רעזולטאַטן". זיי, די קעגנער, האָבן אָפן געזאָגט, אַז „מיר האָפן שטאַרק, אַז דער פלאָן זאָל דורכפאַלן... ווייל צו פאַרדינען אויף חיונה אַן קאַפּיטאַל און מסתמא אויך אַן א וועלכן פאַך, איז דאָ פאַקטיש אַזוי שווער ווי ערגעץ־אַנדערש־וווּ". דערצו האָבן „אונדזערע מענטשן געגנוג צו טאָן צו העלפן די, וואָס ליידן הונגער... אָבער זיי וועלן זיכער ניט וועלן פאַרגרעסערן דעם יאָך זייערן, מחמת אַזאַ ניט־זיכערן פּראָיעקט,כדי צו באַפרייען אונדזערע אייראָפּיישע ברידער פון העלפן זייערע אָרעמע, ביז ס'מזל וועט פאַר זיי אויפּ־שיינען"[32]. פאַרן פּראָיעקט זיינען געווען די קאָליפאָרניער, די פויליש־רוסישע יידן און א צאָל וויכטיקע פערזענלעכקייטן, ווי דער דעמאָלטדיקער גראַנד־מאַסטער פון „בני ברית" אָרדן אין אַמעריקע, און דער שפּעטערדיקער אַמערי־קאַנער געזעראַל קאָנסול אין רומעניע בענדזשאַמין פישאָטאָ, און דער רעדאַק־טאָר פון דער „דזשואיש טיימס" מאָריץ עלינגער, וואָס איז מיט עלף יאָר שפּע־טער געוואָרן אייגער פון די זיילן צווישן די באַקעמפער פון א רוסיש־יידישער מאַסן־אימיגראַציע.

און מיטן זומער 1869, איז ביי די דייטשע יידן אויפגעקומען דער געדאַנק פון א רוסיש־פוילישער מאַסן־עמיגראַציע; און דעם 26סטן אָקטאָבער ווערט שוין אין דער „אַלגעמיינע צייטונג" באַריכט וועגן א צוזאַמענקונפט אין סאַן־פראַנציסקאָ, וואָס איז צענויפגערופן געוואָרן אויף דער איניציאַטיוו פון א גע־וויסן ציטראָן וועגן רוסיש־פוילישער אימיגראַציע[33]. דאָס באַווייזט, אַז די קאָליפאָרניער יידן האָבן זיך פאַראינטערעסירט מיט דער מעגלעכקייט פון אַזאַ אימיגראַציע און באַשלאָסן זי צו שטיצן נאָך איידער די „אליאנס" האָט אונטער־געשטיצט דעם פלאָן.

אין דעצעמבער פונעם זעלביקן יאָר, האָט קרעמיע אין נאָמען פון דער „אליאנס" געשיקט בריוו צו די וויכטיקסטע אַמעריקאַנער יידישע אינסטיטו־ציעס און צו זייערע פירער, ווי למשל, צו דער „באַארד אָוו דעלעגייטס אָוו אַמעריקען איזראַעליטס" און צו דעם „בני ברית". אין דעם בריוו צום גראַנד־מאַסטער פון „בני ברית" פישאָטאָ האָט קרעמיע אויפמערקזאם געמאַכט אויפן באַריכט פון דער שוין־דערמאָנטער „אליאנס" קאָמיסיע, אַז „די באַפעלקערונג (די יידישע) איז פאַרמשפט צום אונטערגאַנג, אויב מען וועט איר גלייך ניט העלפן. דער אייגציקער אויסוועג איז צו העלפן א גרויסע צאָל יונגעלייט, וואָס האָבן זיך אויסגעלערנט מלאכות, זיך אייגצוארדענען אין לענדער, וווּ זיי וועלן געפינען אַרבעט. דער שכלדיקסטער פלאָן איז דעריבער צו העלפן די יידן

זיך באַזעצן אין אייראָפּע און אַמעריקע״[34]. „אייראָפּע״ איז דאָ צוגעגעבן מחמת טאַקטישע טעמים, אָבער געמיינט ווערט פּאַקטיש נאָר אַמעריקע.

אויף אַן ענלעכן בריוו פון קרעמיען האָט די „באַארד אָוו דעלעגייטס״, דער אַמעריקאַנער ועד הקהילות, אָפּגעענטפערט בייזלעך, אַז „מיר בעטן אייך (קרעמיען און די „אליאַנס״) קלאָר מאַכן, אַז אַלע צוזאָגן אויף ברייטהאַרציקער הילף פאַר די פּלענער פון אַמעריקאַנער אימיגראַציע און צו אַזעלכע אימיגראַנטן, אויסער ווען זיי האָבן די מעגלעכקייט זיך צו עטאַבלירן אויפן נייעם לאַנד (געמיינט די מערב־שטאַטן, וואָס האָבן ערשט אָנגעהויבן דעמאָלט קאָלאָניזירט צו ווערן—ל.) זיינען פאַרפירערישע. אונדזערע יידן וועלן ניט ביישטייערן פאַר קיין אימיגראַציע פּראָיעקטן״ נאָך קלערער ווערט די סיבה פון דער קעגנער־שאַפט פון אַן אַנדערער שטעלע אין דעם דאָזיקן ענטפער, ווו ס׳ווערט דער־קלערט, אַז „די אימיגראַציע, פאַרגרעסערט זיך אַזוי אויך כסדר און אָפט פון שנאָרער, אַזוי אַז די צדקה־אַנשטאַלטן געפינען זיך אונטער אַ גרעסערער לאַסט, ווי זיי קענען טראָגן״[35]. דער ועד הקהילות וואָלט גאָרניט געהאַט קעגן דער אימיגראַציע, ווען זי וואָלט געלענקט געווארן אין „די מעריב אָדער דרום־מעריב געגנטן״[36] — דאָס מיינט, אַז אויב די אימיגראַנטן וועלן זיך וועלן פאַר־נעמען מיט ערד־אַרבעט, וועלן די רייכע יידן אין ניו־יאָרק און אין אַנדערע גרויסע מזרח־שטעט גאָרניט האָבן קעגן דעם.

ווען ס׳איז סוף 1869 געשאפן געווארן אַן אַמעריקאַנער קריסטלעכע אַרגא־ניזאַציע פאַר רעגולירטער קאָלאָניזאַציע אין די מערב־שטאַטן, אונטער דער פירערשאַפט פון דעם באַרימטן זשורנאַליסט און פּאָליטיקער האָריס גריליי, האָט דער „מעסענדזשער״ געמומען פאַנטאַזירן וועגן פאַרבינדן די אַנגעקומענע אימיגראַנטן מיט דעם קאָלאָניזאַציע־פּלאַן, און די צייטונג האָט דערוואַרט מיט אינטערעס אַף די אַנטוויקלונג פון דער באַוועגונג[37]. אין 1876 האָט אפילו דער ועד הקהילות פון די רעפאָרמער, באַשלאָסן זיך צו שטעלן אין שריפטלעכער פאַרבינדונג מיט די וויכטיקסטע מערב־אייראָפּיישע קהילות און מיט דער „אליאנס״ און זיי אַנפרעגן, צי ס׳איז ווינטשנסווערט צו קאָלאָניזירן די ״יידן, וואָס ווינען אין די לענדער, וועמעס געזעצן באַשיצן ניט זיי און ניט זייערע פאַרמעגנס און גיבן זיי ניט קיין פרייהייט... און וווּ דאָס ליכט פון ציווילי־זאַציע האָט נאָך ניט אַרייַנגעדרונגען, מחמת דעם פאַנאַטיזם״[38], וואָס דאָס האָט געמיינט רומעניע און רוסלאַנד.

פישאָטאָ האָט שטאַרק געשטיצט דעם אימיגראַציע־פּראָיעקט. ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס לאַנד האָט גרויסע מעגלעכקייטן און ס׳קען אויפנעמען אַ סך אימיגראַנטן. ער, אַן אוראיניקל פון אַ רייכער און מיוחסדיקער ספרדיש־אַמעריקאַנער משפחה, האָט ניט געזען קיין אַנדערן אויסוועג, ווי מקבל פּנים צו זיין די יונגע פּליטים, וואָס וועלן קומען קיין אַמעריקע. „מיר מוזן זיי אויפנעמען און צייטווייליק זאָרגן פאַר זיי און ארויספירן אויפן וועג פון

אַרבעט און זעלבשטענדיקייט[39]. ער האָט שוין געהאַט געשאַפן אַ קאַמיטעט און אָנגעהויבן זאַמלען אַ פּאָנד פאַר דעם צוועק.

פישאָטאָן האָט אונטערשטיצט די ניו־יאָרקער צייטונג „דהי דזשואיש טיימס", וואָס איז אָבער, ליידער, ניט געווען אַזוי אייַנפלוסרייך, ווי איר מיט־צייטלער דער „מעסענדזשער". די „טיימס" האָט אינעם זעלביקן טאָג, ווען ס׳זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן פישאָטאָס פריער־געבראַכטע ווערטער אינעם „מעסענדזשער", דעם 11טן פעברואַר, 1870, געשריבן, אַז „אונדזער חוב דאָ אין לאָנד איז צו מאַכן אַלע צוגרייטונגען אויפצומען די יונגעלייט, וואָס ווילן מעגלעך קומען קומענדיקן פרילינג (1870), אַז זיי זאָלן ניט ווערן קיין שנאָרער און פאָופערס. דאָס לאָנד איז גרויס און בריַיט גענוג און ס׳איז דאָ גענוג אַרבעט פאַר מיליאָנען וויליקע הענט"[40]. ווען ס׳האָבן זיך דערטראָגן קיין אַמעריקע די ערשטע קלאַנגען ווועגן אַן אימיגראַציע־פלאַן, האָט די „טיימס" דעם פּראָיעקט באַגריסט. „דער מקור פון שלעכטס", האָט זי געשריבן, קען מיט בלויז מאַטעריעלער הילף אודאי ניט דערגרייכט ווערן. אַלע פילאַנטראָפּישע פאַרזוכן וועלן ניט האָבן קיין האַפּט, ווי לאַנג די רוסישע רעגירונג וועט זיך באַציען גרויזאַם צו אירע יידישע אונטערטאַנטן... ווי ס׳זעט אויס, איז בלויז דאָ איין רפואה, וואָס וועט עפעקטיוו היילן די מחלה, דאָס שלעכטס, און דאָס איז — עמיגראַציע"[41]. די צייטונג לויבט דעם ערשטן אימיגראַציע הילף־קאָמיטעט, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין סאַן־פראַנציסקאָ, און זי הייסט נאָכטאָן דעם ביישפּיל, וואָס איז „געוויזן געוואָרן ביי די ברעגן פונעם פּאַסיפישן אָקעאַן"[42]. די „טיימס" האָט אויך געשטיצט קאַלאָניזאַציע, אָבער ניט ווי קיין מיטל פּטור צו ווערן פון די אימיגראַנטן פון די גרויסע שטעט, נאָר ווי אַ הילף־מיטל פאַר די, וואָס די שטעט וועלן ניט קענען אַלעמען אויפנעמען[43].

אין עטלעכע וואָכן קערט זיך די צייטונג ווידער אום צו דעם ענין און זי זאָגט, אַז „מיר דאַרפן די רוסישע יידן ניט שיקן קיין צודרינגלעכע איינלאַדונגען צו קומען זיך באַזעצן אין אַמעריקע, אָבער מיר דאַרפן גרייט זיין מיט ראַט און טאַט זיי צו העלפן, אויב זיי ווילן באַשליסן צו קומען אַהער צו אונדז". און דאָן גיט די „טיימס" אַ מוסר־לעקציע די אַמעריקאַנער יידן: „וואָס וואָלט געווארן פון די שפּאַנישע פליטים, ווען זיי וואָלטן אָפּגעשטויסן געוואָרן פון זייערע בריידער, וואָס האָבן געווינט אין די לענדער און שטעט, וווּ זיי האָבן זיך געזוכט צו ראַטעווען? די שענדלעכע האַנדלונג פון די רומישע יידן, וואָס האָבן זיך געווענדעט צום פּויפּסט אַלעקסאַנדער דעם 6סטן, אַז ער זאָל פאַרבאָטן די פליטים זיך צו באַזעצן אין דער דאָזיקער שטאָט (רוים), איז פאַרצייכנט פון היסטאָריקער אַלס אַן אייניציקער אויסנאַם. מיר זיינען איבער־צייגט, אַז דער ביישפּיל, ווען דאָ ניט אימיטירט ווערן, ניט געקוקט אויף גע־וויסע אַרגומענטן, וואָס ווערן אָנגעגעבן אָפּצושטעלן די אונטערנעמונג"[45].

די „טיימס" האָט דעם 8טן אָקטאָבער, 1869, ווי נאָר דער עמיגראַציע־פלאַן איז באַקאַנט געוואָרן אין אַמעריקע, פאַרעפנטלעכט אַ בריוו פון איינעם

לעאַן שטראוס, וואָס האָט אויף אַ פאַכמענישן און גרינטלעכן אופן געזוכט צו פאַרעפנטלעכן די פראַגע: „וויי אַזוי העלפן אויף אַ פערמאַנענטן אופן די ליידנדיקע יידן פון מעריב־רוסלאַנד?" דער פלאַן זיינער איז געווען צו שאַפן אַ קאַפּיטאַל פון דריי מיליאָן דאָלאַר צווישן רייכע יידן דורך אַן הלואה, וואָס זאָל שפּעטער צוריקגעצאָלט ווערן. מען זאָל אָפּקויפן אַ שטח פון ניין שטאָט־באַצירקן (townships) אָדער 207360 אַקער לאַנד אין די נייע מעריב שטאַטן פאַר דריי הונדערט טויזנט דאָלאַר. דעם שטח ערד, וואָס וועט זיין אַכצן קוואַדראַט מייל (ענגלישע), זאָל מען פאַרצעלירן אין 2560 ווירטשאַפטן צו 80 אַקער יעדע, מיט שטעט צו צוויי מייל אין קוואַדראַט — אין צענטער. אַרום 300 באַלעבאַטישקייטן זאָלן איינגעשטעלט ווערן דאָס ערשטע יאָר. יעדע באַלעבאַטישקייט זאָל האָבן אַ שטאָל מיט אַ ברונעם. זיי זאָלן דעם אימיגראַנט פאַרדונגען ווערן די ערשטע פינף יאָר בלויז פאַרן נאָמינעלן דירה־געלט. די געזעלשאַפט, וואָס וועט קאָנטראָלירן די אונטערנעמונג, זאָל יעדן קאָלאָניסט צושטעלן צוויי קי, זעקס שעפסן, אַ פּאָר אָקסן, געפליגל, די נויטיקע כלים, זריעה און פראַוויאַנט אויף אַ יאָר. נאָך די 5 יאָר זאָל יעדער קאָלאָניסט קענען אָפּקויפן זיין באַלעבאַטישקייט פאַרן אָריגינעלן פרייז, וואָס ס׳האָט געקאָסט די געזעלשאַפט. יעדעס יאָר זאָלן איינגעשטעלט און פאַרדונגען ווערן אַזויפיל באַלעבאַטישקייטן, ווי די פאָנדן פון דער געזעלשאַפט וועלן דערלויבן און זיי זאָלן אַרויסגעבן ווערן אויפן פריער־אויסגערעכנטן אופן, ביז וואָנען דער גאַנצער שטח ערד וועט באַזעצט ווערן. דער פלאַן איז אַ קלאָרער און פראַקטישער און האָט זיכער גוטן קומען פון אַ מענטשן, וואָס האָט גוט געקענט די נייע מעריב שטאַטן. לעאַן שטראוס זאָגט, אַז ס׳איז ניט שווער פאַר די רייכע יידן אין אַמעריקע צו שאַפן די נויטיקע סומע[45].

די רייכע יידן זיינען ניט נאָר ניט גרייט געווען צו שטיצן אַזאַ גראַנדיעזן פלאַן, נאָר האָבן בכלל ניט געוואָלט האָבן צו טאָן מיט די רוסישע און פוילישע אימיגראַנטן.

די קאָליפאָרניער זיינען ניט נאָר געווען די ערשטע, וואָס האָבן זיך געמומען שאַפן אימיגראַציע־קאָמיטעטן, ווען אפילו אין מעריב אייראָפּע איז נאָך דער פראַיקט געשטאַנען אונטער אַ פראָגעצייכן. דער סאַן־פראַנציסקאָ קאָמיטעט האָט ניט בלויז דערמוטיקט די יידישע כלל־טוער אין דייטשלאַנד, נאָר נאָך אין סעפטעמבער האָט דער דאָזיקער קאָמיטעט אָפּגעשיקט גלייך פינף הונדערט דאָלאָר אלס אַן אָנהייב צו אַן עמיגראַציע פאָנד[46]. די איינפלוסרייכע יידן אין די מזרח־שטאַטן האָבן זיך דערשראָקן פאַרן קאָליפאָרניער ענטוזיאַזם און דער „מעסענדזשער", זייער אָרגאַן, איז דעם 15טן אָקטאָבער 1869 אָנגעפאָלן אויף די קאָליפאָרניער יידן, וואָס האָבן געוואָלט האָבן געשריבן צו די ליידנדיקע: „קומט אַהער אין דעם לאַנד פון שפע. דאָ וועלן מיר אייך וויזן, וואָס מיר קענען טאָן פאַר אייך. און וועט איר וועט קומען צו די ברעגעס פון רחבות, וועט איר און אייערע מער ניט וויסן פון קיין ליידן, ווייל דאָס איז אַ לאַנד,

וואס פליסט מיט מילך און האניק". די צייטונג איז שטארק אויפגעבראכט און פרעגט: „וואס וועט איר טאן מיט זיי, ווען זיי וועלן אנקומען?" און דער „מעסענדזשער" זוכט די קאליפארניער און אויך די אייגענע ניו־יארקער יידן, וואס שטימען ניט איין מיט אים, אפצושרעקן, אז די אימיגראנטן „וועלן ניט זיין בלויז קיין בחורים אדער מיידלעך, נאר מענטשן מיט משפחות, וואס ס'איז זיי פרעמד אייער שפראך, זיי זיינען אומבאקאנט מיט אייערע געשעפטלעכע פירונג־געז דא און זיי זיינען דערצויגן אויף אן אנדער רעליגיעזן אופן ווי איר... זיינען צוגעווויינט צום אלטן שטייגער... צום טעגלעכן שול־גיין". די צייטונג שלאגט אן א טאן פון א גרויסער פראנטוארטלעכקייט און זי זאגט, אז „ס'פארשאפט צער צו מוזן זיין קעגן אן אונטערנעמונג, וואס איז באזירט אויף הומאניטארישקייט. א געפיל פון אחריות צו די דערשלאגענע (רוסישע) יידן און אין דער זעלביקער צייט צו אייך (אונטערשטיצער פון רוסיש־פוילישער אימיגראציע — ל.) ווירקט אויף אונדז אייך צו באווירקן אפצושטעלן אייער אימיגראציע־פלאן. שיקט זיי די מיטלען, אז זיי זאלן קענען זיך אליין העלפן, ווו זיי זיינען, און קומענדיקן פרילינג וועלן ארעמקייט און הונגער זיי האבן פארלאזן. דער קאמיטעט, וואס גיט זיך אפ מיט דער ארבעט, וועט געפינען אנדערע מיטלען, וואס פאסן זיך בעסער, ווי אזוי צו העלפן דער גרויסער מאסע, ווי צו שיקן א פאר צו אונדזערע ברעגעס"[47].

כאטש דער „מעסענדזשער" איז כסדר געשטאנען אויף דער וואך און אטאקירט יעדן פארזוך פון די „קאליפארניער פרייַנד" און פון אנדערע „פרייַנד" און זיי אפט פרייַנדלעך דערמאנט, אז „מיר רעקאמענדירן די מעטאדע (פון שיקן געלט צו העלפן אויפן ארט — ל.) ספעציעל אונדזערע פרייַנד פון קאליפארניע, וואס האבן לעצטנס געשאפן אן אימיגראציע געזעלשאפט"[48]. אזוי ווי די „פרייַנדלעכע אנווייזונגען" האבן ניט געהאלפן, איז די צייטונג איבערגעגאנגען צו סארקאסטישע באמערקונגען, „אז דער עמיגראציע־קאמיטעט אין אייראפע איז מסתמא געשטארקט געוואָרן דורך די שמייכלהאפטע בריוו, וואס ער האט געקראגן פון גלויבנסגענאסן, אז דא איז א פלאץ פאר אלע ליידיקע"[49].

אויף די קאליפארניער יידן האבן אבער די שריפטלעכע וואַרנונגען קיין גרויסע ווירקונג ניט געהאט, ווייל זיי האבן געקענט זייער שייע און רייכע קאליפארניע, וואס האט זיך דעמאלט שטארק ענויטיקט אין מענטשן און זיי, אפשר אונטער דעם אינפלוס פון די דארטיקע רוסישע און פוילישע יידן, האבן ניט געזען קיין יושר אין דער פארביסענער קעגנערישער שטעלונג פון דער אפיציעלער יידישער פירערשאפט אין די מזרח־שטאטן.

א קאליפארניער ייד האט אין א בריוו אין „מעסענדזשער" געשריבן, אז ניט געקוקט אויף דער צייטונגס קעגנערישער שטעלונג „בין איך אבער מיטן גאנצן הארצן פאר דעם פלאן". און דער דאזיקער קארעספאנדענט וויל באקערן דאס הארץ פונעם רעדאקטאר און ער זאגט, אז „אין נאמען פון יידנטום און

מענטשלעכקייט וואָלט איך זיך איינגעשטעלט פאַר די דאָזיקע בראָוע פרעמדע יונגעלייט. קאָלט דאַרף זיין דאָס האַרץ, וואָס שלאָגט ניט מיט קיין סימפאַטיע און ליבשאַפט צו זיי... לאָמיר זיי געבן אַ וואַרעמען קבלת פנים", אַפּעלירט דער קאָרעספּאָנדענט, „ און זיי ארויפּפירן אויפן וועג פון גליק"[50].

די פּוילישע און רוסישע יידן אין אַמעריקע זיינען, פאַרשטענדלעך, געווען גרייט צו שטיצן אַ מאַסן־אימיגראַציע פון מזרח־אייראָפּע. הרב פעלזענטאל פון שיקאַגאָ (כאָטש אַ דייטשער ייד, האָט ער אָבער אַלס קאָרעספּאָנדענט פון „המגיד" געווּוסט, אַז ער רעדט דורך דער צייטונג צו כּמעט בלויז רוסישע און פּוילישע יידן) האָט נאָך מיט אַ האַלב יאָר פריער, איידער דער עמיגראַציע־פלאַן איז געבוירן געוואָרן אין דייטשלאַנד, געשריבן אין „המגיד", אַז „דער בעסטער אופן ווי אַזוי צו קומען קיין אַמעריקע איז אין חברות". ער האָט זיך ניט געהייסן אָפּשטעלן „אין ניו־יאָרק און ניט בלייבן אין פילאַדעלפיע אָדער אין אַן אַנדערער שטאָט, נאָר פאָרן אין אייגער פון די נייע שטאַטן, וואָס גפּעפינען זיך צו מעריב פון דער מיסיסיפּי, ווי אייאָווא, קענזאָס, נעבראָסקא און אַנדערע"! ער האָט אויך געוואָרנט, אַז „מענטשן, וואָס ווילן זיצן און לערנען און זיך גריבלען זאָלן ניט קומען... מענטשן, וואָס ווילן דאָ ווערן בודקים אָדער מלמדים, זאָלן ניט קומען... מענטשן, וואָס זיינען ניט געווויגן צו שווערער אַרבעט און ווילן ניט פאַרדינען זייער ברויט אין שווייס פון זייער פּנים — זאָלן ניט קומען"[51].

וועג די פראָגע רוסישע עמיגראַציע איז ארויפגעשוומען אויף דער טאָג־אַרדנונג, האָט אַ ניו־יאָרקער קאָרעספּאָנדענט פונעם „המגיד", וואָס רופט זיך איש ימיני, צעגליידערט די אַמעריקאַנער יידישע שטעלונג צו דער פראָגע און ער זאָגט סארקאסטיש, אַז קיינער זאָגט ניט, אַז די אַרעמעלייט דאַרפן ניט פאַרלאָזן זייערע ווויינערטער, פאַרקערט „אַלע זאָגן, אַז ס׳איז זייער אַ גוטע זאַך" (דער עמיגראַציע־פלאַן). „אָבער צווישן זיי געפינען זיך אַזעלכע, וואָס זאָגן: „זאָלן זיי גיין און זאָלן זיי ניט פאָלן אויף אונדערע קעפּ (זאָל דער לייענער ניט מיינען, אַז זיי זאָגן אַזוי, אָבער ביי זיך אין האָרצן מיינען זיי אַזוי) .. וואָס טויג אונדז די צרה!"... ס׳געפינט זיך אַ צאָל חשובע און וויכטיקע פערזענלעכקייטן, בפרט אין קאַליפאָרניע, וואָס זאָגן מיט אַ פול מויל: „אַ גוטער אויפטו, זאָלן זיי קומען צו אונדז, ס׳לאָנד איז גרויס געניג און אַרבעטער דאַרף מען, און זייער אַרבעט וועט זיין אָנגעלייגט"[52]. איש ימיני קען גוט די אַמעריקאַנער מעגלעכקייטן און ער קען אויך גוט די פּוילישע און רוסישע יידן און ער וואָרנט פון לייגן גרויסע האָפענונגען אויף ערד־אַרבעט, ווייל „פון דער גאָנצער מאַסע, פון די טויזנטער יידן, וואָס זיינען געקומען פון רוס־לאַנד קיין אַמעריקע... פאַרנעמען זיך בלויז געציילטע מיט ערד־אַרבעט" (מיין קורסיו — ל.) ער אונטערשטרייכט „אַזוי ווי איך בין אַליין געבוירן געוואָרן אין רוסלאַנד, רוף איך אויך: „אויסוואַנדערן!"[53].

אַ צווייטער קאָרעספּאָנדעט פון ניו־יאָרק, צבי הירש בערנשטיין, אויך פון

רוסלאַנד, דעם קאַלוואַריער רבס אַן אידעם און דער רעדאַקטאָר און אַרויסגע־בער פון דער ערשטער געדרוקטער ניו־יאָרקע יידישע צייטונג „די פּאָסט", האָט אַרגומענטירט אינעם „המגיד" מיט די, וואָס האָבן זיך געשראָקן פאַר די רוסישע און פּוילישע יידן און זיי פאַרגעשטעלט ווי שטענדיקע שלימזלניקעס, וואָס קענען זיך צו גאָרניט דערשלאָגן. „אויב זיי זיינען ניט קיין דערפאָלג", פרעגט בערנשטיין, „טאָ וואָס טוען דאָ די צענדליקער טויזנטער (פּוילישע—ל.) יידן, וואָס קומען דאָ אַהער טאָג־טעגלעך?"[54].

אין דער פראַגע איז שוין געלעגן דער ענטפער און דער ענטפער איז גאָרניט געווען פאַרהוילן פון די קעגנער פון רוסיש־פּוילישער אימיגראַציע. ניט די פּוילישע און רוסישע יידן זיינען געווען אַזעלכע אומבאַהאַלפענע און ניט דערפאַר האָט מען זיך געשראָקן. גיכער האָבן די אַמעריקאַנער חשובים מורא געהאַט פאַר דער צו־שנעלער צופאַסונג־פייקייט פון די רוסישע און פּוילישע יידן, וואָס וועלן זיך פאַרשפּרייטן אין די גרויסע שטעט און האַנדלען, און ניט וועלן אויספאַלגן דעם איינציקן לית בריהדיקן אויסוועג פון די אַמעריקאַנער כלל־טוער: זיך פאַרשטופן אין די וויטע מעריב־געגנטן אַלס ערד־אַרבעטער[55] און פריילאַזן די גרויסע שטעט פאַר די יידן, וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק גע־בוירן צו ווערן אין דייטשלאַנד, אָדער מינדעסטנס אין פויזן, און געקומען דאָ אַהער מיט עטלעכע צענדליק יאָר פריער[56].

כאָטש דער רוסיש־פּוילישער עמיגראַציע־פלאַן האָט געהאַט געפונען אַזאַ גינסטיקן אָפּרוף אין געוויסע אַמעריקאַנער יידישע פאַלקס־קרייזן און אויך צווישן געציילטע וויכטיקע כלל־טוער, האָט ער זיך אָבער אַנגעשטויסן אויף דער שטאַרקער קעגנערשאַפט מצד דער „באַארד אָוו דעלעגיטס", דער אָפּיצי־עלער קערפערשאַפט פונעם אַמעריקאַנער יידנטום און מצד דעם „דזשואיש מעסענדזשער", דעם אָפּיציעלן אָרגאַן פון דער „באַארד", וואָס האָבן מיט אַלע כוחות געאַרבעט קעגן דעם פּלאַן. די אָפּיציעלע יידישע אינסטיטוציעס און די אָנגעזעענע כלל־טוער, ווי די דייטשישע קהילות, הילף־קאָמיטעטן און די „אליאנס", האָבן ניט געקענט האַנדלען להיפוך צו דער אָפּיציעלער יידישער פירערשאַפט אין אַמעריקע.

לויטן „מעסענדזשער" איז אויסגעקומען, אַז „פריוואַטע מענטשן האָבן זיך אַריינגעמישט", ווייל די באַארד" האָט זיך באַטראַכט ווי די אייניציקע פירערין אינעם אַמעריקאַנער יידישן לעבן. „וואָלט מען דעם ענין איבערגעלאָזט אין די הענט פון בלויז דער באַארד אָוו דעלעגייטס, וואָלטן געפונען געוואָרן וועגן און מיטלען, און הילף וואָלט געגעבן געוואָרן די ליידנדיקע אין אייראָפּע. אָבער אַזוי ווי פריוואַטע מענטשן האָבן זיך אַריינגעמישט, זיינען די בעסטע כחות פון דער „באַארד" געשעדיקט געוואָרן און דעם רעזולטאַט איז פינגלעך צו באַשרייבן"[57].

ווי נאָר די „אליאנס" האָט אָנגעהויבן אַריבערשיקן קיין אַמעריקע די ערשטע עטלעכע הונדערט עמיגראַנטן, האָט די „באַארד" באַלד אויפגעהויבן א

געשריי און געפאַדערט פון „קרעמיען, אַז ער זאָל אָט־די אכזריותדיקע האַנדלונג אָפשטעלן“[58].

די „אליאנס“ האָט באַוויזן איבערשיקן בלויז אַכט הונדערט עמיגראַנטן. אָן דער הילף פון דער אָפּיציעלער אַמעריקאַנער יידישער פירערשאַפט האָט די גראַנדיעזע אַרבעט ניט געקענט געטאָן ווערן פֿלאַנמעסיק. שפּעטער האָט נאָך די „אליאנס“ געזוכט אָנצוגעבן זייטיקע תירוצים, פאַוואָס זי האָט אויפגעגעבן דעם פּלאַן. „ליידער, זיינען פאַרשיידענע אומשטענדן געווען אומגינסטיק פאַר דעם פּלאַן — האָט דערציילט נ. לעווען אין זיין באַריכט פון 1873 פאַר דער „אליאַנס“ פֿאַרשטייערשאַפט — און ספּעציעל האָבן די כאָלערע און מלחמה (דייטש־פראַנצייזישע) געשטערט דער זאַך, ווען ס׳איז שוין אפילו שפּעטער אין אַ געוויסער מאָס נאָכאַמאָל אויפגענומען געוואָרן. אינגאַנצן האָבן מיר געהאָלפן אויסוואַנדערן אַרום אַכט הונדערט מענטשן. מיר האָבן מער מיט אונדזערע מיטלען ניט געקענט העלפן. מיר וועלן ניט קענען פאַרזעצן די אונטערנעמונג, וואָס איז זייער וויכטיק, אויב מיר וועלן ניט קריגן קיין פּרישע הילפס־קוואַלן“[59].

די „אומגינסטיקע אומשטענדן“ האָבן די עמיגראַנטן ניט גורם געווען, ווייל אפילו די קעגנעריש געשטימטע אַמעריקאַנער פירער און אינסטיטוציעס האָבן געמוזט צוגעבן, אַז די געשיקטע אימיגראַנטן זיינען געווען אויסגעצייכנטער מענטשן־מאַטעריאַל[60]. די אימיגראַנטן זיינען פריער גוט דורכגעזיפּט געוואָרן פון די אייראָפּעישע הילף־קאָמיטעטן. דאָס ווידער, אַז די „אליאנס“ האָט ניט געהאַט גענוג געלט, איז געווען אַ גוטער אויסרייד פאַרן גרעסערן קרייז „אליאנס“־טורע, וואָס איז אודאי געווען אַנטוישט אין דעם פּלוצימדיקן אָפּשטעל פונעם עמיגראַציע־פּלאַן. די אָנגעזעענע און פאַראַנטוואָרטלעכע פירער האָבן זיכער געווווסט, אַז דאָס איז בלויז אַ תירוץ, ווייל באַלד, ווי נאָר די „אליאנס“ איז צוגעטראָטן צום פּלאַן, האָט זי געהאַט גרייט זיבעציק טויזנט פראַנק און אַ זיכערן צוזאָג פון דער משפּחה ראַטשילד פון פּאַריז אויף נאָך הונדערט טויזנט. און דאָס איז געווען נאָר אַן אָנהייב. דערצו דאַרף מען אין זינען האָבן, אַז אין דעם פּלאַן זיינען געווען פאַראינטערעסירט צענדליקער קאַמיטעטן אין דייטשלאַנד, הילף־אָרגאַניזאַציעס אין פראַנקרייך און אין ענגלאַנד[61]. ס׳האָבן זיך, ספּעציעל אין דייטשלאַנד, זיכער געפונען אַ סך רייכע יידן, וואָס זיינען אויס מורא, אויב ניט אויס מיטגעפיל, גרייט געווען צו שטיצן די רוסיש־פּוילישע עמיגראַציע, כדי זייער לאַנד צו פאַרהיטן פון אַ מזרח־אייראָפּעישער „פאַרפלייצונג“. אָן עמיגראַנט אַריבערשיקן קיין אַמעריקע האָט ניט געדאַרפט קאָסטן מער ווי פינף און פערציק דאָלאָר.

די אמתע סיבה איז געווען די, מיט וועלכער די עקזעקוטיווע פון דער „מאַארד אָו דעלעגיטס“ באַרימט זיך אין 1875 אין אַ באַריכט פאַר אייגענע מענטשן, אַז „ס׳איז קלאָר, אַז די פראָטעסטן פון דער קאָמיסיע האָבן געהאָט אַ

ווירקונג איינצוהאַלטן אַן אומאיבערקלייבערישע עמיגראַציע פון די באַטרעפנ־דיקע געגענטן״[63]. (רוסלאַנד און רומעניע).

ניט לאַנג נאַך דעם, ווי די „אליאנס״ האָט זיך צוריקגעצויגן פונעם עמיג־ראַציע פּראַיעקט, האָט אויסגעבראַכן דער אָדערסער פּאַגראָם פון 1871, וואָס האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט די אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד. אין 1872 זיינען פון רוסלאַנד אָנגעקומען קיין אַמעריקע 1018 עמיגראַנטן, אָנשטאָט די 673 פון 1871, און אַזוי איז די צאָל אָלץ געוואַקסן און געוואַקסן. אין 1873 — 1634, 1874 שוין 4073, און אין דעם יאָר, וואָס די עקזעקוטיוות פון דער „באָארד״ האָט זיך באַרימט, אַז זי האָט געווירקט מ׳זאָל איינהאַלטן דעם עמיגראַציע־שטראָם, איז אָנגעקומען פון רוסלאַנד ביז 1881—7997. די סיבה איז געווען־ניט־איז אָנגעקומען פון רוסלאַנד ביז 1881—7997. די סיבה איז געווען דאָס אָלגעמיינע מיליטער־דינסט געזעץ, וואָס איז אַריין אין קראַפט אין רוסלאַנד און פוילן מיט אַ יאָר פריער — אין 1874.

די, וואָס זיינען אַריבערגעקומען, האָבן גלייך געשיקט נאָך זייערע אייגענע. אַמעריקע איז שוין אין די זיבעציקער יאָרן געווארן אַ לאַנד פון גרעסערער אימיגראַציע פון רוסישע און פוילישע יידן. די פּאָגראָם־כוואַליע אין 1881 האָט בלויז פאַרשטאַרקט דעם אַזוי־אויך־שוין שטאַרקן שטראָם. די אַמעריקאַנער יידן האָבן דעם שטראָם ניט אַזוי שטאַרק באַמערקט אפשר דערפאַר, וואָס די איצטיקע אימיגראַנטן זיינען אַ סך ווייניקער געווען אָנגעוויזן אויף פרעמדער הילף ווי די ערשטע גרעסערע גרופּעס אין די יאָרן 1869—1870, ווייל זיי זיינען שוין געקומענע צו אייגענע, וואָס האָבן פאַר זיי געזאָרגט און געווען זיי אן אָנגלען ביים שטעלן די ערשטע טריט אין דער פרעמדער וועלט, וואָס זיי האָבן אויסגעקליבן פאַר זייער נייער היים.

הערות

1. וועגן דעם אָט עניין בראיכות י. לעשטשינסקי אין „די אָנהויבן פון דער עמיגראַציע און קאָלאָניזאַציע ביי די יידן אין 19טן יאָרהונדערט״. אויף זייט 19 וועט דאָ געבראַכט אַן אויסצוג פון אַ קאָרעספּאָנדענט פון דער „אָלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס״, וווּ דער קאָרעספּאָנדענט זאָגט. אַז „אויב דאָרטן (אין אייראָפּע) האָט די מערהייט באַטראַכט דאָס אַריבערפלאַנצן פון די רוסישע יידן, אַדער כאָטש אַ טייל פון זיי, איבערן ים פאַר אַ באַגער פון אַ צעהיצטן קאָפּ, — האָט מען דאָ, ווו מען זעט יעדן טאָג טויזנטער אויסוואַנדערער אַריינפאָרן, וווהין נאָר דיישט־לאַנד אַליין, אַן אָלע איבעריקע אייראָפּעישע לענדער, שיקט יאָר־אויף, יאָר־אויס 40.000 אייגוואַנדערער — זיך גאָנץ גרונג פאַרשטעלט, אַז אַזאַ פלאַן קען גרויליך פאַרווירקלעכט ווערן״.

(2 (Louis Simon) Die Juden in Russland, Hamburg, 1844 s. 67.

3. דאָרט ז. 61. צווישן די, וואָס האָבן זיך אויסגעשטעלט פאַר די רוסישע יידן. האָבן זיך געפונען אַזעלכע אויספלוסרייכע פערזענלעכקייטן ווי ס א ל א מ א ן ר א ט ש י ל ד פון ווין און סער מ א ז ע ס מ א נ ט פ י א ר ע. סאָלאָמאָן ראָטשילד האָט סוף 1845 געמאַכט אַ פאַרזוך אויפגענומען צו ווערן פונעם רוסישן

קיסער ניקאָלאַי I, וואָס האָט דעמאָלט באַזוכט ווין אינקאָגניטאָ, אונטערן נאָמען גענעראַל ראָמאַנאָוו. דער קיסער האָט, ווייזט אויס, זיך אָפּגעזאָגט אים אויפצונעמען און ראָטשילד האָט זיך געמוזט באַנוגענען מיטן איבערגעבן דעם רוסישן אַמבאַסאַדאָר אין ווין אַ מעמאָראַנדום וועגן דער לאַגע פון די יידן אין רוסלאַנד, ווו ער האָט אויפמערקזאָם געמאַכט „אויף דער אַריבערפירונג פון יידן פון די גרענעץ־געביטן אין טיף רוסלאַנד" (ד"ר נ. געלבער, די השתדלות פון באַראָן סאלאָמאָן ראָטשילד אין ווין לטובת די רוסישע יידן, היסטאָרישע שריפטן, באַנד 1, ז 803).

מאָזעס מאָנטעפיאָרע שרייבט אין זיין טאָגבוך פונעם 6טן יוני, 1844: „איך וועל טאָן אַלץ, וואָס איך קען. צוצוקומען צום אימפּעראַטאָר (געמיינט ניקאָלאַי I, וואָס איז דעם עלטסטן יוני געהאַט אָנגעקומען קיין לאָנדאָן. — ל.) און בעטן פאָר אונדזערע ברידער אין זיין מדינה". דעם 8טן יוני האָט סער ראָבערט פיל, אַ מקורב אינעם ענגלישן קעניגלעכן הויף, געגעבן מאָנטעפיאָרען אָנצוהערן אויף אַן אויידלען אופן, אַז „דעם קעניגס באַזוך וועט זיין אַזאַ קורצער, אַז ער וויסט ניט, צי ער וועט דאָס קענען טאָן" (דאָס מיינט אויפנעמען מאָנטעפיאָרען — ל.); און דער צוגעגרייטער מעמאָראַנדום האָט געמוזט איבערגעגעבן ווערן ניט דעם קייסער דירעקט און האָט אים מסתמא קיינמאָל ניט דערגרייכט.

4. Diaries of Sir Moses & Lady Montefiore, Vol. I, p. 317-18 .

Reports of the Immigration Commission, Vol. III, Statistical Review of Immigration 1820-1910, Washington 1911.

אין דעם באַנד, דעם דריטן באַנד פונעם באַריכט פון דער ספּעציעלער קאָמיסיע אויפצופאָרשן די אַמעריקאַנער אימיגראַציע, געפינט זיך אַ פולשטענדיקער סטאַטיסטישער איבערזיכט פון דער איינוואַנדערונג קיין אַמעריקע ביז 1910. יידן גייען דאָ אונטער די לעצטדער, פון וואַנען זיי זיינען געקומען, און קיין רעליגיעזע אָנגעהעריקייט איז ניט פאַרצייכנט. דער באַריכט פאַרנעמט 5 בענד. אַלע וויטערדיקע ציפערן וועגן אימיגראַציע, ווו ס'ווערט ניט אָנגעגעבן קיין אַנדערער קוואַל, זיינען גענומען פונעם פריער דערמאָנטן דרישן באַנד.

5. אין די נייצייקער יאָרן האָט זיך אָנגעהויבן, סטימולירט פון דער יידישער עמיגראַציע פון די אָנהויב אָכציקער יאָרן, אַן עמיגראַציע פון גרויסרוסן, וויאיסרוסן און אוקראַינער Jerome Davis, the Russian Immigrant, P. 8 די פינען, למשל, האָבן ערשט פאַקטיש אָנגעהויבן אויסוואַנדערן קיין אַמעריקע אַרום 1905 (Reports, Vol. 1, p. 238) די ליטווינער כמעט אין דער זעלביקער צייט, וואָס די פינען. ביז 1905 בלויז אַ גאָר קלייַנע אימיגראַציע.

דער אויסבאַם זיינען בלויז די פאָליאַקן, וואָס האָבן אָנגעהויבן אויסוואַנדערן אויצייטיק מיט די יידן, סיי פון רוסלאַנד און סיי פוילן, כאָטש פוילישע היסטאָריקער פון דער אַמעריקאַנער אימיגראַציע האַלטן, אַז אַ גרעסערע עמיגראַציע קיין אַמעריקע האָט זיך אָנגעהויבן פון פויזן און אויבער־שלעזיען, ערשט אין די זיבעציקער יאָרן, פון רוסיש־פוילן — ניט פריער פון 1876 (מחמת אַלגעמיינעם דינסט געזעץ פון 1874, קריזיס און אומגערעטעניש) און פון גאַליציע — ערשט אין די נייצניקער יאָרן.

(Paul Fox, the Poles in America, p. 58-59)

די פאָליאַקן זיינען אָבער אַלע געקומען אַלס עמיגראַנטן פונעם לאַנד פ ו י ל ן, וואָס האָט אויסגעשלאָסן אַלע טיילן פון פוילן אונטער עסטרייכישער, דייטשער און רוסישער הערשאַפט. דאָריבער דאַרף מען אָנערקענען, אַז די גרעסטע, אויב ניט אַפּט די גאַנצע צאָל עמיגראַנטן פון רוסלאַנד ביז די אַכציקער יאָרן, זיינען געווען יידן.

דאָס רוסישע געזעץ פון 1885, וואָס האָט פאַראָמט אויסוואַנדערונג פון רוסלאַנד, איז ניט חל געווען אויף פאָליאַקן און יידן. די רוסישע רעגירונג האָט געוואָלט, אַז זיי זאָלן אויסוואַנדערן.

6. „המגיד", 1 יוני, 1857, ז. 98.
7. Jew. Enc. Vol. 5, p. 368
8. „המגיד", ערשטער אויגוסט, 1866. די קאַרעספּאַנדענץ איז געשריבן פון אהרן בן יהודי ליב פּאראדיסטהאל.
9. „המגיד", 1 פעברואַר, 1865. דער קאַרעספּאַנדענט איז געווען ח. נ. ווידאוועור הלוי.
10. פון קעאקוק (Keokuk) אויאַווא שרייבט אַ קאַרעספּאַנדענט אינעם „המגיד" פונעם 2טן פעברואַר, 1870, אַז דאָרטן איז געגרינדעט געווארן אַ צווייג פון דער „אליאנס איזראַעליט אוניווערסאַל". מיט גאָר קליינע אויסנאַמען זיינען די „המגיד" קאַרעספּאַנדענטן געווען פוילישע אידן דער רוסישע יידן. ס'וואָלט ניט געווען בלויז קיין השערה אַנצונעמען, אַז אין דער שטאָט זיינען געווען פוילישע אידן דער רוסישע יידן. אין דעם באַריכט פון דער קאַנגרעס אימיגראַציע־קאָמיסיע זאָגט זיך, אַז אין 1880 זיינען געווען אין אַמעריקע 35.722, וואָס חאָבן זיך אַנגעגעבן אַלס רוסן און פון זיי זיינען, לויט דער פאַלקסצייטונג פון 1880, פונקט און צוואַנציק טויזנט און איין־און־דרייסיק (25031) געווען צעשפּרייט איבער די שטאָטן ק ע נ ז ע ס (8032) נ א ר ט און ס א ו ט ד א ק א ט א (6493), נ ע ב ר א ס ק א (3281) און אין אַנדערע געגנטן פון דער צפון־צענטראַלער טעריטאָריע, וואָס חאָט איך איינגעשלאָסן דעם שטאָט א י ל י נ א י, וואָס חאָט געהאַט אַ באַדייטנדיקע צאָל פוילישע און רוסישע יידן נאָך אין די פופציקער יאָרן פונעם נייניצנטן יאָרהונדעט. און דערביבער איז ניט אינגאַנצן ריכטיק די באַמערקונג, אַז „זייער וויניק פון די דאָזיקע זיינען געווען יידן, ווייל זיבט דאָס פּאָלק חאָט אַנגעהויבן אימיגרירן חאָבן זיי זיך מערסטנטיילס גיכער באַזעצט אין שטעט און אין „אינדוסטריעלע צענטערן ווי אין אַמריקולטורעלע שטאַטן".
11. I. G. Eccarius, Der Kampf des Grossen und des Kleinen Kapitals oder die Schneiderei in London, S. 25.
12. ציטירט לויט אַ טשעריקאָווער, דער אָנהויב פון דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג, היסטאָרישע שריפטן 1, ז. 480.
13. Sixth Report, Board of Guardians for the Relief of the Jewish Poor, 1863, p. 8-9.
14. דאָרט, אינעם פינאַנציעלן באַריכט אויף דער לעצטער זיטע.
15. „המגיד", 10 אָקטאָבער, 1866, ז. 308. שלום אש, למשל, שרייבט, אַז „אַ צווייג פון מיין משפּחה (פון קוטנע, פוילן — ל.) האָט אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע אַזוי לאַנג ווי אין די זעכציקער יאָרן פון פּ א ר י ק ן יאָרהונדערט" (שלום אש שרייבט וועגן זיין ערשטער באַגעגענישׂ מיטן „פּאַרווערטס", פּאַרווערטס, 25 אַפּריל, 1937).
16. „המגיד", 11 יולי, 1866, ז. 212.
17. Allgemeine Zeitung des Judentums 1869 s. 162-163.
18. Jewish Messenger, February 11, 1870.
19. דער בריוו איז געשריבן געווארן אין פּאַריז דעם 27סטן דעצעמבער, 1869.
20. „המגיד", 12 מאַי, 1869.
21. Ruelf, Die russische Juden, Memel 1892, s. 7.
22. פון אַ בריוו צום רעדאַקטאָר פון אַ בערלינער יידן, וואָס זידלט און וואַרנט, אַז „מיר ווילן קיינעם ניט מער פון דער (פוילישׂ־רוסישער) באַנדע אין פּריסן". די רעדאַקציע באַריוקט, אַז „קיינער האָט ניט אין זינען די מערבּ־רוסישע יידן צו ברענגען קיין דויטשלאַנד".
Allgemeine Zeitung, November 16, 1869 s. 923

22. אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון רוסלאַנד, Allg. Zeitung, Sept. 10, 1867 ז. 739
23. דאָרט 1869, ז. 162—163.
24. דאָרט, 31 אויגוסט, 1869, ז. 697.
25. דאָרט, „דיען", 1869. ז. 391.
26. 25 סעפּטעמבער, 1869, ז. 314.
27. דאָרט, נר. 25, ז. 389.
28. Allgemeine 12 אָקטאָבער, 1869, ז. 41—840.
29. דאָרט, אויגוסט 3, 1869, ז. 613.
30. דאָרט, זע הערה 28.
31. נר. 26, ז. 420—421.
32. Jew Messenger, June 25, 1869.
ליט אַרטיקל: Jewish Immigration
33. Allg. Zeitung, Oct. 26, 1869. S. 881.
34. Jew Messenger, February 11, 1870.
35. דאָרט, 29 אַפּריל, 1870.
36. Jew. Messenger, Feb. 11, 1870.

די „באָארד אָוו דעלעגייטס" ענטפערט אויף קרעמיעס בריוו. אַז „דער קאָמיטעט קען ניט דערמוטיקן דעם פּאָרשלאָג, אַז די מענטשן (די ליידנדיקע רוסישע יידן) זאָלן עמיגרירן קיין אַמעריקע, אויסער ווען זיי זאָלן קומען צו אונדזערע ברעגעס מיט מיטלען זיך צו קענען באַזעצן אין די אומבאַווויינטע מעריב אָדער דרום־געגנטן".

37. Colonization, Jew. Messenger, Dec. 10, 1869, p. 1.
38. Proceedings of the Union of Am. Hebrew Congregations, 1876, Vol. 1, p. 190.
39. Jew. Messenger, Feb. 11, 1870.
40. The Jewish Times, Feb. 11, 1870.
41. דאָרט, אָקטאָבער 11, 1869.
42. דאָרט.
43. דאָרט.
44. דאָרט, אָקטאָבער 22, 1869.
The Jewish sufferers in Russia,
45. דאָרט, אָקטאָבער 8, 1869.
46. After Immigration what? Jew. Messenger, Oct. 15, 1869.
47. דאָרט.
48. דאָרט, אָקטאָבער, 29, 1869.
49. דאָרט, יאַנואַר 7, 1870.
50. דאָרט, 11 פעברואַר, 1870.
51. „המגיד", 20 יאַנואַר, 1869.
52. „המגיד", 30 מערץ, 1870.
53. דאָרט, 14 אַפּריל, 1870.
54. דאָרט, 6 יולי, 1870.
55. דער אַמעריקאַנער דעלעגאַט האָט אויף אַ זיצונג פון דער „אליאַנס איזראַעליט" אין אייראָפּע אין 1873 געלאָזט וויסן אין נאָמען פון דער „באָארד אָוו דעלעגייטס", אַז די דאָזיקע קערפערשאַפט וועט אויפגיין אויף רוסיש־פּוילישער אימיגראַציע בלויז דעמאָלט, אויב ס'וועט געקויפט ווערן אַ שטיק לאַנד אין די מעריב שטאַטן פאַר די אימיגראַנטן און אויב מען וועט שיקן בלויז אַזעלכע עמיג־

ראַנטן, וואָס קענען זיך צופּאַסן צו אַמעריקאַנער ערד־אַרבעט, און אַז אַ פּעיקער און פּאַראַנטוואַרטלעכער געשעפּטספירער זאָל זיי ברענגען צו אַ באַשטימטן פּלאַץ.
Bericht der Alliance Israelite Universelle 1873, s. 80

56. וועגן דער איינוואַנדערונג פון די פּויזנער יידן זע: יעקב לעשטשינסקים Weltwirtschaftliches Archiv 1927 אַרטיקל אין . אין אַ בריוו אין רעדאַקציע פונעם American Hebrew פון 12טן דעצעמבער, 1879 שרייבט אַ ליוענער, אַז „ס'איז פּאַר מיר אַלעמאָל געווען אומפּאַרשטענדלעך, פּאַרוואָס די ביערישע און אַנדערע יידן האָבן אין פּאַראַכטן זייערע מיטגלויביקע, וועמעס וויגעלע ס'איז ניט געשטאַנען אין כויערן, נאָר אין פּוילן אָדער רוסלאַנד.... ס'איז אַן אַבסורד אין אַ שאַנדע, אַז איין יוד זאָל זיך אַזוי באַציען צו אַן אַנדערן. פּאַרוואָס הערן מיר אַזוי אָפט אַ יידן אויסרופן מיט שפּאָט: „דו ביסט אַ פּאָליאַק!"
Jew. Messenger, April 29, 1870 .57

58. דאָרט.

Bericht s; 9-10 .דאָרט .59

60. די „באַאַרד אָוו דעלעגייטס" לאָזט אין 1872 ווייסן, אַז „דער קאָמיטעט באַריכט מיט גרויס צופּרידנקייט וועגן דעם אויסגעצייכנטן כאַראַקטער פון די עמיגראַנטן, וואָס די קענוגסבערגער כלל־טוער האָבן צו אונדז אַריבערגעשיקט. זיי זיינען ניט געפּאָלן צו־לאַסט די לאָקאַלע הילף־אַרגאַניזאַציעס".
Jew. Messenger, 1872

61. זע:
Charles H. L. Emanuel, A Century and a half of Jew. history, p. 89 אויך
London Committee of Deputies of the Deputies of the British Jews, Sept. 1870, p. 6-7

און דאָרט, אינעם באַריכט פון מערץ, 1869, ז. 18. וועגן דעם ענגלישן רב־חכוללס אַרבעט פאַר די געליטענע און ספּעציעל פאַר די יתומים פון די פּליטים.
Allg. Zeitung, Nov. 16, 1869, S. 944 .62

63. אַ באַריכט (פון איין בלעטל, וואָס געפינט זיך אין דער ביבליאָטעק פון טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ניו־יאָרק) פון דעם עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פון דער „באַאַרד אָוו אַמעריקען איזראַעליטס", 1875.

בנימין שטיינבערג

געשיכטע פון אַגראַריזאַציע פון יידן אין אַמעריקע (ביז 1880)

אַגראַריזאַציע וויַ אַ מאַסן־באַוועגונג צווישן יידן אין אַמעריקע האָט זיך אַנ־געהויבן אין די אַכציקער יאָרן פון דעם פאַריקן יאָרהונדערט. עס זיינען אַבער געווען פרווון צו גרינדן אַגראַר־אינדוסטריעלע קאָלאָניעס נאָך אין די יאָרן פאַר די אַכציקער. די מקורים וועגן די דאָזיקע פאַרזוכן, פראָיעקטן און פלענער זיינען די פאָלגנדיקע פאַרשיידענע ענגליש־יידישע זשורנאַלן און שריפטן פון יענער צייט: דער ערשטער ענגליש־יידישער זשורנאַל איז געווען The Jew, Being a Defence of Judaism against all Adversaries and particularly the Insidious attacks of *Israel's Advocates*, N. Y., 1824[1].

די ענגליש־יידישע פּרעסע אין אַמעריקע האָט זיך אַבער אַנגעהויבן פאַקטיש אין 1843 מיט יצחק ליסערס (Isaac Leeser's) *The Occident* (1843-1869) נאָך צווויַ זשורנאַלן האָבן געשפילט אַ *and American Jewish Advocats* וויכטיקע ראָלע אין דער אָפּשפּיגלונג און פאַרשפּרייטונג פון אַגראַריזאַציע צווישן יידן אין אַמעריקע. דאָס זיינען געווען: *Asmonean* (1849 — 1858) רעדאַקטירט פון ראָבערט לייאָנס (Robert Lyons) און The American Israelite (1854-)، רעדאַקטירט פון יצחק מ. וויַיס (Isaac Mayer Wise).

דער עלטסטער פּראָיעקט וועגן אַגראַריזירן די יידן שטאַמט פון יאָר 1783. אין יענעם יאָר האָט אַ דייטשער ייד געשריבן אַ בריוו צום פרעזידענט פון די פאַראייניקטע שטאַטן און אים פאַרגלייכט צו גרינדן אַגריקולטור־קאָלאָניעס פאַר יידן אין אַמעריקע.

צוערשט לויבט דער שרייבער דעם פרעזידענט פון די פאַראייניקטע שטאַטן און פאַרגלייכט אים מיט די פירער פון דייטשלאַנד. דאָן באַשרייבט ער די יידישע לאָגע אין דייטשלאַנד און וויזט אָן, וויַ נידערגעשלאָגן די יידן זיינען עקאָנאָמיש און געזעלשאַפטלעך אַ דאַנק דער אַרבעטסלאָזיקייט, די גרויסע שטייַערן אאַ"וו. זיין בריוו ענדיקט ער מיט דער פאָלגנדיקער בקשה, וואָס ער בעט פאַרצולייגן דעם קאָנגרעס:

„אַ סך פון אונדז האָבן מיט גרויס צופרידנקייט געהערט, אַז ווי אַ רעזולטאַט פון דעם שלום, וואָס איז געשלאָסן געוואָרן צווישן די אַמעריקאַנער שטאַטן און ענגלאַנד, האָבן די שטאַטן באַקומען גרויסע שטרעקעס אומבאַפעלקערט לאַנד. מעגלעך, אַז עס וועט נעמען די איינווווינער פון די דרייצן פאַראייניקטע פראָווינצן (שטאַטן) מער ווי אַ הונדערט יאָר אויפצובויען און באַפעלקערן דאָס, וואָס זיי באַזיצן. זאָלן די דאָזיקע שטרעקעס לאַנד גיין אין ניווענ פאַר די הונ־

דערט יאָר און בלייבן אַן אָרט בלויז פאַר ווילדע חיות אַרומצולויפן? אייער רעליגיע פאַרבאָט דאָך ניט אינערצוגעבן דאָס דאָזיקע לאַנד צו אַנדערע, און יידן זיינען דאָך סיי־ווי טאָלערירט. צי זיינען דאָ פאָליטישע טעמים, וואָס דערלויבן דאָס ניט, ווייס איך ניט. דערווייל האָט איר די געזעצגעבערישע מאַכט אין אייער האַנט, און מיר בעטן בלויז אַן דערלויבעניש צו ווערן די אונטערטאַנען פון די דרייצן פראָווינצן. געדן וועלן מיר צאָלן אַ צווייפאַכן שטייער, אויב נאָר מיר וועלן באַקומען די דערלויבעניש צו קאָלאָניזירן דאָס לאַנד אויף אונדזער חשבון און זיך פאַרנעמען מיט אַגריקולטור, מסחר, קונסט און וויסנשאַפט. גלויבן מיר דען נישט אין דעם זעלביקן גאָט ווי די קווייקערס (Quakers)?

קען דען אונדזערע פאַרשלאָג זיין ערגער פון זייערן? לאָמיר זאָגן, אַז 2000 פון אונדזערע משפחות וועלן זיך באַזעצן אויף די אַמעריקאַנער וויסטענישן און זיי פאַרוואַנדלען אין פרוכטבאַרער ערד. וואָלטן דען די אַלטע אינווויינער עפּעס געליטן דערפון? לאָזט אונדז נאָר וויסן, געערטער הער, די תנאים, לויט וועלכע איר וועט אונדז דערלויבן זיך צו באַזעצן, און מיר וועלן זיך מישב זיין, צי מיר קענען זיי אַננעמען"[2].

א פּלאָן צו קאָלאָניזירן די אויבערשטע שטחים אַרום די טייכן מיסיסיפּי און מיזורי איז פאַרגעשלאָגן געוואָרן פון ו. ד. ראָבינסאָן (W. D. Robinson), א לאַנד־ספּעקולאַנט פון ינגער צייט. אין 1819 האָט ער אָפּגעדרוקט אין לאָנדאָן א בראָשור וועגן דעם. ער רעט די רייכע אייראָפּעישע יידן, אַז זיי זאָלן קויפן ערד פאַר די אַרעמע אין די אויבנדערמאַנטע געגנטן פון אַמעריקע, כדי צו גרינדן דאָרטן אַגריקולטורעלע קאָלאָניעס[3]. דער פּראָיעקט איז אָבער דורכגעפאַלן, און די בראָשור זיינע באַשטעטיקט דעם חשד, אַז ער איז געווען א ספּעקולאַנט, מער פאַראינטערעסירט אין באַדן־ספּעקולאַציע ווי אין קאָלאָניזאַציע פאַר אַרעמע יידן.

א צווייטער פּראָיעקט פון אַן אַמעריקאַנער, אָבער נישט געצילט פאַר קאָלאָניזאַציע אויף דעם אַמעריקאַנער באָדן איז געווען די אַרבעט פון א גר, וואָס האָט געביטן זיין נאָמען פון וואַרדער קרעסאָן (Warder Cresson) אויף מיכל בועז ישראל[4]. קרעסאָן איז געבאָרן געוואָרן אין פילאַדעלפיע, אין יולי, 1798, און געשטאָרבן אין ירושלים אין נאָוועמבער, 1860 געשטאָמט האָט ער פון א זייער אַלטער משפּחה, וואָס האָט זיך גאָר פרי באַזעצט אין דעמאָלטדיקן האָרלעם. יונגערהייט איז ער געווען זייער פאַראינטערעסירט אין רעליגיעזע און סאָציאַלע פראָגן. ער איז דערצויגן געוואָרן אין גייסט פון די קווייקערס (Quakers). אין 1830 דערשיינט זיינע א בראָשור מיטן אויסטערלישן נאָמען: „דאָס גרויסע בבל פאַלט!" אין וועלכער ער באַקלאָגט זיך אויף דער זינדיקייט פון זיין צייט. שפּעטער מאַכט ער דורך א זייער שוועכן פּעריאָד פון רעליגיעזער מאַניע[5], ער וואַרפט זיך אויף פאַרשיידענע רעליגיעס. אין 1840 באַקענט ער זיך מיט יצחק ליסערן, וועלכער פאַראינטערעסירט זיך מיט אים, און ער גייט אַריבער צו דער

יידישער אמונה. אין 1844 ווערט ער באַשטימט ווי אַ קאָנסול אין ירושלים און פאַרלאָזט זיין היים, ווייב און זעקס קינדער, כדי זיך צו „באַגעגענען מיט דעם הייליקן אמת". פאַר דעם איז ער געווען אַ גאָנץ דערפאָלגרייכער פאַרמער לעבן פילאָדעלפיע. זיין דערפאָרונג אין אַגריקולטור האָט אים באַווייזן צו זוכן אַ רעטונג פאַר די אַרעמע יידן פון מזרח אין אַגריקולטורעלע קאָלאָניעס. אין די יאָרן 1853 — 1856 האָלט ער אָן אַ קאָרעספאָנדענץ מיטן „אָקסידענט", ליסערס אַרגאָן, אָבער זיין פלאָן, וואָס האָט אויסגעזען צו זיין די אַרבייט פון אַ מענטשן, וואָס פאַרשטייט אַגריקולטור, איז קיינמאָל נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן. אַ קאָלאָניע מיטן נאָמען „רפאים" אין ארץ־ישראל ווערט צוגעשריבן צו אים. צי אַזאַ קאָלאָניע האָט ווען־עס־איז עקסיסטירט, האָט זיך נאָך נישט איינגעגעבן אויסצופאָרשן.

אָן אַנדער יידּ, אַ געוויסער משה לוי, (Moses Levy) האָט שוין געהאַט עטוואָס מער מזל. ער האָט אָנגעהיובן קויפן ערד אין פלאָרידע און געפלאַנ־ווען ווערן דער באַלעבאַס פון אַ גרויסער קאָלאָניע דאָרט. ער האָט אויסגעגעבן $18000 אויף 36000 אַקער לאַנד און ניו־דזשוירזי (אין די יאָרן 1820 — 1823). דערצו האָט ער אויסגעבויט 28 הייזער, אַ שאָסיי פון 45 מייל די לענג, קולטיווירט דריי פלאַנטאַציעס פון 300 אַקער, געפלאַנעווען אַ זעג־מיל, און אפילו געהאַט אַן אַגענט, פרעדעריק וואַרבורג, אין האַמבורג צו ווערבירן נייע קאָלאָניסטן. אָבער דאָס האָט זיך אויסגעלאָזן מיט גאָרניט[6].

אַ קאָלאָניע פון דורכויס יידן (לויס קאָלאָניע איז געווען אָפן פאַר יידן און ניט־יידן גלייך) איז געגרינדעט געוואָרן אין 1838. עלף ניו־יאָרקער יידן, צווישן זיי איינער, משה כהן, האָבן אָפּגעקויפט אַ שטח ערד אין וואַרוואַרסינג, אָולסטער קאונטי, שטאַט ניו־יאָרק (Warwarsing, New York, Ulster County) און דאָרטן געגרינדעט אַ קאָלאָניע מיטן נאָמען „שלום"[7]. די דאָזיקע יידן זיינען געווען געבילדעטע מענטשן מיט אַ פאַרשטענדעניש פאַר קונסט. זיי האָבן מיטגעבראַכט די שענסטע הויז־מעבל. פאַרשטייט זיך, זייער פאַרשטענדע־ניש פאַר קונסט האָט זיי קנאַפּ וואָס געהאַלפן אין ערד־אַרבעט. פיר יאָר האָבן זיי זיך געמאַטערט, האָבן אַרויסגעלאָזט אַ הילפסרוף צו דער ניו־יאָרקער שול „שארית ישראל", און אין 1842 האָבן זיי געמוזט אויפגעבן די אַרבעט.

אין יענע יאָרן זיינען די מיסיאָנערן געווען זייער טעטיק און ווייט פאַר־שפרייט איבערן לאַנד. 200 צווייגן האָבן זיי פאַרמאָגט אויף צו פאָנגען אין זייער נעץ די אַרעמע אימיגראַנטן, וואָס האָבן געזוכט הילף, אָדער אַרבעט אין די שטעט און שטעטלעך. אויב די אַמעריקאַנער יידן פון יענער צייט (איבער־הויפּט ספרדישע און די וואַקסנדיקע צאָל דייטשישע יידן) האָבן נאָך נישט פאַרשטאַנען די וויכטיקייט און נויטיקייט פון העלפן די אימיגראַנטן זיך איינ־אָרדענען אין קאָלאָניעס, האָבן אָבער די מיסיאָנערן דאָס גוט פאַרשטאַנען. זיי האָבן געקויפט לאַנד, איבערהויפּט געביידעס, און געפלאַנעווען געבן די פרישּ־

געבאַקענע משומדים די נויטקע געצייג אין די הענט אַריין, זיי לערנען צו באַארבעטן די ערד און זיך אויסלערנען אַ מלאכה. אין 1824 האָט די „געזעל־שאַפט פאַר פאַרבעסערן די לאַגע פון די יידן" פרובירט גרינדן אַ קאָלאָניע פון „אַגריקולטורעלער און באַלמלאָכישער ארבעט פאַר יידן". לויט זייערע יערלעכע[8] באריכטן האָבן זיי זיך אין 1825 באַמיט צו גרינדן אַ יידיש־קריסט־לעכע קאָלאָניע, געדונגען אַ פאַרם פון 400 אַקער לאַנד אין הערישאָן, וועסטשעסטער קאונטי, ניו־יאָרק, מיט דעם רעזו. ס. פ. פריי ווי דער אַנפירער. אין 1827 האָט די געזעלשאַפט געקויפט אַ פאַרם לעבן ניו־פאָלס. אין 1835 האָט מען די קאָלאָניע פאַרקויפט אויף אַ ליציטאַציע, ווייל דער פּראָיעקט איז געווען אַ פולשטענדיקער דורכפאַל[9].

* * *

דער חלום פון מ. מ. נח (Mordecai Noah) איז געווען צו באַזעצן יידן אויף אַן אינדזל לעבן באָפעלאָ אויף דעם טייך נייאַגאַראַ. אין 1829 האָט ער אַנגעהויבן פאַרהאַנדלען מיט דער רעגירונג וועגן Grand Island און אין 1825 האָט ער געלייגט דעם ווינקלשטיין פון "Ararat", אַ מקום מקלט פאַר יידן, געגרינדעט פון מרדכי מ. נח. דער שטח איז געווען 17,831 אַקער די גרויס און האָט געקאָסט $76,230. דאָס געלט האָט ער צענויפגעזאַמלט מיט דער הילף פון עטלעכע ניו־יאָרקער קאַפּיטאַליסטן, דערהויפט Samuel Leggett פון ניו־יאָרק, וועלכער האָט געקויפט 2,555 אַקער פאַר נחן[10].

זיין טרוים איז געווען צו מאַביליזירן די זיבן מיליאָן יידן פאַר אַן אַקטי־וער קאַמפּאַניע קעגן דער טערקישער הערשאַפט אין אַזיע, ראשית אַבער צו באַזעצן „אַראַראַט", וואָס האָט געזאָלט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַן אַגריקולטורע־לער שול פאַר צוקינפטיקע פאַלעסטינער קאָלאָניסטן, און לסוף — אַ צוריקקער צו ארץ־ישראל ווי דער לעצטער עטאַפּ אין דער געשיכטע פון יידנטום[11].

די גראַנדיאָזע צערעמאָניע, וואָס נח האָט דורכגעפירט ביים לעגן דעם ווינקלשטיין, און דאָס פראָקלאַמירן זיך ווי גובערנאַטאָר איבער דעם גאַנצן פּראָ־יעקט, האָט געהאַט אַן אָפּקלאַנג אין כמעט אַלע צייטשריפטן פון יענער צייט, אָבער די יידישע פאָלקסמאַסן זיינען געשטאַנען פון דערווייטן; און זיין חלום איז צערונען געוואָרן.

כדי דורכצופירן זיין אָקציע, האָט נח באַשטימט אין אייראָפּע אַ גאַנצע ריי פאַרטרעטער, צווישן זיי אויך דעם באַרימטן געלערנטן צונץ, וואָס האָט זיך זייער איראָניש באַצויגן צום גאַנצן פּראָיעקט[12].

אין דעצעמבער, 1832, האָט אַן אָנגעזעענער סוחר אין ראַדענבערג, בער־נאַרד בערענד, זיך געוואָנדעט צום באַראָן ראָטשילד מיט אַ לענגערער שריפט, אין וועלכער ער האָט אָנגעוויזן אויף דער נויטוואַנדיקייט פון אָפּקויפן אַ שטיק ערד אין צפון־אַמעריקע מיטן צווועק צו באַזעצן די אַרעמע יידן פון דייטשלאַנד, פוילן און איטאַליע[13].

דער באַראָן ראָטשילד האָט אים אָבער געענטפערט, אַז ער קען נישט אָנ־

נעמען זיין פלאַן. דאַן האָט בערענד געשיקט דעם צוריקגעווויזענעם פלאַן צו גבריאל ריסער. בערענדס פלאַן איז געווען זייער ענלעך צו די פלענער פון די אַמעריקאַנער יידן יוליוס שטערן און שמעון בערמאַן (זע ווייטער). ער האָט אויך פאַרגעשלאָגן, אַז מען זאָל קויפן אַ שטיק ערד און עס נאָכדעם פאַרקויפן אין אַקציעס צו $100.

גבריאל ריסער איז אַבער אויך נישט געווען אייגנשטימיק מיט בערענדס פלאַן פון באַזעצן יידן אויף אַ באַשטימטער טעריטאָריע און האָט אים גלייך געזאגט־פערט, אַז עס איז געניג וואָס די יידן אין אַמעריקע שליסן זיך־אַן אַן די יידישע רעליגיעזע געמיינדעס.

אין פעברואַר, 1845, וועגדעט זיך בערענד צום באַראַן ראָטשילד און פרו־בירט אים פערזענלעך באַאייגפלוסן אַבער ראָטשילד האָט זיך נישט געלאָזט איבערערעדן. אין נאָוועמבער, 1845, באַשליסט בערענד זיך צו וועגדן גלייך צום פאַלק מיט אַן אויפרוף. דער אויפרוף איז דערשינען אין דעם דייטשישן זשורנאַל *Orient* ווי אַ ביילאָגע, וואָס בערענד האָט געלאָזט אָפדרוקן אויף אייגענע קאָסטן. צו ד"ר לודוויג פיליפזאָן, רעדאַקטאָר פון „אַלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס", האָט ער אויך געשיקט זיין פלאַן און האָט באַקומען דעם זעלביקן נעגאַטיוון ענטפער, וואָס ער האָט דערהאַלטן פון ריסערן.

אין 1842, האָט זיך באַוויזן אַ נייער פאַרזאָרגער פון דער יידישער קאָלא־ניזאַציע, אַ געוויסער הענרי קאַסטראַ (Henry Castro) אַ פראַנצויזיש־יידישער פּיאָנער פון טעקסעס. ער האָט געשטאַמט פון אַן אַלטער מאַראַנען־משפּחה. אין 1842, האָט ער באַקומען אַ קאָנטראַקט אויף אַ שטח ערד פאַר פינף יאָר פון דעם פרעזידענט פון טעקסעס—סעם האוסטאָן (Sam Houston) איידער טעקסעס איז געווארן אַ טייל פון די פאַראייניקטע שטאַטן, מיט דעם תנאי, אַז ער וועט גרינדן אַגריקולטורעלע קאָלאָניעס אין דעם געגנט לעבן מעדיינאַ (Medina).

צווישן די יאָרן 1843 — 1846, האָט ער אַריבערגעבראַכט מער ווי 5000 קאָלאָניסטן (485 פאַמיליעס און 457 בחורים) פון די ריינישע פראָווינצן, און זיי באַזעצט אין קאָלאָניעס. אין דער זעלביקער צייט איז ער געווען דער אַמעריקאַנער קאָנסול אין פראַנקרייך און האָט זיך באַמיט אַריבערפירן אַ סך קאָלאָניסטן פון דאָרטן. פראַנקרייכס אייגענע פּלענער פאַר קאָלאָניזאַציע פון אַלזשיר האָבן אים אַבער געשטערט[14].

די קאָלאָניסטן זיינען געווען זייער פּעיק צו פרוכט־ און ווייַן־קולטור. זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט אין בויען שיינע הייזער און אין קולטיווירן גערטנער און פעלדער. דאָס האָט געפירט צו דעם, אַז די קאָלאָניע זאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ שטעטל.

אין די אויגן פון די רעגירונג־באַאַמטע פון טעקסעס, איז דער דאָזיקער קאָלאָניזאַציע־פּראָיעקט געווען אַ געוואָגטער און העלדישער שריט, פשוט דער־פאַר, וואָס דער גאַנצער אַרומיקער געגנט איז געווען אין שטענדיקער סכנה

אַטאַקירט צו ווערן פון די מעקסיקאַנער פון אין זייט, און פון די פיינטלעכע אינדיאַנער פון דער אַנדערער זייט. די שווערקייטן, אויף וועלכע די קאָלאָניסטן האָבן זיך אָנגעשטויסן, זיינען געווען גרעסערע פון די, וועלכע די היגע אַמעריקאַנער האָבן געמוזט פריער דורכמאַכן אין 1822, ווייל דאָס האָבן די מעקסיקאַנער און די אינדיאַנער נאָך נישט געהאַט קיין געווער. נאָ דדעם ווי די קאָלאָניע איז געוואָרן זעלבשטענדיק, האָט קאָסטאַרא זי געמוזט פאַרלאָזן, כדי צו באַזוכן פראַנקרייך אויף עטלעכע חדשים. וועו ער איז צוריקגעקומען, איז שוין קאָסטראָווייל געווען אַ שטאָט. די קאָלאָניע האָט אים געקאָסט פּערזענלעך העכער $100,000. ער האָט זיינע קאָלאָניסטן געגעבן פריי עסן אַ יאָר צייט, אויך געצייג, בהמות, זריעה, מעדיצין אא"ו. סך־הכל האָט ער אַריבערגעבראַכט 2,134 נפשות, זיי באַזעצט אויף 60 מייל ערד און אויסגעבויט פיר ישובים: Castroville, D'Hanis, Quihi Vanstenburg.[15]

אין דער אַלגעמיינער געשיכטע פון טעקסעס, ווערט קאָסטראַ פאַרעכנט ווי אַ גרויסער פּיאָנער, און די רעגירונג פון טעקסעס האָט אַרויסגעוויזן איר דאַנקבאַרקייט פאַר זיין „אַרײַנברענגען ציוויליזאַציע אין דעם דרום־טייל פון טעקסעס", מיט דעם, וואָס זי האָט אַ נאָמען געגעבן נאָך אים איינע פון די נייע קאונטיס — קאָסטראָ. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1861.

כמעט אין דער זעלביקער צייט, 1843, האָט אַ ניו־יאָרקער ייד ווילי[16] רעגאָוו, זיך פאַראינטערעסירט מיט קאָלאָניזאַציע און האָט אַזוי לאַנג געאַרבעט און אָגיטירט, ביז ער האָט געגרינדעט אַ יידישע קאָלאָניזאַציע געזעלשאַפט. צו אַרויספאָרן איבערן לאַנד און צו געפינען אַ פּאַסיקן אָרט פאַר קאָלאָניזאַציע איז באַשטימט געוואָרן אַ געוויסער ה. מייערס (N. Mayer).

מייער איז אַרויסגעפאָרן קיין מעריב, האָט פאַרבראַכט עטלעכע וואָכן אין זוכן און האָט ענדלעך אויסגעקליבן 160 אַקער רעגירונגס־לאַנד און קוק קאָונטי, אילינאָי. דער געזעלשאַפט האָט ער געשיקט אַ באַריכט, אַז דאָס לאַנד איז שיר נישט אַ גן־עדן, און האָט חוץ אַגריקולטורעלע מעגלעכקייטן אויך האַנדלס־אויסזיכטן צוליב דער נאָנטקייט צו שיקאָגע. די מיטגלידער האָבן נישט לאַנג געטראַכט און זיינען אַרויסגעפאָרן באַקוקן דאָס לאַנד. זיי זיינען פונעם לאַנד ניט נתפּעל געוואָרן; פונדעסטוועגן האָבן זיי ניט אויפגעגעבן דעם פּלאַן פון פאַרמעריי, הגם זיי האָבן באַשלאָסן צו אַרבעטן ווי יחידים. אייניקע האָבן געקויפט שוין באַאַרבעטע פאַרמס, אַנדערע האָבן געטומען רעגירונגס־לענדער, און די איבעריקע האָבן זיך באַזעצט צווישן שטאָט און דאָרף און זיך באַשעפטיקט, סיי מיט אַגריקולטור און סיי מיט האַנדל.

אין 1843 האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען דער מאָנאָטלעכער זשורנאַל *The Occident and American Jewish Advocate*. יצחק ליסער איז געווען דער רעדאַקטאָר, און דער זשורנאַל איז געווען זיין פריוואָט אייגנטום. אין אַפּריל 1843, האָט די רעדאַקציע דערהאַלטן אַ בריוו פון אַ פילאַדעלפיער ייד מיטן

נאָמען יוליוס שטערן, אין וועלכן דער שרייבער באַטאָנט די נויטוועניקייט פון באַזעצן יידן אין אַראַר־אינדוסטריעלע קאָלאָניעס.

וועגן יוליוס איז כמעט גאָרנישט באַקאַנט, אַחוץ זיין פּלאָן. ער איז געווען אַ געשעפטסמאַן אין פילאַדעלפיע און האָט, מסתמא, געקענט ליסערן נאָך פון פריער. אין זיין פּלאָן דערקלערט שטערן, אַז יידן וואָלטן זיך באַדאַרפט אָפּגעבן מיט אַגריקולטור און פי־צוכט, די „אייניציקע באַשעפטיקונגען, וואָס פירן צו עקאָנאָמישער זיכערקייט און פאָמיליען־גליק". צו דערגרייכן דעם דאָזיקן ציל, האָט שטערן געשריבן, דאַרף אַ צאָל יידן אָפּקויפן אַ גרויסע שטרעקע אין איינער פון די מערב־טעריטאָריעס, דאָרטן, ווּ די רעגירונג פאָרקויפט לאַנד צו $1.25 אַ אַקער. צוערשט, שרייבט ער וויטער, וועלן מוזן אויפגעבויט ווערן הייזער, די קאָלאָניסטן זאָלן קענען דערנאָך ווויינען יעדערער אויף זיין פאָרם. דעם נויטיגן קאַפּיטאַל, גלויבט ער, ווילן שאַפן די רייכערע יידן, זיי וועלן באַקומען די ערשטע הילף־אָטעקעס ווי אַ פאַרזיכערונג.

דער צווייטער טייל פון שטערנס פּלאָן באַהאַנדלט די אינדוסטריעלער זייט פון די קאָלאָניעס. דאָרטן רעדט זיך וועגן די פאַבריקן, וואָס וועלן אויפגעשטעלט ווערן, ווי אויך וועגן דעם אויסטויש פון פאַבריק־ און אַגריקולטור־פּראָדוקטן. דער פאָרפאַסער דריקט אויך אויס די האָפענונג, אַז יידן וועלן אויסניצן די מעגלעכקייט אַרויסצוויזן דערפינדעריש־קייט אויפן געביט פון בויען נייע מאַשינען און פאַרבעסערן די אָלטע.

שטערן האָלט, אַז אויך פון שטאַנדפונקט פון רעליגיע וועט די קאָלאָני־זאַציע זיין אַ געווינס. חוץ דעם איז געווונטשן, אַז די יידן זאָלן מיט דער צייט פאַרוואַנדלן די קאָלאָניע אין אַ שטאָט, אַ זאַך, וואָס איז גאָנץ מעגלעך, וואָרום לויט די געזעצן פון די פאַראייניקטע שטאַטן, זיינען בלויז נויטיק 70,680 מענשטן כדי צו קענען דאָס צו טאָן". דאָס, זאָגט ער, וואָלט זיי באַרעכטיקט צו אַן אייגענער געזעצקאָמער (legislature) און אין די טעג פון רו און אַרבעט וואָלטן זיי געקענט אויסאַרבעטן געזעצן לויט זייער אייגענעם. נאָר ווען אפילו אַ שטאָט איז ניט דערגרייכבאַר, שרייבט ער, וואָלטן זיי דאָך געקענט דערהייבן זייערע ווויינערטער אין באַזונדערע פאָרשטעט, וואָס וואָלט זיי געגעבן דאָס רעכט צו מאַכן אייגענע שטאָטישע געזעצן און באַשטימען זייערע באַאַמטע. „די יוגנט וואָלט פון דעם דערהויפּט פיל נוצן געהאַט, וואָרום פון איר וואָלטן דאָן אויסגעוואָקסן ניצלעכע בירגער פאַר דער געזעלשאַפט, מיט העכערע אידעאַלן אין לעבן" [37].

ליסער דערקלערט, אַז ער איז איינשטימיק מיטן פּלאָן, און אַז ער עפּנט זיין צייטשריפט פאַר אַ בריטערע דיסקוסיע וועגן דעם ענין. ער איז אָבער נישט מסכים מיט דעם געדאַנק פון פאַרוואַנדלען די קאָלאָניעס אין יידישע שטאָטן, וויל דאָס וואָלט געפירט צו קאָנפליקטן מיט די ציווילי־ע און קרימינעלע געזעצן. אַחוץ דעם, ווען אפילו די נויטיקע צאָל יידן זאָל זיך דאָרטן באַזעצן, זאָגט ער, איז נאָך אַלץ נישט געווונטשן, אַז יידן זאָלן דאָס טאָן. זיי דאָרפן

בלויז האָבן קהילות און נישט שטאָטן, — קהילות, אין וועלכע זיי וואָלטן זיך געקענט אויסלעבן לויט די יושרדיקע געזעצן פון די פאַראייניקטע שטאָטן מיט פרייהייט פון וואָרט, גלייכהייט און באַשיצונג, גאַראַנטירט פון דער קאָנ־סטיטוציע".

דער ערשטער וואָס האָט זיך אָפּגערופן, איז געווען איינער, וואָס האָט זיך געחתמעט מיטן נאָמען „פילאָ". ער איז מסכים מיט אַ טייל פון דעם פלאַן פון קאָלאָניזאַציע פון יידן אין אַמעריקע, שרייבט ער, נאָר ער האָלט, אַז די שאָפונג פון יידישער דערציונגס־אַנטשטאָלטן פאַר קינדער איז דאָס וויכטיקסטע.

אין איינעם פון די שפּעטערדיקע נומערן איז דאָ אַ בריוו, אין וועלכן דער שרייבער זאָגט: „מיר וואָלטן גערן עמיגרירט קיין אַמעריקע, טעקסעס[18], מער פון אַלץ — קיין ארץ־ישראל אונטער ענגלאַנדס שוץ, ווען מיר האָבן די מעג־לעכקייט און אַ דערלויבעניש צו עמיגרירן.

* * *

נח׳ס מפּלה מיטן „אַראַראַט" האָט, ווי עס זעט אויס, אים נישט געמאַכט אָפּהענדיק: אין אָקטאָבער און דעצעמבער פון 1844, האָט ער געהאַלטן צוויי רעדעס אין ניו־יאָרק וועגן „רעסטאָראַציע פון די יידן". די רעדעס האָט מען אָפּגעדרוקט און פאַרשפּרייט. ליסערס מורא, אַז די מיסיאָנערישע פלענער קע־נען נאָך וועלן־עס־איז זיי געלינגען, האָט אים געטריבן צו שרייבן, אַז נח זוכט צו סטימולירן די אַמעריקאַנער קריסטן, דערהויפּט די מיסיאָנערישע געזעל־שאַפט, זיך צו פאַראייניקן אויף אַ פלאַן און פועלן ביים סולטאַן פון דער אָטאָמא־נישער אימפּעריע, אַז ער זאָל דערלויבן די יידן קויפן לאַנד אין סיריע און מיט־העלפן אין איר אויפבוי[19].

ליסער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון נח׳ס פּלאַן צוליב דער מורא פאַר מיסיאָ־נערן און דער עיקר — צוליב דער אימפּעריאַליסטישער פאָליטיק פון פראַנק־רייך, ענגלאַנד, רוסלאַנד, עסטרייך און אַמעריקע. ער געדענקט נאָך, ווי זיי האָבן צעטיילט פוילן, צוגענומען כמעט אַ העלפט פון טערקיי, באַרויבט הינ־דוסטאַן און באַזעצט אַלזשיר. דאָס זעלבע, זאָגט ער, „וואָלטן זיי געטאָן מיט אונדז. און וואָס איז שייך זעלבסטבאַשיצונג מיט אַן אַרמיי, האָלט ער, אַז יידן זיינען צו פאַרשיידן כדי צו קענען ווערן אַן אינהייטלעכע מאַסע. עס מוז נעמען הונדערטער יאָרן. אַ קאָנפליקט פון דרויסן מיט די מאָדערנע פעלקער וואָלט געפּירט צו דעם, אַז מיר זאָלן גיך אָפּגעווישט ווערן פון אַ מאָדערנעם המן"[20].

נח אָבער האָט געהאַלטן, אַז אונדזער גרעסטע צרה איז, וואָס מיר זיינען ניט קיין נאַציע, נאָר אַ סעקטע און ווי די גריכן, וואָס זיינען פאַרשקלאַפט געווען 2000 יאָר און האָבן ווידער אויפגעלעבט, וועלן די יידן אויך אויפגעריכט ווערן[21]. לויט ליסערס מיינונג האָט מען באַדאַרפט די רוסיש־פוילישע יידן אַריבערברענגען משפחה־וויי׳ס אין צאָלן פון 50־500. דאָן וואָלטן זיי געקענט באַזעצט ווערן אין איין געגנט ווי פאַרמערס צו באַאַרבעטן די ערד ווי אויך זיך פאַרנעמען מיט פי־צוכט. ליסער האָט אויך געטענהט, אַז מען וואָלט גע־

קענט פּועלן בייַ דער רעגירונג, אַז מען זאָל אַדער געבן אַשטיק לאַנד אין טעקסעס אַדער לעבן קאַנאַדע. „און וועַן אפילו אַ מתנה פון דער רעגירונג וואָלט נישט געווען מעגלעך", שרייבט ער, „איז ראַטזאַם, אַז געוויסע יחידים, וואָס האָבן גרויסע שטרעקעס ערד זאָלן דערלויבן די מער פּעיקע קאָלאָניסטן זיך באַזעצן און זיי אויסצאָלן". פּאַר דעם איז געווען גענוג ערד אין מעריב, ווירדזשיניאַ, נאָרט־קאַראָליינאַ, פּענסילווייניאַ און דזשאָרדזשיאַ, וווּ דער קלימאַט איז מילד און די ערד רייך. די איינציקע צרה איז געווען מיט געלט! נאָר וועגן דעם איז אויך דאָ אַ מיטל: אַ געוויסע צאָל פון די יידן קענען זיך אַליין העלפן, און דאָס איבעריקע דאַרפן די צדקה־געבער פון ענגלאַנד, פראַנק־רייך און אַמעריקע זען צושטעלן. ער האָט די לעזער געבעטן, אַז זיי זאָלן אַרויסזאָגן זייער מיינונג וועגן דעם און האָט זיי אויך געמוסרט, אַז מען קען זיך נישט פאַרלאָזן אויף די כלומרשטע חסדים פונעם צאָר, ווייל אין 1850 קען שוין זיין צו שפּעט[22].

ווי דער רעדאַקטאָר פון אַ זשורנאַל, האָט ליסער באַקומען אַלע אייראָפּעישע זשורנאַלן. ער פלעגט זיי אַלע לייענען און איז שטענדיק געווען אינפאָרמירט וועגן דעם, וואָס איז אָנגעגאַנגען אין די לעצטע פון אייראָפּע. דאָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט זיך אַריינטראַכטן אין די מעטאָדן פון אויפנעמען די אימיגראַנטן, וואָס וואַנדערן אויס פון אייראָפּעישע לענדער. די פאַלגנדיקע באַמערקונג באַווייזט, ווי קלאָר ער האָט פאַרשטאַנען די שעדלעכקייט צו העלפן די אָרעמע אימיגראַנטן מיט צדקה. „די אַמעריקאַנער יידן", שרייבט ער, „מוזן צוגרייטן אַ היים פאַר די אימיגראַנטן, און די איינוואַנדערונג דאַרף ניט זיין קיין יחידישע, זי מוז זיין אַ מאַסן־איינוואַנדערונג. און אויב דאָס קען נישט געטאָן ווערן אין אַמעריקע, איז דאַרף מען עס טאָן אין קאַנאַדע, פאַלעסטינע אָדער אויסטראַליע"[23].

די דייטשישע איינוואַנדערונג אין די דרייסיקער יאָרן און אין דער ערשטער העלפט פון די פערציקער יאָרן איז געווען פאַרהעלטניסמעסיק גרויס. מיט דעם יאָר 1848, דעם יאָר פון דער רעוואָלוציע, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן קומען אין גאָר גרויסע מאַסן, אַזוי ווי די דייטשישע יידן און בעמישע יידן, וואָס זיינען געקומען גלייכצייטיק מיט די דייטשישע מאַסן, האָבן געעדט די זעלביקע שפּראַך און זיינען געווען פון אַ העכערן קולטור־ניוואָ, האָבן זיי זיך באַטראַכט מער ווי דייטשן. אייניקע האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין ניו־יאָרק, אָבער די מערהייט פון זיי האָט געמוסן די שיף קיין אַלבאַני און זיך אַוועקגעלאָזט קיין באָפאַלאָ, מילוואָקי, ווישקאנסין, מישיגען און אילינוי, וווּ עס זיינען שוין פון פריער געווען גרויסע דייטשישע קאָלאָניעס און אַ וואַקסנדיקע צאָל ישובים. עס איז שווער פעסטצושטעלן, ווי גרויס די צאָל יידן צווישן זיי איז געווען, וואָרום קיין באַוונדערע דאָקומענטן זיינען ניט פאַראַן; און ווייל זיי זיינען געווען ניט רעליגיעז און אפילו אַטעיסטן, האָבן זיי קיין אָפּזונדערונג לויט רעליגיע אויך ניט געפירט. דאָס האָט געפירט צו דעם, אַז ליסער זאָל זיך

באַקלאָגן אויף דעם פאַלגנדיקן אופן: [24] „צוערשט אַז זיי באַזעצן זיך, פאַרגעסן זיי אינגאַנצן פון רעליגיע. שפּעטער, נאָך די ערשטע נסיונות, זיינען זיי זיך מישב און נעמען זיך ווידער צו איר" [25].

ארץ־ישראל האָט אַבער נישט אויפגעהערט צו פּיגורירן אין די פּראָיעקטן, וואָס זיינען צוגעשיקט געוואָרן קיין אַמעריקע וועגן באַזעצן די אַרבעטסלאָזע יידן פון רוסלאַנד, פוילן, טערקיי און גאַליציע. אַזאַ פלאַן האָט צוגעשיקט אייַנער משה זאַקס, אַ ירושלימער תושב. ליסער האָט דעם פלאַן אַפּגעדרוקט אין זיין זשורנאַל, אַבער אָן קאַמענטאַרן [26].

אין 1856 האָט שוין עקסיסטירט אין ניו־יאָרק אַ געזעלשאַפט פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון אַגריקולטור צווישן יידן אין אַמעריקע. דער פּרעזידענט איז געווען ד"ר סיגיסמונד וואַטערמאַן (Dr. Sigismund Waterman) די געזעלשאַפט האָט געהאַט אַ קאָנסטיטוציע וואָס איז גוטגעהייסן געוואָרן פון די מיטגלידער. ליסער איז געווען זייער צופרידן מיט דעם און האָט געראַטן די לעזער זיינע זיך צו פאַרבינדן מיט דעם פרעזידענט [27].

די צאָל פון לאַנד־ספּעקולאַנטן אין יענער צייט איז געווען זייער גרויס, און די, וואָס האָבן געפּלאַנעוועט זיך באַזעצן אויף ערד, זיינען אָפטמאָל אַריינ־געפאַלן אין די הענט פון אַזעלכע ספּעקולאַנטן. מען האָט אפילו זיך געהיט פאַר יידישע פירער, וועמענס מאַטיוון זיינען געווען כלומרשט גוטע און פרומע, אָבער אין דער אמתן האָבן זיי געהאַט ספּעקולאַנטישע כוונות. אומעטום האָבן די ספּעקולאַנטן געאַרבעט: אין מיזורי, מיסיסיפּי, פלאָרידאַ, טעקסעס, און אפּי־לירט האָבן זיי צו די אימיגראַנטן דורך ליטעראַטור, און דורך אַגאַנטן אויף די פאַרשיידענע שפּראַכן וואָס די אימיגראַנטן רעדן.

אין 1856 האָט מען אַן אָקער לאַנד פאַרקויפט פאַר איין ביז 3 דאָלאַר אין טעקסעס. ליסער האָט באַקומען אין דער צייט אַ בריוו פון אַ פּריסיש־פּוילישן יידן, וואָס האָט פריער געווווינט אין פילאַדעלפיע, מ. סילמאַמאַן האָט ער גע־הייסן; שפּעטער האָט ער געווווינט לעבן גאַליאָד (Galiod) טעקסעס. ער שרייבט, אַז ער פאַרמאָגט 4444 אָקער לאַנד פאַרקויפט פאַר איין ביז 3 דאָלאַר אויף ביידע זייטן פון דער טייך מעדיוס, וואָס איז ווי געווונטשן פאַר פאַרמעריי און פי־צוכט. אין דעם בריוו האָט ער געראַטן אַהין זיך באַזעצן אַלע פאַראינטערעסירטע יידן. ליסער האָט געשריבן, אַז ער איז מסכים מיט אים און מאָכט דערביי די באַמער־קונג, אַז די צייט וועט נאָך קומען, ווען יידן וועלן מוזן פאַרלאָזן דעם האַנדל, און דעריבער דאַרף מען עס טאָן באַצייטנס [28].

אַ קורצע צייט שפּעטער האָט ליסער ווידער געשריבן וועגן דער נויטוועג־דיקייט פון אַגריקולטורעלע קאָלאָניעס און מלאכות צווישן יידן, נאָר דאָ איז ער שוין ספּעציפיש: „מען דאַרף גרינדן געזעלשאַפטן, קויפן לאַנד אין די מערב־שטאַטן, אויפבויען ביידלעך פאַר די קאָלאָניסטן, זיי באַזאָרגן מיט געצייג, בהמות און מיט ספּעציאַליסטן אין אַגריקולטור". ער האָט איבערגעגעבן דעם שמועס, וואָס ער האָט געהאַט מיט איינעם אַ שמעון בערמאַן פון סינסינאַטי.

דער ייד האָט אים געוויזן אַ צעטל פון צוואַנציק מענטשן, וואָס זיינען געווען גרייט צו לאָזן זיך אין מעריב. לויט זיין מיינונג האָט מען באַדאַרפט אַנהייבן מיט לכל־הפחות 20,000 אַקער לאַנד. ליסער האָט דערקלערט, אַז ער איז גרייט צוופּענען די קאָלומס פון זיין צייטונג פאַר פּלענער און דיסקוסיעס. ער האָט געהאַלטן, אַז ערד־אַרבעט וואָלט פאַרבעסערט אונדזער נאַציאָנאַלן ווילשטאַנד, ווי אויך געשטאַרקט דעם רעליגיעזן גייסט און שמירת שבת[29].

דער פריער דערמאָנטער בערמאַן האָט שפּעטער צוגעשיקט אַ בריוו וועגן קאָלאָניזירן די יידן, און ליסער האָט געמוען אַרומרעדן דעם ענין לערך אַזוי: די פאַרשטאַרקטע פאַרפאָלגונגען וועלן אומפאַרמיידלעך פירן צו אַ פאַרגרעסערטער עמיגראַציע קיין אַמעריקע. עס איז די פליכט פון די אַמעריקאַנער יידן צוצוגרייטן אין פאַרויס היימען פאַר די פאַרפאָלגטע, ווי אויך אַ באַדן פאַר אַגריקולטור אַנשטאָט זיי לאָזן זיך אַרומוואַלגערן אין די שטעט און אַנקומען צו צדקה. צדקה וועט זיי בלויז ראַטעוון פון הונגער. עס איז אַבער נאָך נויטיקער צו העלפן זיי זיך צו מפרנס זיין פון אַרבעט און באַשעפטיקונג. ער איז מסכים מיט די פאַרשיידענע פאַרשלאָגן וועגן לערן־פאַבריקן פאַר די יונגע אימיגראַנטן, כדי זיי זאָלן זיך אויסלערנען אַ מלאכה. נאָר וויכטיקער פאַר אַלץ איז אָפּצוציען זיי פון די גרויסע שטעט מיט זייער פאַרסמדיקער לופט און אַרגאַניזירן פאַרמס און קאָלאָניעס וויט פון די גרויסע שטעט געפאָקטע מיט גרויסע מאַסן. זיי וועלן זיך אויסלעבן געזינטער און זיין ניצלעכערע בירגער. ליסער ענדיקט מיט אַ וועגדונג צו די לעזער, אַז זיי זאָלן צושטעלן פּלענער ווי אַזוי צו שאַפן די נויטיקע פאַנדן[30].

דער ערשטער אויסצוארבעטן אַן אויספירלעכן פּלאַן פאַר קאָלאָניזירן יידן איז געווען יוליוס שטערן פון פילאַדעלפיע. דאָס איז געווען אין 1843. דער צווייטער זיך אָפּצורופן זיך מיט אַ פּלאַן, איז געווען ד. גאָלמאַן פון פילאַדעלפיע, אויך, מסתמא, באַאיינפלוסט פון ליסערן, און איז אויך דערשינען אין זיין זשורנאַל[31]. גאָלמאַנס פּלאַן איז געווען קורץ, סטאַטיסטיש און פינאַנציעל אין כאַראַקטער און האָט אַרויסגערופן באַגייסטערונג ביי ליסערן. אָט איז ער:

1. 5000 אַקער לאַנד צו $2.50 אַן אַקער	$ 12,500
2. אָפּמעסטן, אויסלייגן אין 25 אַקער חלקים, און אַלעס אַרומצאָמען	12,500
3. קאָסט פון הייזער, געצייג, איין פערד און איין קו, $300 פאַר 200 פאַמיליעס	60,000
4. קאָסט פון אַריבערפירן 200 פאַמיליעס צו $25 אַ שטיק	5,000
	$ 90,000
נישט פאַרויסגעזעענע הוצאות	10,000
נויטיקער קאַפּיטאַל	$100,000

דאָס געלט זאָל געשאַפן ווערן דורך צעטיילן די סומע אין 5000 אַקציעס, צו $20 אַ שטיק. יעדע פאַמיליע זאָל דאַרפן אויסצאָלן $500 אין צאָלונגען פון $5 דעם ערשטן יאָר, $10 דעם צווייטן, $15 דעם דריטן אאַ"וו, ביז די סומע ווערט אויסגעצאָלט ווערן.

אין דעם זעלביקן נומער, ווו ליסער האָט אָפגעדרוקט דעם פּלאַן, האָט ער אויך געמאַכט אייניקע קאָמענטאַרן. ער איז צופרידן, האָט ער געשריבן, וואָס דער פאַרפאַסער פון פּלאַן האָט אומישנע געראַטענט העכערע פרייזן פאַר לאַנד. אמת, די פרייזן, וואָס האָבן געגאָלטן פאַר יענער צייט, זיינען געווען צווישן $1 און $1.50 אַן אַקער. נאָר רעכנדיק אַ העכערן פרייז האָט געגעבן די מעג־לעכקייט צו קויפן ערד אין פּענסילווייניאַ אָדער ווירדזשיניאַ אָנשטאָט צו פירן די עמיגראַנטן אין ווייט מעריב. דאָס האָט אויך געמיינט, אַז די קאָלאָניעס קענען זיין לעבן אַ מאַרק פאַר זייערע פּראָדוקטן.

דאַן פרעגט ליסער עטלעכע פראַגן: ווער ווען אָנהייבן די אַרבעט? וועלכע קאָלאָניסטן און פון וואָנען זאָלן זיי קומען? און ווי ווען די גייסטיקע זייט פון די קאָלאָניעס געפירט ווערן? די דאָזיקע פראַגן באַווייזן, אַז ליסער האָט געוואָלט דורכטראַכטן דעם ענין פון אָנהייב ביזן סוף, נאָך איידער מען נעמט זיך צו ממשותדיקער אַרבעט. די עדיטאָריעלע באַמערקונגען האָבן אָנטהאַלטן, ערשטנס, אַ רוף צו די יידישע קאַפּיטאַליסטן פון ניו־יאָרק, וואָס האָבן דאַן אָנ־געהויבן רייך ווערן, אַז זיי זאָלן איצטער צולייגן זייערע פעיקע קעפּ צו יידישער כלל־אַרבעט; צווייטנס, אַז אַ צענטראַלע אָגריקולטור געזעלשאַפט מיט צווייגן אין אַלע גרעסערע יידישע קהילות זאָל אָרגאַניזירט ווערן אַזוי שנעל ווי מעג־לעך, און לסוף — אַז פון די רוסיש־פוילישע יידן זאָל מען אויסקלייבן די, וואָס זיינען דערפאַרן אין ערד־אַרבעט נאָך פון דערהיים און זיי געבן צו פאַרשטיין, אַז זייער רעליגיעזער לעבן אויף ערד־קאָלאָניעס ווערט נישט פאַרנאַכלעסיקט ווערן.

ליסער האָט געהאַט אַ טיפן גלויבן אין די פעיקייטן פון יידן צו ערד־אַרבעט און באַגייסטערונג פאַר יעדן פּלאַן און פראָיעקט, וואָס האָט באַצווועקט צו פאַרבעסערן דעם לעבן פון די, וואָס האָבן זיך געוואָלגערט אין די גרויסע שטעט „שלעפּנדיק זיך דורך די גאַסן מיט פּעקלעך פון באַגינען ביז פאַרנאַכט, בעטנדיק אַז מען זאָל ביי זיי קויפן אַ צייטונג, אַן אָרענדזש, אַ שווע־בעלע אאַ"וו".

* * *

אַ דריטער ייד, וואָס האָט אַריינגעשיקט אַ פּלאַן צו ליסערן, איז געווען דער פּריער דערמאָנטער בערמאַן. זיין פּלאַן איז געווען פילזייטיקער ווי די פריער־דיקע. די דריי הויפּט־יסודות פון בערמאַנס פּלאַן זיינען געווען: אַגריקולטור, פאַבריק־אַרבעט און בוי־אַרבעט. נאָר אַזוי ווי פון די אַלע דריי איז אַגרי־קולטור די וויכטיקסטע, האָט ער זיך אָפּגעגעבן אַביסל מער מיט איר ווי מיט די אַנדערע. אונטער דעם קעפּל אַגריקולטור, האָט ער אַרומגערעדט אַזעלכע

פונקטן ווי ערד, קלימאַט, געצייג, אַגריקולטור־שולן, געוערטנערייַ, זריעה, און לסוף אויסגערעכנט אַ צעטל פון די מאַשינעס, מאַטעריאַל און געצייג, וואָס וועלן נויטיק זיין, אַנגעבנדיק אפילו די פרייזן, וואָס האָבן געגאָלטן אין יענער צייט.

די אינדוסטריעלע זייט פון די קאָלאָניעס האָט אַרייַנגענומען אַזעלכע פונקטן ווי רוי־מאַטעריאַלן, מאַשינעריע, פאַרקויף פון די פאַרטיקע פּראָדוקטן, סיי צו די קאָלאָניסטן, סיי צו די איינווינער פון דעם געגנט אַרום, מלאכות, אַרבעטס־שטונדן, פאַרדינסטן; די סאָציאַלע קולטורעלע און רעליגיעזע זייטן ווערן אויך באַרירט. וואָס איז שייך פובליסיטי און פּינאַנץ־קאַפּיטאַל, ווי אויך אַרגאַניזאַציאָנעלע פראָבלעמען, באַרירט זיי בערמאַן אין זיין פלאַן אויף אַזויפיל, אויך וויפיל עס איז פאַר אים מעגלעך געווען זיך פאַרצושטעלן דעם אָפרוף און דעם אָפקלאַנג אויף זיין פאַרעפנטלעכטן פלאַן. אַזוי ווי די „בּאָרד אָוו דעלעגייטס" Board of Delegates איז אין יענער צייט געווען די אייניקע נאַציאָנאַל־אַרגאַניזירטע גרופּע, האָט ער גלייך אין אָנהייב זיי אינגעלאַדן צו גרינדן אַ יידישע קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט און דורך דאָס געדרוקטע וואָרט (דער עיקר ענגלישע און דייטשישע רעדאַקטאָרן און ראַבייס) פאַרשפרייטן דעם רוף צו די אַמעריקאַנער יידן, אַז זיי זאָלן זיך אָנשליסן אַן דער באַוועגונג פאַר אַגראַר־אינדוסטריעלע קאָלאָניעס[32].

דער צווייטער ענגליש־יידישער זשורנאַל פון יענער צייט, דער Asmonean רעדאַקטירט פון ראָבערט לייאָנס Robert Lyons איז אויך געווען פאַרכאַפּט פון דער אידייע צו באַזעצן יידן אין אַגראַר־אינדוסטריעלע קאָלאָניעס. די ערשטע נאָטיץ וועגן דעם איז געווען געדרוקט דעם 8טן אויגוסט, 1851. נאָכ־דעם ווי עס איז אָנגעקומען אַ באַריכט פון אייראָפּע, אַז יידישע קאַפּיטאַליסטן, געטריבן פון רוסלאַנד צוליב זייער גלויבן, האָבן געזוכט צו קויפן ערד פאַר יידישע קאָלאָניעס אין אונגאַרן. האָט דער רעדאַקטאָר זיי געראָטן, אַז זיי זאָלן בעסער פאָרן קיין אַמעריקע.

פון אַן אַרטיקל, וואָס איז געווען איבערגעזעצט פון פראַנצייזיש, האָבן די לעזער זיך דערוווסט, אַז דער גרינדער פון אַן אַרבעטער־שול אין פראַנקרייך לעאָן ווערט (Leon Werth) אַן עלזאַסער יידּ, איז געווען קעגן דעם, אַז מען זאָל איבערפּעקלען די אַרעמע ניט־צוגעפּאַסטע צו אַגריקולטור יידן — פון פראַנקרייך קיין אַמעריקע. אַנשטאָט זיי לאָזן אויף הפקר אין אַמעריקע, האָט ער פאַרגעשלאָגן אַ פלאַן פאַר די עלזאַסער יידן, צוגרייטן זיי צו אַגריקולטור, ביז וואַנען עס וועט זיין אַ בעסערע געלעגנהייט פאַר עמיגראַציע. ער האָט פראָיעקטירט צו גרינדן קאָלאָניעס מיט אַרבעט־שולן פאַר אַגריקולטור פאַר יינגלעך צווישן די יאָרן 16 — 25. דאָס געלט זאָל געשאַפן ווערן פון פאַר־קויפן אַקציעס צו 100 פראַנק אַן אַקציע. סיי די קאָלאָניעס, סיי די שולן, האָט מען געפלאַנט צו שטעלן אונטער דער אויפזיכט פון אַ דירעקטאָר און אַ דער־פאַרענעם אַגראַנאָם[33].

דער Asmonean פון מאַי, 1855, האָט געגעבן אַן אויספירלעכן באַריכט וועגן דער פריער דערמאָנטער פאַרזאַמלונג אין ניו־יאָרק. צווישן די רעדנער איז געווען ד"ר ס. וואָטערמאַן. ער האָט זיך וויידערמאָל אָפּגעשטעלט אויף די סוחרישע פֿרנסות פון יידן און האָט געטענהט, אַז ווען מען העלפט דעם יידן זיך באַזעצן אויף ערד, וואָלט ער זיך געזונט צו דעם פונקט אַזוי, ווי ער נעמט זיך צו פּעדלעריי. ער האָט דערביי אָנגעוויזן אויף די דערפֿאָלגרייכע עקספּערימענטן, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן אין פראַנקרייך[34].

די געזעלשאַפֿט, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אונטער וואָטערמאַנס פירערשאַפֿט, האָט אויסגעאַרבעט פּלענער, וואָס זיינען געווע זייער ברייט און האָט צוגעצויגן כמעט אַלע פירער און געזעלשאַפֿטן, וואָס האָבן דאַן עקסיסטירט אין ניו־יאָרק[35].

צווישן די לעזער פון דער Asmonean איז געווען איינער, וואָס האָט אַרײַנגעשריבן אַ בריוו, טענהדיק, אַז נישט אַלע יידן אין אַמעריקע זיינען באַשעפטיקט מיט האַנדל. עס זיינען דאָ, האָט ער געשריבן, אַ סך שנײַדער, שוסטער, ציגלאַרבעטער, שלאָסער און כלערליי פאַבריקאַנטן. דאַן דערקלערט דער שרייבער, אַז די יידן האָבן זיך געזונטען צום האַנדל, ווייל עס איז געווען די איינציקע זאַך, וועלכע געוויסע אימיגראַנטן האָבן געקענט טאָן אַמבעסטן, און ווי באַלד זייערע לאַנדסלייט און די אַמעריקאַנער אַליין פאַרדינען אַזוי גוט דערביי, האָבן זיי פּשוט נאָכגעטאָן אַנדערע.

בנוגע דעם פריער דערמאָנטן פּלאַן, זאָגט ער, אַז ער איז נישט אַנגענעמבאַר, ווייל ער פירט צו סעפּאַראַטיזם; הגם ער האַלט נישט פון אַמאַלגאַמאַציע, איז ער אָבער דאָך קעגן אָפּענעם סעפּאַראַטיזם. אָנשטאָט קאָסטבאַרע פאַרמס — האַלט ער — איז בעסער צו אַרגאַניזירן אַ געזעלשאַפֿט ווי אין אייראָפּע פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון מלאכות צווישן יידן. „דאָס וואָלט געווירקט צו צובינדן די יוגנט דורך יערלעכע פרעמיעס צו אַרבעט בכלל און ערד־אַרבעט בפרט"[36].

נאָך אַ בריוו פון איינעם ד. דעלאַראַ, האָט באַרירט די פראַגע, אויב יידן זיינען אויסשליסלעך פאַרנומען מיט האַנדל, און אויב יאָ, צי איז עס שעדלעך פאַרן ווילזיין פונעם פֿאָלק און לאַנד. ער רעכנט אויס די גרויסע צאָל און מינים אַרבעט, מיט וועלכע די יידן זיינען דאָן געווען באַשעפטיקט. אין פּראָפֿאַרציע — האָט ער געזאָגט — זיינען ניטאָ וויניקער יידישע מעכאַניקער צווישן די 150,000 יידישע נפשות, ווי צווישן די 25 אָדער 30 מיליאָן אַמעריקאַנער. די הויפּט־מניעות זיינען: דאָס האַלטן שבת און ימים־טובים, וואָס דאָס מיינט, אַז 65 טעג אין יאָר אָהוץ זונטיקס גייען דורך דעם אין ניוועץ; ווייטער וואָס יידן פעלט איז טעכנישע אויסבילדונג און קאַפּיטאַל אויף צו ווערן זעלבשטענדיק; און לסוף — מסחר איז פאַרט גרינגער, באַצאָלט זיך בעסער און מען איז מער זעלבשטענדיק[37].

דער דערפֿאָלג פון דער אַמעריקאַנער יידישער אַגריקולטור געזעלשאַפֿט נאָך אַ יאָר טעטיקייט, איז נישט געווען אַזוי גרויס, ווי מען האָט דערוואַרט.

די צייטונג האָט זיך באַקלאָגט, אַז אין אַזאַ גרויסער שטאָט מיט אַזוי פיל פאַר־מעגלעכע יידן ווי ניו־יאָרק, האָבן זיך אָפּגערופן גאָר ווינציק יידן. מען האָט געהאָפט, אַז אַזוי גיך ווי $3,000 ווערט געזאַמלט ווערן, וועט מען עפענען אַ שול פאַר פּראַקטישער אַגריקולטור. די צייטונג האָט דעריבער געבעטן די לע־זער, בייצושטייערן וואָס גיכער, ווייל מיט אַ הונדערט טאָלער אויף אַגריקולטור קען מען מער אויפטאָן ווי מיט צוויי מאָל אַזויפיל אויף צדקה[38].

דער דריטער זשורנאַל, דער „אַמעריקען איזראַעלייט" (American Israelite) געגרינדעט, אין 1854, פון יצחק מ. ווייס (Isaac Mayer Wise) האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט אַגריקולטור ביי יידן. אַ יאָר נאָך זיין גרינדונג געפינט זיך דאָרטן אַ נאָטיץ ווענן אַ פּלאַן פאַר אַ יידישער קאָלאָניע, אַריינגעשיקט פון אייגעם אַ רעווי. י. לעווינסקי, פון קענטן, אָהיאָ. די רעדאַקציע זאָגט צו אים אָפּצודרוקן און אַרומרעדן, אויב עס ווערט זיין פּלאַץ[39]. צום באַדויערן אָבער איז דער פּלאַן אָדער פאַרלאָרן געגאַנגען אָדער מען האָט אים פאַרגעסן אָפּ־צודרוקן.

אַ האַלב יאָר שפּעטער האָט דער רעדאַקטאָר אַרויסגעווויזן אָביסל מער אינ־טערעס פאַר דעם פּראָבלעם פון קאָלאָניזאַציע און האָט געלאָזט אָפּדרוקן די קאָנסטיטוציע פון דער יידישער אַגריקולטור געזעלשאַפט פון ניו־יאָרק. זי ווערט אָבער נישט קאָמענטירט[40].

* * *

אייגצלנע יידן האָבן זיך באַזעצט אין קאַליפאָרניע נאָך פאַרן גאָלד־געלאָף פון 1849. זייער ביישטייערונג צום אויפבוי פון קאַליפאָרניע איז באַשטאַנען דערהויפּט אין האַנדלס־פאַרקער, אין צושטעלן סחורה און אין איינפאַכער פּעד־לעריי. צי האָבן זיך יידן באַשעפטיקט מיט אַגריקולטור אין דעם רייכן לאַנד פון קאַליפאָרניע אין יענע יאָרן, קען מען נישט פעסטצושטעלן. מיר ווייסן אָבער, אַז יחידים האָבן זיך פאַרנומען מיט אַגריקולטור, און אַז זיי זיינען גע־ווָארן רייך און באַרימט מיט זייערע ווייגערטנער און קאָרנפעלדער. די נעמען מאַנדלבאום און קלאָובער טיכנער, מאָריס, מענאַסע א"א זיינען די פּאָפולערסטע, און עס איז געווען באַקאַנט, אַז די דאָזיקע „פּירנדיקע קאָלאָניסטן זיינען געווָארן זייער רייך און האָבן פאַרמאָגט גאָר גרויסע שטרעקעס לאַנד לעבן דעם פּאַ־סיפישן ברעג"[41].

אַ וויכטיקער כלל־טוער פון יענער צייט איז געווען אינער מאָריס פליגל (Maurice Fleugel). ער האָט געזען ווי די אַרעמע אימיגראַנטן קומען אַן אין ניו־יאָרק און אָנשטאָט זיי העלפן, געפינען אַן אָרט אין קאָלאָניעס אָדער אַמוויניקסטן אין אַנדערע געגנטן ווי די גרויסע מזרח־שטעט, לאָזט מען זיי אויף הפקר, ביז זיי פאַרבינדן זיך מיט זייערע לאַנדסלייט אָדער קרובים און געפינען באַשעפטיקונג. אין אַ בריוו צום „אַמעריקען איזראַעלייט" לייגט מאָריס פליגל פאָר, אַז מען זאָל גרינדן אַן אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל הייסן Jewish Emigration Society און וואָס זאָל זיך שטעלן די אויפגאַבע צו

העלפן די אימיגראַנטן זיך באַזעצן אין קאָלאָניעס[42].

די איינציקע „נאַציאָנאַלע" יידישע אָרגאַניזאַציע, וואָס האָט עקסיסטירט אין יענער צייט, איז געווען דער "Jewish Board of Delegates" געגרינדעט אין 1859. ביי אַ קאָנפערענץ פון דער דאָזיקער „באָארד אָוו דעלעגייטס אָוו אַמעריקען איזראַעליטס" איז אויפגעקומען די פראַגע וועגן די רוסישע אימיגראַנטן. באַשלאָסן האָט מען, אַז דער עקזעקוטיוו־קאָמיטעט זאָל מיטהעלפן דעם ניו־יאָרקער קאָמיטעט אין געבן הילף צייטווייליק די רוסישע אימיגראַנטן, און אַז ער זאָל זיך פאַרבינדן מיט הילף־געזעלשאַפטן און יחידים אין מעריב און דרום מיטן צווועק צו באַזעצן בלויז די אימיגראַנטן, וואָס זיינען פעיק צו ערד־אַרבעט[43].

פון סט. לואיס, מיזורי, איז דאָן אָנגעקומען אַ באַריכט, אַז איזידאָר בוש, דער פּרעזידענט פון מיזורער „באָארד אָוו דעלעגייטס" באַצייט זיך זייער סימפּאַטיש צו אימיגראַנטן. בוש האָט צוגעזאָגט די אימיגראַנטן, אַז ער וועט זיי העלפן בויען הייזער, באַזעצן אויף ערד, מאַכן פון זיי מינדן־אַרבעטער אָדער בעל־מלאכות. און לסוף לאַדעט ער איין אַלע, וואָס פאַרמאָגן וויפיל־עס־איז, אַז זיי זאָלן זיך פאַרבינדן מיט אים[44].

וועגן דער גוטהאַרציקייט און מענטשלעכקייט פון איזידאָר בושן, שרייבט פיליפּ קאָון אין זיינע ערינערונגען און דערציילט, אַז „קינדער, וואָס פלעגן אים דערזען אין אַ צוג, זיינען אָפטמאָל צוגעגאַנגען צו אים, אַרויפגעקלעטערט ביי אים אויפן שויס און אַריינגעקוקט גלייך אין זיין פנים, וואָס האָט געלויכטן מיט גוטסקייט"[45]. אין זיינע יינגערע יאָרן האָט בוש געמוזט פאַרלאָזן עסטרייך צוליב זיין ליבעראַלער פאָליטישער טעטיקייט. אין ניו־יאָרק האָט ער אַרויס־געגעבן דעם ערשטן דייטשישן וועכנטלעכן זשורנאַל פאַר יידן אין אַמעריקע. דער זשורנאַל האָט עקסיסטירט בלויז דריי חדשים און האָט געהייסן *Israel's Herold* בעת דער The Free Homestead Law איז אַריין אין קראַפט אין 1862, האָט ער געגעבן אַלע אַמעריקאַנער די מעגלעכקייט צו באַקומען פאַרם־ערד. פון אַ מעריב־יידן איז דאָן אָנגעקומען אַ בריוו וועגן אויסנוצן די געלעגנהייטן, וואָס די רעגירונג גיט יעדן איינעם. דער שרייבער האָט אָבער פאַרשטאַנען, אַז פאַרם־ערד אָן נויטיקער צוגרייטונג איז וויניק ווערט. ער האָט אונטערגע־שטראָכן, אַז פריער פאַר אַלץ זיינען נויטיק אַגריקולטור־שולן אויסצולערנען די יוגנט די אַרבעט פון פאַרמערייַ. די רייכערע יידן, האָט ער געשריבן, דאַרפן זיך צוזאַמענקומען און שאַפן אַ פאָנד. ער אַליין האָט פאַרגעלייגט $100 ווי אָן אָנהייב. מיט אַזעלכע ביישטייערונגען פון 200 מענטשן וואָלט געקענט גע־שאַפן ווערן אַזאַ אינסטיטוציע, וואָס זאָל קלעקן פאַר 100 אַפליקאַנטן. אויב, זאָגט ער, „דער קאָמיטעט זאָל באַגעגענען שוועריקייטן אין באַקומען אָדער קויפן לאַנד, און ער וועט נישט האָבן וואָס אויסצוזעצן קעגן אייאָווע (Iowa), וועט ער זיי אַנטלייען זיין 180 אַקער פאַרם, וואָס 75 אַקער פון זיי זיינען שוין קולטיווירט און אָפּגעצאַמט, מיט 400 פרוכטבוימער צווישן יאָר אַלט, נאָנט צו אַ

שטעטל מיט אַן אייזנבאַן". זיין עצה איז געווען: אָנצונעמען קינדער פון 12 — 14 יאָר אָלט און זיי לערנען פינף יאָר צייט מיט אַ געהאַלט פון 500$, אָחוץ אומ־זיסט עסן, וואַשן, שלאָפן, לערנען שמידערייַ, זאָטלעריי, בעזים־ און קאָרב־פלעכטערייַ, סטאָלעריי, שיסן, שווימען אאַ"וו. נאָך דעם וועלן די בחורים זיין גרייט אויפצונעמען דעם רעגירונגס פאַרשלאָג אונטערן „האָומסטעד לאָ" [46].

די באַמערקונגען, וואָס דער רעדאַקטאָר יצחק מ. ווייס האָט געמאַכט צו דעם אויבנציטירטן בריוו איז פון גרויס וויכטיקייט, ווייל דאָס זיינען געווען די ערשטע קלאָרע רייד זיינע וועגן דער דאָזיקער פראַגע. ווייס האָט געשריבן:

„דאָס אייניקע, וואָס מיר האָבן אויסצוזעצן קעגן דעם פּראָיעקט, איז די גלייכגילטיקייט פון די רייכע צו געזעלשאַפטלעכע אונטערנעמונגען, וואָס גיבן ניט קיין באַלדיקע רעזולטאַטן. מיט אַ ברייטער האַנט וועלן זיי געבן נדבות פאַר אַרעמע אויף שפּיטאָלן אאַ"וו. אָבער נישט פאַר אינסטיטוציעס, וואָס וועלן גיבן רעזולטאַטן אין די שפּעטערדיקע יאָרן. די פּסיכאָלאָגישע אורזאַכן זיינען גאַנץ פאַרשטענדלעך.

„קיינער קען נישט צווייפלען, אַז אַגריקולטור איז די אייניקע פּראָפעסיע, וואָס גיט דעם מענטשן זיכערקייט, זעלבשטענדיקייט און פרידלעכקייט. קיינער קען נישט לייקענען, אַז אין ניו־יאָרק אַליין געפינען זיך 500 יידישע יינגלעך, פאַר וועמען אַגריקולטור־שולן וואָלטן געווען אַ גרויסע ברכה. קיינער צווייפלט נישט, אַז די ערשטע יידישע קאָלאָניע פון אַגריקולטוריסטן אין מעריב, וועט זיין דער אָנהייב פאַר 100,000 פאַמיליעס פון אונדזערע ברידער אין אייראָפּע, זיי אויסצולייזן פון שקלאַפּעריי און עלענט. אָבער אונדזערע רייכע פריינט, אַפּנים, קענען דאָס נישט אינזען. קען טאָקע קיינער פון זיי דאָס נישט איינזען?" [47].

צום סוף איז כדאי צו שטעלן עטלעכע פראַגן בנוגע די דאָזיקע באַמיאונגען אין דער ריכטונג פון אַגראַריזאַציע, ווי צום ביישפּיל: וואָס זיינען געווען די הויפּט־מאָטיוון פון די אַנדערע עמיגראַנטישע גרופּן ווי די דייטשן, אירלענדער און שוועדן? אויף ווי ווייט זיינען די יידישע קאָלאָניעס געווען דערפאַלגרייך, און וואָס פאַר אַן השפּעה האָבן זיי געהאַט אויף דער וויטערדיקער אַנטוויקלונג און שטרעבונג צו אַגראַריזאַציע צווישן יידן אין אַמעריקע? אויף ווי ווייט זיינען די פאַרזוכן פון די 80ער יאָרן געווען פאַרבונדן מיט דעם אַלגעמיינעם אַמעריקאַנער שטרעבן צו אַגראַריזאַציע, און אויף ווי ווייט זיינען זיי געווען פאַרבונדן מיט דעם ספּעציפּיש־יידישן דראַנג צו נעמען זיך צו ערד־אַרבעט?

פון דעם קורצן איבערבליק, וואָס איך גיב דאָ, ווערן אייניקע פון די פראַגן פאַרענטפערט. אַנדערע — ווייל די היסטאָרישע פאַקטן זיינען נאָך ניט אויסגעפּאָרשט, קענען באַקומען בלויז אַן אַנדייטונג און ניט קיין אויספּיר־לעכן ענטפער.

אַנהייב 19טן יאָרהונדערט האָבן די יידן ווי אַ באַזונדערע גרופּע גע־שפּילט אַ קנאַפּע ראָליע אין דעם אַמעריקאַנער לעבן. אינגאַנצן זיינען זיי

געווען צווישן 10 און 12 טויזנט נפשות. קיין באַזונדערע פּראָבלעם זיינען די יידן דאָ נאָך ניט געווען, ווייל זיי זיינען געווען אויסגעמישט מיט די אַמעריקאַנער מאַסן אין די גרעסערע שטעט. די געציילטע פּוילישע און דייטשישע יידן, וואָס זיינען צוגעקומען צו דער קלייניר צאָל יידן פון פריער, האָבן זיך אַזוי אויסגעמישט, אַז זיי זיינען ניט געווען קיין דאָרן אין קיינעמס אויג, זיי זיינען אויך ניט געווען קיין עקאָנאָמישע קאָנקורענטן. די ערשטע עמיגראַנטן, וואָס זיינען געווארן אַ פּראָבלעם פאַר אַמעריקע זיינען געווען די אירלענדער, וואָס זיינען געווען געטריבן צו אימיגרירן פון גרויס נויט און הונגער ווי אַ רעזולטאַט פון אַ קאַרטאָפל אומגערעטענישׂ און פון בריטישער אונטערדריקונג. אָט־די־אירלענדער האָבן פאַרפלייצט די מזרח־שטעט, אַ טייל פון זיי זיינען געווארן שווארצע אַרבעטער, געבויט וועגן, אייזנבאַנען אאַ״וו. אַנדערע האָבן זיך שנעל צוגעפאַסט און זיך געווארפן אויף פּאָליטיק, זיי האָבן אין די שטעט פאַרנומען שטעלעס פון פּאָליסלייט און פייערלייט, אַ גרויסע צאָל האָט זיך באַשעפטיקט מיט עדד־אַרבעט, ווייל זיי האָבן געהאַט דערפאַרונג אין אַגריקולטור אין זייער אַלטער היים, און דער איבערגאַנג איז געווען אַ נאַטירלעכער פאַר זיי.

נאָך דער רעוואָלוציע פון 1830 האָבן אָנגעהויבן קומען פיל דייטשן. זיי האָבן גלייך געפונען באַשעפטיקונג ווי דערפאַרענע מעכאַניקער, ווי גוטע האַרע־פּאַשניקעס און פאַרמער. די יידן, וואָס זיינען געקומען מיט זיי, האָבן זיך אָפּגע־שטעלט אין די שטעט און זיך באַלד צוגעפאַסט אַן שווערייטן. נאָך דער רעוואָ־לוציע פון 1848 זיינען געקומען דייטשן נאָך אין אַ גרעסערער צאָל, און ממילא אויך דייטשישע יידן מייסטנס אינטעלעקטואַלן, געבילדעטע מענטשן. האָבן זיי זיך שוין געהאַט אויסגעלערנט ענגליש אויפן וועג קיין אַמעריקע און זיינען געווארן סוחרים, מעכאַניקער און פּיאָנערן פון דעם מיטל־מעריב.

אין 1830, אַז איינער האָט זיך געוואָלט איינשאָפן אַ פאַרם, האָט ער גע־דארפט באַצאָלן בלויז $1.25 פאַר אַן אַקער לאַנד. די אירלענדער האָבן דאָס טאַקע געטאָן אַזוי גיך ווי זיי האָבן אָפּגעשפּארט אַביסל געלט פון זייער שווערער פּראַצע ווי שווארצע אַרבעטער. פאַר זיי איז דער דאָזיקער פּראַצעס געווען זייער אַ לאָגישער און אין אייגקלאַנג מיט זייער דערפאַרונג און באַשעפטיקונג אין דער אַלטער היים. וועג די דייטשן האָבן געוואָלט זיך באַזעצן אויף ערד, האָט זיי געקאָסט אומגעפער אַ דאָלאַר און אַ האַלב אַן אַקער לאַנד. און דער פּראַצעס פון זיך באַזעצן אויף ערד איז פאַר זיי אויך געווען זייער אַ נאַטירלעכער. וואָרום די דייטשן זיינען מייסטנס געקומען פון אַ לאַנד, וואָס איז געווען הויך אַנטוויקלט אין הינזיכט פון אַגריקולטור. אין דער היים האָבן זיי באַארבעט די ערד אינטענסיוו, און וועג זיי זיינען געקומען אַהער, האָבן זיי קודם כל אויס־געקליבן גוטע שטרעקעס לאַנד. זיי האָבן מיטגעבראַכט קענטעניש, איינגע־וואָרצלטקייט און צוגעבונדנקייט צו ערד. און וואָס איז שייך מאַשינעס און זריעה — זיינען זיי געווען וועגן דעם זייער גוט אינפאָרמירט.

אין די 50ער יאָרן איז אַגראַריזאַציע געווארן אַ ברענענדיקע פּראָגע פאַר

די אַמעריקאַנער גופא. אַן אַרבעטער־פירער פון יענער צייט איז צוריקגעקומען פון אַ רייזע איבער מעריב און דערקלערט פאַר זיינע חברים, אַז די רעטונג פאַר אַרבעטער איז אַגראַריזאַציע; גרויסע קאַמפּאַניעס זיינען אָנגעפירט געוואָרן, אַז די רעגירונג זאָל געבן די שטאַטישע אַרבעטער פאַרמס אין מיטל און ווייטן מעריב. אַנדערו דזשעקסאָן האָט געווידמעט פיל יאָרן פון זיין לעבן אויף דורכ־צופירן דעם „האָומסטעד געזעץ" (Homestead Law), וואָס האָט גע־זאָלט געבן די אַרבעטסלאָזע פאַרמס און דערלויבן די, וואָס האָבן שוין באַזעצט דאָס לאַנד פון פריער אויסקויפן עס פאַר אַ מינימום פרייז. אַ פאַראייניקטער פראָגט צווישן אַרבעטער און פאַרמער האָט געווירקט, אַז דער געזעץ זאָל אָנגע־נומען ווערן אין 1862. אין דער באַוועגונג זיינען אַריינגעצויגן געוואָרן מענטשן פון אַלע קלאַסן און שיכטן: פאַרמער־אַרבעטער, אַלערליי עמיגראַנטן, דייטשישע רעוואָלוציאָנערן, רעדאַקטאָרן פון צייטונגען און די סאָציאַליסטן פון יענער צייט.

אַזוי אַרום האָבן יידן שוין געטראָפן אין אַמעריקע אַ דראַנג צו ערד־אַרבעט צווישן אַלע גרופּעס סיי פון די היגע, סיי פון די דייטשישע, אירלענ־דישע, נאָרוועגישע, דענישע און שוועדישע אימיגראַנטן. די פרוווון, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרן פון די יידישע גרופּעס, האָבן געהאַט אַ קלענערן דערפאָלג, צוליב זייער אומדערפאָרנקייט, אין פאַרגלייך מיט די אַנדערע פעלקער־גרופּעס. אויסנאַמען זיינען געווען די קאַלאָניעס, געגרינדעט פון הענרי קאַסטראָ אין טעקסעס, בערך 1842, וועלכע זיינען אויסגעוואָקסן אין אַ שטאָט קאַסטראָוויל, און בושבערג, געגרינדעט פון איזידאָר בוש פון סט. לואיס. קאַסטראָ איז אָבער געווען באַאיינפלוסט פון דעם אַלגעמיינעם אַמעריקאַנער דראַנג צו פיאָנעריש־קייט אין די יאָרן פאַר דער אָנעקסיע פון טעקסעס און האָט וועריבירט זיינע קאַלאָניסטן פון גרופּעס און לענדער, וואָס זיינען געווען דערפאָרענע אין אַגרי־קולטור, דער עיקר פון ניט־יידישע. אויך בוש איז געווען דערפאָלגרייך אַ דאָנק דער דייטשישער דערפאָרונג אין אַגריקולטור און טרויבן־קולטיווירונג.

ערשט אין יוליוס שטערנס פלאַן וועלט באָטאָנט די נויטוועندיקייט פון גרינדן אַגריקולטורעלע שולן, כדי צוצוגרייטן יידן צו ערד־אַרבעט. אַ דאָנק די אַרטיקלען פון יצחק ליסער אין זיין זשורנאַל דער „אָקסידענט" איז פאַר־שפרייט געוואָרן דער געדאַנק וועגן דער נויטיקייט פון אזעלכע שולן ביי יידן. ליסער איז אויך געווען דער גרעסטער פראָפּאַגאַנדיסט פון דעם דאָזיקן געדאַנק: יידן וועלן סוף־כל־סוף זיך מוזן נעמען צו אַגריקולטור אויף אַ ברייטערן מאָסשטאָב, און אַז זיי וואָלטן באַדאַרפט וואָס שנעלער אויסנוצן די געלעגנהייט, וואָס די אַמעריקאַנער רעגירונג גיט זיי דורך דער Free Homestead Law. אַ דאָנק ליסערס דערמוטיקונג האָט שמעון בערמאַן אויסגעאַרבעט זיין אויספיר־לעכן פלאַן און אים פאַרפנטלעכט אין דעם „אָקסידענט".

עס זיינען אָבער געווען אָנדערע יידישע פירער אין יענער צייט, וואָס האָבן דורך עפנטלעכע רעדעס און אַרטיקלען פּאָפולאַריזירט דעם געדאַנק פון אַ ברייטערער אַגראַריזאַציע. וועלכע פון די פירער האָבן געשפּילט די הויפט־

ראַליע? אין דער ערשטער ריי מוז דערמאַנט ווערן דער נאַמען פון יצחק ליסער. וועז ליסער איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1825, איז ער נאָך געווען אַ יונגער מאַן, אָבער ער האָט זיך שוין געהאַט אָנגעזאַפּט מיט יידישער טראַדיציע נאָך אין פוילן, און די אַלטע האָפענונג פון פרומע יידן וועז־ען־איז זיך אומצוקערן קיין ארץ־ישראל און זיך ווידער פאַרנעמען מיט ערד־אַרבעט, איז אים איבערגעבליבן איינגעקריצט אין זכרון. דאָס האָט, אַן ספק, געווירקט אויף אים, אַז ער זאָל זיך פאַראינטערעסירן מיטן גורל פון די גרויסע יידישע מאַסן, וואָס ער האָט איבערגעלאָזן אין פוילן און רוסלאַנד. מיר האָבן געזען, ווי גלייך אין דעם ערשטן יאַרגאַנג פון זיין זשורנאַל, וואָס איז אַרויס אין אַפּריל, 1843, האָט ער געעפנט זיין זשורנאַל פאַר אַ ברייטער דיסקוסיע וועגן דער פראַגע פון אַגראַר־אינדוסטריעלע קאָאַניעס, וואָס דער פילאַדעלפיער ייד, יוליוס שטערן, האָט אָנגעריבן. אין די יאָרן צווישן 1843 און 1869, האָט ליסער ניט אויפגעהערט צו רעדן און שרייבן וועגן דער נויטוועניקייט צו קאָלאָניזירן יידן. זיינע לייענער האָבן דעריבער געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיטן גדאַנק פון אַגראַריזאַציע און זיינען באַאיינפלוסט געוואָרן פון אים. אין זיינע אָפּטע ריזעס איבערן לאַנד, האָט ער שטענדיק זיך געטראָפן מיט די יידישע כלל־טוער פון די פאַרשיידענע שטעט, און פלעגט אָפּדרוקן באַריכטן וועגן דעם צושטאַנד פון די דאָרטיקע יידן.

יצחק מ. ווייס האָט דורך זיין וועכנטלעכן זשורנאַל „אַמעריקאַן איזראַליט" געווירקט אויף די שוין־איינגעאָרדנטע און אימיגראַנטישע מאַסן אין דער ריכטונג פון אַגראַריזאַציע. לייִדער, איז ער ניט אַרויסגעקומען מיט קלאָרע דבורים וועגן דעם ביז די 60ער יאָרן. ער, ווי אַלע אַנדערע ראַבייס פון יענער צייט, זיינען געווען מער פאַרטאָן אין דער מחלוקת צווישן רעפאָרם און אָרטאָדאָקסיע און אין דער גרינדונג פון קהילות. ערשט אין די 70ער יאָרן, אין דעם פריער ציטירטן אַרטיקל פון 1872, איז ער אַרויסגעקומען שאַרף און קלאָר פאַר אַגראַריזאַציע.

ווייז האָט זיך געפילט נעגטער צו די דייטשן ווי צו וועלכער־עס־איז אַנדערע גרופּע אין אַמעריקע. אין די ערשטע יאָרן איז ער געווען אַ שטאַלצער מיטגליד פון אַ דייטשישן קולטור־פאַראיין און זייער אָפט האָט דער לייענער געשפירט די טיפּע קרובהשאַפט זיינע מיט די מענטשן, וואָס זיינען אַריבערגעקומען אין 1848. ווייז איז געווען באַאיינפלוסט פון די דייטשן אין דעם פרט פון קאָלאָניזאַציע. בעת ביי ליסערן איז אַגראַריזאַציע געווען ענג צעווויפּגעבונדן מיט אַ אַלטן נאַציאָנאַלן חלום, איז עס ביי ווייזן געווען בלויז אַ פראַקטישער מיטל ווי צו לינדערן די ליידן פון די, וואָס זיינען אָנגעקומען אין גרעסערע צאָל. ווייז האָט אָבער בייגעטראָגן מער ווי אַנדערע (אָחוץ ד"ר מ. ליליענטאָל) דורך זיינע קאָרעספּאָנדענציעס אין ד"ר פילי־פּסאָנס „אַלגעמיינע צייטונג דעם יודענטומס", צו דעם, אַז יידן אין דייטשלאַנד זאָלן קריגן חשק צו פאָרן קיין אַמעריקע און גענים פון דער אַמעריקאַנער פרייהייט.

געהאלפן פארשפרייטן דעם געדאנק און צוגעגעבן אימפעט צו דער וואקסנדיקער באווועגונג פאר אגראריזאציע האבן אויך יוליוס שטערן, ד. גאלדמאן און שמעון בערמאן מיט זייערע אויספירלעכע פלענער פאר אגראר־אינדוסטריעלע קאלאניעס, ד"ר סיגיזמונד וואטערמאן, מ. פלוגל און י. בוש, מיט זייער ממשות־דיקער הילף. בוש איז באמת געווען איינער פון די אינטערעסאנטסטע מענטשן פון יענער צייט. אחוץ דעם, וואס ער האט ארויסגעגעבן אזא אויסערגעווייניגלעך בוך ווי דאס „יאר־בוך פיר איזראעליטן" אין ווין אין 1842, און דעם וועכנטלעכן זשורנאל פאר יידן אין ניו־יארק אין 1849, איז ער געווארן איינער פון די באדייטנדיקסטע וואטר־פירער דארטן. דער שטאט מיזורי איז דאן געווען אין א גרויסער סכנה אריבערצוגיין אויפן צד פון דרום, וואס האט געסטראשעט זיך אינגאנצן אפזונדערן פון די נארדישע שטאטן. בוש איז ארויסגעקומען מיט שארפע רייד צווישן זיינע דייטשישע געגנאסן, זיי ארגאניזירט און איז לסוף דערוויילט געווארן צו דער גרויסער קאנוונשאן, וואס האט באדארפט באשליסן דעם גורל פון מיזורי. בוש און זיין גרופע ביי דער קאנוונשאן זיינען געווען די אזוי־גערופענע „דייטשישע ראדיקאלן", און זיינען ארויסגעקומען מיט א פאדערונג פון פולשטענדיקער גלייכהייט פאר די שווארצע, אריינרעכנדיק שטימרעכט און אמט־רעכט. די דיסקרימינאציע, וואס ווערן אנגעוונדעט קעגן שווארצע, רויטע און ברוינע, האט ער געפאדערט, מוזן אפגעשאפט ווערן[48]. בוש איז אויך געווען דער, וואס האט געהאלטן די קלארסטע און אומקאמפראמיסלעכסטע פראָ־יוניאן־רעדע ביי דער קאנוונשאן. ער האט געענדיקט זיין רעדע מיט דער שבועה, אז אין פאל פון מלחמה, שווערט ער אז ער און זייערע דייטשישע גענאסן „ווילן זיך איינשטעלן פאר דער רעגירונג און פאר דער יוניאן"[49].

בוש און נאך פינף דעלעגאטן זיינען געווען די איניציקע, וואס האבן באטאנט די רעכט פון דער רעגירונג צו באנוצן גוואלד־מיטלען קעגן שקלאפעריי, ווען עס איז נויטיק. בעת די איבעריקע האבן צוגעזאגט באפרייאונג פון די שקלאפן אין א קורצער צייט (ביי אייניקע איז 1870 געווען די צייט, ווען די שווארצע זאלן באקומען דאס רעכט צו פארלאזן זייערע הארן), האט בוש זיך איינגעשטעלט פאר תיכפדיקער עמאנציפאציע[50]. א דאנק זיין איינשטעלן זיך און זיין גרויסער השפעה, האט די ליבעראלע רעפובליקאנישע באווועגונג פון יענער צייט באקומען מער אנזען.

יארנלאנג איז ער געווען פאראינטערעסירט אין אימיגראציע־הילף און אין באזעצן יידן אויף ערד אין מיזורי, לעבן סט. לואיס. כדי צו העלפן די דייטשישע יידן, וואס זיינען ארויבערגעקומען פון דער ריין־געגנט צו פארטזעצן זייער ווייַן־קולטור ארבעט, האט ער געגרינדעט א קאלאניע פון דייטשישע ווייַן־קולטוריסטן לעבן דעם טייך מיזורי. די אונטערנעמונג, וועלכע האט אים גע־קאסט נאנט צו $150,000, איז אבער ניט געווען פינאנציעל דערפאלגרייך. דער ישוב פון בושבערג, וואס איז געווען לעבן סט. לואיס, אויפן ברעג פון דעם טייך

מיסיסיפּי, איז אַבער יאָ געווען דערפאַלגרייך. דורך זיין עקשנותדיקער עקס־פּערימענטירונג, האָט ער דערפונדן אַ מיטל צו ראַטעווען די טרויבן פון אַמע־ריקע און אייראָפּע פון אַ געפערלעכן אינסעקט.

עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז בושס אינטערעס אין אימיג־ראַציע קיין אַמעריקע, דאַטירט זיך נאָך פון זיין ווינער תקופה. ער האָט דאָרטן אַרויסגעגעבן, אין 1848, אַ זשורנאַל, אונטערן נאָמען: Oesterreichisches Central-Organ fuer Glaubenfreiheit, Kultur, Ge- schichte und Literatur der Juden. ווו ער האָט אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל פון לעאָפּאָלד קאָמפּערט (Leopold Kompert) „אויף! נאָך אַמעריקע!" (נומער 6). דאָס איז געווען אַן הייסע אַגיטאַציע פאַר אימיגרירן מאַסנווייז קיין אַמעריקע. די שפּעטערדיקע נומערן האָבן אַנטהאַלטן אַנדערע אַרטיקלען אויף דער דאָזיקער טעמע. אַן אַנאָנימער קאָרעספּאָנדענט פון בראָד, וואָס האָט זיך אונטערגעשריבן „דער אייביקער ייד", האָט פאַרגעשלאָגן סיסטעמאַטישע קאָלא־ניזאַציע פון יידן אין אַמעריקע און די גרינדונג פון אַ געזעלשאַפט, וועלכע זאָל אויפּפּאַסן אויף דעם. מער ווי דרייצן נומערן זיינען אַבער ניט דערשינען, און די באַוועגונג איז געשטאָרבן מיט בושס אַוועקפאָרן.

עס ווערט דערציילט, אַז אין 1867 איז אַ יונגער אימיגראַנט געקומען קיין סט. לואיס. בוש האָט זיך מיט אים באַפריינדעט, ווייל ער האָט געשטאָמט פון ווין. דער יונגערמאַן איז געווען דער שפּעטער־באַרימטער צייטונגס־אַרויס־געבער דזשאָזעף פּוליצער. בוש האָט אים געגעבן אַרבעט אויף זיין פאַרם אין בושבערג, און בעת ער האָט ביי אים געאַרבעט האָט זיך בוש דערווּוסט, אַז דער יונגערמאַן, פּוליצער, האָט זיך באַשעפטיקט מיט זשורנאַליזם נאָך אין ווין. בוש האָט אים גלייך געפונען אַ שטעלע אין דעם „ווענסטלעכן פּאָסט", אַ דייטשישער טעגלעכע צייטונג אין סט. לואיס, אַרויסגעגעבן פון זיינע פריינד, צווישן זיי דעם באַרימטן קאַרל שורץ.

אין 1872, האָט בוש זיך ווידער אַרייגעוואָרפן אין פּאָליטיק און האָט מיט שורצן אַגיטירט צו נאָמינירן האַרייס גריל, דעם באַרימטן ליבעראַלן רעדאַק־טאָר פון יענער צייט, ביי דער רעפובליקאַנער קאָנווענשאָן, פאַר פרעזידענט. בוש האָט זיך שפּעטער צוריקגעצויגן צו זיין אַרבעט פון ווין־קולטור, האָט אַרויסגעגעבן זיין באַרימטע אַרבעט וועגן טרויבן־קולטור אונטערן נאָמען „בושס אַלמאַנאַך", איז באַשטימט געוואָרן וויצע־פרעזידענט פון דער מיזורי „היסטאָריקל סאָסייטי", ער קאָרעספּאָנדירט מיט מאָנטיפיאָרי,קרעמיע און לוצאַטאָ. ער איז געווען אַ שפּראַך־קענער. ער האָט געקענט דייטש, פראַנ־צייזיש, ענגליש, איטאַליעניש און העברעיש. ער האָט געטאָן וויכטיקע אַרבעט פאַר „בני ברית"־אָרדן, פון וועלכן ער איז געווען אַ גרינדער, אין 1892 האָט מען מיט גרויס פּראַכט געפייערט זיין 70 יאָריקן יובילי. בוש איז געשטאָרבן אין 1898.

די יידישע אַגריקולטור געזעלשאַפט, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין ניו־יאָרק פון ד"ר ס. וואַטערמאַן, אין 1856, איז געווען די ערשטע צוזוגרייטן יידן פאַר אַגריקולטור.

אויב פון אַלע פּלענער, פּראָיעקטן און קאָלאָניעס האָט זיך פון אַ ריין פּראַקטישן שטאַנדפונקט גאָרניט ניט אויסגעלאָזט, האָבן זיי אָבער אָן ספק געטאָן אַ וויכטיקע השפּעה אויף דעם ווייטערדיקן גאַנג פון אַגראַריזאַציע צווישן יידן אין אַמעריקע, וועלכע איז באמת געווארן אַ מאַסן־באַוועגונג אין די אַכציקער־נייניציקער יאָרן. ביז די אַכציקער יאָרן האָבן די יידישע אימיגראַנטן אַ דאַנק זייער לעבנסשטייגער און שפּראַך־אַנדערשקייט, זיך באַזעצט אין די מזרח־שטעט לעבן זייערע לאַנדסלייט און זיך באַשעפטיקט מיט אַזעלכע אַרבעט, וועלכע איז זיי געווען מער־ווייניקער באַקאַנט, האַנדל, אינדוסטריע אאַ"וו. די פאַראיניקטע שטאַטן האָבן זיך דאַן געניטיקט אין פּיאָנערן פון האַנדל, פונקט אַזוי ווי די רעגירונג האָט זיך געניטיקט אין פאַרמער־פּיאָנערן. שטעט און שטעטלעך זיינען אויסגעוואַקסן איבערנאַכט אין דער מיטל און וויטן מעריב: אייזנבאַנען, קאַנאַלן און אינדוסטריעס האָבן זיך געהאַלטן אין בויען און וואַקסן. און יידן האָבן צוגעטראָגן זייערס מיט זייער ספּעציפישער דערפאַרונג, פונקט ווי די אַנדערע פעלקער האָבן געהאַלפן מיט זייער. יידן זיינען אויך אַריינגעדרונגען אין די פּראָפעסיעס פון יענער צייט, ווייל זיי זיינען געווען אָפן פאַר יעדערן און האָבן צוגעזאָגט אַ גוטע צוקונפט.

אין דער געשיכטע פון אַזעלכע שטעט, ווי שיקאָגע, קליוולאַנד, סינסינאַטי, סט. לואיס אאַ"וו, חזרט זיך איבער כמעט דער זעלביקער פּראָצעס: אַ טייל יידן פאַרנעמען זיך מיט פּעדלערייַ און ווערן לסוף גרויסע געשעפטסלייט; אַ טייל דריגען אַריין אין די אינדוסטריעס, אין די פאַבריקן און האַנטווערקעריי און מיט דער צייט אין די אינטעליגענטע פּראָפעסיעס. אַלע יידישע פּירער, כלל־טוער, יידישע אימיגראַנטן און אפילו די ניט־יידן, האָבן פאַרשטאַנען די וויכטיקייט און נויטוועניקייט פון באַזעצן אַ געוויסע צאָל יידן אויף ערד, אָבער נאָר איניקע האָבן זיך באַמיט דורכצופירן עס פּראַקטיש, אַדער העלפן אַנדערע עס דורכצופירן. קיין גרויסע דערפאָלגן קען מען ניט פאַרצייכענען. אָבער אַ וועג האָבן סיי די דערפאָלגרייכע, סיי די דורכגעפאַלענע אַגראַרישע אונטערנעמונגען, אויסגעטראַטן פאַר די צוקינפטיקע יידישע ערד־אַרבעטער, און באַוייזן האָבן זיי אויך, אַז יידן וועלן ביי מער גינסטיקע באַדינגונגען גיין וועיטער אין דער ריכטונג פון אַגראַריזאַציע.

1. דער רעדאַקטאָר איז געווען ה. דזשעקסאָן (H. Jackson) און דער זשורנאַל איז דערשינען אין ניו־יאָרק פון מערץ 1824 ביז מערץ 1825. ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט אָפּשוואַבן די השפּעה פון דער מיסיאָנערישער געזעלשאַפט American Society for Meliorating the Condition of the Jews דער לעצטער נומער אַנטהאַלט אַ קעמפּעריש אַרטיקל, געצילט קעגן דעם פּראָיעקט צו קאָלאָניזירן יידן, וואָס איז דאַן פאַרגעשלאָגן געוואָרן פון דעם פּירער און רעדאַקטאָר פון זייער זשורנאַל (Rev. S. F. Frey).

2. דער בריוו איז צום ערשטן מאָל דערשינען אין דעם „דייטשן מוזעאום Deutsches Museum פון יוני, 1783, אונטערן נאָמען:
Schreiben eines deutsches Juden on den Praesidenten des Kongresses der vereinegten Staaten von Amerika, pp. 558-566.

אַ באַזונדערע אויסגאַבע איז אָפּגעדרוקט געווארן אין לייפציג און פראַנקפורט אין 1787. עס איז אומבאַקאַנט, צו דער בריוו איז דערגאַנגען צום דעמאָלטדיקן פרעזידענט George Washington און דעריבער איז שווער צו זאָגן, אויב עס איז געווען אַן ענטפער. דער גאַנצער בריוו איז לעצטנס געווען אָפּגעדרוקט אין:
Das Judentum und die geistigen Stroemungen des 19 Jahrhundert von Albert Lewkowitz, 421-427, 1935.

3. Settlement of the Jews in North America, by C. Daly, 92-96.
4. Occident, X, 600; A. J. H. S. VIII, 80
5. Jewish Encyclopedia IX, s. V.
6. A. J. H. S., XXV, 3-29; 132
7. Ibid, XXIII, 178

8. 2nd & 3rd Reports of the American Society for Meliorating the Condition of the Jews ,1824, 1825.

9. Leon Freedman, Early American Jews, 107.

10. Buffalo Hist. Soc. Pub. XXXI, 422; 38 מגדל צופים, פון משה קליין, זיוט XXV s. v.; I. Goldberg, Major Noah, 1936.

11. Anita Lebeson, Jewish Pioneers in America, Chap. XIII.

12. Zunz zu Mannheimer, Jan. 27, 1826 in Monatschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1917, 295. "Meine Ernenung zum "Ararat" Kommissarius hat mir Porti gekostet. Noah meint, er brauche nur zu rufen; ich aber sage, er wird wie sein Alt-vater נח ganz allein auf ארט bleiben; ein Mason ist er schon, nun fehlt ihm nur noch ein שכור zu werden, so wird der Geist 950 Jahre leben."

זע אויך: Bieber, Confessio Judaica, 1925, 15.

זע אויך: ו ו י י נ ר י ב סודות הציונות ותולדותיה. תרביץ, VIII 69-112, (היינעם שטעלונג צום פראָיעקט).

13. Dr. N. M. Gelber, Vorgeschichte des Zionismus, 85; Orient, Nov. 30, 1845.

14. דאָס איז געווען דער קאָלאָניזאַציע־פראָיעקט, וועלכער איז פאַרגעשלאָגן געוואָרן פון דעם סירישן ייד יצחק אַלטראָס. דער דאָזיקער ייד איז געווען אַ דערפאָלגרייכער געשעפטסמאַן פון מאַרסייל; נאָך דעם טויט פון זיין פרוי און קינדער האָט ער באַשלאָסן צו ווידמען זייַנע לעצטע יאָרן און זיין גאַנצן פאַרמעגן צו פאַרבעסערן די לאָגע פון די פוילישׂ־רוסישע יידן דורך באַזעצן זיי אין אַלושיר אויף זיין חשבון. דאָס, וואָס די פראַנצויזישע רעגירונג האָט אים צוגעזאָגט חילף, איז געווען גאָנץ פאַרשטענדלעך. זי האָט דאָן באַקומען אַלושיר און איז געווען שטאַרק פאַראינטערעסירט אין דער באַזעצונג און אַנטוויקלונג פון דער נייער קאָלאָניע. פון דעם נעמט זיך די קעגנערשאַפט צו קאָסטראָס פלאַן פֿאַר־יבערצופירן עלזאַס־לאָטהרינגען, סיי מיט דער מעקסעם מצד דער פראַנצויזישער רעגירונג. אַלטאַראָס' פאַרהאַנדלונגען, סיי מיט דער רוסישער רעגירונג, סיי מיט דער פוילישער, האָבן זיך אויסגעלאָזט מיט גאָרניט. לייַדער, זיינען ניטאָ קיין דאָקומענטן וואָס זאָלן מאַכן קלאָר צי די פראַנצויזישע רעגירונג איז איינגעגאַנגען אויף דעם אַלעמען. אַלטאַראָס איז געשטאָרבן אין 1872.
Borely, Archive Israelite XXXIV, 105-110.

B. Weinryb, Revue des Etudes Juives, Vol. 96, 172-8; J. Lestchinsky, Monatschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1931, 439-440.

ש א ו ל ג י נ ז ב ו ר ג. היסטאָרישע ווערק, 1937, II, 203 — 219.
ב. ו ו י נ ר י ב. היסטאָרישע שריפטן פון ייוואָ, II, 650-652
15. די שריבערין Julia Nott Waugh אין איר ביכל Castro, Empresario, 1934 באַהויפטעט, אַז לויט עם קאָנטראַקט, וואָס קאָלטראַ האָט באַקומען פון דער טעקסעס רעגירונג (1842-1847), איז אים צוגעזאָגט געוואָרן אַ העלפט פונעם לאַנד, וואָס אים עס וועט אים גאָלינגען צו באַזעצן. צוליב אַ לעגאַלן פֿלאָנטער האָט ער דאָס אַבער נישט געקענט באַקומען.
A. J. H. S. Vol. X, 39-43; History of Texas, J. Brown, 1892.
16. A. J. H. S. Vol. II, 22; Vol. XI, 119.
17. דער פּוליער טעקסט פון פֿראָיעקט וועלט געדרוקט צום סוף. Occident, April 1843, 28
18. באַווייז, אַז מען האָט זיך שוין פיל אָנגעהערט וועגן דעם טעקסעס-פֿראָיעקט אין אייראָפּע: Occident, Feb. 1845, 562
19. געלבער דערמאָנט וועגן דעם ענין אינגאַנצן נישט.
20. Ibid, March, 1845, 600.
21. Ibid, April, 1845, 33.
22. Ibid, Sept. 1846, 267.
23. Ibid, Nov. 1846, p. 361.
24. Ibid, July 1848, 213.

מערקווירדיק איז אויך, אַז אין דעם זייער אינטערעסאַנטן בוך פון פרוי גאָלדמאַרק, ווו עס ווערט באַשריבן די אימיגראַציע פון די בעמישע יידן פון יענער ציט ווערט נישט דערמאָנט דער פאַקט פון דער יידישער קאָלאָניזאַציע.
25. Ibid, Sept., 1849, 330.
26. Ibid, Jan., 1854, 477.
27. Ibid, Sept., 1856, 311.
28. Occident, Jan., 1856, 513.
29. Occident, Sept., 1857, 277.
30. Occident, Oct. 6, 1859, 164.

ליסער דערמאָנט דאָ וועגן געלונגענע עקספּערימענטן אין קאַליפֿאָרניע. צום באַדויערן גיט ער ניט קיין נעמען פון מענטשן און ערטער, און דעריבער איז שווער צו ווייסן, וואָס ער האָט געהאַט אין זינען.
31. Occident, Oct. 18, 1859, 175.
32. Ibid, March 1860, 295.

דער פּוליער טעקסט פון פֿראָיעקט וועלט געדרוקט צום סוף. אויספירלעכער וועגן בערמאַן וויייטער אין דער אַרבעט פון מ. אונגער.
33. Asmonean, Nov. 17, 1854; Leon Werth, Archive Israelite, XXX, 25, 49, 87, 115, 688.
34. Ibid, May 4, 1855, 22.
35. Ibid, May 11, 1855, 30.
36. Ibid, May 11, 1855, 36.
37. Ibid, June 22, 1855, 76.
38. Ibid, Aug. 15, 1856, 140.
39. American Israelite, June 29, 1855, p. 403.
40. Ibid, Jan. 25, 1856.
41. Ibid, June 10, 1864, 397.
42. Ibid, March 23, 1866, 300.
43. Ibid, June 17, 1870, 6.
44. Ibid, March 10, 1871, 6.
45. Memories of an American Jew, by Philip Cowen, 369; Jew. Enc., s. v.
46. American Israelite, Aug. 16, 1872, 10.
47. Ibid, Aug. 16, 1872, 10.

48. Missouri Historical Review, XX, 19.
49. Missouri Historical Review, XXIII, 598, 600.
50. Missouri Historical Review, XXIV, 106; Mo. Hist. Soc. Pub. IV, 303; Leon Ruzicka in Juedisches Archiv, Apr. 1928; S. Berman, Modern Review, Sept. 19, 1929.

$750.00; emigrant house for fifty settlers, $750.00; carpenters' and farm tools, $250.00; apothecary shop, $500.00; traveling expenses, printing, and sundry outlays, $1000.00.—Total for the above, $4500.00.

It appears to me, that three thousand shares can be sold at $25 each; effors should be made to collect $25,000 donations, in order to raise a total of $100,000. It is expected to settle for the first year no more than three hundred persons; of these, two hundred without means, whom to support will require $45,000; expenses for administration, $5000; school houses and expenses, $10,000; and the remainder of the sum raised will be needed to pay off the debts incurred, orphans, and relief for poor, &c.

The calculations hereunto appended will bear any and every investigation. Should the Board of Delegates adopt this proposal as suggested, they will be able to carry out their plans for improving the social and religious condition of our people without opposition, while they secure a happy future for the poor and orphan, establish a high-school in form, and acquire for themselves, imperishable renown.

Should any farther information be required, I shall be most happy to furnish the same tot he utmost of my ability.

SIMON BERMANN.

New York.

NOTE.—We insert the above at the request of the writer. We have already expressed our opinion as to the necessity of agriculture among us. Whether the above scheme be practicable or not, remains to be seen.

be established, and orphans. As soon as the settlers have constructed their own dwellings, and their first harvest has been housed, a school is to be established, which is not only to educate the children of the settlers, but also such other poor and orphan children as the benevolent and orphan societies may send there at a stipulated charge, and is also open to parents who may wish to send their children. Each settler shall be bound (if required) to lodge and board two children, for which the Society is to pay a fixed price, not exceeding fifty dollars per annum for each child. In this school the following teachers are to be engaged: One Rabbi superintendent, one principal Hebrew and religious teacher, one Hebrew assistant, two English and two German teachers, one physicion, who is likewise to dispense medicine, and act as superintendent of the English-German tuition.

The Society is to establish in the colony a model farm, of from four to five hundred acres. The general administration of the Society is vested in a Board of Directors. The salaried officers who reside in the colony, are, first, a chief manager, a clerk, an assistant, a farm bailiff to conduct the model farm, and to instruct the settlers in agriculture, a Rabbi, a physician, and six teachers. As one-tenth of all the garden lots are reserved for the Society, each salaried officer is to occupy one garden lot with a house (built at the expense of the Society), and to receive a salary of from three to five hundred dollars, but not exceeding the last named sum.

The best plan to insure a sufficiency and independence to the settlers, and due provision for the school children, after the harvest has been housed, appears to be the following: When the settler has built his house, he is to cultivate his garden lot, which will take him a month. Admitting each settler to have forty acres of land, he can select some five to six acres of clearing or brush-wood land, which he can render available in at most a couple of months. Starting from the month of March, by the end of September each settler will be in a condition to maintain his family without farther aid from the Society, and by the end of September the system of education might be commenced.

There will be needed for every farmer:—One plough for two horses, $2.50; one harrow, $4.00; one ruttwater, $2.00; one cradle, $2.50; two rakes of iron, two of wood, $1.00; two hoes, $1.00; two spades, 1.00; one saw, $1.50; two axes and one hatchet, 2.50; one wheel-barrow or hand-car, $2.50: one cart, $20.00; carpenter's tools, $5.00; one iron chain, $5.00.—Two cows, $50.00; four sheep, $10.00; one ox or horse to work, $30.00; gearing, $10.00; materials for house, $20.00; provisions, &c., $40.00.—Total, $210.00.

Expenses for the whole colony:—Two pairs of horses and wagons, $600.00; one saw-mill, $250.00; one grist-mill, $100.00; one brick machine, $100.00; other machines, $200.00; steam engine,

As agriculture is the foundation on which every design to improve the condition of Israelites is to rest, every effort must, in the first instance, be directed to that object. The honorable Board would therefore have to frame a plan of colonization, with a constitution, appended to which there should be a strong appeal. The whole to be printed on card board, in English and German, and the cards sent to the different congregations, and hung up in the halls of the Synagogues, so as to give the project due publicity; a sufficient number of copies for distributing should also be printed. The editors of the leading English and German newspapers should be invited to examine and discuss the proposed undertaking, while the ministers and presidents of the congregations, throughout the United States, are requested to lend it their support.

The name of the association should be—"JEWISH AGRICULTURAL, INDUSTRIAL, AND EDUCATIONAL SOCIETY." The capital is to be raised by shares of $25. When one thousand shares have been sold and paid up, a portion of available land is to be purchased in a healthy climate. In a suitable spot a village is to be laid out in garden lots of one acre and one-and-a-half acres each; a town is likewise to be laid out in town lots, eight to the acre. Each share entitles the buyer, at his option, to one garden or two town lots. He must make his choice at the time of buying the share. He is also to state whether he desires land for farming, whether it is his intention to settle at once in the colony, and whether he has the means or not of paying wholly or in part for the land, the farming stock, or implements. Poor but respectable applicants, capable of labor, are to be supplied with every thing necessary to locate them in the colony. The money raised by the sale of shares is to be applied in the following manner:

One-third or one-half of the entire amount to be paid in part for the land purchased; the balance is to be expended in the purchase of stock, implements, provisions, &c., as per inventory annexed. The donations that may be collected will pay for the traveling expenses of the colonists, and for the erection of a house for the settlers.—This house is to be built on the plan of a river steamer,—a large central saloon, with side cabins (six or seven feet square) for each family separately,—in one end of the building a kitchen. Those settlers who first arrive to be quartered in this house, and fare at a common table, until their own houses are ready for their reception. The settlers to unite in squads and help each other to build their own houses, the Society employing a competent man to direct their labor, and furnishing the necessary material, as deals, planks, rafters, doors, windows, etc.

The value of the land, implements, &c., which are sold upon credit to the sellers, they are gradually to repay. As one means of liquidating their debt, they may board children from the school to

This would entitle them to their own legislature, and by a general law, they might obtain the privilege of consecrating to the Lord, as it was in the flourishing times of our nation, every week a silent and holy Sabbath. But even if they should not form a state, they might yet elevate their places of settlement into separate boroughs, which would give them the right of making their own municipal laws, and of appointing the officers necessary for their execution.

Most salutary would be the influence of such a colony upon the education of our youth; for there, more than in any other situation, might we gratify the best and warmest wishes of our hearts, that of educating our children for the noble and elevated pursuits of life, for the attainment of wisdom and virtue. There the highest gratification, the noblest pleasure which this world can bestow, the happiness of possessing high-minded children, useful members of society, would be afforded to us more frequently than under present circumstances, where business and amusements not rarely exercise a very baneful influence upon their education.

In such a society, excellent men and worthy women might spring up, who would deserve to be called an ornament to Israel, and an honour to mankind.

JULIUS STERN.

בערמאַנס פּראָיעקט

AGRICULTURE.

The Board of Delegates is invited to establish a Hebrew Colonization Society, the purpose being—

I. And principally Agriculture. The opening of the way for Jews to till the ground, and, by that means, to afford the poor a desirable and respectable mode of subsistence.

II. Manufactures—the furnishing, though at first on a small scale, such implements and machinery as may be required to work up—in the colony itself—the raw material produced, and to carry to market goods ready finished. The advantages will be—

a. To secure a remunerative price for the products of the colony. *b.* A great part of the articles manufactured will be sold to the laborers employed in the colony. *c.* Many poor Israelites will find employment as spinners, weavers, tanners, segar makers, &c., who will live at small cost, and earn more than their absolute wants.

III. Education.—A school is to be established in the colony to instruct Jewish children in their religion. For this purpose the best possible platform should be adopted, combining secular with religious instruction.

erected for those who are not occupied in agriculture, in a place which would form the centre of the first agricultural district. The farmers would of course live each on his farm.

It cannot be doubted that some rich and noble-minded Israelites would come forward to advance a capital for such a purchase, since they would be more than sufficiently secured by holding the first mortgage upon land which by constant improvement would become daily more valuable.

In such a colony, the highest capacities of mind and heart, which, as every unprejudiced observer will confess, can readily be discovered in a large number of individuals of our nation, would be sooner and more rapidly developed than our present social life admits of, where so many circumstances unite to stifle the most splendid, most promising natural abilities in the bud.

Facts would soon prove that the idea that our people are too lazy to till the ground is but a foolish prejudice. It would soon become evident that their aptness and intelligence would produce also in this branch of human industry useful inventions and salutary improvements. In the breeding of cattle, the acuteness of perception of our people and their application would also become distinguished, and lead to many favourable results. The mechanics of such a colony would, to a certainty, work with pleasure, and to more advantage, than they do now; particularly in Germany, where a young Israelite obtains admittance into a workshop, either as apprentice or as journeyman, with the greatest difficulty, and where, when admitted, he is ever exposed to the jeers of his fellow-workmen. Those, too, who devote themselves to commerce, would carry on their business with a better spirit, and occupy a more dignified position in the world than is possible under present circumstances.

Many factories of different kinds would no doubt form another branch of their industry, and their articles of commerce would not only consist of cattle, flour, salted provision, butter, and wool, but would also comprise different kinds of manufactured goods. This species of employment would furnish them with an opportunity of displaying also their ingenuity in the construction of new machines, and the improvements of the existing ones.

Upon our holy religion, however, venerable on account of its age and its intrinsic worth, the blessed and salutary influence of such a social reunion would be most evident, for never will it be able to appear in all its dignity, its glory and greatness, so long as our people live dispersed among the followers of other creeds. And more completely yet might all these ends be encompassed if the Israelites were gradually to transform their colony into a state, a thing by no means impracticable, as, according to the laws of the United States, only 70,680 souls are necessary for this purpose.

שטערנס פּראַיעקט

(*The Occident, March* 8, 1860)

BEING convinced that the Israelites of Germany do not enjoy the full privileges of citizens in our age, and that many causes operate to defer the attainment of this desirable object for a considerable time, I, some years ago, expressed a wish that a considerable number might emigrate to the United States and found a colony in some of the western territories.

A considerable number of our people has indeed come to this country, but without a common plan, without a fixed object to unite their interests; and every one, therefore, was obliged to rely upon himself. As many had not learned a trade, and a few only understanding agriculture, commerce was the only resource which they had left; but most of them being without the necessary means to be merchants in the proper sense of the word, they were obliged to become itinerant traders or pedlars, a business most troublesome, and, in the present scarcity of money, most unproductive and most onerous. Under these circumstances these people cannot possibly attain that happiness, for which their heart yearned when they were still in their native country, to secure which they had left parents, friends, and acquaintances, all that was dear to them, and braved the treacherous billows of the ocean, underwent the discomforts of a sea voyage, came into a land, to the language, manners, and customs of which they were strangers, and where they, with their eyes turned to the east, pine for the land which gave them birth, where they spent the golden days of their childhood, to which their heart is chained by a thousand sweet recollections, by many dear and charming ties.

Not until we are able to earn a respectable and independent livelihood, and live without the corroding care of procuring our daily bread, shall we be able to rejoice for having emigrated from Europe, look upon this land as our second fatherland, and cherish it from the core of our heart. But to attain this object it is requisite that the greater par of us should devote themselves to the pursuits of agriculture and the breeding of cattle, which occupations are the best props of every state, the safest means of securing to a family a happiness based upon a rock which can brave the storms of the times.

This object could best be accomplished, and would require comparatively little exertion and outlay of money, if a number of Israelites were to purchase a large tract of land in one of the western territories, where Congress disposes of the land at $1.25 per acre. On this tract a number of dwellings might be immediately

מנשה אונגער

שמעון בערמאַן און זיין פּראָיעקט צו קאָלאָניזירן יידן אין אַמעריקע

הקדמה

אין אָנהייב פון די זעכציקער יאָרן פונעם פאָרגאַנגענעם יאָרהונדערט איז מיטן יידישן עמיגראַציע־שטראָם קיין אַמעריקע אויך אַוועקגעפאָרן אַ קראָפּווער ייד מיטן נאָמען שמעון בערמאַן.

זיין כוונה פון פּאָרן קיין אַמעריקע איז אָבער נישט געווען אָנצוזאַמלען געלט און דערנאָך צוריקקפּאָרן אַהיים, אַזוי ווי ס׳רוב עמיגראַנטן האָבן געהלומט, נאָר זיין הויפּט־ציל איז געווען צו קויפן ערד און לאַנד און ווערן אַ פאַרמער, צו פאַרווירקלעכן זיין אַלטן פּלאַן צו גרינדן יידישע קאָלאָניעס.

אַן ערך פון אַכצן יאָר איז שמעון בערמאַן געווען אין אַמעריקע, און אַלץ, וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אין לאַנד, זיינע באַגעגענישן מיט יידן, זיינע פּלענער פון גרינדן יידישע קאָלאָניעס אין גאַליציע, אונגאַרן, אַמעריקע און ארץ־ישראל, האָט ער פאַרצייכנט אין אַ בוך „מסעות שמעון״ [1], געשריבן אין יידיש־דייטש. אַן עקזעמפּלאַר פון דעם בוך האָט זיך אויפגעהיט אין דער ביבליאָטעק פון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ניו־יאָרק [2].

הגם אויפן שער־בלאַט פון דעם ספר רעדט זיך וועגן אַ רייזע־באַשרייבונג „אים הייליגען לאַנד״, אַנטהאַלטן אָבער די ערשטע 41 זייטן אַ ביאָגראַפיע פונעם מחבר, זיינע פרווון צו גרינדן אַ קאָלאָניע אין קראָקע, זיינע גלגולים אין אַמעריקע, זיינע קאָלאָניזאַטאָרישע פּראָיעקטן אין אַמעריקע, וואָס גיבן זייער אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל וועגן דעם לעבן פון די יידן אין קראָקע אין דער דעמאָלטדיקער צייט און בעיקר, וועגן דעם לעבן פון די ערשטע יידישע אימיגראַנטן דאָ אין לאַנד [3].

דער ספר האָלט 302 זייטן (286 ⅄ 16). דער פולער טעקסט פון שער־בלאַט איז:

„ספר

מסעות שמעון

„רייזע באַשרייבונג אים הייליגען לאַנד. איינע טרייע באַשרייבונג דעס „הייליגען לאַנדעס. בעמערקונגען איבער דעז דאָרטיגען האַנדעל אונד „אינדוסטריא. איין ריכטיגער וועגווייזער, דורך פאָרטהיילהאַפטע אונטערנעה־„מונגען. זיך אין אה״ק איינע עקזיסטענץ (פרנסה) צו גרינדען. נעבסט דברי „מוסר אויך נאַציאָנאַלגעפיהלל עררעגענדע שילדערונגען.

„צי ענדע דעס ספר אים מפתח הלקט זינדן ערהאבענע

„מאמרים פון הייליגע ספרים, פאַן דען שנת גאולה, מדרגות הישועה, תשובה וצדקה.

„פערפאַסט, פאַן שמעון בערמאַן, אויס קראקאַ.

"Masuoth Simon.

Simon Bermans Reisebeschreibung im heiligen Lande. Verlag des Verfassers. Druck von Fischer & Weindling in Krakau, 1879".

אויף דער צווייטער זייט פונעם שער־בלאַט:

„נאַכדרוק אונד איבערזעצונגסרעכט פאַרבעהאַלטען".

אין דער דאָזיקער אַרבעט ווערט אַרומגערעדט נאָר דער ערשטער טייל פון בוך, וואָס האָט אַ שייכות צו דער געשיכטע פון די יידן אין קראַקע און אַמע־ריקע[4], וואָס שייך דעם צווייטן טייל פון בוך, דאָס הייסט, זיינע באַשרייבונגען וועגן ארץ־ישראל און זיינע פּראַיעקטן צו קאָלאָניזירן יידן אין ארץ־ישראל[5], וועט ביי אַן אַנדער געלעגנהייט באַשריבן ווערן.

די כאַראַקטעריסטישע ציטאַטן ווערן געבראַכט אין דעם „גאַליציאַנער דייטש", ווי דער מחבר האָט זיך געפלייסט צו שרייבן, נאָר אין דעם מאַדערנעם אויסלייג.

* * *

וועז מען באַקענט זיך מיטן בוך „מסעות שמעון" זעט מען, אַז דער פאָר־פאַסער שמעון בערמאַן איז געווען אַ ייד אַ פאַנטאַזיאָר, אַ ייד, וואָס האָט זיך נישט אָפּגעשראָקן פאָר אַנטוישונגען און דורכפאַלן, נאָר האָט כסדר אויפסניי אַנגעהויבן צו אַרבעטן איבער זיין פּלאַן: צו באַזעצן יידן אויף ערד. אויך איז צו זען, אַז בערמאַן איז געווען אַ מענטש. וואָס האָט תמיד אין זינען געהאַט, ניט בלויז זיך אַליין, נאָר אויך אַנדערע יידן. וואָלט די צייט דעמאָלט געווען ראוי צו באַזעצן יידן אויף לאַנד אין אַמעריקע, וואָלטן זיינע קאָלאָניזאַציע־פּראַיעקטן געווען געהאָט דעם געהעריקן אָפּקלאַנג צווישן די דעמאָלטדיקע פּאָלקס־מאַסן פון לאַנד, און עס וואָלט אפשר פון אים געווארן אַ „יידישער וואַשינגטאָן", ווי דער דאָקטאָר י. ליסער האָט אים אַמאָל געזאָגט. אָבער בערמאַן האָט נישט געהאָט קיין גליק, נישט בלויז מיט זיינע פּלענער, נאָר אויך ניט אין זיין פּרי־וואַט לעבן. אין די אַכצן יאָר פון זיין זיין אין אַמעריקע, איז ער געווען אַ ציגא־רעטן־אַרבעטער, געהאַט אַ געשעפט, פאַרלוירן דאָס געלט, געוואָרן אַ חזן, שוחט, מוהל, רב, געוואוינט אין סינסינעטי, סאַנט־לואיס און אין אַ גאַנצער רייע אַנדערע שטעט; פאָר דער צייט איז אים געשטאָרבן די פרוי און פינף קינדער, און צום סוף האָט ער געמוזט פאַרלאָזן דאָס לאַנד, ווי ער לאָזט אויס אין זיין באַשרייבונג: „מיט אַ פאַרוואונדעט הארץ און מיט אַ געבראָכן געמיט, אַן פרייַנד, גאַנץ אַליין, האָב איך געמוזט פאַרלאָזן דאָס פרייַע גליקלעכע לאַנד"... (זייט 39).

כאָטש דאָס בוך איז געשריבן כאַטיש, אַן אַ סדר, וועבט זיך דאָך דורך דורכן גאַנצן בוך איין געדאַנק, און דאָס איז: אייניצופּלאַנצן ליבע צווישן די יידן צו ערד, וועקן די יידישע יוגנט און זיי געבן צו פּאַרשטיין, אַז די יידן וועלן

קענען נאָר דעמאָלט עקסיסטירן, ווען זיי וועלן גרינדן קאָלאָניעס. ער האָט געחלומט צוערשט פֿאַרווירקלעכן זיינע פֿלענער אין קראָקע, און ווען דאָס איז נישט מעגלעך געווען אין קראָקע, האָט ער פֿרובירט אין אונגאַרן, שפּעטער אין דער פּרייַער אַמעריקע — און צום סוף אין ארץ־ישראל[6].

און אויך פֿאַר זיך גופא האָט בערמאַן געהאַט אַ סך פֿלענער, וואָס ער האָט געוואָלט פֿאַרווירקלעכן אין ארץ־ישראל, נאָך דעם ווי ער האָט געהאַט אַזויפיל דורכפֿאַלן אין אַמעריקע.

אַזוי האָט ער געהאַט אַ פֿלאַן צו גרינדן אַ יידישע צייטונג אין ארץ־ישראל. אויב דאָס וועט זיך אים נישט איינגעבן, וועט ער קויפן באָדן, און לעבן ווי אַ פּויער, און ווען אויך דאָס זאָל אים נישט געלינגען, וועט ער אויפשטעלן אין ירושלים אַ מיל געטריבן פּון פּערד־קראַפֿט.

יעדן פּון די פֿלענער האָט ער געפֿרווווט פֿאַרווירקלעכן אין ארץ־ישראל. ער האָט שוין געהאַט אונטערהאַנדלט וועגן אַרויסגעבן אַ יידישע צייטונג מיטן בוכדרוקער פּון דעם אַמאָליקן „הלבנון" און בלויז געבעטן אין אַ בריוו צו זיין ברודער אין בודאַפּעסט, ער זאָל אים שיקן פּאַפּיר און דרוק־טינטן. די יידישע צייטונג האָט געזאָלט אָנהייבן דערשיינען אין יאָר 1871, אָבער עס איז פּון דעם גאָרנישט ניט געוואָרן. דאָס זעלביקע איז אויך געשען מיט די אַנדערע צוויי פֿלענער.

כדי צוצוגעבן מער חשיבות זיין ספֿר, האָט בערמאַן זיך באַזאָרגט מיט המלצות פּון די דעמאָלטדיקע גייסטיקע פּירער, ווי פּון קראָקאָווער רב, ר׳ שמעון סופֿר, פּון ר׳ צבי הירש קאַלישער און פּון די „חכמי ירושלים און טבריה"[7].

אַחוץ די המלצה־בריוו, האָט שמעון בערמאַן אויך אָנגעשריבן אַ הקדמה צו זיין ספֿר, וווּ ער וויל זיך רעכטפֿאַרטיקן פֿאַרן לייענער, פֿאַרוואָס ער האָט דעם ספֿר געדרוקט. ער שרייבט, אַז: „אַמאָל ווען עס איז נישט געווען קיין אייזנ־באַנען און דאַמפּשיפֿן, האָט מען געוואָלט לייענען רייזע־באַשרייבונגען, אָבער איצט ווען אין אַ זעקס חדשים קען מען שוין מאַכן אַ רייזע אַרום דער וועלט (?), וויל זיך מער נישט לייענען קיין רייזע־באַשרייבונגען"... (ז. 9).

דאָך פֿילט ער, אַז עס איז נויטיק דער ספֿר זאָל דערשיינען, כדי מען זאָל זיך באַקענען מיט זיין פֿלאַן. וועגן גרינדן אַ זעלבשטענדיקע חברה „ישוב ארץ־ישראל[8]", וויל מען דאַרף אויך געדענקען, אַז כאָטש „די פּיינט פּונעם יידנטום און די פּיינט פּון דער וויסנשאַפֿט, זיינען אונטערדריקט געוואָרן"(?)... דאָך: „איז עס אַן עפּנטלעכעס געהיימניס, דאָס איראָפּע שטייט אויף איינעם פֿול־פערפֿאָס!"...

דער מחבר באַקלאָגט זיך, אַז בעת ביי אַנדערע פעלקער דערקענט מען דעם טאַלאַנט פּון אַ קינד ווען עס איז שוין אַלט אַ צוועלף יאָר, ווערן אָבער די קינדער ביי די יידן דערציונגן צו ווערן לייפּציקער סוחרים אַדער רבנים, אַזוי ווי מען האָט דעם קינד אין וויגל געזונגען: „דו וועסט לערנען תורה אונד ווירסט האַנדלען מיט לייפּציגער סחורה!"... פּון אַן אַנדער באַשעפּטיקונג

האָט מען דעמאָלט נישט געווּסט. לערנען אַ מלאכה איז געווען אַ חרפה. נאָר אַרעמעלייט האָבן געמאַכט זייערע קינדער פאָר בעלי־מלאכות. וועגן שטודירן אַדער זיך פאַרנעמען מיט לאַנדווירטשאַפט האָט גאָר נישט געקענט זיין קיין רייד, ווייל עס איז אויך געווען פאַרבאָטן פון דער רעגירונג. דערפאָר האָלט דער מחבר, אַז דער ספר זיינער וועט מעורר זיין, אַז די יידן זאָלן זיך מער באַשעפטיקן מיט לאַנדווירטשאַפט און גרינדן קאָלאָניעס אין ארץ־ישראל.

צוליב דעם, וואָס בערמאַן האָט דעם הויפּט־געוויכט פון זיין ספר געלייגט אויף ישוב ארץ־ישראל, האָט ער זייער בקיצור געשריבן וועגן זיין יוגנט אין קראָקע און וועגן זיין משפחה. דאָך איז אין די קורצע באַשרייבונגען זיינע פאַראַן זייער אינטערעסאַנטער מאַטעריאַל. פאָר דער געשיכטע פון די יידן אין גאַליציע אין דער דעמאָלטדיקער צייט. וואָס איז כדאי דאָ איבערצוגעבן, כדי בעסער צו פאַרשטיין, אין וואָס פאַראַ סביבה דער מחבר האָט זיך דערצויגן, און פאַרוואָס דער מחבר האָט זיין גאַנצן לעבן געחלומט צו גרינדן יידישע קאָלאָניעס.

שמעון בערמאַנס פאָטער און זיין יוגנט

דער פאָטער פון שמעון בערמאַן איז געווען אַ פאַרמעגלעכער ייד אין קראָקע. ער איז געווען אַ לייפּציגער סוחר. אַ געוויסע צייט איז אים גאָנץ גוט געגאַנגען. ער האָט געהאַט מזל אין מסחר, געווען באַליבט בייַ די מענטשן אין שטאָט צוליב זיינע תלמודישע ידיעות און צוליב זיין פריינדלעכער באַציאונג מיט זיינע באַקאַנטע. „מען וואָלט אַלזאָ געקענט זאָגן, אַז ער איז געווען גליקלעך, איז עס אָבער אַלגעמיין באַקאַנט, אַז „די זאָגע דעס גליקעס שיינט ניכט אימער אויף איינעם פונקט!" האָט זיך טאָקע נאָך אַ 6—8 יאָר פון וווילשטאַנד דאָס גליק אָפּגעטאָן פון אים, און ווי מען זאָגט „סוף סוחר לפליטה!"... איז טאָקע זיין פאָטער געווען געצוווּנגען צו טאָן דאָס זעלביקע...

נאָך אַ פאָר יאָר פון נישט־גלעלונגענע מסחרים, איז דער פאָטער זיינער אַנגעשטעלט געוואָרן בייַ ר' בעריש מייזעלס אָנצופירן מיט זיין גרויס וואַלדגעשעפט אין די ניעפאָלאָמיצער וועלדער[9].

צו דרייצן יאָר האָט שמעון געענדיקט דריי פאָלקס־קלאַסן אין דער שול וואָס האָט זיך געפונען אין קראָקע אינעם יידישן קוואַרטאַל אויפן קוזמיר. ער האָט אויך געלערנט יעדן טאָג פון 4 ביז 7 אוונט בייַ מלמדים. דערצו האָט ער נאָך געהאַט פּריוואַטע לערערס. דער פאָטער זיינער האָט ניט געשפּארט קיין געלט און מי פאָר זיין לערנען. ביינאַכט האָט דער פאָטער געלערנט מיט אים העברעיש.

דער אַלטער בערמאַן האָט אפילו נישט געוואָלט. אַז זיין זון זאָל ווערן אַ פילאָזאָף אָדער אַ דאָקטאָר. אפילו נישט קיין ראַבינער; ער האָט נאָר געוואָלט. אַז „ווען ער וועט קומען צווישן לומדים, זאָל ער אויך וויסן אַריינצוואַרפן אַ וואָרט", און די שפּראָכן, דייטש, פּוילישׁ, זאָל ער וויסן אויף אַזוי פיל, אויף

וויפיל עס איז נויטיק פֿאַרן מסחר.

צו פערצן יאָר האָט שוין שמעון דערפילט זיין פֿאָטערס וווּנטש בנוגע זיינע וועלטלעכע למודים. ער האָט שוין אפילו מער נישט געהאַט קיין מלמד. ער האָט שוין וויניק געלערנט גמרא, חומש, רש״י, נביאים, נאָר מדרשים און ספרי מוסר, ווייל זיין פֿאָטער האָט געזאָגט, אַז „וואָר עס לערנט נישט קיין ספרי מוסר און מדרשים, דער איז נישט קיין ירא שמים״...

האָט טאַקע דער פערצן־יאָריקער שמעון געלערנט פון 6 אַזייגער אין דער פרי ביז 10 ביינאַכט. דער פֿאָטער האָט אים נישט צוגעגרייט, אַז וועט ער וועט אויפוואקסן, זאָל ער קענען זיין טאַלאַנט אויסנוצן. וואָלט ער דאָס דע־מאָלט פֿאַרשטאַנען, וואָלט ער אים זיכער געווען געלערנט אַ פֿאַך און אים געווען צוגעגרייט צו האָבן אַ גליקלעך לעבן, „ווייל״ — שרייבט בערמאַן אין אַ פֿאָטישן טאָן — „איך האָב שוין אַ סך מאָל מיין זיידנס קאָכל־אויוון מאַכער, מיכל, מקנא געווען. יענער איז פערציג יאָר געווען אויף אירן ארט, און איך, וווּ האָט מיך דער שיקזאָל שוין ניט פֿאַרוואַרפן? און וואָס האָב איך דערפון? וואָס נוצט מיר די דערפֿאַרונג אָן מזל? יוסיף דעת יוסיף מכאוב!״ דערפֿאַר באַדויערט בערמאַן, וואָס דער פֿאָטער זיינער האָט אים אין די יונגע יאָרן נישט אויסגעלערנט קיין פֿאַך. ווייטער דערציילט ער, אַז ער האָט שוין אין זיינע יונגע יאָרן געהאַט געלעזן דעם יוסיפון און דעם „שארית ישראל״, און עס האָבן אים תמיד זייער שטאַרק געירט די גרושים און ליידן פון „אונזערע ברידער״...

דערצו האָט ער זיך צוגעזעזן אין זיינע יונגע יאָרן זאָכן, וואָס האָבן איבער־געלאָזט אַ שטאַרקן רושם אויף זיין גאַנץ לעבן.

דער פֿאָטער זיינער האָט שוין דעמאָלט געווויינט אין וואָלד, און שמעון פלעגט אָפטמאָל אַרײַנפֿאָרן קיין קראָקע אײַנקויפן שפּייז פֿאַרן גאַנצן הויז־געזינט. און אײַנמאָל, וועז ער איז געווען אין קראָקע, האָט ער פלוצלונג דערזען, ווי אַ פֿאָליציאַנט שלעפּט אַ יידישן פֿעדלער ביים קאָלנער אין דער פֿאָליציי אַרײַן. דער יונגער שמעון איז געווען זיכער, אַז דער יידּ האָט געמוזט עפּעס גנבענען, און ער האָט זיך געשעמט פֿאַר זיך אַליין, ווייל: „וועז אַ יידּ טוט עפּעס אָן אומרעכט, פֿאַרשעמט ער דערמיט אַלע יידן!״... האָט ער זיך נאָכגע־פרעגט מיט וואָס דער יידּ האָט זיך אַזוינס פֿאַרזינדיקט; האָט ער זיך דערוווּסט, אַז די גאַנצע שולד פון דעם יידן איז, וואָס ער האָט געקויפט אַ פֿאָר אַלטע הויזן, וואָס איז געווען פֿאַליצייִיש פֿאַרבאָטן. אָבער „וואָס איז דער יידּ שולדיק געווען, אַז דער קריסט פֿאַרשוועדט אַלץ און פֿאַרקויפט אַ פֿאָר שמוציקע הויזן? דער אַרעמער יהודי קויפט עס, רייניקט עס און פֿאַרקויפט עס דערנאָך צו אָן אַרעמען אַרבעטער פֿאַר אַ ביליקן פּרייז און ער פֿאַרדינט קוים אויף אַ שטיקל ברויט. נו, איז דאָס אַ פֿאַרברעכן?״... (ז. 5).

און ער האָט זיך געטראַכט: „פֿאַרוואָס קויפט דער יידּ ליבערשט נישט אַ פֿאָר מאַרגעס לאַנד, באַאַרבעט עס און לעבט רויק ווי דער פּויער?״ בערמאָן גיט אָבער באַלד צו, אַז ער האָט דעמאָלט נישט געווווסט, אַז די יידן איז געווען

פֿאַרבאַטן פון דער רעגירונג צו קויפן לאַנד[10].

האָט אים דעמאָלט דערפֿאַר זייער וויי געטאָן פֿאַרן אַרעמען יידן... בערמאָן פֿלעגט אָפט בעת זיין זיין אין קראָקע קויפן אַלטע דייטשישע ביכער. ער האָט אפילו נישט גוט געווּסט וואָס פֿאַראַ ביכער ער קויפט; אַזוי האָט ער אַמאָל זיך איינגעהאַנדלט עטלעכע בענד פון אַן אַלטער רוימישער געשיכטע, ווייל ער איז געווען זיכער, אַז דאָרטן וועט ער געפינען די געשיכטע פון דער גאַנצער וועלט, פון אַמאָל און איצט... ער האָט אָבער טיילמאָל אויך געקויפט אַ בוך פון שילער און „איין לוסטשפיל פון קאָצעבוע". (ז. 6).

די אַלע אַלטע ביכער פלעגט ער קויפן פֿאַר אַ זייער ביליקן פרייז אין אַן אַנטיקוואַריישן ביכער־געשעפט, און דערנאָך וועט ער פלעגט אַהיים קומען אין דאָרף, פלעגט ער זומער־צייט גאַנצע טעג ליגן צווישן דעם געהילץ און לייענען.

זיין גרעסטער פֿאַרגעניגן איז געווען לייענען ראָבינזאָן קראָזע, אָדער זיין אַליין אין וואַלד און צוזוהערן זיך צום געזאַנג פון די פייגל...

טראָכטנדיק וועגן ערד־אַרבעט, האָט ער באַשלאָסן אָנצוהייבן פון זיך גופא. פֿאַר דעם צוועק האָט ער זיך גלייך אינגעקויפט פֿאַרשיידענע ווירטשאַפטלעכע ביכער, און אים האָט זיך אויסגעדאַכט, אַז ער וועט קענען בעסער פירן אַ ווירטשאַפט ווי אַ פּויער, וואָס טרינקט, און אפילו בעסער פונעם פּריץ, וואָס פֿאַר־טאַכלעוועט דאָס גאַלד. ער איז געווען זיכער, אַז ערד־אַרבעט וועט אים געבן אַ מעגלעכקייט צו לעבן רויק און גליקלעך.

אָבער ער האָט בלויז געקענט טראָכטן פון וועלן אַ פּויער און ניט עס צו פֿאַרווירקלעכן, ווייל ער האָט בין אַן ערך זיין אַכצנטן לעבנס־יאָר געאַרבעט ביים פֿאָטער אין וואַלד, און דערנאָך האָט ער אַליין פֿאַרוואַלטעט מיט אַ וואַלד, וואָס דער רב מייזלס האָט אים איבערגעגעבן צו פירן. און ווען ער איז אַלט גע־וואָרן 23 יאָר, האָט אים דער פֿאָטער געזאָגט, אַז עס איז שוין געקומען די צייט ער זאָל חתונה האָבן.

מען האָט געשיקט נאָך שדכנים און פון די פֿאַרשיידענע כלות. וואָס מען האָט אים פֿאַרגעשלאָגן. האָט זיין פֿאָטער אויסגעקליבן עפּעס אַ קרובה פון קראָקע.

די עלטערן האָבן זיך אויסגעגלייכט מיטן נדן: חתן־כלה זיינען נישט געווען דאָגעגן, און זיי האָבן חתונה געהאַט.

בערמאָן איז נאָך דער חתונה צוריק אַריין צום פֿאָטער אין וואַלד־געשעפט, וואָס האָט זיך געפונען אין די בערג, נעבן נייטאַרק Nowy Targ. בערמאָן האָט געדונגען אַ צימער ביי אַ פּויער, און זיך געלעבט רויק; ער האָט אפילו שוין געהאַט בדעה צו אַרענדירן אַ ווירטשאַפט אין דער אַרימער אונגאַרישער פּראָ־ווינץ אַראָוואַ, אָבער די פרוי זיינע האָט נישט געקענט פֿאַרטראָגן דאָס לעבן אין דאָרף. עס האָט זי געצויגן אין שטאָט אַריין, און נאָך זעקס חדשים וווינען אין דאָרף זיינען זיי צוריקגעפֿאָרן קיין קראָקע.

„און דאָס איז געווען דער גרעסטער פעלער, וואָס איך בין אין מיין גאַנצן

לעבן באַגאַנגען!" (ז. 12) שרייבט דער מחבר, און ער האָט זיך דאָס קיינמאָל נישט געקענט מוחל זיין.

בערמאַן האָט געעפנט אַ האַלץ־געשעפט אין קראָקע. עס האָט אים די ערשטע צייט אָפּגעגליקט. ער האָט זיין געשעפט פאַרגרעסערט, האָט באַקומען אין שטאָט אַ גוטן נאָמען, אָבער — „דאָס גליק אין געשעפט איז פאַלש ווי די מערץ־זאָנע". דערצו האָט אים רואיגירט די רעוואָלוציע פון יאָר 1846; אַ סך מענטשן וואָס האָבן בייַ אים געקויפט סחורה, זיינען אים געבליבן שולדיק גרויסע סומעס געלט, ווייל זי אַליין האָבן זיך באַטייליקט אינעם בונד... (?).

ביזן יאָר 1848 האָט ער זיך נאָך ווי־נישט־איז געקענט דורכשטופן. די צווייטע רעוואָלוציע (1848) אָבער און דער יקרות אין שטאָט האָט אים שוין אינגאַנצן רויניגרט.

האָט ער מער ניט געקענט בלייבן אין קראָקע און ער איז אַוועק קיין אונגאַרן.

דאָרט האָט ער אָנגעהויבן צו האַנדלען מיט טאַבאַק און האָט בשותפות מיט נאָך איינעם געעפנט אַ ציגאַרן־געשעפט. וועגן זיי האָבן געדאַרפט שרייבן דעם קאָנטראַקט, דערציילט בערמאַן, האָט דער שותף זיינער צו אים געזאָגט: „נעם טינט און פעדער און שרייב א׳ ב׳ ג׳ ד׳ !"

„איך האָב אים געפרעגט: „זאָל דאָס זיין דער קאָנטראַקט?"

— „יאָ", האָט געענטפערט דער אַלטער מאַן, „א׳ הייסט אמת, ב׳ מאַכט ברכה, ג׳ מאַכט גנבענען, ד׳ מאַכט דלות, דאָס הייסט, אויב מען וועט פירן דאָס געשעפט מיט אמת, ערלעך, וועט זיין ברכה; אויב אָבער מען וועט גנבענען, וועט זיין דלות"... (ז. 13).

עס איז אים זייער גוט געגאַנגען אין מסחר. יעדער איינער האָט אין משך פון אַ זעקס חדשים פאַרטאָפלט זיין קאַפּיטאַל, אָבער עס איז דעמאָלט געווען די צייטן פון דעם קאשוט־אויפשטאַנד[11], און ער האָט געמוזט צוריקפאָרן קיין קראָקע.

אין קראָקע האָט שמעון בערמאַן אויסגעארבעט אַ פּלאַן צו דינגען אַ גוט אין אונגאַרן צוזאַמען מיט אַ פּאָר פריינד און גרינדן אַ קאָלאָניע. בערמאַן איז אַוועק צום שול־דירעקטאָר לעווי־יצקי[12], וואָס האָט אים גוט געקענט פון די צייטן, וועגן ער האָט נאָך בייַ אים געלערנט אין דער שול. דערצו האָט לעוויצקי אַליין ליב געהאַט לאַנדווירטשאַפט. יענער האָט אויסגעהערט זיין פּלאַן און האָט אים געענטפערט: „דיין פּלאַן וועט טאָקע ראַטעוונען אַ פּאָר יידן פון דיין קאָלאָניע, אָבער וואָס וועט זיין מיט די אַנדערע הונדערטער און טויזנטער יידן? זאָלן זיי וויטער אַזוי ליידן?"... (ז. 14).

און דער מחבר שרייבט, אַז ער האָט זיך טאָקע דערמאָנט אָן די צרות פון די יידן. פאָר זיינע אויגן זיינען געשטאַנען די בילדער, ווי מען שלעפּט אַ יידן אין דער פאָליציי, ווייל ער האָט געקויפט אַ פּאָר אַלטע הויזן, אָדער אַ יידענע וואָס האָט געוואָגט צו קויפן אַביסל פוטער פון אַ פּור פאָר 10

אזייגער אין דער פרי, וואָס איז געווען דעמאָלט פֿאָליצייַיש פֿאַרבאָטן, אָדער דאָס בילד, ווי אַ פּויערטע האָט געקויפט אַ פונט צוקער ביי אַ יידענע פֿאַר 18 פּוילישע גראָשן, און ווי אין אַ 10 מינוט אַרום איז די פּויערטע צוריקגעקומען צו לויפן מיט אַ געשריי, אַז מען האָט איר נישט געגעבן קיין ריכטיקע וואָג; אַ פֿאָליציאַנט האָט די יידענע געשלעפּט אין געריכט אַריין. דער ריכטער האָט מער געגלויבט דער פּויערטע ווי דער יידענע, און ער האָט זי באַשטראָפט מיט קערפּערלעכער שטראָף, און כאָטש זי איז געווען מעוברת, האָט מען זי דאָך גע־שמיסן, ווייל דער דאָקטאָר, אַ געוויסער קערעס, האָט געזאָגט, אַז זי וועט עס קענען אויסהאַלטן...

דער דירעקטאָר לעוויצקי האָט אים געזאָגט, אַז זיין פֿלאַן וועגן גרינדן אַ קאָאָפּעראַטיוו קען מען טאָקע אויסברייטערן פֿאַר אַלע, ווייל דער קייזער יאָזעף האָט דעמאָלט זיך באַמיט, אַז די יידן זאָלן וועלן פּויערים. דער רוסישער צאַר ניקאָלייַ האָט געוואָלט צווינגען די יידן צו וועלן ערד־אַרבעטער, נאָר די יידן שרעקן זיך צו גיין אין די דערפֿער אַריין. זיין פֿלאַן אָבער — האָט לעוויצקי געזאָגט — וועלן די יידן אַננעמען, ווייל „די יהודים אין קראָקע זיינען זייער באַדריקט, און זיי וועלן גערן אַננעמען לאַנד. איך וועדע זעלבסט נאָך ווין פֿאָרן, וועדע עס דעם קייזער פֿאָרלייגן, און די מאַנארכן ווייסן, אַז ווען די יודן פּעלד־בויער וועלן דאָס לאַנד מיט זייער פּלייס בליען"... (ז. 16). און לע־ויצקי האָט מוסיף געווען, אַז ער איז זיכער, אַז מען וועט די יידן שענקען לאַנד און זיי אונטערשטיצן אַזוי, אַז אַלע יידן וועלן זיין גליקלעך...

בערמאַן האָט באַשלאָסן צוזאַמען מיט לעוויצקין צו גרינדן אַ פֿאַראיין פֿאַר לאַנדווירטשאַפט. זיי האָבן געפונען אַ פֿאַרזאַמלונג אין דער שול־געביידע פון קוזמיר. עס זיינען געקומען אַ פּיר־פינף הונדערט יידן; לעוויצקי האָט פֿאַר זיי געהאַלטן אַ רעדע און האָט זיי אויפגעקלערט, וואָס פֿאַראַ נוצן עס וועט ברענגען די יידן, ווען מען וועט לעבן אויפן דאָרף. בערמאַן האָט מיטגעבראַכט אַ בוך און געפרעגט די פֿאַרזאַמלטע, ווער פון זיי וויל זיך אַנשליסן אַן דעם קאָאָפּעראַטיוו־פֿאַראיין. אין אַ פֿאָר טעג אַרום האָט דער פֿאַראיין געציילט איבער דריי הונדערט יידן, צווישן זיי אַ סך פּראָפעסיאָנאַלן.

דאָס איז געווען בערך אין זומער פון יאָר 1851.

די פֿאַרשטייער פונעם פֿאַראיין האָבן אַוועקגעשיקט אַ בקשה צום אַגראַר־מיניסטער אין ווין. דער ערשטער וואָס האָט זיך אונטערגעשריבן איז געווען שמעון בערמאַן.

דער דירעקטאָר לעוויצקי, וואָס איז געווען אַ דעפּוטאַט אין לעמבערגער לאַנדטאָג פון דער שטאָט קראָקע, איז געפֿאָרן מיט דער אָנגעשריבענער פּעטי־ציע קיין ווין. ער איז געווען זיכער, אַז ער וועט אַלץ אויספֿועלן ביים מיניס־טעריום. אָבער ער האָט זיך אָנטוישט. לויט בערמאַנ'ען, איז דעמאָלט געווען מיניסטער באַ אָדער גרין, אַ „יעזואיט". אין מיניסטעריום האָט מען דעמאָלט נאָר וועטראַכט, ווי אַזוי צו רודפן דעם יידן און אים אויסניצן[18]....

דער דירעקטאָר לעוויצקי האָט אפילו געוואָלט אויפווייזן, וואָס פאַראַ גרוסן נוצן עס וועט ברענגען דעם לאַנד, וועו מען וועט גרינדן יידישע קאָלאָניעס, און ווי אַזוי אַרעמע יידן וועלן אויפגעריכט ווערן, אָבער דאָס אַליין איז שוין טאַקע געווען, אַז מען זאָל דעם גאַנצן פּראָיעקט אָפּוואַרפן[14].

„אַזוי האָט זיך מיין ערשטער קאָלאָניזאַציע־פּלאַן", — פאַרענדיקט בערמאַן — „אויסגעלאָזט מיט גאַרנישט". (ז. 17).

דער דירעקטאָר לעוויצקי איז פאַר עגמת נפש קראַנק געוואָרן. ער איז געפאָרן אין אַ וואַרעם באָד זיך קורירן, און איז דאָרטן פאַר צער געשטאָרבן[15]. שמעון בערמאַן האָט באַשלאָסן עמיגרירן קיין אַמעריקע.

אין אַמעריקע

אַ סך מענטשן זיינען דעמאָלט געלאָפן קיין אַמעריקע, ווער צוליב די צרות אין דער היים, און ווער צוליב דעם גאָלד־פיבער, אָבער ער, בערמאַן, האָט געהאָט גאָר אַנדערע כוונות מיט זיין פאָרן קיין אַמעריקע. ער האָט געוואָלט אַנזאַמלען אַביסל געלט און קומען באַדן.

„וואָל האָט דאָמלסט דס נייע גאָלד־פיבער אַנגעפאַנגען — שרייבט בערמאַן, — וועלכעס זאָל פילע לייטע נאָך קאַליפאָרניע הינגעלאָקט, וואָ זאָל פיל הונדערטער לייטע איר גליק געפונדן האָבן, און ווידער זאָל פילע, איר לעבן פערלאָרן. איך האָבע דאָרין ניכט געדאַכט. מיין הויפט־ציל וואָר אין אַמעריקע, וואָ זייער גוטעס לאַנד צו שפאַט־ביליקן פרייזן צו קויפן זיי, וועו איך מיר דאָס געלט ערשאַפן וועדע, לאַנד אַנצוקויפן אונד מיך דערויף אַנצוזידלען. ווידער מיין אַלטער פּלאַן! איין רויקעס זיכערעס לעבן צו פירן אין אַמעריקע. בין איך אין יאָר 1852 אַנגעקומען". (ז. 18).

ווי אַלע עמיגראַנטן, האָט אויך בערמאַן די ערשטע ציים געהאַט צו קעמפן פאַר זיין עקסיסטענץ; צו גיין אויפן לאַנד מיט אַ פּאַק אויף די פּלייצעס און פּעדלען,— דאָס האָט ער ניט געוואָלט, דאָס האָט אים נישט געפאַסט, און איבערהויפט האָט ער דאָס נישט געקענט טאָן צוליב רעליגיעזע טעמים, ווייל מען האָט געמוזט עסן טריפות און מחלל־שבת זיין.

בערמאַן האָט דערפאַר אַנגעהויבן צו אַרבעטן ביי זיין אַלטן פאַך, ביי ציגאַרן.

„מען קען זיך פאַרשטעלן", שרייבט בערמאַן, „ווי אַזוי אַ געשעפטסמאַן פון די דרייסיקער יאָרן האָט זיך געקענט פילן, ווען ער האָט זיך געמוזט אייגהאַלטן און זיצן און אַרבעטן".

אָבער ער האָט זיך נישט געלאָזט באַהערשן פון געפילן און האָט זיך פון קיין שום אַרבעט נישט אָפּגעזאָגט.

ווען בערמאַן איז געווען אַ זעקס חדשים אין ניו־יאָרק, האָט ער זיך אַנגעהויבן אַרומצוקוקן וועגן לאַנד, וואָס דאָס איז געווען דעמאָלט זייער לייכט צו קריגן. ער האָט געמיינט, אַז יעדער פאַרמער, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ פּאָר הונ־

דערט אָקער לאַנד, וועט אים זיכער פאַרדינגען אַ 25 — 30 אָקער. אָבער אויך דאָס האָט אים נישט געפעלן: „איין יהודי קען אַן אַ שוחט, מנין, מלמד און מוהל נישט עקסיסטירן". (ז. 19).

בערמאַן האָט זיך דערמאָנט אַן זיין אַלטן קאָלאָניזאַציע־פּלאַן.

עס זיינען שוין דעמאָלט געווען אין ניו־יאָרק איבער הונדערט קראָאָווער יידן, צווישן זיי אפילו די זעלביקע, וואָס האָבן זיך נאָך געהאָט פאַרשריבן אין דעם קאָלאָניזאַציע־פאַראיין אין קראָקע. בערמאַן האָט מיט אייניקע פון זיי געראַטן וועגן זיין פּלאַן, און זיי האָבן באַשלאָסן צו גרינדן אין אַמעריקע אַ קאָלאָניזאַציע־פאַראיין.

בערמאַן האָט אויסגעברייטעט זיין אַלטן קראָקעווער פּלאַן. די לאַנדסלייט זיינע האָבן אים אויסגעקליבן אין דער פאַרוואָלטונג פון דעם נייעם קאָלאָני־זאַציע־פאַראיין. אָבער אַזוי ווי בערמאַן איז נאָך דעמאָלט געווען אַ פרעמדער אין לאַנד, האָט דער פאַראיין באַשלאָסן זיך שואל עצה זיין מיט יידישע פּער־זענלעכקייטן, וואָס האָבן שוין דערפאַרונג אויף אָט־דעם דאָזיקן געביט. בערמאַן האָט זיך געוועגדט צו דעם „אין גאַנץ אַמעריקע בארימטן און הויכגעשעצטן פריידיקער דאָקטאָר ראָפאָל" [10].

דער דאָזיקער ד"ר ראָפאָל האָט אים פיין אויפגענומען. ער האָט באַמערקט, אַז בערמאַן גייט ניט רייך אָנגעטאָן, און אַז ער איז נאָך אַ „גרינער" („אַזוי רופט מען אין אַמעריקע די ערשטע צייט יעדן אָנגעקומענעם") (ז.20).

בערמאַן האָט אים געזאָגט, אַז ער איז געקומען צו אים מכח אַן עצה. ער האָט אים דערציילט, אַז 36 יידן, ס׳רוב פון קראָקע, אַרבעטזאַמע מענטשן, ווילן זיך באַזעצן אויף ערד, און אַזוי ווי זיי זיינען נאָך פרעמדע דאָ אין לאַנד, בעט ער אים, ער זאָל זיי אַרויסהעלפן און געבן עצות, ווי אַזוי די זאַך דורכצופירן.

וועג בערמאַן האָט פאַרענדיקט, האָט אים ד"ר ראָפאָל געאָגט:

„איר רעדט גאָר דערהאָבענע אידייען! עס איז גרויסאַרטיק, און עס וועט זיין אַ גליק פאַר די יידן, וועג זיי וועלן זיך ווידמען אין לאַנדווירטשאַפט. אייער פראָיעקט איבערראַשט מיך!" און ער האָט צוגעגעבן:

„און אויב עס וועט נאָר געמאַכט ווערן אַן אָנהייב, האָב איך איצט גאָר נישט קיין ווערטער אויסצודריקן, צו וואָס פאַראַ גליק עס וועט פירן!"... (ז. 19).

ראָפאָל האָט אים נאָכאָמאָל געפרעגט, וואָס ער פאַרלאַנגט פון אים, און בערמאַן האָט אים געזאָגט, אַז זיי זיינען פרעמדע אין לאַנד און נישט קיין רייכע; זיי דאַרפן מענטשן, וואָס זאָלן זיי ארויסהעלפן מיט עצות, וווּ צו קויפן באָדן, און וועג מעגלעך אויך מיט מאַטעריעלער הילף, ווי קרעדיט אא"וו.

ד"ר ראָפאָל האָט אים געענטפערט, אַז ער וועט וועגן דעם אַלעם נאָכקלערן און דערווייל האָט ער אים געעצהט צו גיין צו צוויי בכבודיקע רייכע מענטשן, וואָס זיינען געווען „יידישע פאַטריאָטן", און פאַרצושלאָגן דעם פּלאַן. און ער

האָט אים געבעטן קומען און ברענגען אַ באַריכט פון דעם שמועס מיט די צוויי יידן.

בערמאַן איז צו זיי אַוועקגעגאַנגען און האָט זיי דערציילט וועגן זיינע פּלענער.

זיי האָבן מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט אויסגעהערט דעם פּראָיעקט און געווען אַנטציקט פון אים, און נאָך אַ פּאָר מאָל דורכשמועסן זיך, איז באַשלאָסן געוואָרן צו רופן אַ פּאַרזאַמלונג אינעם הויז פון ד״ר ראַפּאַל.

עס זיינען צו דער פּאַרזאַמלונג געקומען דער באַנקיר וו. ב. האַרט, שאַנאור, אַ אונגאַרישער יידּ, אַ רייכער גאָלד־ און זילבער־פּאַבריקאַנט, ד״ר וואַסערמאַן, ד״ר ליסער פון פילאַדעלפיע[17], רעדאַקטאָר פון „אַקסידענט״ און נאָך אַ פּאָר אַנדערע יידן.

אויף דער דאָזיקער פּאַרזאַמלונג איז דער פּלאַן אַקצעפּטירט געוואָרן. דער פּאַבריקאַנט שאַנדאור האָט אפילו געוואָלט, אַז די קאָלאָניע זאָל זיין געבויט אויף קאָמוניסטישע יסודות, אָבער דאָס איז בערמאַנ׳ען נישט געפעלן, און ד״ר ליסער האָט אים געזאָגט:

„הער בערמאַן, שטרעבן זי אין אירן ווערק, און זי וועלן דער יידישער וואָשינגטאָן זיין!״... (ז. 21).

בערמאַן האָט דערנאָך פּאָר זיי פּאַרגעלייענט זיין פּלאַן, לויט וועלכן עס דאַרף געגרינדעט ווערן אַן אַקציע־געזעלשאַפט צו 25 דאָלאָר פּאָר אַן אַקציע. ער האָט געהאַפּט צו פּאַרקויפן 2000 אַקציעס, ד״ה קריגן 50.000 דאָלאָר, חוץ דעם וועלן אויך די מתנות אַרײַנברענגען בערך אַזאַ סומע . . . און ער האָט זיי געגעבן צו פּאַרשטיין, אַז די וועלט וועט נישט וועלן אים אָנ־פּאַרטרויען אַזאַ גרויסע סומע, ווייל קיינער קען אים ניט. „וועט דען די וועלט וויסן, אַז בערמאַן וועט מיט דעם געלט ערלעך פּאַרוואָלטן? וואָרום אַזוי איז שוין דער שטייגער פון דער וועלט: מען אַיינער זיין ערלעך; קוים אָבער איז ער אַרעם, איז שוין דאָס אַליין אַ פּאַרבערכן!״...

ער האָט דערפּאַרּ פּאַרלאַנגט פון זיי, אַז מען זאָל אויסווײַלן אַ רייכן מענטשן פּאַרן פּרעזידענט פון דעם פּאַראַיין, ווייל אַ נגיד וועט האָבן דעם צוטרוי פון דער באַפעלקערונג. ער אַליין האָט זיך געוואָלט באַפרידיקן מיט אַ שטעלע פון אַ סעקרעטאַר, אָבער קיין פּירער האָט ער נישט געוואָלט וועלן.

דאָן האָט ד״ר וואַסערמאַן געזאָגט צו אים:

„הער בערמאַן! אייער פּלאַן איז ערהאָבן, אייער אונטערנעמונגס־גייסט איז וועלט צו לויבן, אָבער די וועלט פּאַרשטייט אייך נישט. דאָס יידנטום איז נאָך נישט רייף פּאַר אייערע אידייען!...

„און דערפּאַר״, האָט ד״ר וואַסערמאַן געזאָגט ווייטער, געפינען זיך נישט קיין מענטשן, וואָס זאָלן וועלן אַנפירן מיט דער אַרבעט. אָבער בערמאַן אַליין, האָט ער צוגעגעבן, דאַרף ווייטער שטרעבן זיינע אידייען צו פּאַרווירקלעכן״. (ז. 22).

דאָס איז געווען אין יאָר 1853. אַמעריקע האָט דעמאָלט איבערגעלעבט אַן עקאָנאָמישן קריזיס. וועגן דעם שרייבט דער מחבר: אַז „אַזעלכע קריזיסן ברעכן אויס אין לאַנד געווויינלעך יעדע 8 — 12 יאָר". מען האָט אים געזאָגט, אַז די סיבה פונעם קריזיס איז די פּרעזידענטן־וואָלן[18], ווייל „יעדעס מאָל וועט מען האָלט ביים בייטן אַ פּרעזידענט, ברעכן אויס אַזוינע קריזיסן, אַלנפאַלס גייט עס דעמאָלט די אַרבעטער גאָר שלעכט".

בערמאַן איז געווען געצווונגען צו פאַרלאָזן ניו־יאָרק.

ער האָט זיך באַזעצט אין סינסינעטי[19]. עס זיינען אויך אַהינגעקומען פון ניו־יאָרק אַ סך פון זיינע באַקאַנטע פון אַמאָל, ווייל „אויב מען איז אין אַמעריקע ווערט מען אַן אַמעריקאַנער, מען פירט אַ נאָמאָדן לעבן!... מען רייזט ווייטע שטרעקעס, און מען איז אומעטום אים דעם פרייען לאַנד ווי אין דער היים, און מען באַגעגנט איבעראַל גוטע פריינדלעכע מענטשן, וואָס ווילן אייך האָבן פאָר אַ שכן, וואָרום די שלעכטע מידה פון קנאה און שנאה איז אין אַמעריקע אַ זעלטנהייט".

אין סינסינעטי האָט ער זיך באַלד דערוואָרבן אַ סך גוטע פריינד. ער האָט דאָרטן באַגעגנט אַלטע באַקאַנטע פון קראָקע, וואָס האָבן אַמאָל געהערט צו זיין קאָלאָניזאַציע־פאַראיין.

ביי אים אין הויז[20] פלעגן זיך צענויפקומען די לאַנדסלייט זיינע און פריינד, און עס איז ווידער אַרויפגעשוומען די פראָגע פון קאָלאָניזאַציע און מען האָט באַשלאָסן באַנייען דעם אַלטן פראָיעקט.

בערמאַן האָט אויפגעזוכט דעם אַלטן פלאָן זיינעם און די סטאַטוטן, זיי פאָר־בעסערט און אָפּגעדרוקט אַן אויפרוף אין אַ דייטשישער צייטונג[21]. דער אויפ־רוף, דערציילט דער מחבר, האָט אַרויסגערופן גרויס אויפזען. מען האָט אים אָנגעבאָטן צו קויפן גרויסע שטחים לאַנד. אַזוי, למשל, האָט אַ לאַנד־געזעל־שאַפט אין פּענסילוועניע אים פאָרגעשלאָגן צו קויפן טויזנט מאָרגעס לאַנד פאָר צוויי און אַ האַלב דאָלאָר פאָר אַן אַקער. פון דער שטאָט ווירדזשיניא האָט מען אים אָנגעבאָטן צו קויפן דרייסיק טויזנט מאָרגעס לאַנד אויף דעם זעלביקן פּרייז. די שטחים לאַנד האָבן זיך געפונען אין אַ הערלעכער געגנט מיט אַ געזונטן קלימאַט, „וואָרום ווער קען נישט ווירגיניע (ווירדזשיניע) וווּ דער אייזעלער טאַבאַק וואַקסט?" (ז. 25).

עס זיינען אָבער געווען סיבות — שרייבט דער מחבר — וואָס האָבן נישט געלאָזט פאָרווירקלעכן דעם דאָזיקן פלאָן. ער גיט אָבער נישט אַן די סיבות, נאָר ער דערציילט, אַז ער האָט געמוזט מיט וויטיק צוזען, ווי אַ דייטשישער טורן־פאַראיין פון סינסינעטי איז געוואָרן אויפמערקזאַם אויף זיין אויפרוף אין דער דייטשישער צייטונג און געגרינדעט אַ קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט אויף אַק־ציעס צו 15 דאָלאָר פאָר אַן אַקציע, און אַזוי ווי ער האָט דאָס פאָרגעשלאָגן, האָבן זיי אין אייאָווע, „ביים אָהייאָ פלוס, געקויפט באָדן און זיך דאָרטן באַ־זעצט". אין איין יאָר נאָך דער גרינדונג פון דער קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט

זיינען די אַקציעס פֿאַרקויפט געוואָרן שוין פֿאַר 150 דאָלאָר אַ שטיק. אָבער עס איז ניט געווען גענוג אַקציעס פֿאַר די בעלנים, ווייל ווער עס האָט זיך דאָרטן באַזעצט, האָט געהאַט פֿרנסה אויף אַ גאַנצן לעבן.

שפּעטער האָט זיך אויך געגרינדעט אַ „שווייצאַרישע קאָלאָניע־פֿאַראיין" מיט 5000 אַקציעס צו 25$ פֿאַר אַן אַקציע. און „דאָס אַלעס — שרייבט בערמאַן אַליין האָט גאָר נישט געקענט דורכפֿירן צוליב פֿאַרשיידענע סיבות. די הויפּט־סיבה איז אָבער געווען — גיט ער אַן — ווייל מען האָט געוואָלט די גאַנצע ארבעט אַרויפלייגן אויף אים.

ווען ער איז דערנאָך, אין יאָר 1860, געווען אין ניו־יאָרק, האָט מען אים איינגעלאַדן צום ד"ר ראַפֿאַל, ווו ער האָט זיך געטראָפֿן מיט גרשון קאָרשעט, אַ פֿאָרטוגעזישער ייד, אַ קרוב פון משה מאָנטיפיאָרע. דער דאָזיקער קאָרשעט האָט באַגלייט מאָנטפֿיאָרן אויף אַלע זיינע נסיעות און יידישע ענינים, ווי קיין פּעטערסבורג, דמשק אא"וו [22].

קאָרשעט האָט אים געפרעגט: „זייט איר דאָס דער הער בערמאַן, וואָס האָט געשריבן דעם פּלאַן וועגן אַ יידישער קאָלאָניע אין „אָקסידענט"? ער האָט געענטפערט: „יאָ!" און קאָרשעט האָט אים ווייטער געזאָגט: „מיר, נעמלעך, די ראָטשילדס און מאָנטעפיאָרע, האָבן געלייענט אייער פּלאַן מיט גרויס אינטערעס. ער האָט אונדז זייער געפעלן, אָבער פֿאַרוואָס פירט איר אים נישט דורך? עס איז דאָך לייכט אים דורכצופירן, אַזוי ווי איר אַליין האָט געשריבן!"

— „איך האָב קיין הילף נישט", האָט ער אים געענטפערט.

— „מיר וועלן קויפן אַ 40 — 50 אַקציעס", האָט קאָרשעט געזאָגט. אָבער בערמאַן האָט אים אויפגעוויזן, אַז דערמיט וועט ער נאָך נישט געהאָלפֿן ווערן. ער אַליין וואָלט געקענט פֿאַרקויפן אַ 400 אַקציעס צו 250 דאָלאָר אַן אַקציע, וואָס וועט אַריינברענגען אַ סומע פון 100,000 דאָלאָר, וואָס וועט זיין גענוג צו גרינדן די ערשטע קאָלאָניע.

אָבער דאָס איז ביי בערמאַנ'ן נישט געווען דער עיקר. אין וואָס איז אים יאָ געגאַנגען, איז געווען, אַז מען זאָל אים צוהעלפן אין דער ארבעט, ווייל „מיט אַזאַ גרויס ווערק איז אַז איין מענטש זאָל דערמיט אַליין אַנפירן". בערמאַן האָט דערפאַר פֿאַרגעשלאָגן, אַז קאָרשעט זאָל ווערן פֿרעזידענט אָן זיין שוואָגער, דער באַנקיר האַרט, זאָל ווערן קאַסירער. ער — בערמאַן אַליין, איז גרייט געווען צו ווערן ערשטער סעקרעטאַר, בתנאי, מען זאָל אים צוגעבן אַ צווייטן סעקרעטאַר, און ער איז זיכער געווען, אַז דער פּלאַן וועט דורכגעפירט ווערן.

„אָבער עס איז נישט געווען גאָטס רצון", שרייבט דער מחבר, „עס זאָל דערפון עפּעס ווערן". שוין אין קראָקע, אין יאָר 1850, ווען ער האָט געוואָלט גרינדן אַ קאָלאָניע אין אונגאַרן, אָן ער האָט וועגן דעם דערציילט דעם צדיק ר' שאול לאַנדוי, האָט יענער אים געזאָגט: „עס וועט נישט אויסגעפירט

ווערן!״... דעמאָלט האָט ער נאָך נישט פֿאַרשטאַנען זיינע רייד. ערשט איצט נאָך אַ סך יאָרן, „בין איך געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז דער הייליקער מאַן האָט רעכט געהאַט, דען די יהודים ברויכן קיין באָדן קויפן אין חוץ־לארץ״... (ד״ה חוץ ארץ־ישראל).

און פון דעמאָלט אָן האָט ער אַפּנים אויפגעגעבן דעם גאַנצן פּלאַן פון גרינדן קאָלאָניעס אין אַמעריקע און געגלויבט, אַז נאָר אין ארץ־ישראל וועלן יידן קענען ווינען גליקלעך.

בערמאַנס גלגולים אין אַמעריקע

בערמאַנס געשעפטן זיינען בינו־לבינו ניט געגאַנגען גוט אין סינסינעטי, און זיינע פריינד האָבן אים דערפאָר געעצהט, ער זאָל ווערן אַ חזן. צוערשט האָט ער עס אָנגענומען פּאָר אַ שפּאַס, אָבער אַזוי ווי די מערסטע קראָקאָווער יידן האָבן געקענט זינגען (נישט אַזוי ווי די דייטשישע יידן) און אַזוי ווי זיינע פריינד פלעגן זיך אָפט צענויפקומען ביי אים אין הויז און דאָרטן זינגען חזנישע שטיקלעך פון די פֿוילישע חזנים, איז מען צו אים צוגעשטאַנען, ער זאָל ווערן אַ חזן. דערצו האָט זיך גראָד געמאַכט, אַז די שטאַטישע פּוילישע שול[23] האָט געדאַרפט אַ חזן; זיינען די פֿאַרשטייער פון דער קהילה צו אים געקומען און אים אָנגעבאָטן, ער זאָל אָננעמען די חזנים־שטעלע. צוערשט האָט ער אָנגעוויזן, אַז ער איז נישט געקומען קיין אַמעריקע צו ווערן אַ חזן, אָבער אַזוי ווי זיי האָבן אים זייער שטאַרק מפציר געווען, האָט ער געדאַווענט אין שבת פֿאַרן עמוד. ער האָט זייער שטאַרק אויסגענומען, און ער איז געווארן דערווייל אַ חזן. און אַזוי איז ער שוין פֿאַרבליבן אויף דער שטעלע. ער האָט זיך מיט דער צייט אויך אויסגעלערנט שחיטה און איז געווארן חזן־שוחט אין אַ קהילה אין דעם שטאַט אינדיאַנאַ, און אַ יידישער דאָקטאָר פון אינדיאַנאפּאָליס האָט אים אויסגעלערנט צו זיין אַ מוהל. ער האָט דאָרטן געלעבט במנוחה.

אָן ערך זעקס־זיבן יאָר האָט ער זיך געהאַלטן ביי אָט־דעם פּאָר. ער האָט געהאָט שטעלעס אין אַ סך שטעט, אין דרום־מעריב און צפון־מעריב פון אַמעריקע. ער האָט אָבער ניט געוואָלט בלייבן ביי זיין פֿראָפעסיע, ווייל אין אַמעריקע מוז מען דעם חזן אויסווייליל יעדן יאָר אויפסניי, „אַזוי ווי אין אייראָפּע אַ שטאָל־קנעכט״, און דאָס האָט ער נישט געקענט פֿאַרטראָגן.

ער האָט דעריבער אויפגעגעבן זיין חזנות־שטעלע, זיך אַריבערגעצויגן מיט זיין משפּחה קיין סעינט־לואיס, וואָס איז געווען אַ גרויסע און שיינע האַנדלס־שטאָט. דאָס איז געווען אין יאָר 1862. ער איז געקומען אַהין מיט זיין פרוי און פיר קינדער.

קיין סך געלט האָט ער ניט געהאַט. האָט ער נאָך אַמאָל געפרווט צו פֿאַר־ווירקלעכן זיין אַלטן חלום פון גרינדן יידישע קאָלאָניעס. ער האָט אָפּגעדרוקט זיין פּראָיעקט מיט די סטאַטוטן און אָן אויפֿרוף מיט אַ דערקלערונג אין אַ ברא־שור, אָבער אַזוי ווי ער האָט שוין געהאַט ביי זיך אָפּגעמאַכט, אַז מער וועט ער

גישט טראַכטן וועגן גרינדן קאָלאָניעס אין אַמעריקע, האָט ער צום סוף פון דער בראָשור צוגעגעבן, אַז זיין פּלאַן קען פּאַרווירקלעכט ווערן נאָר אין ארץ־ישראל.

אין סעינט־לואיס האָט ער דערווייל געעפנט אַ פּוץ־וואַרן געשעפט. די צייטן זיינען געווען גוטע, און אין אַ דריי־פיר יאָר אַרום האָט ער שוין געהאַט אָנגעקליבן אַ שיינע פּאָר טויזנט דאָלאָר. שבת האָט ער געהאַט דאָס געשעפט פאַרמאַכט.

ער האָט געחלומט צוריק אַוועקפאָרן קיין אייראָפּע אַזוי שנעל ווי ער וועט מאַכן אַביסל געלט. דערווייל איז ביי אים געשטאַרבן אַ זון. האָט ער באַלד געוואָלט אַוועקפאָרן מיט זיין גאַנצער משפּחה, נאָר זיין ווייב האָט אים צוגעזעדט, ער זאָל פאַרבלייבן נאָך אַ שטיקל צייט אין שטאָט, ווייל דאָרט איז זיי גוט געגאַנגען, מען האָט אים אויסגעהאַלטן זייער בכבודיק. פאָר אַ מוהלשאַפט, למשל, האָט מען אים געצאָלט אַ צען־צוואַנציק דאָלאָר (דאָס גאַנצע געלט פלעגט ער פאַרטיילן אויף צדקה).

ער האָט זיך געלאָזט איבערראַדן און איז פאַרבליבן אויף נאָך אַ יאָר אין סעינט־לואיס.

אין שטאָט איז אַבער אויסגעבראַכן אַ מגפה, וואָס האָט ביטער געטראָפן זיין הויז. דאָס איז געווען אין יאָר 1866 [24] און וואָלט די מגפה ניט געווען געקומען אַזוי פלוצלונג, איז ער זיכער, ער וואָלט זי געקענט אויסמיידן. ער וואָלט אפילו נישט געווען געראָפן קיין דאָקטאָר, ווייל זיי, די דאָקטורים, הרגענען אַוועק די קראַנקע דערמיט, וואָס זיי נעמען צו פונעם קראַנקן דאָס אייניציקע רעטונג־מיטל זיינס דערמיט, וואָס זיי פאַרבאָטן צו טרינקן וואַסער. ער אַבער האָט געוווסט, אַז „פאָר די כאָלערע קראַנקע איז דאָס זיכערסטע מיטל צו געבן צו טרינקען דעם חולה אַזוי פיל וואַסער און זויער־מילך, וויפיל ער ווייל. דערצו נאָך זאָל מען אים אייניוויקלען אין קאָלטע, נאַסע ליילעכער און דערנאָך אים אַרומוויקלען מיט קאַצן אָדער איבערבעטן!" אַזוי האָט ער זיך אַליין איבערצייגט אין אונגאַרן אין 1849, וועו אַ שפּיטאָל־דאָקטאָר האָט אויף אַזאַ אופן געהיילט די חלאים...

אַבער די כאָלערע מגפה אין סעינט־לואיס איז געקומען אַזוי פלוצלונג, אַז אין משך פון פיר טעג איז געשטאָרבן זיין זון, אַ יינגל פון ניין יאָר, און זיין פרוי. ער איז געבליבן אַן אַלמן מיט צוויי קינדער, אַ דערוואקסענע טאָכטער און אַ מיידעלע פון אַ יאָר זעקס.

בערמאַן האָט באַשלאָסן פאַרקויפן זיין געשעפט; ער האָט אפילו געקענט בלייבן שולדיק זיינע סוחרים אַ פּאָר טויזנט דאָלאָר, אַבער ער האָט געווסט, אַז זיי האָבן אים געטרויט נאָר דערפאַר, ווייל ער איז געווען אַ פרומער ייד, און ער האָט נישט געוואָלט, עס זאָל זיין אַ חלול־השם, מען זאָל דערנאָך זאָגן: „די פרומע זינד די גרעסטע שפּיצבובן" (ז. 33), און ער האָט באַצאָלט יעדן איינעם די חובות [25] און איז צוריקגעפאָרן קיין ניו־יאָרק. דאָ האָט ער גע־

פּרווט עפּענען אַ געשעפט, אָבער ס׳איז נישט געגאַנגען. פון די טויזנטער זיינען געוואָרן הונדערטער, און עס האָט זיך אים אפילו נישט איינגעפֿעבן צו קריגן אַ פּאַסיקע שטעלע. און נאָך דריי און אַ האַלב יאָר זיין אין ניו־יאָרק איז ער שוין געווען גרייט צו פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד. דאָס איז געווען אין יאָר 1870.

אינצווישן איז אים אויך זיין קליינע טאָכטער געשטאָרבן, און ער איז גע־בליבן מיט זיין אייניקער דערוואקסענער טאָכטער, אָבער עס איז אים אפילו נישט באַשערט געווען אויך זי צו פירן צו דער חופּה, ווייל ווי נאָר זי איז גע־וואָרן אַ כלה, האָט ער געמוזט פֿאַרלאָזן ניו־יאָרק.

„אָזוי בין איך געווען פּולע אַכצן יאָר אין אַמעריקע — שרייבט ער — אַן אומגליקלעכער אין דעם פּריין גליקלעכן לאַנד... פּינף טייערע קינדער מיט דער פרוי האָב איך צום קבר געפירט... אַכצן יאָר, די שענסטע יאָרן אינעם מענטשלעכן לעבן, פון מיין 24סטן יאָר ביז צום 42סטן האָב איך פאַר־לוירן אין אַמעריקע... און וואָס האָט מיך דאָרט געהאַט צוריקצוהאַלטן? איך בין שוין געווען פעסט אַנטשלאָסן אַמעריקע אויף אייביק צו פֿאַרלאָזן!״...

„און איידער איך פֿאַרלאָז אַמעריקע — פֿאַרענדיקט ער — וויל איך סומאַריש מיינע באַגעגענישן איבערגעבן. אַכצן יאָר בין איך געווען אין אַמע־ריקע. צו ערשט געאַרבעט אַלס ציגאַרעטן־אַרבעטער, דערנאָך האָב איך דריי יאָר געהאַט אַ ציגאַרן־געשעפט, דאָן בין איך געוואָרן אַ חזן, שוחט, מוהל, לע־רער, האָב געמוזט זיין אונטער־רב און פריידגער... אָזוי בין איך געווען אין זעקס קהילות רח״ש, האָב אין זעקס שטאָטן געווויינט, אַ 8־9 יאָר האָב איך דאָס אַמט אויסגעפירט מיט דער גרעסטער ערע און אַכטונג, אָבער עס האָט מיר נישט געפעלן... און איך מוז מודה זיין, אַז עס איז געווען אַ פעלער פון מיין זייט. (ז. 36 — 37).

ער דערציילט, אַז אַמאָל האָט אים ד״ר ראַפּאַל געפרעגט, פֿאַרוואָס ער ווערט ניט קיין פּריידיקער, האָט ער אים געענטפערט, אַז ער איז נישט באַ־האַוונט אין דעם; זאָגט ד״ר ראַפּאַל צו אים: „איר קענט אָזוי פיל, ווי אַלע אַנדערע פּריידיקער!״ און ער האָט אים גענומען לערנען, ווי אָזוי מען ווערט אַ פּריידיקער: „מען נעמט אַ פּסוק פון דער פּרשה לויט דער טעמע, וואָס מען וויל רעדן, און מען זוכט אַרויס אַ פּאָר מדרשים, וואָס זאָלן זיך צופּאַסן דערצו, מען גיט אַ שטיקל „יערת דבש״, אַ שטיקל „כד הקמח״ אד״גל, מען אַרבעט אַרום דעם ענין און דאָס איז שוין אַ פּריידיק״...

און כדי אים צו באַווייזן, ווי לייכט עס איז צו זיין אַ פּריידיקער, האָט ד״ר ראַפּאַל אים געגעבן צוויי ווייסע קראַוואַטן און האָט אים געזאָגט: „איצט זייט איר שוין אַ פּריידיקער!... (ז. 38 — 39).

אָבער בערמאַנ׳ען איז די פּראָפּעסיע נישט געפעלן געוואָרן, און ער פאַר־ענדיקט פּאַטעטיש וועגן זיין פֿאַרלאָזן אַמעריקע: „און מיט אַ פּאַרוונדעט האַרץ און מיט אַ געבראָכן געמיט, אָן פריינט, גאָנץ אַליין, מוז איך פֿאַרלאָזן דאָס

פּרייע גליקלעכע לאַנד אַמעריקע מיט אַ פּאָר הונדערט דאָלאָר און פּאָרן אין דעם אומציוויליזירטן אָרעמען אומגליקלעכן הייליקן לאַנד"...

„און אויב אַ טייל לעזער וועלן מיר פרעגן, צו וואָס האָב איך געשריבן די לאַנגווייליקע פּאָרגעשיכטע, מוז איך ענטפערן, ווייל איך וויל איבערגעבן מיין קאָלאָניזאַציע־פּלאַן אין ארץ־ישראל, ווייל איך פריער באַווייזן, אַז מיין פּלאַן איז נישט געווען באַשאַפן גלאַט פון דער לופטן. און דאָן, זאָל מען טאַקע זען פון מיין אייגענער געשיכטע, ווי אַזוי אַ גליקלעכער סוחר קען אין אַן אומגליק אַריינפאַלן. אָבער דורך מיין פּלאַן וועט אַ מענטש נישט קענען אַזוי שנעל פאַלן, ווי מען זעט עס אין אַמעריקע... כאָטש דאָרט זיינען פּאָראַן פּאָר־ברידערונגס־פּאַראיינען, וואָס לאָזן דעם מענטשן קיינמאָל נישט צו גרונט גיין, ווי דער „בני ברית", „ברית אברהם", „קשר של ברזל" (יעדער מענטש איז דאָרט, געווינלעך, פאַרשריבן אין איין אָדער אין מערערע חברות)"...[25].

„איך שליס נון מיין געשיכטע, אַכצן יאָר אַמעריקע, און איך בין פראָה דאָס איך זי לאָז בין!... (ז. 66).[27]

הערות

1. „מסעות שמעון" וועלט אָנגעגעבן בייַ פּריעדבערג „בית עקד ספרים", זייט 388, נר' 1499; צייטלין, „ביבליאָטעקי העבראיקא", זייט 30, אָנגעגעבן דאָס יאָר פון דרוק 1880, וואָס איז נישט ריכטיק.

ווי עס ווייזט אויס, האָט צייטלין געמיינט, אַז „מסעות שמעון" איז געווען אַ העברעישער ספר. רייזען (לעקסיקאָן I, 364) באַמערקט ריכטיק, אַז „מסעות שמעון" איז געשריבן אין ייִדיש. שטיצנדיק זיך אויף צייטלינס אינפאָרמאַציע — האָט ער גענומען, אַז עס זיינען פּאָראַן צוויי אויסגאַבעס. צייטלין האָט געמאַכט אַ טעות, וויל ער האָט דעם ספר נישט געזען און איז פּאַרפירט געווָארן פון דעם העברעישן טיטל.

2. איך דאַנק דער פּאַרוואַלטונג פון דער ביבליאָטעק, פּאָר אויסלייען מיר דעם דאָזיקן זעלטענעם בוך. אַן עקזעמפּלאַר פון „מסעות שמעון" געפינט זיך, אגב, אויך אין דער העברעישער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק אין ירושלים.

3. וועגן שמעון בערמאַן'ען האָט געשריבן גרשם באַדער אין „מדינה וחכמיה", ניו־יאָרק, 1934, זייט 144, און אין אַן אַרטיקל אין „יידישעס טאָגעבלאַט" פון 23סטן פעברואַר, 1922, און זלמן רייזען אינעם לעקסיקאָן (I, 364). רייזען גיט אָבער אָן, אַז בערמאַן איז געשטאָרבן אין קראָקע. מסתמא האָט ער עס גענומען פון גרשם באַדערס אַרטיקל אין „יידישעס טאָגעבלאַט", אָבער גרשם באַדער אַליין האָט דערנאָך אין זיין „מדינה וחכמיה" אויסגעבעסערט דעם טעות און ער גיט אָן, אַז לויט ווי י. טריוואקס האָט אים געשריבן, איז ער געשטאָרבן אין טבריה. זע באַמערקונג 7.

אינעם אינהאַלט־פאַרצייכעניש וועלט אָנגעגעבן: המלצות, הקדמה, פּאַררעדע אין צוועק דעם ספר — I = V; אייגלייטונג אונד ביאָגראַפּיע דעם פערפאַסערס 1=16; דער ערשטער אנזיעדלונג פעראיין אין קראקא — 16 = 18; רייזע נאָך אַמעריקא, II אנזיעדלונגס פעראיין אין נעוויאָרק — 18 = 22; אין צינצינאטי, III אנזיעדלונגס פעראיין, וואָס אויס איין מענש אין אַמעריקא וועלדן קאָן — 23 = 29; פיער יאהרע אין סאנטלואיז, גליק אונד אומגליק — 30 = 36; 18 יאהרע

אין אַמעריקא, סאַמאַרישע בעגעגנחייטען — 37 = 41 ; אבריזע פאן אַמעריקא, אין לאָנדאָן, פּאַריז אונד בערלין — 42 = 51.

4. נעמט אַרום די יאָרן: פון זיין געבוירן ווערן, בערך 1820, ביז 1852, ווען ער איז אָנגעקומען קיין אַמעריקע, און זיינע 18 יאָר אין לאָנד ביז 1870, ווען ער איז אָפּגעפאָרן פון אַמעריקע.

5. נעמט אַרום די יאָרן פון 1870, ווען ער איז געווען אין לאָנדאָן, פּאַריז, בערלין און אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל (אין יאָר תרל"א, פּרשת נח, אָפּגעפאָרן פון טריעסט קיין ארץ־ישראל), ביז זיין טויט, 1884 (געשטאָרבן, כ"א טבת, תרמ"ד, 26סטן יאַנואַר, 1884 אין טבריה).

6. דוד שוב ברענגט אין זיין אַרטיקל, „תולדות הישוב בגליל העליון" (לוח ארץ־ישראל פון לונץ, 1912-1913, 135), אז „אַ חברה ישוב ארץ־ישראל איז געגרינדעט געוואָרן נאָך פּאַרן יאָר תרל"ח (1878) דורך אַ מענטש, וואָס איז געקומען פון אַמעריקע, ר' שמעון בערמאַן איז געווען זיין נאָמען, און ער האָט געמאַכט פּראָפּאַגאַנדע צווישן די ארץ־ישראל יידן פּאַר לאַנד־אַרבעט. ער האָט אויך פּאַרפאַסט אַ קליין ספרל וועגן דעם אויף דער ערעדטער שפּראַך מיטן נאָמען „מסעות שמעון". ער באַשרייבט דאָרט זיין קאָלאָניזאַציע־פּראָיעקט און גיט אויך אַ פּולן איינהאַלט... און איך מוז מודה זיין, אַז צווישן אַנדערע זאַכן, וואָס האָבן מיך מעורר געווען צו חיבת ארץ־ישראל און צום ישוב, האָט אויך נישט קיין קליינעם חלק געהאַט דאָס דאָזיקע ספרל, וואָס איך האָב דעמאָלט געליינט"...

אויך יערי־פּולסקין, אינעם „ספר היובל למלאת תשעים שנה ליסוד פתח תקוה", תל־אביב, תרפ"ט, זייט 6, דערמאָנט די חברה „ישוב ארץ־ישראל", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן פון שמעון בערמאַן.

זע אויך ד. ווייניריב „יסודות הציונות ותולדותיה" אינעם „תרביץ", ירושלים, שנה ח' ספר א', תרצ"ז, זייט 102.

גרשם באַדער שריבט אין זיין שוין דערמאָנטן אַרטיקל, אַז ער האָט געזען ר' שמעון בערמאַן אין קראָקע שבועות ביינאַכט צו „תיקון ליל שבועות" אין ר' אייזיק ר' יעקעלעס שול. בערמאַן האָט דעמאָלט געהאַלטן אַ פּייערדיקן ווויכוח מיט די יידן, און ער האָט געוואָלט, אַז די יידן זאָלן גרינדן קאָלאָניעס אין ארץ־ישראל.

בערמאַן האָט אויך געשריבן וועגן ארץ־ישראל אין דער דעמאָלטדיקער העברעישער פּרעסע. אַזוי איז פון אים פּאַראַן אַ בריוו אין „המגיד" פון תרמ"ב (1882, נר' 24, זייט 195) וועגן ארץ־ישראל, ווו עס שטייט אָנגעשריבן אויף דייטש „שמעון בערמאַן, ירושלים". אויך אין „חבצלת", ד' תמוז, כ"א אדר שני, תרמ"ג (1883) איז פאַראַן פון אים אַ בריוו.

7. אין דעם העברעישן חמלצה־בריוו פון דעם קראָקעווער רב ר' שמעון סופר פון י' סיון, תרל"ט (1879) ווערט צווישן אַנדערן געזאָגט, אַז הגם ער האָט נישט געהאַט קיין צייט אַריינצוקוקן אינעם ספר, דאָך ווייסט ער, אַז דער ציל פון מחבר איז צו דערוועקן די יידן פאַר ישוב ארץ הקדושה... און אַז ער האָט געזען בריוו פון די גאונים ר' אליהו גרוידיצער און ר' הירש קאַליישער, וועלכע האָבן געלויבט דעם מחבר...

ר' שמעון סופר איז געבוירן געוואָרן אין 1821, אין פּרעשבורג. פון יאָר 1860 געווען רב אין קראָקע, געשטאָרבן אין 1883 אין קראָקע.

ר' אליהו (גוטמאַכער) גרוידיצער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1796 אין באָרעק (פּויזן), געשטאָרבן אין יאָר 1874, אין גרעץ. אויף זייט 6 איז אויך געדרוקט אַ בריוו פון ר'צבי הירש קאַליישער פון טאָרן, פון יאָר תרל"ח (1875), וואָס ער האָט געשריבן צו ע. הילדעסהיימער און נייטאָן (?) וועגן בערמאַנען. פון דעם בריוו ווערן מיר געווויר, אַז בעת ר' שמעון האָט געווויזט אין טבריה, האָט ער

געוואָלט גרינדן אַ בית־מדרש פֿאַר תורה און עבודה צוזאַמען, און אַ יידישע קאָלאָניע. אַבער צוליב פֿאַרשיידענע סיבות האָט ער געמוזט פֿאַרלאָזן דאָס לאַנד און פֿאָרן אַהיים קיין פּעסט. איצט וויל ער דרוקן אין בערלין אַ ספר „וועגן אַלץ וואָס זיינע אויגן האָבן געזען (געמיינט זיין „מסעות שמעון") ... און אויך דעם פֿלאָן, וואָס ער האָט אויסגעאַרבעט ווי אַזוי צו קאָלאָניזירן יידן" ...

אויף זייט זיבן איז אויך געדרוקט אַ בריוו פון ר' צבי הירש קאַלישער פון אַ פּריערדיקער דאַטע, פון ג' סיון, תרל"ד (1874). פון דעם בריוו וועלן מיר געווויר, אַז ר' שמעון האָט געהאַט אויסגעאַרבעט אַ ענטויען פֿלאָן וועגן קויפן באָדן אין ארץ־ישראל, און אַז ער האָט אויך וועגן דעם ענין געהאַט געשיקט אַ בריוו צום גריידיצער און קראָקאָווער רב.

הרב צבי הירש קאַלישער, געבוירן אין יאָר 1795 אין ליסע, געשטאָרבן אין יאָר 1874 אין טאָרן. אין „חמגיד", 1871 (תרל"א), נר' 3 (זייט 3) שרייבט ר' צבי הירש קאַלישער אַן אויפרוף וועגן דער טריקענעניש און היישעריק, די צוויי מגפות פון וועלכע מען האָט דעמאָלט געליטן. אינעם אויפרוף פֿאָרופט ער זיך אויף צוויי בריוו, וואָס ר' שמעון בערמאַן האָט צו אים געשריבן. קאַלישער זאָגט, אַז ר' שמעון בערמאַן איז געווען אַ פֿאָר יאָר אין אַמעריקע און ציטירט זיינס אַ בריוו. צווישן אַנדערן: „איך האָב אַוועקגעוואָרפן אַלע גליקן און תענוגים פון עולם־הזה אין אַמעריקע, האָב אויסגעגעבן אַ סך הוצאות און בין געקומען אַהער, און האָב געפונען דאָס לאַנד בריוו און גרויס, און ס'איז נישטאָ ווער עס זאָל אַרבעטן. די אַראַבער זיינען גוט צו אונדז און פֿאָר דריי פּיאַסטער לוין, וועלן זיי אַרבעטן אַ גאַנצן טאָג"... בערמאַן דערציילט אויך אין בריוו, אַז ער האָט אָנגעהויבן צו טאָן וועגן קאָלאָניזאַציע ענינים, אַבער ער האָט זיך אָנגעשטויסן אויף גרויסע שוועריקייטן.

8. די חברה האָט געהייסן אויף דויטש:
.Selbststaendiger Palestina Colonisation Verein

9. ר' בעריש מויזל איז געווען קראָקאָווער רב, געבוירן בערך אין יאָר 1800, געשטאָרבן אין ווּאַרשע אין 1870, געווען אַן איידעם פונעם גביר ר. שלמה באָרנשטיין פון ווויליטשקע, געהאַט אַ שטיק ציַיט אין קראָקע אַ באַנק־חויז „מויזל עט באָרנשטיין", אויך געפירט אַ גרויסן עקספּאָרט האַנדל קיין דויטשלאַנד, געווארן רב אין קראָקע אין יאָר 1832.

10. אין דער אמתן איז לויט דער פֿאַראַרדנונג פון יאָר 1789 און דאָן דורכן הויף־דעקרעט פון יאָר 1805 געווען דערלויבט יידן צו קויפן ווירטשאַפֿט בתנאי זיי זאָלן דעם באָדן אַליין באַאַרבעטן. זע פּ. פּרידמאַן:
Die Geschichte der Juden in Galizien im Kampfe um Ihre Gleichberechtigung 1848-1868, Frankfurt a. M. 1929, 17.

11. לאָיאָ קאָשוט Kossuth איז געווען אַן אונגאַרישער פֿאָטריאָט, געבוירן אין 1802, געשטאָרבן אין 1894. אין יאָר 1848 אַרגאַניזירט אַן אויפֿשטאַנד קעגן דער עסטרייכישער רעגירונג, וועלכע איז בלוטיק אונטערדריקט געווארן מיט דער מילי־טעריישער הילף פון צאַרישן רוסלאַנד.

12. אַדאָלף לעוויצקי איז געווען אַ פֿאָזענער ייד. ער איז באַשטימט געווארן פֿאַרן דירעקטאָר פון דער ידישער פֿאָלקס־שול אין קוזמיר, וואָס די קראָקאָווער קהילה האָט אָנגעוינדעט. געשטאָרבן אין יאָר 1860. זע:
.Dr. M. Balaban, Dzieje Zydow w Galicyi, Lwow 1915, 114, 191

13. מיניסטער איז געווען באַך. אין יאָר 1851 האָט באַך געענדערט זיין ליבע־ראַלע שטעלונג לגבי די יידן, און אויף אַ זיצונג פון מיניסטאַרן־ראַט, איז ער ארויס־געטראָטן פֿאַר דעם, אַז מען זאָל אָפּשאַפן די גלייכבאַרעכטיקונג פון יידן.

14. אין דער זעלביקער ציים האָבן אויך יידן פון אַנדערע קהילות געפֿלאַנט גרינדן קאָלאָניעס אין גאַליציע, ווי, למשל, אין בראָד. זע: M. Weissberg, M. G. W. J. 1913, 741-742. דאָרט איז אָפּגעדרוקט אַן אויפרוף מכח גרינדן יידישע קאָלאָניעס אין גאַליציע, געשריבן פון מאיר קאליר פון בראָד.

זע אויך דעם פּראָיעקט פון סאמבראָער רב שמואל דייטש, וואָס ער האָט צוגעשטעלט וועגן קאָלאָניזירן יידן.
Dr. M. M. Gelber: Aus Zwei Jahrhunderten, Wien, 1924, 105-111

דאָס מיניסטעריום אין ווין האָט אָבער דעם דאָזיקן פּראָיעקט נישט באַשטעטיקט.

15. ווי באַלאַגאַן גיט אַן, איז לעוויצקי געשטאַרבן מיט אַ סך יאָרן שפּעטער און נישט אין קיין קור־אָרט.

16. ד"ר מאָריס יעקב ראַפֿאַל, געווען אַ חאָבי אין ניו־יאָרק אין דער שול „בני ישורון". געבוירן אין יאָר 1798 אין שטאָקהאָלם, געשטאָרבן אין ניו־יאָרק דעם 23סטן יוני, 1868. זיין פּאָטער איז געווען אַ באַנקיר. ראַפֿאַל איז געווען אַ מחבר פון אַ סך ספּרים, אין יאָר, 1849 איז ער געקומען קיין ניו־יאָרק, געווען רב ביז 1866. געווען טעטיק אויף פֿאַרשיידענע געזעלשאַפֿטלעכע געביטן. פֿרויסגעטראַכטן קקגן דעם באַקאַנטן דמשקער עלילת־דם.

17. ד"ר י. ליסער, געבוירן אין יאָר 1806 אין נייקירכן, דייטשלאַנד, ווען ער איז אַלט געווען אַכצן יאָר, איז ער געקומען קיין אַמעריקע (1824). אין יאָר 1829 געווארן רב אין דער שול „מקוה ישראל" אין פילאַדעלפֿיע, געדרוקט סדורים און מחזורים מיט אַן ענגלישער באַזעצונג. אויך אַרויסגעגעבן דעם „אָקסידענט" (זע ווייטער), געשטאַרבן אין יאָר 1868.

18. די וואַלן זיינען פֿאָרגעקומען דעם 2טן נאָוועמבער, 1852. פֿאַר פּרעזידענט איז אויסגעווײלט געווארן פראנקלין פּיערס.

19. לויט ווי י. ד. אייזנשטיין גיט אַן אין „אוצר זכרונותי" (ז. 30), איז די ערשטע קהילה „בני ישראל" געגרינדעט געווארן אין יאָר 1824. אין יאָר 1835 איז געגרינדעט געווארן אַ צוויטע שול מיטן נאָמען „בני ישורון".

20. לויט ווי ליסער גיט אַן אין „אָקסידענט", באַנד XV נר' 6, (סעפּטעמבער, 1857, ז. 277-283) האָט בערמאַן געווינט אין 323 מעין סטריט.

21. זע ש ט י י נ ב ע ר ג אין דעם זעלביקן „יאָרבוך".

22. זיין נאָמען איז געווען G. Kursheedt דער באַוווסטער יהודה טורא האָט אים געמאַכט פּאַר אַ מיסגליד אין דער עקזעקוטיווע צו פֿאַרוואַלטן מיט זייַנע צדקה־פּאָנדן, געווען פֿאַראינטערעסירט אין בויען די טוראַ־הייזער אין א"י, געווען סעק־רעטאַר פון „אליאנס" אין אַמעריקע. זע:
Publications of American Jewish Historical Society, Vol. 13, 104-19, 121-128, Vol. 31, 274.

זע אויך: Jewish Messenger, Vol. 13, 121.

23. צווישן די יאָרן 1897-1855 האָבן זיך געגרינדעט פֿאַלגנדיקע קהילות אין סינסינעטי: „עדת ישראל", „אחבת חסד" און „שארית ישראל".

24. אין דער ענציקלאָפּעדיע פון דער היסטאָריע פון סאַנט־לואיס, צווייטער באַנד, ז. 681-683 ווערט אָנגעגעבן, אַז אין סעינט־לואיס איז אויסגעבראָכן מערערע מאָל כאָלערע־מגפות. אַזוי, למשל, אין די יאָרן 1849, 50, 51 און 1852, דאָס האָבן אַהין געבראַכט די אומיגראַנטן.

אין יאָר 1865 איז ווידער אויסגעבראָכן אַ גרויסע כאָלערע־מגפה, און אין אַ יאָר שפּעטער (אין דעם יאָר, וואָס בערמאַן דערמאָנט) זיינען 629 מענטשן דערפון געשטאָרבן.

25. דער מחבר בעט זיך ביים לעזער, ער זאָל אים מוחל זיין, וואָס פון דער געשיכטע פון די קאָלאָניזאַציע־פּלענער איז ער גאָר ערויף אויף די געשיכטעס פון זיין פּערזענלעכן לעבן. ער האָט עס טאַקע גאָר נישט געוואָלט טאָן, נאָר די פּעדער האָט אים געפּירט דערצו, ווייל, וואָלט ער אויסן געווען בלויז צו דערציילן זיין ביאָגראַפּיע פון זיין פּיר יאָר זיין אין סעינט־לואיס, וואָלט דאָס אַליין שוין געווען אַ שיינע געשיכטע...

26. דער אָרדן „בני ברית" איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1843, „ברית אברהם" אין 1859, „קשר של ברזל" אין 1860) דער אינדעפּענדענט אָרדן „ברית אברהם" איז אָרגאַניזירט געוואָרן ערשט אין יאָר 1887.

27. שמעון בערמאַן האָט געזאָלט אָפּפּאָרן פון ניו־יאָרק — שרייבט ער — אין יאָר 1870, באַלד נאָך פּסח, כדי צו זיין ביי מאַנטעפיאָרן אין לאָנדאָן און ביי אַל־בערט קאָהן אין פּאַריז (א. קאהן איז געבוירן געוואָרן אין פּרעסבורג, אין יאָר 1814, געשטאָרבן אין 1877; אין יאָר 1839 געוואָרן אויפּזעער פון באַראָן דזשוויסס ראָט־שילדס פילאַנטראָפּישע אַנטשטאַלטן, געווען אין ארץ־ישראל אין די יאָרן 1854, 1856, 1859 און דאָרטן געגרינדעט אַ סך אַנשטאַלטן. אויך געווען אַ מיטגליד פון צענט־ראַל קאָמיטעט פון אליאנס אין פּאַריז) צו פּועלן ביי זיי, זיי זאָלן אים אונטערשטיצן אין זיין אַלט־נייעם קאָלאָניזאַציע־פּלאַן אין ארץ־ישראל, נאָר צוליב פּאַרשוידענע סיבות איז בערמאַן אָפּגעפּאָרן פון אַמעריקע ערשט (חודש סיון, תר"ל) דעם 15טן יולי, 1870.

וועגן שמעון בערמאַנס נסיעה קיין לאָנדאָן, פּאַריז, בערלין, טריעסט און ארץ־ישראל וועלן מיר שרייבן, ווי מיר האָבן שוין אָנגעווייזן פון אָנפאַנג פון אונדזער אַרבעט, ביי אַן אַנדער געלעגנהייט, וויל דאָס אַלץ האָט שוין אַ שייכות צו זיין פּראָיעקט; צו גרינדן אַ קאָלאָניזאַציע־געזעלשאַפט אין ארץ ישראל.

ל. סילווער

די געשיכטע פון דעם יידישן ישוב אין אָלבאַני, ניו־יאָרק

געווידמעט דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין פאָטער — יעקב.

דעם 22סטן יולי, 1936, האָט די שטאָט אָלבאַני געפייערט דעם 250 יאָריקן יוביליי, זינט גאָווערנאָר טאָמאָס דאָנגאַן האָט אַרויסגעגעבן דעם באָווסטן „דאָנגאַן טשאַרטער", און פאַרוואָנדלט אָלבאַני אין אַ שטאָט.

יידן זיינען געקומען קיין אָלבאַני מיט 28 יאָר פריער, איידער אָלבאַני איז נאָך געווארן אַ שטאָט.

אָלבאַני, וואָס איז די הויפט־שטאָט פון דעם גרעסטן שטאָט פון די פאַראייניקטע שטאַטן, געפינט זיך אויף דער מערב־זייט פון דעם האָדסאָן טייך, און ווערט פאַררעכנט אָלס איינע פון די עלטסטע שטעט פון גאַנץ אַמעריקע. אין יאָר 1524 האָט שוין דער באָווסטער איטאַליענישער רייזענדער, וואָס איז געווען אין דינסט פון די פראַנצויזן, זשיאוואטא וואַראַצאַנאַ, געמאַכט אַ רייזע אויפן האָדסאָן טייך, און איז צוגעקומען צום פונקט, וווּ עס שטייט די היינטיקע אָלבאַני. אין יאָר 1540 איז אויפן זעלביקן פלאַץ אויסגעבויט געווארן פון די פראַנצויזן אַ רייַ האַנדלס־פונקטן, וווּ די אינדיאַנער פלעגן ברענגען פאַרקויפן פעל און פוטער.

דער ארגאַניזירטער ישוב אין אָלבאַני האָט זיך אָנגעהויבן נאָך דעם, ווי דער ענגלענדער הענריק האָדסאָן, וואָס איז געשיקט געווארן פון האָלאַנד צו געפינען אַ נאַנטן וועג צום אָריענט, איז אין יאָר 1609 געקומען אויפן טייך, וואָס טראָגט זיין נאָמען. ער האָט געמאַכט זיין רייזע ביז אָלבאַני און זיך אומגעקערט צוריק.

דער רעזולטאַט פון האָדסאָנס רייזע איז געווען, אַז עס איז געגרינדעט געווארן אַ נייע קאָלאָניע „ניי־האָלאַנד", וואָס איז געווען אונטער דער אויפזיכט פון דער „האָלענדישער וועסט אינדיעס קאָמפּאַניע".

אויף דעם פלאַץ, וווּ עס געפינט זיך די היינטיקע אָלבאַני, זיינען געגרינדעט געווארן דריי ישובים. די פעסטונג פאָרט־אָראַנדזש, ביוווּרוויק און רענסעלערוויק. פאָרט־אָראַנדזש און ביוווּרוויק זיינען געווען אונטער דער אויפזיכט פון דער האָלענדישער וועסט אינדיעס קאָמפּאַניע, און רענסעלערוויק האָט באָלאַנגט צו אַ רייכן דימאנטן־הענדלער פון אַמסטערדאַם קיאל וואן רענסעלער.

די ישובים* זיינען געווען אונטער דער אויסזיכט און יוריסדיקציע פון דער האָלענדישער אינדיעס קאָמפּאַניע ביז דעם יאָר 1664.

---

* חוץ רענסעלירוויק.

אין יאָר 1664 איז די קאָלאָניע אַרונטערגעפאַלן אונטער ענגלאַנד. דער ענגלישער קעניג, טשאַרלס דער צווייטער, האָט עס געשענקט זיין ברודער דזשיימס, דעם פירשט פון יאָרק און אָלבאַני*. לכבוד אים איז אין נייַ־אַמסטערדאַם געביטן געוואָרן אויף ניו־יאָרק, פאָרט־אָראַנדזש און ביוועריוויק אויף אָלבאַני.

אין יאָר 1686 איז אָלבאַני פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאָט**, און מיט הונדערט און עלף יאָר שפּעטער (אין יאָר 1797) איז אָלבאַני אויסגעקליבן געוואָרן צו זיין די הויפּט־שטאָט פון ניו־יאָרק סטייט, און פון דעמאָלט אָן האָט אָלבאַני אָנגעהויבן צו פאַרנעמען אַן אָנגעזעענעם פלאַץ אַלס איינע פון די וויכטיקסטע שטעט פון לאַנד.

אין 17טן י. ה. איז דער הויפּט־האַנדל פון דער קאָלאָניע געווען מיט פעל און פוטערוואַרג, וואָס מען פלעגט אויסקויפן בייַ די אינדיאַנער און עס עקספּאָרטירן קיין אייראָפּע. די וויכטיקסטע צענטערס פון דעם פעל־ און פוטער־האַנדל פון דער קאָלאָניע זיינען געווען פאָרט־אָראַנדזש און ביוועריוויק (אָלבאַני). באַזונדערס איז דאָרט אָנגעגאַנגען אַן האַנדל מיט די טייערסטע פעל פון יענער צייט —די ביבער־פעל, און דערפאַר טאָקע האָט יענער פלאַץ געהייסן ביוועריוויק.

איז דעריבער קיין וווּנדער ניט, וואָס דעם 29סטן נאָוועמבער, 1655, אין גאַנצן מיט אייַן יאָר שפּעטער, ווי יידן זיינען אין אָלגעמיין געקומען קיין נייַ־האָלאַנד, האָבן אברהם דע לוצענאַ, סאַלוואַדאָר דאנדראדא און יעקב קאָהין, דערלאַנגט אַ פּעטיציע צום דירעקטאָר פון דער קאָלאָניע, פּעטער סטייוועסענט, אַז ער זאָל זיי דערלויבן צו האַנדלען אין פאָרט־אָראַנדזש און אויפן דרום־טייך***. אין דער פּעטיציע האָבן זיי געבעטן ניט בלויז פאַר זיך אַליין, נאָר אויך „פאַר די אַנדערע פון דער יידישער נאַציע, וואָס ווויינען דאָ אין שטאָט". אין דער פּעטיציע האָבן זיי אויך אָנגעוויזן, אַז די וועסט־אינדיעס קאָמפּאַניע, די בעלי־בתים פון דער קאָלאָניע, האָבן נאָך דעם 15טן פעברואַר, 1655 געהאַט באַשלאָסן, אַז יידן זאָלן האָבן דאָס רעכט אַרומצופאָרן און האַנדלען איבער דער גאַנצער טעריטאָריע, „וואָס ליגט אונטער דער יוריסדיקציע פון דער רעגירונג פון נייַ־האָלאַנד". שטיצנדיק זיך אויף דעם באַשלוס פון דער האָלענדישער וועסט־אינדיעס קאָמפּאַניע, האָבן די יידן פאָרלאַנגט פון סטייוועסענט, אַז ער זאָל ניט מאַכן קיין שוועריקייטן, און זיי לאָזן פריי האַנדלען אין די וויכטיקע האַנדל־פונקטן פון דער קאָלאָניע[1].

---

* שפּעטער איז ער געוואָרן קעניג פון ענגלאַנד, אונטערן נאָמען דזשיימס דער 2טער.

** טאַמאַס דאָנגאַן, דער גענעראַל פון דער קאָלאָניע פון די יאָרן 1682 ביז 1688, האָט אין יאָר 1686, ערויסגעגעבן אַ טשאַרטער צו אָלבאַני אין נאָמען פון דעם ענגלישן קעניג דזשיימס דער צוויייטער, און מיט דעם פאַרוואַנדלט אָלבאַני אַלס אַ שטאָט.

***פאָרט־אָראַנדזש איז די היינטיקע אָלבאַני, און דער דרום־טייך, איז דער היינטיקער דעלאַוואַר טייך.

פּעטער סטייוועסענט, דער זון פון אַ קאלוויניסטישן גלח אין האָלאַנד, וואָס איז געוואָרן דער הערשער פון ניי־האָלאַנד, האָט שוין געהאַט אַרויסגעוויזן זיין אומצופרידנהייט און פיינטלעכע געפילן צו די יידן באַלד ביי זייער אָנקומען. ניט בלויז צו די יידן האָט דער דירעקטאָר פון ניי־האָלאַנד זיך באַצויגן אַזוי פיינטלעך, ער האָט אַזוי גוט אויך פאַרפאָלגט די אָנהענגער פון די אַנדערע קריסטלעכע סעקטעס. נאָך אין די פערציקער יאָרן האָט פאָסירט אַ פאַסירונג אין ניי־האָלאַנד, וואָס האָט אויפגעשטורמט די קאָלאָניע. סטייוועסענט האָט שטאַרק פאַרפאָלגט די קווייקערס, און עס איז געקומען אַזוי וויט, אַז ער האָט געהייסן אַ קווייקער, מיטן נאָמען ראָבערט האָדזשסאָן, אַן ענגלענדער, פאַרוואָס ער האָט געוואָגט צו פּריידיקן די לערע פון די קווייקערס צו אַ גרופּע קינדער, אַז מען זאָל אים דערפאַר צובינדן צו אַ וואָגן און פירן אין ניי־אַמסטערדאַם. נאָכדעם איז ער פאַרמשפּט געוואָרן צו באַצאָלן אַ שטראָף פון זעקס הונדערט גילדערס, אָדער צו ווערן אַרעסטירט אויף צוויי יאָר שווערע אַרבעט צוזאַמען מיט די שקלאַפן. האָדזשסאָן האָט זיך אַנטזאָגט צו אַרבעטן, ווי אויך צו באַצאָלן די סומע געלט. דאָס האָט נאָך מער אַריינגעבראַכט אין כעס סטייוועסענט און ער האָט אים געהייסן צובינדן צו אַ בוים און שמייסן, מען האָט אים דריי מאָל געשמיסן, און צום סוף האָט ער געהייסן, אַז מען זאָל אים בינדן די הענט און פאָר די הענט צובינדן אים אויף אַ בוים און אַזוי זאָל ער הענגען. די האָנדלונג האָט אַרויסגערופן אַ פראָטעסט אין דער קאָלאָניע, און די קאָלאָניסטן האָבן געבעטן סטייוועסענט, אַז ער זאָל אים באַפרייען. צום סוף האָט אים סטייוועסענט אַ קראַנק אָפּגעשיקט קיין ראָוד־איילאַנד. אַזוי זיינען אויך פאַרפאָלגט געוואָרן די מענאָניטעס* און אַנדערע אָנהענגער פון דער ניט־אָפּיציעלער קירכע.

סטייוועסענט איז געווען פון די מענטשן, וואָס האָבן ניט געקענט דולדן קיין אַנדערש־גלויביקע און קיין אַנדערש־דענקנדיקע מענטשן, ווי ער האָט געגלויבט און געדענקט. דערצו האָט ער נאָך שטענדיק מורא געהאַט, אַז די ניי־אָנגעקומענע פרעמדע וועלן קאָנקורירן מיט די האָלענדער. אויב ניי־אַמסטערדאַם, וואָס איז געלעגן ביי דעם ים־האָפן און אויפן וועג צווישן די קאָלאָניעס פון ניי־ענגלאַנד און ווירדזשיניאַ, איז דעריבער אויפגעקומען אין ניי־אַמסטערדאַם אַ גרעמישטער עלעמענט, וואָס סטייוועסענט האָט זיך שוין ניט געקענט העלפן. האָט ער אָבער געוואָלט אונטער אַלע אומשטענדן פאַרהיטן, אַז דער צווייטער וויכטיקער טייל פון דער קאָלאָניע אין צפון, פאַרט־אָראַנדזש, וואָס ליגט אָן דער זייט, און קען אויסמיידן די ניי־אָנגעקומענע אין דער קאָלאָניע, זאָל

---

* די מענאָניטעסן זיינען געווען די אָנהענגער פון דעם גלח מענא סימאָנס, וואָס זיינען געווען קעגן מיליטאַריזם, חאָבן ניט געמאַרט שווערן, און האָבן אַנער־קענט בלויז די ביבל אַלס די העכסטע אויטאָריטעט, וואָס זיי האָרפן פאָלגן. אין ניו־האָלאַנד האָבן זיי אַהאַט געגרינדעט אַ מין רעליגיעזע קאָמונע.

בלייבן האָלענדיש ריין, דאָרטן זאָלן ניט זיין קיין אַנדערש־גלויביקע און קיין קאָנקורענטן צו די האָלענדער אין דעם פעל־האַנדל.

סטייוועסענט האָט אָבער ביידע זאַכן ניט געקענט פאַרמיידן. פאָרט־אָראַנדזש איז אין יענער צייט געווען אַ צוּ־וויכטיקער האַנדלס־צענטער פון פעל און פוטער, אַז קיין פרעמדע זאָלן דאָרט ניט קומען, און אַזוי זענען מיר טאַקע, אַז גאָר אינגיכן איז פאָרגעקומען אין פאָרט־אָראַנדזש אַ צוזאַמענשטויס מיט די לוטעראַנער.

פאָרט־אָראַנדזש איז דעמאָלט געווען אונטער דער אויפזיכט פון אַ וויצע־דירעקטאָר מיטן נאָמען דע דעקער, וואָס האָט נאָך געהאַט אַריבערגעשטיגן סטייוועסענט אין אומטאָלעראַנץ און ענגהאַרציקייט צו אָנהענגער פון די אַנ־דערע סעקטעס פון קריסטלעכן גלויבן.

די לוטעראַנער פון פאָרט־אָראַנדזש האָבן אָנגעהויבן פירן זייער רעליגיעזן דינסט אין פריוואָטע הייזער. אָזאַ זאַך איז אָבער פון די גלחים פון דער רע־פארמירטער קירכע באַטראַכט געווארן פאַר אַ זינד, און דע דעקער האָט עס באַטראַכט אַלס אַ פאַרברעכן קעגן דעם געזעץ, און דערי־בער האָט ער גלייך אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, וואָס האָט פאַרבאָטן יעדע פאַרזאַמלונג פון די לוטעראַנער. אָבער די לוטעראַנער האָבן זיך ניט געוואָלט צוהערן צו דע דעקערס באַפעלן, און האָבן זיך ווייטער פאַרגעזעצט זייערע פאַרזאַמלונגען און רעליגיעזן דינסט אין זייערע פריוואָטע הייזער. זיי האָבן געהאַלטן, אַז דע דעקער האָט ניט אַזויפיל מאַכט, וואָס זאָל קענען אַרויסגעבן באַפעלן, וואָס האָבן צו טאָן מיט רעלי־גיעזע ענינים. דע דעקער האָט אויך ניט געשווּיגן. ער איז אי־בערגעפאָלן די פאַרזאַמלונגען פון די לוטעראַנער און האָט זיי אַלעמען אַרעסטירט[2].

אָט־די פאַסירונג איז פאָרגעקומען גראָד אין דער זעלביקער צייט, וועו די יידן האָבן פאַרלאַנגט די דערלויבעניש צו האַנדלען אין פאָרט־אָראַנדזש, און האָבן גלייך געקראָגן אַ שאַרפן ענטפער פון סטייוועסענט, אַז אין פאָרט־אָראַנדזש קענען זיי ניט האַנדלען, און זיי זאָלן דאָרט גאָר אין גאַנצן ניט קומען.

כדי צו קאָנען האַנדלען אין פאָרט־אָראַנדזש, האָט מען דאָרט געמוזט זיין אַ בירגער, און כדי צו מאַכן שווערי־קייטן פאַר פרעמדע, אַז זיי זאָלן ניט קענען ווערן קיין בירגער, האָט מען אָנגענומען, אַז צו זיין אַ בירגער אין פאָרט־אָראַנדזש מוז מען פאַרמאָגן דאָרט אומבאַוועגלעכע אייגנטום (ריעל־עסטייט). אויסער דעם, האָט מען אָלע בירגער אינגעטיילט אין צוויי קאַטעגאָריעס: „גרויס־בירגער" און „קליין־בירגער", און דערבי באַפעסטיקט מיט אַ געזעץ, אַז בירגער קענען זיין בלויז יענע, וואָס זיינען מיטגלידער פון דער רעפאָרם־קירכע. צו דעם קלאַס פון „גרויס־בירגער" האָבן געמעגט בלויז באַלאַנגען מיליטערישע באַאַמטע, גלחים פון דער רעפאָרם־קירכע און זייערע קרובים און אָנדערע „חשובע" בירגער, וואָס זיינען פון דירעקטאָר אָנערקענט געווארן אלס פאַסיקע פאַר דעם קלאַס, און וואָס האָבן געצאָלט 50 גילדענס אַ יאָר צו דעם בירגער־מייסטער. צו די „קליין־בירגער" האָבן געקענט באַלאַנגען בלויז אָזוינע, וואָס

האָבן שוין דאָרט געווויינט אַ יאָר מיט זעקס וואָכן, אויך די יעניקע, וואָס האָבן חתונה געהאַט מיט אַ דאָרטיקן בירגער, הענדלער און בעלי־מלאכות, וואָס האָבן געצאָלט 20 גילדענס אַ יאָר צום בירגער־מייסטער.

בלויז מיטגלידער פון די גרויס־בירגער האָבן געמעגט פאַרנעמען אַמטן, און זייער פאַרמעגן האָט מען קיינמאָל ניט געטאָרט קאָנפיסקירן. די קליין־בירגער האָבן געמעגט באַלאַנגען צו די צעכן פאָר בעלי־מלאכות און גילדעס פאָר סוחרים[3].

וועז די יידן האָבן געקראָגן פון סטייוועסענטן דעם נעגאַטיוון ענטפער אויף זייער בקשה צו דערלויבן זיי האַנדלען אין פּאָרט־אָראַנדזש, האָבן זיי אַפּעלירט דירעקט צו דער וועסט־אינדיעס קאָמפּאַניע אין האָלאַנד, ווו זיי האָבן אָנגעוויזן, אַז לויט זייער אייגענעם באַשלוס פון דעם 15טן פעברואַר, 1655, האָבן יידן יע אַ רעכט צו האַנדלען אין דער גאַנצער קאָלאָניע, און זיי האָבן דעריבער פאָר־לאָנגט פון דער קאָמפּאַניע, אַז זיי זאָלן אינסטרואירן סטייוועסענטן, דאָס ער זאָל ניט מאַכן קיין שוועריקייטן צו די יידן אין זייער פאַרלאַנג צו האַנדלען איבער גאַנץ נייַ־האָלאַנד.

אין דער זעלבער צייט, וואָס די בעלי־בתים פון נייַ־האָלאַנד האָבן דער־האַלטן די פּעטיציע פון די יידן, איז אויך אָנגעקומען אַ קלאָגע פון די לוטע־ראַנער, ווו זיי האָבן פּראָטעסטירט קעגן די פאַרפאָלגונגען, וואָס ווערן קעגן זיי אָנגעוועגדעט אין פּאָרט־אָראַנדזש.

די קאָמפּאַניע האָט אויפגענומען ביידע פּראָבלעמען צוזאַמען און געשיקט אַ בריוו מיט אינסטרוקציעס צו סטייוועסענטן, ווו עס איז געווארן געזאָגט: „מיר האָבן געזען און געהערט מיט אומצופרידנהייט, דאָס קעגן אונדזערע באַפעלן פון דעם 15טן פעברואַר, 1655 אַרויסגעגעבן אויפן פאָרלאָנג פון די יידן פון דער פאָרטוגעזישער נאַציע, האָסטו זיי פאַרבאָטן צו האַנדלען אין פּאָרט־אָראַנדזש און אויפן דרום־טייך, אויך צו קויפן אומבאַוועגלעכע אייגנטום, וואָס איז דערלויבט צו זיי אָן שוועריקייטן דאָ אין דעם לאַנד, און מיר ווינטשן, אַז דאָס וואָלט ניט געטאָן געווארן און אַז דו זאָלסט אָפהיטן אונדזערע באַפעלן, וואָס דו מוזט שטענדיק דורכפירן פינקטלעך און מיט רעספּעקט".

אָבער אין גאַנצן זיין טאָלעראַנט צו די יידן האָבן זיך די דירעקטאָרן פון דער קאָלאָניע ניט דערלויבט, און אין דעם זעלביקן בריוו זאָגן זיי ווייטער אָן סטייוועסענטן, אַז „יידן פון דער פּאָרטוגעזישער נאַציע זאָלן ניט זיין באַשעפּטיקט אין קיין שטאָט־ און רעגירונגס־אַרבעט", און אום זיך צו פאַרזיכערן, אַז די יידן זאָלן ניט קאָנקורירן מיט די האָלענדישע קרעמער, האָבן זיי דעריבער געהייסן סטייוועסענטן, אַז ער זאָל „ניט דערלויבן די יידן זיך צו פאַרנעמען מיטן ליין־האַנדל", און כדי די יידן זאָלן אין אַלגעמיין, אין געזעלשאַפּטלעכן לעבן, ניט קומען אין אַ צו־נאָנטער באַרירונג מיט זייערע האָלענדישע שכנים, האָבן די דירעקטאָרן אין דעם זעלביקן בריוו אָנגעזאָגט, אַז די יידן „זאָלן דורכ־פירן זייער רעליגיעזן דינסט שטיל אין זייערע הייזער, וואָס זיי מוזן בויען

נאָנט צוזאַמען אויף אַ באַקוועמען פּלאַץ אויף איין זייט, אָדער אַנדער זייט פון נייַ־אַמסטערדאַם"[4].

גלייכצייטיק האָבן זיי אויך באַפוילן, אַז מען זאָל לאָזן צורו די לוטעראַנער און דערלויבן זיי דורכצופירן זייער רעליגיעזן דינסט אויך בלויז אין זייערע פּריוואַטע הייזער. זיי אויך, אַזוי ווי די יידן האָבן ניט געקענט קריגן קיין דערלויבעניש צו בויען אייגענע געבעט־הייזער.

דורך דעם בריוו האָבן די יידן געקראָגן די מעגלעכקייט צו פאַרנעמען זיך מיט האַנדל אויסער די גרענעצן פון נייַ־אַמסטערדאַם, און זיי האָבן די גע־לעגנהייט גלייך אָנגעהויבן אויסצונוצן.

ס׳איז אָבער אינטערעסאַנט נאָך אַ בריוו, וואָס די דירעקטאָרן האָבן גלייכ־צייטיק געשיקט צו סטייוועסענטן, די פרומע דירעקטאָרן זוכן צו טרייסטן דעם פרומן הערשער פון נייַ־האָלאַנד פאַר די הנחות, וואָס זיי האָבן געמוזט מאַכן צו ניט־גלויביקע פון דער רעפאָרם־קירכע. דער בריוו לייענט זיך אַזוי: „די האָ־לענדישע רעפאָרם־קירכע, איז זיכער די אינציקע ריכטיקע קירכע. אָלע מענטשן וועלן דאָך דערזען דאָס גרויסע ליכט און וועלן איר אָנערקענען. אומגליקלעכווייז באַשטייען נאָך איצט מענטשן אויף זייערע טעותן. אויב מיר וועלן זיי באַהאַנדלען מיט שטרענקייט, וועלן זיי נאָך מער באַשטיין אויף זייער עקשנות און קיין גוטס וועט דערפון ניט אַרויסקומען. לאָמיר זיי אָננעמען זיי צו באַהאַנדלען מיט מילדקייט און גוטסקייט. לאָמיר זיי אַרויסווייזן אונדזער בייי־שפיל פון דער הויכער טוגנד פון דער האָלענדישער רעפאָרם־קירכע, די אינציקע אמתע רעליגיע[5].

אויסער דער הויכער טוגנד פון דער האָלענדישער רעפאָרם־קירכע, האָבן די דירעקטאָרן אויך גאָנץ שטאַרק אין זינען געהאַט די פּראָפיטן פון דער קאָמפּאַניע, און כדי צו פאַרגרעסערן אָט־די פּראָפיטן, האָט מען געמוזט דער־לויבן אַ פאַרגרעסערטע האַנדל אין דער קאָלאָניע, וווּ עס זאָלן זיך באַטיילי־קן אָלע, אָן אונטערשייד פון רעליגיע. אגב, נאָך מיט אַ צייט צוריק, האָט די קאָמפּאַניע געלאָזט וויסן סטייוועסענטן, אַז אַ שיין ביסל יידן האָבן אַקציעס אין דער האַנדלס־געזעלשאַפט[6], און מיט דעם האָט מען זיך אויך געמוזט שטאַרק רעכענען.

קאַפּיטל צוויי

די ערשטע יידן אין פּאָרט־אָראַנדזש (אָלבאַני)

צווישן די ערשטע יידן, וואָס זיינען געקומען קיין פּאָרט־אָראַנדזש איז געווען אשר לעווי, דער זעלביקער, וואָס האָט אַזוי שטאַרק באַקעמפט סטיי־וועסענטס אַנטי־יידישע געזעצן, און ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דעם 5טן נאָוועמבער, 1655, האָט סטייוועסענט צוריקגעווייזן אשר לעווים פּעטיציע פאַר בירגער־רעכט מיט דער באַמערקונג: „אַז אויב עס געפעלן אים ניט די גע־

זעצן, זאָל ער גיין אין אַן אַנדער פלאַץ, ווו עס געפעלט אים בעסער[1], האָט לעווי דאָך אויסגעקעמפט בירגער־רעכט, און דאָס רעכט צו באַוואָכן דער קאָלאָניע, אָנשטאָט צו באַצאָלן אַ ספּעציעלן שטייער, ווי סטייוועסענט האָט געוואָלט[2].

אשר לעווי, וואָס איז שפּעטער געוואָרן איינער פון די רייכסטע יידן אין דער קאָלאָניע, איז אָבער, אין יענער צייט, געווען פון די אָרעמערע. דאָס קען מען זען דורכדעם, וואָס אין דער צייט, ווען מען האָט געבויט די וועגט אָרום ניי־אַמסטערדאַם אָלס אַ שוץ קעגן אָנפאַלער, האָט מען אין סעפּטעמבער, 1655, באַשטייערט אַ גרופּע יידן, יעדן צו הונדערט פלאָרין, האָט מען אָבער אשר לעווי באַשטייערט בלויז מיט זעקס פלאָרין. סטייוועסענט אַליין האָט פאַר דעם צווועק בייגעשטייערט 150 פלאָרין[3].

צום ערשטן מאָל טרעפן מיר אשר לעווי אין פאָרט־אָראַנדזש אָלס אַן אַדוואָקאַט אין געריכט, אין יאָר 1658, און אין גיכן טרעפט מען אים שוין דאָרט אָלס בירגער, וואָס האָט שוין געהאַט אייגענע הייזער אין פאָרט־אָראַנדזש און געפירט דאָרט גרויס־האַנדל.

דער געריכט־פּראָצעס, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 23סטן יולי, 1658, לייענט זיך אַזוי: „אשר לעווי, פאָרטרעטער פאַר יוסף ד׳אַקאָסטאַ, קלעגער קעגן האַנס קאָענראעלסען, פאָרטיידיקער (אָנגעקלאָגטער).

דער קלעגער מאַנט אַ באַצאָלונג פון 132 פל. פאָרוואָס אַן אורטייל איז שוין אַרויסגעגעבן געוואָרן קעגן דעם באַשולדיקטן פון דעם געריכט אין רעסיף, בראַזיליע, וועמענס אורטייל־באַוויז וועט דאָ צוגעשטעלט.

דער באַשולדיקטער אָנערקענט דעם חוב, אָבער ער זאָגט, אַז ער איז אַרויסגעטריבן געוואָרן פון בראַזיליע פון דעם שונא*.

דער אָנקלאָגער ענטפערט, אַזוי ווי דער אָנגעקלאָגטער איז מיט אַ יאָר צוריק פאָראורטיילט געוואָרן צו באַצאָלן אין מזומן אַכט שפּאָנישע דאָלאָר, דעריבער באַשטייט ער, אַז דער אָנגעקלאָגטער מוז באַצאָלן דאָס זעלביקע, אָדער אין ביבער־פּעל, אָדער וועלכע עס איז אָנדערע געלט״.

נאָכדעם ווי דער געריכט האָט אויסגעהערט די טענות פון ביידע צדדים, האָט ער געאורטיילט, אַז „דער אָנגעקלאָגטער זאָל באַצאָלן די געפּאָדערטע סומע געלט״, אָבער דערפאַר האָט אשר לעווי געדאַרפט צושטעלן אַ פאָרזיכע־רונגס־דאָקומענט, אַז יוסף ד׳אַקאָסטאַ האָט אים באַפולמעכטיקט צו פאָרטרעטן אים אין געריכט[4].

כדי מען זאָל קענען האַנדלען אין פאָרט־אָראַנדזש, האָט מען דאָרט געמוזט ווויגען אַ יאָר מיט זעקס וואָכן, און פאָרמאַלן אומבאַוועגלעכע אייגנטום, און אשר לעווי האָט, ווי עס ווייזט צוליב זיינע האַנדלס־געשעפטן, דערפילט ביידע

---

* רעסיף (Recife) איז געווען אַ שטאָט פון דער האָלענדישער קאָלאָניע אין בראַזיליע, וואָס איז אין יאָר 1654 פאָרכאַפּט געוואָרן פון די פּאָרטוגעזער. די יידן האָבן געהאַט אַ מערהייט אין רעסיף.

זאַכן.אַנהויבנדיק פון יאָר 1660, געפינען מיר שוין אַ רייַ האַנדלס־אָפּמאַכן און האַנדלס־פּראָצעסן, וווּ אשר לעווי איז געווען פאַרמישט. דאָ זיינען אַ פּאָר פון לעוויס האַנדלס־אָפּמאַכן אין פּאַרט־אַראַנדזש פון יענער צייט:

„דערשינען פּאַר מיר דזשאַנסען לאַ מאַנטאַגע, שרייבער פון פּאַרט־אַראַנדזש און פון דעם דאָרף ביוועררויק, אין דער געגנווארט פון פראַנס־באַרע־נעסע פאַסטאָר און דזשאַן וועלבעק, קאַמיסאַרן פון דער זעלביקער יוריסדיקציע. דזשאן מיכעלסען, וועלכער דערקלערט, אַז ער איז ערלעך און אויפריכטיק פאַר־פליכטעט צו אשר לעווי וואַן סוועלען* די סומע פון 184 גילדענס אין גוטע האַנדלס־ביבערס פאַר סחורה, וואָס ער האָט דערהאַלטן אין זיין באַזיץ, און פאַרזיכערט די דערמאַנטע סומע פון 184 גילדעס אין ביבערס צו באַצאָלן דעם קומענדן פרילינג פון יאָר 1661 אַרום יוני. פאַר דעם אויבנדערמאַנטער סומע זאָל דער דערמאַנטער, דזשאן מיכעלסען מאַרטגעגעס, ספּעציעל צוזאָגן זיין הויז און אַ שטיק לאַנד, וואָס געפינט זיך אין דעם דאָרף ביוועוויק, וואָס איז איצט פאַרנומען פון אים.

פאַר דער אינצאָלונג פון דער דערמאַנטער סומע פאַרפליכטעט ער זיין פערזאָן און פאַרמעגן, אומבאַוועגלעכע און פערזענלעכע, איצטיקע און צו־קונפטיקע, אונטערוואַרפנדיק זיך אַלע געזעצן און ריכטער. פּאַרט־אַראַנדזש, דעם 28סטן יולי, 1660*.[5]

מיט אַ יאָר שפּעטער געפינען מיר שוין אַן האַנדלס־אָפּמאַך, וווּ לעווי האָט געקויפט אַ הויז אין פּאַרט־אַראַנדזש. דער אָפּמאַך לייענט זיך אַזוי:

„דערשינען פּאַר מיר דזשאהאנעס לא מאנטאגע, וואָס איז אין דער דינסט פון ביוועררויק, אין דער געגנווארט פון די חשובע עוועדט וועלדעל און אַדריאען געריטסאַן, קאַמיסאַרן פון בעווערוויק, מאַרסיעליס דזשאנסען וואַן באַמעל, וועלכער דערקלערט אין זייער געגנווארט, אַז ער מאַכט איבער און פאַרפליכטעט זיך צו דאָקטאָר גיסבערט וואַן אימבארג און דזשאן לאַבידע, די לעצטע צוויי איינצאָלונגען אויף זיין הויז, וועלכע אשר לעווי האָט געקויפט אויפן עפּנטלעכן אויספאַרקויף. ער פאַרזיכערט מיט זיין גאַנץ פאַרמעגן, אומ־באַוועגלעכע און פּערזענלעכע, איצטיקע און צוקונפטיקע, אַן קיין אויסנאַם, אַלץ וואָס עס פאַלט אונטער דעם בירגער־שטייער, ביז ער וועט פאַרענדיקן די לעצטע איינצאָלונג פון דער אויבנדערמאַנטע סומע[6]. בעווערויק, דעם ערשטן נאָוועמבער, 1661**.

---

* דאָס איז דער איין אייניציקער האַנדלס־אָפּמאַך, וווּ צו אשר לעווי איז אויך צוגעשריבן „וואן סוועלען". אין אַלע אַנדערע אָפּמאַכן און פּראָצעסן וועט דערמאַנט בלויז אשר לעווי אַן דעם „וואן סוועלען".

* דער האַנדלס־אָפּמאַך איז באַשטעטיקט פון פראַנס באַרענטסע פּאַסטאָר, דזשאַן וועלבעק, דזשאַן מיכעלסאַן און פון דעם שרייבער פון פּאַרט־אַראַנדזש לאַ מאַנטאַגע.

** באַשטעטיקט פון עוועדט וועלדעל, אדריען געמעסאַן און לאַ מאַנטאַגע, שרייבער פון פּאַרט־אַראַנדזש און בעווערוויק.

אויך האָט אַ שטיק פון דעם דרומדיקן טייל לאַנד פון ביוואַרוויק באַלאַנגט צו אשר לעווי, וואָס ער האָט עס אין יאָר 1662 פאַרקויפט צו איינעם מיטן נאָמען ראָבערט סאַנדערס[12].

דעם 15טן יולי, 1661, איז לעווי געווען דער גרעסטער אַנבאַטער אויף אַ הויז אין דער וועלט פון טויזנט, זיבן הונדערט און ניין גילדעס[7] ***.

דעם 1טן אויגוסט, 1661, איז פאַראַן אַן האַנדלס־אָפּמאַך אין פּאַרט־אַראַנדזש צווישן אשר לעווי און סאָפיע וואַן וויקערסלוט וועגן סחורה, וואָס זי האָט געקראָגן צוגעשיקט פון איר פאָטער פון אַמסטערדאַם אויף דער שיף „ביוואָר" און אשר לעווי עס אָפּגעקויפט.

אַזעלכע האַנדלס־אָפּמאַכן אין פּאַרט־אַראַנדזש מיט אשר לעווים נאָמען זיינען פאַראַן אַ שיין ביסל[8], אויך זיינען פאַראַן עלף געריכט־פּראָצעסן אין פּאַרט־אַראַנדזש, וווּ אשר לעווי איז געווען פאַרמישט[9].

בלויז איין מאָל ווערט לעווי דערמאָנט אין די האַנדלס־פּאָפּירן מיטן נאָמען ייד. אַן אויסדרוק, וואָס לייענט זיך אַזוי „264 קאַראָלוס גילדן, וואָס דאָרף ווערן באַצאָלט צו דעם יידן אשר לעווי[10].

אשר לעווי איז אָבער אויך געווען אַ סוחר אין נייַ־אַמסטערדאַם. אַזוי געפינען מיר אַ פּעטיציע פון דעם 17טן נאָוועמבער, 1662, וואָס איז אונטער־געשריבן פון אשר לעווי און עגבערט מיידערסען „געשוואָרענע קצבים פון נייַ־אַמסטערדאַם", וווּ זיי האָבן פאַרלאַנגט, „אַז דער לוין פאַר שעכטן איז ניט גענוג און בעטן די דערלויבניש פאַר אַן העכערונג[11].

וועגן די ענגלענדער האָבן פאַרנומען די קאַלאָניע נייַ־האַלאַנד, איז לעווי, אַלס אַן אָנגעזעענער און רייכער בירגער, געווען איינער פון די ערשטע, וואָס האָבן געשוואָרן טרייַהייט צום ענגלישן קעניג, לויט פאָלגנדן נוסח:

„איך שוואָר בייַ דעם נאָמען פון דעם אַלמעכטיקן גאָט, אַז איך וועל זיין אַן איבערגעבענער אונטערטאָן צו דעם קעניג פון גרויס־בריטאַניע. איך וועל אָפּהיטן אַלע באַפעלן, וואָס איך וועל קריגן פון זיין מאַיעסטעט, זיין קעניג־לעכע הויכקייט, דזשיימס, דער פירשט פון יאָרק, און די גובערנאַטאָרן און באַאַמטע, וואָס וועלן פון צייט־צו־צייט באַשטימט ווערן איבער מיר פון זיין אויטאָריטעט און פון קיין אַנדערן, כל זמן איך לעב אין איינע פון זיין מאַיעסטעטס טעריטאָריעס, אַזוי העלפט מיר גאָט". אשר לעווי.

דורך זיין האַנדל האָט לעווי אָנגעקליבן אַ גרויס פאַרמעגן, סיי אין מזומן, ווי אויך אין אומבאַוועגלעכע אייגנטום. אויף זיין לאַנד, אויף מיל גאַס אין ניו־יאָרק, האָבן די יידן געבויט די ערשטע שול, און מיט די געלט, וואָס ער האָט געליגן אין יאָר 1671 צו די לוטעראַנער, האָבן זיי אויפגעבויט זייער ערשטע קירכע אין אַמעריקע[13].

*** סומע איז גאַראַנטירט געווארן מיט די אונטערשריפטן פון דזשאָן ווער־בעק און דזשאָכין וועסעלסע (בעקער), וואָס האָבן עס גאַראַנטירט מיט זייערע פּער־זאָנען און פאַרמעגן.

נאָך אשר לעוויס טויט, האָט זיין פרוי איבערגענומען און געפירט זיינע געשעפטן. לויט די פּראָצעסן, וואָס זיין פרוי האָט דעמאָלט געפירט, דערוויסן מיר זיך, אַז איר מאַן אשר לעווי איז געשטאָרבן אין יאָר 1681. אין איין פּראָצעס, וווּ די אלמנה מרים לעווי האָט געמאַנט פון איינעם געטרו דזשערא־ניוס אַ סומע געלט, וואָס ער איז געבליבן שולדיק איר מאַן, איז אויפגעטראָטן אַלס עדות אַ שוואָגער פון דעם פאַרשטאָרבענעם אשר לעווי, מיטן נאָמען וואַ־לענטין וואַנדערע ווילדע, אַן איינווינער פון אָלבאַני אין יענער צייט. ר'ט ווי עס ווייזט אויס, איז ער ניט געווען קיין ברודער צו דער מרים לעווי, נאָר ער האָט געמוזט שטאַמען אַלס שוואָגער צו אשר לעווי פון אַ צווייטן צד.

אין צווויי אַנדערע פּראָצעסן, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין דעם זעלביקן געריכט פון אָלבאַני, דערוויסן מיר זיך, אַז די אלמנה, מרים, האָט נאָכאַמאָל חתונה געהאַט, און אז אשר לעוויס פאַרמעגן האָט באַטראָפן נאָך זיין טויט 553 פונט שטערלינג און 16 שילינגס, אַ זייער גרויסע סומע אין יענער צייט. אויסער אַ הויז וועלכע אין דער קלאַסע אויך אַריינגערעכנט פאָלגנדע מכשירים: קופּער, ענגלישע צין און אייזן, אַ פעל אין דער וועלכע פון 2 פונט און 10 שילינג. צוויי שפּיגלען, ניין בילדער, אַ שבת־לאָמפּ, צוויי רעוואָלווערן און אַ לעדערן בייטל, אַ ביקס, אַ שווערד, אַ זילבערנעם פּאָס, אַ שווערד צוזאַמען מיט אַ פּאָס, אַ לאַנגן טישטוך, דריי קלייניע טישטוכלעך און גרויסן מיט פרענדז־לעך, 4 סערוועטקעס, סילווער אין דער וועלכע פון 50 פונט. לעפל, גאָפל, אַ קריגל מיט אַ דעקל, עטלעכע קלייניע בעכערלעך, אַ בייטל מיט שליסלען, זילבער פאָר אַ פּאָס צו אַ שווערד, אַזייגער, אַ ספּראַנטשיק, 14 גאָלדענע רינגען, אַ פּעקל אַלטע ביכער און אַ יונגן נעגערל אין דער וועלכע פון 20 פונט[14].

לויט די פּראָצעסן, וואָס זיינען פאָרגעקומען צווישן מרים לעווי און סימאן וואַלענטין, וועמען די אלמנה האָט באַשולדיקט, אַז ער האָט אויף אַן אומ־געוויסלעכן אופן פאַרכאַפט לעוויס פאַרמעגן, דערוויסט מען זיך, אַז פאָר דער צייט האָט די אלמנה חתונה געהאַט מיט איינעם אַנשל שמואל לעווי. שפּעטער האָט דער זעלביקער סימאָן וואַלענטין געלאָזט אַרעסטירן דעם אַנשל שמואל לעווי, און פון טורמע האָט ער דערלאַנגט אַ קלאַגע קעגן וואַלענטין, אַז ער האָט אים אויף אויף אַ פאַלשן אופן גענאָזט אַרעסטירן. די קלאַגע פון אַנשל שמואל לעווי, וואָס געפינט אין דעם אַרכיוו פון דער אָלבאַנער קאונטי, איז אונטערגעשריבן פון אים אין העברעיש: אַנשל בר שמואל סגל הלוי"[15].

נאָך די פּראָצעסן האָט זיך די לעווי־פאַמיליע אַרויסגעקליבן פון אָלבאַני אין יאָר 1686, און זיך באַזעצט אין לאָנג־איילאַנד.

אַז די לעוויס זיינען ניט געווען די אייניציקע יידן אין אָלבאַני, קען ווערן באַשטעטיקט דורך פאָלגנדן פאַקט: עס איז פאַראַן אַ פּעטיציע פון 1678, אונטערגעשריבן פון אַ יידישן סוחר מיטן נאָמען יעקב לוצאַנאַ, ווו ער האָט

דערקלערט, אַז ער האָט געהאַט אַ רעכט צו האַנדלען אין אַלבאַני אַן שום שטער און אָפּהאַלט, אַזוי ווי אַלע אַנדערע העגדלער האָבן געהאַט״[16].

אויך האָט אַ גלח פון אַלבאַני אין זיין באַריכט, וואָס ער האָט געשיקט וועגן אַלבאַני, דעם 12טן אָקטאָבער, 1682 צום סינאָר אין האָלאַנד, דערציילט וועגן דער גאַנצער לאַגע און אויסזען פון דער שטאָט, ווי אויך צוויישן די אַנדערע זאַכן, האָט ער געשריבן, אַז ״מיר האָבן דאָ קווייקערס, יידן און לאַבאַדיסטן*, און ווייטער דערציילט ער אין זעלביקן באַריכט, אַז ״די קווייקערס זיינען די מערסטע אין צאָל, נאָך זיי קומען די יידן, און די לאַבאַדיסטן זיינען די קלענסטע אין צאָל״[17].

מיטן סוף פון 17טן י. ה. גייט אונטער דער קליינער יידישער ישוב אין אַלבאַני, ווייל אין יענער צייט גייט אונטער דער הויפּט־קוואַל פון דער יידישער באַשעפטיקונג און האַנדל. אַלבאַני האָט דעמאָלט פאַרלאָרן איר גרויסן פעל־און פוטער־האַנדל, וואָס האָט איר אַזוי רייך און באַוווסט געמאַכט אין משך פון דעם 17טן י. ה. דער גרויסער פעל־ און פוטער־צענטער, איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ דאָרף פון בלויז ערד־אַרבעטער, און אַביסל קליין העגדלער, כאָטש אָפּיציעל האָט אַלבאַני געהייסן אַ שטאָט.

אַלבאַני איז אין משך פון דעם 17טן י. ה. געווען דער גרעסטער פעל־צענטער פון פעל־און פוטער־האַנדל, ווייל לעבן אַלבאַני האָבן זיך געפונען די ווערטפולסטע חיות פון דער יענער צייט — די ביבערס, און אויך דערפאַר, ווייל אַלבאַני איז געווען דער צענטער פון די ״פינף פעלקער״ אינדיאַנער, די איראָקואָס** [18] די גרעסטע אינדיאַנישע פעל־העגדלער פון יענער צייט. זיי זיינען עס געווען די, וואָס פלעגן צושטעלן די פעל אין דער קאַלאָניע. זיי פלעגן ניט בלויז אַליין כאָפּן די חיות, נאָר זיי פלעגן אויך אַרומגיין צווישן די אינדיאַנישע שבטים פון די ווייטערע פראָווינצן, אָפּקויפן די פעל און עס ברענגען קיין אַלבאַני צו פאַרקויפן, אַדער אויסבייטן אויף אַן אַנדער פראָדוקט.

די לאַגע ענדערט זיך אַבער ביים סוף פון 17טן י. ה. עס זיינען שוין דעמאָלט כמעט אויסגעהרגט געוואָרן אַלע ווערטפולע חיות, אַבער דאָס וויכטיקסטע, וואָס האָט צעשטערט דעם פעל־האַנדל אין אַלבאַני איז געווען, וואָס אין יענער צייט האָבן זיך אַנגעהויבן גרויסע מלחמות צווישן די אינדיאַנער פון די ״פינף פעלקער״ און די אינדיאַנישע שבטים פון קאַנאַדע. אין דער מלחמה זיינען געווען פאַרמישט די ווייסע, די ענגלענדער וואָס האָבן געוואָלט פאַרנעמען די פראָנצויזישע פראָווינצן אין קאַנאַדע. די מלחמה איז אין אַ זייער גרויסער מאָס פאַרגעקומען אַרום אַלבאַני, און אַלס אַ רעזולטאַט פון די אָפּטע

---

* די לאַבאַדיסטן זיינען די אַנהענגער פון דעם פראָנצויזישן גלח זשאַן דע לאַבאדי (1674—1610), וואָס איז אַוועק פון דעם יעזואיטישן אָרדן, און געגרינדעט אַ נייע סעקטע, וואָס האָט געהאַט אַ געוויסע ענלעכקייט צו די פּיוריטאַנער.

** די פינף אינדיאַנישע שבטים: מאָהאָק, אָנעדאַ, אָנאַנדאַגאַ, קאַויגאַ און סענעקאַ.

אָנפאַלן און שלאַכטן לעבן דער שטאָט, האָט אָלבאַני פאַרלאָרן די מערסטע אינדיאַנער און צוזאַמען מיט זיי אויך איר פעל־האַנדל.

ווי ווייט עס זיינען געווען די פאַרלוסטן פון אָלבאַני אין יענע שלאַכט, קען מען זען פון דעם באַריכט פון אַ קאָמיסיע, וואָס דער גאָווערנאָר פון דער קאָלאָניע, פלעטשער האָט געהאַט באַשטימט דעם 3טן מאַי, 1667 צו אונטערזוכן די לאַגע פון אָלבאַני, וואָס דאָרט האָט זיך אָנטוויקלט אַ דאָנק דער מלחמה מיט קאָנאָדע, ווי אויך צווישן די אָפטע שלאַכטן צווישן די אינדיאַנער, וואָס האָבן געלעבט לעבן אָלבאַני.

דעם 19טן אַפּריל, 1698, האָט די קאָמיסיע באַריכטעט, אַז אין יאָר 1689 זיינען אין אָלבאַני געווען 662 מענער, 340 פרויען און 1014 קינדער. אין יאָר 1698, מיט ניין יאָר שפּעטער זיינען אין אָלבאַני געווען בלויז 382 מענער, 262 פרויען און 805 קינדער.

ווייטער ווערט אין דעם זעלביקן באַריכט דערציילט, אַז 142 מענער, 68 פרויען און 209 קינדער האָבן פאַרלאָזן אָלבאַני אין דער צייט פון די שלאַכטן. זעכצן מענער זיינען געפאַנגען געוואָרן, 84 געהרגט געוואָרן און 38 מענטשן זיינען געשטאַרבן אָלס אומדירעקטער רעזולטאַט פון דער מלחמה. פון די אינדיאַנישע שבטים זיינען אין משך פון די עטלעכע יאָר אויסגעהרגט געוואָרן כמעט צוויי דריטל פון זייער גאַנצער באַפעלקערונג. אַיידער די שלאַכטן האָבן זיך אָנגעהויבן, האָט אָלבאַני געהאַט 200 הייזער, וואָס איז געווען אַ פערטל פון דער צאָל, וואָס ניו־יאָרק האָט געהאַט אין יענער צייט[19].

מיטן פאַרלוסט פון דעם האַנדל און אַ גרויסן טייל פון דער באַפעלקערונג, האָט אָלבאַני פאַרלאָרן איר באַדייטונג אויף אַ לאַנגער צייט, דערצו איז נאָך אין יענער צייט ניט אויפגעקומען קיין שום אינדוסטריע אין אָלבאַני, און במילא איז די שטאָט שוין ניט פייק געווען אויפצונעמען קיין אימיגראַנטן, און דער ווזקס פון דער שטאָט איז דעריבער געווען זייער אַ לאַנגזאַמער, אַזוי זעען מיר, אַז אין יאָר 1689 האָט אָלבאַני געהאַט 2016 מענטשן און מיט הונדערט און אייַן יאָר שפּעטער, אין יאָר 1790 האָט אָלבאַני געהאַט 3506, אַ ווזקס פון 1490 מענטשן אין משך פון אַ גאַנצן יאָר הונדערט.

אייַנצלנע יידן זיינען, פאַרשטייט זיך, געווען אין אָלבאַני אויך אין דעם 18טן י. ה. דאָס קען מען זען פון אַן אַנאָנס, וואָס איז געווען געדרוקט דעם ערשטן אויגוסט, 1761, אין דער „ניו־יאָרק מעקיורי", וווּ דזשאן פיליפּס האָט אַנאָנסירט, אַז ער וויל פאַרלאָזן אָלבאַני ביז דעם ערשטן סעפּטעמבער, און ער וויל דעריבער פאַרענדיקן אַלע זיינע רעכענונגען, וואָס ער האָט מיט אַנדערע[20]. עס זיינען מסתמא געווען נאָך אייַנצלנע יידן, וואָס האָבן געהאַנדלט אין אָלבאַני אין משך פון 18טן י. ה. אָבער קיין אַרגאַניזירטער יידישער ישוב האָט זיך דאָרט ניט געשאַפן.

קאפיטל דריי

דער אָנהויב פון דעם אָרגאַניזירטן יידישן ישוב אין אָלבאַני

דער 19טער י. ה. האָט געבראַכט אַ גרויסע ענדערונג אין דעם עקאָנאָמישן לעבן פון אָלבאַני. די ענדערונג האָט זיך נאָך אַנגעהויבן ביים סוף פון 18טן י. ה., ווען אָלבאַני איז אין יאָר 1797 אויסגעקליבן געווארן צו זיין די הויפט־שטאָט פון ניו־יאָרק סטייט, און ווי אין יעדער הויפט־שטאָט, ווו עס קומען זיך צונויף די געזעץ־מאַכער, קומען דאָך אויך פאַרשיידענע קאָמיסיעס און דעלע־גאַציעס, ווי אויך די מאַסן־אַרבעטער, וואָס אַרבעטן אין די רעגירונגס־אַנשטאַלטן, און במילא ברענגט דאָס שוין אויך צו אַ פאַרגרעסערונג פון האַנדל. אָבער דאָס וויכטיקסטע, וואָס האָט געבראַכט צו דעם אויפבלי פון אָלבאַני איז געווען, וואָס אין אָנהויב פון 19טן י. ה. איז אָלבאַני געווארן אַ וויכטיקער האַנדלס־האָפן אַ דאַנק דעם, וואָס דער האָדסאָן טייך איז פון אָלבאַני דורך אַ קאַנאַל פאַרבונדן געווארן מיט דעם אירי טייך.

נאָך דער מלחמה פון 1812 * איז אויפגעקומען אַ פאָדערונג אין לאַנד, אַז די רעגירונג זאָל פאַרבעסערן די קאָמוניקאַציע צווישן די פאַרשיידענע טיילן פון לאַנד, כדי צו קענען זיכערער און שטאַרקער אויפהאַלטן די נאַציאָנאַלע איינהייט פון די שטאַטן, און דערצו זיינען אין יענער צייט אויפגעקומען אַ ריי נייע שטאַטן אין דעם מערב טייל פון לאַנד **, און עס איז אומבאַדינגט נויטיק געווען אַ בעסערער און ביליקער פאַרקער סיי פאַר די מאַסן אויסוואַנדערער, וואָס האָבן דעמאָלט אויסגעוואַנדערט אין די נייע שטאַטן, און סיי פאַר דעם האַנדלס־פאַרקער צווישן די מזרח־ און מערב־שטאַטן[1].

די לעגיסלאַטור פון ניו־יאָרק סטייט האָט דעריבער באַשלאָסן זיין יאָר 1817 צו בויען אַ קאַנאַל, וואָס זאָל פאַרבינדן דעם האָדסאָן מיט די וואַסער־וועג פון די מערב־שטאַטן, און אָזא קאַנאַל איז טאַקע אויסגעבויט געווארן אין יאָר 1815 ***. דערצו איז נאָך צוגעקומען דער גרעריכט־אורטייל פון 1825, וווּ עס איז פעסטגעשטעלט געווארן דער פרינציפּ, אַז קיין שטאַט האָט ניט קיין מאָנאָפּאָל אויף אַ וואַסער־וועג, טאָר ניט נעמען קיין שטייער, אָדער שטערן די קאָמוניקאַציע פאַר נוצן אירע טייכן. די ערשטע רייזע מיטן דאַמף־שיף, וואָס האָט זיך אָנגהויבן אָזוי שטאַרק צו אָנטוויקלען אין יענער צייט, האָט געמאַכט ראָבערט פולטאָן מיט דער שיף קלערמאָנט אין יאָר 1807 פון ניו־יאָרק קיין אָלבאַני און צוריק[2].

---

* די מלחמה מיט ענגלאַנד.

** די מערב־שטאַטן פון יענער צייט זיינען גע־ווען: אינדיאַנאַ — געווארן אַ שטאַט אין יאָר 1816. מיסיסיפּי אין יאָר 1817. אילינאָיז אין יאָר 1818. מיזורי אין יאָר 1821.

*** דער אירי קאַנאַל האָט דורכגעשניטן אַ שטח פון 363 מייל און פאַרבונדן דעם האָדסאָן מיטן לייק אירי.

די פאַרבינדונג פון די וואַסער־ווענ האָט געבראַכט צו אַ ביליקער האַנדלס־טראַנספאָרטאַציע און צו דער אויפלעבונג פון די שטעט, וואָס זיינען געלעגן ביי די וואַסער וועגן** און דאָס האָט אויך געבראַכט צו דער אויפלעבונג און וווקס פון אָלבאַני.

אויך האָט זיך אין יענער צייט אָנגעהויבן די אַנטוויקלונג פון דער באַן־קאָמוניקאַציע אין אַמעריקע, אוּן עס האָט גראָד פאַסירט, אַז צוליב די וואַסער־פאַרבינדונגען פון דעם האַדסאָן טייך און די אזיעריע, זאָלן אויך אין אָלבאַני אָנהויבן קורסירן די ערשטע צוויי באַנען פון ניו־יאָרק סטייט***.

עס איז שוין מער ניט נויטיק געווען, ווי אין 18טן י. ה., אַז צוליב האַנדלס־צוועקן מוז מען זיך באַזעצן בלויז לעבן די האַפן־שטעט, וואָס דערפאַר זיינען אין 18טן י. ה. געווען בלויז יידישע ישובים אין ניו־יאָרק, ניופאָרט, טשאַרלס־טאָן, פילאַדעלפיע און סאַוואַנא. אין דעם 19טן י. ה. איז דאָס שוין מער ניט נויטיק געווען. האַנדלס־צענטערן זיינען דעמאָלט אויפגעקומען אויפן גאַנצן וועג פון די מזרח־ ביז די מערב־שטאַטן.

אין די ערשטע פאָר צענדליק יאָר פון 19טן י. ה. האָבן זיך אין אָלבאַני געעפנט האַנדלס־בענק, אייגער נאָך די אַנדערע. אויף די גאַסן האָבן זיך באַ־ווייזן פאַרשיידענע האַנדלס־געשעפטן און פירמעס, און די שטאָט האָט אָנגעהויבן צו וואַקסן מיט אַ גוואַלדיקן אימפעט.

דער וווקס פון דער באַפעלקערונג און דער אויפבלי פון האַנדל אין אָלבאַני, האָט געגעבן די מעגלעכקייט צו די דייטשישע יידן, וואָס זיינען אַוועק פון דייטשלאַנד אין דער צייט פון די פאָליטישע קריזיסן נאָך די נאַפּאָלעאָנישע מפלות, און נאָך דער גרינדונג פון דעם „הייליקן בונד" אין 1815, ווען מען האָט צוריק אָנגעהויבן צונעמען דאָס ביסעלע פרייהייט, וואָס די דייטשישע יידן האָבן געקראָגן נאָך דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע. יענע וואָס האָבן זיך שוין מער ניט געקענט צופאָסן צו דעם נייעם רעאַקציאָנערן רעזשים, און ווערנדיק אויך אַרויסגעשטויסן פון זייערע עקאָנאָמישן פאָזיציעס, האָבן פאַרלאָזן די דייטשישע לענדער און זיינען געקומען קיין אָמעריקע. אַ טייל פון די דייטש־יידישע עמיגראַנטן זיינען אויך געקומען קיין אָלבאַני און געגרינדעט דאָרט

---

* פאָר דעם אויפבוי פון קאַנאַל האָט געקאָסט אַריבערפירן אַ טאָן סחורה פון ניו־יאָרק קיין באַפאַלא הונדערט מיט צוואַנציק דאָלאָר. מיטן קאַנאַל האָט בלויז געקאָסט אַריבערפירן אַ טאָן סחורה פערצן דאָלאָר.

** אפילו ניו־יאָרק האָט גוואַלדיק געוואָקסן אַ דאַנק דער פאַרבינדונג. אין 1790 האָט ניו־יאָרק געהאַט אייגווויינער אומגעפער ווי פילאַדעלפיע. אין 1830 האָט זי שוין געהאַט צוויי מאָל אַזוי פיל אייגווויינער, אין 1840 דריי מאָל אַזוי פיל, און אין 1850 פיר מאָל אַזוי פיל ווי פילאַדעלפיע.

*** די ערשטע באַן — די מאָהאָק און האַדסאָן (היינטיקע ניו־יאָרק סענטראַל) האָט אָנגעהויבן איר קאָמוניקאַציע אין יאָר 1827 צווישן אַלבאַני און באָסטאָן, און די ערשטע באַן אין סטייט אַליין האָט זיך אָנגעהויבן אין 1830 צווישן אַלבאַני און סקענעקטעדי.

דעם ערשטן אַרגאַניזירטן יידישן ישוב.

אין משך פון אַט־דער צייט האָבן זיך אַנגעהויבן צו באַווייזן אין דער אַל־באַנער פּרעסע די ערשטע אַנאַנסן מיט יידישע נעמען.

אין יאָר 1785 האָט אייגער, מיטן נאָמען קאַלדוועל, געגרינדעט אין אַלבאַני אַ טאַבאַק־געשעפט, וואָס איז אינגיכן באַוווּסט געוואָרן איבערן גאַנצן לאַנד אַלס אייגע פון די בעסטע טאַבאַק־פירמעס. דעם 4טן סעפּטעמבער, 1820 איז שוין געווען געדרוקט אַן אַנאָנס אין דער „אַלבאַנער גאזעט", וווּ אייגער מיטן נאָמען לעווי סאַלאָמאָן האָט געלאָזט וויסן, אַז דער געשעפט האָט זיך אויפגעלייזט, נאָר ער אַליין זעצט פאָר וויטער דעם זעלביקן טאַבאַק־געשעפט אין אַלבאַני אויף 346 נאָרט־פּוירל גאַס. דעם 11טן יוני, 1823 האָט די זעלביקע צייטונג גע־מאָלדן, אַז דער זעלביקער לעווי סאַלאָמאָן, דער טאַבאַק־הענדלער פון אַלבאַני איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

דעם 5טן פעברואַר, 1823 האָט ירמיהו וואַסערמאַן אַנאַנסירט אין דער אַלבאַנער פרעסע, אַז ער האָט איבערגענומען דעם שניט־געשעפט פון יעקב דעגאָמאָ, וואָס האָט זיך געפונען אויף נאָרט־מאַרקעט גאַס.

אין די דירעקטאָריעס פון אַלבאַני פון די יאָרן 34—1833 געפינען מיר אַזעלכע נעמען ווי יצחק קאַגאַן, אַ בלעכער אויף 76 פריינקלין גאַס. יעקב שוואַרצמאַן, אַ גלעזער. אהרן פיש, אַ בויערער. שמואל פישער, אַ בלעכער. בערנאַרד לעווי, אַ שניידער. ווילים ניומאַן, אַ שניידער. יצחק דאַוידסאָן, אַ שוסטער. לואיס שוואַרץ, אַן אייגנטימער פון אַ שפּייז־געשעפט. צווישן די נעמען פון די באַאַמטע פון די מייסאַנס אין אַלבאַני פון יאָר 1834 געפינען אייגעם מיטן נאָמען מרדכי מייערס.

דאָס זיינען אַלץ געווען דייטשישע יידן, איבערהויפּט אַריבערגעקומענע פון בייערן, וווּ די געזעצן קעגן די יידן זיינען זייער שטאַרק אָפּגעהיט געוואָרן. איבערהויפּט יענער געזעץ, וואָס האָט רעגולירט, אַז בלויז אייגצלנע פון די יידישע משפּחות זאָלן מעגן חתונה האָבן.

דער יידישער ישוב אין אַלבאַני האָט געהאַלטן אין אייז וואַקסן מיט נייע צוגעקומענע יידישע אימיגראַנטן פון די דייטשישע לענדער, און דעם 25טן מערץ, 1838, האָבן זיי זיך אַרגאַניזירט אין אַן אַרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „בית־אל געזעלשאַפט". דעם דריטן אויגוסט פון זעלביקן יאָר, האָבן זיי זיך רע־גיסטרירט ביים קאונטי־סעקרעטאַר, אַלס די ערשטע יידישע געמיינדע פון אַל־באַני. אַלס דער ערשטער פאָרזיצער פון דער געמיינדע איז באַשטימט גע־וואָרן מאיר רייז, אַלס סעקרעטאַר — פיליפּ אַלדמאַן און אַ דריטער באַאַמטער מיטן נאָמען שמשון שוואַרץ[3].

די ערשטע צייטן פלעגן די מיטגלידער פון דער געמיינדע זיך צונויפ־קלייבן אין פּריוואַט הייזער, וווּ זיי פלעגן אָפּהאַלטן זייערע פאָרזאַמלונגען און אויך פלעגן זיי דאָרט דאַוונען.

דעם 16טן דעצעמבער, 1838, האָבן זיי באַשלאָסן אויף אַ פאָרזאַמלונג,

וואס איז פאַרגעקומען אין הויז פון דעם פאַרזיצער פון דער געמיינדע מאיר רייז, אַז די געמיינדע זאָל קויפן די הויז, וואס האָט באַלאַנגט צו אַבעל פרעטש אויף 166 בעסעט סטריט פאַר 1500 דאָלאַר. 400 דאָלאַר האָט מען געדאַרפט אינצאָלן אין מזומן, און די איבעריקע 1100 דאָלאַר האָט מען געדאַרפט אויס־צאָלן אין צען צאָלונגען.

אויפן קאָנטראַקט צווישן אַבעל פרענטש און דער געמיינדע, האָבן זיך פאַר דער געמיינדע אונטערגעשריבן מאיר רייז, אייזיק קאָן, יעקב סמיט, פיליפּ אָלד־מאָן, בערנאַרד שמיד, לואיס ספּאַרבאַרג, מאיר אייזיקס, אנשל לינד, מאיר הערמאַן, שמואל מאַזעס, שמעון שוואַרץ, דזשוליוס געראסאָן, יוסף ספּאַרבאַרג און אייזיק סטערן.

ניט געקוקט אויף אָלע אַנשטרענגונגען, וואס די געמיינדע האָט געמאַכט, האָט זי דאָך ניט געקענט נאָכקומען די צאָלונגען פאַר דער הויז. איז דעריבער באַשלאָסן געוואָרן אויף אַ פאַרזאַמלונג פון דער געמיינדע, אַז דער פרעזידענט פון דער געמיינדע, מאיר רייז, זאָל אַרויספאָרן איבער די שטעט און זאַמלען געלט פאַר דעם צוועק.

אין אַ שריפט וואס ער האָט מיטגענומען, איז געווען געשריבן, אַז „אונדזער צאָל איז קליין, אָבער עס וואַקסט צוביסלעך אָלץ מער. די מערסטע פון אונ־דזערע מיטגלידער זיינען אָרעם און קיין איינער פון אונדז איז ניט רייך. מיר האָבן דאָ אויסצושטיין די אָלע קאַמפן, נסיונות און פֿלאָנטערנישן וואס פרעמדע באַגעגענען אין אַ פרעמד לאַנד. מיר האָבן באַשלאָסן צו איינשאַפן זיך אַ פּלאַץ צום דאָוונען, און מיר האָבן שוין געשלאָסן אַן אָפּמאַך צו קויפן אַזאַ פּלאַץ אויף וועלכער עס געפינט זיך אַ געביידע וואס קען אַריינגענעמען ביז 150 מענטשן. מיר נויטיקן זיך אין אַ סומע פון 500 דאָלאַר וואס זאָל אונדז העלפן מאַכן די ערשטע איינצאָלונג און 150 דאָלאַר אויף צו קויפן די נויטיקע מכשירים, ווי אויך צו פאַרריכטן און צופאַסן די געביידע אָלס אַ פּלאַץ צום דאָוונען".

אין די ווייטערדיקע יאָרן איז שוין די געמיינדע געווען ביכולת נאָכצוקומען די צאָלונגען און אויך אינקויפן אַן אייגענעם בית־עולם דעם 13טן דעצעמ־בער, 1843.

אויף אַ פאַרזאַמלונג פון דער געמיינדע, וואס איז פאַרגעקומען דעם 9טן מערץ, 1840, זיינען אויסגעאַרבעט און אָנגענומען געוואָרן פאָלגנדע תקנות:

1. יעדער מיטגליד פון דער געמיינדע דאַרף צאָלן זעקס דאָלאַר אַ יאָר שטייער צו דער געמיינדע. די אינצאָלונגען דאַרפן זיין יעדע דריי חדשים.

2. עס זאָל אָפּגעהאַלטן ווערן יערלעכע פאַרזאַמלונגען, וואס זאָלן פאַר־קומען חול־המועד פּסח. דער סעקרעטאַר און די אָנדערע באַאַמטע זאָלן אָפּ־געבן באַריכטן פון אַ גאַנץ יאָר טעטיקייט.

3. עס זאָל ווערן אויסגעקליבן פינף באַאַמטע. די באַאַמטע מוזן קריגן אַ מאַיאָריטעט שטימען.

4. אין פאַל אַ באַאַמטער רעזיגנירט פון זיין אַמט אין מיטן יאָר, מוז ער באַצאָלן אַ שטראָף פון 1 דאָלאָר.

5. ערב ראש־השנה, אַדער אין דער צייט פון אַ לויה פון יעדן פערזאָן איבער זעקס יאָר אַלט, זאָל דער פרעזידענט באַשטימען צען מענטשן (מנין) וועמענס אויפגאַבע זאָל זיין צו גיין אויפן בית־עולם. אין פאַל איינער פאָלגט ניט אויס דעם באַפעל פון דעם פרעזידענט, מוז ער באַצאָלן אַ שטראָף פון 50 סענט.

6. אויב אַ באַאַמטער קומט ניט צו אַ זיצונג פון די באַאַמטע, אַדער אַ מיטגליד קומט ניט צו אַ פאַרזאַמלונג פון דער געמיינדע אין דער צייט וואָס ער איז אין שטאָט, זאָל ער בצאָלן 50 סענט שטראָף.

7. יעדער מיטגליד פון דער געמיינדע האָט אַ רעכט צו ווערן אויפגערופן צו דער תורה שבת און יום־טוב. אָט־די רעכט פון די מיטגלידער זאָל פינקטלעך און געטרייַ ווערן אָפגעהיט.

אויף דער זעלביקער פאַרזאַמלונג זיינען אויסגעקליבן געוואָרן אַלס באַאַמטע פון דער געמיינע, יואל גערסאָן, פרעזידענט. גאָטליב שמיד, סעקרעטאַר. אַלבערט העכט, קאַסיר. בערנאַרד שמיד און לואיס ספּאַרבערג אַלס באַאַמטע.

דעם 7טן מערץ, 1841, האָט די געמיינדע באַשלאָסן אויסצובויען אַ נייע שול, ווייל צוליב דעם פאַרגרעסערטן וווקס פון דער יידישער באַפעלקערונג איז די אַלטע שול שוין געווען צו ענג. כדי צו פאַרשטאַרקערן די אַקציע, האָבן זיי באַשלאָסן אָנצופירן אַ מיטגלידערשאַפט־קאַמפּאַניע, וואָס האָט אַריינגעבראַכט נייע עלף מיטגלידער אין דער געמיינדע.

קיין נייע שול האָט אָבער די געמיינדע ניט געקויפט. זיי האָבן בלויז אָפּגעקויפט פון דער היבערניאן בענעוואלענט גזעזלשאפט אַ קלייַנע קירכע, וואָס האָט זיך געפונען אויף 76 הוירקימער גאַס פאַר 2500 דאָלאָר, און האָבן גלייַכצייטיק געדאַרפט צאָלן אַ דאָלאָר אַ יאָר צו דער רעפאָרם־קירכע פאַר דער נוצן דעם פלאַץ, אויף וועלכן די שול איז געשטאַנען. די נייע שול איז אָפּיציעל געעפנט געוואָרן דעם 2טן סעפּטעמבער, 1841.

די געמיינדע האָט זיך געפירט זייער אָרטאָדאָקסיש ביז וואַנען ס׳איז דאָרט געקומען דער ערשטער רב קיין אָלבאַני. דאָס איז געווען אייזיק מאיר וויים*, וואָס איז געקומען קיין אַמעריקע דעם 23טן יולי, 1846, און איז אין הערבסט פון דעם זעלביקן יאָר געוואָרן דער רב פון דער בית־אל געמיינדע אין אָלבאַני[6].

וועג וויים איז אָנגעקומען אין אָלבאַני, זיינען כמעט אַלע יידן דאָרט געווען פּעדלערס. עס זיינען געווען בלויז פיר גרעסערע יידישע געשעפטן, וואָס האָבן

---

* אייזיק מאיר וויים איז שפּעטער באַוווסט געוואָרן אַלס דער פירער פון דעם רעפאָרמירטן יידנטום אין אַמעריקע. אויך אַלס דער גרינדער פון דעם „חיברו יוניאַן קאָלעדזש" פון דער „אַמעריקאַן אייזראַליט" און די צענטראַלע קערפּערשאַפט פון די אַמעריקאַנער ראַבויים.

באַלאַנגט צו שקלאַס, בלאטנער, קאָן און ספּאַרבער, און צוויי שפּייז־געשעפטן, וואָס האָבן אויך באַלאַנגט צו יידן.

די געמיינדע האָט געהאַלטן אין איין וואָקסן מיט נייע עמיגראַנטן פון דייטשלאַנד, וואָס זיינען געווען פון די ערשטע יידישע איבעוואַנדערער אויף דער פּראַווינץ און האָבן זיך צום מערסטנס געזומען צו פּעדלעריי, קליין־האַנדל און מלאכה. זיי זיינען עס געווען די פּיאָנערן, וואָס האָבן געשאַפן די ערשטע יידישע ישובים אויף דער אַמעריקאַנער פּראַווינץ. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס די „קאונטרי" האָט די ערשטע צייט געשראָקן מיט איר אייגנאַרטיקייט און פרעמדקייט. מען האָט טאַקע געוואָלט זיין צווישן די אייגענע אין דער גרויסער שטאָט, ווו מען האָט זיך געפילט זיכערער און היימישער. אָבער עס זיינען געווען געוואָרן אַזעלכע, וואָס האָבן זיך ניט געקענט צופּאַסן צו די שווערע באַדינגונגען און ענגשאַפט פון דער גרויסער שטאָט, און זיי זיינען עס געווען די, וואָס האָבן פאַרלאָזן די שטאָט מיט אַ פּעקל אויף דער פלייצע, אַדער מיט אַ פערד־און־וואָגן איבער די קלענערע אַמעריקאַנער ישובים צו פּעדלען און האַנדלען, און מיט דער צייט זיינען פיל פון זיי געווארן גרויסע האַנדלס־ און געשעפטסלייט.

אַזאַ מין טיפּ פּעדלער האָט וויים באַגעגנט, ווען ער איז צום ערשטן מאָל געפאָרן מיטן שיף פון ניו־יאָרק קיין אָלבאַני. דער ייד איז אַרומגעלאָפן אין־ בערן שיף און האָט עפּעס זייער שטאַרק געזוכט. נאָכדעם האָט זיך אַרויסגע־ וויזן, אַז ער האָט „פאַרלאָרן" די ענגלישע שפּראַך, און דער ייד האָט דערציילט אַזאַ געשיכטע: אַז נאָכדעם ווי ער איז אָנגעקומען אין ניו־יאָרק, האָט ער פאַר־ מאָגט 20 דאָלאַר און זעקס שילינגס. האָבן אים פּריינט געזאָגט: „קאָן, דו מוזט קריגן אַ קויש פאַר זעקס שילינג און פאַר די 20 דאָלאַר קויף זיך איין „קודל מודל", וואָס מיר רופן עס אין דייטש „מעשאָווע", און לאָז זיך אַרויס אויף דער פּראַווינץ פּעדלען. „אָבער איך קען ניט ריידן קיין ענגליש", האָט דער ייד געטענהט. דאָס איז פון די קלענערע זאָכן האָבן זיי אים איינגע־ רעדט. מען האָט אים אויף אַ פאַפּיר אויפגעשריבן די אַלע ענגלישע ווערטער, וואָס עס וועט דאַרפן נוצן אויף זיין וועג און ביים פּעדלען, און מען האָט אים מיטן שיף אַרויסגעשיקט אויף דער פּראַווינץ פּעדלען. און אָט־דאָס איז עס געווען די ענגלישע שפּראַך, וואָס דער אימיגראַנט האָט פאַרלאָרן אויפן שיף.

די דייטשישע יידן פלעגן מערסטנס באַנוצן אין זייער ענגלישער שפּראַך אַ F פאַר אַ W. אַ P פאַר אַ B. אַ פּעדלער פלעגט אין יענער צייט זאָגן: You fant to puy somedik.
Can I shtay mit you all nacht.

די יידישע פּעדלערס פון יענער צייט זיינען קלאַסיפיצירט געווארן אין פּיר קלאַסן: 1) דער קויש־פּעדלער, וואָס איז געווען שטום (ניט געקענט רעדן קיין ענגליש); 2) דער קופערט־טרעגער, וואָס האָט שוין געשטאַמלט אַביסל ענגליש און געהאַפט אויף בעסערע צייטן; 3) דער פּאַקן־טרעגער, וואָס פלעגט טראָגן

אויף זיך פון 100 ביז 150 פונט סחורה און האָט געהאָפט צו ווערן אין גיכן אַ געשעפטסמאַן, און 4) דער אַריסטאָקראַטישער פּעדלער, וואָס איז אויך אייגעטיילט געווארן אין דריי קלאַסן: 1) דער וואָגן־„באַראָן", וואָס פלעגט אַרומפאָרן מיט אַ פערד־און־וואָגן, און אַמאָל טאַקע געשפּאַנט מיט צוויי פערד; 2) דער צירונג־פּעדלער, וואָס פלעגט אַרומטראָגן מיט זיך אַ קליין קעסטעלע מיט צירונג און האָט זיך שוין געהאַלטן פאַר אַ גביר, און 3) דער געשעפּט־אייגנטימער, אָט־דער יעניקער, וואָס האָט שוין געהאָט אַן אייגענע קרעמל.

אַזוי איז עס געגאַנגען דער פּראָצעס פון דער פּעדלעריי. צום ערשט אַ שקלאַף מיט אַ קויש, שפּעטער מיט אַ פערד־און־וואָגן און נאָכדעם שוין האָבן אַ געשעפט פאַר זיך אַליין.

דאָס זיינען געווען די עלעמענטן, וואָס האָבן צוזאַמענגעשטעלט די יידישע געמיינדעס פון יענער צייט אויף דער אַמעריקאַנער פראָווינץ. קיין רבנים פלעגן די געמיינדעס ניט האָבן. נאָר יעדע געמיינדע האָט זיך געהאָט אַ חזן, וואָס איז אין דער זעלביקער צייט אויך געווען דער שמש, מוהל, מלמד, דער קברן, און אויך דער שוחט און קצב, און כדי צו קענען דורכלעבן, האָט ער נאָך געמוזט אָבסיל פּעדלען, ווייל די אַלע אַנדערע פּרנסות האָבן ניט געקלעקט אויף די קליינע הוצאות פון אַזאַ „כלי־קודש".

ווען ווייס איז אַנגעקומען אין אַלבאַני, האָט אייגער מיטן נאָמען טרויב פאַרנומען דאָרט דעם אָמט פון אַזאַ „כל־בו". די געמיינדע האָט געוואָלט אַנשטעלן ווייסן בלויז אַלס מגיד און מלמד, אָבער ווייס האָט אָנטזאָגט אַנצונעמען אַזאַ שטעלע. נאָך אַ לאַנגע סדרה פון באַראַטונגען, האָט די געמיינדע באַשלאָסן אָנצושטעלן ווייסן אַלס דעם ערשטן רב אין אַלבאַני. ווייס האָט געדאָרפט קריגן אַ געהאַלט פון 250 דאָלאָר אַ יאָר. ער האָט געדאָרפט לערנען מיט די קינדער און קריגן פון יעדן קינד ניין דאָלאָר אַ יאָר. ער האָט געאָרפט האַלטן אַ דרשה יעדן שבת און יום־טוב, און דערפילן אַלע רבנישע פונקציעס אַן וועלכן עס איז ספּעציעלן געצאָלט.

ווייס איז אַנגעקומען אין אַלבאַני אין דער וואָך פון ערב יום־כּפּור, און גלייך נאָך סוכות האָט מען געעפּנט די תלמוד־תורה, וואָס זיי האָבן עס אַ נאָמען געגעבן „די יידישע אַקאַדעמיע פון אַלבאַני". אין דעם לערן־אָנשטאַלט האָט מען אויסער העברעיש און רעליגיע, וואָס ווייס האָט געלערנט מיט די קינדער, אויך געלערנט ענגליש, אַריפמעטיק, געשיכטע און געאָגראָפיע. ווייס האָט געדאָרפט אָנשטעלן די לערער פאַר די אַנדערע געגנשטאַנדן מיט דער צושטימונג פון די באַאַמטע פון דער געמיינדע. געלערנט האָט מען דאָרט פון 9 אַזייגער אין דער פרי ביז 12 מיטאָג, און פון 1 אַזייגער נאָכמיטאָג ביז 4 פאַרנאַכט.

אין יענער צייט זיינען בלויז געווען זעקס אַזעלכע לערן־אָנשטאַלטן איבער גאַנץ אַמעריקע. דריי אין ניו־יאָרק און צו אייגע אין באַלטימאָר, סינסענעטי און אַלבאַני.

אין יאָר 1847 זיינען פאַרגעקומען אין אַלבאַני אייניקע אָנטיסעמיטישע

אַרויסטרעטונגען, וואָס האָבן אַביסל אויפגעשטורמט די בעסערע עלעמענטן אין שטאָט. אומגעפער אין דער זעלביקער צייט, וועָן אין אַן אָלבאַנער זשורנאַל האָט זיך באַוויזן אַן אַרטיקל וועגן דעם לעבן פון די מזרח־אייראָפּעישע און אַריענטאַלישע יידן, וווּ דער שרייבער לויבט זייער די יידן און דריקט אַ פּראָ־טעסט קעגן די פאַרפאָלגונגען אויף די יידן אין יענע לענדער, און דריקט גלייכ־צייטיק אויך אויס זיין גרויס צופרידנהייט פאַר דער רעליגיעזער פרייהייט, וואָס הערשט אין אַמעריקע[8], האָט פאַסירט, אַז אַן אַדוואָקאַט האָט פאַרלאַנגט פון אַ ריכטער אין אַ געריכט־פראָצעס, אַז ער זאָל ניט גלויבן די יידישע עדות, ווייל יידן קען מען ניט געטרויען. די באַמערקונג האָט אַרויסגערופן אַ שאַרפן פּראָטעסט פון דעם פּראָקוראָר און איבערהויפּט פון דער פרעסע. דער פּראָ־טעסט האָט געבראַכט דערצו, אַז דער אַדוואָקאַט איז געווען געצוווּנגען צו פאַר־עפנטלעכן אַ בריוו אין דער פרעסע, וווּ ער האָט זיך אַנטשולדיקט פאַר די יידן.

גלייך נאָך דעם האָט פאַסירט אַ צווייטער אַנטיסעמיטישער אַרויסטריט פון אַ נייעם גלח, וואָס איז דעמאָלט אָנגעקומען אין דער באַפּטיסטישער קירכע. דער גלח, ווייזט אויס, אַ פאַרביסענער אַנטיסעמיט, האָט גלייך ביי זיין ערשטן אויפטריט אָנגעהויבן מיט אַן אַטאַקע אויף יידן. ווייס האָט אים צוגע־שיקט אַ בריוו, וווּ ער האָט אים געוואָלט באַווייזן זיין אומגערעכטע האַנדלונג קעגן די יידן. אָלס אַן ענטפער האָט דער גלח, דעם קומענדן זונטיק, געהאַלטן נאָך אַ שאַרפערע רעדע קעגן יידן און יידישקייט. די אַנטיסעמיטישע העצעס פון דעם גלח האָבן אויפגערודערט אַ גרויסן טייל פון דער קריסטלעכער אינטעליגענץ, וואָס האָבן שארף פּראָטעסטירט אין דער פרעסע קעגן דעם גלח. צווישן די אונטערגעשריבענע אויף אַ פּראָטעסט קעגן די העצעס פון דעם גלח,איז אויך געווען דער הויפּט־ריכטער פון ניו־יאָרק סטייט, וואוד. דער רעזולטאַט פון די פּראָטעסטן איז געווען, אַז דער גלח האָט געמוזט מיט צען טעג שפּעטער פאָרלאָזן אָלבאַני. מיט דריי יאָר שפּעטער איז די זעלביקע קירכע וווּ דער גלח האָט געהאַלטן זיינע אַנטיסעמיטישע רעדעס, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שול פון דער עמיינדע אַנשי־אמת.

אין דעצעמבער פון דעם זעלביקן יאָר, איז קיין אָלבאַני געקומען אַ משומד מיטן נאָמען קאָן. די פרעסע האָט באַריכטעט, אַז ער קומט פון ירושלים און זיין אויפגאַבע איז אָפּצושמדן די יידן. עס איז צונויפגערופן געוואָרן אַ גרויסע פאַרזאַמלונג פון גלחים אים אויסצוהערן. אָבער ביי דער פאַרזאַמלונג זיינען אַרויסגעטראָטן קעגן זיין קומען, וויס און צוויי גלחים, אויך דער פאָר־זיצער פון דער פאַרזאַמלונג, אַ גלח מיטן נאָמען ד״ר וויקאָף, וואָס איז אַליין גע־וועָן אַ גרויסער יידן־פריינט האָט זיך געפילט ניט־באַקוועם פון דער גאַנצער געשיכטע און געשלאָסן די פאַרזאַמלונג נאָך איידער דער משומד איז געקומען צום וואָרט.

וויס האָט אָנגעהויבן איינפירן אַ ריי רעפאָרמען אין דער סינאַגאָגע. רעפאָרמען, וואָס זיינען אין מערסטע פאַלן געווען פרעמד צו אַ גרויסן טייל

פון די מיטגלידער פון דער געמיינדע. אזוי האָט ער אָנגעהויבן איינפירן, אַז אין דער סינאַגאָגע זאָלן זיין פאַמיליען־פלעצער*. ביים דאַוונען זאָלן זיצן צוזאַמען דער מאַן מיט דער פרוי און די קינדער. ער האָט איינגעפירט אַ געמישטן כאָר פון יינגלעך און מיידלעך און האָט אויך אָפּגעשאַפט די פיוטים פון דער יום־טובדיקן דאַוונען.

ווייס האָט זיך אָבער ניט באַנוגט מיט די רעפאָרמען בלויז אין אָלבאַני, ער האָט געוואָלט, אַז אַזעלכע רעפאָרמען זאָלן איינגעפירט ווערן אין יעדן טעמפּל פון לאַנד, און ער האָט דעריבער פאַרשפּנטלעכט אַ רוף:

„צו די רבנים און אַלע אַנדערע יידן", וואָס לייענט זיך אַזוי: „צו מיינע ברידער יידן אין צפון־אַמעריקע, איך שלאָג פאָר, אַז עס זאָל געגרינדעט ווערן איין סיסטעם און פאָרם פון סינאַגאָגעס, תלמוד־תורות, צדקה חברות און אַלע אַנדערע רעליגיעזע אינסטיטוציעס, כדי עס זאָל ניט זיין, ווי מיר האָבן עס איצט פאַרשיידענע פאָרמען און פירונגען ווי יעדער איינער וויל.

עס איז אַ רחמנות צו זען ווי פאַרשיידענע מענטשן, וואָס האָבן קבלה אויף שחיטה פון אומבאַקאַנטע מענטשן, וואָס זיינען אַליין אַן לערע און אַן וועלכע עס איז רעליגיעזן וויסן, זאָלן ווערן דרשנים און לערער ביי יידן.

די מערסטע סינאַגאָגעס אין אַמעריקע זיינען געגרינדעט געוואָרן אין משך פון דער לעצטער צייט. זיי זיינען געגרינדעט געוואָרן און ווערן פאַרוואַלטעט פון מענטשן, וואָס האָבן ניט קיין שום וויסן פון אונדזער רעליגיע. יעדער פירט זיך אין זייַנע מנהגים און פירונגען, און ווען עס קומט אַ ייד פון איין סינאַגאָגע צו אַ צווייטער, זיינען אים די פירונגען פון דער צווייטער סינאַגאָגע פרעמד".

ווייס האָט אויך צוזאַמענגעשטעלט אַ נייעם סידור מיטן נאָמען „מנהג אַמעריקא". אין 1855 איז אויף אַ קאָנפערענץ פון די אַמעריקאַנער רעפאָרמירטע ראַבייס אין קליוולאַנד באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער „מנהג אַמעריקא" זאָל ווערן באַנוצט אין אַלע טעמפּלען.

אין 1849 איז אונטער ווייסעס פירערשאַפט געגרינדעט געוואָרן אין אַלבאַני אַן אַרגאַניזאַציע מיטן נאָמען „דייטשישע געזעלשאַפט". כמעט אַלע מיטגלידער פון דער אַרגאַניזאַציע זיינען געווען יידן. די אַרגאַניזאַציע האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע צו שטודירן די דייטשישע ליטעראַטור און פילאָזאָפיע, ווי אויך אַרויסהעלפן ניי אַריבערגעקומענע אימיגראַנטן. זיי האָבן אויך געגרינדעט אַ קליינעם דייטשישן טעאַטער, ווו זיי האָבן צום ערשטן מאָל אויפגעפירט שילערס „רויבער"*.

---

* ווייס איז געווען דער ערשטער ראַבויַ אין אַמעריקע, וואָס האָט איינגעפירט די פאַמיליען־פלעצער אין דער סינאַגאָגע.

* ביי יענער פאַרשטעלונג איז פאַרגעקומען אַן אינטערעסאַנטער פאַל. די ראָלע פון פראַנץ מור האָט געשפּילט אַ ייד, וועמענס שוועסטער איז ניט לאַנג געהאַט געקומען פון דייטשלאַנד, וועו ס'איז געקומען צו דער סצענע, ווו פראַנץ ווערט משוגע, האָט די „גרינע" שוועסטער, דערזעענדיק איר ברודער אין אַ משוגענער ראָלע, אָנגע־

די יידישע באַפעלקערונג פון אָלבאַני האָט זיך אין יענער צייט שטאַרק פאַרגרעסערט צוליב דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע פון 1848 אין איראָפּע, וואָס האָט געצוווּנגען מאַסן דייטשישע יידן צו פאַרלאָזן זייער היימלאַנד.

אין אַלגעמיין האָט זיך אַזאַ דערשיינונג באַמערקט נאָך יעדן פּאָליטישן און עקאָנאָמישן קריזיס, וואָס איז נאָר פאַרגעקומען אין איראָפּע. גלייכצייטיק האָט מען געקענט זען, אַז יעדער נייער שטראָם פון אימיגראַנטן האָט געברַאכט אַ גרויסע ענדערונג אין דעם אינערלעכן לעבן פון דעם יידישן ישוב אין אָלגעמיין.

דער פּאָליטישער קריזיס פון 1815 אין איראָפּע האָט געברַאכט צו דער גרינדונג פון אַ ישוב פון דייטשישע יידן אין אָלבאַני. דער ישוב איז פאַרגרעסערט און פאַרשטאַרקט געוואָרן דורך אַ צווייטן פּאָליטישן און עקאָנאָמישן קריזיס אין איראָפּע, וואָס איז געקומען נאָך דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע פון 1848.

די דייטשישע יידן, וואָס זיינען דאָ אַריבערגעקומען אין אַנהייב פון 19טן י. ה. זיינען נאָך געווען דורכגעדרונגען מיט דער יידישער טראַדיציע און האָבן געוואָלט וווינטער אַנהאַלטן דעם זעלביקן טראַדיציאָנעלן לעבן אין אַמעריקע.

אַנדערש זיינען אָבער געווען די נייע אימיגראַנטן, וואָס זיינען דאָ געקומען נאָך דער רעוואָלוציע און זיי זיינען שוין געווען דורכגעדרונגען מיט די ליבע־ראַלע אידייען פון יענער רעוואָלוציאָנערער עפּאָכע. די נייע אימיגראַנטן האָבן זיך שוין געוואָלט באַפרייען פון די טראַדיציאָנעלע פירונגען און מנהגים, און די ליבעראַלע עלעמענטן זיינען עס געווען די גרעסטע אונטערשטיצער פון וווינסן אין זיין פאַרזוך צו רעפאָרמירן די ריטואַלן פון דער יידישער רעליגיע.

די אַלע נייעסן און רעפאָרמען, וואָס וויים האָט אַנגעהויבן איינצופירן מיט דער שטיצע פון אַ גרויסן טייל פון די נייע אימיגראַנטן, האָבן אָבער געברַאכט אַ פראָטעסט און וויידערשטאַנד פון די אָרטאָדאָקסישע עלעמענטן, און דער קאָמף האָט זיך שפּעטער צעפּלאַקערט אין אַ שאַרפן קריג צווישן ביידע צדדים.

גראָד אין יענער צייט איז וויים געווען אויף אַ וויזיט אין טשאַרלסטאָן, ס. ק., וווּ ער האָט זיך אויך באַטייליקט אין אַ דעבאַטע וועגן די ריטואַלן פון דער יידישער רעליגיע צוזאַמען מיטן ראַבי פון טשאַרלסטאָן ד״ר פאַזאַנסקי און ד״ר ראָפאַעל * אָן אָרטאָדאָקסישער רב פון ניו־יאָרק. אין אָלבאַני האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז אויף יענער דעבאַטע איז וויים אַרויסגעטראָטן קעגן דעם גלויבן אין אַ משיח און אין תחית־המתים **, דאָס האָט נאָך מער פאַר־

חויבן צו שרייען „שמע ישראל! יעקב דו דערשטיקסט זיך דאָך! וועז מען האָט איר געוואָלט באַרויקן, האָט זי נאָך העכער אָנגעהויבן צו שרייען: שמע ישראל, ער דערשטיקט זיך!

* ד״ר משה יעקב ראַפאעל (רפאל) געב. אין סטאָקהאָלם, שוועדן אין 1798. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, אין 1868.

** וויים האָט טאָקע אויף יענער דעבאַטע אָפּגעלייקנט דעם גלויבן אין משיחן.

שטאַרקט די קעגנערשאַפט פון די אַרטאַדאָקסן קעגן ווייסן. דערצו איז נאָך צו־געקומען דער פאַל, וואָס ווען ווייס איז צוריקגעקומען פון טשאַרלסטאָן, האָט ער געאסרט די שחיטה פון דעם שוחט ווייס טרויב, וואָס האָט געבראַכט אַ שאַרפן פראָטעסט פון די קצבים מאָזעס לינדסטיין און מאַרק ליפמאַן, וואָס האָבן באַשולדיקט ווייסן, אַז ער וועט זיי רוינירן.

דער פירער פון דעם קאַמף קעגן ווייסן איז געווען דער פרנס פון דער געמיינדע, לואיס ספּאניער, וואָס איז געווען דער רייכסטער ייד אין אָלבאַני. אין יענער צייט איז נאָך געווען איינגעפירט דער פרנס־סיסטעם אין אַמעריקע, וווּ דער פרנס האָט געהערשט אין דער געמיינדע מיט אַ שטאַרקער האַנט*. ספּאַניערן איז איבערהויפּט ניט געפעלן געווארן, וואָס ווייס פירט איין די רע־פארמען אָן זיין צושטימונג און מיינונג.

די קעגנער פון ווייסן האָבן באַשלאָסן צו באַזייטיקן אים פון זיין אַמט, און זיי האָבן דעריבער אים אָנגעקלאָגט פאַר די באַאַמטע פון דער געמיינדע. די קלאָגעס האָבן אַריינגענומען פאָלגנדע זיבן פונקטן:

1. אַז ווייס האָט אָפּגעלייקנט דאָס קומען פון משיחן, און אַז ער גלויבט אויך ניט אין תחית־המתים.

2. אַז אין איינע פון זיינע דרשות האָט ער געזאָגט, אַז זאָגן תפילות אין אַ טויטער שפּראַך (העברעיש), איז בלויז אַן אָבערגלויבענישׂ, אַזוי ווי עס איז תפילין און ציצית, וואָס האָבן ניט קיין באַדייטונג און זיינען נוצלאָז.

3. אַז ער מאַכט אונדז צו פאַרגעסן אונדזערע שיינע תפילות, וואָס מיר האָבן איבערגענומען פון אונדזערע עלטערן, און וויל עס פאַרבייטן מיט די תפילות פון דעם האָפענבאַכער טעמפּל** און פון די אַנדערע אַזוי־גערופענע טעמפּלען.

4. זער פאַקט, אַז ער האָט זיך געלאָזן אויסקלייבן אלס ראַביי פון טשאַרלס־טאָן***. אויב אַ ייד האָלט פון דער רעפאָרמירטער רעליגיע ווי אין טשאַרלס־טאָן איז שוין גענוג שלעכט, אָבער ווייס וויל אין זיינע רעפאָרמען גיין נאָך ווייטער, דעריבער קען ער קיין ייד ניט זיין.

5. זיי האָבן געהערט, אַז מען האָט אים געזען שרייבן אום ראש־השנה אין אד־פעלאָוס זאָל.

---

* עס איז געווען אַ פּאַל אין ניו־יאָרק, ווען אַ רַאבּוי האָט איינגעלאָדן דעם רעדאַקטאָר פון „אקסידענט" אויזאָק לעסער, צו רעדן אין טעמפּל, אָבער דער פרנס האָט אים ניט געלאָזט רעדן בלויז דערפאַר, וויל דער רַאבּוי האָט איינגעלאָדן לעסערן אָן דער דערלויבעניש פון דעם פרנס.

** רעפאָרמירטער טעמפּל פון האָפענבאַך, דייטשלאַנד.

*** ווען וויס איז געווען אין טשאַרלסטאָן, האָט ער אָנגענומען דעם אָנבאָט צו ווערן דאָרט דער רַאבּוי פון זייער געמיינדע. שפּעטער האָט ער חרטה געקראָגן און אָפּגעזאָגט.

6. זיי האָבן געהערט, אַז מען האָט אים געזען זיך הוידען אום שבת אין מינעראַל ספרינג גאָ טן *.

7. זיי האָבן געהערט, אַז אַ בריוו וואָס איז געווען אַדרעסירט צו מר"ס גבריאל ווייס ** וווּ מען האָט איר געבעטן, אַז זי זאָל צוגרייטן די מקוה, איז אַריינגעפאַלן אין זיינע הענט, און ער האָט עס עפנטלעך פאָרגעלייענט אין אַ שענק כדי אָפצולאָכן דערפון.

דעריבער פאָדערן זיי, אַז ווייס זאָל אַנטזאָגט ווערן פון זיין שטעלע. אויף די קלאָגעס זיינען אונטערגעשריבן לעאָפאָלד גוטלאָנד, בענעדיקט גראשט, אַלעקס קאָן, מאָזעס האָמבורגער, לעווי קאופמאָן, גבריאל ווייס, לואיס ספאָר־באָרג, מאָזעס לינדהיים, מאָזעס ליפמאָן, ס. ל. פריינד, אַלעקסאַנדער פראַנק און ל. ליאָן.

די באַאַמטע פון דער געמיינדע האָבן אויפגענומען די קלאָגן, און האָבן אויפגעפאָדערט ווייסן, אַז ער זאָל ביז דעם 14טן יולי, 1850, צושטעלן שריפט־לעכע ענטפערס אויף די קלאָגעס. ווייס האָט זיי גלייך געלאָזט וויסן, אַז ער ווייל אַליין אויפטרעטן און ענטפערן די קלאָגעס קעגן אים.

דעם 24סטן יולי איז פאָרגעקומען נאָך אַ זיצונג פון די באַאַמטע וועגן דעם ענין און האָבן באַשלאָסן, אַז מען זאָל אויפהערן צו צאָלן ווייסן זיינע שכירות, ביז וואָנען עס וועט באַשלאָסן ווערן, וואָס מען זאָל טאָן מיטן גאַנצן ענין.

דעם 5טן סעפטעמבער, 1850 *** איז גערופן געוואָרן אַ ספעציעלע באַאַ־טונג וועגן די קלאָגעס קעגן ווייסן, און דאָרט איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער אָפמאַך צווישן ווייסן און די גמיינדע איז וועראַלאָז, און ווייס וועט דעריבער אַנטזאָגט פון זיין אַמט.

ווען ווייס האָט דערהאַלטן דעם באַריכט, אַז ער איז אַנטזאָגט געוואָרן פון זיין אַמט, האָט ער גלייך געלאָזט וויסן דעם פּרעזידענט פון דער גמיינדע, לואיס ספאַניר, אַז לויטן געזעץ און אויך לויט דעם ווילן פון דער מאַיאָריטעט פון די מיטגלידער פון דער גמיינדע, וועט ער בלייבן אין אַמט און אויספירן אַלע זיינע רבנישע פונקציעס.

ראש־השנה ביינאַכט **** ווען די שול איז געווען געפאָקט מיט מתפללים, אַנהענגער פון ביידע צדדים *. ביידע צדדים האָבן דערוואָרטעט אַ קאָנפליקט און האָבן זיך געגרייט דערצו. ווען ווייס איז אַריינגעקומען אין שול און גע־וואָלט אַנטאָן זיינע גייסטלעכע קליידער, האָט ער אויסגעפונען, אַז זיי זיינען פאַרשוווּנדן געוואָרן, זיינע קעגנער האָבן עס צוגענומען. זיין פּלאַץ איז שוין

---

* אין אַריגינאַל : Geshwungen a shwung

** מרס. גבריאל ווייס איז געווען די טוקערן פון דער מקוה. ניט געווען אין קיין שום קרובהשאַפט מיטן ראַבי ווייס.

*** ערב ראש־השנה.

**** דעם 7טן סעפטעמבער, 1850.

* ס'האָבן זיך שוין געהאַט פאַרמירט צוויי צדדים — פאַר און קעגן ווייסן.

אויך געווען פֿאַרנומען פון דעם וויצע־פּרעזידענט פון דער געמיינדע, לעווי סאַלאָמאָן. האָט זיך ווייס געזעצט אין פּראָנט פון אָרון־קודש, און ווען ס׳איז געקומען די צייט ווען מ׳האָט געדאַרפט אַרויסנעמען די תורה, האָט זיך ווייס אויפגעהויבן און געוואָלט אַרויסנעמען די תורה. ווי ער פלעגט עס טאָן יעדן יאָר. דעמאָלט זיינען אָבער צוגעלאָפֿן דער פּרעזידענט און וויצע־פּרעזידענט פון דער געמיינדע און אויך אַ זייער ניט העפלעכן אופן אַוועקגעשטופט ווייסן פון אָרון קודש. פון דעם שטויס איז ביי ווייסן אַראָפּגעפֿאלן זיין יאַרמולקע פון קאָפּ.

אין שול האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסער טומל און געשלעג, אַז מ׳האָט געמוזט אַרויסרופן פֿאָליצייַ, וואָס האָבן געמאַכט אייניקע אַרעסטן, צווישן זיי אויך ווייסן, וועמען מ׳האָט באַשולדיקט אַלס פּירער פון טומל. אין פֿאָליצייַ־הויז האָט מען ווייסן באַלד באַפרייט.

אין צייט פון טומל האָט ווייס געוואָרנט ספֿאַניערן, אַז ס׳איז נאָך פֿאָראַן אַ געזעץ צו וועלכן ער וועט אָפּעלירן. אויף דעם, האָט אים ספֿאַניער געענטפֿערט, אַז ער איז רייך גענוג ניט מורא צו האָבן פֿאַרן געזעץ, און אַז ער וועט אים רויינירן. די שול איז געוואָרן געשלאָסן פון דער פֿאָליצייַ, און מ׳האָט שוין אין איר ניט געקענט דאַוונען ביידע טעג ראש־השנה.

דער פּראָצעס איז פֿאָרגעקומען דעם 17טן מאַי, 1851, און דער ערייכט האָט געאורטיילט, אַז ווייס האָט לויטן קאָנטראָקט געמוזט דרשנען ראש־השנה, און אַז די האַנדלונג פון דעם פּרעזידענט פון דער געמיינדע איז געווען ניט־געזעצלעך. ספֿאַניער האָט ניט געהאָט קיין רעכט צו פֿאַרהאַלטן ווייסן ביים אַרויסנעמען די תורה, און אַז ספֿאַניער האָט באַליידיקט אַ גייסטלעכן אין קעגנ־ווערט פון דער געמיינדע, דעריבער דאַרף ספֿאַניער באַצאָלן ווייסן טויזנט דאָלאַר שאַדנזאַץ און געריכט־הוצאות. ווייס האָט זיך אַנטזאָגט צו נעמען די געלט. ער האָט דערקלערט, אַז פֿאַר אים איז געניג דער מאַראַלישער געווינס. ספֿאניער האָט גלייך רעזיגנירט פון זיין אַמט און פֿאַרלאָזן אָלבאַני.

די בית־אל געמיינדע האָט זיך געשפּאַלטן. ווייס מיט זיינע אַנהענגער האָבן דעם 11טן אָקטאָבער, 1580, געגרינדעט אַ נייע געמיינדע, מיטן נאָמען „אנשי אמת״[11]. אַלס דער ערשטער פרעזידענט פון דער געמיינדע איז אויס־געקליבן געוואָרן יוסף ספֿאַרבאַרג. די אַנדערע באַאַמטע זיינען געווען פערדי־נאַנד שולץ, אברהם וועסטהיימער, מאיר סטערן און יעקב קלוגמאַן. די נייע געמיינדע האָט געשטעלט אַ פֿאָדערונג צו דער בית־אל געמיינדע, אַז זיי זיינען גרייט צו באַצאָלן 700 דאָלאָר, און מען זאָל זיי איבערגעבן די שול, אָדער אויב די געמיינדע וויל האָבן די שול, זאָל בית־אל אייַנצאָלן צו אנשי אמת 500 דאָלאָר. אויך, אַז דער בית־עלמין זאָל באַלאַנגען צו בייַדע געמיינדעס און יעדע געמיינדע זאָל באַשטייערט ווערן לויטן צאָל פון אירע מיטגלידער.

די נייע געמיינדע האָט גלייך אָנגעהויבן אַן אַקציע צו זאַמלען געלט פֿאַר אַן אייגענער שול, וויל יענע שול איז געבליבן ביי דער בית־אל געמיינדע. די

געמיינדע האָט אַרויסגעשיקט איינעם, מיטן נאָמען הענרי בלאנדער, און האָט אים מיטגעגעבן אַ שריפט אויף צו זאַמלען געלט אין אַנדערע שטעט פאַר דעם צוועק*. אויך איז געזאַמלט געוואָרן צווישן די אייגענע מיטגלידער פון דער גמיינדע 329.00 דאָלאָר און הונדערט דאָלאָר האָט בייגעשטייערט דער קאָנגרעסמאַן פון אָלבאַני סקולקראַפט**. דעם 28טן סעפטעמבער, 1851, האָט שוין די גמיינדע אָפגעקויפט אַ באַפטיסט־קירכע אויף היורקימער גאַס***, אוּן דעם 3טן אָקטאָבער, 1851, איז די שול דערעפנט געוואָרן מיט גרויס פֿאַראַד, ווו עס האָבן געערעדט ד״ר לילענטאַל**** אין דייטש און ווייס — אין ענגליש. אין 1852 האָט די גמיינדע שוין געהאַט 80 מיטגלידער. יעדע פאַמיליע האָט זיך געהאַט איר פּלאַץ אין דער סינאַגאָגע, וואָס איז געווען נומערירט. זיי האָבן אויך איינגעפֿירט, אַז צו עליית־התורה זאָל מען ניט אויפרופן, נאָר דער שמש זאָל פריער דערלאַנגען אַ קאַרטל, וואָס לאָזט וויסן, ווען מ׳זאָל אַרויפקומען צו דער תורה*****

ווייס איז געווען אין אָלבאַני אַכט יאָר. דעם 19טן אַפּריל, 1854, האָט ווייס געהאַלטן זיין געזעגענונגס־רעדע אין אָלבאַני, און איז אָפּגעפֿאָרן קיין סינסענעטי, ווו ער איז געוואָרן ראַביי אין דעם דאָרטיקן טעמפּל בני ישורין.

די גמיינדע האָט ביי אַן אַלגעמיינעם מיטינג אָנגענומען אַ רעזאָלוציע, ווו זי האָט אויסגעדריקט גרויס באַדויערן, וואָס ווייס פֿאַרלאָזט זי. אויך האָט מען אים פֿרעזענטירט, אַלס אָנדענק פון דער גמיינדע אנשי אמת, אַ זילבער־נעם פֿאָלומיסאָק[12].

די באַאַמטע פון דער שול האָבן נאָך ווייס אָפּפֿאָרן געשריבן אַ בריוו צו ד״ר לודוויק פּיליפּסאָן* און אים געבעטן, אַז ער זאָל זיי רעקאָמענדירן אַ ראַביי. ד״ר פּיליפּסאָן האָט זיי געשיקט אַ ראַביי פון דייטשלאַנד מיטן נאָמען אלחנן קאָן, וואָס איז געווען ראַביי אין אָלבאַני זעקס יאָר. אונטער זיין ווירקונג האָט דער טעמפּל איינגעפֿירט ניט צו פייערן די צווייטע טעג יום־טוב, אויסער דעם צווייטן טאָג ראש־השנה.

דעם 25סטן מערץ, 1860, איז ד״ר קאָן געוואָרן ראַבינער אין טעמפּל

---

* ס׳האָט זיך איבערגעחזרט דאָס זעלביקע, וואָס די בית־אל געמיינדע האָט געטאָן אין 1838, ווען זיי האָבן געוואָלט קויפן אַן אייגענע שול.

** סקולקראַפט איז געווען דער פירער פון דער פֿאַבטיסטישער קירכע, ווו דער אַנטי־סעמיטישער גלח האָט מיט דריי יאָר פריער געהאַלטן זייגע אַנטיסעמיטישע רעדעס. סקולקראַפט האָט טאָקע געהאָלפן אים פֿאַרטרייבן פון אָלבאַני.

*** דאָס איז געווען די זעלביקע קירכע, ווו דער אַנטיסעמיטישער גלח האָט געהאַלטן מיט דריי יאָר צוריק זייגע רעדעס קעגן די יידן.

**** ד״ר מאָקס לילינטאָל. געבאָרן אין מינכען, דייטשלאַנד 1815. געשטאָרבן אין סינסינעטי, 1882. געקומען קיין אַמעריקע אין 1844. געוואָלט אויפֿירן אין 1839 יידיש־וועלטלעכע שולן אין רוסלאַנד.

***** דאָס איז געווען די ערשטע איינפֿירונג אין אַמעריקע.

* ראַבינער פון מעגעבורג, דייטשלאַנד.

עמנואל פון סאן־פראַנציסקא. צוליב דעם בירגער־קריג, וואָס האָט דעמאָלט אויסגעבראַכן אין די פאַראייניקטע שטאַטן, האָט ד״ר מייער, ראַבינער פון טשאַרלסטאָן, פאַרלאָזן דאָרט זיין שטעלע און איז געוואָרן ראַבײַ אין אָלבאַני. מיט עטלעכע יאָר שפעטער איז ער געוואָרן אויס ראַבײַ און זיך פאַרנומען מיט אַדוואָקאַטור.

די געמיינדע האָט דאָן געשריבן צו ד״ר קאַמפֿף**, און אים געבעטן, אַז ער זאָל זיי שיקן אַ ראַבײַ. ד״ר קאַמפֿף האָט זיי דעם 5טן יולי, 1863, געשיקט אַ ראַבײַ מיטן נאָמען ד״ר שלעזינגער.

ד״ר שלעזינגער האָט גלייך דורכגעפירט, אַז מען זאָל אויך ניט פייערן דעם צווייטן טאָג ראש־השנה. מ׳זאָל מער ניט נוצן קיין מחזור, נאָר מערצאַכערס געבעט־בוך, אויך אַז מען זאָל ניט טאָרן ווײַנען אין טעמפּל אין דער צײַט פון אַ לויה, „כדי אָפּצושאָפן די מיטלאָלטערלעכע צערעמאָניע״. ס׳האָט אָבער געדויערט אַ לאַנגע צײַט, אײדער מ׳האָט עס גענומע געקענט דורכפירן.

די צווייטע סינאַגאָגע פון די דייטשישע יידן אין אָלבאַני איז געבליבן אָרטאָדאָקסיש. דעם 14טן יולי, 1865, האָט די בית־אל געמיינדע אָפּגעקויפט אַ מעטאָדיסט־קירכע אויף סאוט־פערי אין פרײַנקלין גאַס, און עס פאַרוואַנדלט, דעם 20סטן יאָנואַר, 1866, אין זייער נײַע סינאַגאָגע. עס איז געווען אַ ציגלנע געביידע, אומגעפער 40 בײַ 120 פוס, פאַרוואָס די געמיינדע האָט באַצאָלט 800.00 דאָלאָר[13].

די דערעפענונג איז פאָרגעקומען מיט גרויס פּאָראַד, מען האָט מאַרשירט מיט די ספּרי־תורות אויף די גאַסן, מיט דער באַטיילונג פון דעם גאָוורנאָר און אַנדערע באַאַמטע. יהודה טוראָ* האָט בייגעשטייערט פאַר דער געביידע 3000 דאָלאָר.

אין 1885 האָבן זיך ביידע געמיינדעס פון די דייטשישע יידן, די בית־אל און אנשי אמת פאַראייניקט אין איין געמיינדע אונטערן נאָמען„ בית אמת״, מיט ראַבײַ שלעזינגער, אָלס פירער. זייער סינאַגאָגע האָבן זיי פאַרקויפט צו די מזרח־איראָפּעישע יידן, וואָס האָבן געביטן דעם נאָמען פון בית־אל אויף „בני אברהם״[14].

די בית־אמת־געמיינדע האָט אין 1889 אויפגעבויט אַ גרויסן טעמפּל אויף ליינקעסטער גאַס, וואָס האָט זיי געקאָסט 145,000 דאָלאָר. צו דער דערעפענונג פון דעם טעמפּל איז ספּעציעל געקומען צו פאָרן פון סינסינעטי דער ערשטער אָלבאַניער רב אייזיק מאיר וויינס. היינט וועלט דער טעמפּל אָנגעפירט פון דעם ראַבײַ ד״ר בערנאַרד באַמבערגער.

די ערשטע שול פון די מזרח־איראָפּעישע יידן אין אָלבאַני, וואָס עקזיס־

** פראָפעסאָר פון פראָגער אוניווערסיטעט און ראַבינער פון פראָגער טעמפּל. זע ענציקלאָפּעדיע יודאיקא (דייטש) ב. 9 ז. 863.

* באַוווסטער יידישער פילאַנטראָפּ. געבאָרן אין ניו־פּאָרט, 1775. געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, 1854.

טירט נאָך ביז היינט, איז די בית־אל יעקב שול, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דעם 22סטן פעברואַר, 1841[15]. אין אַנהייב האָבן זיי געהאַט אַ פּלאַץ צום דאַוונען אויף 8 ראָז גאַס. וועז די געמיינדע האָט זיך פאַרגרעסערט, האָבן זיי דעם 26סטן אַפּריל, 1848, געקויפט אַ נייע שול אויף 28 פּולטאַן גאַס, וואָס זיי האָבן אָנגעהאַלטן ביז דעם יאָר 1907, וועז זיי האָבן געעפנט זייער איצטיקע גרויסע שול אויף הוירקימער גאַס. בית־אל יעקב שול האָט זיך די גאַנצע צייט געפּירט שטרענג אָרטאָדאָקסיש, און איז געווען אין גאַנצן אָפּגעטיילט פון די אַנדערע יידישע געמיינדעס פון שטאָט.

די צווייטע אָרגאַניזאַציע פון די מזרח־איראָפּעישע איז געווען די „בני אברהם", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1881. זייער ערשטער פּלאַץ צום דאַוונען איז געווען אויף 67 סאוט־פּוירל גאַס, שפּעטער האָבן זיי געעפנט אַ שול אויף 62 מעדיסאָן גאַס, וווּ היינט געפינט זיך אַן אָפּטיילונג פון די שטאָטישע פייער־לעשער. זייער אָרגאַניזאַציע איז שנעל געוואָקסן מיט נייע אימיגראַנטן, וואָס זיינען געקומען פון רוסלאַנד צוליב די שווערע גזירות, וואָס זיינען דעמאָלט אָנגעוועגדעט געוואָרן, פון אַלעקסאַנדער דעם דריטן, קעגן די יידן. אין יאָר 1885 זיינען זיי שוין געווען ביכולת אָפּצוקויפן די שול פון די דייטשישע יידן אויף פערי און פריינקלין גאַס און עס פאַרוואַנדלען אין דער בני אברהם שול, וואָס געפינט זיך דאָרט ביז היינטיקן טאָג.

אין די פּייערונגען, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין אַלבאַני אין יאָר 1886, צוליב דעם 200 יאָריקן יוביליי פון דער שטאָט, האָבן די יידן געגומען אַ גרויסן אָנטייל. די פּרעסע פון יענער צייט באַריכטעט, אַז אין טעמפּל בית־אל האָט זיך דעם 18טן יולי פאָרזאַמלט אַ גרויסער עולם צו באַטייליקן זיך אין דעם 200 יאָריקן יוביליי־פּייערונג פון דער שטאָט. אין טעמפּל איז געשטאַנען אַ גרויסער אָדלער אויסגעפלאָכטן פון וויסע בלומען, און אין די פליגלען זיי־נען מיט ראָזע בלומען געווען אייגעפלאָכטן „1886". אין די לייכטער האָבן געברענט אַ סך ליכט. אין שול זיינען געווען דער מעיאָר, גלחים און שטאָט־באַאַמטע. דער ראַבי שלעזינגער האָט פאָרגעלייענט אַ קאַפּיטל תהילים און האָט אויך געריידט וועגן דער שטאָט. אַן ענלעכע פייערונג איז פאָרגעקומען אויך אין דער בית־אל יעקב שול, אויף פולטאַן גאַס, וווּ דער רב דיסטילאַטאָר האָט געריידט וועגן דער שטאָט[16].

ביים סוף פון 19טן י. ה. זיינען געווען אין אַלבאַני אַרום 3000 יידן, וואָס זיינען געווען אייגעטיילט אין דריי געמיינדעס. אייגע פון די דייטשישע יידן און צוויי פון די מזרח־אייראָפּעישע יידן[17].

לויט די מינדלעכע אינפאָרמאַציע, וואָס האָבן מיר איבערגעגעבן מ״ר מאָריס שערמאַן און מ״ר לעווי־טין, וואָס זיינען געקומען קיין אַלבאַני אין יאָר 1882, איז דער יידישער צענטער ביים סוף פון 19טן י. ה. געווען אין אַלבאַני אויף בראָאַד גאַס, טריניטי פּלאַץ און מעדיסאָן עוועניו. דער געגנט פון טרי־ניטי פּלאַץ און מעדיסאָן עוועניו איז געווען באַזעצט פון די רייכע דייטשישע

יידן. פון וועסטערלאָ ביז סקיילער גאַס איז געווען באַזעצט פון די אָרעמע מזרח־אייראָפּעישע יידן.

די דייטשישע יידן און אַ טייל פון די מזרח־אייראָפּעישע יידן שוין דעמאָלט געהאַט גרויסע געשעפטן אין אָלבאַני. אָבער די מערסטע פון די מזרח־אייראָפּעישע יידן האָבן נאָך געדאַרפט דורכמאַכן דעם זעלביקן פּראָצעס, וואָס פריער די דייטשישע — זיך נעמען צו פּעדלערייַ, קליין־האַנדל און מלאכה.

אַז סאוט־פּוירל גאַס, וואָס איז היינט אַ וויכטיקער האַנדלס־צענטער אין אָלבאַני, איז אויפגעבויט געווארן פון יידן, קען מען זען לויט פאָלגנדן נאָטיץ, וואָס איז געווען געדרוקט אין דעם „אָלבאַנער מאָרגינג עקספרעס" פון דעם 14טן דעצעמבער, 1850. „גשעטאָרבן מ"ר סאַמפּסאָן. מ"ר סאַמפּסאָן האָט געהאט אינגעאָרדנט אַ גוטן געשעפט אויף סאוט־פּוירל און דיוויישאָן גאַס, וווּ היינט ווינען דאָרט אַ סך מענטשן. אין יענער צייט, ווען מ"ר סאמפּסאָן האָט אָנגעהויבן זיין געשעפט אויף סאוט־פּוירל גאַס, איז עס געווען ווייט פון האַנדלס־צענטער. ער האָט אָנגעהויבן צו טאָן גוטע געשעפטן, און די גאַס איז באַלד אָנגעפילט געווארן מיט געשעפטן פון יידן, וואָס זיינען ביז דעמאָלט אומבאַקאַנט אין שטאָט".

דער יידישער ישוב אין אָלבאַני האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו וואַקסן. אין אָנהייב פון דעם 20סטן י. ה. זיינען שוין אין אָלבאַני געווען אַרום 4000 יידן, און מיט יעדן יאָר איז דער ישוב אַלץ מער געוואָקסן און שטאַרקער געווארן, און ס'האָט שוין גאָר ניט לאַנג געדויערט, ווי דער ישוב איז דאָמינירט געווארן פון די מזרח־אייראָפּעישע יידן.

ס'האָט זיך איבערגעחזרט מיט די רוסישע און פּוילישע יידן דאָס זעלביקע, וואָס מיט יאָרן צוריק איז פאָרגעקומען מיט דייטשישע יידן. די פאָליטישע און עקאָנאָמישע קריזיסן פון די דייטשישע לענדער, האָבן זיי געבראַכט קיין אַמעריקע. אַזוי אויך האָבן די קריזיסן אין דעם לעבן פון די רוסלענדישע יידן, וואָס זיינען געקומען צוליב די שווערע גזרות, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן מיט אָלעקסאַנדער דעם דריטנס רעזשים, געבראַכט מאַסן יידן קיין אָלבאַני, און פונקט, ווי די נייע אימיגראַנטן פון די פּריערדיקע יאָרן האָבן זיך ניט געקענט צופּאַסן צו די שוין־איינגעבירגערטע אימיגראַנטן, און האָבן געמוזט זיך אָפּ־שפּאָלטן און גרינדן פאָר זיך אַ נייע געמיינדע, אַזוי אויך האָבן געטאָן די מזרח־אייראָפּעישע יידן, וואָס האָבן זיך ניט געקענט צופּאַסן צו דער עקזיסטירנדער געמיינדע פון די פּוילישע יידן און האָבן גלייך געגרינדעט פאָר זיך אַ באַזונדערע געמיינדע, און וואָס ווייטער איז די ניט־צופּאַסונג אָנגעגאַנגען נאָך שווערער, איבערהויפּט מיט די ניי־געקומענע פון דעם 20טן י. ה.

די אימיגראַנטן, וואָס זיינען דאָ געקומען אין גרעסערע צאָלן אין אָנהייב פון 20טן י. ה. האָבן שוין געטראָפן אין אָלבאַני עטלעכע יידישע געמיינדעס. די רייכסטע איז געווען פון די דייטשישע יידן. וואָס האָבן ניט געהאַט קיין שום מגע־ומשא מיט די מזרח־אייראָפּעישע יידן. די צווייַ אַנדערע גע־

מיינדעס פון די מזרח־אייראָפּעישע יידן, האָבן שוין אין אַ גרעסערער מאָס געהאַט דורכגעמאַכט דעם זעלביקן פּראָצעס, ווי פריער האָבן עס געהאַט זייערע דייטשישע ברידער, דער פּראָצעס פון עקאָנאָמישער אָרויפֿאַרבעטונג, פון פּעדלעריי צו אייגענע געשעפטן, און זיי האָבן דעריבער געקוקט אויף די ניי־געקומענע אימיגראַנטן, ווי די דייטשישע יידן האָבן מיט יאָרן צוריק געקוקט אויף זיי, און ווי ס׳האָבן אַמאָל געקוקט די ספרדישע יידן אויף די דייטשישע.

די ניי־געקומענע האָבן געדאַרפט האָבן געגנזייטיקע הילף און אַ ברודער־לעכע האַנט, וואָס זיי האָבן ניט באַגעגנט אין די איינגעבירגערטע געמיינדעס, און דערפֿאַר האָבן זיי געמוזט גרינדן אייגענע געמיינדעס, וואָס זאָל זיי דינען ניט בלויז אַלס פלעצער צום דאַוונען, נאָר עס זאָל אפשר גיכער זיין דער פֿלאַץ, וואָס זאָל זיי געבן הילף, וועו הילף איז נויטיק געווען.

אויף אַזאַ מין אופן איז אין יאָר 1902 געגרינדעט געוואָרן אַ נייע געמיינדע מיטן נאָמען „אגודת אחים״. די מיטגלידער פון דער געמיינדע זיינען אַלע געווען אימיגראַנטן, וואָס האָבן זיך געהאַט אָנגעשלאָסן אין דער געמיינדע „בני אברהם״, אָדער די געמיינדע האָט זיך מיט זיי וויניק וואָס געוואָלט רעכענען. איבערהויפּט מיט די אָרעמע, וואָס האָבן געקראָגן דעם צונאָמען „אש לייט״, פֿאָר זייער אָרעמקייט און פֿאָר זייער פּעדלעריי פון דער אָרעמסטן סאָרט[18].

עס איז אָבער געווען די געגנזייטיקע הילף, וואָס איז געווען אַזוי נויטיק פֿאָר די אָרעמע פּעדלערס זיך צו אָרגאַניזירן אין אַן אייגענע אָרגאַניזאַציע, און די גרינדער פון דער נייער געמיינדע גדליה סוטין, סעם גרינשטיין און חיים שיבער, וואָס האָבן וויי די אַנדערע מיטגלידער פון דער ניי־געגרינדעטער געמיינדע פֿאַרדינט אַרום 5 דאָלאָר אַ וואָך, גלייך אָריינגענומען געגנזייטיקע הילף אין זייער פֿראָגראַם.

זיי האָבן געדונגען אַ צימער אויף בראָאַד סטריט, וואָס האָט זיי געדינט אי אַלס פלאַץ צום דאַוונען, ווי אויך פֿאָר פֿאַרזאַמלונגען און פֿאַרווייַלונגען, און אַמאָל אויך פֿאָר אַן אָרעמען מיטגליד אויף איבערצונעמטיקן אַ פֿאָר נעכט, ביז וואַנען ער האָט געקענט זיך דינגען אַ צימער. שטייער האָבן זיי געצאָלט 10 סענט אַ וואָך. זיי האָבן אויך געגרינדעט אַ ליי־קאַסע, וואָס האָט געליען געלט צו מיטגלידער. לייען האָט מען געקענט בלויז ביז פינף דאָלאָר, וואָס מען האָט געדאַרפט אויסצאָלן מיט 25 סענט אַ וואָך, אַן פּראָצענט.

זייער אָרון־קודש איז געווען אַ קאַסטן פון פרוכט, אַרומגעפּוצט מיט קאַ־לירטע פֿאַפּיר. אַ ספר־תורה האָבן זיי געדונגען אין ניו־יאָרק, פֿאָר וואָס זיי האָבן געצאָלט „נוץ־געלט״ יעדן מאָנאַט.

אין יאָר 1906 האָבן זיי געקויפט אַן אייגענעם בית־עלמין, און אין יאָר 1911 האָבן זיי אויסגעבויט אַן אייגענע שול אויף פערי גאַס, פונקט אַנטקעגן דער שול פון דער „בני אברהם״ פון וועמען זיי האָבן זיך אָפּגעשפּאָלטן. די בני אברהם־געמיינדע האָט זיי שטאַרק באַקעמפט פֿאַרוואָס זיי האָבן געוואָגט

צו גרינדן אַן אייגענע געמיינדע, און פאַר זייער געוואָגקייט, האָבן זיי אָנגעהויבן דער אגודת אחים „קאָזאַקן", און דער נאָמען איז זיי נאָך געבליבן ביז היינטיקן טאָג. דערפאַר ווערט די שול אגודת אחים אָנגערופן אין אָלבאַני „די קאָזאַקן־שול".

די ערשטע יידישע אַלגעמיינע פראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס אין אָלבאַני

די ערשטע יידישע פראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציע, „די אָלבאַני יידישע געזעלשאַפט פאַר ברידערלעכע ליבע", איז געגרינדעט געוואָרן פון די דייטשישע יידן, דעם 7טן מאַי, 1844. אויסער פראַטערנאַלע הילף פאַר די מיטגלידער, האָט די אָרגאַניזאַציע אויך געגרינדעט אַ צדקה־אַנשטאַלט צו געבן הילף, ווער עס וועט זיך נאָר ווענדן.

די יידישע באַפעלקערונג אין אָלבאַני האָט זיך שטאַרק פאַרגרעסערט אין די יאָרן 49—1848, און דער ווזקס פון דער באַפעלקערונג האָט אויך געבראַכט צו דער גרינדונג פון נאָך יידישע פראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס אין אָלבאַני.

אין יאָר 1848 זיינען געגרינדעט געוואָרן די פאָלגנדע יידישע פראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס אין אָלבאַני: „די היברו בענעוואָלענט סאָסייטי", „די יידישע פרויען בענעוואָלענט" * און די „שול פאָנד סאָסייטי", וואָס האָט גע־האָט די אויפגאָבע צו שאַפן שכר לימוד פאַר יענע קינדער, וועמענס עלטערן האָבן פאַר זייער לערנען אין דער תלמוד־תורה ניט געקענט באַצאָלן[19].

אין דעצעמבער פון יאָר 1853, איז געגרינדעט געוואָרן אין אָלבאַני דער „שילה לאָדזש 17 פון בני ברית". דעם 15טן סעפטעמבער, 1872, איז גע־גרינדעט געוואָרן דער „אָרנאָן לאָדזש אינדעפענדענט אָרדער אַף פרי סאָנס אַף איזראָעל". די ערשטע זעלבסשטענדיקע פרויען־אָרגאַניזאַציע אין אָלבאַני איז געווען דער צווייג פון „אבגיל לאָדזש, אינדעפענדעט אָרדער אַף טרו סיסטערס, נומער דריי", וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין יאָר 1857[20].

די ערשטע צוויי פראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס פון די מזרח־אייראָפעישע יידן זיינען געגרינדעט געוואָרן כמעט אין דער זעלביקער צייט. די אָלבאַני היברו טיילאָרס סאָסייטי ** און דער צווייג פון דעם אינדעפענדעט אָרדער ברית אברהם.

די „שניידער־אָרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן נאָכדעם, ווי אַ שניידער איז קראַנק געוואָרן און ס׳איז ניט געווען ווער ס׳זאָל אים אַרויסהעלפן. זענדיק אין וואָס פאַר אַ לאָגע עס געפינט זיך אַ שניידער אין דער צייט פון אַ צרה, אָדער קראַנקייט, זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אָלע אָכט יידישע שניידער פון אָלבאַני און געגרינדעט אין יאָר 1891 די אָרגאַניזאַציע. יעדער איינער האָט

---

* געווען אַ טייל פון דער היברו בענעוואָלענט סאָסייטי.
** די אָלבאַנער געזעלשאַפט פון יידישע שניידער.

איינגעצאָלט 5 סענט און באַשלאָסן, אַז די אָרגאַניזאַציע זאָל זיך אָפּגעבן מיט פּראַטערנאַלע הילף. די ערשטע פירער פון דער אָרגאַניזאַציע זיינען געווען מ״ר ברוכמאַן און מ״ר ישראל זלמן לעוויטין. היינט ציילט די אָרגאַניזאַציע 140 מיטגלידער און נעמט אַריין אין איר פּראָגראַם אַ גרויסע פּראַטערנאַלע טעטיקייט.

אַנדערע מזרח־אייראָפּעישע יידן האָבן זיך געוואָלט אָנשליסן אין די פּראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס פון די דייטשישע יידן, אָבער די דייטשישע יידן האָבן ניט געוואָלט אַריינגענעמען אין זייערע אָרגאַניזאַציעס קיין רוסישע און פּוילישע יידן. האָבן די מזרח־אייראָפּעישע יידן געגרינדעט אין יאָר 1893 אַ צווייג פון דער אינדעפּענדענט אָרדער ברית אברהם, און דעם 8טן דעצעמבער, 1895, איז אויך געגרינדעט געוואָרן דער לאָדזש, נומער 148, פון דער אָרגאַניזאַציע „אָסעמבלי אַף איזראַעל״.

די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג און פּראַטערנאַלע אָרגאַניזאַציעס אין אָלבאַני

דער אָנהייב פון דער אָרגאַניזירטער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אָלבאַני, איז געווען ביים סוף פון די נייַנציקער יאָרן פון 19טן י״ה, ווען ס׳איז געגרינדעט געוואָרן לאָקאַל 5 פון דער היטל מאַכערס יוניאָן. צו דעם לאָקאַל האָבן באַלאָנגט בלויז יידישע אַרבעטער.

אַ גרויסע באַדייטונג אין דער אָרגאַניזירונג פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אָלבאַני האָט געהאַט צו טאָן מיט דער אָרגאַניזירונג פון דעם אַרבעטער־רינג צווייג 67, אין יאָר 1904. די ערשטע גרינדער זיינען געווען מ. טעפּער, ד. אַסאָפּסקי און נ. ראָזענבערג.

אין יענער צייט זיינען אין אָלבאַני געווען אַרום 4000 יידן. פון זיי זיינען געווען אַרום 2500 יידן, וואָס האָבן געשטאַמט פון פוילן און רוסלאַנד. די מערסטע זיינען געווען פאַנאַטיש פרום. אויף די עטלעכע ראַדיקאַלן, וואָס האָבן אָנגעהויבן אָרגאַניזירן דעם אַרבעטער־רינג, האָט מען געקוקט ווי אויף מיסיאָנערן, וואָס ווילן אָראָפּפירן יידן פון גלייכן וועג.

די ערשטע פאַרזאַמלונג צו גרינדן אַ צווייג פון אַרבעטער־רינג, איז פאָרגעקומען אין הויז פון נ. ראָזענבערג. צו דער פאַרזאַמלונג זיינען געקומען 15 אַרבעטער, וואָס זיינען געווען באַשעפטיקט ביי שניידערייַ און ביי ציגאַרן־אינדוסטריע.

די אינסטאַלירונג פון דעם ברענטש איז פאָרגעקומען דעם 14טן מאַי, 1904. קיין איין ייד האָט ניט געוואָלט פאַרדינגען קיין פּלאַץ צום אַרבעטער־רינג, האָבן זיי דעריבער געמוזט דינגען אַ פּלאַץ אויף 119 סטייט גאַס, וואָס איז דעמאָלט געווען ווייט פון יידישן צענטער.

ווען פייגנבוים האָט געדאַרפט קומען האָלטן אַ לעקציע אין אָלבאַני, זיינען

אַרויס אייניקע אַרבעטער־רינג מיטגלידער אין יידישן געגנט טיילן צירקולאַרן צו אַנאַנסירן די לעקציע, זיינען זיי באַפאַלן געוואָרן פון אַ גרופּע פרומע יידן. די צירקולאַרן האָט מען צעריסן און די טיילער צעשלאָגן. אַביסל צייט האָט דער אַרבעטער־רינג געמוזט טאָן זיין אַרבעט אין דעם יידישן געגנט „אומלע־גאַל". מען פלעגט פֿשוט שפּרייטן די אַרבעטער־רינג ליטעראַטור אין יידישן געגנט ביינאַכט.

אין אַזאַ לאַגע און אַטמאָספערע האָט דער אַרבעטער־רינג צווייג ניט געקענט לאַנג עקזיסטירן אין אָלבאַני, און איז אונטערגעגאַנגען. ס׳האָט אָבער גאָר ניט לאַנג געדויערט, ווי דער יידישער ישוב אין אָלבאַני איז שטאַרק פאַרגרעסערט געוואָרן, און צווישן די נייע אימיגראַנטן זיינען געווען אַ סך יונגע לייט, וואָס זיינען שוין געווען טעטיק אין דער רוסישער און יידישער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, און אין יאָר 1907, איז צוריק געגרינדעט געוואָרן אַן אַרבעטער־רינג צווייג אין אָלבאַני. דער צווייג 122 האָט זיך גלייך צעוואָקסן מיט גרויס אימפּעט און שוווּנג. דער אַרבעטער־רינג צענטער אויף 67 סאוט־פּוירל גאַס, איז געוואָרן דער קולטורעלער צענטער פון אָלבאַני. מיט צוויי יאָר שפּעטער, אין יאָר 1909, וועט דער אַרבעטער־רינג האָט געקויפט אַן אייגענעם בית־עולם, איז פֿאַרגעקומען אַ שפּאַלטונג אין די אַרבעטער־רינג רייען, וועט נאָך אַ לענגערע דיסקוסיע האָט אַ מערהייט באַשלאָסן, אַז אויפן אַרבעטער־רינג בית־עולם זאָל מען ניט באַגראָבן קיין ניט־יידן. די מינאָריטעט האָט געהאַלטן, אַז אַזאַ באַשלוס איז ניט אין גייסט פון דעם אַרבעטער־רינג, און זיי האָבן געגרינדעט אַ נייעם ברענטש 339. אין יאָר 1914 זיינען ביידע ברענטשעס צוריק פֿאַראייניקט געוואָרן אין דעם איצטיקן ברענטש 320 אַרבעטער־רינג.

אויסער די קולטורעלע און פראַטערנאַלע אַרבעט, האָט דער אַרבעטער־רינג געהאַלפן גרינדן צוויי יוניאָן־לאָקאַלן פון יידישע אַרבעטער, פון בעקער און שניידער. אויך האָט דער אַרבעטער־רינג אַרגאַניזירט אַ ברויט־ און פלייש־קאָאָפּעראַטיוו אין אָלבאַני.

אין דער צייט פון דער מלחמה איז דער אַרבעטער־רינג געווען פון די ערשטע אַרגאַניזאַציעס אין אָלבאַני, וואָס האָבן אָנגעהויבן שאָפן הילף פאַר די מלחמה געליטענע אין אייראָפּע. וועט ס׳איז געגרינדעט געוואָרן „די סענטראַל רעליף", איז דער סעקרעטאַר פון א. ר. ברענטש, טאַטאַרסקי, געווען דער סעקרעטאַר פון דעם סענטראַל רעליף קאָמיטעט אין אָלבאַני, און דער הויפּט פון דעם באַזאַר, וואָס האָט אַרייגעבראַכט 6000 דאָלאַר פאַר דעם צוועק. נאָכדעם האָט דער אַרבעטער־רינג צוזאַמען מיטן יידישן נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פאַרבאַנד געגרינדעט אין אָלבאַני „די פּיפּלס רעליף", וואָס האָט אַ סך צוגעטראָגן פאַרן הילפס־פאָנד פון די מלחמה־געליטענע.

די טעטיקייט פון דעם אַרבעטער־רינג האָט זיך שטאַרק צעצווייגט, וועט דער אַרבעטער־רינג האָט אין יאָר 1929 געקויפט אַן אייגענע הויז אויף 2

אש גראָוו פּלאָץ, פון וואַנען עס ווערט הייַנט אָנגעפירט די אייַנציקע יידיש־קולטורעלע טעטיקייט אין אָלבאַני. יעדן יאָר ווערן אין משך פון די ווינטער־חדשים דורכגעפירט לעקציעס אין אַרבעטער־רינג אינסטיטוט מיט באַוווסטע יידישע שרייבער. צווישן די לעקטאָרן זיינען ש. ניגער, ד״ר י. שאַצקי, פּרץ הירשבייַן, י. אָפּאַטאָשו, חיים סויס, רודאָלף ראָקער און אַנדערע באַוווסטע פערזענלעכקייטן.

די אייַנציקע יידיש־וועלטלעכע שול אין אָלבאַני ווערט אויך אויפגעהאַלטן פון דעם אַרבעטער־רינג. די שול איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1929, באַלד נאָכדעם, ווי דער אַרבעטער־רינג האָט זיך אייַנגעשאַפּט אַן אייגענעם צענטער. הייַנט האָט שוין דער אַרבעטער־רינג אויך אַ מיטלשול אין אָלבאַני.

אַ גרויסע הילף אין דער אַרבעטער־רינג טעטיקייט גיט צו דער פּרויען־ברענטש פון אַרבעטער־רינג אין אָלבאַני, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1928 אָלס אַ פּרויען־קלוב, און אין יאָר 1929 זיך פאַרוואַנדלט אָלס ברענטש 320־ב אַרבעטער־רינג.

די פּועלי־ציון באַוועגונג

די פּועלי־ציון־באַוועגונג אין אָלבאַני האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער גרינדונג פון בר. 44 יידישער נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פאַרבאַנד. אין יאָנואַר, 1913. אין דעם זעלביקן יאָר איז אויך פאַרגעקומען אין אָלבאַני דער ערשטער נאַציאָנאַלער צוזאַמענפאָר פון יידישן נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פאַרבאַנד.

דער פּועלי־ציון־פאַרבאַנד־צווייג איז געגרינדעט געוואָרן אין אָלבאַני אין יאָר 1916. אין יאָר 1918 איז אין אָלבאַני פאַרגעקומען דער נאַציאָנאַלער צוזאַמענפאָר פון דער פּועלי־ציון פּאַרטיי. אין 1918 האָט דער פאַרבאַנד און די פּועלי־ציון געגרינדעט אין אָלבאַני אַ יידיש־וועלטלעכע שול, וואָס האָט עקזיסטירט אַ פּאָר יאָר. הייַנט איז קיין צווייג פון די פּועלי־ציון אין אָלבאַני ניטאָ, בלויז אַ צווייג פון איד. נאַצ. אַרב.־פאַרבאַנד.

דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער אָרדן

ווי איבערן גאַנצן לאַנד, אַזוי איז אויך אין אָלבאַני פאַרגעקומען דער שאַרפער ברודער־קאַמף צווישן „רעכטע״ און „לינקע״. דער קאַמף האָט זיך צום מערסטנס אָפּגעשפּיגלט אין די רייַען פון אַרבעטער־רינג, און ווען ס׳איז געגרינדעט געוואָרן דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער אָרדן, זיינען די לינקע אַוועק פון אַרבעטער־רינג און געגרינדעט אין אָלבאַני אין יאָר 1930 ברענטש 36 פון דעם אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער אָרדן.

דער יידישער ישוב אין און נאָך דער מלחמה

אין דער צייט פון דער מלחמה, האָבן זיך פאַראיניקט אַ רייַ יידישע אָרגאַניזאַציעס אין אָלבאַני צו שאַפן הילף פאַר די מלחמה־געליטענע. די אָלבאַנער

יידן האָבן פֿאַר דער אָקציע געשאָפֿן 39,500 דאָלאַר. דער יידישער ישוב פון אָלבאַני האָט אויך געגעבן דער אַמעריקאַנער אַרמיי אין דער צייט פון דער מלחמה 328 סאָלדאַטן, פון וועלכע אַכט זיינען געפאַלן אין שלאַכט.

אין יאָר 1923 איז אין אָלבאַני געגרינדעט געווארן דער יידישער קאַמיוניטי סענטער. אינטערעסאַנט איז, אַז אייגער פון די פירער פון דייטשישע יידן אין אָלבאַני פון יענער צייט, נייטן העדזש, האָט ניט געווואָלט דערלאָזן, אַז דער צענטער זאָל געבויט ווערן אויף וואַשינגטאָן עוועניו, ווו ער געפינט זיך איצט, בלויז דערפאַר, ווייל אויף וואַשינגטאָן עוועניו, ניט וויט פון צענטער, געפינט זיך דער פאַרט־אַראַנדזש קלוב. א קלוב פון רייכע, וואָס ווילן ניט אַריינגעמען קיין יידן אין זייער ארגאַניזאַציע. זיין טענה איז געווען, אַז מען וועט אויפרייסן די אויגן פון די קריסטן. ער האָט אָבער ניט אויסגעפירט.

עס איז איצט געווארן הונדערט יאָר, זינט עס זיינען קיין אָלבאַני געקומען א קליין גרופּע יידן פון דייטשלאַנד, אַנטלאָפענע פון רעכטלאָזיקייט און פּיין, מיט איינגעבויגענע רוקנס און שרעק אין די אויגן, זיינען זיי ארומגעגאַנגען איבער די גאַסן פון אָלבאַני, ווער מיט א קויש אין די הענט, און ווער מיט א פּאַק אויף דער פלייצע, און וועו זייער צאָל האָט דערגרייכט עטלעכע און צוואַנציק, האָבן זיי ארגאַניזירט די ערשטע יידישע געמיינדע אין אָלבאַני.

היינט ציילט דער יידישער ישוב אין אָלבאַני אַרום צען טויזנט מענטשן, וואָס זיינען באַשעפטיקט אין יעדן צווייג פון האַנדל, ארבעט און פראָפעסיעס, ווי אויך אין די רעגירונגס־אַמטן פון שטאַט.

האַנדלס־אָפּמאַכן פון אשר לעווי אין אָלבאַני

Appeared before me Johannes La Montagne, Clerk of Fort Orange and Village of Beverwyck, in the presence of Frans Barentse, Pastoon and Jan Verbeeck, commisaries of the same jurisdiction, Jan Michelson, who declared that is well, truly and honestly indebted to Mr. Asser Levy Van Swellem in the sum of 184 guildens in good merchantable beavers, for goods to his content received, and promises said sum of 184 guilders in beavers to pay in the coming spring, 1661, about June, for which aforesaid sum, the said Jan Michelson Mortgages and special pledges his house and let lying in the village of Beverwyck, and at present occupied by him, for the payment of said sum, for which he pledges his person and estate, real and personal, present and future, submitting the same to all laws and judges.

Done in Fort Orange, the 28th of July, 1660, A. D.

Frans Barentse Pastoor,
Jan Verbeeck,
Jan Mychgyelsen

Acknowledged before me *La Montagne,* Clerk of Fort Orange.

Munsell, J. Collection on the history of Albany, New York.

Appeared before me Johannes La Montagne in the service of, etc., in the presence of the honorable Evert Wendel and Adriaen Gerritson Papendorp Commissaries, etc., Marcelis Jansen.

Van Bommel who declares by these presence that he makes over and pledges to Dr. Gyrbert Van Imbogh and Jan Labite, the two last payments on his house, which Asser Levy has bought at public sale, further all his estate, real and personal, present and future, nothing excepted, all of which grows out bail for the burgher excise, "synde lants middelen" which above written is to last until the final payment of the aforesaid excise.

Thus done in Beverwyck, the first of November, 1661, A. D.

EVERT JANCE WENDEL

ADRIAN GERRITSON

Acknowledged before me, *La Montagne,* Clerk of Fort Orange.

EARLY RECORD OF THE CITY AND COUNTY OF ALBANY, Vol. 1, P. 297

LA MONTAGNE, *Clerk at Fort Orange.*

Appeared before me Johannes Provoost, Clerk, etc., Marcelis Jance, who declared in the presence of the afternamed witnesses, that he has granted and fully conveyed, as by these presence he does, to and for the behalf of Jan Van Aken, the number of six and sixty and a half good whole Merchantable Beavers, to be received for a second payment for his house, through the hand of Asser Levy when the aforesaid house bought at Public Sale; and that in real ownership to be used as his other proper estates, so that no one shall make any pretensions upon the same, or institute, or alienate, the aforesaid number of 60 and ½ Beavers as his other estate, on pledge according to law.

Thus done in Fort Orange, the 18th of August, 1662 in the presence of ARENT VAN DEN BORGH and DAMMEN VEDDE.

MARCELIS JANCE.

Done in Fort Orange, the 20th of August, 1662, A. D.

Early records of Fort Orange.

Herman Van Gansevoort, Attorney for Asser Levy, appearing in court, says that he has caused an attachment to be placed on wheat in the hands of Dirck, the Swede, belonging to Cornelius Willemsz, residing at Sprinckfelt in New England and request permission to Levy, the same upon giving security therefore.

The honorable Court grant the request to Levy, on condition of giving security.

Court records of Fort Orange.

Thursday, April 13, 1671.

די גרינדונג פון דער בית-אל געמיינדע
BETHEL JEWISH SYNAGOGUE

At a meeting of the male members of the Congregation of Jews in the City of Albany held at the stated place of worship of the said Congregation on the 25th day of March, 1838, pursuant to public notice, given according to the provisions of the act to provide for the Incorporation of Religious Societies to elect Trustees, etc. Mayer Rais was appointed chairman; Philip Aldman, Secretary, at which meeting Mayer Rais, Philip Aldman and Samson Swartz were duly elected Trustees of the said Congregation. It was resolved that the said congregation be known and incorporated by the name and title of The Trustees of the Bethel Jewish Synagogue in the City of Albany.

IN WITNESS WHEREOF, we have hereunto set our hands and seals this first day of August in the year one thousand eight hundred and thirty-eight.

In presence of:
HENRY B. HASWELL
R. J. HILTON

MEYER RAIS, Chairman L. S.
PHILIP ALDMAN L. S.

State of New York } ss.
Albany County }

On this third day of August, A. D., 1838, before me personally came Mayer Rais and Philip Aldman, to me severally known to be the same persons described in and who executed the foregoing certificate and severally and duly acknowledged to me that they executed the same as their act and deed for the uses and purposes therein mentioned.

R. J. HILTON, *Judge Albany County Courts, Counsellor, etc.*

Recorded and compared with the original August 3d, 1838 at 5 hours P. M.

H. B. HASWELL, *Clk.*

Book No. 1 of Church Patents at Page 231.

Recorded in Albany County Clerk's Office, August 3, 1838.

די גרינדונג פון דער בית-אל יעקב געמיינדע

At a meeting of the male members of the Congregation of Jews in the City of Albany held at the stated place of worship of the said Congregation on the 22d day of February, 1841, pursuant to Public Notice, given according to the provisions of the

act to provide for the incorporation of Religious Societies to elect Trustees and Simon Cohen was appointed Chairman, and Simon Newburgh, secretary, at which meeting Simon Cohen, Samuel Minister and Simon Newburgh were duly elected Trustees of the said Congregation. It was resolved that the said congregation be known and incorporated by the name and title of the Trustees of the Bethel Jacob Jewish Congregation in the City of Albany,

In Witness Whereof, the said Chairman and Secretary have hereunto set their hands and seals this 22nd day of February, one thousand eight hundred and forty-one.

Simon Cohen L. S.
Simon Newbury L. S.

In Presence of:

Jonas Wickes

State of New York, Albany, ss:

On this twenty-third day of February, 1841, before me came, Simon Cohen and Simon Newbury to me known as the same persons described in and who executed the above instrument and severally acknowledged the due execution thereof, by them.

Wm. Parmelee, *Recorder of Albany*

Recorded February 23rd, 1841, at 9 o'clock in the forenoon.

H. B. Haswell, *Clk.*

Book of Church Patents No. 1 at Page 250.
Recorded in Albany County Clerk's Office, Feb. 23rd, 1841.

דער קאמפראמיס צווישן בית-אל און אנשי אמת

Compromise Between Beth El and Anshe Emeth, Albany, September 11, 1850.

At an adjourned meeting the following business was transacted. On motion of Mr. Sporborg, the report of the committee on compromise was collected for and read. A motion was made to call all the names of the persons present and each individual answers whether or not they are in favor of any settlement which the committee may make.

A committee was sent to the party in session at Louis Sporborg's to instruct the chairman of that meeting that the party in session here, is ready to receive their propositions for adjustment of the difference between the two parties.

A motion was made and seconded that the party in session here will either give the other $1700 for leaving the synagogue or take $500 of the other party and leave the premises.

A motion was made and seconded that the burying ground shall be owned in common by both parties, and taxes levied according to the number of members of each party.

A motion was made and seconded that the party in session here should engage a room for future assemtities. (carried)

M. Bechel
Joseph Becht } *Committee*
B. L. Hahn

דער מאנדאט צו זאמלען געלט פאר דער אנשי אמת געמיינדע

SOLICITATION FOR FUNDS FOR SYNAGOGUE IN 1850

The members of the Israelitish Congregation Anshe Emeth in the city of Albany, New York, to their brethren and friends: Brethren and friends:

It has become necessary for us to erect an edifice to the glory of the Almighty, in which His sacred name shall be praised and adored. We also wish to establish in the synagogue a school to educate the Youth of Pious Israelites and good citizens. But our pecuniary means are not sufficient to meet the expense which will be incurred in the execution of this plan. Therefore, we call upon you to grant us your assistance. We have authorized Brother Henry Blatner to receive subscriptions and money for us.

Albany, Oct. 5, 5611, 1850.

JOSEPH SPORBORG, *President*
FERDINAND SHULZ, *Cashier*

Maier Stein—Abraham Westheimer—Jacob Klugman

BUILDING COMMITTEE

Louis Beckel	Nathan Levy
Henry Blatner	Simson Shvarz
Solomon Friedlander	Myer Fish
Henry Cohen	Bernherd Schmitt
Edward Bended	Isaac Cohen
Solomon Moreck	Isaac Marx
G. Oppenheimer	Gottlib Smith
Joseph Ehrick	Moses Simpson
Martin Stein	Mayer Isaac

Year book of the Congregation Beth Emeth, Albany, N. Y., 1910

די גרינדונג פון דער אַנשי אמת געמיינדע
JEWISH CHURCH ANSHI EMETH

State of New York } ss.
City and County of Albany }

We, the undersigned, two of the members of the Congregation a Church hereinafter mentioned (there being no Church Wardens or Elders attached to said Church). We having been chosen to preside at the election as prescribed by S. 3 of an Act entitled "An Act to provide for the incorporation of Religious Societies passed April 5, 1813" do hereby certify that on the 11th day of October, 1850, the Male persons of full age belonging to a church or congregation in which divine worship is celebrated according to the rites of the Jewish Church worshiping in the building on the corner of Lydius and South Pearl Streets in the city of Albany, and not already incorporated met at No. 77 Ferry Street in the City of Albany, pursuant to a notice given as prescribed by said Section 3 for the purpose of incorporating themselves and did then and there elect by a plurality of voices (as prescribed by said section) Joseph Sporborg, Ferdinand Shultz, Abraham Westheimer, Mayer Stern and Jacob Klukman as trustees of said Church. And the said persons (The Electors) did then and there also determine by a like plurality of voices that the said Trustees and their successors shall forever hereafter be called and known by the name and title of "The Trustees of the Jewish Church Anshi Emeth in the City of Albany." That said Election was held in the manner prescribed by said act. Given under our hands and seals this eleventh day of October, 1850.

Signed and sealed in the presence of:
JAMES B. SANDERS

MICH. HYDEMAN L. S.
LEWIS BECKEL L. S.

State of New York } ss.
City and County of Albany }

On this 11th day of April, 1851, Lewis Beckel and Mich. Hydeman to me known to be the same persons described in and executed the foregoing certificate came before me and severally acknowledged that they executed the same.

JAMES B. SANDERS, *Com. of Deeds*

Recorded April 12, 1851, at 9 hours A. M.
Book of Church Patents No. 2 at Page 19.
Recorded in Albany County Clerk's Office, April 12, 1851.

געזעגונגם רעזאָלוציע פאר ראבי ווייס

WHEREAS, the Rev. Dr. I. Wise, now departed from our midst therefore resolved that the thanks and labor in establishing this Congregation:

RESOLVED, that this congregation sustains a loss in his departure which it will be hard to repair.

RESOLVED, that by his labor for the cause of true Judaism he has made this congregation an amendment of which we may be justly proud.

RESOLVED, that as a memento of respect and high regard we present the Rev. Dr. I. Wise A Silver Salner.

RESOLVED, that by his departure from us to the West, he has our best wishes for the future. Prosperity and happiness.

RESOLVED, that this resolution be signed by the President and Secretary, an done copy delivered to the Rev. Dr. Wise and another be published in the Asmoneau.

JOSEPH SPOTHORY, *President*
S. BONDY, *Secretary*

Albany, April 23, 1854.
Year book of the Congregation Beth Emeth, Albany, N. Y., 1910.

הערות

קאפיטל איינס

1. Records of New Amsterdam, Nov. 1655. Daly, Charles P., "Settlement of the Jews in America," New York, 1893.
2. Pearson, J. Prop., Early Records of the City and County of Albany, New York, Vol. IV, Pp. 130-132.
3. Ibidem, Vol. VII, P. 389.
4. Documents relating to Colonial History of the State of New York, Vol. XIV, pp. 341-351. A. J. H. S. (Publications of the American Jewish Historical Society) Vol. XVII.
5. Van Loon, Hendrik Williams, "Life and Times of Peter Stuyvesant," p. 225.
6. Settlement of the Jews in America, p. 9. Lebeson, Anita, Jewish Pioneers in North America, p. 48.

קאפיטל צוויי

1. Documnts, Colonial History of the State of New York, Vol. 1630-1664, p. 155.
2. Records of New Amsterdam, Vol. VII, p. 13.
3. Ibidem, Vol. I, p. 371.
4. Minutes of the court of Fort Orange and Beverwyck, court session, July 22, 1658, No. 74.
5. Munsell, Jos. Collections on the history of Albany, New York.
6. Early Records of the City and County of Albany, Volume I, p. 297.
7. Ibidem, Vol. I, p. 371.

8. Ibidem, Vol. I, pp. 308, 309, 371, 376, 381, 388; Vol. III, pp. 132, 375, 518; Vol. IV, pp. 71, 353.

Collections on the History of Albany, Vol. IV, pp. 297, 308, 309, 371, 372, 376, 381, 382, 388.

9. Court Minutes of Fort Orange, 1657-1660, pp. 140, 152, 157, 159, 193, 194, 253, 260.

Court Minutes of Albany and Renselaerwyck, Vol. I, pp. 179, 236; Vol. II, pp. 213, 259.

10. Early Records of the City and County of Albany, Vol. I, p. 240. Notarial Papers No. 367.

11. Minutes of the Executive Board of the Burgomasters of New Amsterdam, Vol. II, p. 165.

12. Records of New Amsterdam, Vol. III, p. 76.

13. A. J. H. S., Vol. III, p. 45.

14. Court Minutes of Albany and Renselaerwyck, Vol. II, p. 463.

Friedman, Lee "Early American Jews"—Chapter: "Wills of Early Jewish Settlers in New York."

Oppenheimer, Samuel, "Early History of Jews in New York".

15. A. J. H. S., Vol. III, p. 70.

16. Kohler, Max J., in A. J. H. S., Vol. III, p. 78.

17. Ecclesiastical Records of the State of New York—Correspondence from America—Extracts in Minutes. Syn. N. Holland, 1683, Art. II.

18. Weise, Arthur, James, M. A., The History of the City of Albany, New York, p. 202.

19. Documents Relating to the Colonial History of the State of New York, Vol. IV, p. 337-338.

20. A. J. H. S., Vol. III, p. 82.

קאַפּיטל דריי

1. ראַגאַף חלל — די געשיכטע פון די פאַראייניקטע שטאַטן — בוך 3.

2. Harlow, Ralph Volney—Growth of the United States, pp. 314-315.

Sparks, Edwin, Earle, Ph.D., "The Expansion of the American People" p. 267.

3. ראַגאַף, חלל „די געשיכטע פון די פאַראייניקטע שטאַטן, ב. 3, ז. 353.

3. Church Patents of Albany County, Bk. 1, p. 231.

4. אַרכיוו־מאַטעריאַלן פון מעמפל בית־אמת.

5. Same as 4.

6. Same as 4.

7. Wise, Isaac Meyer, "Reminiscences," p. 31.

8. American Literary Magazine, Albany, New York, November, 1847.

9. Occident, December, 1848.

10. אַרכיוו־מאַטעריאַל.

11. Church Patents, Book 2, p. 19.

12. Year Book of the Congregation Beth Emeth, 1914-1922, Albany, N. Y.

13. Albany Evening Journal, January 20, 1865.

14. Supreme Court of Albany County, Book 71, p. 49.

15. Church Patents, Albany County, Book 1, p. 250.

16. Albany Evening Journal, July 18, and 19, 1886.

17. History of the County of Albany, New York, 1609-1886, p. 763, Albany, New York, 1886.

18. מיטגעטיילט פון מ"ר שיבער.

19. Albany Directory, 1848.

20. Year Book of the Congregation of Beth Emeth, 1910.

BIBLIOGRAPHY

Daly, Charles U. "Settlements of the Jews in North America", New York, 1893.

Friedman, Lee. M., "Early American Jews"—Cambridge, Mass., 1934.

Huhnder, Leon "Asser Levy—A Noted Jewish Burgher of New Amsterdam". A. J. H. S. (Publications of the American Jewish Historical Society) Vol. VIII, 9-23.

Lebeson, Anita, "Jewish Pioneers in America", New York, 1931.

Markens, Isaac, "The Hebrews in America", New York, 1880.

Oppenheimer, Samuel, "Early History of the Jews in New York," New York, 1909.

Rosendale, Simon, "An Early Ownership of Real Estate in Albany, N. Y. by a Jewish Trader", A. J. H. S., Vol. III, 61.

ראָגאָף, הלל — די געשיכטע פון די פאַראייניקטע שטאַטן.

Wise, Isaac, M. "Reminiscences", Cincinnati, Ohio, 1901.

Year book of the Congregation Beth Emeth, Albany, New York, 1914-1922.

30 יאָריקער יוביליי בוך פון ברענטש 320 אַרבעטער־רינג, אַלבאַני, נ. י., 1934.

ד״ר הערמאַן פראַנק

יידישע דעמאָגראַפיע אין די פאַראייניקטע שטאַטן

(אירע פראָבלעמען, מעטאָדן און רעזולטאַטן)

1. געשיכטלעכער איבערבליק

ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס די פאַראייניקטע שטאַטן געהערן צו די לענ־דער, ווו די אָפּיציעלע סטאַטיסטיק פון דער באַפעלקערונג ווערט אויפגעקליבן און פאַרעפנטלעכט אויף אַ שטרענג וויסנשאַפטלעכן און רעגלמעסיקן אופן, האָבן אָבער מיר, יידן, אַ זייער אַרעמע סטאַטיסטישע אינפאָרמאַציע מכח דער יידישער באַפעלקערונג דאָ אין לאַנד.

אָט־דער באַדויערלעכער פאַקט דערקלערט זיך גאַנץ פשוט. דער צענזוס, די אָפּיציעלע פאַלקס־ציילונג, וואָס קומט פאַר פּעריאָדיש (איין מאָל אין יעדע צען יאָר), נעמט ניט אַריין אין דעם פראָגע־בויגן קיין באַזונדערן פונקט וועגן דער רעליגיע. ס׳וועלן דאָרט אויך ניט געשטעלט קיינע פראָגן וועגן דער ראַסע, חוץ דער איינטיילונג פון די איינווינער אין צוויי גרויסע גרופּעס — „ווייסע״ און „פאַרביקע״ (נעגערס א״אַנ.) איז אויב מען זוכט צו דערגיין די צאָל יידן אין אַמעריקע, און אַנדערע דעמאָגראַפישע ידיעות (ווי די פאַרשפּרייטונג איבערן לאַנד, איינטיילונג לויטן עלטער, פאַמיליען־צושטאַנד, פּרנסות אד״גל.), דאַן איז מען אָנגעוויזן אויף שאַצונגען אָדער אויף ספּעציעלע מער אָדער ווייניקער פאַרלעסלעכע אויספאָרשונגען און שטודיעס. אַ רשימה פון אַזעלכע שאַצונגען, במשך פון די לעצטע 120 יאָר, וועט אונדז ווייזן סיי דעם וווקס פון דער יידישער אַמעריקע, סיי די נעמען פון די אויטאָריטעטן און קוואַלן, פון וועלכע ס׳האָט געשטאַמט אָט־די סוראָגאַט־סטאַטיסטיק פון די יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן[1].

יאָר פון שאַצונג	נאָמען פון מקור אָדער אויטאָריטעט	צאָל יידן אין לאַנד
1818	מרדכי מ. נח	3,000
1826	אייזיק הארבי	6,000
1840	דהי אַמעריקען אַלמאַנאַך	15,000
1848	מ. א. בערק	50,000
1877	וויליאָם ב. האַקענבורג	229,087
1888	אייזיק מאַרקענס	400,000
1897	דוד זולצבערגער	937,800

1905	דזשואיש ענסאיקלאָפעידיא (דזשאזעף דזשייקאבס)	1,508,435
1907	אַמעריקען דזשואיש ייר־בוק (הענריעטא סאלד)	1,776,885
1910	ביורָא אָוו דזשואיש סטאַטיסטיקס ביים אַמעריקאַנער יידישן קאָמיטעט (דזשייקאבס)	2,043,762
1914	ביורָא אָוו דזשואיש סטאַטיסטיקס ביים אַמעריקאַנער יידישן קאָמיטעט (דזשייקאבס)	2,933,874
1917	ביורָא אָוו דזשואיש סטאַטיסטיקס ביים אַמעריקאַנער יידישן קאָמיטעט (ס. ד. אֶפענהיים)	3,388,951
1920	ביורָא אָוו דזשואיש סאָשל ריסוירטש (ה. ס. לינפיעלד)	3,604,580
1927	אַמעריק. יידישער קאָמיטעט, סטאַטיסטישע אֶפטיילונג (ה. ס. לינפיעלד)	4,228,029

ביזן יאָר 1905 איז קיין אינציקע פון די דאָזיקע שאַצונגען ניט געמאַכט געווָארן פון עקספערטן־סטאַטיסטיקער, און מ׳קען שטאַרק צווייפלען צי די ציפערן פלעגן אַנטשפרעכן, כאָטש אַפּראָקסימאַטיוו, דער ווירקלעכקייט. ערשט מיט עטלעכע און דרייסיק יאָר צוריק, האָט דער ענגליש־יידישער געלערנטער און פּאָרשער, דזשאָזעף דזשייקאָבס (1854 — 1916), געמאַכט די ערשטע פּראָבע אַוועקצושטעלן די יידישע סטאַטיסטיק אין אַמעריקע אויף אַ מער אָדער ווינ־ציקער וויסנשאַפטלעכן יסוד. דזשייקאָבס האָט פאָר יידיש־סטאַטיסטישע פּראָגן אָפּגעגעבן אַ ברייטן פּלאַץ אין דער „דזשואיש ענסאַיקלאָפּידיאַ״ (פון וועלכער איז געווען איינער פון די איניציאַטאָרן און הויפּט־מיטאַרבעטער). נאָך דער גרינדונג פון אַמעריקאַניש־יידישן קאָמיטעט, אין 1906, איז דזשאָזעף דזשייקאָבס געווָארן דער ערשטער דירעקטאָר פון סטאַטיסטישן ביורָא ביים דאָזיקן קאָמי־טעט, און האָט בכלל, ווי קיינער פאָר אים, זיך געמיט צו געבן אַ פערמאַנענטן כאַראַקטער דער אַרבעט פון זאַמלען, וויסנשאַפטלעך באַאַרבעטן און פאַרעפנט־לעכן די ציפערן וועגן דעם יידישן פּאָלקס־לעבן דאָ אין לאַנד[2].

נאָך דעם טויט פון דזשאָזעף דזשייקאָבס, איז די אַרבעט געפירט געווָארן ווייטער אין דעם גייסט פון דעם פּאָטער פון דער יידישער דעמאָגראַפיע אין אַמעריקע. חוץ דער סטאַטיסטישער אָפּטיילונג פון אַמעריקאַניש־יידישן קאָ־מיטעט, האָט נאָך אַ ספּעציעלער געזעלשאַפטלעכער אנשטאַלט — „ביורָא אָוו דזשואיש סאָשל ריסוירטש״ — זיך פאַרנומען מיט קלייבן און באַלייכטן די פאַקטן און ציפערן מכּח דעם יידישן מאַסן־לעבן בכלל און וועגן דער פּראָגע פון יידישער צדקה־טעטיקייט בפרט[3].

אין די יאָרן 1920 ביז 1930 האָבן די דעמאָגראַפישע פאָרשונגען פון די יידישע געזעלשאַפטלעכע אַנשטאַלטן, וועלכע פאַרנעמען זיך מיט סטאַטיסטישע פּראָגן, געבראַכט גאַנץ באַדייטנדיקע רעזולטאַטן, ווי מיר וועלן דאָס זען פון די וויטערדיקע טיילן פון דער איצטיקער איבערזיכט. ראשית, וועלן מיר זיך אָבער אָפּשטעלן אויף די קוואַלן פון די אָרעמע סטאַטיסטישע ידיעות וועגן די יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן, וועלכע געפינען זיך פאָרט אין די אָפּי־

ציעלע סטאַטיסטישע רעפֿאָרטס, וועלכע דערשיינען, אין אַן אויספֿירלעכער און רעגלמעסיקער פֿאָרם, שוין אַ לאַנגע צייט.

דער אימיגראַציע־גרעזץ פון יאָר 1889, האָט צום ערשטן מאָל איינגעפֿירט די קלאַסיפֿיקאַציע פון אימיגראַנטן, לויט „נאַציאָנאַליטעט" (בירגערשאַפֿט) פון די אָנקומענדע נייע איינווויינער פון לאַנד. דער כסדר וואַקסנדיקער צושטראָם פון די רוסישן יידן האָט געפֿירט צו אַן אומזיניקער סטאַטיסטישער סיטואַציע: די פון רוסלאַנד אַנטלאָפענע, שוצלאָזע יידן, וואָס אַ סך פון זיי האָבן אפילו קיין רוסיש ניט פֿאַרשטאַנען, זיינען אַלע קלאַסיפֿיצירט געווָארן אין דער אימיגראַנטן־סטאַטיסטיק אַלס „רוסן". אין 1899 האָט דער לייבאָר דעפּאַרטמענט, וואָס האָט די דעה איבער אַלע אימיגראַציע ענינים, איינגעזען דעם אַבסורד פון אַזאַ צושטאַנד, און אין דער אָפּיציעלער סטאַטיסטיק פון די אימיגראַנטן איז איינגעפֿירט געווָארן אַ נייע רובריק, ספּעציעל פֿאַר יידן, אַלס ראַסע אָדער פֿאָלק — „היברוס"[4]. העכער צוואַנציק יאָר צייט האָבן טאָקע די אימיגראַציע־באַאַמטע קלאַסיפֿיצירט אַלס „היברוס" בלויז יענע יידישע אימיגראַנטן, וועלכע האָבן געראַדט יידיש. יענע יידישע אימיגראַנטן, וואָס זיינען אָנגעקומען פון מזרח־אייראָפּע און פֿלעגן רעכענען צום קלאַס „היברוס". מ'שאַצט, אַז די אימיגראַציע־סטאַטיסטיק האָט אויף אַזאַ אופן פאַרפעלט צו פאַרראַגיסטרירן אַלס יידן 5 ביז 10 פּראָצענט פון דער פאַקטיש איינגעוואַנדערטער יידישער מאַסע, זינט 1899[5]. פונדעסטוועגן בלייבט דאָך אָט־די אימיגראַציע־סטאַטיסטיק אַ באַדייטנדיקער פאַקטאָר פאַר אַלע חשבונות און שאַצונגען מכח די יידן אין אַמעריקע אין די לעצטע 30 — 40 יאָר. די סטאַטיסטיק פון דער יידישער אימיגראַציע פון 1881 ביז 1898, וועלכע פיגורירט אין די סטאַטיסטישע און היסטאָרישע ווערק מכח דער אַנטוויקלונג פונעם יידישן ישוב דאָ אין לאַנד, שטאַמט פון אַן אומ־אָפּיציעלן מקור. די דאָזיקע ציפֿערן פלעגן אויפגעקליבן ווערן במשך פון יענע יאָרן דורך די יידישע צדקה־אָרגאַניזאַציעס (אין ניו־יאָרק און אין אַנדערע האָפֿן־שטעט פונעם מזרח־ברעג פון אַמעריקע), וואָס פלעגן באַשיצן און געבן מאַטעריעלע הילף די אָנגעקומענע יידישע אימיגראַנטן אין יענער צייט.

זינט ס'איז איינגעפֿירט געווָארן דער נייער, זייער שטרענגער, אימיגראַציע־גרעזץ (פון זומער 1924 אָן) פאַדערט דער אימיגראַציע־אַמט אין וואַשינגטאָן פון אַלע קאָנסולאַטן און שיף געזעלשאַפֿטן, אַז מען זאָל די יידישע אימיגראַנטן פון אַלע לענדער רעגיסטרירן, סיי לויט „נאַציאָנאַליטעט", סיי לויט „ראַסע". אין יאָר 1927 האָבן די דייטשע יידן, דורך דער צענטראַלער אָרגאַניזאַציע פון די „ליבעראַלע", ד"ה אַסימילירטע קרייזן, דערלאַנגט אַ פּראָטעסט קעגן דעם, וואָס מען פֿאַררעכנט זיי פֿאַר יידן און ניט פֿאַר דייטשן. מען האָט זיי פון וואַשינגטאָן געגעבן אַ תשובה, אַז „היברוס" איז אַ באַצייכענונג פון זייער פאַלקס־אָפּשטאַם, אָבער באַרירט לחלוטין ניט זייער לאָיאַליטעט צום לאַנד, ווו זיי זיינען בירגער. אין דעם רובריק „נאַציאָנאַליטעט" וועט מען זיי אַלזאָ

פֿאַרשרייבן ווי דייטשן, פונקט אַזוי ווי די אימיגראַנטן פון קאַנאַדע קענען גלייכ־צייטיק זיין אי בריטן (לויט דער „נאַציאַנאַליטעט") אי שאטלענדער, וועלש־לייט, אירלענדער אאַ״וו — פון דעם עטנאַגראַפישן שטאַנדפונקט געזען. נו, האָט זיך אָבער, זינט 1924, די יידישע אימיגראַציע אַזוי פֿאַרקלענערט, אַז אפילו אַ פיל שטרענגערע אָפּהיטונג פון כלל, אַז אַלע יידישע אימיגראַנטן זאָלן פֿאַרשריבן ווערן ווי „היברוס", וועט שוין מער ניט קענען שפּילן אַ באַדייטנ־דיקע ראָלע ביי די שאַצונגען מכח דער גרויס און דעם ווּוקס פון דער גאַנצער יידישער באַפֿעלקערונג אין אַמעריקע. פון 1905 ביז 1924 פלעגן אַלע יידישע סטאַטיסטישע חשבונות זיך ציען פון דעם דאָזיקן אויסגאַנג־פונקט: דעם ציפֿערן־מאַטעריאַל פון דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק.

אַ צווייטער אָפּיציעלער מקור מכח דער יידישער סטאַטיסטיק אין די פֿאַר־אייניקטע שטאַטן, איז די סטאַטיסטיק פון דער מוטער־שפּראַך פון די פּרעמד־געבאָרענע איינווינער. פון יאָר 1910 אָן ווערט בעת דעם אָפּיציעלן צענזוס (וועלכער קומט פֿאָר רעגלמעסיק, זינט 1790, יעדן צענטן יאָר) רעגיסטרירט אין די אָפּיציעלע פּראָגע־בויגנס אויך די מוטער־שפּראַך פון אַלע פּרעמד־געבאָרענע. יידיש איז איינע פון די אָפּיציעל־רעגיסטרירטע שפּראַכן. בכן האָבן מיר אַ מעגלעכקייט צו וויסן די צאָל יידיש־ריידנדע איינווווינער אין גאַנצן לאַנד בכלל, און אין יעדן גרעסערן פונקט בפרט. מען מוז אָבער צוגעבן, אַז אַ סך יידן, וואָס זייער מוטער־שפּראַך איז יידיש, לאָזן זיך רעגיסטרירן אין די קאַטעגאָריעס פון די רוסיש־ריידנדע, פּויליש־ריידנדע אאַ״וו. דאָך האָט מען אין די צענזוס־רעפֿאָרטס פון 1910 און 1920 אפילו פֿאַרעפֿנטלעכט די צאָלן פון היגע־געבאָרענע קינדער פון די אימיגראַנטן־עלטערן לויט יעדער מוטער־שפּראַך פון די עלטערן באַזונדער, צווישן זיי אויך יידיש. אָבער צוליב דער נאָר־וואָס באַאַנטער אומפּינקטלעכקייט ביים רעגיסטרירן די מוטער־שפּראַך מצד די אימיגראַנטן־איינווווינער, האָט דער צענזוס־דירעקטאָר, אין 1930, בטל געמאַכט אין די רעפֿאָרטס מכח דער באַפֿעלקערונג די רובריק פון דער צאָל קינדער אין די איינגעזעסענע אימיגראַנטן־משפּחות, לויט באַזונדערע שפּראַכ־לעכע גרופּן. מיר קענען אַלזאָ, איצט וויסן בלויז אַן אָפּיציעלע צאָל פון די יידן (פּרעמד־געבאָרענע) וואָס ריידן יידיש, אָבער מיר קענען אפילו ניט וויסן, וויפיל ס׳באַטרעפט זייער צאָל אינאיינעם מיט די הי־געבאָרענע קינדער, אָדער דער אַווי־גערופענער „פֿאַרײַן־סטאַק", לויט דער צענזוס־טערמינאָלאָגיע[9] די צאָלן פון יידיש־ריידנדע און זייער פּראָצענט־חלק אין דער גאַנצער פּרעמד־געבאָרענער וויסער באַפֿעלקערונג אין לאַנד וועלכן געווייזן אין דער פֿאָלגנדער רשימה:

אין 1910	1,051,767	יידיש־ריידנדע	8.0	פּראָצענט.
אין 1920	1,091,820	" "	8.2	"
אין 1930	1,222,658	" "	9.1	"

מען האָט אָנגעווייזן, אין פֿאַרבינדונג מיט אָט־דער סטאַטיסטיק, אויף אָט־אַזאָ פאַקט: בעת די אָפּיציעלע אימיגראַנטן־סטאַטיסטיק ווייזט, אַז פון 1910 ביז 1930 זיינען אַריינגעקומען אין אַמעריקע אַרום אַ מיליאָן יידן, דאָס רוב יידיש־רעדנדע, באַטרעפט אָבער די פֿאַרגרעסערונג, ווי מען זעט פון דער רשימה, אין די צאָלן פון יידיש־רעדנדע, אין אָט־די 20 יאָר, בלויז אַרום 170 טויזנט נפשות. דאָס איז אַ קלאָרער באַווייז ווי ניט־פֿאַרלעסלעך ס׳איז די סטאַטיסטיק מכח דער יידישער מוטער־שפּראַך אין די אָפּיציעלע אַמעריקאַנישע פאַלקס־ציילונגען[7].

2. פּסעוודאָ־דעמאָגראַפישע סטאַטיסטיק פון דער יידישער אַמעריקע

דאָס פעלן פון אַ פֿאַרלעסלעכער סטאַטיסטיק פון די יידן אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן צווינגט די פֿאָרשער און עסקנים אין כלל־ענינים (דער עיקר אויפן צדקה־געביט) אָנצוקומען צו סוראָגאַט־מעטאָדן פון סטאַטיסטישער פֿאָרשונג. די אַמעריקאַנער־יידישע פּראַקטיק האָט באַשאַפן עטלעכע אַזעלכע ספּעציעלע פּסעוודאָ־דעמאָגראַפישע מעטאָדן פון דערגיין די צאָל יידן אין די שטעט, דערהויפּט אין די גרויסע שטעט, וווּ ס׳איז, אגב, קאָנצענטרירט דער רוב בנין ומנין פון דער יידישער אַמעריקע.

אָט־אַזאָ מעטאָד, וואָס ווערט באַנוצט שוין מינדעסטנס צוואַנציק יאָר, איז דער אַזוי־גערופענער „יום־כפּור מעטאָד". מיט זיין הילף ווערט אָפּגעשאַצט די יידישע באַפעלקערונג פון אַ שטאָט לויט דער צאָל קינדער, וועלכע זיינען אָפּוועזנד ביי די לימודים אין די פֿאָלק־שולן (פּאָבליק סקולס) אום ראש־השנה און יום־כפּור. מען וויס דאָך וויפיל קינדער ס׳פעלן דורכשניטלעך יעדן טאָג אין דער שול. און אויב ס׳פעלן אין אָט־די יידישע יום־טוב־טעג מער קינדער ווי דער דורכשניט, איז מען „לאָגיש" משער, אַז דוקא די אָפּוועזנדע יידישע שול־קינדער האָבן עס פֿאַרגרעסערט די צאָל פון די קינדער, וועלכע מען האָט יענע טעג ניט געשיקט לערנען אין די קלאַסן. ווידער, וויס מען, מעשה אַל־גמיין־דעמאָגראַפישער כלל, אַז די קינדער אין עלטער פון 5 ביז 14 יאָר באַטרעפן געווינלעך 14—16 פּראָצענט פון דער גאַנצער באַפעלקערונג. ס׳איז אַלזאָ, ניט שווער, לויט דער צאָל יידישע קינדער און שול־עלטער אין אַ באַטרעפנדער שטאָט, אויסצורעכענען וויפיל אַן ערך יידישע נפשות געפינען זיך אין דעם אָדער יענעם ישוב בכלל.

אַז דאָס איז לחלוטין ניט קיין זיכערער מעטאָד, איז לייכט צו דערווייזן. ערשטנס, זיינען דאָ יידישע קינדער, וואָס גייען אין די פּאָבליק־סקולס אום ר״ה און י״כ. צווייטנס, נוצן אויס אויך ניט־יידישע קינדער די געלעגנהייט פון שוואַך־באַזוכטע קלאַסן אין אָט־די טעג און גייען אויך ניט אין שול צו לערנען וויי שטעגדיק. דעריבער איז שוין אומזיכער דער אויסגאַנג־פונקט גופא פון דער גאַנצער סטאַטיסטישער שאַצונג־סיסטעם אויף אָט־אַזאָ יסוד.

נאָך פון אַ גרעסערער באַדייטונג פון דעמאָגראַפישן שטאַנדפונקט איז דער

פֿאַלגנדער אומשטאַנד. די השערה, אַז די פֿראַפֿאַרציע פון קינדער לגבי דער גאַנצער באַפֿעלקערונג איז די זעלביקע ביי אַמעריקאַנער יידן און ביי די ניט־יידן איז אַן אומבאַגרינדעטע. עס איז ביז גאָר ווַאַרשיינלעך, אַז ביי די יידן אין אַמעריקע, דער עיקר אין די אימיגראַנטן־משפחות, איז דאָ מער דערוואַקסענע (אין דורכשניט) ווי אין אַלע אַמעריקאַנער פֿאַמיליעס בכלל. די הויפּט־מאַסע פון אימיגראַנטן איז דאָך באַשטאַנען פון מענער און פרויען אין עלטער פון איבער 20 יאָר. דאָס האָט אויפֿגעהויבן דעם דורכשניטלעכן עלטער פון דער אַמעריקאַנישׂ־יידישער אימיגראַנטן באַפֿעלקערונג, און אַלס פּועל־יוצא בייט זיך אויך די סטרוקטור גופא פון דער באַפֿעלקערונג לויט עלטער־קלאַסן. צווייטנס, זיינען די געבורטן־ראַטעס און שטערבלעכקייט־ראַטעס (ד״ה צאָל נייגעבאָרענע און טויטע אויף יעדע 1000 פון דער באַפֿעלקערונג) אויך ניט די זעלביקע ביי יידן און גויים. אַנדערש גערעדט: אין יעדער שטאַט, פֿאַר זיך גענומען, לויט דער צאָל יידישע אימיגראַנטן־איינווווינער, ווי אויך אין איינקלאַנג מיט דער „נאַטירלעכער באַוועגונג״ פון דער יידישער און אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג (ד״ה צאָל חתונות, געבורטן, טויט־פֿאַלן אא״וו), איז די פאַקטישע פֿראַפֿאַרציע (ראַטע, אָדער „רעיט״) פון די שול־קינדער צו דער יידישער באַפֿעלקערונג לחלוטין ניט די זעלביקע ווי אין דער גאַנצער דאָרטיקער באַפֿעלקערונג בכלל.

אגב, זענען מיר ווי אין אַמעריקע איז די פֿראַפֿאַרציע פון די שול־קינדער צו דער גאַנצער באַפֿעלקערונג אויך אַ שטאַרק פֿאַרשיידענע פון שטאַט צו שטאַט. אַזוי, למשל, האָט מען, אין 1926, אין סט. לואיס געציילט אַ באַפֿעלקערונג פון 815,831 נפשות, פון זיי 96,536 שול־קינדער. דער „קאַפּיציענט״, ד״ה די ציפֿער וואָס וויזט אין וויפיל מאָל איז די גאַנצע באַפֿעלקערונג גרעסער פון דער צאָל שול־קינדער, איז פֿאַר סט. לואיס, אַלזאָ, געווען 8.45. פֿאַר דעטראָיט איז אָבער דער דאָזיקער קאַפּיציענט געווען 4.79, פֿאַר ניו־יאָרק — 5.73, און דער דורכשניטלעכער קאַפּיציענט פֿאַר אַלע אָט שטאַט, וואָס זיינען אַריין אין דער לעצטער און גרעסטער סטאַטיסטישער פֿאַרשונג מכח דער צאָל און פֿאַרטיילונג פון די אַמעריקאַנער יידן, איז געווען 5.83. און אָט־די וואַקלונגען מוזן ממילא האָבן אַן אַנטשיידנדיקע באַדייטונג ביי אַלע דעמאָגראַפֿישע קאַלקולאַציעס[8].

און גראָד אָט־די קאַפּיציענטן, וואָס זיינען נוגע די גאַנצע באַפֿעלקערונג פון אַ שטאַט, האָט מען אָנגענומען אַלס ראַטעס, וואָס זיינען מאָסגעבנדיק אויך פֿאַר דער יידישער דעמאָגראַפֿיע אין דער אָדער יענער שטאַט. איז דאָס אָבער לאָגיש? וועלכן גרונט האָט מען, למשל, משער צו זיין, אַז אין סט. לואיס איז אָט־די ראַטע פון די יידישע שול־קינדער (קאַפּיציענט) כמעט מיט 50 פּראָצענט גרעסער ווי די ראַטעס פון ניו־יאָרק אָדער נואַרק? מ׳נעמט עס אָן מעשה פֿאַקט, באשר דער אַלגעמיינער קאַפּיציענט אין סט. לואיס (8.45) איז טאַקע מיט 50 פּראָצענט גרעסער פון דער ניו־יאָרקער ראַטע (5.73). אויפן

סמך פון אַ ראַטע 8.45, ביי דער צאָל פון די אָפּוועזנדע אום יום־כּפּור קינדער פון 5,853, וועלן מיר קומען צו אַ ציפער מכח דער סט. לואיס יידישער באַפעל־קערונג פון 49,547 נפשות. אָבער וועז מען נעמט דעם קאָעפיציענט פון ניו־יאָרק, וועט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג זיין בלויז 5.83 מאָל גרעסער ווי די צאָל שול־קינדער. איז אין אַזאַ פאַל וועט גאָר אויסקומען, אַז סט.לואיס האָט ניט מער ווי 34,123 יידישע נפשות. טאָ מיט וועלכן רעכט זאָל מען די ציפער 49,547 האַלטן פאַר ריכטיקער, וועז מען שאַצט די צאָל יידן אין יענער גרויסער שטאָט אין סטייט מיזורי?

אָט איז נאָך אַ ביישפּיל. לויט דער צאָל יידישע שול־קינדער (14,259) אין קליוולאַנד, אָהייאָ, און נעמענדיק דעם קאָעפּיציענט 5.83, ד"ה דעם דורכ־שניט פאַר די אַכט גרויסע שטעט, וואָס לגבי זיי האָט ד"ר ה. ס. לינפּיעלד באַנוצט דעם שול־מעטאָד, ביים שאַצן די יידישע באַפעלקערונג דאָ אין לאַנד אין 1927, — וואָלט קליוולאַנד געדאַרפט האָבן אַ יידישן ישוב פון 83,129 נפשות. נעמט מען אָבער דעם סט. לואיס קאָעפּיציענט, ד"ה 8.45, דאַן וואָלט גאָר אויסקומען, אַז אין קליוולאַנד לעבן שוין איבער 120.000 יידן. דאָרט, וווּ ס'זיינען מעגלעך וואַקלונגען פון בערך 50 פּראָצענט, ד"ה פון 83,129 ביז 120,489 נפשות, איז לחלוטין אוממעגלעך צו ריידן פון כאָטש אַ מער אָדער ווייניקער גענויער סטאַטיסטישער שאַצונג. אַזעלכע פּסעוודאָ־דעמאָגראַפישע סברות זיינען דאָך אויף אַ האָר ניט בעסער פון יענע רויע פּלוס־מינוס השערות, וועלכע פּרעטענדירן גאָרניט אויף גענויקייט און פּאָרלעסלעכקייט.

אַ קלאָרן ביישפּיל מכח דער אומפּינקטלעכקייט פון דעם „יום־כּפּור מעטאָד" קען מען זען אין די פּראָבעס צו דערגיין די צאָל יידן אין שיקאָגאָ — דער צווייטער גרעסטער יידישער ישוב אין די פאַראייניקטע שטאַטן. אין 1923 האָט דער „דזשואיש וועלפּעיר באָאַרד" געשאַצט דעם יידישן ישוב אין 288,131 נפשות. אין 1927 האָט ד"ר ה. ס. לינפּיעלד, נעמענדיק די ציפער פון די יידיש־רייִדנדיקע אין צענזוס פון 1920, נעמלעך 87,798 און צוגעבנדיק צו דער דאָ־זיקער ציפער 75 פּראָצענט פון די, וואָס האָבן אין 1920 אָנגעגעבן, אַז זייער „מאַמע־לשון" איז רוסיש, — דורך אָט־די חשבונות האָט ד"ר לינפּיעלד באַ־קומען אַ ציפער פון 345,657 יידישע נפשות אין שיקאָגאָ, אַרויסגייענדיק דערביי פון דער הנחה, אַז די פּרעמד־געבאָרענע יידן, וואָס זייער מוטער־שפּראַך איז יידיש אָדער רוסיש, באַטרעפן 60 פּראָצענט פון דער גאַנצער יידישער שיקאָגאָ. דאָס איז, אגב, אַן אילוסטראַציע פון נאָך אַ מעטאָד אָפּצושאַצן די צאָל יידן אין דער אָדער יענער שטאָט באַנוצנדיק זיך מיט דער אָפּיציעלער סטאַטיסטיק פון די מוטער־שפּראַכן, וועלכע וועלן באַנוצט פון די פּרעמד־געבאָרענע אייני־ווינער אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

די 60 פּראָצענט־ראַטע, ווי דער טייל יידן (צווישן אַלע יידישע אייניווינער) וואָס זיינען ניט קיין אַמעריקאַנער־געבאָרענע, איז ווידער אַ ריינע השערה. בדרך כלל איז אָנגענומען געוואָרן צווישן די אַמעריקאַנער יידישע סטאַטיס־

טיקער, אַז אין די גרויסע שטעט פון אַטלאַנטישן ברעג, ווי ניו־יאָרק, באָסטאָן, פילאַדעלפיע, באַלטימאָר אאַ״וו, באַטרעפן די פרעמד־געבאָרענע יידן 75 פּראָצענט פון דער גאַנצער דאָרטיקער יידישער באַפֿעלקערונג, בעת אין די שטעט פון דער מיטעלער־וועסט זאָלן די פרעמד־געבאָרענע באַטרעפן אַ קלענערן חלק — בערך 60 פּראָצענט — פונעם גאַנצן לאָקאַלן יידישן קבוץ. און טאַקע אויף אַזאַ יסוד איז מען דאָס דערגאַנגען צו אַ קיימאַ־לן פון אַרום 345 טויזנט יידן אין שיקאַגאָ, אין יאָר 1927.

באַלד האָט מען זיך אַבער געכאַפּט, אַז אָט־די ציפֿער מוז זיין אַ שפּאָר ביסל איבערטריבן. און ווידער איז געקומען צו הילף אַ פרישע השערה — אַז אין שיקאַגאָ באַטרעפט די צאָל פרעמד־געבאָרענע יידן אַ גרעסערן טייל פון דעם גאַנצן יידישן ישוב, ווי די אַנגענומענע 60 פּראָצענט, וואָס גילטן פאַר אַלע שטעט פון דער מיטעלער וועסט, ווייל שיקאַגאָ פלעגט תמיד צוציען צו זיך זייער גרויסע מאַסן פון יידישע אימיגראַנטן. האָט ד״ר לינפיעלד טאַקע רעדוצירט זיין שאַצונג פון דער צאָל יידן אין שיקאַגאָ ביז 325,000. דאָס איז די ציפֿער, וועלכע איז צוגעטיילט געוואָרן דער הויפּטשטאָט פון דער מיטעלער וועסט אינעם ערשטן מער אָדער ווייניקער פולשטענדיקן סטאַטיסטישן רעפֿאָרט מכח דער פֿאַרטיילונג פון יידן איבערן לאַנד אין יאָר 1927.

איז אָבער אין 1931 אונטערגענומען געוואָרן פון דער שיקאַגער צדקה־פעדעראַציע אַ פרישע שאַצונג פון דער צאָל יידן לויטן „יום־כּפּור מעטאָד״. מען האָט דערביי באַמערקט, אַז אום ראָש־השנה האָבן אין די פֿאַבליק־סקול־קלאַסן געפֿעלט מער קינדער ווי אום יום־כּפּור גופא. האָט מען דעריבער באַשלאָסן צו נעמען אַלס אויסגאַנג־פּונקט אין דער קאַלקולאַציע די ציפֿער, וועלכע איז שייך צו ראָש־השנה, הגם פון שטענדיק ווערט, אין באַצוג צו הייליקייט און וויכטיקייט אַלס סימן פון יידישקייט, יום־כּפּור געשטעלט העכער פון ראָש־השנה. גוט, וויסט מען שוין וויפיל אַן ערך יידישע קינדער זיינען דאָ אין שיקאַגאָ. אָבער כדי צו קומען פון אָט־דער ציפֿער צו דער גאַנצער צאָל יידן, דאַרף מען באַנוצן זיך מיט אַ „קאָעפֿיציענט״, ד״ה אַ ראַטע מכח דער פּראָפֿאָרציע פון דער צאָל שול־קינדער צו דער גאַנצער באַפֿעלקערונג בכלל. איז דאָ אַזאַ ברירה: אָדער מען נעמט די פּראָפֿאָרציע, וואָס גילט פאַר גאַנץ יוניי־טעד סטייטס: לויט דעם לעצטן צענזוס איז עס געווען 17.7 פּראָצענט, ד״ה, אַז קינדער פון שול־עלטער באַטרעפן 177 נפשות פון אַלע טויזנט נפשות, וואָס לעבן אין לאַנד; אָדער מען נעמט דעם קאָעפֿיציענט פאַר דער שטאָט שיקאַגאָ גופא — 14.5 פּראָצענט, ד״ה, אַז פון אַלע 1,000 איינווויינער אין שיקאַגאָ זיינען 145 געווען אין שול־עלטער. אויפן סמך פון דער ראַטע 17.7, וואָלט מען געדאַרפט משער זיין, אַז אין שיקאַגאָ האָבן געלעבט אין 1931 אַרום 370,000 יידן, בעת מיט דער הילף פון דער רעיט 14.5 פּראָצענט, וואָלט מען געדאַרפט אַקצעפּטירן די שאַצונג פון 302,164 נפשות אַלס די יידישע באַפֿעלקערונג פון שיקאַגאָ. האָט מען זיך אָפּגעשטעלט טאַקע אויף דער קלענערער ציפֿער.

נאָך אַ פּסעוודאָ־וויסנשאַפּטלעכער מעטאָד, מיט וועלכן מען באַנוצט זיך אָפּט, איז דער קבורה־סטאַטיסטיק מעטאָד. זיין גרונט־השערה איז די, אַז די קבורה פון אַלע יידן, סיי פרומע סיי פרייע, ווערט באַזאָרגט בלויז דורך יידן. נו, איז כלומרשט נויטיק בלויז צו וויסן די צאָל יידן, וואָס זיינען געשטאָרבן אין אַ באַשטימטן פּלאַץ (שטאָט) אָדער אפילו אַ דיסטריקט מיט אַ גרעסערן יידישן ישוב (ווי געווייסע ראַיאָנען פון ברוקלין, בראָנקס אאַ״וו), במשך פון אַ געווייסער צייט, ווי דאָס ווערט געוויזן אין די מוניציפּאַלע רעקאָרדס פון דער לעבנס־סטאַטיסטיק (וואיטעל סטאַטיסטיקס), און דאָן וועט מען שוין קענען אויסחשבונען די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג. ווי אַזוי? גאָר פשוט: די סטאַטיסטישע וויסנשאַפט וויזט אונדז, אַז די שטערבלעכקייט־ראַטע (די צאָל געשטאָרבענע אויף יעדע טויזנט איינווויינער) איז שטענדיק, פון יאָר צו יאָר, כמעט די זעלביקע פאָר דעם באַטרעפנדן פּלאַץ. אַלזאָ, אויב מען וויסט, אַז אין איין יאָר צייט זיינען אין אַ שטאָט געשטאָרבן, למשל, 850 נפשות, און די שטערבלעכקייט־רעיט איז אין יענער שטאָט, ווי די פּריערדיקע דערפאָרונג וויזט, 8.5, דאָן מוז במילא אויסקומען, אַז די גאַנצע באַפעלקערונג האָט אין דעם יאָר, וועו ס׳זיינען געווען 850 טויט־פאַלן, באַטראָפן 100,000 נפשות. דאָ שטעלט זיך אָבער די פראָגע, צו איז ביי יידן, און אין יעדער יידישער עלטער־גרופּע בפרט, גילטיק די זעלביקע שטערבלעכקייט־ראַטע, ווי ביי דער גאַנצער באַפעלקערונג בכלל? איז עס דאָך אַ גוט־באַקאַנטער פאַקט, אַז, למשל, די זויג־קינדער שטערבלעכקייט איז ביי יידן אַ קלענערע ווי ביי ניט־יידן, און פון פילע קראַנקייטן ווי שווינדזוכט אאַ״וו, שטאַרבן, אין פראָפּאָרציע צו דער צאָל קראַנקע, וויניקער יידן ווי גוים. צווייטנס, קען גראָד געמאַלט זיין, אַז אין דורכשניט זיינען ביי יידן דאָ מער מיטליעריקע און אַלטע לייט ווי ביי די ניט־יידן, דעריבער וועט די פאַקטישע שטערבלעכקייט־ראַטע ביי יידן זיין דווקא אַ העכערע ווי דער דורכשניט פאָר דער גאַנצער באַפעלקערונג, יידן און גויים אינאיינעם. במילא, קען מען, אַלזאָ, פון דער קבורה־סטאַטיסטיק ניט דערוואַרטן קיין וויסנשאַפּטלעך־זיכערע רעזולטאַטן, באַזונדערס וועו מען וויל דערגיין די צאָל יידן אין אַ קלענערן ישוב מיט בלויז געציילטע יידישע טויט־פאַלן אין אַ יאָר צייט. געדענקען מוז מען שטענדיק, אַז דער שאָנס און וואַרשיינלעכקייט פון צופאַל, וואָס מאַכן בטל יעדע סטאַטיסטישע געזעצמעסיקייט און געניקייט, זיינען ביי קליינע צאָלן פיל, פיל גרעסערע ווי ביי די גרויסע צאָלן. דאָס איז אַ סטאַטיסטישער כלל־גדול, וועלכער וויסט ניט פון קיינע אויסנאַמען[10].

בדרך־כלל ווירקן אויף דער יידישער שטערבלעכקייט־ראַטע אין אַמעריקע צוויי וויכטיקע אומשטענדן. ערשטנס, דער ספּעציפּישער עלטער־צוזאַמענשטעל פון דער יידישער אַמעריקע, ד״ה דער איבערגעוויכט פון די עלטערע עלעמענטן אַלס אַ פּועל־יוצא פון דער מאַסן־איינוואַנדערונג פון מענטשן אין רייפן עלטער במשך פון די לעצטע 50 יאָר צייט. צווייטנס, ווירקן פאַרשיידענע סאָציאַלע און ביאָלאָגישע פאַקטאָרן, ווי די יידישע אימוניטעט צו געוויסע קראַנקייטן,

געווינהייטן פון היגיענישער לעבנס־פירונג, אָפּנייגונג פון שכרות אד״גל, וואָס דאָס אַלץ קען גורם זיין ביי די אַמעריקאַנער יידן אַ קלענערע שטערבלעכקייט־ראַטע ווי ביי די ניט־יידן, בפרט ווען מען נעמט די דאָזיקע ראַטע פאַר יעדן עלטער־קלאַס באַזונדער[11].

3. אַלטע און נייע פּראָבלעמען

די ערשטע שאָצונג, געמאַכט פון אַן עקספּערט, פון דער צאָל יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן, איז, ווי פריער דערמאָנט, אונטערגענומען געוואָרן פון דזשאָזעף דזשייקאָבס, אין 1905. כמעט דער אינציקער ריכטיקער סטאַטיסטישער באַזיס איז דערביי געווען די ציפער מכח די יידישע אימיגראַנטן. דער חשבון, וועלכן דזשייקאָבס האָט דעמאָלט געמאַכט, איז געווען אַזאַ. אין 1881 האָבן אין לאָנד געלעבט אַרום 250 טויזנט יידן; פון זיי איז, דורך אַ נאַטירלעכער פאַרמערונג, אויסגעוואָקסן, ביזן יאָר 1905, אַ יידישער קיבוץ פון אַרום 400 טויזנט נפשות. אין משך פון די 25 יאָר (1881 — 1905) זיינען אין אַמעריקע אָנגעקומען קרוב אַ מיליאָן נייע יידישע אימיגראַנטן. לאָמיר רעכענען, אַז דורכשניטלעך פלעגט די נייע אימיגראַנטן־באַפעלקערונג (די, וואָס זיינען געקומען נאָך 1881) באַטרעפן 400,000 יידן אין יעדן יאָר פון דעם פערטל־יאָר־הונדערט. דאָן וועט מען קענען משער זיין, אַז דער נאַטירלעכער צוווּוקס פון אָט־דער יידישער אימיגראַנטן־באַפעלקערונג האָט אויך באַטראָפן ווייניקסטנס 200,000 נפשות אין די דאָזיקע 25 יאָר. אַרום און אַרום, קומט דזשאָזעף דזשייקאָבס צום באַשלוס, אַז ס׳האָבן געלעבט קרוב צו 1,600,000 יידן דאָ אין לאָנד אין 1905. דערביי שרייבט דזשאָזעף דזשייקאָבס, אַז דאָס איז אַ גאַנץ קאָנסערוואָטיווע שאָצונג, און ווייזט ווי דערלאָזבאַר עס איז משער צו זיין, אַז אין 1905 האָבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן געלעבט 1,700,000 יידן, פון וועלכע 750,000 זיינען שוין געווען אַמעריקאַנער־געבאָרענע. (דזשואיש ענסאַיקלאָפּידיאַ, ב. 12, ז. 371).

נאָך דעם יאָר 1910, וועלכן דער 13טער יובילייעד סטייטס צענזוס האָט צום ערשטן מאָל געבראַכט די מוטער־שפּראַך סטאַטיסטיק, איז צוגעקומען נאָך אַ צווייטער (חוץ דער אימיגראַנטן־סטאַטיסטיק) אָפּיציעלער מקור פון סטאַטיסטישע ידיעות מכח די אַמעריקאַנער יידן: די צאָלן פון יידיש־רעדנדע. דורך אָט־אַזאַ נייעם מקור, איז צו די צוויי פריערדיקע שאָצונג־מעטאָדן צוגעקומען אַ דריטער מעטאָד, מיט וועלכן מען אָפּערירט ביי אַלע שאָצונגען פון דער צאָל יידן דאָ אין לאָנד.

אַלע דריי פריער באַשריבענע שאָצונג־מעטאָדן (יום־כּפור מעטאָד, קבורה־מעטאָד און די סטאַטיסטיק פון די יידיש־רעדנדע) ביים אויסרעכענען די לאָקאַלע יידישע באַפעלקערונג האָבן, יעדער באַזונדער, זיינע אייגענע חסרונות און שוואָכע זייטן. לאָמיר, בקיצור, אָפּשטעלן זיך דאָ אויפן מעטאָד פון מוטער־שפּראַך שאָצונגען. ווי אויבן דערמאָנט, האָט מען אַמאָל אַרויסגעשטעלט די

השערה, אַז וואַרשיינלעך עקזיסטירט אַ באַשטענדיקע פּראָפּאָרציע צווישן די ציפערן פון די יידיש־רעדנדע (לויטן צענזוס), פון איין זייט, און דער אַלגעמיי־נער צאָל יידן אין אַ געוויסן ישוב פון דער צווייטער זייט. די אומשטענדן זיינען דערביי פאַרשיידן פון פּלאַץ צו פּלאַץ. אַזוי, למשל, פלעגט מען משער זיין, אַז אין די „איסטערן" (מזרח) סטייטס, מיט דער גרויסער צאָל יידישע אימיגראַנטן־משפחות, דאַרף זיין די פּראָפּאָרציע פון די, וואָס זייער מוטער־שפּראַך איז יידיש (ד״ה פּרעמד־געבאָרענע) לגבי דעם גאַנצן יידישן ישוב, — דאַרף זיין אָט־די פּראָפּאָרציע אַ גרעסערע ווי אין די שטעט פון דער וועסט, מיט די גרויסע צאָלן יידן, וואָס זיינען שוין אין אַמעריקע געבאָרן געוואָרן. אָבער, ווי מיר וועלן באַלד זען, קען מען אויף אַזעלכע נעפּלדיקע השערות און סברות נאָך גאָנץ ווינציק בויען.

לאָמיר נעמען די לעצטע צוויי אויספירלעכע בייטראָגן צו דער יידישער סטאַטיסטיק אין די פאַראייניקטע שטאַטן. די פּריוואַטע ציילונג פון ד״ר ה. ס. לינפּיעלד, וועלכע איז אויבן דערמאָנט געוואָרן, און וועלכע מיר וועלן באַלד אויספירלעכער באַשרייבן, און דעם אפּיציעלן צענזוס פון די יידיש־רעדנדע פון יאָר 1930. ברענגנדיק די ציפערן פון אָט־די צוויי קוואַלן אין אַ קאָ־רעלאַציע, וועלן מיר קריגן די פאָלגנדיקע וואָלקונגען אין די ראָטעס מכח דעם טייל יידיש־רעדנדע צו דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין פאַרשיידענע שטעט פון לאַנד. אין די שטעט פון „איסטערן"ברעג, ווי באַלטימאָר, באָסטאָן, דזשוירזי סיטי, נויאָרק, ניו־יאָרק, פילאַדעלפיע און פראָווידענס, באַטרעפט דער פּראָצענט פון די יידיש־רעדנדע צו דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג (לויט ד״ר ה. ס. לינפּיעלדס צענזוס פון יאָר 1927) פון אַ מינימום 24 פּראָצענט, פאַר זשוירזי סיטי, ביז אַ מאַקסימום 38.8 פּראָצענט פאַר באָסטאָן. פאַר די שטעט פון דער מיטעלער וועסט — שיקאָגאָ, סינסינעטי, קליוולאַנד, קאָלומבוס, דעטראָיט, אינדיאַנאפּאָליס, מילוואָקי און פּיטסבורג וואָלט זיך דער פּראָצענט פון 11.6 פּראָצענט (אינדיאַנאפּאָליס) ביז 34.4 פּראָצענט (דעטראָיט). אין דער ווייטער וועסט (דענווער, קעניזע סיטי, אַמאהא, סט. לואיס) וואָלט זיך דער פּראָצענט טייל צווישן 17.2 פּראָצענט און 22.3 פּראָצענט, און פאַר די שטעט פון פּאַסיפישן ברעג האָבן מיר די פאָלגנדיקע ראָטעס: סאַן־פראַנציסקאָ 10.2 פּראָצענט, אָוקלענד 12.4 פּראָצענט, סיאַטל 15.1 פּראָצענט און לאָס־אַנדזשעלעס 30.3 פּראָצענט.

ס׳איז קלאָר, אַז ס׳לאָזט זיך בכלל ניט פעסטשטעלן קיין שום רעגלמעסיקייט אין דער פאַרהעלטעניש (פּראָפּאָרציע) פון דער אָפּיציעלער צאָל יידיש־רעדנדע צו דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג אין אַ שטאָט. און צוזאַמען מיט אָט־דעם אומשטאַנד ווירקט נאָך אַ וויכטיקער פאַקטאָר: די טעאָרעטישע שאַנסנגען פון דער יידישער באַפעלקערונג־ציפער פאַר די באַזונדערע שטעט, זיינען לחלוטין ניט באַגרינדעט אויף דער פאַקטישער לאָגע און אַנטשפּרעכן בכלל ניט דער ווירקלעכקייט דורך און דורך[12].

ניט קוקנדיק אויף דער גאַנצער פעלערדיקייט און ניט־פאַרלעסלעכקייט פון די באַשריבענע פּסעוודאָ־דעמאָגראַפישע מעטאָדן, זיינען שוין אָבער ניט איין מאָל געמאַכט געוואָרן מיט דער הילף פון אָט־די אויסגעפּשטלטע ציפערן „פּאַרשונג שטודיעס" מכח דער יידישער באַפעלקערונג אין געוויסע שטעט און אפילו פּאַר גאַנצע טיילן פון לאַנד. ס׳פּאַרשטייט זיך, אַז צו די רעזולטאַטן פון אַזעלכע פּאַרשונגען מוז מען זיך באַציען מיט דער גרעסטער מאָס פון סקעפּטיזיזם און פּאַרזיכטיקייט[13].

ס׳פּאַרשטייט זיך, אַז ביים מאַנגל פון דאַטן מכח דער צאָל און געאָגראַפישער פּאַרטיילונג פון די יידן, קען אויך ניט געמאַלט זיין קיין „לעבנס־סטאַטיסטיק", ד״ה ציפערן מכח דער נאַטירלעכער באַוועגונג פון דער יידישער באַפעלקערונג (געבורטן, טויט־פאַלן, חתונות, גטן אא״וו). אַן עכטע לעבנס־סטאַטיסטיק פאָדערט אי אַן איינמאָליקע סיסטעמאַטישע אויספּרעגונג און צייַלונג (צענזוס), אי רעגלמעסיקע רעגיסטראַציע, ווי ס׳וועט געטאָן אין די מעטריקאַציע־אָמטן אין אירופּע אָדער אין די מוניציפּאַלע (ציווילע) אָמטן דאָ אין אָמעריקע. ליידער פעלט אונדז, אָמעריקאַנער יידן, נאָך דער דאָזיקער אָפּאַראַט אַזוי גוט ווי אינגאַנצן. עטלעכע פּראָבעס צו מאַכן ריכטיקע פּאַרשונגען אויף דעם דאָזיקן געביט, זיינען שוין אפילו יאָ געמאַכט געוואָרן. אַזוי, למשל, האָט נאָך מיט 40 — 50 יאָר צוריק ד״ר דושאַן ס. בילינגס, דער הויפּט־דאָקטער פון דער אָמעריקאַנער אַרמיי, דורכגעפירט אַן אונטערזוכונג פון איבער צען טויזנט יידישע פאַמיליעס, וואָס האָבן געלעבט דאָ אין לאַנד וויניקסטנס פינף יאָר פאַר דעם 31סטן דעצעמבער, 1889, בסך־הכל 60,630 יידישע נפשות. דער הויפּט־צוועק פון זיין אונטערזוכונג איז געווען אַזאַ: פעסטצושטעלן צי די אַלגעמיינע יידישע שטערבלעכקייט, ווי אויך די שטערבלעכקייט פון געוויסע קראַנקייטן, איז אָ גרעסערע אָדער קלענערע ביי יידן ווי ביי ניט־יידן, און צו מאַכן אָנדערע דעמאָגראַפּישע פּאַראַלעליזמען פון אָט־דעם מין[14]. ס׳איז זעלבסט־פאַרשטענדלעך, אַז אונטערזוכנדיק קאַרגע 61 טויזנט יידישע נפשות, קען מען נאָך ניט דערגיין קיין זיכערע און פולע דעמאָגראַפישע ידיעות מכח אָ ישוב וואָס ציילט עטלעכע מיליאָן מענטשן אין אַלע טיילן פון דעם ריזיקן שטח פון אָמעריקע.

די הויפּט־אויפגאַבע פון אָ וויסנשאַפטלעכן צוגאַנג צו דער דעמאָגראַפישער סטאַטיסטיק פון די אָמעריקאַנער יידן, איז ענדלעך צו באַשאַפן אָ מעטאָד און אָ פלאַן פאַר אָ גענויער פעסטשטעלונג פון דער צאָל יידן בכלל און זייער פאַרטיילונג איבערן לאַנד בפרט. צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון יידישן ישוב אין אָמעריקע, איז אַזאַ אונטערנעמונג דורכגעפירט געוואָרן אין יאָר 1927 דורך ד״ר הערי ס. לינפיעלד, סטאַטיסטיקער פון אָמעריקאַנישן יידישן קאָמיטעט. צוליב דער וויכטיקייט און אָריגינעלקייט פון יענער אויספּארשונג, איז כדאי זיך נענטער צו באַקענען מיט אירע מעטאָדן און דורכפירונג־מיטלען,

וויל זיי זיינען ווירקלעך געווען אַ מיילשטיין אויפן אַנטוויקלונגס־וועג פון דער יידישער סטאַטיסטיק ביי אונדז אין לאַנד.

ביזן יאָר 1927 פלעגן די שאָצונגען מכח דער גרויס פון דער יידישער באַפעלקערונג זיך באַגרעניצן בלויז אויף די ציפערן וועגן דער צאָל יידן אין יעדן שטאָט און וועגן דער צאָל יידן אין יעדער איינער פון די גרויסע געאָגראַפישע טיילן אָדער „דיוויזיעס" פון לאַנד (צפון, מזרח, מערב, דרום) און זייערע סוב־ראַיאָנען. ווי אַ רעזולטאַט פון דער סטאַטיסטישער אונטערזוכונג פון יאָר 1927, וואָס איז געמאַכט געווארן פון ה. ס. לינפיעלד, איז אונטערגענומען געוואָרן דער ערשטער פרווו צו דעטאַליזירן די באַפעלקערונג־ציפערן פון די יידן אין יעדן שטאָט באַזונדער.

דאָס איז געווען אַ שווערע ארבעט, ווייל מ׳האָט דאָ געהאַט צו טאָן מיט 15,000 שטעט, שטעטלעך און דערפלעך און חוץ דעם נאָך מיט קרוב 45,000 ריין־פאַרמערשע ישובים. ס׳האָט זיך דערבייַ אַרויסגעשטעלט, אַז אין כמעט 10 טויזנט פונקטן לעבן שטענדיקע יידישע איינווויינער, און אַז יידן האָבן זיך שוין אויסגעשפרייט איבערן לאַנד אויף אזא ברייטן פאַרנעם, אַז יעדער פונקט מיט 5 טויזנט איינווויינער און מער האָט אין זיך אַ יידישן קבוץ. אָט דער פאַקט איז אינער פון די עיקרדיקע שטריכן פונעם איצטיקן יידישן לעבן אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

די סיסטעם, וועלכע ד״ר לינפיעלד האָט באַנוצט אין זיין אויפארשונג, איז אַ קאָמבינאַציע פון צווויי סטאַטיסטישע מעטאָדן ,נעמלעך: פון דער אַנקעטע־מעטאָדע און פון דער אַזוי גערופענער פראָבע־מעטאָדע אָדער „מוסטער־מעטאָדע" (סעמפּלינג). אין די קליינע באַפעלקערונג־צענטערס (ביז 25 טויזנט איינווויינער) זיינען פאַנאַנדערגעשיקט געווארן צירקולארן, אַנקעטעס צו די לאָקאַלע קאָרעספאָנדענטן (ראַבינערס, כלל־טוערס אא״וו) וועגן דער דאָזיקער צאָל יידן: מענער, פרויען און קינדער. מ׳האָט אָבער לחלוטין ניט אַרייַנגענומען אין חשבון די געשמדטע יידן און זייערע קינדער, ווי אויך יידישע נפשות, וועלכע האָבן חתונה געהאַט מיט ניט־יידן. לויידער זיינען ניט פון אַלע אָנגעפרעגטע פונקטן געקומען אויסגעפילטע אַנקעטע־בויגנס (קוועסטשענערס). וואָס ס׳איז שייך, ווידער, צו דער גרעסטער מערהייט פון די שטעטלעך מיט אונטער 5.000 איינווויינער און צו די ריין־פאַרמערשע ישובים, האָט מען אפילו גאָרניט געווסט צו וועמען צוצישיקן אַהין די פראָגע־בויגנס.

ווי אַזוי געפינט מען אָבער פאָרט אויס די צאָל יידן וואָס לעבן אין אַזעלכע פונקטן? דאָ איז געקומען צו הילף די „פראָבע־מעטאָדע". מ׳האָט גרופירט די ניט־דעגרייכטע פונקטן אין עטלעכע קלאַסן, לויט זייער גרויס (אַלגעמיינע באַפעלקערונג־צאָלן) און לויט דעם עקאָנאָמישן כאַראַקטער פון דעם אָדער יענעם ישוב (אינדוסטריע, האַנדל, פאַרמעריי), און אַ צאָל אַזעלכע פלעצער, סתם אויסגעקליבן, אַן אויסוואָל, זיינען גענומען געוואָרן פאַר מוסטער־עקזעמפלאַרן, אָדער „פראָבעס", פאַר דעם גאַנצן קלאַס, וועלכן דער געהעריקער

מוסטער רעפרעזענטירט. שפּעטער האָט מען די פּראָבע־פּלעצער געניצט אונטערזוכט, כדי צו פּסקענען די פון זיי, וועלכע האָבן זייטיקע אומשטענדן, וועלכע קענען צוגעבן דעם פּראָבע־פּלאַץ אָן אויסנאַם־כאַראַקטער אַנשטאָט, ווי מ׳האָט געהאָט בדעה, ער זאָל זיין בלויז אַ דורכשניט־עקזעמפּלאָר און אויף אַזאַ אופן רעפרעזענטירן אַ גרויסע צאָל פּונקטן, וואָס זיינען ענלעך צו אים. די פּראָבע־פּלעצער, וואָס אויף זיי האָט מען זיך סוף־כל־סוף, נאָך אָט־אַזאַ אַנאַליז, אָפּגעשטעלט, זיינען אינדיווידועל, דורך ספּעציעלע אָנקטעס, אונטערזוכט געוואָרן. דער פּועל־יוצא איז געווען, אַז מ׳האָט אויף אַזאַ אופן באַקומען אָן ענטפער אויף צוויי פּראָגעס, דהיינו: 1) וואָסער טייל (אין פּראָצענטן) פון אָט־די קלייניע באָפּעלקערונג־פּונקטן, לגבי דער אַלגעמיינער צאָל אַזעלכע פּונקטן איבערן לאַנד, האָט בכלל אַ יידישן ישוב אין זיך און 2) ווי גרויס איז די צאָל יידן, וועלכע לעבן, ווי שטענדיקע איינווויינער, אין די געהעריקע קלאַסן פון די קלייניע באָפּעלקערונג־צענטערס, ד״ה פּונקטן אונטער פינף טויזנט איינווויינער, איינגעטיילט אין 3 — 4 קאַטעגאָריעס, לויט דער אַלגעמיינער באָפּעלקערונג־צאָל.

בנוגע צו די שטעט פון 25 טויזנט איינווויינער און מער האָט ד״ר לינפּיעלד באָקומען אָפּשאַצונגען פון די דאָרטיקע יידישע געזעלשאַפּטלעכע אָרגאַניזאַציעס און פון אָנגעזעענע יחידים פאַר יעדן פון אָזעלכע פּלעצער באָזונדער. אָט־די שאַצונגען, הגם זיי זיינען ראַוי געווען אָנגענומען צו ווערן פאַר זיכערע, זיינען פונדעסטוועגן, לשם זיכערקייט און קאָנטראָל, אָנאַליזירט געוואָרן פון שטאַנדפּונקט פון זייער מקור און אין ליכט פון אָנדערע אויטענטיש סטאַטיסטישע מאַטעריאַלן מכח דער צאָל יידן אין דעם געהעריקן פּונקט. אַ קלאַס סעפּאַראַט פאַר זיך זיינען, למשל, די עלף ריזיק־גרויסע שטעט פון לאָנד. וווּ ס׳לעבן צו 50 טויזנט יידן און מער. פאַר 8 פון זיי, און בתוכם ניו־יאָרק, זיינען די אָנגענומענע שאַצונגען פאַרגליכן געוואָרן מיט דער טעאָרעטיש־פּעסטגעשטעלטער צאָל יידן (דורך די פּריער־באָשריבענע סטאַטיסטיש־דעמאָגראָפּישע חשבונות). צום גרעסטן טייל האָט מען דערביי באָנוצט אַלס אויסגאַנג־פּונקט פון די שאַצונגען די צאָל יידישע שול־קינדער, וואָס האָבן געפּעלט ביי די לימודים אין די פּאָבליק־סקולס אום יום־כּפּור אין האָרבסט 1927.

די צאָל יידן אין 57 אָנדערע גרויסע שטעט (איבער 100 טויזנט איינווויינער) איז אויסגעפונען געוואָרן דער עיקר אויפן סמך פון לאָקאַלע שאַצונגען, וועלכע זיינען קאָנטראָלירט געוואָרן אין ליכט פון דער צאָל יידן, וועלכע האָבן זיך רעגיסטרירט אין קלאַס פון יידיש אָדער העברעיש פאַר זייער מוטערשפּראַך אינעם אַלגעמיינעם אַמעריקאַנישן צענזוס פון יאָר 1920.

דערצו האָט מען נאָך געמאַכט אַ קאָנטראָל לויט דער צאָל יידישע קינדער, וועלכע באָזוכן די רעליגיעזע שולן, וואָס ווערן אויסגעהאַלטן פון די סינאַגאָגן און אָנדערע חברות אין די געהעריקע שטעט.

בדרך הכלל, איז ד״ר לינפּיעלד אַליין מודה, זיינען די רעזולטאַטן, וואָס

מ׳האָט דערגרייכט די דאָזיקע מעטאָדן, אין איטלעכן פאַל באַזונדער געווען „גאַנץ קאַנסערוואַטיווע״ ד״ה פאַרזיכטיקע און אַקוראַטע, אָבער מיט אַ טענדענץ גיכער צום מינימום ווי צום מאַקסימום, דאַרט ווו ס׳האַנדלט זיך מכח שאַצונגען און השערות.

כדי צו זען, אויף וויפיל דער סך־הכל פון זיין יידישער פאָלקס־ציילונג פון יאָר 1927 איז נאָענט צו דער פולער ווירקלעכקייט, האָט ד״ר לינפיעלד דורכגעפירט אַזאַ קאָנטראָל־קאַלקולאַציע. ער האָט געזומען דעם רעזולטאַט פון דער יידישער ציילונג פון יאָר 1917 פאַר אַ באַזיס, און צו אים צוגעגעבן דעם צוווואָקס דורך דער נאַטירלעכער פאַרמערונג און דער יידישער נעטאָ־אימיגראַציע, ווי אויך דעם צוווואָקס (דורך געבורטן) בייַ די יידישע אימיגראַנטן, וואָס זיינען אַריינגעקומען אין לאַנד פון 1917 ביז 1927, און דערנאָך האָט ד״ר לינפיעלד דעם רעזולטאַט פון אַזאַ סומירונג פאַרגליכן מיט דער צאָל, וואָס צו איר איז ער, ד״ר לינפיעלד, געקומען אין זיין ציילונג פון 1927.

אָט־אין די צוזאַמענשטעלונג פון זיין לעצטן סך־הכל.

צאָל יידן אין פאַראייניקטע שטאַטן, 1917	3,388,000
נאַטירלעכער צוווואָקס פון זיי, 1917 — 1927	544,058
נעטאָ אימיגראַציע פון יידן, 1917 — 1927	323,984
נאַטירלעכער צוווואָקס בייַ די אימיגראַנטן	32,746
בסך־הכל	4,288,788

די דאָזיקע צאָל איז אַביסל גרעסער פון דעם רעזולטאַט פון ד״ר לינפיעלדס ציילונג אין יאָר 1927 — 4,228,029. דער אונטערשייד איז אָבער ניט קיין גאַנץ גרויסער: אַרום 60 טויזנט. און ער שטאַמט מן־הסתם פון אַ גוזמאדיקער אָפּשאַצונג אין יאָר 1917. דער אמת, מוז מען צוגעבן, איז, אַז דער סטאַטיסטיקער, וועלכער האָט יענע אונטערזוכונג דורכגעפירט, ד״ר ס. ד. אָפּענהיים, האָט שפּעטער אַליין מודה געווען, אַז זיין ציפער 3,388,000 — וואָלט געדאַרפט מסתם רעדוצירט ווערן ביז 3,300,000. דאָס אַלץ קען דינען פאַר אַ באַווייז, אַז די מעטאָדן, וועלכע ד״ר לינפיעלד האָט באַנוצט, זיינען געווען ריכטיקע און, לויט די אומשטענדן, די פאַסיקסטע[15].

מיט אַלע פעלערן בלייבט דאָך די אַרבעט, וואָס ד״ר לינפיעלד האָט דורכגעפירט אין 1927, אַ שטיק פּיאָנערן־אויפטו און זי האָט אויפגעהויבן די יידישע סטאַטיסטישע פאַרשונג דאָ אין לאַנד אויף אַ פיל העכערע שטופע ווי די, ווו דער ענין איז געשטאַנען פריער. געוויס איז אָט־די אויפגאַבע — אויסצוגעפינען די צאָל יידן איבערן גאַנצן לאַנד און אין יעדן באַזונדערן ישוב פאַר זיך — נאָך ניט דער אַנהויב און סוף פון דער יידישער דעמאָגראַפּיע אין אַמעריקע. דאָס איז ניט מער ווי דער ערשטער טריט, דער פונדאַמענט פון ווייטערדיקער פאַרשונג, וואָס אירע צוועקן דאַרפן זיין: צו געפינען די אייג־

טיילונג פון יידן לויטן געשלעכט, עלטער־קלאַסן, פאַמיליען־צושטאַנד, פּרנסות אאַ"וו. אַ גרויסע שפּע פון אַזעלכע מאַטעריאַלן (אין אַ רויער פּאַרם) געפינט זיך שוין אין די אָפּיציעלע פּראַגע־בויגנס פון די פּעריאָדישע צענזוסן, וואָס די רעגירונג פירט דורך, אָבער ביי דער טאַבולאַציע פּאַרפעלט די רעגירונג אויס־צונוצן און פאַרעפנטלעכן אַזעלכע אינפאָרמאַציע־פונקטן, ווי די איינטיילונג פון די פּרעמד־שפּראַכיקע, למשל, לויט עלטער־קלאַסן, פּרנסות אאַ"וו.

אין דער לעצטער צייט האָבן יידישע פּאָרשונג־ און לערן־אַנשטאַלטן גע־מאַכט פּראָבעס אויסצונוצן אָט־דעם ערשט־קלאַסיקן קוואַל (צענזוס־בויגנס) פון יידיש־סטאַטיסטישער אינפאָרמאַציע פאַר געווינען דעמאָגראַפּישע און סאָציאַל־עקאָנאָמישע פּאָרשונגען מכח די יידן פון ניו־יאָרק. חוץ דעם ווערן נאָך אין אַ סך קלענערע און גרעסערע יידישע ישובים איבערן לאַנד געמאַכט אויף אַ וויסנשאַפטלעכן אופן לאָקאַלע סטאַטיסטישע אונטערזוכונגען, און די רעזולטאַטן ווערן פאַכמענישׁ, ד"ה סאָציאַלאָגיש, באַאַרבעט. ס'איז צו האָפן, אַז אויף אַזאַ שטיגער וועט אפשר סוף־כל־סוף געלינגען אויפצוקלייבן וויכטיקע ציפערן און פאַקטן מכח דער אָדער יענער זייט פון היינטיקן אַמעריקאַנישׁ־יידישן לעבן און זיי אַרויסברענגען אין אַ דעמאָגראַפּיש־סטאַטיסטישן ליכט[16].

4. פּראָבלעמען און אויפגאַבן פון דער יידישער דעמאָגראַפּיע

ווי מ'קען זען פון אָט־דער איבערזיכט, באַשטייט די עיקר־מניעה ביי דער לייזונג פון די דעמאָגראַפּיש־סטאַטיסטישע פּראָבלעמען פון דער יידישער אַמע־ריקע אין מאַנגל פון אַ פּולער סטאַטיסטישער אינפאָרמאַציע מכח יידן אין די געדרוקטע באַריכטן, סיי פון די פּעריאָדישע פּאָלק־ציילונגען (צענזוס) און סיי פון דער אָפּיציעלער לעבנס־סטאַטיסטיק (געבורטן, טויט־פאַלן, חתונות אאַ"וו), וואָס ווערן אַרויסגעגעבן פון די רעגירונג־אַנשטאַלטן אין אַמעריקע.

כמעט אַלע אייראָפּעישע לענדער און אויך קאַנאַדע קלייבן אויף רעגלמעסיקע סטאַטיסטישע ידיעות לויט דער רעליגיע, און אַמאָל אויך לויט דער ראַסן־עטנאָגראַפּישער אָפּשטאַמונג פון די איינווויינער. ניט אַזוי איז די לאָגע ביי אונדז אין אַמעריקע, ווו רעליגיע איז בלויז אַ פּריוואַט־זאַך, אויף ווו ווייט דאָס איז נוגע די סטאַטיסטישע צוועקן פון דער רעגירונג. און דערצו האַלט נאָך דאָס צענזוס־ביורא אין וואַשינגטאָן, אַז די יידן זיינען ניט קיין באַזונדערע ראַסע אָדער פאָלק. זיי ווערן אַריינגערעכנט אין דער טאַטאַלער גרופּע „ווייסע", און בלייבן, אַלזאָ אָדער לחלוטין אומדיפערענצירט פון אַלע אַנדערע היגע־געבוירענע „ווייסע", אָדער זיי ווערן פאַררעכנט צווישן די פּרעמד־געבוירענע „ווייסע", לויט דעם לאַנד, פון וואַנען אָט־די פּרעמד־געבוירענע שטאַמען (געבורט אָדער עמיגראַציע־לאַנד). אמת, אַ טייל יידן ווערן דאָך פאַררע־גיסטרירט אין דעם קלאַס „יידיש־ריידנדיקע" צווישן די איבעריקע פּרעמד־געבוירענע, אָבער אינגאַנצן געמען, עקסיסטירט ניט פאַרן אַמעריקאַנישן צענזוס דער 4 — 5 מיליאָניקער יידישער קיבוץ דאָ אין לאַנד. דעריבער איז

די יידישע סטאַטיסטיק דאָ אין אַמעריקע געצוווונגען צו שעפּן איר גאַנצן מאַטעריאַל פון סברות און השערות, אויסגעדריקט אין דער פאָרם פון מער אָדער ווינציקער ריכטיקע שאַצונגען.

דער רעליגיע־פונקט פעלט אין די פראַגע־בויגנס פון אָפיציעלן צענזוס, ווייל פאַרשיידענע רעליגיעזע גרופּן, דערהויפּט טאַקע די ווארטפירער פון אַמעריקאַנער יידנטום, זיינען פון שטענדיק שארפע קעגנער פון יעדער פראָבע צו קלאַסיפיצירן אַמעריקאַנער בירגער לויט רעליגיע־רובריקן. די דעה־זאָגער צוויישן יענע קרייזן פון די אַמעריקאַנער יידן, וואָס גרופּירן זיך אַרום דעם אַמעריקאַניש־יידישן קאָמיטעט, פלעגן שטענדיק האַלטן, אַז ס׳וועט שוין זיין אַ גרויסער נצחון און געווינס פאַרן פרינציפ פון יידישער גלייכבאַרעכטיקונג און אַמעריקאַנער פרייהייט, אויב ס׳וועט פון צענזוס און אַנדערע סטאַטיסטישע דאָקומענטן שפּורלאָס פאַרשווינדן יעדער זכר פון אַ סעפּאַראַטער יידישער גרופּע[17]. אָבער בעת די אַמעריקאַנער יידישע צדקה עסקנים און פּאָליטישע פירער זיינען אַזעלכע שארפע קעגנער פון יעדער אָפּיציעלער סטאַטיסטיק מכח יידן, זיינען די זעלביקע יידישע קהלשע טויער פונדעסטוועגן גראָד וויליק אויף אַ פּריוואַטן אופן אויפצוקלייבן און צו פובליקירן די סטאַטיסטישע אינפאָרמאַציע וועגן יידן אין זייער שטאַט. די אורזאַך פון דער אָפּאָזיציע צו דער אָפּענער פראָגע מכח יידן אין צענזוס האָט מסתמא צו טאָן מיט דער אינסטינקטיווער מורא ביי די אויבערשטע יידישע סאַציאַלע שיכטן פאַרן אַנטיסעמיטיזם. מען שרעקט זיך, טאַמער וועט די אָדער יענע ציפער מכח די אַמעריקאַנער יידן פירן צו פאַלשע אויסטייטשונגען און פיינטלעכער שטעלונג מצד די שונאי ישראל. איז אַזאַ גלייכער, על־פּי דער פּחדנישער לאָגיק, צו פאַרשטעקן דעם קאָפּ אין זאַמד און קלערן, אַז וואָס וויניקער די וועלט וועט הערן און וויסן וועגן יידן — אַלץ בעסער.

דאָך האָט די אַמעריקאַנער רעגירונג גופא אָנערקענט, אַז אינגאַנצן אויסצושליסן די פראַגע מכח דעם רעליגיעזן לעבן פון דער זייער פאַרצווייגטער אָפּיציעלער סטאַטיסטיק וואָלט געווען אַ גרויסער חסרון אין דער סטאַטיסטישער ארגאַניזאַציע און וואָלט געשאַפן אַ בלויז אין דער אינפאָרמאַציע וועגן אַלע געביטן פון דער געזעלשאַפטלעכער לאָגע פון לאַנד. דערביבער פירט דורך די רעגירונג אין וואַשינגטאָן, שוין אַ יאָר 40—50, פעריאָדישע ציילונגען (יעדן צענטן יאָר) פון אַלע רעליגיעזע אַנשטאַלטן און קערפערשאַפטן פון לאַנד. דערביי ווערט די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט געלייגט אויף אויסצוגעפינען די צאָל אַנשטאַלטן און אינסטיטוציעס, וואָס דינען ריין־רעליגיעזע צוועקן (געבעט־הייזער, זונטיק־שולן אא״וו), און וויניציק פּלאַץ גיט מען דערביי אָפּ דער סטאַטיסטיק פון מענטשלעכע יחידים און גרופּן, וואָס פאָר זייערטוועגן עקסיסטירן אָט־די רעליגיעזע אַנשטאַלטן. געוויס, פיגורירן אויך בנוגע צו יידן געוויסע ציפערן אין אָט־די „רעליגיעזע צענזוסן״, אָבער דאָ שטויסן מיר זיך אָן אויף אַ פאָר אינטערעסאַנטע קוריאָזן. דער רעליגיעזער צענזוס־רעפאָרט פון 1917

האָט געווּיזן, אַז די צאָל מיטגלידער אין יידישע רעליגיעזע אַנשטאַלטן באַטרעפט 357,135 נפשות. אָבער דער רעליגיעזער צענזוס־רעפֿאָרט פֿאַר 1927 ווייזט שוין, אַז ס׳גלעפּינען זיך אין אַמעריקע 4 מיליאָן און 77,042 יידן, וואָס זיינען כלומרשט אָנגעשלאָסן אָן שולן, טעמפּלען, „קאָנגרעגיישאָנס״ אא״וו פון וואָנען־זשע האָט זיך געגומען אַזאָ צווווקס? גאָר פֿשוט: פריער, אין 1917, האָט דער יידישער סטאַטיסטיקער, וואָס האָט צוגעשטעלט די ציפֿער 357,135, געהאַלטן, אַז זיין אויפגאָבע איז אונטערצוציען אַ סך־הכל פון דער צאָל מיטגלידער אין די יידישע רעליגיעזע געמיינדעס (קאָנגרעגיישאָנס) איבערן לאַנד. אין 1926 — 1927 האָט דער לייטענדער יידיש־אַמעריקאָנישער סטאַטיסטיקער ד״ר ה. ס. לינפיעלד, אָנשטאָט אונטערצוציען אַ טאַטאַל־סומע פון אַלע יידן, וואָס געהערן צו שולן, בתי־מדרשים, סינאָגאָגן אד״גל, איינפאַך אָנגענעבן ווי די ציפֿער פון אַלע יידן, אַ קיימא־לן פון 4,077,042 נפשות, וואָס לעבן אין די פֿלעצער, ווו ס׳עקסיסטירן יידישע „קאָנגרעגיישאָנס״. דערביי איז זיין אַרויסגאָנג־פונקט באַשטאָנען אין יענע ציפֿערן מכח דער יידישער באָפּעלקערונג איבערן גאַנצן לאַנד, וועלכע ער, ד״ר ה. ס. לינפיעלד, האָט באָקומען מיט דער הילף פון די אַלטע און נייע פֿאַרשונג־מעטאָדן, וועלכע זיינען שוין פריער באַשריבן געווואָרן[18].

ס׳איז פון סאָציאָלאָגישן שטאַנדפונקט אַ חסרון פון די אַמעריקאָנער צענזוסן, וואָס דער פונקט פון רעליגיעזער אַפֿיליאַציע ווערט ניט באַלויכטן, בעת אין פאַקטישן לעבן אין דער אינפלוס פון אָט־דעם פאַקטאָר דוקא אַ גאַנץ קענטיקער. מ׳קען זיך ניט פֿאָרנטפֿערן, אַז דאָס איז אַ צו־פֿערזענלעכער און דעליקאַטער פאַקטאָר, וואָס איז נוגע בלויז דעם יחיד און ניט דעם כלל. אָט פרעגט מען דאָך אויס ביי די צענזוסן מכח אָזעלכע אינטים־פֿערזענלעכע ענינים, ווי פאַמיליען־צושטאַנד, עקאָנאָמישע לאַגע אד״גל. דער עולם האָט בכלל אַ טאָלעראַנטע באַציונג צו אַלע פראָגן, וואָס דער צענזוס־אינטערוויוער שטעלט, באשר מ׳ווייסט, אַז דער מאָטעריאַל וועט אַרויסגעבראַכט ווערן אין אַ העכסט־אַנאָנימער פאָרם, אין סטאַטיסטישע טאַבעלעס, און די אַריגינעלע צענזוס־בויגנס וועלן אויף שטענדיק פאַרבלייבן שטרענג־קאָנפידענציעלע דאָקומענטן.

אויב, אין איינקלאַנג מיט אָט־די פאַקטישע אומשטענדן, עס איז ניט מעגלעך דערווייל צו פֿאַרגיסטרירן די אַמעריקאָנער יידן אין אַ רעליגיעזער קלאַסיפיקאַציע פונעם אַלגעמיינעם צענזוס, דאַן שטעלט זיך די פראָגע: וואָלט ניט געווען אַ פּלאַן, אַז יידן זאָלן פֿאַרצייכנט ווערן ווי אַ באַזונדער ראָסע אָדער פֿאָלק צווישן די אַנדערע עטנישע גרופּן, וואָס ווערן אָט אויף אַזאָ אופן קלאַסיפיצירט אין די צענזוס־רעפֿאָרטס? אמת, עס וואָלט אין אַזאָ פֿאַל, פונקט ווי אין דעם היפּאָטעטישן פֿאַל פון אַ רעליגיעזער קלאַסיפיקאַציע, ניט מעגלעך געווען צו דערוואַרטן, אַז אַלע יידן וואָלטן גרייט געווען אָנצוגעבן זייער צוגעהעריקייט צום יידנטום, סיי לויט רעליגיע, סיי ווי אַ פֿאָלק. דאָס איז אָבער נאָך ניט דער עיקר חסרון פון דעם פּלאַן צו רעגיסטרירן די יידן אין צענזוס אויף דעם

יסוד פון זייער פאָלק־אָפשטאַם. צו קלאַסיפיצירן אין צענזוס די אַמעריקאַנער יידן ווי אַ ראַסע אָדער פאָלק צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע פעלקער, וואָס ווערן אַזוי קלאַסיפיצירט, ווי דאָס ווערט געטאָן אין קאַנאַדישן צענזוס, וואָלט זיך דאָ אין לאַנד אָנגעשטויסן אויף אַ גאָר גרויסער שטערונג. דאָרט, אין קאַנאַדע, איז די גאַנצע עטנאָגראַפישע איינטיילונג געבויט אויף פלאַכע, ניט וויסנשאַפט־לעכע יסודות: דער פאָלק־אָפשטאַם ווערט דאָרט פשוט אידענטיפיצירט מיט דעם לאַנד, פון וואָנען די איינוווינער שטאַמען, ווי דייטשן, פראַנצויזן אאַ״ו. אַן אויסנאַם ווערט בלויז געמאַכט פאַר עטלעכע פעלקער און ראַסן, ווי יידן, כינעזער, אינדיאַנער, נעגערס א״א. וועגן מען פירט אין אָט־אַזאַ פרינציפ אין דעם יונייטעד סטייטס צענזוס, וואָלט מען ראשית־כל געמוזט שאַפן אַ קינסט־לעך־סינטעטישע עטנאָגראַפישע גרופּע „אַמעריקאַנער״, אין וועלכער ס׳זאָלן אַרייַנגיין די קינדער און קינדס־קינדער פון אַלע אימיגראַנטן, וואָס האָבן שוין פאַרלאָרן די שפּורן פון זייערע אורעלטערנס אָפשטאַם, אָדער וואָס קומען אַרויס פון אַ געמיש פון עטלעכע אייראָפּעישע פאָלק־גרופּן, ווי דייטשן, סלאַוון, איטאַ־ליענער אאַ״ו. היינט צו־טאָג קלאַסיפיצירט, ווי שוין געזאָגט, דער צענזוס די אַמעריקאַנער אינוווינער אין בלויז צוויי גרויסע קלאַסן — וויסע און פאַרביקע. די יחידים פון דער קאַטעגאָריע „פאַרביקע״ וועלן אויך אַרייַנגעטיילט אין עט־לעכע גרויסע סוב־קאַטעגאָריעס אָדער „ראַסן״, ווי נעגערס, אינדיאַנער, כינע־זער א״א. פון צייט צו צייט קומען צו נייַע סוב־קלאַסן אין אָט־דער גרויסער קאַטעגאָריע. אַזוי, למשל, האָט דער צענזוס פון יאָר 1920 צום ערשטן מאָל איינגעפירט אַלס אַ קאַטעגאָריע צווישן די פאַרביקע — די פיליפּינאָס (גע־בוירענע אין די פיליפּין־אינזלען). נאָך פריער האָט דער צענזוס איינגעפירט אַ פרישע סוב־קאַטעגאָריע אין דער גרויסער קאַטעגאָריע פון די פאַרביקע פעל־קער — די מעקסיקאַנער.

אָבער אַלע וויסע אינוווינער פון די פאַראייניקטע שטאַטן ווערן, כידוע, צענויפגעוואָרפן אינאיינעם, און מען טיילט זיי אין בלויז אין צוויי גרויסע קלאַסן, נעמלעך: אַמעריקאַנער־געבוירענע און פרעמד־געבוירענע. זאָל די ראַסן־באַצייכענונג פאַר יידן אין דער אימיגראַציע־סטאַטיסטיק (היברוס) אַרי־בערגענומען ווערן אויך אין די צענזוס־בויגנס און אין די אָפיציעלע צענזוס־רעפּאָרטס, דאָן וואָלט אויסגעקומען צו שטעלן די אַמעריקאַנער יידן אין איין שורה (אָדער קאָלום) מיט יענע אינצלנע דעטאַליזירטע עטנישע גרופּעס וואָס מען געפינט אין צענזוס ווי מעקסיקאַנער, אינדיאַנער, נעגערס א״א. דאָס הייסט, צווישן די „פאַרביקע״. מען קען זיך לייכט פאָרשטעלן, מיט וועלכע געוואָלט־קולות די אַמעריקאַנער יידן וואָלטן אָזאַ „גזרה״ אויפגענומען.

אָלע פרעמד־געבוירענע „וויסע״ ווערן אין יעדן צענזוס איינגעטיילט לויט די לענדער, פון וואָנען זיי קומען אָדער שטאַמען, וואָס אַנטשפּרעכט אומ־געפער דער „ראַסן״־קלאַסיפיקאַציע פון דעם קאַנאַדישן צענזוס. און דאָס איז ווידער אַ ראיה, אַז כדי אויסצוטיילן יידן ווי אַ פאָלק אין אונדזער צענזוס,

וואלט נויטיק געווען ארייננצופירן אין צענזוס א ספעציעלע ראסן־רובריק פאר יידן אדער „היברוס", און ס׳איז א ספק, צי אזא אלגעמיינער ראסן־סימן פאר אלערליי יידן (אזיאטישע, איראפעישע א״א) וואלט בכלל הארמאנירט מיט מא־דערנע ראסן־אנטראפאלאגישע אנשויונגען און פרינציפן. סוף־כל־סוף וואלט עס געפירט צו א משגונהדיקער לאגע: די גאנצע „וויסע" באפעלקערונג וואלט איינגעטיילט געווארן אין צוויי גרויסע הויפט־גרופן „אמעריקאנער" און „יידן". אזא מין אונטערשיידונג וואלט זיכער גאר א סך אמעריקאנער יידן ניט געפעלן געווארן: זיי וואלטן מסתמא געטענהט, אז זיי האבן דאס פולע רעכט ארייננע־שטעלט צו ווערן, ביי א ראסן־קלאסיפיקאציע, אין דער רובריק „אמעריקאנער", ווי מען וואלט דאס געטאן מיט אלע ניט־יידישע טיילן פון דער הי־געבוירענער וויסער באפעלקערונג.

מיר זענען אלזא, אז עס איז ניט לייכט צו געפינען א באפרידיגנדיקע לייזונג פאר דער פראגע מכח רעגיסטרירן די „נאציאנאליטעט" (עטנאגראפישן שטאם) אין אונדזערע אמעריקאנער באדינגונגען. פונדעסטוועגן הערשט נאך צוויפל געוויסע אמעריקאנישע־יידישע סטאטיסטיקער די מיינונג, אז כל־זמן ס׳וועט דא אין אמעריקע ניט פארווירקלעכט ווערן דער פרינציפ פון נאציאנאליטעטן־סטאטיסטיק, על־פי שטייגער פון דער אמאליקער עסטרייך אדער אנדערע „נא־ציאנאליטעטן מלוכות", ד״ה אזוי לאנג ווי דער באגריף „נאציאנאליטעט" וועט, ווי דאס איז איצט דער פאל אין אונדזער אפיציעלער אמעריקאנישער סטאטיס־טיק, באדייטן פאליטישע לאיאליטעט (ווי, למשל, בירגערשאפט פון פראנקרייך, גר. בריטאניע, טערקיי אא״וו) אנשטאט ער זאל באדייטן ראסע־ אדער פאלק־אפשטאם — אט־אזוי לאנג ווען בכלל ניט מעגלעך זיין צו האבן וועלכע־ניט־איז פארלעסלעכע סטאטיסטישע אינפארמאציע מכח די באזונדערע פאלק־גרופן, און בתוכם אויך יידן, הגם די דאזיקע גרופן זיינען נאך אלץ אזא גרויסער טייל פון דער אמעריקאנער באפעלקערונג[19].

אפילו ווען מען וואלט שוין רעגיסטרירט ביי יעדן צענזוס די יידן לויטן רעליגיעזן סימן, וואלט געווויס די ציילונג ניט געווען אויף גאנצע 100 פראצענט א פולע, פונקט ווי איצט איז די ציילונג פון די, וואס זייער מוטער־שפראך איז יידיש, אויך נאך גאנץ וויט פון אפצושפיגלען די ווירקלעכקייט, כאטש אויף אן ערך 75%. ניט וויניק יידן ווילן, ווי נאר ס׳איז דא א געלעגנהייט, פארליי־קענען זייער יידישקייט. פונדעסטוועגן וואלזן מיר פון אזא מין סטאטיסטישן מאטעריאל, פון די ידיעות מכח יענע פאר מיליאן יידן, וואס וואלטן זיך וואר־שיינלעך געלאזט רעגיסטרירן אין רובריק פון יידישער רעליגיע, דאך געהאט א היפש־בריייטן סטאטיסטישן באזיס פאר אויספירונגען מכח דער געאגראפישער פארטיילונג, עלטער, גרויס פון משפחה, פרנסות אא״וו. פון די אמעריקאנער יידן. מען מוז אבער צוגעבן, אז ווען ס׳זאל אפילו אין צענזוס־בויגן שוין ארייננעשטעלט ווערן דער פונקט מכח רעליגיע, איז עס נאך אלץ קיין שום גאראנטיע ניט, אז דאס צענזוס־ביורא אין וואשינגטאן וועט זיך ארייננלאזן

אין דער הוצאה פון לאַזן קלאַסיפיצירן און טאַבולירן דעם גאַנצן מאַטעריאַל מכח די פערזאָנען פון „יידישן גלויבן", און אָפדרוקן טאַבעלעס, למשל, וועגן זייער עלטער, פאַמיליען־צושטאַנד, פרנסות א״א. עס קען גוט געמאַלט זיין, אַז דער צענזוס־רעפֿאָרט וואָלט דאָן בלויז געהאַט גאַנץ אַלגעמיינע ציפערן וועגן יידן, ווי למשל, זייער געאָגראַפישע פאַרטיילונג און אינטיילונג לויטן געשלעכט, פונקט ווי ס׳איז איצט דער פאַל מיט די ידיעות וועגן די יידן, וואָס האָבן זיך רעגיסטרירט אין רובריק „יידישע מוטער־שפּראַך". פאַר די קרוב 1,250,000 יידן, וואָס געהערן צום קלאַס יידיש־רעידנדיקע און 15טן צענזוס (1930), וואָלט מען דאָך געקענט צוזאַמענשטעלן אַ היפּש ביסל אינטערעסאַנטע טאַבעלעס, וועז מען קלאַסיפיצירט זיי, למשל, לויט די פרנסות, עלטער־קלאַסן, פאַמיליען־צושטאַנד אד״גל. דאָך וועלן אַזעלכע טאַבעלעס פון דעם צענזוס־ביוראָ אין וואַשינגטאָן ניט פאַרפערטיקט. דאָס מיינט, אַז די יידישע אַמעריקע גופא וואָלט געדאַרפט אַסיגנירן ספּעציעלע סומעס, פון פּריוואַטע אָדער קהלשע מיטלען, כדי אָט־דעם פאַראָרגענעם סטאַטיסטישן מאַטעריאַל פון די צענזוס־בויגנס אויסצוגראָבן, אים באַאַרבעטן, און שפּעטער צוגענגלעך מאַכן פאַר פאָרשער און כלל־טוער דאָ־הי און איבעראַל.

ליידער, פעלן נאָך אין די פירנדיקע קרייזן פון דער יידישער אַמעריקע דער באַווּוסטזיין און די פאַרשטענדעניש מכח דער קולטורעלער און סאָציאַל־פּאָליטישער באַדייטונג פון דער דעמאָגראַפישער סטאַטיסטיק. דער אינטערעס און אויפמערקזאַמקייט צו אַזעלכע כלומרשט „טעאָרעטישע" אָדער אַקאַדעמישע פראָגעס, ווי יידישע סטאַטיסטיק, זיינען דאָ אין לאַנד געבוירן גאָר ווי אַ זייטיקער ענין, אַ מין צוגאָב־זאַך צו אַ סך אַ „פראַקטישערער" פּראָבלעם: אָר־גאַניזירונג פון די גרויסע צדקה־אַקציעס און געלט־זאַמלונג קאַמפּיינס איבערן לאַנד, באַזונדערס אין פאַרבינדונג מיט דער וועלט־מלחמה און מיטן נאָך־מלחמה חורבן. מ׳האָט געמוזט זוכן „ישרדיקע" וועגן פון איינטיילן די סומעס אין „קוואָטעס", לויט דער צאָל יידן אין יעדן טייל לאַנד באַזונדער. דעריבער איז נויטיק געווען צו האָבן ידיעות מכח דער צאָל יידן אין די באַטרעפנדיקע פלעצער. דערפון האָט זיך געמוזט, אין די לעצטע 10 — 15 יאָר, דער גרויסער אינטערעס צו דער פראָבלעם — די צאָל יידישע נפשות און די פאַרטיילונג זייערע איבערן לאַנד. דער יסוד פון אַזאַ אינטערעס איז כמעט אַ צופעליקער און ניט קיין טיפער. ער שטאַמט פון די פראַקטיש־פילאַנטראָפישע און ניט פון די סאָציאַל־עקאָנאָמישע פראָבלעמען פון דער יידישער אַמעריקע.

די רעאַלע יידישע ווירקלעכקייט אינעם איצטיקן מאָמענט פאַדערט אָבער דוקא אַ לעבעדיקן אינטערעס צו עטלעכע סטאַטיסטיש־דעמאָגראַפישע פראָגן פון אַ בריטערן געזעלשאַפטלעכן פאַרנעם וויז בלויז צדקה־אַקטיוויטעט, ווי חשוב די צדקה־אַרבעט גופא זאָל ניט זיין. עס פאַדערט זיך, קודם כל, צו האָבן אַ גרעסערע אינפאָרמאַציע מכח דער עלטער־פאַרטיילונג פון די יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן. דאָס מיינט, אַז ס׳איז נויטיק אויסצופאָרשן דורך סטאַ־

טיסטישע מיטלען דעם פראצעס פון עלטערן זיך, וואס קומט איצט פאר אין דער יידישער אמעריקע אין שייכות מיט די זעלביקע טענדענצן אין דער גאנצער אמעריקאנער באפעלקערונג בכלל, אבער ראשית־כל אין פארבינדונג מיט די ספעציפיש־יידישע אומשטענדן און באדינגונגען. דער גאנץ קליינער אימיגראציע־צושטראם פון די יינגערע יידן, זינט 1924, איז דאך ניט בכח אפצושטעלן דעם שנעלן פארעלטערונג־גאנג פון די פרעמד־געבוירענע יידן. די פאר־מלחמהדיקע יידישע אימיגראציע, איז דער עיקר באשטאנען פון יונגע מענער און פרויען, וואס גייען איצט ארײן אין די עלטערע יאָרן. מיט אלץ שנעלערע און שנעלערע טריט ווערט פון יאָר צו יאָר גרעסער די צאָל עלטערע יידן דא אין לאנד, און עס שטייגט כסדר זייער פראצענט־טייל אין דער עלטער־דיסטריבוציע פון דער יידישער מאסע. א סטאטיסטישע אויספארשונג פון אט־דער פראבלעם וואלט געקענט פירן צו וויכטיקע רעזולטאטן פונעם שטאנד־פונקט פון ארגאניזירן די סאציאלע הילף און פארזארגונג פאר די יידישע מאסן, ווי, למשל, די אויפהאלטונג פון מושב זקנימס, פענסיעס פאר אלטע לייט, סאציאלע עלטער־אסעקוראנץ, צושטאנד פון יידישע ארדענס, אד״גל[20].

א צווייטע ברענענדיקע סאציאל־פאליטישע אויפגאבע פון דער יידישער אמעריקע, וועלכע קען געלייזט ווערן ערשט דאן, ווען מען פארהאנדלט די פראגע אויף א זיכערער סטאטיסטיש־דעמאגראפישער באזע, איז אויסצופארשן די באשעפטיקונג־פראבלעם פון די יידן אין אמעריקע, דערהויפט די פראגע מכח דער עקאנאמישער איבערשיכטונג און איבערגאנג פון די יידן צו נייע פרנסות. אן דער גרינדלעכער אויספארשונג פון דעם פראפעסיע־צוזאמענשטעל פון די יידישע מאסן, פון די טענדענצן און נייגונגען ביים פראפעסיע־אויסוואל פון יונגן דור, און פון די עקאנאמישע אומשטענדן פון יידישן מאסן־לעבן בכלל, קען דאך קיין קאנסטרוקטיוו און סיסטעמאטישע יידישע סאציאל־פאליטיק אויפן עקאנאמישן געביט ניט געמאלט זיין, אן אזא אויספארשונג וועט אזא פאליטיק זיך ניט לאזן פארמולירן און דורכגעפירט ווערן אין לעבן[21]. ווייסן מיר דען, אין אבסאלוטע ציפערן און אנדערע סטאטיסטישע טערמינען, וואס איז געשען מיט די יידן, וועלכע האבן פארלאזן אדער זיינען ארויסגעשטויסן געוואָרן פון די נאדל־טריידס? וואס איז דער גורל פונעם קליינעם יידישן קרעמער? צו וועלכע פאכן און אינדוסטריען די יידישע ארבעטער קענען צוגעפאסט ווערן? וואס איז דער פארנעם און די ווירקונג פון דער אנטיסעמיטישער דיסקרימי־נאציע אויפן ארבעט־מארק?

די יידישע סאציאלע פארזארגונג און די עקאנאמיק זיינען צווויי פון די אק־טועלסטע צווישן די יידישע סאציאל־פאליטישע פראבלעמען, וואס זייער אויס־פארשונג און לייזונג שטייען אין א דירעקטער פארבינדונג מיט א בעסערער ארגאניזירונג פון דער יידישער סטאטיסטיק בכלל, און דעמאגראפיע בפרט, דא אין די פאראיניקטע שטאטן.

5. צילן און דערגרייכונגען פון דער יידישער סטאַטיסטיק

פון דער איצטיקער איבערזיכט ווערט קלאָר, אַז ווי גרויס די בלויזן פון פעלערן אין דער יידישער סטאַטיסטיש־דעמאָגראַפישער אַרבעט דאָ אין לאַנד זאָלן ניט זיין, קען מען פונדעסטוועגן ניט אָפּלייקענען דעם פאַקט, אַז אין די לעצטע 10 — 15 יאָר איז אויף דעם דאָזיקן וויכטיקן קולטור־געביט עפּעס שוין אויפגעטאָן געוואָרן. עס איז ווייניקסטנס אַוועקגעלייגט געוואָרן אַ פונדאַמענט פאַר גרעסערע פאָרשונגען, וועלכע וואָרטן בלויז אויף גינסטיקערע אויסערלעכע אומשטענדן און באַדינגונגען. דערווייל זיינען מיר נאָך אַבער גאַנץ ווייט פון די צילן, צו וועלכע מיר שטרעבן.

דער וויכטיקסטער ציל פון דער יידישער סטאַטיסטיק און דעמאָגראַפיע דאָ אין אַמעריקע איז צו באַשאַפן די בוי־מאַטעריאַלן פאַר אַ וויסנשאַפטלעכער פאָלק־קענטעניש פון דעם אַמעריקאַנישן־יידישן קבוץ, דעם גרעסטן און רייכסטן אייגצל־טייל פון דעם אַלוועלטלעכן יידישן פאָלק היינט צו טאָג. ביז מיט אַ יאָר 10 — 20 צורויק, אין יענער צייט, ווען דער היגער יידישער ישוב האָט זיך נאָך ניט געהאַט קריסטאַליזירט און סטאַביליזירט, ווען די אימיגראַציע פלעגט כסדר אַרײַנוואַרפן נייע פרישע מענטשן־כוואַליעס אין דעם שטורמדיקן דינאַמישן יידישן ישוב אין דעם גרעסטן לאַנד פון דער נייער וועלט, — אין יענער צייט, האָט אויך ניט געקענט געמאַלט זיין אַ מעטאָדישע, און כאָטש מער אָדער ווייניקער פערמאַנענט־גילטיקע, באַשרייבונג פון דער יידישער אַמעריקע. פון איין זייט, די איצטיקע סטאַביליזאַציע (אין פאַרגלייך מיט דער פריערדיקער צייט) פון אַמעריקאַנישן־יידישן ישוב, פון דער צווייטער זייט די שטאַרקע אַנטוויקלונג פון יידישע קהלשע אַרבעטן פאַר די היגע יידישע באַדערפענישן און כדי צו העלפן די מלחמה־קרבנות — דאָס אַלץ האָט אויפגעוועקט דעם אינטערעס צו יידישער סטאַטיסטיק און צו די יידיש־סאָציאַלאָגישע פראַגן בכלל. ס׳איז קיין וווּנדער ניט, אַז צוערשט איז דער אינטערעס צו אָט־די סאָציאַל־וויסנשאַפטלעכע פראָבלעמען אויפגעקומען אין די קרייזן פון די אַרגאַניזירטע פראָפעסיאָנעלע טוער פון יידישער צדקה, אָדער „סאָשעל סערוויס״ אינסטיטוציעס. אין יאָר 1924 האָט די דאָזיקע גרופּע דורך זייער פראָפעסיאָנעלער אַרגאַניזאַציע, וועלכע עקסיסטירט שוין אייניקע צענדליק יאָר, אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַן אייגענעם פערטל־יערלעכן אָרגאַן — „דזשואיש סאָשעל סערוויס קוואָרטערלי״, וועלכער האָט אַ היפש ביסל געהאָלפן צו באַלייכטן אַ סך סטאַטיסטישע און סאָציאַל־עקאָנאָמישע פראַגן פון דער יידישער אַמעריקע. גלייך אין איינעם פון די ערשטע נומערן פון אָט־דעם זשורנאַל איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אַן אַרבעט פון דעם יונג־פאָרשטאָרבענעם יידישן סאָציאָלאָג פראָפעסאָר יוליוס דראָסקלאָר, אין וועלכער עס ווערט געמאַכט די ערשטע פּראָבע, הגם נאָר ווי אַן אָנווײַזונג, צו שאַפן אויף וויסנשאַפטלעכע יסודות אַן אַריינפיר צו דער יידישער פאָלק־קענטעניש אין אַמעריקע, און דער מעטאָד איז אַזאַ: צו באַלייכטן אָביעקטיוו און זאָכ־

לעך די געזעלשאפטלעכע פראבלעמען פון די אמעריקאנער יידן[22]. א צווייטער נאך מער באגרינדעטער אויף ציפערן און דירעקטע פארשונג־מעטאדן וויסנ־שאפטלעכער פרווו צו געבן א פארשטעלונג אין פאקטישע ציפערן וועגן דעם קהלשן לעבן פון די יידן אין די פאראיניקטע שטאטן, איז געמאכט געוואָרן אין 1927. דעמאלט האט ד״ר ה. ס. לינפיעלד, אין פארבינדונג מיט זיין פריער־באשריבענעם צענזוס פון דער יידישער באפעלקערונג און פון די רעליגיעזע געמיינדעס, אונטערגענומען א סטאטיסטישע אונטערזוכונג מכח אלע צווייגן פון יידישן קהלשן לעבן דא אין לאנד, ווי דערציונג, קולטור־טעטיקייטן, סאציאלע פארזארגונג אא״וו. די רעזולטאטן פון אט־דער אונטערזוכונג זיינען ארויס אין בוך־פארם אין יאר 1930[23]. אן ענלעכע אונטערזוכונג, הגם אזא, וואס באזירט זיך ניט אויף דירעקטע און ספעציעלע פארשונגען פאר דער ארבעט גופא (ווי דאס איז געווען דער פאל אין 1927), האט אין סאמע לעצטער צייט איבערגעגעבן דער יידישער עפנטלעכקייט ד״ר מ. י. קאנפף, דירעקטאר פון דער „גראדויט סקול פאר דזשואיש סאשעל ווארק״ אין ניו־יארק[24]. אויך אויף באזונדערע געביטן פון דער יידיש־אמעריקאנישער געזעלשאפטלעכקייט און קולטור־טעטי־קייט, ווי, למשל, די פראגע פון סאציאלן הוצאה־בודזשעט פון די אמעריקאנער יידן און די שול־ און דערציונג־טעטיקייטן, זיינען אין די לעצטע יארן געשאפן געוואָרן ערנסטע סטאטיסטישע פארשונגען, וועלכע פארדינען א ברייטערע אויפמערקזאמקייט[25].

א דאנק אט־די ערשטע טריט אויף דעם יידיש־סאציאלאגישן פעלד אין די פאראיניקטע שטאטן האט זיך שוין ווי־ניט־ווי אנגעקליבן א מאטעריאל פאר א סיסטעמאטישער באשרייבונג און באלייכטונג פונעם יידישן פאלק־לעבן אין אמעריקע. אזא ארבעט פאדערט זיך אין די אינטערעסן פון דער יונגער יידיש־וועלטלעכער שול, וווּ דער לימוד פון דער יידישער פאלק־קענטעניש קריגט ניט דעם געהעריקן ארט, וועלכן ער פארדינט, צום טייל אויס מאנגל אין דער גרינדלעכער און באלערנדיקער ליטעראטור[26]. אבער אויך די ברייי־טערע געזעלשאפטלעכע אינטערעסן פון דער יידישער קהלשער טעטיקייט און כלל־ארבעט אין אמעריק פאדרן דרינגנדיק א כסדרדיקע פארשערישע ארבעט אויף שטרענג־וויסנשאפטלעכע יסודות[27].

ליידער, האט די דעפרעסיע פון 1930 — 1934, פארקירצנדיק שטארק די בודזשעטן פון די יידישע קהלשע ארגאניזאציעס און אינסטיטוציעס, געהאט א קאטאסטראפאלע ווירקונג דווקא אויף דער ארגאניזירונג פון דער יידישער סטא־טיסטיק דא אין לאנד. דער אמעריקאניש־יידישער קאמיטעט האט, משמעות צוליב עקאנאמיע, אפגעשאפט זיין סטאטיסטישע אפטיילונג אינגאנצן, הגם דווקא זי האט אזויפיל אויפגעטאן אין די יארן 1926 — 1930 פאר דער בעסע־רער ארגאניזירונג פון דער יידישער סטאטיסטישער פארשונג אין די פאר־איניקטע שטאטן. דער געווועזענער סטאטיסטיקער פון אמעריקאניש־יידישן קאמיטעט ד״ר ה. ס. לינפיעלד, האט דאן, אין סוף 1932, גע־

האַלפן צו באַשאַפן אַ נייע זעלבסטשטענדיקע פאַרשונג־אַנשטאַלט — די „דזשואיש סטאַטיסטיקעל ביורא", וועלכע האָט פאַר זיך ארויסגעשטעלט זייער חשובע אויפגאַבן פון פאַרשערישן, ווי אויך בוך־פאַרלעגערישן מין. אין אַנפאַנג 1933 האָט דאָס דאָזיקע ביורא אַנגעהויבן זיין אַרבעט, אָבער ליידער איז די טעטיקייט פאַר די פאַרגאַנגענע 4 — 5 יאָר, הגם גאַנץ פרוכטיוו און פאַרשיידנאַרטיק, געווען שטאַרק געשטערט דורך דעם דריקנדיקן געלט־מאַנגל. אייניג פון די גרעסטע אַרבעטן, וואָס אָט־די נייע יידישע סטאַטיסטישע אַנשטאַלט האָלט ביים פאַרעפנטלעכן, איז די סטאַטיסטישע אויספאָרשונג פון דער יידישער קרימינאַליטעט אין די פאַראייניקטע שטאַטן, ווי אויך אין עטלעכע אַנדערע לענדער[28]. די סטאַטיסטישע ידיעות, וועלכע האָבן אַ שייכות צו יידישער פילאַנטראָפיע און סאָציאַלער פאַרזאָרגונג, ווערן ווי פריער קאָנצענטרירט איצט אין די קריייזן, וואָס גרופירן זיך אַרום דער „גראַדועיט סקול פאַר דזשואיש סאָשעל וואָרק" אין ניו־יאָרק. אין דער לעצטער צייט איז די אַנפירנדיקע ראָלע אין דער יידישער פילאַנטראָפישער טעטיקייט און אין אַלע סטאַטיסטישע פאַר־שונגען, וואָס זיינען דערמיט פאַרבונדן, אַריבער צו אַ נייער צענטראַלער קער־פערשאַפט (געגר. אין 1934), דער „נאַציאָנאַלער ראַט פון יידישע צדקה פעדעראַ־ציעס און ווילטעטיקייט־פאָנדס[29].

דאָס, וואָס איז שוין אויפגעטאָן געווארן עפּנט אַלזאָ ווייטערדיקע פער־ספעקטיוון, אויב ס׳וועלן ניט פעלן קיין מיטלען און כוחות די אַרבעט פאַרצוזעצן. אַ סך ברענענדיקע פראָגעס פון אַמעריקאַניש־יידישן לעבן פאָדערן קלאָרע און פולע תשובות. וואָס ווייסן מיר, למשל, מכח דער אַמעריקאַניש־יידישער פאַמיליע? וועגן די ענדערונגען, וואָס ווירקן אויף דעם הויזלעכן לעבן? דעם כאַראַקטער, פאַרשפרייטונג און רעזולטאַטן פון די געמישטע חתונות? וואָס איז די יידישע געבורט־ראַטע, שטערבלאַכקייט־ראַטע, פון וועלכע קראַנקייטן ליידן די יידן אַממערסטן? אא״וו.

ווידער: אין וועלכע באַדינגונגען קומט פאָר דאָס יידיש לעבן אין די הונ־דערטער קליינע שטעט און שטעטלעך פון אַמעריקע? וואָס זיינען די פאַקטן מכח די צופאַסונג־אומשטענדן פון די יידישע אימיגראַנטן צו דער נייער סביבה? וואָס פאָר אַ סומע געלט באַטרעפט דער יידישער פאַרמעגן אין אַמעריקע, און ווי אַזוי איז ער פאַרטיילט?

דער כאַראַקטער און די פילזייטיקע פראַבלעמאַטיק פון די יידישע קולטור־רעלע באַוועגונגען, זייער אַנטוויקלונג און וווקס, זיינען נאָך אַלץ פאַרהילט אין אַ געדיכטן נעפּל. אַ פולערע סטאַטיסטישע אונטערזוכונג וואָלט אונדז, למשל, געגעבן אַ תשובה מכח די פאַקטאָרן, וואָס באַאיינפלוסן די אויסבילדונג פונעם וואַקסנדיקן יידישן דור. וואָס, אַ שטייגער, זיינען די קולטורעלע דערציונג־ און פאַרוויילונג־אינטערעסן פון די יידישע קינדער און האַלב־דערוואַקסענע? וואָס זיינען די רעזולטאַטן פון די קולטור־קאָנפליקטן און פאַרווייקלונגען דאָ אין אַמעריקע? ווי ווערט דאָס היגע יידיש לעבן באַאיינפלוסט דורך דער קעגנזיי־

טיקער באפרוכטונג פון פארשיידענע פעלקער־גרופן און קולטורן? וואס איז די נאטור, דער כאראקטער, פארנעם און די באדייטונג פון יידישע יוגנט־באוועגונגען אין אמעריקע?

אויף די אלע פראגן קען אונדז געבן אן ענטפער בלויז א סיסטעמאטישע און וויסנשאפטלעך־זיכערע יידישע סטאטיסטיק. דערווייל ווייסן מיר נאך גאנץ וויניק, אין דער פארם פון סטאטיסטישע דאטן, מכח דעם אמעריקאנישן־יידישן לעבן אין דער נאנטער פארגאנגנהייט און אין דער קעגנווארט, הגם ניט וויניק צייט, מי און געלט איז שוין אוועק אויף צו קריגן דאס ביסל ידיעות, וואס מיר פארמאגן. עס בלייבט צו האפן, אז אין דער צוקונפט וועט די סאציאלאגישע פארשונג־ארבעט ביי די אמעריקאנער יידן דאך געטאן ווערן מיט מער סדר און פלאן ווי דאס איז שטענדיק געווען ביז דער איצטיקער צייט.

הערות

1. H. S. Linfield: "The Jews in the United States, 1927. New York, American Jewish Committee, 1929, pp. 66-68.

2. וועגן דזשאזעף דזשויקאבס זעט:
Mayer Sulzberger: "Joseph Jacobs", American Jewish Year Book, 1916-1917, pp. 68-75.

א כאראקטער־שטודיע פון דער פילזויטיק־באגאבטער געשטאלט פון דזשאזעף דזשויקאבס גיבן, ישראל זאנגוויל און סאירום אדלער.
I. Zangwill: "The Voice of Jerusalem", London, 1920, pp. 335-350.
Cyrus Adler: "Address Delivered at 25th Anniversary Meeting of Am. Jewish Committee", Am. Jewish Year Book, Vol. 34, 1932-1933, p. 324.

7. אויך דזשויקאבס ארטיקל:
United States, Statistics, in Jewish Encyclopedia, Vol. 12, pp. 370-378.
Hyman Kaplan: "Jewish Social Research ni the United States." Ameri can Jewish Year Book, Vol. 22 (1920-1921), pp. 31-52.
Max J Kohler: "Immigrants as Hebrews," The Jewish Exponent, Philadelphia, Vol. 50, February 25, 1910.
Arthur Ruppin: "The Jews in the Modern World," London, 1934,p. 49.

6. ה. פראנק: „יידיש אין אמעריקע", צ ו ק ו נ ף, פעברואר, 1937, זז. 75 — 80. דאס ווערט איבערגעגעבן און אנאליזירט כמעט אלע ציפערן מכח יידיש־רוידנדיקע און זייער פארטיילונג איבערן לאנד, וואס מען געפינט אין 15טן צענזוס (1930). ס'ווערן דארט אויך פארגליכן די ציפערן פון דעם 14טן צענזוס (1930) און דעם 15טן. א פארגלייך צווישן די באטרעפנדיקע ציפערן אין 13טן און 14טן צענזוס ווערט געבראכט אין ארטיקל פון ה. פראנק: „יידיש אין אמעריקע", צ ו ק ו נ ף, אפריל, 1928.
Maurice J. Karpf: "Jewish Community Organization in the United States," American Jewish Year Book, Vol. 39 (1937-1938), note I, p. 138. H. L. Lurie: "Some Problems in the Collection and Interpretation of Jewish Population Data," Jewish Social Service Quarterly, Vol. X, June, 1934, pp. 263-268.

דא ווערט געבראכט א געקלויבענע ביבליאגראפיע צו דער פראגע מכח יידישער סטאטיסטיק אין די פאראייניקטע שטאטן.
Harry S. Linfield: The Jews in the United States, 1927. New York, American Jewish Committee, 1929. pp. 74-76

9. H. L. Lurie, ibid, p. 266.

10. אַ גוטן אַנאַליז פון דעם „קבורה־מעטאָד" און אַ קאָנקרעטן ביישפּיל גענומען פון דער דערפאָרונג אין באַלטימאָר, געפינט מען בײַ ה. ל. לוריע אין זײַן אויבן־דערמאָנטער אַרבעט (באַמערק. 7). פאַר גרעסערע ישובים איז אָט־דער מעטאָד מער צוגעפּאַסט, און דורך אים לאָזן זיך מאַכן געוויסע אויספירונגען מכח דער שטערבלעכקייט־ראַטע פון די יידן אין גאַנץ גרויסע שטעט פון לאַנד. ז. ה. פראַנק: „די יידישע שטערבלעכקייט אין ניו־יאָרק", צ ו ק ו נ ג פ ט, דעצעמבער, 1934, זז. 705 — 710.

11. אַ שטודיע אויף אָט־דעם פעלד פון יידישער דעמאָגראַפיע אין די פאַראייניקטע שטאַטן ווערט געגעבן פון ה. פראַנק: „יידישע אַמעריקע אין ציפערן", צ ו ק ו נ ג פ ט, יוני, סעפּטעמבער, 1928. די דאָזיקע שטודיע איז באַזירט אויף אן אויספאָרשונג פון די ציפערן פון צענזוס פון דער לעבנס־סטאַטיסטיק, וועלכע זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער סטאַטיסטישער באַארבעטונג אלס אן אָפּיציעלע פובליקאַציע פון צענזוס־ביורא, ווי פאָלגט:

N. Carpenter: Immigrants and Their Children, Washington, D. C., 1927.

וועגן אָט־דעם בוך ז. ה. פראַנק: „די ערשטע אָפּיציעלע סטאַטיסטיק פון די אויסגעוואַנדערטע יידן אין אַמעריקע", אין זשורנאַל ו ו י ר ט ש א פ ט א ו ן ל ע ב ו ן, בערלין, „אָרט" פאַרלאָג, אַפּריל, 1929.

12. די פראָפאָרציע־ציפערן פון יידיש־רייַדיקע צו דער יידישער באַפעלקערונג ווערן געבראַכט אין ה. ל. לוריעס איבערזיכט, וועלכע איז שוין דערמאָנט געוואָרן אויבן (באַמערק. 7 און 10).

13. דאָ זיינען עטלעכע ארבעטן פון אָט־דעם מין:

Alexander Dushkin: "A Statistical Study of the Jewish Population of New York City," The Jewish Communal Register, 1917-1918, pp. 75-89. Published by Kehillah of New York City.

Jewish Communal Survey of Greater New York. First Section: Studies in the New York Jewish Population, 45 pp. Published by Bureau of Jewish Social Research, New York, 1928.

Jewish Population of Chicago, 1931, mimeographed pamphlet, 21 p. Published by Jewish Charities of Chicago.

ענלעכע ארבעטן וועגן סטויטס (מערילענד) און שטעט (באַסטאָן א"א) ווערן אָנגעוויזן אין דער ביבליאָגראַפישער רשימה צום שלום פון ה. ל. לוריע איבערזיכט, וואָס איז פריער דערמאָנט געוואָרן (באַמערק. 7).

14. J. S. Billings: Vital Statstics of the Jewish Race in the United States, in "Eleventh Census Bulletin" No. 19, 1890.

אויך ד"ר ק. פאָרנבערג: „יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן צוריק מיט 40 יאָר", י י ו נ א ב ל ע ט ע ר, ב. 4, נומ' 4 — 5, דעצעמבער, 1932, זז. 293 — 311. ד"ר ביליגס אויספירונגען ווערן באַלויכטן אין ליכט פון דער נייסטער פאָרשונג מכח דער שטערבלעכקייט פון די יידן דאָ אין לאַנד אין אַרטיקל פון ה. פראַנק: „יידישע שטערבלעכקייט אין ניו־יאָרק" (ז. באַמערק. 10).

15. די וויכטיקסטע רעזולטאַטן פון דער יידישער פאָלק־צייַלונג פון 1927, לויט דעם פולן מעקסט פון ד"ר ליפּיעלדס שטודיע (ז. אויבן, באַמערק. 8), ווערן געבראַכט אין אַרטיקל פון ה. פראַנק: „די צאָל און געאָגראַפישע פאַרטיילונג פון יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן" (מיט 14 טאַבעלעס און אַ קאַרטאָגראַם), ע ק א נ א מ י ש ע ר י פ ט, 2טער באַנד. יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט, עקאָנאָמיש־סטאַטיסטישע סעקציע, ווילנע, 1932, זז. 106 — 129. אַ קיצור פון ד"ר לינדפּיעלרס אויספאָרשונג ווערט געגעבן אין אַרטיקל פון ה. פראַנק: „עגדערונגען אין

עקאנאמישן לעבן פון יידן אין אמעריקע" (די אויסשפרייטונג פון יידן איבערן לאנד), צ ו ק ו נ פ ט, יולי, 1929. אויך — ה. פרענק: „יידן אין דער סאוטה", צוקונפט, פעברואר, 1931.

16. וועגן עטלעכע ארבעטן, וואס ווערן מערסטנס געמאכט אין דער פארם פון דיסערטאציעס אין דער „גרעדיועט סקול פאר דזשואיש ווארק" אין ניו־יארק, שרייבט ד"ר מאריס י. קאהפּ, דירעקטאר פון אט־דער סקול, אין זיין אויבן־דערמאנטער אבערזיכט (ז. באמערק. 7) פון די יידישע קהלשע ארגאניזאציעס און פראבלעמען אין אמעריקע (באזונדערס אין די באמערקונגען 10 און 13 צום שלוס פון זיין איבערזיכט).

17. א גאנץ לאנגע ציט זיינען אט־די אמעריקאנישׂ־יידישע קרייזן געווען געגנער פון דעם אפילו, אז די אימיגראציע סטאטיסטיק זאל האבן א באזונדערע קלאסיפיקאציע־רובריק פאר יידן. די דאזיקע קרייזן האבן געהאלטן, אז צו מאכן א ספעציעלע רובריק פאר יידן וועט נאך אויסגעטיטשט ווערן אזוי, אז אויך אמעריקע וויל נית אנערקענען די יידן, וואס קומען פון רוסלאנד און רומעניע אלס פולבארעכטיקטע בירגער פון יענע לענדער, און א ראיה — (אויב מ'פארשרייבט זיי באזונדער) אט טיילט זיי אוים אמעריקע פון די איבעריקע רוסן און רומעניער(!) ערשט נאך דער מלחמה האבן אט־די אסימילאטארישׂ־געשטימטע יידישע קרייזן אין אמעריקע צוגעשטימט צום פלאן פון א ספעציעלער קלאסיפיקאציע פאר די יידישע אימיגראנטן און האבן עס מאטיווירט ווי פאלגט: 1) דורך אזא קלאסיפיצירונג, וועלכע איז שייך בלויז צו די יידיש־רעליגיעזע אימיגראנטן, וועלן די אימיגראציע־באאמטע לויכט אויסגעפינען, צו וועלכע יידישע איינוואנדערער מען זאל שיקן אמטלעכע איבערזעצער כדי צו פארלויטערן די לאנדונג־פארמאלימטן; 2) די יידישע אימיגראנטן־חילף געזעלשאפטן, ווי „היאס" א"א, ווען, דורך דער קלאסיפיקאציע פאר יידן (היברוס) אין די שיף־פאפירן (מאניפעסט אא"ו), זייער לויכט אויסגעפינען די נעמען און אנדערע פרטים פון די קלינטן פון אט־די געזעלשאפטן; 3) דורך דער קלאסיפיקאציע־רובריק „היברוס" וועט מען לעך ווערן פאר דער רעגירונג און פאר די יידישע כלל־טוער אין אמעריקע פירן א חשבון מכח דער צאל יידן אין לאנד. אויספירלעכער ביי:

Max J. Kohler: "Objections to term Hebrew in Immigration Act," Jewish Daily Bulletin, Vol. 4, March 4, 1927, p. 3-4 Same: "Immigration and Aliens in the United States," New York, 1936, pp. 400-401.

18. די דיפערענץ צווישן דער צאל 4,228,029 יידישע נפשות, אלס ציפער פון דער גאנצער יידישער באפעלקערונג אין לאנד, לויט ד"ר ה. ס. לינפיעלדס שאצונג אין 1927, און די 4,077,042 יידן, וואס געהערן כלומרשט צו קאנגרעגיישאנס, דערקלערט זיך מיט דעם, וואס ד"ר לינפיעלד האט ביי דעם רעליגיעזן צענזוס פון יענעם יאר נעגעבן א מאטאל־צאל בלויז פון יענע יידן, וואס האבן געלעבט אין די שטעט, שטעטלעך און דערפלעך, ווו ס'זייענן געווען יידישע רעליגיעזע געמיינדעס (קאנגרעגיישאנס). ביי דעם רעליגיע־צענזוס פון יאר 1927 איז ד"ר ה. ס. לינפיעלד געווען דער אפיציעלער פארטרעטער פון דעם צענזוס־ביוראָ אין וואשינגטאן. ער האט דעריבער געהאט א סך הילף פון די רעגירונג־אנשטאלטן, ווי פריוע (אומזיסטע) פאסט־קאמוניקאציע אד"גל. דאס איז א וויכטיקע פריווילעגיע, וועון ס'קומט אויס צו פאנאנדערשיקן קרוב 20,000 בריוו. אט־די אומשטענדן האבן מאקע אין יענעם יאר (1927) פיל מיטגעהאלפן צו קריגן א פולערן סטאטיסטישן בילד פון דער יידישער אמעריקע, ווי וועון ס'איז פריער. ס'איז געווען א גערעטענער אויפגאב צו פארבינדן און דורכפירן גלייכצייטיק אי די אפיציעלע ציילונג פון די יידישע רעליגיעזע געמיינדעס, אי די אונטערזוכונג מכח דער צאל און פארטיילונג פון די יידן איבערן גאנצן לאנד.

דער אָפיציעלער רעפּאָרט פונעם יידישן טייל פון דעם רעליגיעזן צענזוס איז אַרויס אין אַ פּאַרט פון אַ בראָשורע:

Bureau of the Census: Census of Religious Bodies, 1926. Jewish Congregations (Statistics, History, Doctrine and Organization) U. S. Government Printing Office, Wash. 1929, 24 p.

דער אַמעריקאַנישׂ־יידישער קאָמיטעט האָט פּאַרשפּרייט אַט־די בראָשורע אין 20,000 עקזעמפּלאַרן, דערהויפּט צווישן די ניט־יידישע פירער אין די קלויזע שטעט־לער, כדי זיי זאָלן געבן אַ בעסערן באַגריף וועגן יידן און יידישקייט. דער פּולער טעקסט פון דעם דאָזיקן יידישן צענזוס איז אויך אַרויס אין גרויסן 2־בענדיקן רעפּאָרט פון דער ציילונג פון די רעליגיעזע קערפּערשאַפטן איבערן לאַנד:

U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census: Religious Bodies: 1926, Washington, 1929, 1930.

דאָרט וועלן אויך באַטאָנט דער מעטאָד פון ד"ר לינפיעלדס אויספּאָרשונג (ב. 1, זז. 3, 6 — 7, 16, 18 א"א).

19. ד"ר אוריה ענגעלמאַן: „וויפיל יידן געפינען זיך דאָך אין אַמעריקע?" צ ו ק ו נ פ ט, נאָוואמבער, זז. 717 — 721. דער פּאַרפּאַסער שפּיצט ניט זיין שטאַנדפונקט דורך באַווייזן, אַז אויך דער צווייטער אימיגראַנטן דור, ד"ה די קינדער, למשל, פון די סלאַווישע פעלקער, וואָס שטאַמען פון עסטריך, אונגאַרן, וועלן זיין גרויס זיך צו לאָזן רעגיסטרירן לויטן אָפּשטאַם פון די עלטערן (פּאָלאַקן, משעכן, קראָאַטן אא"וו). גיכער לאָזט זיך גלויבן, אַז אַט־די אימיגראַנטן־קינדער וועלן זיך פאַרשרייבן אין דער „אַמעריקאַנער נאַציאָנאַליטעט". און צו וועלכן עמנאָגראַפישן שטאַם זאָל, למשל, זיך לאָזן צורעכענען אַ יונגער אַמעריקאַנער פון 3טן אימיגראַנטן־דור, וואָס זיין זיידע איז געווען אַ דייטש און זיין באָבע — אַ יידישע, און דער פאָטער פון דעם יונגן אַמעריקאַנער גופא איז שוין געבוירן געווען אין אַמעריקע און האָט חתונה געהאַט מיט אַן אירלענדישער פרוי? דאָס וווייזט, אגב, וויי שווער ס'איז איבערצובויען די אַמעריקאַנער געזעלשאַפט אויף די יסודות פון „קולטורעלן פלוראַליזם" אָדער אַ מין גייסטיקע פעדעראַציע פון אַ סך פאַרשיי־דענע נאַציאָנאַלע קולטורן.

20. וועגן אַט־די פּראָבלעמען שרייבט ה. פרענק: „די פראַגן פון כאַציאָלער הילף ביי אַמעריקאַנער יידן", צ ו ק ו נ פ ט, פעברואַר, 1930, דערזעלביקער: „נייע פּראָבלעמען פון דער יידישער אַמעריקע, קאַפּ. 1, איבערגרויפירונג פון יידישן קיבוץ", צ ו ק ו נ פ ט, אַפּריל, 1934, זז. 207 — 208. דערזעלביקער: „עלטער־פּראָבלעמען פון דער יידישער אַמעריקע", צ ו ק ו נ פ ט, יוני, 1935, זז. 325 — 328.

21. סטאַטיסטישע ידיעות מכח די פרנסות פון 39,865 יידיש־רייטדיקע מענער און פרויען פונעם צענזוס פון יאָר 1920 געפינען זיך אין אויבן־דערמאָנטן ווערק פון נ. קאַרפענטער (באַמערק. 11); זע אויך ה. פרענק: „די יידישע אַמעריקע אין ציפערן", צ ו ק ו נ פ ט, דעצעמבער, 1928. דערזעלביקער: „סאַציאָל־עקאָנאָמישע איבערשיכטונג־פּראָצעסן אין אַמעריקאַנער יידנטום", ו ו י ר ט ש א פ ט א ו ן ל ע ב ן, (1טער באַנד), בערלין, דעצעמבער, 1928, און פעברואַר, 1929. דער־זעלביקער: „אַרבעטלאָזיקייט פּראָבלעמען פון דער יידישער אַמעריקע", צ ו ־ ק ו נ פ ט, יאַנואַר, 1935, זז. 20 — 24. דערזעלביקער: „די עקאָנאָמישע אויס־זיכטן פון דער יידישער יוגענד", י י ד י ש ע ר ק ע מ פ ע ר, ניו־יאָרק, 1 מערץ, 1935; דערזעלביקער: „צו דער באַשעפטיקונג־פּראָבלעם פון יידן אין אַמע־ריקע", י י ד י ש ע ר ק ע מ פ ע ר, 15 מערץ, 1935. וועגן דער ריין־עקאָנא־מישער זייט פון דער פּראָבלעם, זע ה. פרענק: „נייע פרנסות פון דער יידישער באַ־

פעלקערונג", צ ו ק ו נ פ ט, סעפטעמבער, 1929. סטאַטיסטישע אינפארמאַציע גיט אויך:

Maurice J. Karpf: "Jewish Community Organization in the United States. II. Economic Distrbution, in the American Jewish Year Book, Vol. 39, 1937-1938, pp. 53-63.

Prof. Julius Drachsler: "The Trend in Jewish Communal Life in the 22. United States," Jewish Social Servce Quarterly, Vol. 1, November 1924, pp. 1-22; February, 1925, pp. 1-20.

Harry S. Linfield: The Communal Organization of the Jews in the 23. United States, 1927. The American Jewish Committee, Statistical Department, New York, 1920. 191 p.

Maurice J. Karpf: "Jewish Community Organization in the United 24. States," in American Jewish Year Book, Vol. 39, 1937-1938, pp. 47-148.

25. ה. פראנק: „סאַציאַלער הוצאה־ביודזשעט פון אַמעריקאַנער יידנטום", אין ו ו י ר ט ש א פ ט א ו ן ל ע ב ן אויגוסט, 1930. וועגן שול און בילדונג־סטאַטיסטיק זעט:

Israel Chipkin, "Twenty-Five Years of Jewish Education in the United States," in American Jewish Year Book, Vol. 38, 1936-1937, pp. 27-116.

Lee J. Levinger: "The Jewish Student in America," Bnai Brith Hillel Foundation, Cincinnati, O. 136 p. (mimeographed).

מאַטעריאַלן צו דער יידיש־וועלטלעכער שול־סטאַטיסטיק גיט: „שול־אַלמאַנאַך", אַרויסגעגעבן פון אַרבעטער־רינג שול־קאַמיטעט, פילאַדעלפיע, 1935.

26. א פראַבע צו שאַפן אַן אַנוואַרף פון אַזא שול־מיטל פאַר יידישע לערער און עלטערן איז געמאַכט געוואָרן פון ה. פראַנק אין א סעריע אַרטיקלען — „יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן און קאַנאַדע" אין א ו נ ד ז ע ר ש ו ל (זשורנאַל פון דער בילדונג־אַפטיילונג פון אַרבעטער רינג) ניו־יאָרק, דעצעמבער 1935 — מאַי, 1936. אין אט־דער אַרבעט ווערט דאָס הויפט־געוויכט געלייגט אויף די יידיש־באַוווסטזיניקע און פראַדוקטיווע פאַלקס־מאַסן דא אין לאַנד, ד"ה די יידיש־רעדנדיקע האַרעפאַשע מאַסן אין שטאַט און אין דאָרף. די אַרבעט ווערט אויסגעטיילט אין די פאַלגנדיקע קאַפיטלען: אייניר. 1. יידיש אימיגראַציע; 2. יידישער ישוב אין נאָרד־אַמעריקע; 3. פאַרטיילונג פון יידן איבערן לאַנד; 4. דעמאָגראַפישע ידיעות; 5. יידישע פראַפעסיעס און פרנסות; 6. יידן און די פאַרם־פרנסות; 7. די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג; 8. סאַציאַל־פילאַנטראַפישע חילף; 9. שול־דערציאונג און קולטור־אַרבעט; 10. יידישע קרימינאַליטעט אין די פאַראייניקטע שטאַטן; 11. יידישע מאַסן אין זייער ניער הויס.

Herman Frank: "Need for Social and Economic Research," in Jewish 27. Daily Bulletin, New York, Aug. 16, 1934.

28. א קורצע רעזומע פון דער דאָזיקער וויכטיקער אַרבעט איז שוין אָפגעדרוקט געוואָרן:

Harry S. Linfield: "Jewish Inmates in State Prisons," in American Jewish Year Book, Vol. 33, 1931-1932, pp. 203-211.

א סטאַטיסטישע פאַרשונג מכח יידישן קינדער־פאַרבראַכנטום שטעלט מיט זיך פאַר J. B. Maller: "The Maladjusted Jewish Child," in Jewish Social Service Quarterly," Vols. 9 & 10, June & December, 1933.

29. סטאַטיסטישע היסטאָרישע און ביבליאָגראַפישע ידיעות צו דער פראַגע פון יידישער צדקה און סאַציאַלער פאַראַרגונג אַנטהאַלט:

Maurice J. Karpf: "Jewish Community Organization in the United States, Ch. 6. Organizations for the Care of the Needy, the Sick, Dependent Children and the Aged," in American Jewish Year Book, Vol. 39, 1937-1938, pp. 79-100.

מאיר בערגער (מעקסיקא)

בריוו פון אַ מאַראַן

(קאַרבאַכאַלס בריוו פון 1595)

1

צווישן די דאָקומענטן, וואָס געפינען זיך אין מעקסיקאַנישן מלוכה־אַרכיוו וועגן דער אינקוויזיציע אין מעקסיקע, איז פון אַ גאָר באַוונדערן אינטערעס אַ בינטל בריוו פון אַ יונגן מאַראַן, לואיס דע קאַרבאַכאַל (דער יונגער), געשריבן צו זיינע שוועסטער און צו זיין מוטער, וועלכע זיינען, ווי ער, געזעסן פאַר־שפאַרט אין די קעלערן פון דער אינקוויזיציע.

די דאָזיקע בריוו צוזאַמען מיט נאָך דאָקומענטן פון דעם פּראָצעס, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן קעגן לואיס דע קארבאַכאל, געפינען זיך איצט אין דער אינקוויזיציע־אָפּטיילונג פון מעקסיקאַנישן מלוכה־אַרכיוו און זיינען נומערירט כראָנאָלאָגיש לויט די דאַטעס אין וועלכע זיי זיינען פאַרגעלייגט געוואָרן פאַרן אינקוויזיציע־טריבונאַל בשעתן פּראָצעס דורך דעם פאַרוואַלטער קאספאר דע לאָס רעיעס. דאַטירט זיינען נאָר דער 1טער, 3טער, 5טער, 6טער און 13טער בריוו און ניט דורך קאַרבאַכאלן נאָר דורכן טריבונאַל. דער גרעסטער טייל פון זיי זיינען געשריבן געוואָרן אויף געלבלעכע בייגעלעך פאַפּיר, די גרויס פון אַ האַלבן בריוו אויף ביידע זייטן מיט צושריפטן אויף די ראַנדן. דער כתב־יד איז אַ ציכטיק ריינער, דער סטיל — אַלט קאסטיליש, רייך, פילפאַרביק און מליצהדיק, אָן וועלכער ס׳איז פונקטואַציע און מאיוסקול אותיות ביים אָנהויב פון אַ זאַץ. אַ טייל זיינען געשריבן געוואָרן אויף די בינדלעך פון אַזאַ ווייכע פרוכט מיט אַ מאַט־טונקל גרינעם שאַלעכץ, וועלכע הייסט מיטן נאָמען אגואקאטע. אין 1870 האָט דער מעקסיקאַנער היסטאָריקער גענעראַל דאָן וויי־צענטא ריווא פּאַלאַציָ עטלעכע פון די דאָזיקע בינדלעך אַראָפּגעשריבן אויף פּאַפּיר. די איבעריקע זיינען פון זיך אַליין פאַרניכטעט געוואָרן, מחמת דער כתב־יד איז שוין געווען אָפּגעריבן און די בינדלעך זיינען צעפאַלן געוואָרן.

די פּראָצעדור פון שיקן די בריוו איז געווען פאָלגנדיקע: צום ערשטן מאָל האָט לואיס דע קארבאַכאל אָנגעשריבן אַ גרעסערן בריוו, האָט אָפּגעשיילט אַ באַנאַנע, אַרויסגענומען אַ טייל פלייש פון אינווייניק, האָט צונויפגעוויקלט דעם בריוו, אַריינגעלייגט אַהין, פאַרקלעפּט מיטן שאַלעכץ און דורכן תפיסה־פאַרוואַל־טער עס איבערגעשיקט אַלס מתנה צו זיינע שוועסטער. דער פאַרוואַלטער האָט אָנטדעקט די געהיימע קאַרעספּאָנדענץ און זי אויסגענוצט פאַר די צוועקן פון טריבונאַל. ער האָט די בריוו געגעבן די שוועסטער איבערלייענען און שפּעטער זיי אָפּגעגעבן דעם פּראָקוראָר. בשעת לואיס קארבאַכאל פלעגט פאַר־לאָזן אויף אַ ווייל זיין צעל און אַרויסגיין אין הויף, פלעגט דער פאַרוואַלטער

אַרײַנשטעלן אינווייניק אַביסל טינט און עטלעכע שטיקלעך פּאַפּיר, כדי ער זאָל האָבן אויף וואָס צו שרייבן.

ביז מיט אַ קורצער צייט צוריק זיינען די בריוו געלעגן אומבאַרירט. ערשט אין יאָר 1905 האָט General Don Vincente Riva Palacio עטלעכע קלייניע שטעלן פון זיי ציטירט אין זיינע קורצע היסטאָרישע עסייען אינעם בוך אונטערן נאָמען EL LIBRO ROJO (דאָס רויטע בוך), אַרויסגעגעבן אין מעקסיקע, ד. פ. אין דעם זעלביקן יאָר האָט José Toribio Medina אין זיין בוך HISTORIA DE LA INQUISICION EN MEXICO (געשיכטע פון דער אינקוויזיציע אין מעקסיקע), געדרוקט אין סאנטיאגא, דע טשילע, דערמאָנט קארבאַכאלן און זיינע בריוו. אָבער ער האָט געמאַכט אַ טעות, אַנגענומען, אַז עס איז געווען נאָר אין לואיס דע קארבאַכאל. אין יאָר 1935 האָט דער מעקסיקאַנישער מלוכה־אַרכיוו אונטער דער רעדאַקציע פון Don Luis Gonzalez Obregon אָפּגעדרוקט אין דעם 28סטן באַנד פון די שריפטן פון נאַציאָנאַלן אַרכיוו די אַקטן פון פּראָצעס אונטערן נאָמען LOS PROCESOS DE LUIS DE CARVAJAL (El Mozo) (Publicaciones del Archivo general de la nacion) (די פּראָצעסן פון לואיס דע קארבאַכאל דער יונגער) מיט אַן אַריינפיר, געשריבן דורך דעם דירעקטאָר פון מלוכה־אַרכיוו Don Rafael Lopez צווישן אַנדערע דאָקומענטן זיינען אויך דאָרטן צום ערשטן מאָל אָפּגעדרוקט געווואָרן די בריוו. אין יאָר 1936 האָט דער היסטאָריקער Vito Alesio Robles אָנגעשריבן אַ בוך MONTERREY EN LA HISTORIA Y EN LA LEYENDA וועלכע דאָרט, אין דעם קאַפּיטל, וווּ עס רעדט זיך וועגן דעם גרינדער פון דער שטאָט מאָנטערריי — דעם יונגן קארבאַכאלס אַ פּעטער מיט דעם זעלביקן נאָמען, אויך דערמאָנט די דאָזיקע בריוו. Pablo Martinez del Rio ציטירט אין זיין מאָנאָגראַפיע EL ALUMBRADO — גרעסערע שטעלן פון זיי. צום ערשטן מאָל ווערן זיי דאָ איבערגעזעצט פון אַריגינאַל. אין סך־הכל זיינען זיי 20 אין צאָל. איך האָב נאָר איבערגעזעצט די ערשטע 14, ווייל די איבעריקע זיינען מיט זייער שפּראַך, אינהאַלט און סטיל אַן איבערחזרונג פון די ערשטע.

אין די דאָזיקע בריוו, — ווי אין דער רעליגיע פון די מאראנען בכלל, — לאָזט זיך שטאַרק מערקן דער סינקרעטיזם. זיי זיינען פול מיט פסוקים פון תנ"ך און מיט אַ סך שטעלן פון סאָן־פראַנציסקאָ דע אסיזי. אין איין פּלאַץ שרייבט לואיס דע קארבאַכאל, אַז דער אל קנא ונוקם וועט זיך אָפּרעכענען מיט די פיניקער און אין אַ צווייטן פּלאַץ איז ער מוחל דעם, וואָס האָט אים אַרויסגעגעבן און ווינטשט ניט זיינע פיניקער קיין שלעכטס.

וואָס שייך דער איבערזעצונג, האָב איך זיך באַמיט, אַז זי זאָל זיין אַ וועריטעלעכע, אויף וויפיל ס׳איז מיר געווען מעגלעך און אויך וויפיל איך האָב אין יידיש געפונען די נויטיקע סינאָנימען, מיט וועלכע די שפּאַנישע שפּראַך איז אַזוי רייך.

2

לואיס דע קארבאַכאַל, דער מחבר פון די דאָזיקע בריוו, איז געבוירן גע־ווָארן אין יאָר 1566 אין בענאוונטע (שפּאַניע). ביז דעם עלטער פון 12 יאָר איז ער דערצויגן געווָארן דורך זיין פּאָטערס אַ פריינט, אין דעם קאָטוילישן גלויבן. שפּעטער האָט זיך די פאַמיליע קארבאַכאל באַזעצט אין מעדינא דעל קאַמפּאָ וווּ מען האָט לואיסן אַנגעהויבן מחנך זיין אין יידישע מנהגים. וועלנדיק פּטור ווערן פון די אינקוויזיציע־פאַרפאָלגונגען, האָבן די קארבאַכאלס געהאָט בדעה צו פאַרלאָזן שפּאַניע און זיך באַזעצן אין פיזא (איטאַליע), וווּ ס׳האָבן געלעבט זייערע קרובים, מארענען פון פאָרטוגאַל.

דעם 14טן יוני, 1579, האָט לואיס דע קארבאַכאל דע לאַ קועווא — דעם יונגן קארבאַכאלס אַ פעטער — באַקומען פון דעם שפּאַנישן קעניג פיליפּע דער צווייטער אין טאָלעדאָ, אַ דערלויבעניש צו אַנטדעקן און באַפעלקערן אַ שטיק טעריטאָריע אין ניי־שפּאַניע, וועלכע האָט געדאַרפט הייסן מיטן נאָמען די נייע קעניגרייך פון לעאָן. האָבן די קארבאַכאלס — אַנשטאָט צו אויסוואַנדערן קיין איטאַליע — באַשלאָסן מיטצופאָרן מיט דעם אַלטן קאַרבאַכאל קיין ניי־שפּאַניע (מעקסיקע).

סוף זומער, 1580, זיינען זיי מיט נאָך פיל מאראנען פון פאָרטוגאַל און שפּאַניע אַנגעקומען קיין טאמפּיקא. דער יונגער קארבאַכאל איז שטאַרק קראַנק געווָארן און זיינער אַ שיפס־ברודער וועלכער איז, ווי ער, געווען אַ מאראן האָט אים געהיילט.

דאָ אין דעם לאַנד פון די אצטעקן האָט זיך לואיס אומגעקערט צו זיין יידישן גלויבן. ביי דעם ברעג פון דעם טייך פאנוקאָ וווּ ער האָט פאַרבראַכט זיין צייט טראַכטנדיק וועגן זיין אָפּשטאַם, האָט ער זיך אַליין מיט אַ שער געמלט און ס׳האָט געדויערט עטלעכע וואָכן, ביז ער האָט זיך אויסגעהיילט פון דער דאָזיקער שווערער אָפּפראַציע, וועלכע האָט אים פאַרשאַפט גרויסע יסורים און אַ בלוט־פאַרלוסט.

זיינע שוועסטער האָבן חתונה געהאָט מיט מאראנען פון דער הויפטשטאָט און לואיס איז געווען גליקלעך, וואָס די אָרעמע משפּחה איז אויפגעריכט גע־ווָארן דורך די שדוכים. אין אַ גאָר קורצער צייט אָרום, האָט זיך לואיס צע־קריגט מיט זיין פעטער, דעריבער האָט ער מיט זיין מוטער, אינגערע שוועסטער און ברודער פאַרלאָזן די עקספעדיציע און זיך באַזעצט אין דער הויפטשטאָט וווּ זיינער אַ ברודער איז געווען גלח אין דעם סאנטאָ דאָמינגאָ קאָנווענט. זייער פאָטער איז געשטאָרבן און ביידע ברידער, לואיס און באלטאזאר, זיינען געווָארן די פאָרזאָרגער פון דער משפּחה. זיי האָבן געהאַנדלט מיט אָרטיקלען פון ערשטן געברויך אימפאָרטירט פון שפּאַניע, וועלכע זיי האָבן פאַרקויפט צו די מינען־אָרבעטער פון פאטשוקא און טאסקא.

דינסטיק דעם 9טן מאַי, 1589, איז לואיס דע קארבאַכאל אַרעסטירט גע־ווָארן אויף דער אָנקלאָגע פון אינקוויזיציע־פּראָקוראָר, פאָר פאַסטן יום־כּפּור,

עסן מצות אום פסח, זינגען פיוטים און קאָפּיטלעך תהילים, אָפּהיטן שבת און וואָשן דעם פּאָטערס קערפּער פּאָר דער קבורה.

באלטאזאר איז דאָן געווען אין ווערא־קרוז. דערוויסנדיק זיך פון זיין ברודערס אַרעסט, האָט ער זיך אויפגעזעצט אויף אַ שיף און נאָך אַ לאָנגער צייט פון וואַנדערן איבערן ים, איז ער אָנגעקומען קיין איטאַליע, וווּ ער האָט געביטן זיין פאַמיליע־נאָמען אויף לאָמבראזאָ*.

דעם 5טן מאַרץ, 1590, איז פאַרעניקט געוואָרן לואיסעס פראָצעס. דער אינקוויזיציע־טריבונאַל האָט אַרויסגעגעבן אַן אורטייל, אַז אין משך פון 2 יאָר צייט דאַרף לואיס זיך געפינען אין דעם שטאָטישן שפּיטאָל, אונטער דער אויפזיכט פון אַ פראָנציסקאָנער מאָנאָך און אָלס תשובה אויף זיינע חטאים דאַרף ער יעדן פרייטיק פאָסטן און יעדן טאָג זאָגן 150 מאָל „אָווע מאַריאַ".

לואיס האָט באָלד געווונען דעם צוטרוי פון דעם פאָרוואָלטער פון שפּיטאָל. ער האָט דאָרטן געטאָן פאַרשיידענע אַרבעטן, ווי קערן די גאָס, אויפּפאָסן אויף די צימערן און גאָרטן. דער פאָרוואָלטער האָט אים איבערגעגעבן די שליסלען פון ביבליאָטעק, ער זאָל אָכטונג געבן אויף דער ריינקייט פון צימער און גאָנצ־קייט פון די ביכער. אין דער דאָזיקער ביבליאָטעק איז געווען אַ רייכער אויס־וואָל פון טעאָלאָגישע ביכער און מאָנוסקריפטן, געשריבן אין לאָטיין. מיט אַ גרויסן דורשט פון אַ רעליגיעזן פאָרשער, איז לואיס צוגעפאָלן צו די דאָזיקע ביכער, און גאָנצע נעכט — וועק דער פאָרוואָלטער איז געשלאָפן אין זיין צעל — האָט ער געלייענט, קאָפּירט און איבערזעצט אין שפּאָניש, דאָס וואָס אים האָט אַממערסטן אינטערעסירט. וועראַדיק — דורך אַ באָפעל פון דעם הויפּט־טריבונאַל אין שפּאַניע — באָפרייט פון שטראָף, האָט אים דער אָלטער מאָנאָך, דער פאָרוואָלטער פון שפּיטאָל, מיטגעגעבן אַ רעקאָמענדאַציע־בריוו צו אָלע גלחים פון נייַ־שפּאַניע אַז וווּ ער וועט קומען, זאָל מען אים גוט אויפנעמען און שטיצן. אַ קורצע צייט האָט לואיס געוואָנדערט איבער דערפער און שטעטלעך, האָט זיך באָפריינדעט מיט די איינגעבוירענע אינדיאָנער און זיי געלערנט לאָטיין, ביז ער האָט זיך באָזעצט אין דער הויפּטשטאָט וווּ ס׳האָבן געלעבט אַ סך מאראנען, צווישן וועלכע ער האָט געפונען פאָרשפרייטן, קאָפּיעס פון פיוטים און שטיקער תנ״ך אין שפּאניש.

דעם 1טן פעברואַר, 1595, איז לואיס דע קאַרבאַכאַל אויפן באָפעל פון אינקוויזיציע־טריבונאַל נאָכאַמאָל אַרעסטירט געוואָרן צוזמען מיט זיין מוטער און שוועסטער. זיינער אַ חבר מיטן נאָמען מאָנועל לוסענאַ האָט אונטערן דרוק פון פיזישע יסורים, אַרויסגעגעבן לואיסן אָלס דער פאָרשפרייטער פון דער יידישער אמונה צווישן די מאראנען. אין משך פון צווייטן פראָצעס, וואָס האָט געדויערט קנאַפּע 2 יאָר צייט, האָט ער זיך געהאַלטן שטאַלץ און ווירדיק,

---

* דער באָשלום צו ביטן דעם פאָמיליענאָמען איז באָשטימט געוואָרן בויַ בויַדע ברידער נאָך פון פריער. אויך לואיס האָט זיך געריפן מיטן נאָמען יוסף לאָמבראזאָ.

ער האָט פאַר זיינע פיינקער הונדערט מאָל איבערגעחזרט זיין אני מאמין, אַז ער איז גרייט צו שטאַרבן פאַר זיין אמונה. ביים סוף פון פראָצעס, ווען ער האָט שוין ניט געקענט אַריבערטראָגן די ענויים און יסורים, ווען מען האָט געבראָכן זיין קערפער אויף דער ראָד, האָט ער געמאַכט אַ פאַרזוך צו באַגיין זעלבסטמאָרד. דאָס האָט זיך אים אָבער ניט איינגעגעבן.

זונטיק, דעם 8טן דעצעמבער, 1596, איז לואיס דע קאַרבאַכאַל, צוזאַמען מיט זיין מוטער און שוועסטער ביי דער אָנווענדונג פון ויצע־קענ׳ג, אינקווי־זאַטן, מאַנאַכן, שפּאַנישע אדלייט אין אַ גרויסע צונויפגעטריבענע מאַסע צו־שויער, פאַרברענט געוואָרן אויפן שייטערהויפן פון מאַרק סאַן היפּאָליט אין דער הויפט־שטאָט מעקסיקע.

3

לואיס דע קאַרבאַכאַלס רייך לעבן שטראָלט אַרויס פון זיינע בריוו אין עטלעכע בלעטלעך זכרונות, וועלכע מען קען אָננעמען אָלס זיין גייסטיקע אויטאָביאָגראַפיע.

לואיס דע קאַרבאַכאַל איז געווען אַ טרוימעריש מיסטישע נאַטור. ער האָט געזען חלומות אויף דער וואָר און האָט געגלויבט באמונה שלמה, אַז זיי וועלן מקוים ווערן. ער דערציילט אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, אַז איינמאָל ביינאַכט איז צו אים געקומען שלמה המלך צו חלום און האָט אים געגעבן טרינקען פון אַ פולן לעפעל אַ זיסע משקה פון וועלכער ער איז קלוג געוואָרן. אין די בריוו דערמאָנט ער אָפט דעם ביבלישן בעל־החלומות, און פאַרגלייכט זיין לאָגע מיט דער לאָגע פון יוספן, וואָס איז געזעסן אין תפיסה אין מצרים און שפּעטער געוואָרן שני־למלך. אין די לעצטע פון זיינע בריוו וועלכע זיינע אָבער זיינע פאַרשטע־לונגען מער אַבסטראַקט, פאַרנעפּלט און ער רעדט וועגן עולם הבא, וועגן גן־עדן און שכר, וואָס אַלע געפּיניקטע וועלן דאָרטן באַקומען. און ס׳איז גאָנץ נאַ־טירלעך. ווייל וואָס מער ער איז געזעסן אין די אינקווויזיציע־קעלערן, אַלץ מער האָט ער זיך איבערצייגט, אַז זיין סוף וועט זיין פאַרברענט צו וועלן אויפן שייטערהויפן. איינמאָל אָבער שלום געמאַכט מיט זיין גורל און זיך איבערגעגעבן צו גאָט, פילט ער זיך רויק און שרייבט זיין ודוי, זיין אני מאמין, וועלכן ער לייענט פאַר פאַרן טריבונאַל. ס׳איז צו באַוואונדערן זיין האַלטונג און אינער־לעכע רואיקייט.

קיינער פון די טויזנטער פראָצעסירטע אין מעקסיקע אין משך פון גאַנצע דריי הונדערט יאָר, וואָס די אינקווויזיציע האָט עקזיסטירט, איז ניט געווען אַזוי שטאַרק איבערצייגט אין דעם אמת פון זיין אמונה, פאַר וועלכער ער ווערט גערופט, ביי קיינעם איז ניט געווען אַזוי פעסט דער בטחון אין דעם זיג פון אַבסאָלוטן יושר, ביי קיינעם איז ניט געווען אַזוי שטאַרק דער פאַרלאַנג זיך מקריב צו זיין פאַר זיין גלויבן ווי ביי לואיס דע קאַרבאַכאַל. די פיזישע יסורים האָבן אים ניט געשטערט צו טרייסטן און וואָרנען זיין מוטער און שוועסטער

אַז זיי זאָלן זיך ניט אונטערגעבן און האָבן געגוג מוט און כח איבערצוטראָגן די ענויים פון דער אינקוויזיציע. אומזיסט האָבן די אינקווּיזיטאָרן געשיקט צו אים אין צעל טעאָלאָגן, צו איבערצייגן און באַקערן אים צו דער קאַטוילישער אמונה. ער איז אין זיינע דיספוטן מיט זיי געווען שאַרפזיניק און האָט גאָר געפרווט זיי צו באַאיינפלוסן.

אמת, בשעת מ׳האָט אים געפיניקט, געבראָכן זיין קערפער אויף דער בלוטיקער ראָד און געברענט די פיס מיט בליענדיקע אייזערנע בלעכן, האָט ער פון גרויס יסורים אַרויסגעגעבן זיינע חברים, אָבער ווען ער איז נאָר אויף אין מינוט באַפרייט געוואָרן, האָט ער באַלד געפונען אין זיך געגוג אינערלעכע שטאַרקייט און זיך באַצויגן צו זיינע פיניקער מיט שטאָלץ און פאַראַכטונג.

איידער ער איז פאַרברענט געוואָרן אויפן שייטערהויפן, האָט דער גלח, זיין באַגלייטער און קאָנפעסאָר, געפועלט ביים טריבונאַל, אַז מ׳זאָל אים פריער דערשטיקן, כדי ער זאָל האָבן אַ לייכטערן סוף, ניט מחמת דעם, וואָס ער איז געוואָרן אַ בעל־תשובה, נאָר ווייל זיין האַלטונג האָט געבראָכן די שטאָלענע הערצער פון ישוס פאַרטרעטער.

לואיס דע קאַרבאַכאַל, אָט־די עקזאַלטירטע פערזענלעכקייט, וואָס האָט געשריבן די דאָזיקע בריוו אין אַ שפראַך און אין אַ סטיל פון בעסטע קאַסטילישע דיכטער פון זיין צייט, איז געווען די אינטערעסאַנטסטע דערשיינונג אין דער קאַלאָניאַלער עפאָכע אין מעקסיקע. אָלץ וואָס ער האָט געטאָן איז געווען אינטערעסאַנט: זיינע קינדער־יאָרן אין זיין געבורטס־שטאָט אין שפאַניע, זיינע וואַנדערונגען בייַ די ברעגעס פון טייך פאַנוקאָ, זיינע רעיונות און עמאָציעס, זיין שטאַרקע ליבע צו זיין מוטער און שוועסטער, זיין זעלבסטבילדונג וואָס האָט אים דערמעגלעכט זיך פונאַנדערצוקלייבן אין טיפע טעאָלאָגישע פראָגן, זיין קענען לאַטיין, זיין טאַלאַנט צו פאַרפאַסן רעליגיעזע פיוטים, וואָס דערמאָנען געזאָנגען אין תהילים, און ועל כולם זיין שטאָלצן שטאַרבן על קדוש השם.

בריוו פון לואיס דע קאַרבאַכאַל (דער יונגער).

ערשטער בריוו

איבערגעגעבן צום אינקווּיזיציע־טריבונאַל דורך דעם תפיסה־פאַרוואַלטער קאַסטפאַר דע לאָס רעיעס, דעם 22סטן מאַי, 1595.

צו זיינע צוויי שוועסטער דאָניאַ לעאָנאָר און דאָניאַ איזאַבעל.

לעבנס מיינע. אויף אַ וווּנדערלעכן אופן האָב איך הייַנט באַקומען אַ טינטער מיט אַ פעדער, כדי די נשמה פון מיין הארצן זאָל אייך שרייבן דעם דאָזיקן צעטל. דער ערשטער וואָס וועט אים באַקומען, קען מיט גרויס פאַרזיכטיקייט אים איבערשיקן אינגעוויקלט אין עפעס אַ זאַך צו די איבעריקע

מיינע טייערע. מיך האָט מען אַרעסטירט דורך דעם געראָטן ווילן פון רבונו־של־עולם און דורך דער מסירה פון דעם גוטן לוסענאַ[1]. איך אַליין, ניט וואַרפנדיק אויף קיינעם קיין שולד, האָב אויסגעזאָגט דעם אמת. און איך בין זיך מודה — מיט דער האָפענונג אַז גאָט, — וואָס האָט מיר אין תפיסה געשענקט אַזויפיל מתנות, — וועט מיר דערפאַר באַצאָלן.

אייך, נשמות מיינע, מלאכים מיינע, טייערע מיינע, אייך האָט מען אַרעסטירט צוליב אַ טעות. איך האָב פאַרטיידיקט אייער אומשולד. זאָל אַזוי פאַרטיידיקט און באַשיצט ווערן מיין נשמה פון דעם שטן און זיינע כלי־משחית דורך דעם הייליקן מלאך פון מיין גאָט. איך וויל אייך זאָגן, אַז ווען איך אַליין וואָלט געטאַנצט דעם טאַנץ, וואָלט איך שוין ווי עס איז דורכגעשטופט די צייט, וואָס איך בין אין תפיסה. אָבער נאָכדעם ווי איך האָב זיך דערוווסט פון אייער אַרעסט — ווייל מ׳האָט מיר געווייזן אַ רויט ביכל און די בריוו. — האָט דאָס מיר פאַרשאַפט אַזאַ שטאַרקן ווייטיק, אַז איך האָב מיט הייסע טרערן און מיט שטאַרקע קרעכצן און ווי־געשרייען, געבעטן ביי גאָט אַ מיטל פון זיין פולער רחמנותדיקער האַנט, פאַר דער דערלייזונג פון די נשמות. און דאָס איז דאָס וויכטיקסטע און מיט גרויס בטחון וואַרט איך אויף עם. מיינע טייערע, דאָס איז געווען דער ווילן פון דעם אויבערשטן און די קלענסטע שטראָף פאַר די לעצטע זינד פון אונזערע נשמות און הערצער. ער קען אַרויסנעמען פון שלעכטס — גוטס און פון האַרטע שטיינער — וואַסער, האָניק און בוימל.

עס איז מיר בלי־שום־ספק באַווּסט, אַז ס׳זיינען פאַראַן מער פון דרייסיק אַרעסטירטע וועמען דער דאָזיקער אומגליקלעכער[2] און אַנדערע האָבן פאַרמסרט. גאָט, שענק אונדז, ווי אַ פאָטער פון דיין רחמנות, כאָטש אונדזער אומצוטרוי איז דאָס ניט ווערט. איך בין געשמידט אין קייטן, און נישט דאָס וואָסער און נישט דער פייער וועט מיר קענען אָפשיידן, פון מיין זיסן האָר און גאָט. ווי איך וואַרט אויף דער אַנטפלעקונג פון מיין באַשעפערס רחמנות, און פרעגנדיק מיין אַרימען געדאַנק אין אַ זיסער תפילה צו גאָט, האָב איך צו אים איינמאָל געזאָגט. וויפיל חסד דו שענקסט צו דעם וואָרעם, און ווי קען עס זיין, אַז איך וועל אין דעם הימלישן קעניגרייך האָבן אַ גרעסערן קרוין פון מיין פאָטער!? האָט מען מיר געגעבן דעם דאָזיקן ענטפער: ווייסטו ווי אַזוי דאָס וועט זיין! אַזוי ווי דאָן בשעת יוסף איז אין געפענוואָרט פון זיין פאָטער געוואָרן אַ שני־למלך אין מצרים און זיין טאָטע, יעקב, האָט געהאָט אַזויפיל נחת, זעענדיק ווי זיין זון איז אַזוי געשעצט און באַליבט. איך דענק, אַז איך האָב אייך שוין אַמאָל דערציילט, אַז איך האָב איינמאָל אין טאָסקא[3], ביינאָכט אין חלום, געזען אונדזער גוטן פאָטער אינגאַנצן אָנגעטאָן אין ווייסן. ער האָט געקניט אויף אַ

---

1. מאָנועל לוסענאַ, אַ מאראן, לואיס קארבאָכאלם אַ חבר. ער איז געפֿיינקט געוואָרן דורך די אינקווויזיטאָרן און האָט אַרויסגעבן אַ סך מאראנען, וואָס האָבן בשתיקה אָפּגעהיט יידישקייט.
2. דער זעלביקער מאנועל לוסענא.

גרינעם פעלד און תפילה־געטאָן צו גאָט. און אַז איך בין צוגעקומען, איז ער צו מיר צוגעגאַנגען מיט אָפענע אַרעמס און האָט מיך געבענטשט. און באַלד האָט זיך מיט מיר די ערד אויפגעהויבן צום הימל. מיין גוטער גאָט וויל דאָס מיר שטעלן פאַר אַ פאַקט, איר באַגלייטערינס פון מיין לעבן. און איך וועל אים ניט ווידערשפּעניקן אין אַלץ און וויי וויט איז מיר נאָר מעגלעך. אַן עדות איז זיין אמת, אַז איך שרייב דאָס ניט פון גאוה, וויל איך וויס, אַז פאַר מיינע חטאים בין איך ווערט דעם גיהנום, נאָר צו דערפרייען און שטאַרקן די טרויעריקע הערצער, וועלכע האָבן אויך מיין האַרץ געריבט. איך האָב בטחון אין מיין גוטן האַר גאָט, וועלכער טוט מיט אָט־דעם זינדיקן אַזויפיל חסדים, צו אייך מיינע טייערע, וועט ער ניט פאַרמינערן זיין רחמנות און טרייסט.

דערמאָנט אייך אָן עקדת יצחק. מיט וואָס פאַראַ געהאַרצאַמקייט ער האָט געווארט אויפן שניט פון חלף און פון זיין פאָטער אברהמס גלויבן. און ווי אַזוי גאָט האָט מציל געווען יוספן פון תפיסה און משה רבינו פון געפאַר, און אונדזער פאָטער ישראל און דוד המלך, פון זייערע וואַנדערונגען, און אַלע אַנדערע הייליקע מענטשן. דאָס איז דער גלאָררייכער וועג צום גן־עדן, וווּ מען וואַרט אויף אונדז. און ס׳איז ניטאָ קיין אַנדערע און קיין בעסערע נסיעה ווי די פון קאַסטיליע. ווען אונדזער גוטער גאָט וועט פאַר אונדז עפענען דעם טויער, זאָלן מיר אים ניט אָפזאָגן אין אונדזער גלויבן. מיר דאַרפן גלויבן׳ און זיין באַשיידן און רויק ווי איוב. שאלן, שאלן, אַז גאָט איז ניט אַנטשוויגן געווארן און ער וועט זיכער אונדז ניט אָפזאָגן זיין רחמנות, מיט וועלכער ער איז מחיה מתים, רופא חולים, מתיר אסורים אאַז״וו. דאָס וועט אייך שטאַרקן נשמות מיינע, טייערע מיינע, געבענטשטע חברטעס פון מיין געפאַנגשאפט, פון מיין תפיסה און שאָפן. קניענדיק, בעט איך ביי דעם האַר, מיין גרויסן גאָט, אַז מיר זאָלן זיך געפינען מיט רום און כבוד אין זיין קעניגרייך. אמן, אמן, אמן, אמן, אמן. דריי וואָכן בין איך געווען אין פינצטערניש אין תפיסה־צימער, וווּ מ׳האָט מיר געגעבן עסן אין אַ לייכטער. מיין טייערער גאָט, געבענטשט זאָל זיין זיין נאָמען, האָט מיר שוין פון דאָרטן אַרויסגענומען און האָט מיך געבראַכט אין אַ תפיסה, וואָס געפינט זיך אין דעם דאָזיקן הויף, וואָס האָט אַ פענצטער, דורך וועלכן איך זע טאָג און נאַכט דעם הימל. און וואָס מער זאָל איך דערציילן פון מיין שכינה? אַכט טעג האָב איך געהאַט אַ בינשטאָק פול מיטן זיסטן האָניק פון דעם אַלערהעכסטנס מויל און כ׳האָב געזען גרויסע מופתים. כ׳האָב פון דעם געגעסן און מיינע אויגן זיינען מיר אויפגעפענט געווארן, כאָטש ניט אינגאַנצן פרייד, פרייד און האָפענונג, אַז גרויס

---

3. מאסקא, שטאָט גוטערערא, האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער קאַלאָניאַלער עפאָכע, צוליב די זילבער־מינעס, וואָס האָבן זיך דאָרטן געפונען. לואיס דע קארבאַכאל האָט דאָרטן געווויינט עטלעכע יאָר אַלס קרעמער (פּעדלער).

4. ספר טוביה, געשאַפן געווארן צום סוף פון דער חשמונאים תקופה. געשריבן אין גריכיש.

וועט זיין דער גענוס וואָס וועט אויף אייביק זיך אויסגיסן איבער אונדזערע קעפּ.

לעאַנאַר, מיין לעבן! דו ביסט דאָ נאָנט. שיק מיר צו, מלאך מיינער, צייכנס צי דו ביסט אַליין. די צוויי טיכער וואָס מ׳האָט דיר געגעבן אויפצונייען, זיינען מיינע. אויב מ׳וועט מיר צוריקברענגען ביידע צוזאַמען, איז אַ סימן, אַז דו גענפינסט זיך מיט עמיצן, און אויב באַזונדער — אַז דו ביסט אַליין, באַגלייט פון דעם הייליקן מלאך, געשיקט דורכן רבונו־של־עולם, וועלכער וועט אייך און מיר בענטשן, אָמן. דאָרטן, לעבן דיר אין איינעם פון די דאָזיקע חדרים, געפינט זיך די טייערע מוטער, וועלכע קען גיין און אייך זען, אויך בעט ביי מיין גאָט אַ דערלויבעניש צו זען אייך, אפשר וועט מען דאָס מיר געבן. אויב ניט, לאָמיר זיך טרייסטן, אַז מיר וועלן זיך זען פאַרן שטאַרבן און שפּעטער, לעולמי ועד אין גן־עדן צווישן מלאכים. אָ! וואָס פאַראַ רייכע האָפענונג איר וועט דערלעבן. איר וועט דערלעבן פרייד, פרייד, הללו—יה.

וואָס האָט גאָט געמאַכט פון אונדזער אַניקיטא[5] און פון דער אומגליקלעכער מטורפדיקער[6] און פון דער אַרעמער אלמנה?[7] די טשערעדע איז צעשפּרייט געוואָרן. טרייסט זיך! טרייסט זיך, זאָגט גאָט. איך וועל אייך באַפריייען פון די וועלף און איך וועל אייך זיך לאָזן פיטערן אויף זיסע גראָזן צוזאַמען מיט דעם שעפּעלע פון אייער מאַמען.

מיט קאַבע אנא לאָפּעז האָב איך פאַרבראַכט עטלעכע טעג און ער האָט מיר דערציילט נייס פון מיינע נשמות. אויב ער האָט מיך ניט אָפּגענאַרט, איז אַדער דו אַדער קאטאליגא זיינען געווען מיט זיין טאַכטער אין צווייטן הויף וועו איך האָב דיר צוגעשיקט מיין קישן.

איינמאָל ביינאַכט, האָט מען מיר באַוויזן מצות פון בעסטן מעל. קיילעכדיק זיינען זיי געווען, און דורך זיי האָט מען אונדז געגעבן צו פאַרשטיין וויפיל גענוס עס דערוואַרט אונדז.

ניי־אויס אין די טיכער צוויי אותיות, די איניציאַלן פון דעם נאָמען פון דער, וואָס איז מיט דיר. נאָך אייערע שיך דערקען איך אייך, וועו איר גייט פאַרבייַ. איך בעט פאַר אייך הילף. אין מיין פענצטער וועל איך שטענדיק האַלטן הענגען אַ טוך, וועו דו וועסט פאַרבייגיין וועסטו זען. אַלע קינדער פון אדם־הראשון זיינען געבוירן געוואָרן צום שטאַרבן. גליקלעך, איז דער, וואָס וועט שטאַרבן פריער און אַוועקגיין פון דעם לאַנגזאַמען טויט פון לעבן און וועט אַנהייבן לעבן דעם אמתן לעבן. נאָך דעם פעדער און די ראָזינקעס וואָס דו האָסט מיר געשיקט, האָב איך פאַרשטאַנען וואָס דו פאַרלאַנגסט.

---

5. אניקיטא — קאראבאַלאס יונגסטע שוועסטער, אַ מיידל פֿן 9 יאָר.
6. מאריאנא — קארבאַכאלס אַ שוועסטער, וואָס איז משוגע געוואָרן פון שרעק פאַר דער אינקווויזיציע אויבער מ׳האָט אים צום צווייטן מאָל אַרעסטירט.
7. איזאַבעל — קארבאַכאלס עלטסטע שוועסטער.
8. דער אינקווויזיציע־פאַרוואַלטער האָט אים בכיוון איבערגעגעבן אַ פעדער מיט ראָזינקעס אויסגעווויקלט אין אַ פּאַפּיר, עס זאָל האָבן געהויסן, אַז די שוועסטער שיקט דאָס אים צו כדי ער זאָל צו איר שרויבן.

צוויטער בריוו.

דאָניאַ לעאָנאָר.

שוועסטער פון מיין אינגווייד.

דערזעענדיק אין מיינע הענט די באַנאַנע, וואָס איז געווען אין דייגע הענט, וואָס כ׳האָב אַזוי ליב, ווייס איך ניט ווי צו דאַנקען דיר פאַר דעם תענוג, וואָס דו האָסט מיר פאַרשאַפט. גלויב מיר, נשמה מיינע, אַז איך בין טאַקע געווען ווי דו דענקסט (לויט מיין מיינונג האָב איך אייך וויניק נוצן געבראַכט און דאָס ערגערט מיך זייער) אַ גוטער זון און ברודער, ווען איך האָב נאָר דאָס געקענט זיין. און מיט דער הילף פון מיין האָר גאָט, וועל איך זיין נאָך אַ בעסערער, אין אַ גרעסערער נויט.

ווען דער אַלערהעכסטער וועט מיט זיין גוטסקייט מיר געבן מער מעגלעכ־קייטן, ווי איך האָב ביז איצט געהאַט — אַזוי ווי מיין נשמה דערוואַרט עס — וועל איך מיט מיין ברויט וואָס איך וועל האָבן, זיך טיילן מיט פיל ליבע, מיט מיין גוטער מוטער און מיט מיינע נשמותדיקע שוועסטער, ווי יוסף הצדיק — מיט זיין פאַטער און משפחה. כאַטש איר וועט בלייבן אין מצרים און איך זע זיך אין דעם צוגעזאָגטן לאַנד.

וואָס אַנבאַלאַנגט דיין בקשה, מלאך מיינער, וועל איך דיר ענטפערן מיט שאַפונגען, וועגן אַלץ וואָס איך וועל נאָר קענען.

אַזוי ווי דו זאָגסט, אַז דו וועסט ליב האָבן גאָט מער פון אַלץ און אַלעמען, וויל ער לעבט אייביק, שוועך איך, קניענדיק אויף דער ערד און אויפהייבנדיק צו אים מיין רעכטע האַנט, אַז דו זאָלסט קיין זאַך ניט טאָן פאַר זיין שאָדן און קיין זאַך ניט זאָגן, אפילו ווען דו וועסט מיך זען אין דעם ברענענדיקן אויוון פון עזריה[1]. זיי גוט מיט מיר גאָט, און גיב מיר דיין הילף און חסד, אַז אַזוי זאָל עס זיין.

איך בין געבאָרן געוואָרן צום שטאַרבן. זאָל דאָס זיין פריער אַדער שפעטער. עס האָט פאַר מיר קיין ווערט, אַז צוליב צוויי מאָמענטן פון מידן לעבן, זאָל איך פאַרלירן דעם עולם־הבא, וואָס מיין גאָט זאָגט מיר צו. און איך וואָרן דיך, שוועסטער מיינע, עס איז אונדערטרעגלעך די רחמנות[2]. עס איז קעגן גאָט און קעגן דער נשמה.

איך וויל דיר זאָגן, אַז דו האָסט מיך געטרייסט, דערציילנדיק וואָס די דאָזיקע האָבן דיר צוגעזאָגט[3], וויל גאָט נויט קיינעם ניט אין קיין זאַך, מעג עס זיין אַ קינד אַדער אַן אַלטער מאַן. איך בין מער פאַרפליכטעט צו שטאַרבן פאַר זיין הייליקן גלויבן ווי אים אַפצוזאָגן. און דער וואָס וויל מיך ניט ליידן,

---

1. חנניה, מישאל ועזיריה.
2. פון די אינקווויזיציע־באַאַמטע.
3. די אינקווויזיטאָרן האָבן לעאָנאָרן צוגעזאָגט צו באַפרייען, אויב זי וועט אַרויסגעבן אירע פרוינט, וואָס חיטן אַפּ די יידישע אמונה.

דעם ווינטש איך ניט קיין שלעכטס. פונדעסטוועגן וויל איך דיר פאַרזיכערן, אַז אין מיינע אָרעמע טרערן און תפילות וועסטו האָבן אַ גרעסערן חלק ווי איך, און דאָס איז מער צוליב דעם, ווי צוליב דעם רחמנות פון מיין גאָט. איך בין ניט בלינד. די גאַנצע צייט זע איך פונדאַנען אייערע וווּנדן, און ס׳שטעלן מיר זיך פאָר אייערע ליידן. זאָל איך גאָט פון זיין האַנט שיקן באַרויקונג און הילף. ענטפער מיר צי דיר טוט וויי די ליידן פון מיין גוטער און געליבטער מוטער, וואָס מיין האָרץ איז אַזוי צעבראָכן צוליב אירע און אייערע ליידן. ווען גאָט וואָלט מיך ניט געטרייסט, וואָלט איך שוין טויזנט מאָל געשטאָרבן. נאָר איר זיין חסד וויל, מיך און אייך אַוועקפירן אין זיין אייביקייט, וועל איך אים דאַנקען אין אַ סוף. גאָט האָט זייער ליב געהאַט יעקבן און האָט אים פאַרשאַפט ליידן, כדי ער זאָל נאָכער האָבן גרויס פאַרגעניגן. פריער האָט ער געהערט די נייס, אַז חיות רעות האָבן זיין זון פאַרצוקט און גאָט האָט אים אָבער אַוועקגע־פירט אין מצרים צו ווערן דאָרטן אַ מלך, כדי צו פאַרשאַפן יעקבן טרייסט און פאַרגעניגן פאָר יענע צרות.

איך זאָג דיר באמת, נשמה מיינע, אַז ניט מיין געפאַנגשאַפט פיל איך, נאָך אייערע. איך וויין נישט אויף מיין תפיסה און איינזאַמקייט, נאָר אויף אייערע. אייערע פאַרשטיקטע קרעכצן און יאָמער־געשרייען ווירקן אויף מיר שלעכט. וואָס פאַראַ הילף קען איך געבן מיינע איינזאַמע?! וועגדט די אויגן צו דעם, וואָס פיניקט אייך אַזוי, ער זאָל אייך היילן. צו אים שיק איך אייך אָפּ. אין מיינע געשרייען פון יסורים זע איך אייער איינזאַמקייט. ס׳איז ניטאָ אַזא וויטיק וואָס זאָל מיך אַדורכנעמען וויי אייער יאָמער. וואָס זאָל איך טאָן כדי אייך צו באַרויקן, אַז איך בין אַזוי אַרעם. נאָר בעטן טרייסט פאָר אייך, נשמות מיינע, ביי אייער זיסן, רחמנותדיקן פאָטער. אוי, מיינע געפאַנ־גענע, ווער וואָלט געקענט בלייבן אויף אייער פלאָץ, כדי אייך צו באַפרייען? אוי, נשמות מיינע, ווען איך וואָלט אייך געקענט באַפרייען מיט זיין בלוט?! איך האָב אייך זייער ליב, אָבער גאָט אונדזער האַר, וועלכער איז אייער פאָטער, האָט אייך נאָך מער ליב און ער וויסט וואָס ער טוט. צו אים גיב איך אייך איבער אויף שטענדיק. פרייט אייך! ער וועט אַלץ פאַרבעסערן, אַז קיינער זאָל ניט זיין אַזוי ברוטאַל, אַזוי גרויזאַם און זינדיק. און וויי איז צו די, וואָס לעבן און שטאַרבן אין אומפאַרזיכטיקייט און שלינגען ניט אַראָפּ די דאָזיקע פאַרציע. און גליקלעך זיינען די, וואָס האָבן ניט אין זיי[4] קיין צוטרוי.

דו וויסט דאָך, שוועסטער מיינע, ווי איך האָב אין מיין לעבן פיינט געהאַט דעם טייוול. ווער וויס צי איך וועל ביים שטאַרבן אים ניט וועלן הערן, אים ניט דערמאָנען?? דער לעבעדיקער גאָט וועט מיך באַפרייען פון זיינע נעגל און שקרים. און אייך ראָט איך: טרייסט זיך, שטאַרקט זיך און פאַרטיידיקט זיך! פאָר מיר וואָלט געווען אַ טרייסט צו וויסן, וואָס דו האָסט באַשטימט צו טאָן.

---

4. אין די אינקווויזיטאָרן.
5. די אינקווויזיטאָרן.

ווייל די דאָזיקע מענטשן[5] זיינען זייער רחמנותדיקע און גאָט אונדזער האָר ווייסט, אַז מיר זיינען פון פלייש. און ווען אפילו דער צדיק פאַלט זיבן מאָל אַ טאָג און דעם רשע, וואָס שטייט אויף, שטרעקט אויס גאָט זיין האַנט. שטרעקט אים אויס אייער האַנט, וועט עס קען נאָר, אָמן! דו ביסט געווען איינגעהאַלטן מיר ניט צעוויסן געבן, וועגן דיין געזעלשאַפט און פון נאָך עפעס אויב דו ווייסט. אַז גאָט האָט מיט מיר געטאָן דעם חסד און געוויזן דיין שריפט, בעט איך דיר — ווי גאָט איז דיר ליב — אויב דו קענסט, גיב מיר צעוויסן וועט איז מיט דיר, און אַלץ וואָס דו קענסט נאָך מער. אפילו דו זאָלסט זיך שטעלן נאָכאָמאָל אויף די קני, אַז מ'זאָל איבערגעבן די באַנאַנע[6] מאָך זיך ניט־וויסנדיק, נשמה מיינע. שלאָף! עס! גאָט איז גרויס! יונה הנביא איז געווען אין אַ גרעסערן קלעם און אין אַן ערגערער תפיסה, און גאָט האָט אים באַפרייט. חזקיהו המלך איז געווען אַ גוסס, און דער אלערהעכסטער רופא האָט אים געשענקט נאָך 15 יאָר לעבן און וויסן זאָלסטו, אַז ווען די נשמה אַנערקענט באמת איר שולד, ווייניט און האָט חרטה, באַקומט זי מיט גרויס ליבע אַ הייליקע שטראָף, פונקט ווי דוד בשעת זיין זון האָט אים פאַר־פאָלגט, איז ער געגאַנגען באַרוועס און האָט געווייניט, כאָטש ער איז געווען אַ מלך. איך האָב די בעט נאָס געמאַכט מיט מיינע טרערן. און ניט האַבנדיק קיין טינטער, האָט מיר גאָט געגעבן טינט, איך זאָל האָבן מיט וואָס צו שרייבן צו דיר, זאָל געלויבט ווערן זיין נאָמען, אָמן! איך וויל ניט עסן קיין פלייש, ניט קיין פרוכט. מיט פרוכט, קעז און טרערן האָב איך ניט געגעסן קיין פלייש און קיין זופ.

דריטער בריוו פון לואים דע קאַרבאַכאַל (דער יונגער), פאַרגעלייגט פאַרן אינקוויזיציע־טריבונאַל דעם 26טן מאי, 1595.

דאָניע לעאָנאָר.

געבענטשטע טעג און שעהן פון דערליזונג, שיקט אייך מיין גאָט, אָמן.

אוי, מוטער מיינע! וועט קען דיך טרייסטן?! לאָמיר בעטן, נשמות מיינע, דעם האָר גאָט, ער זאָל אייך אויסשטרעקן זיין האַנט. מיר גייען דאָך אַרום אין זיין רוים און מיר זיינען צו אים אַזויפיל פאַרפליכטעט. צו אים, צו גאָט, וואָס די פרייד איז זיינע און ער וויקלט זי אַרום מיט זיינע הייליקע ברכות.

צוליב דעם, וואָס נעכטן האָט מיר ניט געקלעקט ניט קיין צייט און ניט קיין פאַפיר, האָב איך דאָס געמאַכט קירצער, ווי איך האָב געוואָלט.

זע, נשמה מיינע, פון דאָן אָן, ווען איך האָב פאַרזוכט פון יענעם זיסן האַניק פון בינשטאָק[7], וואָס איך האָב דיר געשריבן, זע איך ווי עס פאַלן אויף מיין זעל טראָפנס פערל פון די הייליקע מיסטעריען, וואָס זיינען אַ געשאַנק פון זיין גרויסער האַנט.

גאָט האָט דיר געגעבן אַ גוטע האַנט, זאָלסטו זי באַנוצן פאַר אים און

---

6. אין דער באַנאַנע, וואָס זי האָט אים געשיקט איז געלעגן אַ ברוועל.

פאר זיינע אותות ומופתים. האב אים שטארק ליב און טו־אן די דאזיקע גינ־גאלדענע קרוין פון ליבע צו גאט, אויף דיין ווילן. בעט ביי אים, אז ער זאל עפענען און צובלאזן דעם פייער פון דיין פארשטאנד, כדי דו זאלסט זען זיינע וווּנדער. דו זאלסט זיך איבערצייגן, אז ווען די אויגן זענען, און די אויערן הערן און די נאזלעכער שמעקן, און דער גומען פילט א טעם, זיינען דאס אלץ זיינע מתנות. באנוץ די דאזיקע געטלעכע מתנות אים ליב צו האבן. דיין נשמה וועט פון דעם באר־ייכערט ווערן און ווי רייך ווערט די באשעפענישׂ, וואס גיט אוועק איר גאנצע ליבע צו דעם בורא כל היקום און פון דעם הייליקן לעבן.

נעם ארויס די זכרונות פון דער נעכטיקער באנאנע און שיק איבער צו אונ־דזער ליבער אניקא, אז זי זאל זיך טרייסטן אין אירע יסורים. ווי גאט איז דיר ליב! פארפעל דאס ניט צו טאן, ווייל ער וועט באפעלן, אז די ברכות, וואס מיר שיקן איבער איינער צום צווייטן, וועלן געשענקט ווערן פאר אונדז ברידער און שוועסטער און פרייַנט. און איך וועלנדיק דיך טרייסטן יעדן טאג, קען דיר ניט ענטפערן אויף דיין רוף און צוליב וואס איך פארשקלאף דעם פאפיר און די טינט. איך האב מורא, אז דער תפיסה־פארוואלטער זאל ביי מיר דאס צו־נעמען און מיר וועלן בלייבן אן דער דאזיקער אפפרישונג וואס פאר מיין נשמה באדייט אזויפיל דאס שרייבן צו דיר, ווי פאר דיינער דאס לייענען מיין שריפט. דאס וואס איז געשריבן געווארן היינט אינדערפרי, זאלסטו איבערגעבן דער אומגליקלעכע מארטירער־שוועסטער, אויב זי איז מיט דיר, אדער איך שטעל זיך פאר, מיט מיין אניקא, אדער מיט וועלכער ס׳איז פון מיינע נשמות, און וויסנדיק פון אייער צופרידנהייט, וואלט פאר מיר געווען א גרויסע מתנה.

אוי, אונדזער פאסטוך, קעמף פאר דיין טשערעדע. דו ביסט גערעכטער פון אונדז אומדאנקבארע שעפעלעך. ס׳איז שוין צוועלף אזייגער. זייט געזונט, מיינע נשמות!

פערטער בריוו.

דאניא איזאבעל.

מיין טייערע. דער שטארקער גאט זאל זיין מיט דיר און מיט אלע זיינע גלויביקע קינדער, אמן. האב קיין מורא ניט, און ווער ניט קיין רך־לב. גאט איז אלמעכטיק און ער וועט אונדז באפרייַען פון דעם מויל פון די שטארקע אין וועמענס הענט מיר זיינען איצט, ווייל ער איז כל יכל איבער זיי און איבער אלעמען. ער איז דער, וואס אין מצרים באשיצנדיק זיינע געליבטע, האט באדעקט די הימלען מיט שוואַרצע וואלקנס, ס׳זאל פינצטער ווערן פאר אלע די, וואס האבן זיי פארפאלגט. שנעל ווען ער אונדז באפרייַען און נעמען אין האנט דעם שוועדד פון נקמה און זיין גרויסע גבורה וועט באוויזן וווּנדער. געבענטשט זאל זיין, זיין הייליקער נאמען, פאר מיר טוט ער און האט געטאן א סך זאכן אין אט־דעם דאזיקן תהום. איך זאג דאס דיר, כדי דו זאלסט גע־

טרייסט ווערן. אבט טעג האָב איך דאָ געהאַט אַ בינשטאָק מיט דעם זיסטן האָניק פון דעם אַלערהעכסטנס מויל, פון וועלכן כ׳האָב גענאָסן און עס זיינען מיר אויפגעפנט גיעוואָרן די אויגן. כאָטש ניט אַלץ, האָב איך דאָך דאָרטן געזען גרויסע מופתים. אויף דעם האָב איך זיך געשטיצט און איך האָף צו מיין האַר גאָט. דערוואָרט אַ שנעלן נצחון און פרייד. האָט בטחון אין דעם נסיון ווי אברהם אבינו, און דאָן וועט איר דערזען זיינע גרויסע מופתים. טוט תפילה, טוט תפילה, בעט און בוקט זיך צו גאָט, האָפט צו אים, אַז ער וועט אייך אַרויס־ווייזן זיינע חסדים, חסדים פון אַ גאָט אַ זיסן, אַ גוטן, וואָס האָט ליב צו שענקען צדקה צו זיינע אַרעמע.

בעט ביי אים, בעט ביי אים, שרייט צו אים אַן אַן אויפהער. מיר נויטיקן זיך אין זיין ישועה, אַז זיין הייליקער מיעסטאט זאָל זיך אָפרופן. איך האָב גע־פילט און פיל איצט זיין אמת, אין וועלכן איך אַליין בין מודה. דאָס וועט פאַר אונדז אַלעמען זיין אַ חותם אין דער דאָזיקער מלחמה פון אומגלויביקייט.

געבענטשטע שוועסטער פון דעם לעבעדיקן גאָט, האָט געדולד און קעמפט, אַז איר זאָלט באמת ווערט זיין די קרוין, אַן אַליוון קרוין פון אייביקע ישועות, וואָס ה׳ אלקי צבאות וועט אָנטאָן אויף אונדזערע קעפ. דער אָנפאַנגער טוביה איז בלינד געווען צו זען זיינע געזונט. איידער יוסף איז געוואָרן אַ הערשער, איז ער 13 יאָר אין תפיסה געזעסן. זייט שטאַלץ און ווירדיק און איר זאָלט ניט עסן קיין טרפה פיש און אַנדערע זאַכן. יוסף[2] האָט מיט זעקס נעכט צוריק געחלומט, אַז ער איז געגאַנגען איבערן גרויסן ים און מער ווי די פיס זיינען ביי אים ניט פאַרנעצט געוואָרן. און יעגער זיינען אַרומגעגאַנגען מיט פייל־און־בויגן צו שיסן לעבעדיקע קאַטשקעס, און זיי האָבן זיי ניט געטראָפן, ווייל זיי זיינען געפלויגן אינדערהויך. דאָס האָט גאָט מיר געוויזן, אַז דער ים דאָס איז די תפיסה, וואָס איז אַ ים פון ענויים. די דריי יעגער זיינען די דריי ביטערע מענטשן[3] ווי לעבעדיקע קאַטשקעס, זיינען די נשמות וואָס גלויבן אין גאָט, דער פלי איז צום גן־עדן. שוועב, שוועב מיט זיי ביז צום שטאַרקן גאָט, וואָס וועט אונדז באַשיצן אמן, אמן, אמן, אמן, אמן, אמן.

---

1. זע דעם ערשטן בריוו.

2. לויאיס דע קאַרבאַכאַל דער יונגער, האָט זיך אין זיין ביאָגראַפיע, וואָס ער האָט געשריבן, אַ נאָמען געגעבן יוסף לומבראָזאָ. אויך זיין ברודער באַלטאַזאָר, וועלכער איז אַנטרונען געוואָרן פון די אינקווויזיטאָרן, געביטן זיין פאַמיליענאָמען אויף לומבראָזאָ. זייענדיק פון דער נאַטור אַ מיסטיקער, האָט ער זיין לאַנג פאַר־גליכן צו דער לאַנג פון דעם ביבלישן בעל־החלומות און האָט געווארט צו האָבן דעם זעלביקן שויינעם און גלענצנדן סוף ווי יענער. אין אַלע זיינע בריוו דערמאָנט ער פיל מאָל יוספן.

3. דער פראַקטאָר און די צוויי ריכטער פון אינקווויזיציע־געריכט.

פינפטער בריוו.

איזאַבעל.

גאָטס אויג זאָל וואַכן איבער אונדז.

איר וועט דערלעבן — מיינע מאַרטירער — פרייד, פרייד. געבענטשטע מאַרטירערין פון לעבעדיקן גאָט. ער וועט דורך זיין הייליקער רחמנות, דיך באַזוכן און שטאַרקן. דורך זיין נס איז מיר היינט צו דער האַנט געקומען טינט און דאָס שטיקל פאַפּיר צום שרייבן דיר.

כאָטש צוליב מיינע חטאים, קען איך זיך מיט אייך ניט פאַרבינדן. דאָך האָב איך אייך שטענדיק פאַר מיינע אויגן, און אָט־די דאָזיקע אָפּטע מינוטן זיינען באַנעצט מיט טרערן צוליב אייער פּיין.

אָפּטמאָל איז דאָס האַרץ פול מיט תענוג, ווען דער פאָטער אין הימל עפּנט מיר די אויגן, איך זאָל זען, אַז דאָס איז דער וועג פון רום, אויף וועלכן ער פירט אייך מיט זיין גוטסקייט. אויף רעכטס און אויף לינקס איז פאַראַן אַ געפאָר פון טיפן וואַסער און פייער, ווי ס׳שטייט געשריבן אין עזרא (? מ. ב.). מיר וועלן פון אים זיך ניט אָפּשיידן מיט אומגלויביקייט און אומגעדולדיקייט.

לאָמיר פריער אונדזער גאָט דאַנקען אַן אַ שיעור, ווייל ער מאַכט אַ וועזן פון דעם קלענסטן וועריגל. אַזוי ווי ס׳האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט אונדז אונדזערע עלטערן, אַזוי גיט ער זיך מיט אונדז אָפּ. אַ דאַנק זיין ווילן בין איך פאַר־גלויבט אין זיין אמת, וועלכער איז פאַר מיר אַזאַ שטאַרקער אָנשפּאָר, וואָס ניט קיין תפיסות, ניט קיין קאָזאַמאַטן אין וועלכע איך האָב זיך געפונען, און ניט קיין קייטן אין וועלכע איך בין געשמידט, וועלן מיך דערווייטערן אויף אַ האָר פון אים.

איר לעבט אויף פאַר מיר יעדע מינוט. אייך האָט מען אַרעסטירט דורך אַ טעות און פון דעם קענט איר פאַרשטיין, אַז דער ווילן פון דעם אַלמעכטיקסטן איז דורך די תפיסות אייך צו פירן אין זיין גן־עדן און רום, אָן שום אומוועגן, גלייך פון קאָסטיליע וואָס מיר האָבן אַזוי געגאַרט. דער וועג איז אַזייער אַ פּריוווילעגירטער, כאָטש ער געפינט זיך אינמיטן דעם דאָזיקן פוסטן פעלד. און צו שטייגן אויף אים ווייטער, האָבן מיר אַזאַ גוטן אָנלען ווי די הייליקע צוזאָגן. קיינער זאָל ניט אָפּגעשוואַכט ווערן, און ווען איר וועט זיך פילן מיד און אָפּהענטיק — ווי מיט מיר האָט עס געפּאַסירט — בוקט זיך אויף די קני און בעט ביי דעם אל גדול, גבור ונורא, שטאַרקייט.

מיט וווּנדערבאַרע וועגט זאָגט ער עס צו — דורך ישעיהו הנביא — צו אַלע מידע און שוואַכע. אַזוי ווי זיין אַלמעכטיקסטע הייליקייט איז אָן אמת, וואָס געפינט זיך אין דער אייביקייט, אַזוי וועט ער ווירקן אויף די מידע, כדי אויפצולעבן זייערע הערצער און פריילעך מאַכן זייערע נשמות. איך אַליין — זאָגט ער — וועל טרייסטן ווי ווער עס קער נאָר, און אויף מיינע אומגליקלעכע און דערשראָקענע קינדער וועל איך האָבן רחמנות. דער הימל — זאָגט ער — איז מיין שטול, און די ערד מיין פוס־בענקל. צו וועמען וועלן קוקן מיינע אויגן

פון הייליקייט און גרויסקייט, אויב נישט צו די פאַרוווונדעטע, הכנעהדיקע צעבראָכענע און צעשראָקענע פון מיינע ווערטער?! האָט קיין מורא ניט — זאָגט ער — קינדער מיינע, קינדער פון מיין פריינט אברהם. איר קענט מיך, אין אייערע הערצער געפינט זיך מיין תורה. די הימלען ווילן צעגיין ווי רויך, און די ערד וועט פאַרעלטערט און צעפאַלן ווערן ווי אַן אָפּגענוצטער בגד, אָבער מיין הילף וואָס איך האָב אייך צוגעזאָגט, וועט ניט געמינערט ווערן פאַר אייך.

דאָס זאָגט דער, וואָס האָט געשאַפן געזעצן פאַר דער זון, פאַר די הימלען, טעג און נעכט, וועמעס אָרעם ס׳האָט אויסגעטריקנט דעם ים, דעם וואַסער פון דעם שטאַרקן תהום. דער, וואָס האָט געמאַכט אין דעם ימס טיפענישן וועגן, כדי זיינע באַפרייטע זאָלן אַדורכגיין. אָך, וואָס פאַראַ פרייד, פרייד, דערוואַר־טונג אַז ער אַליין זאָגט צו, צו באַפרייען און אונדז אָנפילן מיט אייביקן תענוג און שמחה. ער וועט מאַכן שיינע קרוינען, אָנצוטאָן אויף די קעפּ פון זיינע טייערע קינדער, וועלכע גלויבן אין אים, האָפן און האָבן זייער יראה.

אָ, איר געבענטשטע מאַרטירער, געניסט און ווערט געטרייסט! איך בעט פאַר אייך אַ גוטע בשורה. איר וועט גיין ווי שבא[1]. — מיינע קעניגינען — פון דער שפלדיקער און טרויעריקער ערד, צו זען, יענעם מלך מלכי המלכים, וואָס האָט באַשאַפן הימל און ערד און איז פול מיט חכמה און שיינקייט. אָ, וואָס פאַראַ רייכע און הייליקע פאַלאַצן, אָ, וואָס פאַראַ שיינע גערטנער. איר וועט זען יענעם גן־עדן וווּ ס׳איז פאַראַן דער עץ־החיים. אָ לעבן פון געזונט און אייביקייט פון וועלכן איר וועט פאַרזוכן. דאָרטן וועט איר זיצן אַרום יענעם הייליקן טיש פון אייער פאַטער, וועלכער האָט אייך באַשאַפן אויף דער דאָזיקער וועלט. אָ, ווי ער וועט אייך האַלדזן! אָ, ווי ער וועט אַרויסנעמען די טוך פון זיין נחמות־קעשענע און אָפּווישן אייערע טרערן! אָ, ווי ער וועט אייך זאָגן, אַז עס זיינען מער ניט פאַראַן אַזעלכע!

ווייסט איר ווי ער וועט אייך האַלדזן? — ווי אַ ליבנדיקע מוטער האַלדזט איר זון, וועלכן זי האָט זייער ליב, ווי איר אייגענעם לעבן, און ווען ער איז נאָך זייער קליין, זאָגט זי צו אים צערטלעכע ווערטער, דערלאַנגט אים אַ צי צו זיך, נעמט אים שטאַרק אַרום, קושט אים הונדערט טויזנט מאָל און וויל אים אַריינ־שטופן אין איר אינגעווייד, אַזוי וועט מען אייך האַלדזן און זאָגן: קומט מיינע קליינינקע! וויל איר זיינט אַזוי קליין, האָט איר אַזויפיל געליטן צוליב מיר, מלאכים מיינע! ער וועט זאָגן: טוט זיי אָן אין בראָקאַד! אָ, וואָס פאַראַ רומפּולע קרוינען וועט ער הייסן אייך אָנטאָן! אָ, וואָס פאַראַ שירים אין דעם טאָג פון דער חתונה, וועלן מיר דאָרטן זינגען! מיר וועלן זינגען מיט שמחה. אויף זיין האַרף וועט שפּילן וווּנדערבאַרע מוזיק דוד המלך, און מיר וועלן טאַנצן אַ טאַנץ פון לויב, נשמה מיינע. אָך, וואָס פאַראַ טרייסט, טרייסט

1. מלכת שבא.

אינגעהילט אין געגנוס און פרייד! חרטה אויף די זינד, תפילה, מיינע חנהס און אסתרס, מיינע שיינע רחלס, יחוסדיקע שושנהס, שטאַרקע יעליס און יהודיתעס, זינגט אַ ליד פון נצחון, צוזאַמען מיט דבורהן און מרימען!

מיינע טייערע, מיינע אינזאַמע, מיינע צעווייטיקטע! גוטע טעג, טעג פון אָפרו, טעג פון דערלייזונג, שיקט אייך מיין האַר גאָט.

גוטע טעג, פרייליכע טעג, טעג פון אייביקן רו און דערלייזונג, שיקט אייך מיין האַר גאָט, מיינע טייערע, מיינע אינזאַמע, מיינע באַליידיקטע!

גוטע טעג, פרייליכע טעג, טעג פון אייביקן רו, טעג פון דערלייזונג, שיקט אך מיין האַר גאָט, מיינע געבענטשטע, מיינע נשמות!

זעקסטער בריוו.

פאַרגעלייגט דעם 28סטן מאַי, 1595.

דאַניאַ קאַטאַ. דער אויבערשטער זאָל דיך שטאַרקן און באַגלייטן. די מינוט וואָס איך טו עס ניט, ווערט ביי מיר אַוועקגענומען די טרייסט. אוי, עס ענדיקט זיך שוין דער וויסער[1], נאָר געבענטשט זאָל זיין גאָט, וואָס האָט דערפאַר באַשאַפן באַרן און אַגואַקאַטעס[2]. כאָטש עס דויערט ביי מיר לאַנג און איך פאַרליר אַ סך פון מיין עבודה און תפילות, דורך וועלכע איך בעט ביי דעם זיסן, רחמנותדיקן און גוטן גאָט, נדבות פאַר אַלעמען. נדבות, דורך וועלכע מיר אַלע זאָלן קענען עקזיסטירן — אלמנות און יתומים מיר זאָלן האָבן אַ גאַנץ יאָר וואָס צום עסן.

נעכטן איז דאָ פאַרביגעגאַנגען אַן אַרעמע אַרעסטירטע, אַ פאַרטוגעזערין. דער קול האָט זיך מיר אויסגעדוכט ווי פון מאַנועל דיאַז. גאָט וועט זיך דער־מאַנען אַן אַלעמען, ווער עס איז, כאָטש מיר זיינען דאָס ניט ווערט. זע, אפשר קענסטו מיר שיקן אַ ביינדל פון אַן איילבירט, וועל איך וויסן, אַז מיט דיר איז די פאַרטוגעזערין, און אויב דו וועסט מיר צושיקן אַן אַנדער ביינדל, פון וועלכע ס׳איז זאָל אין דיין נאַמען, וועל איך וויסן, אַז אַ קאַסטילערין[3]. גאָט זאָל זיין מיט דיר און מיט אונדז אַלעמען, אָמן.

מיינע געבענטשטע, ווי שנעל עס וועט קומען דער שר של שלום, וועלן אין אייערע גופים זיך צוריקקערן די הייליקע שמות פון אברהם, יצחק, יעקב, משה און מיר אַלע וועלן זיך דאַרטן זען. אָ. וואָס פאַראַ וווּנדער מיר וועלן זען אין ירושלים!

---

1. פאַפּיר.

2. אַ פרוכט, וואָס וואַקסט אויפן אַמעריקאַנער באַדן. אין דער פרוכט געפינט זיך אַ גרויסער ביינדל אין דער פאָרם פון אניי, אויף וועלכן קאַרבאַכאַל האָט געשריבן בריוולעך צו זייַנע שוועסטער, וועו ער האָט ניט געהאָט קיין פאַפּיר.

3. אַ קאַסטילערין — מיינט, מסתמא, אַ ייִדישקע פון קאַסטיליע.

זיבעטער בריוו

צו דער מוטער.

אָ, מוטער פון מיין נשמה! גאָט זאָל זיין מיט דיר. אָ, מיין טשערעדע, וואָס איז אַזוי צעשפּרייט געוואָרן! דער שטאַרקער גאָט זאָל דיך באַשיצן. אָ, מוטער פון מיין לעבן! גאָט זאָל דיך שטאַרקן. אָ, ברידער פון מיין לעבן! דער אבי־יתומים זאָל אייך באַקליידן. אָ, מוטער פון מיין האַרצן! דער הייליקער גאָט זעט דיין פּיין און ער וועט דיך באַגלייטן און דערלייזן, און ער וועט דיך מיט דיינע קינדער באַדעקן מיט ברכות. אָ, מיינע קראַנקע נשמות, דער רבונו־של־עולם וועט אייך היילן. אָ, מיינע געפאַנגענע! גאָט וועט אייך באַפרייען פון געפאַנגשאַפט, זינד, תפיסה און גיהנם. אָמן, אָמן, אָמן, אָמן, אָמן, אָמן

אַכטער בריוו.

דאָניאָ אַננאַ.

מיין טייערע, מיין קליניטשקע, מיין קראַנקע! דער הייליקער וואָס דאָס געזונט אונדזער איז זיינס, זאָל דיך באַזוכן און געזונט מאַכן, אָמן! זיין הייליקייט האָט מיר באַוויזן דעם דאָזיקן מיטל, כדי צו קענען דיך שטאַרקן און אין דעם וועסטו זען, ווי ס׳האָט דיך שטאַרק ליב דיין גוטער גאָט און פאַטער. ווייל דאָ גיט ער מיר אָ באַפעל פאַר דעם. איך גיב דיר צעוויסן, מלאך מיינער, אַז דאָס טוט מיט מיר גאָט אומבאַגרעניצטע חסדים. געבענטשט זאָל זיין, זיין נאָמען.

זיבן טעג האָב איך געהאַט אָ בינשטאָק מיטן זיסטן האָניק אין דער דאָזיקער תפיסה, האָניק פון דעם אַלמעכטיקסטן מויל, פון וועלכן כ׳האָב פאַרזוכט און געגעסן און ס׳האָט זיך מיר כמעט געעפּנט די אויגן. כ׳האָב דאָרטן געזען גרויסע וווּנדער, פון וועלכע כ׳האָב פריער ניט געווּוסט, און מיין האַרץ האָט געהאַט תענוג. טרייסט זיך, נשמה מיינע! ווייל אויך דו וועסט פון דעם פאַרזוכן. אָ, וואָס פאַראַ חיות! אָ, וואָס פאַראַ זיסקייט האָט פאַר דיר גאָט צוגעגרייט!

גליקלעך ביסטו! דו ביסט גליקלעך אין דיין קראַנקייט, דו ביסט גליקלעך אין דיין תפיסה, מיין אומשולדיקע! פינף פראַכטפולע קליידער ווי יענער בנימין[1] וועסטו אָנטאָן. נאָר דערווייל מיין קליינינקע, שטאַרק זיך און קרעפּטיק זיך דו, טאַכטער פון מיין האַרצן. ווייל דאָס זאָגט צו דיר מיין האַר גאָט: אין מיין האַנט איז באַהאַלטן דיין גורל. אין אָ גליקלעכע שעה ביסטו געבוירן געוואָרן. זאָלסט קיין מורא ניט האָבן פאַר די רשעות פון די מענטשן. זאָלן דיך ניט אָפּשרעקן, ניט די תפיסות און ניט די ענויים. וואָרים ווי אָ וואָרעם עסט אויף שטאָף און ווי אָ מאָל עסט אויף אָ בגד — אומזיסט טוט מען אָן דעם

1. ולבנימין נתן חמש חליפות.

טויטן טייערע בגדים, די ווערים וועלן עס צערייסן און אויפעסן דעם גוף — אַזוי וועלן זיין מיינע קינדער, זאָגט גאָט צו דיר, וואָס פיניקן אייך. און די דער־לייזונג וואָס איך וועל אייך שיקן, וועט זיין אַן אייביקע. איך, איך וועל אייך טרייסטן, מיינע ווייניענדיקע. צוליב אייערע חטאים בין איך מיט אייך ברוגז געוואָרן. אָבער דער דאָזיקער קריג איז מער ניט ווי אויף אַ רגע. אייביקער פרידן וועט זיין. איר וועט זיך שטענדיק פרייען און גענישן. וואָרים ווי אַ ליבנדיקער, דערבאַרעמדיקער פאָטער נעם איך אַן אָנטייל אין דעם. אָ, נאָר ניט מער, איך וועל אייך אָפווישן די טרערן. איך וועל יעדן טרער פאַרוואַנדלען אין טויזנטער גלעלעכטערס פון פרייד. ס׳וועט מער ניט זיין קיין מבול, קיין תפיסה. ס׳וועט מער ניט זיין קיין קראַנקייט אויף דער וועלט, איך שוועך אייך ביי מיין הייליקן נאָמען. איך, איך וועל פאַר אייך שאַפן פרידן, איך וועל שוין מער קיינמאָל ניט ברוגז ווערן. איר צערטלעכע און איידעלע מיינע, וואָס זיינט געגאַנגען צוווישן שטעכעדיקע דערנער אויף שלעכטע וועגן, אַנשטאָט זיי וועט איר דערלעבן צו גיין אין מיינע סעדער און גערטנער, וועלכע וועלן אייך פאַר־שאַפן דעם העכסטן תענוג. יאָ, מיינע הונגעריקע און דאָרשטיקע! איך וועל אייך אָנזעטיקן פון מיין זיסער האַנט, איך וועל אייך געבן טרינקען די וואַסערן פון טרייסט, וואָס מ׳האָט ביי אייך אַוועקגענומען. און ווען די נשמה זאָל זיבן מאָל אויפציטערן, שווייגט! ווייל אויב איך זעץ אייך אין תפיסות, איז דאָס נאָר דערפאָר, אַז ווען איר וואָלט פריי געווען, וואָלט איר נאָכגעגאַנגען דער וועלט און מיך ניט געדענקט ווי עס באַדאַרף צו זיין. דעריבער לייג איך די דאָזיקע דערנער אייך אין וועג, איר זאָלט דענקען, אַז איר זיינט פאַרלאָרן, ניט כדי אייך צו פיניקן, נאָר איר זאָלט זיך צו מיר צוריקקערן. קערט זיך צוריק, צו אייער פאָטער, מיינע טעכטער! וואָרים איך לעב אויף אייביק און בין דער האַר פון לעבן און טויט. רופט מיך און איך וועל קומען צו אייך, מיינע באַ־ליידיקטע!

זייט ניט טרויעריק, איך בין נאָנט צו אייך. איך בין דאָס, דער— מיינע אומגליקלעכע — וואָס דאַרף אייך דערלייזן און אויב איך גיב אייך אָט־די ריי־ניקונגען, איז דאָס צוליב דעם, אַז אייער נשמה זאָל ווערן אויסגעלייטערט פון שלעכטע שטימונגען, וועלכע ווילן אייך אומברענגען. זינד, אומגעהאָרכזאַמקייט, בייזע כוונות און קנאה, גייט אַרויס פון דאָנען! ווייל איך בין דער רופא וואָס היילט אייך. איך האָב אייך פאַרווונדעט, כדי געזונט צו מאַכן.

אָ, מיינע געבענטשטע! ווי איך בין דיר מקנא, אויף דעם אָלץ וואָס דיך דער־וואַרט! וואָס פאַראַ שכר דו וועסט באַקומען פאַר דער דאָזיקער רויקייט, מלאך מיינער!

נייַנטער בריוו.

לעאָנאָר.

גאָט זאָל וואָכן איבער אונדז, אָמן!

רחל, מיין לעבן. דער אַלמעכטיקטער האָט מיר היינט נאָכאַמאָל צוגע־

שיקט טינט. און דאָס איז אַ נס, וואָס ס׳האָט מיט מיר פאַסירט. שוין צווי מאָל האָב איך פאַפּיר, וואָס דו האָסט מיר צוגעשיקט, ביידע מאָל מיט ראַזינקעס. זאָל דיר דער פאַר גאָט פון זיין הייליקער האָנט געבן טרייסט, וואָס דער אומגליקלעכער זאָגט אייך צו. היינט האָב איך שוין געהערט דיך פאַרבייגיין. וועז דו וועסט פאַרבייגיין, זאָלסטו צו מיין טיר וועגדן די אויגן. צו אייך זאָלן זיך וועגדן די רחמנותדיקע בליקן פון דעם, וואָס האָט אייך באַשאַפן, אָמן! דאָס וואָס דו האָסט ניט געשריבן, פאַרשטיי איך, אַז דו קענסט מער ניט. איך האָב דאָס אויפגעהערט צו טאָן, צוליב דעם זעלביקן און צוליב דעם, וואָס מ׳פילט אונדז ניט מיט און מ׳נעמט ביי אונדז צו די דאָזיקע גרויסע מתנה, וואָס מיין גאָט גיט אונדז מיט זיין גוטסקייט.

היינט האָב איך געשיקט אַ דאָמיניקער[1] באַנאַנע, צו דער געבענטשטער קאַטאַלינאַ. איך ווייס ניט צי דו האָסט זי אויסגעטוישט אויף דיינע באַרן אָדער אַגואַקאַטעס? אויב דו וועסט עס טאָן זאָל עס זיין בסוד.

ס׳וועט פאַר מיין נשמה זיין אַ תענוג, דאָס וואָס מיין גאָט וועט אונדז געבן אַ מעגלעכקייט זיך צוזאַמענשרייבן. זאָל זיין הייליקער נאָמען זיין געבענטשט, דערפאַר וואָס ער באַוועגט דעם פאַרוואַלטער. דאַנקט אים מיט וואַרט, ווי איך טו עס.

געניסט און פרייט זיך, מיינע געבענטשטע! ווייל עס וואַרט אויף אייך אַ ווונדערשיינע סעודה, ווי די וואָס איך האָב דיר שוין פון איר מודיע געווען, אַז איך וועל דיר געבן פון די זיסטע מאכלים פון יענער הייליקער חתונה. אָ, וואָס פאַראַ געשמאַקע זיסקייטן! אָ, וואָס פאַראַ קאַמפאַטן און פאַרבייסעכצן. וועז וועלכער ס׳איז ערדישער קעניגל ווי אחשורש האָט געמאַכט אַ סעודה איז זי געווען אַזוי פראַכטיק, טאָ ווי וועט שוין זיין די סעודה פון דעם מלך, מלכי המלכים?! אָ, וואָס פאַראַ מוזיק! אָ, וואָס פאַראַ אספּה. נאָכן עסן יענעם געשמאַקן מילכיקן מיטאָג באַזיסט מיט דער ליבע און חכמה פון גאָט, וועלן מיר אַלע צוזאַמען מיט דער מוטער טאַנצן און זינגען מיט שמחה. אָ, וואָס פאַראַ יובל־געשרייען פון אַנטציקונג וועלן מיר אַרויסשאַלן פון אונדז! ס׳איז ניטאָ קיין שפּסל, אָדער קעלבל, וואָס זאָל אַזוי שפּרינגען. אָ, ווי שטאַרק ס׳וועלן קלאַפּן די פינגער צום טאַקט! אויף זיין הייליקער הארף וועט דוד המלך לאָזן הערן קלאַנגען פון זיינע שירים און אַלע אין כאָר, מיט דער באַגלייטונג פון מלאכים און הייליקע מענטשן, וועלן מיר טאַנצן אַ טאַנץ פון לויב, נשמה מיינע! אָ, ווי גאָט וועט באַוועגן אונדזערע צינגער צו זינגען לויב־לידער צו דעם, וואָס ליבט די ריינע נשמות! צי קען דער, וואָס דערוואַרט אַזאַ פאַרגעניגן, זיין טרויעריק?! צי, דער וואָס האָט פאַר זיין פאַרטיידיקער, דעם וואָס האָט באַשאַפן די וועלט, דאַרף מורא האָבן פאַר מענטשן און פלייישיקע וועזרים?! זאָלן קומען תפיסות, זאָל קומען דער טויט, זאָלן קומען פייערן!

---

1. אַ קלוינע באַנאַנע.

און דער פייער פון גאטס ליבע וועט זיי אלעמען פארלעשן און באזיגן. ער האט אונדז געגעבן זיין וואָרט דורך ישעיהו הנביא: האט ניט קיין מורא, קינדער מיינע, די וואס שטאמען אפ פון יעקבן מיין קנעכט! פאלק מיינס! אין אייערע הערצער לעבט מיין תורה. אז איר וועט גיין אין וואסער, בין איך מיט אייך און די ימען (פון דייגע תפיסות און פיין) וועלן אייך ניט פארפלייצן. וועלן איר וועט גיין אין פייער, וועל איך אייך פירן פארן האנט און דער פלאם וועט אייך ניט פארברענען. שטארק זיך! שטארק זיך! זאמארא[2] איז ניט דערארבערט געווארן אין איין שעה. אזוי שנעל לאזן זיך ניט כאפן קיין פיש אזא"ו און דער וואס וויל עפעס דערגרייכן, זאל אים קאסטן. וויי איז צו דעם, וואס וועט באַלעסטיקן זיין עולם הבא. און גליקלעך איז דער, וואס ליידט דא א מינוט, כדי ער זאל יארן אפרוען אין דער אייביקייט.

מיין געבענטשטע, אין דעם בינשטאק האב איך געזען פיר פעדים, וועלכע באדייטן, די פיר צייטן פון יאר: זומער און ווינטער, הארבסט און פרילינג. יעדער פאדים איז געווען צוגויפגעלייגט אין צווייען און שטעלט מיט זיך פאר די טעג מיט די נעכט פון די דאזיקע צייטן, אין וועלכע דער ליבנדער גייסט פון דעם באשאפער, וועט שטענדיק אנגיין מיט זיין תורה אין הארצן, אין די מחשבות און אין די ווערטער. יעדער פאדים פון די פיר, איז געווען צוזאמענגעשפונען אין פינפן און איז אראפגעהאנגען אונטן. דריי פון זיי, האט יעדער איינער געהאט דריי קניפלאך אפגערוקט איינער פון אנדערן, וועלכע באדייטן די דריי פעריאדן פון דעם מענטשנס לעבן: קינדהייט, יוגנט און עלטער. אין אט־די אלע פעריאדן גייען די הערלעכע נשמות אינעם וועג פון גאטס הייליקער תורה. די איבעריקע צוויי צוזאמענגעשפינענע פעדים, האט יעדער איינער פון זיי געהאט צו צוויי קניפלעך. איינער שטעלט מיט זיך פאר דעם איצטיקן יאהרהונדערט, וועלכע גייט איצט. אין יאר פינף טויזנט דריי הונדערט זעקס און פערציק, אכדעם ווי דער אלמעכטיקטער האט באשאפן די וועלט. און דער צווייטער קניפל שטעלט מיט זיך פאר דעם וווּנדערבארן יארהונדערט פון מלך המשיח, דעם אמתן באפרייער, און וועמעס קומען איך האב געזען, אז ס'וועלן אויפשטיין די טויטע וואס זיינען געווען געטריי און צוזאמען מיט די לעבעדיקע, וועלן זיי אוועקגענומען ווערן צו דער הייליקער ערד, וווּ זיי וועלן געניסן פון גרויסע מופתים. די גלאררייכע שטאט ירושלים וועט אויפגעבויט ווערן און דער בית־המקדש וועט אויפגעשטעלט ווערן. לויט דעם ווי דער מלאך האט געווייזן דעם נביא יחזקאל, וועט ער פארנעמען א שטח פון צען טויזנט לע־גוהאס[3]. א, ווי מיר וועלן דארטן טאנצן און זינגען! אין א גליקלעכער שעה זיינען מיר געבוירן געווארן. געבענטשט זאל גאט זיין אויף אייביק! דאס איז דער וועג פון גאטס דינער, די יורשים פון הייליקן מלכות און רום. פון אט־די

2. זאמארא א פראווינץ אין שפאניע, ביי דער גרענעץ פון פארטוגאל. אין שפאניע זאגט מען א שפריכווארט "No se gano Zamora en una hora.".
3. לעגוהא איז א שטח, וואס פארנעמט 5.555.5 מעטער.

דאָזיקע זאַכן זינגען די געבענטשטע צדיקים, די דאָזיקע ביימער, וועלכע וועלן איבערגעפלאַנצט ווערן פון דער אונטערשטער ערד, אין רום, וווּ מיר וועלן זען פרייד. הערן גוטע בשורות, הללו—יה, אָמן!

שיק מיר מיין געבענטשטע, פאַפיר, אויב דו האָסט. גאָט גיט מיר טינט. און אויב דו שיקסט מיר ניט וואָס דו דאַרפסט, וועל איך ברוגז ווערן.

כ׳האָב אויך געזען וווּנדער פון אליהו הנביא. וועלכן טאָג ס׳איז, וועל איך דיר זאָגן. ווייל איך האָף צו גאָט, אַז ער וועט אייך אין נאַכט באַזוכן. ווי איך בין דיר ליב, נעם דאָס וואָס איך האָב דיר צום ערשטן מאָל געשריבן און שיק דאָס איבער מיט גרויס פאַרזיכט, ביינאַכט, איינגעוויקלט אין עפּעס, צו דיינע שוועסטער. א, מוטער מיינע! ווער קען דיך טרייסטן?! גאָט וואָס קען, וועט עס טאָן פאַר אונדז. מאַריאַנא — דענק איך — איז גוט. ווייל היינט פאַרבייגייענדיק, איז זי געווען אַן אָפּגעבונדענע און אַ באַרויקטע, זי און קאַטאַלינאַ. זיי זיינען דאָרטן ווו דו ביסט. גאָט זאָל זיין מיט אַלעמען!

צענטער בריוו.

דאָניא לעאָנאָר.

מיין געבענטשטע! טעג פון דערלייזונג און טרייסט שיקט מיין האָר גאָט, דיר און דער גאַנצער אַרעמער עדה, אָמן!

היינט האָט מען בייַ מיר צוגענומען דעם טינטער. און כאָטש איך האָב דאָס דאָזיקע ביסל טינט, איז אַזוי ווי ער איז געמאַכט אָן גומע, שרייבט ער זיך ניט שנעל און דערפאַר האָב איך ניט געקענט שרייבן באריכות ווי מיין נשמה וויל. נאָר איך טרייסט זיך מיט דעם, וואָס איך קען דיך באַגריסן און שיקן דיר אַ גוט מאָרגן. זאָלן די קומענדיקע טעג זיין אַזעלכע, ווי מיין האָר גאָט האָט מיר צוגעזאָגט.

אויב דו קענסט, גיב מיר צעווייסן, צי מיט דיר איז נאָך דאָ לעאָנאָר דיאַז, וואָס וועט צו דיין צופרידנהייט און טרייסט, זיין פאָר מיר אַ גרויסע נייס אַז איר זייט צוזאַמען, בייַדע לעאָנאָרס. אויב ס׳איז אַזוי, שיק מיר צו אַ שפּילקע, וועל איך גלויבן. און אויב ניט שיק מיר צו אַ ביינדל פון אַן איילי־בירט — פון די וואָס איך האָב דיר צוגעשיקט, — איינגעוויקלט אין עפּעס, וועל איך פאַרשטיין אַז ניט.

זאָלן דיך ניט אָפּשרעקן קיין תפיסות, ניט קיין שרעק. מען דאַרף נאָר מורא האָבן פאַר גאָט, וואָס האָט באַשאַפן די וועלט, דעם הימל, דעם ים און די ערד און אַלץ וואָס מען זעט. און דער וואָס גלויבט אין אים, האָט ניט קיין מורא פאַר וועלט פון פלייש, וועמען דער לעבעדיקער גאָט וועט געבן דעם טויט. דאָס באַפעלט ער אונדז דורך זיין ישעיהו, זאָגנדיק: הערט מיך אויס, קינדער מיינע! קינדער וועלכע קענען מיך, קינדער וועלכע האָבן מיך ליב. פאַלגט אויס אַלץ וואָס איך זאָג אייך, דינער מיינע אין וועמעס הערצער ס׳לעבט מיין תורה. קוקט צו די הימלען אויבן און זעט די ערד אונטן. וואָרים די הימלען וועלן צעגיין ווי אַ רויך און די ערד צעפאַלן ווי אַ צעפוילטער בגד, און די

ישועה וואָס איך וועל אייך געבן וועט זיין אַן אייביקע. טרייסט זיך, ווייל די פּאַרגיטיקונג פאַר אייער באַהאַלטענער גערעכטיקייט ליגט אין אַ גוטער האַנט, דאָס איז מיינע. האָט ניט קיין מורא פאַר די פּאַרפאָלגונגען פון די מענטשן דורך מיין באַפעל. האָט ניט קיין מורא פאַר זייערע רשעות, ווארים ווי מאָל עסט אויף אַ בגד און ווי אַ ווארעם עסט אויף שטאָף — אומזיסט טוט מען אַן דעם טויטן שיינע בגדים, די ווערים וועלן דאָס צערייסן, כדי אויפצועסן דעם קערפּער — אַזוי וועלן זיין — קינדער מיינע — די, וואָס טוען אייך שלעכטס און מיך באַליידיקן זיי. און מיין דערלייזונג וואָס איך וועל אייך געבן, וועט זיין איבער אייך אויף אייביק. איך, איך וועל אייך טרייסטן מיינע וויינענדיקע! צוליב אייערע חטאים בין איך אויף אייך ברוגז געווארן און אייך געגעבן די דאָזיקע שטראָף. אָבער פאַר דעם וועט איר זיך פריען — קינדער מיינע — אַז איך, ווי אַ ליבנדער פאָטער, אַ בעל־רחמים, וועט טאָן מיט אייך חסד און שליסן שלום. אַ שלום, נאָר וועלכן איך וועל שוין מער קיינמאָל מיט אייך ניט ברוגז ווערן. כעס און שטראָף וועט זיין איבער די קעפּ פון אייערע אונ־טערדריקער.

אָ, מיינע הונגעריקע! הונגעריקע פון ברויט און פון מיינע ווערטער. איך וועל אייך אָנזעטיקן מיט דער זיסער האַנט פון מיין תורה. אָ, מיינע דאָרשטיקע און געדריקטע! באַרויקט זיך. ווארים איך וועל אייך געבן זיבן מאָל אַזויפיל וואָסער פון טרייסט, ווי מ׳האָט ביי אייך אַוועקגענומען.

שווייגט! אויב איך זעץ אייך אין תפיסות, איז עס צוליב דעם, וועט איר וואָלט געווען פריי, וואָלט איר זיך ניט דערמאָנט אַן מיר, ווי ס׳באַדאַרף צו זיין. דערייבער לייג איך פאַר אייך אַוועק אויף דעם וועג וווּ איר גייט די דאָזיקע דערנער, ניט אייך צו פאַרשאַפן קיין ווייטיקן, נאָר איר זאָלט זיך צו מיר צוריקקערן. קערט זיך צוריק, צו אייער פאָטער, קינדער מיינע! איך בין לעבעדיק און דער האַר פון לעבן און טויט. איך וועל אייך געזונט מאַכן. איך האָב איך אייך געגעבן די דאָזיקע רייניקונגען, כדי אַרויסצונעמען פון דער נשמה די שלעכטע שטימונגען, וועלכע וועלן אייך טויטן. איך האָב אייך געלאָזט בלוטיקן, כדי עס זאָלן פון אייך אַרויסגיין די נקמה־געפילן, די קנאה און די תאוות. באַרויקט אייך! באַרויקט אייך, וואָרים איך בין אייער רופא. אַ רופא, ווי אַ פאָטער וואָס גיט אייך די רפואות פון מיין הויז. איך טו אייך פאַרוווונדן און מאַך אייך געזונט. זיין רויק! וואָרים איך וועל אייך געזונט מאַכן, אָמן! זאָלסט עס צושיקן צו דער טייערער איזאַבעל.

עלפּטער בריוו.

דאַניאל לעאָנאַר.

געבענטשטע. דער רבונו־של־עולם זאָל אייך תמיד באַגלייטן. מיין נשמה ווייטיקט מיט אייערע ווייטיקן. אייער וועג איז אָנגעצייכנט געווארן מן השמים. מיין גאָט וועט אייך צושיקן באַרויקונג, ווי ער האָט עס צוגעשיקט איובן. מ׳דאַרף

מקבל באהבה זיין און אויספאַלגן אַלץ, וואָס די שכינה פאַדערט. געפּיניקטע מיינע! פֿאַרלאָז זיך אויף גאָט און דו וועסט געפינען אַ טרייסט. ער וועט אייך באַפרייען פון יאָך. ער וועט אייך אויסשטרעקן זיין האַנט און ער וועט אייך העלפן טראָגן די משא און ער וועט אייך באַפרייען אַזוי ווי אין בעט אים מיט תחנונים און טרערן, אָמן.

געבענטשטע! אויב דו וועסט מיר שיקן אַ שפילקע, וועל איך האָבן אַ סימן, אַז דו ביסט מיט דער עדה, און אויב זי וועט קומען אַריינגעשטעקט אין אַ באָר, אָדער אין עפּעס אַן אַנדער זאַך, וואָס דו וועסט האָבן אין האַנט, וועל איך פֿאַרשטיין, אַז דו ווילסט מיך מיט דעם דערפרייען און טרייסטן. בעט דעם פֿאַרוואַלטער — ווי גאָט איז אים ליב — אַז אויב דו וועסט עס מיר שיקן, זאָל ער דאָס איבערגעבן אין דיין נאָמען, ווי דעם סאַלאָט, וואָס דו האָסט מיר געשיקט. אייביקע צופּרידנהייט פֿאַר דיר, פון מיין האַר און גאָט, אָמן!

צוועלפטער בריוו.

דאָניא לעאָנאָר.

האָף צו אים און גלויב, אַז עס לעבט דער גאָט פון ישראל, וואָס האָט באַפרייט חנניה, מישאל און עזריה פון קאַלך־אויוון און דניאלן פון לייבן־גרוב. אָ, נשמות מיינע! אָ, טשערעדע מיינע! אָ, חברטעס מיינע! — שטאַרקט זיך ווער עס קען נאָר! אַניקאָ, דו ביסט ניט שולדיק, לעבן מיינער, ניט קיינער פון אייך. איר האָט זיך דאָ שוין מודה געווען אויף דער פֿאַרגאַנגנהייט. דאָס איז געווען דער ווילן פון דעם אַלמעכטיקסטן, וואָס וויל אונדז צונעמען אין הימל און ניט קיין קאַסטיליע. איך האַלט עס פֿאַר די בעסטע רייזע. בעסער ווי שטאַרבן יעדן טאָג מיט טויזנטער טויטן און באַלידיקן גאָט. ער וועט אייך ענטפערן פונקט ווי איך בעט בײַ אים. לאָמיר ניט טאָן קיין שלעכטס און דער־פֿאַר וועט גאָט מיט אונדז טאָן גוטס. זייט רויק, מלאכים מיינע! דער אמתער גאָט וועט אייך באַרויקן און ראַטעווען, אָמן, אָמן, אָמן, אָמן, אָמן, אָמן, אָמן!

שוועסטער פון מיין אינגעווייד! דער אַלמעכטיקסטער גאָט וועט דיך דורך וועמען ס׳איז באַפרייען, דיין נשמה און לעבן, אָמן. איך אַליין האָב זיך מודה געווען אין גאָטס אמת, דערוואַרטיקן דערפאַר צו זיין אין גן־עדן און אייביקן רום. אייך נשמות מיינע, האָט מען פֿאַרהאַלטן נאָר דורך אַ טעות, ווייל איך האָב בײַ איצט, דאַנקען גאָט, קיינעם ניט אָפּגעגעבן קיין פּאַלשע דער־קלערונג. איר זיינט ניט שולדיק. איך וויס ניט וואָס דיר צו זאָגן! איך דענק, אַז לייקענען איז איבעריק. אויב דו וועסט בעטן בײַ זיי רחמנות, וועט מען עס דיר צוטיילן אַ צוויטן מאָל. אפשר האָסטו מורא צוגיין אויפן הימל צוליבן טויט? דאָס וועט קומען אויף דעם אָדער אויף יענעם אופן, פריער אָדער שפּעטער. דאָריבער האָב איך מיט דער הילף פון מיין האַר און גאָט, אויסגע־קליבן צו שטאַרבן פֿאַר זיין הייליקער תורה, כדי איך זאָל אייביק לעבן. איך גיב דיך איבער צו גאָט, ער זאָל דיר זאָגן ווי צו טאָן אַמבעסטן, אָמן. אויב די

אומגליקלעכע משוגענע האָט קעגן אייך גאָרניט ניט געזאָגט קיין ליגנס, וועט איר ניט האָבן קיין עדות, וואָס זאָל אייך פאַרשאַפן צרות.

דרייצנטער בריוו, פאָרגעלייענט פאַרן אינקוויזיציע-טריבונאַל דעם 30סטן מאי, 1595.

קאַטאַלינאַ !

געבענטשטע פון גאָט ! מתנה פון מיין לעבן ! מיין זיסער האָר וועט דיך באַזוכן און שטאַרקן. דורך זיין נס — וואָס איז ניט דער ערשטער, וואָס ער האָט באַוויזן צו אָט־דעם אומגליקלעכן זינדיקן — איז מיר צו דער האָנט געקומען טינט, כדי איך זאָל קענען שרייבן צו דיר.

מיך האָט מען אַרעסטירט דורך דעם רעכטן ווילן פון גאָט און דורך דער מסירה פון דעם גוטן לוסענאַ[1]. כאָטש איך האָב אין אייער געגנווארט — מיינע טייערע — געזאָגט אַנדערש, דער אמת איז אָבער, אַז מיין הארץ האָט זיך קיינמאָל ניט אָפגעקערט פון גאָטס תורה. אַזוי האָב איך זיך מתודה געווען און בין איצט מתודה פאַר זיך אַליין. וואָרים זאָגן אַן אַנדערע זאַך, וואָלט געהייסן אַ פאַלשער ודוי. אייך, מלאכים מיינע, האָט מען אַרעסטירט נאָר צוליבן חשד אַליין. איך האָב פאַרטיידיקט און פאַרטיידיק איצט אייער אומשולד ווי אַן אמתער ברודער. וועט איך וואָלט דאָ אַליין געווען, וואָלט איך טאַנצנדיק איבערגעקומען די יסורים פון דער תפיסה. אָבער, וועט איך האָב זיך דערווויסט פון אייער תפיסה, איז מיין נשמה זייער שטאַרק געפייניקט געווארן, און וועט איך וואָלט געווויסט, אַז איר וועט עס איבערטראָגן מיט ליבע צו גאָט און מיט געדולד, וואָלט איך געשפרונגען פון שמחה. וואָרים גליקלעך איז דער, אין וועמען ס׳איז אַריינגעבלאָזן געווארן אַ פונק פון דעם דאָזיקן לעבן, און דאָריבער איז ער געניגט צו גענייסן פון די הימלען אייביקן תענוג. ס׳איז ניטאָ קיין אַנדער וועג, נאָר דער, און דער וואָס האָט אים ניט, דאַרף זיך געזעגענען מיט עולם הבא.

מלאך מיינער, דערמאָן זיך — כדי דו זאָלסט זיך שטאַרקן, — אַז אַלע צדיקים וואָס זיינען דאָרטן פאַראָן און וואָרטן אויף אונדז, זיינען דורכגעגאַנגען דורך דאָנען און אונדזער זיסער גאָט און האָר, וויל אונדז טאָן אַזויפיל גוטס. פאַרוואָס זאָלן מיר זיך אים ניט קענגשטעלן מיט אומגעדולדיקייט? אברהם, אונדזער פאָטער, האָט געבונדן די פיס און די הענט פון זיין זון, און דער געבענטשטער יצחק האָט מיט אַ וווּנדערבאַרער געהאָרכזאַמקייט געווארט אויפן שניט פון חלף. זייט רויק, מיינע אומגעדולדיקע ! וואָרים ס׳איז דאָן גאָטס מלאך געגאַנגען און האָט געבראָכט אָנשטאָט אים אַ שעפס פאַר אַ קרבן. ס׳איז ניט געווען זיין ווילן, אַז יצחק זאָל שטאַרבן. ס׳איז נאָר געווען אַ נסיון, כדי צו געבן אים די מתנה פון אייביקן לעבן, וויל דאָס לעבן איז ניט מער ווי אַ לאָנגזאָמער טויט און פיין. האָט בטחון ווי שרה, וועלכע איז אויף דער עלטער פאַרגאַנגען אין

1. זע ערשטן בריוו.

טראָגן. אַך, וואָס פֿאַראַ מאַכט גאָט באַזיצט! אַנשטאָט וויינען וועט איר לאַכן. שטעלט זיך אויף די פּיס מיט אַ הילליקער תפילה! וואַרים ער וועט אייך ניט אָפּזאָגן זיין טרייסט. טוט תפילה בשעת סכנה, ווי חנה און אסתר! זייט רויק, ווי די געבענטשטע יהודית! מאַרטירערין מיינע! טויט דיין שונא און פיניקער דורך זיינע שלייפן, ווי יעל האָט עס געטאָן מיט ססראָן און אַרויסגייענדיק פון מצרים און פון תפיסה, זינג אַ ליד פון נצחון צוזאַמען מיט מרימען און דבורהן. דו וועסט זיין אין גן־עדן און טאַנצן אין כאָר. דאָרטן וועט דער האַר, וואָס וועט אייך קרוינען, אויף אייך וואַרטן. אַך, איר וויינענדיקע מיינע! טרייסט זיך! טרייסט זיך! וואַרים איר וועט גיין ווי די מלכה שבא, צו באַזוכן יענעם שיינעם און קלוגן מלך, וואָס איז איבער אַלע מלאכים. איר וועט גיין זען זיינע רייכע געשטנער און פּאַלאַצן, און עסן זיינע זיסע און געשמאַקע מאַלצייטן. אַ, וואָס פֿאַראַ שיינע קליידער, פֿאַלעריענעס, סטיינגעס און קרוינען פון העכסטן גאָלד ער וועט אייך שענקען! אַ, אין וואָס פאַר אַ שמעקעדיקע וואַסערן וועט איר געוואַשן ווערן! אַ, מיט וויפיל פאַרגעניגן וועט איר דאָרטן צוזאַמען טאַנצן און זינגען מיט פרייד. אַ, וואָס פאַר אַ אסיפות! אַ, וואָס פֿאַראַ טאַנצן און שפּרינגען! ווי וועט אייך האַלדזן דער געבענטשטער פאָטער, אין וועלכן איר האָט געגלויבט און צו וועמען איר האָט געהאָפט! אויב איר וועט אויפהויבן אייערע גלוביקע אויגן צו די דאָזיקע תענוגים, וועט איר זען, אַז אַלץ וואָס דאָ איז פאַראַן, איז געגליכן צו מיסט און ווינט. מיין גוטער האַר גאָט וועט פאַר אייך זיי עפענען ווי ער האָט געעפנט פאַר טוביהן, און ער וועט אייך היילן און באַפרייען ווי שרהן. יוסף איז דרייצן יאָר געווען פאַרשפּאַרט אין תפיסה, כדי ער זאָל שפּעטער קיניגין. פרייט אייך, פרייט אייך! וואַרים עס לעבט דער גאָט, וואָס האָט באַפרייט דניאלן פון לייבן־גרוב און די דריי הילליקע[2] פון פייער. פרייט אייך, פרייט אייך! וואַרים ער האָט אונדז געגעבן זיין הבטחה און וואַרט, אַז ער וועט אונדז דערלייזן, אויב מיר ווילן אין אים גלויבן. דעם גערעכטן, וואָס אייער האַר האָט געגעבן איובן, וועט ער אויך אייך און אונדז געבן, אָמן! וועט קען אייך אויסדערציילן, וואָס גאָט האָט געטאָן צו אָט־דעם אָרימן מענטשן?! צוליב זיין אמת האָט מען מיר געהאַלטן דריי וואָכן אין אַ קעלער, וווּ מ׳האָט מיר געבראָכט עסן אין אַ לייכטער. זיין היליקע האָנט האָט מיך פון דאָרטן שוין אַרויסגענומען און איך געפּין זיך איצט אין אַ פּלאַץ, וווּ איך זע טאָג און נאָכט דעם הימל, דורך אַ פענצטער אויף וועלכן איך האָב אויפגעהאָנגען אַ טוך, כדי דו זאָלסט זען, ווען דו וועסט פאַרבייגיין. געבענטשטע מיינע! זאָל איך דיר דערציילן, אַז אָכט טעג האָב איך געהאָט אַ בינשטאָק פול מיטן זיסטן האָניק פון דעם אַלמעכטיקסטן מויל? כ׳האָב פון דעם געגעסן, געזען און געהאָסן פון גרויסע מופתים. אַ, וועט קען עס אייך דערציילן פון אַלץ! איך האָף צו גאָט, אַז ער וועט מיך איין נאָכט

---

2. חנניה, מישאל און עזריה.

נעמען צו אייך, אייך זען און טרייסטן. איך בין געשמידט אין קייטן, יעדן אַכטן טאָג נעמט מען זיי אַראָפּ פון מיר — דור גאָטס באַפעל — כדי איך זאָל זיך וואַשן. די פעלערן, קענען מיר ניט אָפּטיילן פון מיין זיסן און גוטן פאָטער, וואָרים מיין נשמה איז צו אים צוגעבונדן מיט אַ טייערע קייט פון ליבע, באַ־פוצט מיט שיינע צירונג. האָט געדולד, געבענטשטע מיינע! וואָרים ס׳איילט זיך צוקומען אונדזער שכר. איך האָב גרויסע משכנות פונטוועגן אונדזער רום, משכנות אין ווערטער פון דעם אמתן גאָט! פרייט אייך! וואָרים אייער לעבן אין דער דאָזיקער תפיסה, איז אונדזער רום. פרייט אייך! וואָרים אויף אונדז וואָרט אונדזער גאָט. אָ, וואָס פאָראַ רייכע שפּילן, פייערלעכע געפעכטן וועלן געמאַכט ווערן אין דעם אמתן קעניגרייך, גלייך ווי מיר וועלן נאָר אַריינקומען! גליקלעך איז דער טאָג, אין וועלכן איר זיינט געבאָרן געוואָרן; דאָס ברויט וואָס איר האָט געגעסן און דאָס וואָסער וואָס איר האָט געטרונקען! איר וועט גיין זען אייער גאָט און קעניג, טאָ גייט ניט מיט לייַדיקן. גרייט צו פאָר אים אַ מתנה. אַ שמעקעדיקן קראַנץ פון לעבעדיקע בלומען, פון אמונה, געדולד און תפילה אין די דאָזיקע תפיסות, כדי עס זאָל אונדז דאָנקען דער, וואָס האָט אונדז באַשאַפן.

אַזוי ווי איך בעט אין מיינע תחנונים צו אים, אָמן!

פירצנטער בריוו.

דאָניע לעאָנאָר

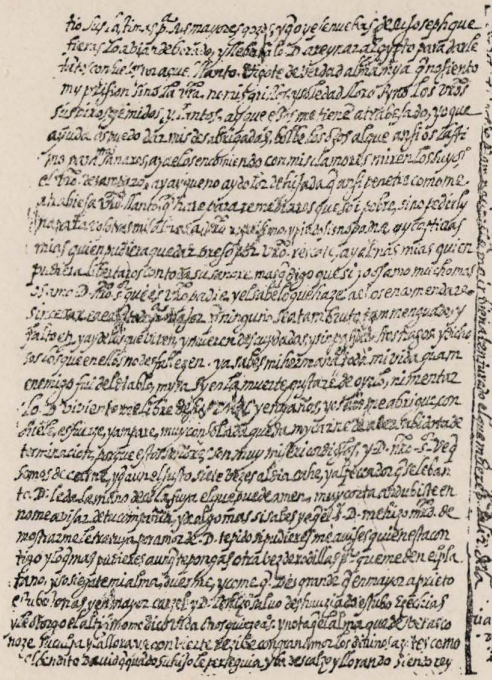
אויב דו האָסט ווייסן פאַפּיר צו קענען מיר שרייבן אַ בריוול, צעברעכן אין אַ לייכטער אַ טעלער, נעם אַ דיקן שטרוי און מיט דער סאָזשע וועסטו קע־נען שרייבן ווי מיט טינט. און גיב מיר צעוויסן צי דו ביסט אַליין, צי ניין. און צי דו ווייסט עפּעס פון דער געבענטשטער שאָף, פון אונדזער מוטער. וואָס מאַכט זי? וואָרים שיקנדיק צו איר די ראָזינקעס וואָס דו האָסט מיר געשיקט, האָט מען דאָס צוגענומען אויבן. מיין גוף האָט פאַרשאַפט אַ גרויסן ווייטיק, דאָס וואָס ס׳האָט זיך געענדיקט די פעדער. כאָטש פאַר דער נשמה איז עס געווען אַ גרויסע טרייסט. וואָרים ס׳איז דאָך יושרדיק, אַז אויב מיר זיינען געווען חברים אין פּיין, וועלן מיר אָנשטאָט דעם — אין איין מינוט פון טויט — זיין דאָס זעלביקע אין גן־עדן. איך האָב געדיינקט צו גיין אַליין, ביז איך האָב דערזען די פעדער. נאָכמער, ווען אונדזער געבענטשטער גאָט און האַר טוט מיט אונדז אַלעמען אַזויפיל חסדים, זאָלן מיר אים ניט געבן אונדזער דאָנק, גלויבן און געדולד, צוליב דער ליבע פון זיין נאָמען? דאָס איז דאָס ביסל, וואָס עס בלייבט אונדז. פרייט אייך, פרייט אייך! איר שטאַרקע פון גאָט. האָט בטחון אין קאַמף ווי יהודית, צוטרוי ווי שושנה, וועלכער מ׳האָט מיט אומגערעכטיקייט אַוועקגענומען צום טויט, תפילה און באַשיידנקייט ווי חנה און אסתר. האָט בטחון ווי אייער מוטער שרה, וועלכע איז אויף דער עלטער

פֿאַרגאַנגען אין טראָגן, — אַז גאָט וועט פון סכנה און קאָמף אייך ברענגען
אַ נצחון. איר דאַרפט דורכלעכערן דעם שטן און זיינע שלעכטע מחשבות ווי
יעל האָט עס געטאָן מיט ססראָן דורך ביידע שלייפן, און איר וועט זינגען צו
דעם אַלמעכטיקסטן שירים פון רעטונג פון מצרים, פון מבול און ים, צוזאַמען
מיט מרימען און דבורהן, אין גן־עדן וווּ זיי וואַרטן אויף אייך, אייך מיטנעמען
צו די שיינע כאָר־געזאַנגען, מיט שיינע טענץ און פייערונגען. זיי וועלן אויף
אייער קרוינונג אָנטאָן נייע קרוינען, כדי צו באַקומען ברכות פון דעם אַלמעכ
טיקסטן, וואָס ער וועט אייך שענקען מיט חסד. אָ, ווי קליין עס איז דאָס,
וואָס איז דאָ פאַראַן, אין פאַרגלייך מיטן שכר וואָס עס דערווארט אונדז. יעדעס
מאָל, ווען עס גייט אַריין אין יענער שיינער שטאָט וווּ עס קעניגט דער מלך
איבער אַלע מלאכים און מלכים אַ נייער ריטער, אַ נייע פרומע נשמה, צו
אַכפערן יענע הייליקע רעליגיע, וווּ ס׳איז פאַראַן יענער כהן גדול, דאָן מאַכן
די מלאכים קאָמף־שפילן, ביינאַכטיקע אסיפות, מוזיק און שפיל. פרייט אייך,
פרייט אייך! קענ׳גינען מיינע, געקרוינטע מיינע! געבענטשט איז דער טאָג
אין וועלכן איר זייט געבאָרן געוואָרן; דאָס ברויט וואָס איר האָט געגעסן;
די ערד אויף וועלכער איר האָט געטראָטן; די יסורים וואָס איר האָט געליטן
און דעם בויך וואָס האָט אייך געטראָגן. איר וועט גיין ווי די מלכת שבא פון
דער שפלדיקער ערד צו זען דעם מלך פון אַלע מלכים און דעם האַר פון אַלע
האָרן; צו זען זיינע פֿאַלאַצן, זיינע געשטנער, זיינע סעדער און דעם גן־עדן;
צו געניסן פון זיין חכמה און שיינקייט און צו זען זיינע שיינע קלייניגקע באַדי־
נער, די אָנצאָליקע מלאכים און הייליקע. פרייט אייך, פרייט אייך!
גרייט פאַר אים צו מתנות מיט דעם, וואָס איר וועט קניען אויף אייערע פיס.
געדולד אין די תפיסות! דאָס שמעקט מער מיט בשמים וואָס מאַכט אום־
שטערבלעך די נשמה. מאַכט פאַר אים אַ קראָנץ, וועלכן זיין הייליקייט זאָל
שמעקן. און זעט, געבענטשטע שוועסטער, אַז ער זאָל זיין גוט צוזאַמענ־
געשטעלט, ווייל הייליק איז אייער פאָטער וועמען איר וועט עס שענקען.
דעריבער דאַרף דער קראָנץ זיין צוזאַמענגעפלאָכטן פון אַלע בלומען און פון
אַלע קאָלירן: אמונה, בטחון, ליבע, געדולד, באַשיידנקייט, גוטס־
קייט, אומשולד, גוטע אויפפֿירונג און אויסגעהאַלטנקייט. דאָס זיינען בלומען
פון גן־עדן, וועלכע וועלקן קיינמאָל ניט, בלומען וועלכע צווישן דערנער גיבן
זיי דעם אַלמעכטיקסטן גאָט זייער ריח ניחוח. אָ, ווי ער וועט אייך דאָנקען
פאַר דער מתנה: אָ, ווי ער וועט אייך זאָגן: מיר דוכט זיך, אַז מיינע אויערן
הערן שוין מיין ברכה צו די דאָזיקע טעכטער. אַ ברכה פון אייביקן רום, אַ
ברכה פון לעבן און שלום. אָ, וואָס פאַראַ פאַרדרוס איר וואָלט געהאַט, ווען
איר וואָלט דאָ געבליבן! פרייט אייך, קינדער מיינע! גאָט האָט ניט פאַרגעסן
אייערע קרבנות, די גראָבע זעק, וואָס איר האָט געטראָגן אויף אייערע לייבער
זיך צו פיניקן, אייערע תפילות, תעניתים און ליידן. דעריבער האָב איך אייך
אַהער געבראַכט, כדי אייך צו געבן דעם צוגעזאָגטן שכר. איר זאָלט גוט גע־

דענקען אייער טייערן פאַטער. ער וועט אייך פירן דורך דער קאַלטער ערד און איר וועט גיין באַרוועס, בעטן נדבות אין די שפּיטאָלן. ווייסט איר, ווי מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז ער וועט אייך דאָנקען? ווי אַ טייערער ליבנדער פאַטער, אָדער מוטער, וואָס הערט זיין קליין קינד זאָגן אַ חנעוודיק וואָרט, דערלאָנגט ער אים אַ צי צו זיך, האַלדזט אים און קושט אים טויזנט מאָל. פרייט אייך, פרייט אייך! מיינע ווייענדיקע און צעוויייטיקטע, וואָס פאַראַ טייערן פאַטער איר האָט. ער וועט אַרויסנעמען די טוך פון זיין נחמות־קעשענע און אָפּווישן אייך די טרערן. אָ, ווי ער וועט אייך האַלדזן! אָ, ווי ער וועט צו אייך זאָגן, אַז ס׳זיינען ניט פאַראַן מער אַזוינע ווי איר, טעכטער מיינע! אָ! ווי עס וועט אייך זאָגן מיין פאַסטוך, דער פאַסטוך פון פאַלק ישראל, וועלכער האַלדזט מיין נשמה אין זיין ליבע: קומט, קומט מיינע שעפּעלעך. ווייזט, ווייזט וווּ ס׳האָט אייך געביסן דער הונט. אָ, ווי איר וועט אים זאָגן מיט פאַרגעניגן: האַר און פאַטער, ביז דער נשמה האָט דערגרייכט דער ביס. און דאָס וועט פאַר אים זיין אַ שלעכטע רגע, ווייל איך האָב גערופן דיין נאָמען, ווייל איך בין געגאַנגען דערפילן דיין געבאָט און דיין תורה, בין איך אַרויסגעגאַנגען אויפן וועג, וווּ מ׳האָט מיר געגעבן טויזנטער ביסן. אַזוי, טעכטער מיינע, מיט טויזנט האַלדזונען און מיט אַזויפיל קושן וועט עס פאַרקומען. שווייגט! וואָרים איך וועל פאַר אייך נקמה נעמען און איר נעמט אָט־די שיינע קייט, וועלכע וועט אייך פאַרבינדן אויף אייביק מיט מיין ליבע, (אָ, גליקלעכע זיינט איר געבאָרן געווארן, ווי גליקלעך איז געווען אייער מזל!) מלאכים! ברענגט פאַר מיינע טעכטער, פאַר מיינע צעקלעמטע, פון די דאָזיקע רייכע מלבושים, וואָס איך האָב פאַר זיי געהייסן מאַכן. גיט זיי אָנשטאָט געווייגטלעכן טוך, אַ מלבוש פון לויטערער ווייסקייט, און אָנשטאָט ווייסן שטאָף — אַן אינהילונג פון בראָקאד פון זיבן מאָסן. פאַסט פאַר זיי צו שיינע קאָפּטיכער און לאָרבער קרענץ. ס׳זאָל ניט בלייבן קיין איין פינגער אָן אַ רינגל, וואָרים זיי האָבן צוליב מיר אַזוי פיל געליטן. און איידער דו וועסט זיי אָנטאָן, זאָלסטו זיי אַרומוואָשן אין שמעקעדיקע וואַסערן, וואָרים זיי וועלן עסן פון מיין טיש, אָמן!

מ׳האָט מיר מער קיין טינט ניט געגעבן.

הללו—יה.

פאקסימיליע פון קאַרבאַכאַלס האַנטשריפט.

דער אָריגינעלער טעקסט פון צווייטן בריוו.

D. LEONOR.

Hermana de mis entrañas no te sabre encarezer el conhuelo questa rezibieron con ver en mis manos el platano que estubo en las tuyas a quien tanto quiero y amo cree de mi alma mia que si fui segun ati te parece (que ami al ver lo pocoque os servi y regale es lo que mucho me lastima) buen hijo y hermano quando pude en vida que con ayuda de mi Sr.D. lo sere mejor en la mayor necezi dad y quando el altisimo con su bondad me de mas poder del que agora tengo como mi anima espera del trigo que yo tubiere partire con tanto amor con mi bendita madre y hermanas de mi alma como el buen Joseph partio con su sancto. Pe. y los suyos, aunque que-deis en Egipto y yo me vea en tierras de promision a tu peticion my angel respondere con obras en todo quanto pudiere mas cree que como tu dizes Amaras a D. sobre todo y luego lo demas y ansi por el que bibe para—siempre juro hincada mi rodilla en el suelo y lebantada a el mi diestra que cosa no haga en su ofensa, ny la diga aunque me vea en el horno de Azarias propicio—me sea D. y deme su ayuda y gra. para que ansi sea, para morir nazi y esto avia de ser tarde o temprano no me sera util por dos momentos de vida cansada dexar la eterna que mi D. ofreze y advierte mi her-mana que es crueldad la misericordia—que es contra D. y el alma se te dezir que as consolado mi carne en dezirme que—te la an otrogado estos señores porque el Señor D. no obliga a nadie a mas e lo que puede ni al niño atanto como al viejo, yo tengo muchas obligaciones de morir por su fe Sancta antes que negarla y quien no me quiere mal no le pese desto desto afirmote que en mis pobres lagrimas y peticiones teneis mas parte que yo y que estas son tantas que por misericordia de mi Sr. D. no estoy ciego porque todas las horas desde aqui veo la heridas de mis almas y se me presentan vras. lastimas paciencia y socorro os de mi D. de su mano, certifi-cote que si te lastiman las ansias de my buena y amada Me. que esta mi corazon tam traspassado dellas y de las vues tras que si mi Sr. D. no me consortase ya fuera mill vezes muerto, mas si Su Sanctisima bondad la quiere llebar a nos por ellas a su gloria como a sus regalados vo le hago infinitas gras. mucho amo el Sr. D. a Jacob y permitio sus lastimas para—sus mayores gozos, y que oyese nuebas de su Joseph que fieras lo abian deborado y—llebabalo D. a reynar a Egipto para darle tantos consuelos por aquel llanto, digote de verdad alma mia que no siento my prision sino la vra., no mis grillos y soledad lloro syno los Vros. Suspiros gemidos y llantos ay que essos me tienen atrabezados, yo que ayuda os puedo dar mis desabrigados bolbed los ojos al que ansi os lastima—para

mas sanaros, ay a el os encomiendo con mis clamores miren los suyos el Vro. de desamparo, ay ay que no hay dolor de hijada que ansi penetre como me atrabiesa Vro. llanto, que hare para remediaros que soi pobre, sino pedir lyna para vosotros mis almas a Vro. riquisimo, y piadosimo padre ay captivas mias quien pudiera quedar preso por Vro. rescate, ay almas mias quien pudiera libertaros con toda su sangre, mas que digo que si yo os amo mucho mas os ama D. Nro. Sr. que es Vro. padre y el sabe lo que haze a el os encomendare sin cessar ea ea que todo para mejor que ninguno sea tan bruto tam menguado, y falto etc. y ay de los que viven, y mueren descuidados, y sin passar estos tragos y dichosos los que en eilos no desfallezen ya sabes mi hermana en toda mi vida quan enemigo fui del diablo myraly en la muerte gustare de oyrlo, ni mentarlo D. vivente me libre de sus uñas y engaños, y os me abrigue, consuele,—esfuerze, y ampare, muy consolada queda mi carne de aver sabido tu determinacion,—por que estos señores son muy misericordiosos, y D. Nro. Sr. ve que somos de carne y que aun el justo siete veces al dia cahe, y al pecador que se levanta D. le de la mano deos la suya el que puede amen, muy corta andubiste en no me avisar de tu compañia, y de algo mas si sabes ya que el Sr. D. me hizo merced demostrarme letra tuya por amor de D. te pido si pudieres me avices quien esta contigo y lo que mas pudieres aunque te pongas otra vez de rodillas para que me den el platano, y sociegate mi alma, duerme y come que D. es grande que en mayor aprieto estuvo Jonas y en mayor—carzel y D. le hizo salvo deshauziado estubo Ezechias y le otrogo el altisimo medico vida otros quinze años y nota que el alma que de veras conoze su culpa y la llora y se convierte rezibe con gran amor los divinos azotes como el bendito David que quando su hijo le perseguia yba descalzo y llorando siendo rey.

Bien moje con mis lagrimas el tuyo regalo de mi alma y sin tener tintero me da my D. tinta con que te escriba sea su Sto. Ne. alabado amen yo no quiero comer carne con fruta, con fruta queso y lagrimas me paso sin carne ni caldo.

לייבוש לעהרער

די אינטעליגענץ פון אַמעריקאַנער יידישע קינדער

אין אַ צייט, וועו אין נאָמען פון „פאָלק" וועלן אַרויסגערופן די בלוטיקסטע קאָנפליקטן אויף די וועגן פון סאָציאַלע באַציונגען, אין אַזאַ צייט זיינען פאַר־גלייכנדיקע שטודיעס פון נאָציאָנאַלע אייגנשאַפטן אַ סך מער ווי אַ ריין טעאָרע־טישער ענין, אָבער די אויפפאָסונגען פון סאָציאַלן לעבן בכלל און פון נאָציאָ־נאַלע אונטערשיידן בפרט, זיינען באַלאַדן מיט אַזוי פיל השערות, השערות גע־שטיצט אויף אינזייטיקע און צופעליקע אייגדרוקן, אַז ס׳איז גאָר ניט שייך מען זאָל זיי קענען באַשטעטיקן אָדער אָפּוואַרפן.

נאָך בולטער ווייזט זיך אַרויס דער דאָזיקער חסרון, ווען עס קומט צו יידן. אונדזער ספּעציעלע לאָגע פון אַ שטענדיקער מינאָריטעט, דערצו נאָך די באַ־זונדערע אונטערדריקונג־מעטאָדן וואָס האָבן אונדז, אין אַלע צייטן און לענדער, עפּנטלעך אַוועקגעשטעלט ווי באַשעפענישן פון אַן אַנדער מין; אַזאַ מין לאָגע האָט, נאַטירלעך, געצוווּנגען אונדזערע שכנים צו וועלן האָבן אַ קלאָרן באַגריף וואָר און וואָס מיר זיינען. פון דער אַנדערער זייט האָט עס אין אונדז אַליין אייגנגעפלאָנצט די אייגנשאַפט פון אַ קרענקלעכן זעלבסט־אַנאַליז, פון שטענדיקן גריבלען זיך אין זיך אַליין, און פון שטענדיקן פאַרגלייכן זיך מיט די „אומות העולם". וועו אָבער די אַלע פאַרגלייכן זיינען געבויט אויף השערות, וואָס נע־מען זיך לכתחילה פון איינדרוקן, צופאַלן און פון געהערט־געזעגן־געזאָגט־גע־רעדט, איז פשוט קיין האָפענונג ניטאָ מיר זאָלן קענען דערגיין צו עפּעס וואָס זאָל האָבן אַ ווייסנשאַפטלעכן וואָרט.

ביזן אָנהייב פוגעם איצטיקן יאָרהונדערט האָט עס אָנדערש ניט געקענט זיין. די פראָבע צו מאַכן פון פסיכאָלאָגיע אַן עקספּערימענטאַלע ווייסנשאַפט האָט זיך נאָר וואָס געהאָט אָנגעהויבן. אויך איצט איז די דאָזיקע ווייסנשאַפט נאָך צו־יונג, אַז זי זאָל באמת קענען פאַרענטפערן אַזעלכע געוואַלטיק קאָמפּלי־צירטע פראָבלעמען. זי איז אָבער שוין אַלט גענוג צו ווייזן אונדז מיט זעלטע־נער קלאָרקייט די מוראדיקע חסרונות פון די אַמאָליקע השערות. זי איז שוין אויך בכח אונדז צו ווייזן די וועגן אויף וועלכע דער אמת דאַרף געזוכט ווערן.

אין די לעצטע יאָרן זיינען דורכגעפירט געוואָרן אַ היפּשע צאָל פאַרגלייכ־דיקע שטודיעס צווישן יידן און ניט־יידן. על־פּי־רוב האָבן זיי אָבער צו טאָן מיט יונגע מענטשן, דער עיקר, שול־קינדער, און גיבן זיך אָפּ מיט פאַרגלייכן אינטעליגענץ. פאַרוואָס דאָס איז אַזוי ניט שווער צו פאַרשטיין. קינדער זיינען אַ בעסערער, אַ מער פאַרלאָזלעכער מאַטעריאַל פאַר אַזעלכע עקספּערימע־

טאַלע פאַרשונגען. זייער גייסטיק לעבן איז נאָך ניט „אַרומגעפּעלצט" מיט די אַלע זייטיקע פאַקטאָרן, וואָס צעשטערן אַמאָל אַן עקספּערימענטאַלע אויפגאַבע. אַחוץ דעם, וועט מען נייטיקט זיך אין גרויסע צאָלן, קען מען דאָס לייכט דורכפירן וועט מען באַנוצט זיך מיט שול־קינדער, וואָס מען טרעפט זיי אָפּט צונויפגעזאַמלט אויף איין פּלאַץ, און מען קען האָבן די הילף פון זייערע לערער.

נאָך וויכטיקער איז די סיבה פאַרוואָס דאָס רוב פאַרשער גיט זיך אָפּ מיט פאַרגלייכן אינטעליגענץ, בעת פאַרגלייכנדיקע שטודיעס איבער טעמפּעראַמענט, נייגונגען, אאַז"וו, זיינען פאַראַן זייער וויניק. אינטעליגענץ וועלט דאָ פאַרשטאַנען אין טעכנישן זינען פון וואָרט, ד"ה, יענע גייסטיקע כוחות, וואָס קינדער נוצן אויס ביי סטאַנדאַרטיזירטע אינטעליגענץ־טעסטן. צוליב פאַרשיידענע סיבות זיינען די טעסטן איבער אינטעליגענץ דורכגעגאַנגען אָן פיל העכערע אַנטוויקלונג, און געוואָרן אַ מער פאַרלאָזלעכער אינסטרומענט, איידער די טעסטן, וואָס האָבן צו טאָן מיט אַנדערע זייטן פון דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט. אמת, מען קען נאָך אַלץ ניט זאָגן, וואָס עס איז די גענויע שייכות צווישן די רעזולטאַטן פון אָ קינדס אינטעליגענץ־טעסט און זיין שפּעטערדיק מזל אין דער דערוואַקסענער וועלט. דאָס פאַרקלענערט בלי ספק דעם פּראַקטישן ווערט פונעם טעסט. אָבער אין אָ פאַרגלייכנדיקער אַרבעט איז דאָס אייגנטלעך ניט וויכטיק, וואָרום דאָ ליגט דאָך דער טראָפּ ניט אויף אַבסאָלוטע נאָר אויף פאַרגלייכנדיקע ווערטן. אינעם דאָזיקן אַרטיקל וועל איך איבערקוקן די פאַרשונגען וואָס פאַרגלייכן די אינטעליגענץ צווישן יידישע און ניט־יידישע קינדער אין אַמעריקע, און זען צו וואָסערע דערווייליקע אויספירן מיר קענען קומען.

רעזולטאַטן פון אינטעליגענץ־טעסטן האָבן אין זיך די מעלה, וואָס זיי ווערן באַהאַנדלט קוואַנטיטאַטיוו, און דאָרט וווּ די באַדינגונגען זיינען די זעלביקע ביי צוויי פאַרגליכענע גרופּעס, קען מען זיך זיכער פאַרלאָזן אויף דער גבית עדות פון ציפערן. אָבער וועט עס קומט פעסטצושטעלן צו די באַדינגונגען, זיינען טאַקע גלייכע אין ביידע פאַלן זיינען פאַראַן אָ סך שווערייקייטן, וואָס מען דאַרף בייקומען.

קודם־כל דאַרף מען געדענקען, אַז טאַבעלעס גיבן בלויז אַלגעמיינע דורכשניטן. דאָס קען באַטייטן, אַז דער דורכשניטלעכער מיטגליד פון איין גרופּע איז טאַקע העכער אין אינטעליגענץ — דאָרט וווּ דאָס וויזט זיך אַרויס אין די ציפערן — פונעם דורכשניט פון דער צווייטער גרופּע. עס קען אָבער אויך זיין, אַז די דורכשניטלעכע מיטגלידער זיינען גלייך אין ביידע גרופּעס, נאָר די ערשטע פאַרמאָגט אָ גרעסערע צאָל עלויים, אַדער אַז די צווייטע האָט אָ גרעסערע צאָל הינטערשטעליקע קינדער, ממילא ציט דאָס אַרויף דעם דורכשניט אין ערשטן פאַל, אַדער דער דורכשניט וועלט אַראָפּגעשטופט אין צווייטן פאַל. כדי זיך צו באַוואָרענען פאַר אַזאַ טעות וועלט צוזאַמען מיטן דורכשניט אויך געגעבן דער סטאַנדאַרט אָפּנייג. דאָס באַווייזט אונדז אויף וויפיל ביידע גרופּעס גלייכן זיך אויס בנוגע דער צאָל און דעם סכום פון אַזעלכע, וואָס טרעטן אָפּ פון

דורכשניט אויף דער פאַזיטיווער אָדער נעגאַטיווער זייט. מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז אפילו מיט דער דאָזיקער באַווּאָרענישׂ קען מען נאָך אַלץ ניט זיין זיכער אין דער אַבסאָלוטער גילטיקייט פונעם פאַרגלייך, ווי עס וועט נאָך שפּעטער אָנגעוויזן ווערן. אָבער פאַרט איז דאָס שוין אַ העכערע מדרגה פון פאַרלאָזקייט.

אין דאָזיקן ארטיקל וועל איך כּמעט אין גאַנצן אויסמיידן די צופעליקע, און אַפילו דורכגעטראַכטע מיינונגען פון מער אָדער ווייניקער קאָמפּעטענטע מענטשן וועגן דער אינטעליגענץ פון יידישע קינדער. איך וועל זיך דער עיקר אָפּשטעלן אויף אַזעלכע, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיטן עקספּערימענטאַלן צוגאַנג. צוליב קלאָרקייט וועל איך צום ערשט איבערגעבן די רעזולטאַטן פון די, וואָס ביי זיי האָבן יידישע קינדער זיך ניט אויסגעצייכנט אין אינטעליגענץ לגבי אַנדערע. דערנאָך וועל איך באַטראַכטן יענע אַרבעטן וווּ די יידישע קינדער שטייען בלויז טיילווייז העכער, און צום סוף אַזעלכע וווּ די העכערקייט איז שוין מער פון אַבסאָלוטן כאַראַקטער. ווי געזאָגט, נעם איך אָן די דאָזיקע קלאָסיפיקאַציע בלויז צוליב קלאָרקייט, ווייל אין דער אמתן זיינען אויך פאַראַן אַזעלכע רעזולטאַטן ביי טייל פאַרשער, וואָס קענען זיך ניט ווי געהעריק אַריינפּאַסן אין אַזאַ צעטיילונג.

אין 1924 האָט פיינגאָלד[1] פאַרגליכן 1432 אַמעריקאַנער־געבוירענע הייסקול קינדער פון זיבן פאַרשיידענע פעלקער מיט 872 יידישע קינדער פון אומגעפער דעם זעלביקן עלטער. ער קומט צום אויספיר, אַז דער חילוק אין אינטעליגענץ צווישן אַמעריקאַנער־דערציגענע קינדער — פון וועלכן פאַלק זיי זאָלן ניט שטאַמען — איז נישטיק קליין. אמת, אין צווייטן הייסקול יאָר וווּיזן זיך די יידישע קינדער אַרויס אַביסל נידעריקער פון די אַנדערע, אָבער דאָס, לויט זיין מיינונג, נעמט זיך דערפון, וואָס יידישע קינדער דאַרפן בייקומען גרעסערע שוועריקייטן אין די עלטערע יאָרן, ממילא ליידט פון דעם זייער אַלגעמיינע אַנטוויקלונג.

פיינגאָלד דערציילט בלויז, אַז די פאַרגליכענע קינדער זיינען געווען כּמעט פון זעלביקן עלטער, אָבער ער האָט זיך, ווי עס ווייזט אויס, ניט באַווּאָרנט, אַז ביידע גרופּעס זאָלן שטאַמען פון ענלעכע עקאָנאָמישע און סאָציאַלע קלאַסן פון דער באַפעלקערונג.

אין אַרבעט, וואָס א. פיוקיודא[2] האָט דורכגעפירט אין 1925, ווייזט זיך אַרויס, אַז ביי יידישע קינדער איז דער דורכשניטלעכער אינטעליגענץ־וויפּלער, אָדער א־וו (ענגליש: I. Q.) 87, נידעריקער פון אַלע אַנדערע נאַציאָנאַלע גרופּעס וואָס ער האָט אויסגעפאָרשט, אָחוץ איטאַליענער. דער חיסרון פון דער דאָזיקער פאָרשונג באַשטייט אָבער אין דעם, וואָס דאָרט זיינען פאַרטראָטן בלויז דריי יידישע קינדער

בריגהעם[3] מאָכט אַ סך־הכל פון דער פסיכאָלאָגישער אַרבעט אין דער אַרמיי אין דער צייט פון דער מלחמה און געפינט, אַז די אינטעליגענץ פון די

יידישע רעקרוטן שטייט נידעריקער ווי ביי אַלע אַנדערע פעלקער, אַחוץ פּאָלאַקן און איטאַליענער. דאָס האַלט ער באַווייזט די פּאָלשקייט פון דער אַנגענומע־נער מיינונג, אַז יידן צייכענען זיך אויס אין אינטעליגענץ. אמת, זאָגט ער, יידן האָבן אַ גרעסערע פּאָרשיידנקייט, ד״ה, זיי האָבן אַ העכערן סטאַנדאַרט אָפּנייג. דערפון, דענקט ער, נעמט זיך דער גלויבן, אַז יידן שטייען בכלל העכער אין אינטעליגענץ.

עס דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז אין די אַרמיי־טעסטן איז בכלל ניט פאַראַן קיין באַזונדערע רובריק פאַר יידן. דאָרט ווערט די נאַציאָנאַליטעט פון רעק־רוטן באַצייכנט לויט די לענדער פון וועלכע זיי קומען. בריגהעם האָט דעריבער געמוזט צונויפמישן רוסן מיט יידן, ווייל יידן קומען על־פּי־רוב פון רוסלאַנד, קיין אַנדער בריה האָט ער פשוט ניט געהאַט. עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז דאָס שוואַכט אָפּ די פּאָרלאַזלעכקייט פון זיינע רעזולטאַטן. דערצו דאַרף מען נאָך מוסיף זיין, אַז בריגהעם אַליין האָט שפּעטער[4] עפּנטלעך מודה געווען, אַז זיין פּריערדיקע אַרבעט, בנוגע נאַציאָנאַלע אונטערשיידן אין אינטעליגענץ, פּאַלט וויסנשאַפּטלעך אין גאַנצן פּאָנאַנדער אין ליכט פון קריטישן אַנאַליז.

די צאָל פּאָרשונגען, וואָס וויזן אָן אויף אַ טיילווייזער העכערקייט אין אינטעליגענץ לטובת יידישע קינדער זיינען שוין גרעסער אין צאָל. גרייער[5] פּאָרגלייכט יידישע און ניט־יידישע הייסקול קינדער לויט זייערע צייכנס אין סקול־אַרבעט. די רעזולטאַטן זיינען, אַז אין אַלע עלטערס שטייען ניט־יידישע יינגלעך העכער ווי די יידישע. אַ יוצא מן הכלל איז בלויז דאָס זעכצנטע יאָר. דאָ זיינען די יידישע יינגלעך אַביסל העכער. מיט מיידלעך איז פּאָרקערט. יידישע מיידלעך שטייען העכער ווי די ניט־יידישע אין אַלע עלטערס אַחוץ 14, ווען די ניט־יידישע שטיגן אַריבער. גרייער גיט ניט אָן קיין ציפערן אויף וועלכע די דאָזיקע רעזולטאַטן שפּאַרן זיך אָן. עס איז אויך ווערט צו דערמאָנען, אַז בנוגע יינגלעך זיינען גרייערס רעזולטאַטן דער היפוך פון דעם, וואָס מיר געפינען ביי פיינגאָלדן, ווי מיר האָבן דאָס פריער געזען.

אין 1920 האָט ק. מוירדאק[6] טעסטירט 485 אַמעריקאַנער קינדער, ווייסע און נעגערס, 489 יידישע און 491 איטאַליענישע. די טעסטן זיינען, ווי ביים רוב פּאָרשער, געווען פון שפּראַכיקן סאָרט, ד״ה, אַזעלכע ווו ריכטיקע ענטפערס זיינען אָפּהענגיק אי פון ידיעות אין שפּראַך, אי פון דער מדרגה פון אינטע־ליגענץ. אויף וויפיל האָט אין מיס מוירדאָקס אַרבעט געשפּילט אַ ראָלע דער ריין־שפּראַכיקער פאַקטאָר? די רעזולטאַטן באַווייזן דאָס ניט. זיי וויזן אָבער יאָ, אַז די יידישע קינדער שטייען העכער פון די נעגערס און איטאַליענער און גלייכן זיך אויס מיט די ווייסע אַמעריקאַנער. אין די דריי גרעסטע גרופּעס, די פון די עלטערס 10, 11 און 12, זיינען די דורכשניטן אַזעלכע: איטאַליענישע קינדער — 15%, נעגרישע — 30.5%, און די ווייסע אַמעריקאַנישע — 53.7%. ביי די יידישע קינדער איז דער דורכשניט אומגעפער דאָס זעלביקע ווי ביי די ווייסע אַמעריקאַנישע.

ר. ה. דזשאַרדאַן[7] האָט אויסגעפֿאָרשט דורך שפּראַכיקע און ניט־שפּראַכיקע טעסטן 502 קינדער, וואָס שטאַמען פון אַמעריקאַנער, נאָרוועגישע, שוועדישע, רומענישׂ־יידישע און רוסיש־יידישע עלטערן. אַחוץ דעם האָט זי זיך אויך באַ־נוצט מיט די סקול־רעקאָרדס פון נאָך אַ גרעסערער צאָל נאַציאָנאַליטעטן און אויסגעפונען ווי ווייט עס גרייכט די צאָל קינדער, וואָס שטייען אָפּ אָדער זיינען באַזונדערס פעיק ביי יעדער נאַציאָנאַלער גרופּע. אָט זיינען די רעזולטאַטן פון ביידע סאָרטן טעסטן.

	שפּראַכיקע טעסטן.		ניט־שפּראַכיקע טעסטן.	
	צאָל	מיטפּונקט פון א״וו		מיטפּונקט פון א״וו
אַמעריקאַנער	129	271.4		597.5
רומענישׂ־יידישע	55	242.5		565.0
רוסיש־יידישע	81	242.5		607.5
שוועדישע	159	234.7		574.1
נאָרוועגישע	78	233.3		605.0

ווי מיר זעען פון דער דאָזיקער טאַבעלע זיינען די אַמעריקאַנער די ערשטע ביי שפּראַכיקע טעסטן, בעת ביי די ניט־שפּראַכיקע זיינען די העכסטע די קינ־דער פון רוסיש־יידישע עלטערן. דאָס איז בלויז אין אַלגעמיינעם סך־הכל פון די ניט־שפּראַכיקע טעסטן. וואָרום ווען עס קומט אויפצונעמען געאַמעטרישע פֿאָרמען, שטייען די רוסיש־יידישע אַ סך נידעריקער. דאָ איז דער מיטפּונקט ביי די אַמעריקאַנער 152.8, און ביי די רוסיש־יידישע בלויז 105.5. דזשאַרדאַן דערקלערט דאָס דערמיט, וואָס יידן זיינען ווייט פון מעכאַניק און מעכאַנישער דערפֿינדערישקייט ממילא האָבן זיי ניט קיין אַנטוויקלטן חוש פֿאַר פּיזישער פֿאָרם.

בנוגע דעם שול־סטאַטוס פון די קינדער, ווייזט זיך אַרויס, אַז די רומענישׂ־יידישע האָבן די קלענסטע צאָל אָפּשטייענדיקע און די גרעסטע צאָל העכסט־פעיקע, בעת די רוסיש־יידישע שטייען נידעריקער לגבי אַנדערע פעלקער אין ביידע פאַלן.

מ. א. ביר[8] האָט זיך אונטערגענומען צו פֿאָרגלייכן די אינטעליגענץ פון קינדער פון אימיגראַנטישע עלטערן. זי האָט אויסגעפֿאָרשט 100 צען יאָריקע קינדער פון דריי פּעלקער: איטאַליענער, יידן און טשעכן. די אָרבעט האָט זי דורכגעפֿירט אי מיט שפּראַכיקע, אי מיט ניט־שפּראַכיקע טעסטן אָבער די רע־זולטאַטן זיינען ניט גלייך. ביי געוויסע טעסטן, פון ביידע סאָרטן זיינען די יידן די העכסטע, און די נידעריקסטע די איטאַליענער. ביי אַנדערע טעסטן ווידער, געפֿינען זיך די טשעכישע קינדער די ערשטע אין דער רייִ, בעת די לעצטע זיינען די יידישע.

העיז[9] קוקט דורך די רעקאָרדס פון 435 אוניווערסיטעט־סטודענטן צווישן

וועלכע עס געפינען זיך יידן, כינעזער און „נאַרדיקס", און געפינט, אַז דער דורכשניטלעכער צייכן פון די כינעזער איז 3.35, פון די יידן 3.18 און פון די נאַרדיקס בלויז 3. דאָס הייסט, אַז יידן פאַרנעמען אַ מיטעלע פּאָזיציע צווישן די דערמאָנטע צוויי. אין זעלביקן יאָר פירט ריג[03] דורך אַן אויספאָרשונג, וואָס נעמט אָריין אינטעליגענץ, לייַען־פעיקייט און אָריטעמעטיק. אין דער דאָזיקער אַרבעט באַטייליקן זיך 8130 אַמעריקאַנער ניט־יידישע קינדער און 445 יידישע. דער אויספיר איז, אַז יידישע קינדער שטייען אַ האַרעלע נידעריקער אין אינ־טעליגענץ אָבער העכער אין אָריטמעטיק. ביי פּינטנער און קעלער[11], וואָס האָבן געגעבן בינעי טעסטן צו 249 גאַנץ יונגע קינדער, ווייזט זיך אָרויס, אַז די יידישע קינדער גלייכן זיך אויס מיט די אַמעריקאַנער ניט־יידישע, כאָטש זיי שטייען העכער לגבי די קינדער פון אַנדערע פעלקער.

אין אַ באָריכט פון אַ קליוולאַנדער קליניק, דערציילט מיס לאָקי[12], אַז די רייַ אין אינטעליגענץ פון די העכסטע ביז די נידעריקסטע, איז: אַמעריקאַנער, יידישע, אונגאָרישע, טשעכישע, נעגרישע, פוילישע, איטאַליענישע. שפּעטער האָט זי עקזאַמינירט 14000 קינדער, און דאָ וויזט זיך אָרויס, אַז די יידישע זיי־נען די לעצטע אין צאָל צווישן די הינטערשטעליקע, און די ערשטע ביי די העכסט־פעיקע. זי שטריכט אונטער, אַז כאָטש יידישע און פּוילישע קינדער זיינען געווען גלייך אין צאָל, דאָך האָט זי געפונען ביי די יידישע 40 מאָל אַזוי פיל העכסט־פעיקע און בלויז ¼ הינטערשטעליקע אין פאַרגלייך מיט די פּוי־לישע קינדער.

ווי מיר זעען פון די אָרבעטן, וואָס איך האָב ביז איצט געבראַכט, איז זייער קליין די צאָל, וואָס לייקנט אָפּ קאָטעגאָריש, אַז יידישע קינדער שטייען העכער אין אינטעליגענץ לגבי קינדער פון וועלכע ניט איז אַנדערע פעלקער. די גרעסטע צאָל שטרייכט אונטער, אַז בנוגע געוויסע פעלקער צייכענען זיך יידישע קינדער יאָ אויס, און אַז אין געוויסע ענינים און טיילן פון טעסטן פאַרנעמען זיי אָפּט אַן ערשטע פּאָזיציע. נאָך גרעסער איז אָבער די צאָל פון אַזעלכע פאַר־שונגען, וואָס געפינען אויס אַ שטענדיקע אינטעליגענץ־העכערקייט ביי יידישע קינדער. כאָטש מען דאַרף מודה זיין, אַז טייל פון די דאָזיקע פאַרשונגען האָבן פאַרגליכן די יידישע קינדער מיט אַנדערע פון אַזעלכע פעלקער וואָס — צוליב דער אָדער יענער סיבה — געפינען זיך אויף די אונטערשטע טרעפּן פון דער סקאַלע ביי כמעט יעדן פאַרגלייך אין אינטעליגענץ צווישן קינדער פון פאַר־שיידענע נאַציאָנאַלע גרופּעס.

אין 1912 האָבן וויינטראָב און וויינטראָב[13] פאַרגליכן די קינדער פון אַ יידישן יתומים־אַנשטאַלט מיט די קינדער פון באָרימטע ניט־שטאַטישע שולן: האָרעס מען און ספייער. האָרעס מען האָט קינדער פון זייער רייכע היימען; אין ספייער לערנען זיך קינדער פון פאַרמעגלעכן מיטל־קלאַס און פון פראָפעסי־אָנעלע מענטשן. וואָלט דאָך געווען אינטערעסאַנט צו זען, ווי אַזעלכע קינדער גלייכן זיך אויס מיט די אָרימע קינדער פון אַ יתומים־אַנשטאַלט. עס דאַרף אויך

דערמאָנט ווערן, אַז האָרעס מען האָט אין יענער צייט פאַרמאָגט בלויז עטלעכע יידישע קינדער, ספּייער — בלויז ניט־יידישע. אין יעדער פון די דריי גרופּעס זיינען געווען 70 קינדער פון פאַרשיידענע עלטערס און גלייכע פראָפאָרציעס פון די צוויי געשלעכטער. די פאָרשער האָבן זיך באַנוצט מיט רעווידירטע בינעי־טעסטן.

די רעזולטאַטן ווייזן, אַז אין אַלגעמיינעם דורכשניט, אין דער צאָל פון העכסט־פעיקע קינדער, און אין דענקען שטייגן די פון יתומים־אַנשטאַלט העכער פון ספּייער און נידעריקער פון האָרעס מען, אָבער ביי די טעסטן ווו מען דאַרף זיך באַנוצן מיט שפּראַך (לייענען, בויען זאָצן, גראַמען, דעפיניציעס, און אַוועקשטעלן אויסגעלאָזטע ווערטער פון זאָצן) פאַרנעמען די קינדער פון אַנטשטאַלט דעם העכסטן פּלאַץ.

	האָרעס מען	אַנשטאַלט	ספּייער
אַלגעמיינער דורכשניט	12.67	10.48	8.90
צאָל העכסט־פעיקע	45	39	31
שפּראַך־טעסטן	10.5	12.00	7.90

אין 1916 האָט דזשאד [14] דורכגעטוידירט די לאַגע אין די קליוולענדער פאַב־ליק סקולס, און אויך אין די פּריוואַטע פרעמד־שפּראַכיקע שולן אין יענער שטאָט. באַטראַכטנדיק די קינדער פון פאַרשיידענע פעלקער — און קליוולאַנד צייכנט זיך אויס מיט איר גרויסער צאָל אימיגראַנטן פון זייער אַ סך פעלקער — קומט ער צו אָט־וועלכן אויספיר: „די קינדער אין די יידישע שולן זיינען אַנזעעוודיק העכער פון די דורכשניטלעכע קינדער פון קליוולאַנד. ניט גע־קוקט אויף דעם, וואָס זיי געפינען זיך אָפט אין אַרימע עקאָנאָמישע באַדינגונ־גען, און וואָס זיי באַנוצן אָפט אַ פרעמדע שפּראַך, קענען זיך די דאָזיקע קינדער אויפהייבן איבער די אַלע מניעות בעסער ווי יעדעס אַנדערע פאָלק אין ענלעכע תנאים".

דזשאָדס אַרבעט איז ניט פון עקספּערימענטאַלן מין, און מען קען דאָ פרעגן זייער אַ סך קשיות וועגן דעם אויף וויפיל מען קען זיך פאַרלאָזן אויף זיינע רעזולטאַטן, אָבער ווּ דער כאַר איז גרויס שפּילט שוין ניט אַזאַ וויכטיקע ראָלע די קוואַליטעט פון יעדער שטים.

בערי [15] האָט קלאַסיפיצירט צען טויזנט קינדער פון דעטרויטער סקולס מיט דער הילף פון אַן אינטעליגענץ־טעסט. ער האָט זיך ספּעציעל אָפּגעשטעלט אויף דער ווירקונג וואָס עס קען האָבן אויף קינדער, וועמ אין דער היים ווערט געערעדט אַ פרעמדע שפּראַך. די יידישע קינדער פון יידיש־רעדנדיקע היימען ווייזן זיך אַרויס העכער פון אַלע אַנדערע פעלקער, וואָס באַנוצן אַ פרעמדע שפּראַך. אין פאַרגלייך מיט איטאַליענישע קינדער, למשל, האָבן די יידישע צוויי מאָל אַזוי פיל העכסט־פעיקע און בלויז אַ העלפט אַזעלכע, וואָס שטייען אָפּ אין דער אַרבעט.

דירבאָרן [16] האָט אויסגעפּאָרשט אַ גלייכע צאָל קינדער, יידישע, איטאַליע־

נישע, און אַמעריקאַנער, וואָס ווינען אין אירן געגנט. ער געפינט, אַז די יידישע פאַרמאָגן דעם העכסטן א־וו, נאָך זיי קומען די אַמעריקאַנער, און צום סוף די איטאַליענער. אויך אין אַנאַטאָמישער אַנטוויקלונג שטייען די יידישע קינדער העכער פון די אַנדערע, ווי מען זעט דאָס אין דער מאָס פאַרהאַרטעווטקייט פון די האַנט־גרעלענקען. דאָס הייסט, אַז די העכערקייט אין אינטעליגענץ גיט צוזאַמען מיט אַ העכערער פיזישער רייפקייט. ממילא קומט אויס, אַז ווען אַל־געמיינער ווּקס ווערט זיך אָפשטעלן, ווערלן די אינטעליגענץ אונטערשיידן פאַר־שווינדן. אָבער דאָס איז שוין גאָר אַן אַנדער ענין.

בנוגע עלויים געפינט טערמאַן[17] אין זיין עקספּערימענטאַלער גרופּע פון טויזנט באַגאַבטע קינדער, אַז צווישן זיי זיינען פאַראַן 10.5% יידישע. טערמאַן גלייבט, אַז עס זיינען פאַראַן נאָך מער, ווייל ביי יידן גיבן ניט אַלע אַן זייער יידישן אָפשטאַם. ווי עס זאָל ניט זיין, ווען מען פאַרגלייכט דאָס מיטן פּראָ־צענט יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן, איז טערמאַנס ציפער באמת גוואַל־טיק הויך.

אַ פאַרגלייך צווישן 800 יידישע קינדער און 452 איטאַליענישע האָבן דורכ־געפירט סיגאָ און קאלדין[18]. זיי האָבן זיך באַנוצט מיט קינדער פון פאָבליק סקולס פון דער ניו־יאָרקער איסט סייד. די יידישע קינדער קומען טאַקע אַרויס העכער, אָבער די העכערקייט איז בולטער אין די טעסטן, וואָס פאַרוויקלען אַזעלכע פראָצעסן ווי באַגרייפן שפראַך און אַבסטראַקט דענקען, אָבער ווען עס קומט צום ניט־ווערבאַלן דענקען, איז שוין די העכערקייט אַ קנאַפּע. אָבער גרעיהעם[19] לאָזט וויסן, ווי אַ רעזולטאַט פון קליניישער ארבעט, אַז די יידישע קינדער קומען אַרויס העכער אין אַלע טעסטן, סיי אין שפראַכיקע, סיי אין ניט־שפראַכיקע.

מיס גודענאָף[20] האָט טעסטירט 2457 קינדער אין קאַליפאָרניע, אַלע גע־בוירענע אין אַמעריקע. צווישן זיי זיינען געווען 55 יידישע און 500 ניט־יידישע אַמעריקאַנער. אירע ציפערן ווייזן אָן, אַז ערשטנס האָבן די יידישע קינדער דעם העכסטן א־וו פון אַלע פאַרגליכענע גרופּעס, און צווייטנס, אַז זיי זיינען מער אינהייטלעך, ווייזן אַרויס אַ קלענערע פאַרשיידנקייט צווישן זיך. דאָס לעצטע ווערט סטאַטיסטיש באַווּיזן דורך אַ קלענערן סטאַנדאַרט אָפּנייג און דורך אַ קלענערן קאָעפיציענט פון פאַרשיידנקייט.

אָט זיינען אירע רעזולטאַטן בייַם פאַרגלייכן יידישע און ניט־יידישע פון אַמעריקאַנער עלטערן:

	צאָל	מיטפונקט פון א״ו	סטאַנדאַרט אָפּנייג	קאָעפיציענט פון פאַרשיידנקייט
יידישע	55	106.1	16.2	15.3
אַמעריקאַנער	500	101.5	18.3	18.0

דעם פונקט פון גרעסערער אינהייטלעכקייט וויל די פאַרשערין דערקלערן ווי אַ פועל־יוצא פון אַ מער אָפּקלייבערישער אימיגראַציע, אָדער צוליב דעם,

וואס די אויסגעפארשטע יידישע קינדער זיינען בלוט ריין אין עטנישן זינען.

אין קאהענס[20] ארבעט האבן מיר אן אויספארשונג פון 193 יידישע און 193 ניט־יידישע סטודענטן אין שטאט־אוניווערזיטעט פון אהייא. מיס קאהען האט אנגענומען אז סך באווארענישן, כדי אויסצומיידן געוויסע פרעמדע פאקטארן וואס קענען אפשוואכן די רעזולטאטן. דער פועל־יוצא איז אז גאנץ באשטימטע העכערקייט לטובת די יידן. די ריי פון העכער צו־נידעריקער קומט אויס: יידישע סטודענטקעס, יידישע סטודענטן, ניט־יידישע סטודענטן, ניט־יידישע סטודענטקעס. אבער די הויפט־סימנים פון העכערקייט ווייזן זיך אויף די טעסטן וווּ שפראך פעיקייט שפילט א ראלע. מען קען ניט זאגן, אז אין דער דאזיקער ארבעט האבן עטלעכע ספעציעל־פעיקע יידן ארויפגעצויגן דעם דורכשניט, ווייל דער סטאנדארט אפנייג איז נאך א הארעלע קלענער ביי די יידן ווי ביי די ניט־יידן.

	צאל	דורכשניט א״וו	סטאנדארט אפנייג
יידן	193	55.0	27.2
ניט־יידן	193	46.5	27.5

א גרעסערע ארבעט, מיט אן אמביציעזערן פארנעם, האט דורכגעפירט הוירש[22]. אין זיין אויספארשונג האבן זיך באטייליקט 5504 קינדער פון ערשטן ביז איבערן ניינטן קלאס. עס לוינט זיך צו זען אי די רעזולטאטן, אי די סטאנדארט אפנייג, און אויך די צאלן פון יעדן פאלק.

	צאל	דורכשניט א״וו	סטאנדארט אפנייג
פוילישע יידן	75	102.8	14.55
שוועדן	232	102.1	15.48
ענגלענדער	213	100.7	14.85
רוסישע יידן	627	99.5	14.58
דייטשן	190	98.5	15.09
אמעריקאנער	1030	98.3	15.87
ליטווינער	468	97.4	13.89
אירלענדער	214	95.9	16.08
בריטישע קאנאדער	155	93.8	14.67
רוסן	90	90.0	12.93
פאלאקן	227	89.6	12.96
גריכן	270	87.8	15.12
איטאליענער	350	85.8	11.94
פראנצויזישע קאנאדער	243	85.3	14.55
נעגער	443	84.6	15.32
פארטוגעזער	671	82.7	13.47

הוירש, ווי מיר זעען, באַהאַנדלט באַזונדער פוילישע יידן און רוסישע יידן. די פוילישע קומען אויס די ערשטע אויף דער ליסט. אָבער אויך די רוסישע שטייגן העכער ווי די אַמעריקאַנער. בנוגע דעם סטאַנדאַרט אָפנייג זיינען פוי־ לישע און רוסישע יידן כמעט גלייך, און ביי ביידן איז דאָס נידעריקער ווי ביי די אַמעריקאַנער. בנוגע דער אָפטקייט פון אַן א־וו פון 120 און העכער זיינען די פוילישע יידן די ערשטע, די רוסישע יידן די צווייטע און די אַמעריקאַנער די דריטע. וועז עס קומט אָבער צו אַן א־וו נידעריקער פון 79, דעמאָלט דרייט זיך אַקוראַט איבער דער סדר. אָט־די כסדרדיקער העכערקייט פון פוילישע און רוסישע יידן איבער די ניט־יידישע אַמעריקאַנער און (לכל־הפחות די פוילישע יידן) איבער אַלע אַנדערע פעלקער, דאָס, דערקלערט הוירש, זעט בשום אופן ניט אויס צו זיין צוליב סאָציאַלע סיבות, נאָר גיכער אַ דאַנק נאַציאָנאַלע אָדער נאַציאָ־ראַסישע פאַקטאָרן.

אין זיין פאַרגלייך צווישן יידישע און ניט־יידישע סטודענטן פון קאָלאָמביע געפינט אויך געראַט[23], אַז די יידישע שטייגן העכער, פאַקטיש די העכסטע, סיי אין זייער קאָלעדזש־אַרבעט, סיי אין די טאַדנדייק־עקזאַמענס. זיי זיינען אפילו די העכסטע אין אַנדערע טעסטן, וואָס זיינען ניט פון ריינעם אינטעליגענץ מין, אַז דאָס קען שטאַמען פון העכערער אינגעבוירענער פעיקייט, דאָס לייקנט געראַט ניט אָפּ. ער האַלט אָבער, אַז עס זיינען פאַראַן נאָך פאַקטאָרן, וואָס מען דאַרף האָבן אין זינען. עס איז זייער מעגלעך, למשל, אַז די יידישע סטו־ דענטן, וואָס ווילן אַריינקומען אין קאָלאָמביע, זיינען אין אַלגעמיין בעסער צו־ געגרייט ווי די אַנדערע אָפּליקאַנטן, מען דאַרף אויך ניט פאַרגעסן, אַז ביי יידישע אָפּליקאַנטן שטעלט קאָלאָמביע גרעסערע פאָדערונגען, ממילא איז דאָס אַליין אַן אָפּקלייבערישער פאַקטאָר.

אין 1934 האָט מ. נ. ה. האָפמאַן[24] פאַרעפנטלעכט אַן אַרבעט, וואָס שליסט אויך אַרײַן אַ פאַרגלייך אין אינטעליגענץ צווישן יידישע און איטאַליענישע קינ־ דער. אמת, די צאָלן זיינען דאָ זייער קלייַנע — 25 יידישע און 51 איטאַליענישע — דאָס באַדויערט אויך דער מחבר, אָבער דאָך וועט זיין אינטערעסאַנט זיך צו באַקענען מיט זיינע רעזולטאַטן. ער האָט די קינדער געגעבן דעם „פּינטנער ניט־שפּראַכיקן טעסט", דעם „אָטיס מיטעלן טעסט" (וואָס איז שוין אַ שפּראַ־ כיקער אינטעליגענץ טעסט) און נאָך פיר פון די „געיטס טעסטן" אין שטילן לייענען. דער ערשטער טעסט (טיפּ „א") זוכט אויסצוגעפינען ווי די קינדער באַנעמען אַ געלייענטן פאַראַגראַף. ביים צווייטן טעסט (טיפּ „ב") דאַרף מען פאַרויסזאָגן, וואָס געוויסע געשעענישן וועלן בערענען. אין דריטן טעסט (טיפּ „ג") פאַדערט זיך צו פאַרשטיין געוויסע אַנווייזונגען. אין פערטן טעסט (טיפּ „ד") איז דער עיקר אויפצוכאַפּן דעטאַלן. פון האָפמאַנס טאַבעלע וועל איך אויך בערענגען דעם מהלך צווישן נידעריקסטן און העכסטן פונקט ביי די טעס־ טירטע גרופּעס:

איטאַליענער

	מהלך	דורכשניט	סטאַנדאַרט אָפּנייג
פּינטנער ניט־שפּראַכיקער טעסט	150—470	308.3	63.80
אַטיס מיטעלער טעסט	4 — 33	15.96	5.98
געיטס טעסט טיפּ „א"	2 — 21	10.74	3.20
„ „ „ „ב"	2 — 25	10.82	5.16
„ „ „ „ג"	2 — 17	8.18	3.48
„ „ „ „ד"	10 — 37	23.40	6.66

יידן

	מהלך	דורכשניט	סטאַנדאַרט אָפּנייג
פּינטנער ניט־שפּראַכיקער טעסט	150—370	300.2	62.20
אַטיס מיטעלער טעסט	10 — 37	22.50	8.40
געיטס טעסט טיפּ „א"	8 — 21	13.46	3.36
„ „ „ „ב"	2 — 25	15.6	5.56
„ „ „ „ג"	2 — 19	10.66	4.56
„ „ „ „ד"	12 — 46	31.36	10.02

ווי מיר זענען שטייען די יידן נידעריקער בלויז אין „פּינטנער ניט־שפּראַכיקן טעסט", אין אַלע אידעריקע שטייגן זיי אַריבער די איטאַליענער. אויך דער סטאַנדאַרט אָפּנייג איז אומעטום כמעט דער זעלביקער, אָחוץ אין געיטס טעסט טיפּ „ד". עס דאַרף נאָך דערמאָנט ווערן, אַז אין דער זעלביקער אַרבעט ווייזט אָן האָפמאַן, אַז צוויי־שפּראַכיקע יידישע קינדער געווינען נאָך אין ענגלישע אינטעליגענץ טעסטן, בעת די איטאַליענישע פּאַרלירן צוליב שפּראַכלעכע מניעות. אָן ענלעכן רעזולטאַט — אַז יידישע קינדער איז ניט שווער בייצוקומען שפּראַך־מניעות — געפינט מען אין די פּאַרשונגען פון שילער[25] און האַלפערן[26].

אין פּאַרבינדונג דערמיט וועט זיין אינטערעסאַנט זיך צו באַקענען מיט די רעזולטאַטן פון אַרבעט איבער אָפּגעשטאַנענע יידישע און איטאַליענישע קינדער. דער פּאַרשער מעקלווי[27], האָט פּאַרגליכן די דערגרייכונגען אין לייענען פון 600 יידישע קינדער און 600 איטאַליענישע. זייער כראַנאָלאָגישער עלטער איז געווען פון 7 ביז 14 און דער א־וו פון 50 ביז 95. דער רעזולטאַט וויזט, אַז: „דער אָנזעעוודיקסטער אונטערשייד איז געווען אַז 6% מער ביי די יידישע קינדער ווי ביי די איטאַליענישע האָבן גענייגט בעסער ווי מען דאַרף זיך ריכטן, בעת 5% מער איטאַליענישע קינדער ווי יידישע האָבן גענייגט ערגער ווי מען דאַרף זיך ריכטן, האָבנדיק אין זינען זייער גייסטיקן עלטער".

אין 1936 האָט מיס באַירנס[28] דורכגעפירט אָן אַרבעט וווּ עס ווערן אויסגענוצט 133,289 היי־סקול קינדער פון וויסקאָנסין. דאָ זיינען פאַרטראָטן גאַנצע

דרייסיק פעלקער־גרופּעס. די רעזולטאַטן זיינען אין אַלגעמיין אינטערעסאַנט, ווען מען פאַרגלייכט זיי מיט דעם וואָס עס האָט זיך באַקומען אין די אַרמיי־טעסטן. די אונטערשיידן זיינען גאַנץ גלאַר.

יידן	60.4
אירלענדער	55.5
דענער	54.5
אונגאַרן	53.8
האָלענדער	53.1
שאָטלענדער	51.6
אַמעריקאַנער	50.4
וועלשן	49.8
דייטשן	49.4
טשעכן	48.5
עסטרייכער	48.5
יוגאָסלאַוון	48.4
פינלענדער	48.4
שוועדן	48.2
ליטווינער	47.8
רוסן	47.0
נאָרוועגן	46.9
קאַנאַדער	46.5
קראָאַטן	45.7
ענגלענדער	45.7
באָהעמער	45.5
גריכן	44.2
שווייצאַריער	43.8
סלאָוון	43.7
בעלגיער	42.0
פאָלאַקן	41.1
פראַנצויזן	38.7
נעגער	36.4
סיריער	36.0
איטאַליענער	30.3

מיט באַירנס פאַרשטייט גאַנץ גוט די אומגעהייערע שווערקייטן, וואָס זיינען פאַרווויקלט אין אַזעלכע אויספאַרשונגען ביי אַ פאַרגלייך דאַרפן דאָך ביידע גרופּעס פאַרשטעלן־מיט זיך דעם זעלביקן קוועַרשניט פון דער באַפעלקערונג, ביידע דאַרפן זיין גלייך אין סאָציאַל־עקאָנאָמישן סטאַטוס, אין דער מדרגה פון

בילדונג און קולטור, און קענטעניש פון דער שפראך. אויב זי האט ניט אלע שטרויכלונגען געקענט בייקומען, איז זי צופרידן דערמיט, וואס זי האט, לויט איר מיינונג, שטארק פארקלענערט די וויכטקייט פון לכל הפחות צוויי פאקטארן: בילדונג און שפראך־קענטעניש. דאס האט זי דערגרייכט דערמיט, וואס זי האט געגומען אלע קינדער בלויז פון צענטן און צוועלפטן לערן־יאר.

ווי מיר זעען, קומען יידן ארויס די ערשטע, און די פארשערין דריקט אויס איר מיינונג וועגן דעם אויף א זייער קאטעגארישן אופן: „די מדרגה פון יידישע קינדער, מיט א מיטפונקט וואס איז העכער ווי ביי יעדער באזונדערער נאציא־נאלער גרופע, שטיצט אונטער דעם אלגעמיינעם אויספיר פון פריערדיקע פאר־שונגען, אז די יידן פון אונדזער לאנד שטייגן אריבער די דורכשניטלעכע גייס־טיקע פעיקייט אין אמעריקע".

די לעצטע ארבעט אויף אט־דעם פעלד, וואס איז ביז איצט פארעפנטלעכט געווארן, געהערט דעם פארשער ס. ארסענין[29]. דער צוועק פון דער ארבעט האט גאר צו טאן מיט דער פראבלעם פון צוויי־שפראכיקייט, אבער בינו־לבינו גיט ער אונדז פארגלייכנדיקע רעזולטאטן צווישן יידישע און איטאליענישע קינדער פון צוויי ניט־שפראכיקע טעסטן. דער פאקט וואס די טעסטן האבן וויניק וואס צו טאן מיט שפראך העלפט אויסצומיידן דעם שפראך־פאקטאר, וואס איז דאך א קוואל פון זייטיקע קאמפליקאציעס. ארסענין האט זיך אויך באנוצט מיט דער צוויי־שפראכיקער נארם, וואס דער פריער־דערמאנטער האפמאן האט אויסגעארבעט. דאס איז געטאן געווארן, כדי אויסצוגלייכן דעם צוויי־שפראכיקן הינטערגרונט פון די טעסטירטע קינדער. ער האט אויך ניט פארזען דעם פאקטאר פון סאציאל־עקאנאמישן סטאטוס. די ארבעט האט ארומגענומען 1152 איטאליענישע קינדער און 1196 יידישע. עס זיינען געוואנט געווארן צוויי סארטן טעסטן: דער „פינטנער ניט־שפראכיקער טעסט", און „דער ספירמאן טעסט אין וויזועלן אויפנעמען". דער צווייטער טעסט איז שווערער, ער נעמט אריין מאטעריאל, וואס געפינט זיך אויף א העכערער מדרגה פון אבסטראקציע.

רעזולטאטן פון פינטנער ניט־שפראכיקן טעסט.

איטאליענישע גרופע				יידישע גרופע			
עלטער	צאל	דורכשניט	אפנייג	צאל	דורכשניט	אפנייג	אונטערשייד
9	72	210.50	71.00	156	218.70	67.80	8.20
10	231	232.30	83.00	287	261.70	82.60	29.40
11	211	295.00	84.00	266	301.50	86.00	6.50
12	238	313.00	89.40	260	329.72	82.74	16.02
13	249	335.70	88.20	183	346.50	80.20	10.08
14	151	324.90	89.60	44	334.10	92.20	9.20
14—9	1152	291.50	95.80	1166	295.50	92.00	4.00

רעזולטאַטן פון ספּירמאַן טעסט אין וויזועלן אויפנעמען.

איטאַליענישע גרופּע			יידישע גרופּע		
עלטער צאָל	דורכשניט אָפּנייג זעלביקע ווי פריער		צאָל	דורכשניט אָפּנייג זעלביקע ווי פריער	אונטערשייד
9	124.30	62.40	122.50	65.60	1.80
10	110.70	74.60	146.70	70.80	36.00
11	138.70	70.40	179.90	67.20	41.20
12	161.29	71.36	182.95	66.30	21.66
13	171.50	66.00	192.90	59.40	21.40
14	177.30	71.00	187.30	47.40	10.00
14—9	149.50	73.20	162.70	70.00	13.20

די יידישע קינדער ווייזן זיך אַרויס העכער אין ביידע טעסטן, און אין יעדן עלטער אָחוץ אין 9 יאָריקן עלטער פון ספּירמאַן טעסט. דאָ שטייגן די איטאַליענישע קינדער אַריבער מיט אַ קלייניקייט (1.80). אָבער דער דאָזיקער רעזולטאַט איז סטאַטיסטיש ניט פאַרלאָזלעך. עס איז אויך וויכטיק צו באַמערקן, אַז דער אונטערשייד אין די דורכשניטן אויפן לייכטערן טעסט, איז בלויז 4.00, ווען עס קומט אָבער צום שווערערן טעסט שטייגט שויו דער אונטערשייד ביז 13.20 לטובת די יידישע קינדער. מען דאַרף בלויז צוגעבן אַרסענייענס וואָרענונג: „עס זיינען ניט פאַראַן קיין ראיות צו באַווייזן, אַז סיי די יידישע גרופּע, סיי די איטאַליענישע, וואָס זיינען פאַרטראָטן אין דער דאָזיקער אַרבעט, זיינען אַדעקוואַט מוסטערן צו רעפּרעזענטירן די יידן אָדער די איטאַליענער בכלל".

ווען מיר צעטיילן די 26 געבראַכטע פאַרשונגען אויף אַזעלכע ווו די העכערקייט איז בלויז אַ טיילווייזע, און אַזעלכע ווו די העכערקייט דערנענטערט זיך צום אַבסאָלוטן, סיי בנוגע פאַרשיידענע טעסטן, סיי בנוגע אַנדערע פעלקער; ווען מיר מאַכן אַזאַ צעטיילונג, קומען מיר צו אַט־וועלכן סך־הכל: דריי האַלטן אַז יידישע קינדער זיינען נידעריקער, אָדער ניט העכער. פון די דריי, אגב, האָט אייגער (בריגהעם) שפּעטער אומגעוואָרפן די גאַנצע וויסנשאַפטלעכע געבייַדע, וואָס ער האָט פריער געהאַט אויפגעשטעלט. אַכט זיינען געקומען צו רעזולטאַטן פון אַ טיילווייזער העכערקייט לטובת די יידישע קינדער. די גרעסטע צאָל פאַרשונגען, גאַנצע פופצן, וויזן אַן אויף אַ העכערקייט, וואָס געהערט שוין גיכער צום אַבסאָלוטן מין.

דער באַרימטער פסיכאָלאָג גאָדאַרד שרייבט אין זיין הקדמה צו דער אַרבעט פון דער פריער־דערמאָנטער קאָהען, אַז „וואָס איז שייך אינטעליגענץ, וואָס דערמיט באַשעפטיקן מיר זיך דאָ, איז כאָטש יעדער גרופּע וואָלט פשוט פון שטאָלץ געווואָלט זיין גלייך אין אינטעליגענץ מיט די סאָמע גרעסטע, דאָך..." אָט־דער יצר־הרע, וואָס יעדע גרופּע וואָלט געווואָלט „פון שטאָלץ", איז אַ גאַנץ נאַטירלעכער אבן נגף ביי פאַרגלייכנדיקע פאָשונגען. וויל איך דעריבער ניט

פֿאַרבייגיין דעם פֿאַקט, וואָס די וועלט גרעסטע צאָל פֿאַרשונגען זיינען דורכגע־פירט געווָארן פון ניט־יידן, אויף וויפיל מען קען דאָס דרינגען פון די נעמען; אַז מיר געפינען יידישע נעמען אין יעדער טייל פון דער אַנגעגעבענער קלאַסי־פֿיקאַציע; אַז צווישן די פּסיכאָלאָגן, וואָס אינטערפֿרעטירן די פֿאַקטן — ווי מיר וועלן דאָס באַלד זען — ווייזט זיך ניט אַרויס קיין באַזונדער טענדענץ ביי די יידישע וויסנשאַפֿטלעכער דווקא צו האַלטן, אַז יידישע קינדער זיינען טאַקע העכער אין אינטעליגענץ. דאָס, גלויב איך, איז זייער אַ וויכטיקער פונקט, וואָס קען העלפן אויף אין דער צוקונפט אויפצוהאַלטן די אַטמאָספערע פון שטרענגער אָביעקטיווקייט, און ניט אַראָפּגעפֿירט ווערן פון וויסנשאַפֿטלעכן דרך־הישר.

אַז מען דאַרף זיין אָפּגעהיט אין אַזעלכע ענינים, קען מען זיך אַליין משער זיין. אָט איז אַן אינטערעסאַנטער פֿאַקט. דער אַנטראָפּאָלאָג זעליגמאַן (30) וויל באַווייזן, אַז יידישע קינדער זיינען ניט העכער אין אינטעליגענץ פון די קינדער פון אַנדערע פעלקער פון דער „קאָווקאַזער ראַסע". ער שטיצט זיך דערביי אויף אַ גרעסערן סך־הכל פון פֿאַרגלייכנדיקע אַרבעטן, וואָס ער האָט געמאַכט רומיאַנעק, אַ פּסיכאָלאָג, וואָס וועט נאָך שפּעטער דערמאָנט ווערן. קומט פֿראָפּ. שניאורסאָן (31) און וויל באַווייזן גראָד דעם היפוך, און שטיצט זיך אַקוראַט אויף דעם זעלביקן רומיאַנעקן.

ווען מען וויל אָבער זיין דורכויס אָביעקטיוו און גרינטלעך אַנאַליזירן די דערגרייכטע רעזולטאַטן, ווי קען מען זיי אויסטייטשן? פֿאַראַן אַזעלכע, וואָס האַלטן, אַז די גאַנצע אונטערנעמונג פון פֿאַרגלייכן די אינטעליגענץ פון ראַסן און פעלקער, האָט ניט אויף וואָס צו האָפֿן אין דער איצטיקער צייט. אַזוי, למשל, שרייבט עסטאַברוק[32] אַז מען קען וועגן דעם צו קיין גילטיקן אויספֿיר ניט קומען, וויל מען קען ניט אויסמיידן קיין סביבהדיקע אונטערשיידן, וויל מען קען ניט באַשטימען, וואָס עס איז אַזוינס אַ „ראַסע", און וויל מיר האָבן ניט קיין קלאָרע דעפֿיניציע פון „אינטעליגענץ". ער שטרייכט אונטער, אַז דאָס איז די לאָגע אין דער צייט ווען ער שרייבט (1927), שפּעטער וועט די וויסנשאַפֿט אפשר עפּעס זיכערס דערגרייכן אין די דאָזיקע פֿראַבלעמען. מען קען בלויז זאָגן, אַז דורך די צען יאָר, איז פֿאַרט עפּעס דערגרייכט געווָארן בנוגע אויסמיידן סביבה־דיקע אונטערשיידן, כאָטש עס קען דערווייל קיין רייד ניט זיין וועגן אַ פולן ענטפער אויף דער דאָזיקער אומגעהייער קאָמפּליצירטער פֿראַבלעם. בנוגע „ראַסע" און „אינטעליגענץ" האַלטן מיר ניט קיין סך וויכטער ווי אין 1927.

זינט די אַרבעט וועגן יידישער אינטעליגענץ האָט זיך אָנגעהויבן, האָבן מיר געהאַט דריי אָלגעמיינע, אָנאַליטישע סך־הכל'ען. אין 1931 האָבן אַזעלכע געגעבן מאַלאָר[33] און רומיאַנעק[34]. אין 1936 האָט בריל[58] ווידער סומירט אָלע, וואָס איז אויפגעטאָן געווָארן, אָבער ער אָנאַליזירט מיט מער פּרטים סיי דעם אָלגעמיינעם צוגאַנג, סיי די סטאַטיסטישע טעכניק פון יעדער אַרבעט.

מאַלאָר איז געניגט צו האַלטן, אַז יידן זיינען טאַקע העכער אין פֿאַרגלייך מיט אַנדערע פעלקער. אָנדערש, דענקט ער, וואָלט ניט מעגלעך געווען אַזאַ

קלאָרע הסכמה וועגן דעם ביים גרעסטן רוב פֿאַרשער. אויב דאָס איז אַ באַווי־זענע זאַך, קען מען דאָס, גלויבט ער, דערקלערן דערמיט, וואָס די צרות און נסיוניות דורך וועלכע דאָס יידישע פֿאָלק איז דורכגעגאַנגען, האָט געשפּילט אַן אַפּקלייבערישע ראָלע. די וואָס האָבן ניט פֿאַרמאָגט די מעלה פון שאַרפֿזין זיינען געפֿאַלן פונעם שוואַרד, ממילא איז אויפֿגעהויבן געוואָרן די דורכ־שניטלעכע אינטעליגענץ פון די, וואָס זיינען פֿאַרבליבן.

די דאָזיקע טענות זיינען גאָנץ ריכטיקע. מען קען דאָס זען אין די צוויי פֿאַר ביאָלאָגישע דערשיינונגען בכלל, און זעט מיר אויס צו זיין צו אַלגעמיין און דאָגמאַטיש. איך בין אויך שטאַרק מסופק צו שאַרפֿזין האָט טאַקע געשפּילט אַזאַ אָנזעעוודיקע ראָלע אין יידישן אויפֿהאַלט. עס לייגט זיך גיכער אויפֿן שכל, אַז אָפּטימיזם, אויסדויער און דאָס וואָס בראַנדעס רופט „געטלעכע חוצפּה" האָבן געשפּילט אַ פּיל מער דעציידירנדיקע ראָלע אין אָט־דעם טראָגישן פֿראָ־צעס. בכל־אופן וועט גאָר ניט אַזוי לייכט זיין צו באַווײַזן, אַז יענע אייגנשאַפֿטן, וואָס סטאַנדאַרטיזירטע אינטעליגענץ־טעסטן ברענגען אַרויס, האָבן טאַקע אַזאַ אינטימע שייכות צום יידישן מלחמת הקיום.

רומיאַנעק שרייבט: „פון די ניינצן פֿאַרשונגען, וואָס זיינען דאָ אויסגע־רעכנט געוואָרן האַלטן אַכט, אַז יידישע קינדער זיינען העכער פון ניט־יידישע, צי אין דייטשלאַנד, צי אין אַמעריקע, פיר האָלטן, אַז זיי זיינען נידעריקער, פיר ווילן האָבן, אַז עס זיינען קיין אונטערשיידן ניטאָ. אין צוויי זיינען יידישע קינדער העכער ווי איטאַליענישע און טשעכישע, אין איינער, ווו שול־אויס־צייכענונג איז די מאָס, זיינען די כינעזער די ערשטע און די יידן די צווייטע".

די טענדענץ איז נאָך אַלץ אין דער ריכטונג פון יידישער העכערקייט, אָבער רומיאַנעק וויל בלויז אונטערשטרייכן, אַז „עס איז ניט באַווײַזן געוואָרן, אַז אָט־די העכערקייט איז אַ ירושהדיקע; זי האָט מסתמא אירע וואָרצלען אין די טראַדיציעס, בילדונג, און אַלגעמיינער העכערקייט פון דער יידישער סביבה". דער דאָזיקער פֿאַרשער איז ניט דער איינציקער, וואָס לייגט דעם טראָפּ אויף דער ווירקונג פונעם פֿאַקט, וואָס בייַ יידן איז דער אידעאַל פון לערנען, בילדונג און שול־דערציונג בכלל שטאַרקער, העכער און אַ סך מער פֿאַרשפּרייט און טיף פֿאַרוואָרצלט ווי בייַ אַלע אַנדערע פעלקער.

ווי עס זאָל ניט זיין, רומיאַנעק פירט אונדז אַוועק צו דער אַלטער, ביטערער פּראַבלעם פון ירושה־סביבה. דאָס איז אַ פּראַבלעם, וואָס אין דער פֿאָרם אין וועלכער זי ווערט על־פּי־רוב אַוועקגעשטעלט, וועט מען שוין מסתמא קיינמאָל קיין טאָלק ניט דערגיין. וועט דעריבער אַ סך ניצלעכער זיין זיך אין גאַנצן ניט לאָזן אויף אַזאַ וועג

אין גאָר אַן אַנדער ריכטונג פֿאַרנעמט זיך מ. בריל. ער איז קודם־כל פֿאַר־אינטערעסירט אינעם אופן אויף וועלכן די פֿאַרגלייכנדיקע פֿאַרשונגען זיינען געמאַכט געוואָרן. נאָך אין 1921 האָט אַרליט[36] אָנגעוויזן, אַז ווען מען וויל באַשטימען געוויסע נאָרמען פֿאַר ראָסן, דאַרף מען זיך רעכענען מיט דעם,

צו די פּאַרגליכענע גרופּעס שטאַמען סאָציאַל פון ענלעכע קרייזן. פונקט אַזוי דאַרף מען אויסמיידן דעם פּאַקטאָר פון שפּראַכלעכע מניעות, וואָס קענען דאָך זיין אַנדערש ביי פּאַרשיידענע גרופּעס. אָבער פון די 23 פּאַרגלייכנדיקע פּאָר־שונגען, וואָס ברייל רעכנט אויס, איז ניטאָ קיין איינע „קענן וועלכע מען קען ניט האָבן קיין ערנסטע טענות. די שרייבער פון די באַטראַכטע אַרבעטן האָבן פּאַרבראַכן קענן די פונדאַמענטאַלע קריטעריעס פון גילטיקער פּאַרשונג פון גייסטיקע אונטערשיידן צווישן ראָסן. למשל, בנוגע דעם פּאַקטאָר פון סאָציאַל עקאָנאָמישן סטאַטוס, כאָטש ס׳וועט בכלל אָנגענומען, אַז קיין אַרבעט איבער גייסטיקע אונטערשיידן צווישן ראָסן, איז ניט דעצירנדיק, סיידן דער דאָזיקער פּאַקטאָר וועט אויסגעמיטן — עקספּערימענטאַל אָדער דורך סטאַטיסטישער טעכניק — דאָך איז דאָס געטאָן געוואָרן בלויז אין דריי פון די באַטראַכטע אַרבעטן. ווידער, כאָטש ס׳וועט בכלל אָנגענומען, אַז ביים שטודירן גייסטיקע אונטערשיידן צווישן ראָסן, דאַרף מען אויסמיידן דעם פּאַקטאָר פון שפּראַכלעכע מניעות, דאָך איז דאָס ווי געהעריק קאָנטראָלירט געוואָרן בלויז אין איין אַרבעט. עס קומט דעריבער אויס, אַז די רעזולטאַטן זיינען בלויז טענטאַטיוו״.

די דאָזיקע טענות זיינען גאָנץ ריכטיק. מען קען דאָס זען אין די צוויי לעצטע פּאַרשונגען וואָס איך האָב געמאַכט, די פון באירנס און אַרסענין. מיט באירנס האָלט, אַז זי האָט פּאַרקלענערט די פּאַקטאָרן פון בילדונג און שפּראַך דערמיט, וואָס זי האָט געמוסען קינדער פון צענטן און צוועלפטן שול־יאָר. אָזאַ צוגאַנג איז אָבער צו רוי פון שטאַנדפּונקט פון אַ פּאָרשונג, וואָס זאָל באמת זיין גילטיק. דעם פּאַקטאָר פון שפּראַכלעכע שווערייקייט דאַרף מען באַהאַנדלען דירעקט ,און ניט זיך סומך זיין אויפן אומדירעקטן פּאַקט פון אַן ענלעכער, העכערער שול־מדרגה פּאָר ביידע צדדים פונעם פּאַרגלייך, ווייל אין שפּראַך שפּילן היים און סביבה אַן אומגעהייערע ראָלע.

אַרסענין האָט דאָס טאַקע אַזוי געטאָן. ער האָט זיך אויך געוואָלט מיטן פּאַרקטאָר פון סאָציאַל־עקאָנאָמישן סטאַטוס, כאָטש אין לעצטן סך־הכל קומען ביי אים סיי ווי אַרויס די יידישע קינדער העכער

פונדעסטוועגן קען מען ניט זאָגן, אַז וועט מען וועט אָפּהיטן די פונקטן אויף וועלכע ברייל שטעלט זיך אָפּ, וועט שוין אַלץ פּאַרענטפערט ווערן על צד היותר טוב. ראשית כל איז נאָך אַלץ פּאַראַן דער ספק אויף וויפיל די אויסגעפּאַרשטע גרופּעס רעפּרעזענטירן באמת די פעלקער פון וועלכע זיי שטאַמען. דאָס וועט מען קענען בעסער וויסן ערשט דעמאָלט, ווען עס וועלן זיך אָנזאַמלען אַ סך מער אַרבעטן איבער גרעסערע צאָלן. אָבער דאָ קומט אַריין נאָך אַ שטערנ־דיקער פּאַקטאָר, וואָס ווערט, געווייניקער, פּאַרבונדן מיטן סאָציאַל־עקאָנאָמישן סטאַטוס, וואָס איז אָבער ביי יידן אין גאָנצן אַנדערש.

דאָ שוין אָנגעוויזן, שטעלן זיך טייל אָפּ אויפן אידעאַל פון לערנען, וואָס איז ביי יידן אַזוי פּאַרשפּרייט און פּאַרוואָרצלט. אונדזער פּאָלק צייכנט זיך אויס מיטן גענפיל, אַז „תלמיד תורה כנגד כולם״, און, אַז „תורה איז די בעסטע

סחורה". עס לייגט זיך זייער שטאַרק אויפן שכל, אַז דאָס זאָל ווערן אַ פאַקטאָר אין דער אַנטוויקלונג פון אינטעליגענץ. ווארים, אַז עס איז פאַראַן אַ פאַזיטיווע קאָרעלאַציע צווישן אַ בעסערער היים און אַ העכערן א־וו[37] איז אַן אויספיר, וואָס לאָזט זיך מער ניט אָפּפרעגן. די יידישע היים איז אין פּרט פון סטימולירן צו לערנען די בעסערע, די העכערע סביבה. אָבער וועגן מיר וועלן אויסגלייכן — עקספּערימענטאַל אָדער סטאַטיסטיש — דעם סאָציאַל־עקאָנאָמישן סטאַטוס צווישן אַ יידישער און אַ ניט־יידישער גרופּע, וועלן מיר זינדיקן קעגן דער ניט־יידישער גרופּע, ווייל ביי יידן וועגט אַריבער אַ פאַקטאָר, וואָס איז ביי ניט־יידן פון דער זעלביקער סאָציאַל־עקאָנאָמישער מדרגה זייער שוואַך פאַרטראָגן, און דאָס שטאַמט גאָר פון סיבות, וואָס ליגן טיף אינגעפלאָנצט אין ווייטע טראַדיציעס, וואָס ציען זיך שוין טויזנטער יאָרן.

עס קען זיין, אַז צוליב שטרענגערער אָפּגעהיטקייט וואָלטן מיר זיך אויך געדאַרפט אָפּזאָגן פון די צו אָפּטע פאַרגלייכן צווישן יידישע קינדער און איטאַליעניש. די איטאַליענישע קומען כמעט תמיד אַרויס גאַנץ נידעריק אויף דער אינטעליגענץ־סקאָלע אין פאַרגלייכן מיט אַנדערע פעלקער. אַזאַ טענדענץ זעט זיך ביים רוב מיטלענדישע פעלקער, און די גרעסטע צאָל אַמעריקאַנער איטאַליענער קומען פון דרום. פאַרוואָס דאָס איז אַזוי, דאַרף מען ספּעציעל אויספאָרשן. אָבער איידער וואָס־וועג דאַרף מען זיך אויסהיטן פון אַ וועג, וואָס איז אפשר וויסנשאַפטלעך פאַרפירעריש. די אָפּטע פאַרגלייכן מיט איטאַליענער נעמען זיך מסתמא דערפון, וואָס יידן און איטאַליענער געפינט מען אין די זעלביקע אָדער נאָענטע געגנטן אין קאָמפּאָקטע מאַסן. דאָס פאַרלייכטערט טעכניש די אַרבעט. אָבער פאָרשער דאַרפן זיך דאָך אויסהיטן פון אַזעלכע וועגן וווּ עס קען זיין אַ חשד, אַז זיי פאַרווירקלען אומבאַקאַנטע פאַקטאָרן.

וויסנשאַפטלעכע גילטיקייט שטעלט בלי־ספק זייער גרויסע פאַדערונגען. עס איז דער חוב פון אַנאַלישער קריטיק אָנצוווייזן וווּ פעלערן ווערן געמאַכט. אָבער ביי געווינסע באַדינגונגען זיינען געפונענע פעלערן ניט בכח אומצווואַרפן דערגרייכטע רעזולטאַטן. פאַרוואָס זאָלן יידישע קינדער אַזוי אָפּט אַרויסקומען מיט אַ העכערן דורכשניטלעכן א־וו? אויב די ציפערן זיינען פאַרלאָזלעך און מען געפינט ניט קיין העכערן סטאַנדאַרט אָפּנייג, ווי קען מען דאָס דערקלערן? מען קען אפשר זאָגן, אַז דאָס איז אַ צופאַל, וואָס שטאַמט פון פעלערדיקער אַרבעט, אָבער אויב אַזוי, פאַרוואָס זיינען די רעזולטאַטן אַזוי אָפּט לטובת די יידישע קינדער? דער אמת איז, אַז דער העכערער דורכשניטלעכער א־וו פון יידישע קינדער קומט פאַר אַזוי אָפּט, אַז דאָס שטייגט ווייט אַריבער די גרענעצן וואָס ריינער צופאַל שטעלט אַוועק.

אַ געניע באַאַראַכטונג פון גאַנצן אָנגעזאַמלטן מאַטעריאַל באַווייזט בלויז, אַז מען דאַרף מאַכן אַן אונטערשייד צווישן שפּראַכיקער און ניט־שפּראַכיקער אינטעליגענץ. דאָרט וווּ די טעסטן זיינען פון שפּראַכיקן מין, וויזן די יידישע קינדער בלי־ספק אַרויס אַ העכערן דורכשניטלעכן א־וו. דער דאָזיקער רעזול־

טאָט איז אָלץ בולטער, וואָס מער דער געגעבענער טעסט איז אָנגעווויזן אויף שפראַכלעכע פונקציעס. וועז די טעסטן זיינען אָבער פון ניט־שפראַכיקן מין, דעמאָלט זיינען שוין די רעזולטאַטן גאַנץ פאַרשיידן; די יידישע קינדער זיינען דעמאָלט אמאָל העכער, אמאָל נידעריקער, און אמאָל גלייך מיט די קינדער פון אַנדערע פעלקער. אויב אין רוב פאַרשונגען שטייען די יידישע קינדער אויפן אויבערשטן שפּיץ פון דער סקאַלע, איז דאָס מסתמא דערפאַר, ווייל די ווייט גרעסטע צאָל איז געבויט אויף שפראַכיקע טעסטן.

די ראָלע פונעם שפראַכלעכן מאָמענט זעט מען גאַנץ קלאָר אַרויס ביי די פריער־דערמאָנטע סיגאָ און קאַלדין, קאָהען, האָפמאַן, און אַנדערע. עס לויפט אויך זיך אָפצושטעלן אויף אַרסעניענס טאָבעלעס. ביי אים, ווי מיר ווייסן שוין, האָבן מיר בלויז צו טאָן מיט ניט־שפראַכיקע טעסטן, אָבער אייגער פון זיי גיט זיך אָפּ מיט מער אַבסטראַקטע ענינים, דאָס איז דער ספירמאַן־טעסט אין ווויזועלן אויפנעמען. עס זיינען, דאָכט זיך, פאַראַן גאַנץ ווייניק חלוקי־דעות וועגן דעם, אַז וואָס העכער די אַבסטראַקציע, אַלץ מער איז זי אָנגעווויזן אויף שפראַכלעכע פונקציעס. ממילא קען מען שוין פאַרשטיין, פאַרוואָס אין אַזאָ טעסט זאָל דער יידישער אַריבערשטייג זיין אַזוי פיל מאָל גרעסער ווי ביים פריערדיקן פשוטערן ניט־שפראַכיקן טעסט. ווי עס זעט אויס, האָט דער אינ־פיר פון ניט־שפראַכיקע אינטעליגענץ־טעסטן ניט בלויז אויסגעמיטן דעם פאַק־טאָר פון מעגלעכע שפראַך־מניעות, נאָר אויך אַריינגעבראַכט דעם חשד פון אינערלעכע אונטערשיידן צווישן די דאָזיקע ביידע סאָרטן טעסטן.

פאַרוואָס זאָלן יידישע קינדער זיך באַזונדערס אויסצייכענען אין שפראַ־כיקער אינטעליגענץ? דערויף קען מען ענטפערן מיט פאַרשיידענע השערות, אָבער קיין וויסנשאַפטלעכע זיכערקייט קען אין אָזעלכע ענטפערס ניט זיין, ביז מיר וועלן דערגיין עפּעס, וואָס איז נאָך פונדאַמענטאַלער. וואָס איז די עצם נפקא־מינה צווישן שפראַכיקער און ניט־שפראַכיקער אינטעליגענץ? אויב אָזאַ אינערלעכע נפקא־מינה איז פאַראַן, וואָס איז די ראָלע פון יעדער פון זיי אין פראַקטישע, עכטע לעבנס־פראַצעסן? היינט־צו־טאָג איז אויף אָזעלכע פראַגן אוממעגלעך צו ענטפערן.

מען דאַרף אָבער צוליב דעם ניט גרינגשעצן די שוין דערגרייכטע רעזול־טאָטן בנוגע די אַמעריקאַנער יידישע קינדער. די דאָזיקע רעזולטאַטן וועלן אויך פאַרשטאַרקט צוליב דעם, וואָס זיי וויזן זיך אַרויס צו זיין ריכטיק פאַר די יידישע קינדער פון אַנדערע לענדער, כאָטש דאָרט זיינען די פאַרשונגען ליידער צו קליין אין צאָל.

בכל־אופן איז אומגעהייער וויכטיק צו וויסן, סיי וואָס אונדזערע קינדער דערגרייכן ביי ניט־שפראַכיקע טעסטן, סיי די כמעט איינהייטלעכע רעזולטאַטן אויף טעסטן פון שפראַכיקן מין. ביידע סאָרטן ידיעות זיינען באמת אַזוי וויכטיק, אַז מיר קענען, דוכט זיך, ציען פון זיי גאַנץ קלאָרע פראַקטישע קאַנ־סעקווענצן. דאָס איז שוין אָבער אַ באַזונדער ענין.

ביבליאָגראַפיע

1. Feingold, G. A., Intelligence of the First Generation of Immigrant Groups, Jour. Educ. Psychol., V. 15, 1924, 65-83.

2. Fucuda, T., A Survey of the Intelligence and Environment of School Children. Amer. Jour. Psychol., V. 36, 1925, 124-139.

3. Brigham, C. C., Study of American Intelligence, 1923, 190.

4. Brigham, C. C., Intelligence Tests of Immigrant Groups. Psychol. Rev. V. 37, 1930, 158-165.

5. Grier, N. M., Comparative Mentality of Jews and Gentiles. Ped. Sem., V. 25, 1918, 432-433.

6. Murdock, K., Study of Race Differences in New York City. School and Society, V. 11, 1920, 147-150.

7. Jordan, R. H., Nationality and School Progress, 1921.

8. Bere, M., A Comparative Study of the Mental Capacity of Children of Foreign Parentage. Teach. Coll. Contr. Educ., No. 154, 1924.

9. Hayes, E. C., Racial Groups in a University. Sci. Mo., V. 26, 1928, 158-159.

10. Rigg, M., Some Further Data on Language Handicap. Jour. Educ. Psychol. V. 19, 1928, 252-256.

11. Pintner, R. and Keller, R., Intelligence Tests of Foreign Children. Jour. Educ. Psychol., V. 13, 1922, 214-222.

12. Luckey, B. M., Racial Differences in Mental Ability. Sci. Mo., V. 20, 1925, 245-248.

13. Weintrob, J. and Weintrob, R. The Influence of Environment on Mental Ability as Shown by Binet Simon Tests. Jour. Educ. Psychol., V. 3, 1912, 577-583.

14. Judd, C. H., Measuring the Work of the Public Schools, Cleveland Educational Survey, 1916, 144-147.

15. Berry, C. S., Classification by Tests of Intelligence of 10,000 First Grade Children. Jour. Educ. Res., V. 6, 1922, 370-391.

16. Dearborn, F. W., Repeated Measurement of the Physical and Mental Development of School Children. School and Society, V. 20, 1924, 514-518.

17. Terman, L. M., Genetic Studies of Genius. V. I Mental and Physical Traits of a Thousand Gifted Children, 1925, 56.

18. Seago, D. W. and Koldin, T. S., A Comparative Study of the Mental Capacity of Sixth Grade Jewish and Italian Children. Sch. and Soc., V. 22, 1925, 264-68.

19. Graham, V. T., The Intelligence of Italian and Jewish Children in the Habit Clinics of the Massachusetts Division of Mental Hygiene. Jour. Ab. and Soc. Psychol. V. 20, 1925, 271-277.

20. Goodenough, F. L., Racial Differences in Intelligence of School Children, Jour. Exp. Psychol., V. 9, 1926, 388-397.

21. Cohen, I. L., The Intelligence of Jews as Compared with

Non-Jews, Ohio State University Studies, Contributions to Psychol., No. 8, 1927.

22. Hirsch, N. D. M., A Study of Natio-Racial Mental Differences. Genet. Psychol. Monog., V. 1, 1926, 233-406.

23. Garrett, H. E., Jews and Others. Personality Journal, V. 7, 1929, 341-348.

24. Hoffman, M. N. H., The Measurement of the Bilingual Background. Teach. Coll. Contr. Educ., 1934, No. 623.

25. Schiller, B., Verbal, Numerical and Spatial Abilities of Young Children. Archives of Psychol., 1934, No. 161.

26. Halpern, F. C., The Intelligence of Bilingual Jewish Girls as Measured by the Stanford-Binet and the Pintner-Patterson Performance Tests. Unpublished Master's Thesis, Columbia Univ., 1933.

27. McElwee, E. W., Differences in Reading Attainments of Italian and Jewish Children. Jour. App. Psychol., 1935, V. 19, 730-732.

28. Byrns, Ruth, Intelligence and Nationality in Wisconsin. School Children. Jour. Soc. Psychol., 1936, V. 7, 455-470.

29. Arsenian, S., Bilingualism and Mental Development. Teach. Coll. Contr. Educ., 1937, No. 712.

30. Seligman, C. G., Psychology and Racial Differences in Psychology and Modern Problems, J. A. Hadfield, Editor, 1936, Ch. III, 71.

31. 91-90, 1936, יידן־ און פעלקער־פסיכאָלאָגיע פון פראָפ. ד"ר מעד. פ. שניאורסאָן.

32. Estabrook, G. H., The Enigma of Racial Intelligence. Jour. Genet. Psychol., 1928, V. 35, 137-139.

33. Maller, J. B., Studies in Intelligence of Young Jews. Jewish Education, 1931, V. 3, 29-39.

34. Rumyaneck, J., The Comparative Psychology of Jews and Non-Jews. British Jour. Psychol., 1931, V. 21, 404-426.

35. Brill, M., Studies of Jewish and Non-Jewish Intelligence. Jour. Educ. Psychol., 1936, V. 27, 331-351

36. Arlitt, A. H., On the Need for Caution in Establishing Race Norms. Jour. App. Psychol., 1921, V. 5, 179-183.

37. Freeman, F. N., Holzinger, K. J. and Mitchell, B. C., The Influence of Environment on the Intelligence, School Achievement, and Conduct of Foster Children. 27th Yearbook of the National Society for the Study of Education, 1928, Part I, Ch. IX.

אליהו שולמאַן

דער יידישער פאַרווייַלונגס־ראָמאַן אין אַמעריקע*

גלייכצייטיק מיטן אויפקום פון דער ערנסטער יידישער פובליציסטיק און דער קינסטלערישער יידישער ליטעראַטור אַנטוויקלט זיך אין אַמעריקע אַ גרויסע פאַרווייַלונגס־ליטעראַטור אויף יידיש. אַנהייב די נייַניצקער יאָרן הייבן אָן צו דערשיינען ראָמאַנען אין העפטן און אָט־די העפטן ווערן אויפגענומען פון דער יידישער מאַסע מיט גרויס ענטוזיאַזם. זיי זיינען געווען אַזוי פאָפולער און באַליבט, אַז אַ געוויסע צייט האָט אַ יידישער פאַרלעגער (י. סאַפירשטיין), אַרויסגעגעבן יעדן טאָג אַ העפט. אַזאַ העפט איז באַשטאַנען פון זעכצן זייטן חוץ דער הילע. עס האָט גענומען אַ לאַנגע צייט ביז אַ ראָמאַן איז פאַרענדיקט געווארן אין דעם העפטן־פאָרמאַט. אייניקע ראָמאַנען האָבן זיך געדרוקט אין הונדערט, צווויי הונדערט, צוויי הונדערט און פופציק העפטן און אפילו נאָך מער[1]. אַ יידישער לייענער איז ניט מיד געווארן צו קויפן די פאָרטזעצונגען פון איין ראָמאַן אין משך פון עטלעכע יאָרן. די מאַסן־פראָדוקציע פון ראָמאַנען אין העפטן האָט אַנגעהאַלטן אַ לענגערע צייט. די פּראָדוקציע איז שפּעטער אונטערגעגאַנגען. די צייטונגס־אַרויסגעבער האָבן דערשפּירט אין די העפטן אַ גרויסע געפאָר פאָר די צייטונגען — און כדי צו ראַטעווען זייערע אונטער־נעמונגען, האָבן זיי אַנגעהויבן צו דרוקן צו צוויי און אפילו דריי ראָמאַנען אין זייערע צייטונגען. דאָס דרוקן ראָמאַנען אין דער פרעסע האָט רויניירט דעם געשעפט פון די העפטן־ראָמאַנען. עס זיינען פאַרשווינדן די העפטן, אָבער די ראָמאַנען בליען אין דער פרעסע. מען קאָן זאָגן, אַז די פאַרווייַלונגס־ראָמאַנען זיינען נאָך איצט אויך באַליבט ביי דעם יידישן לייענער־עולם אין אַמעריקע.

מיר ווייסן ניט אַקוראַט וויפיל פון די אימיגראַנטן האָבן שוין אין איראָפּע געלייענט פאַרווייַלונגס־ראָמאַנען, זיכער איז אָבער, אַז אַ סך פון זיי האָבן שוין פריער געלייענט די ראָמאַנען פון שמרן, בלאָשטיינען און אַנדערע. אין זייער נייער היים האָבן זיין אַנשטאָט שמרן און בלאָשטיינען געלייענט מנחם־מענדל דאליצקין, יצחק ראַבינאָוויטשן, זייפערטן, טענענבוימען און אַנדערע. שפּעטער איז קיין אַמעריקע געקומען אויך שמר און ער האָט דאָ פאַרגעזעצט זיין אַרבעט.

---

* קאַפּיטל פון מיין אַספּיראַנטור־אַרבעט: „דער אויפשטייג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע ביז 1900". איין קאַפּיטל איז געווען געדרוקט אין די „יוואָ־בלעטער", (1936), 58 — 63.

1. דער ראָמאַן „מענטשן־פרעסער" פון יצחק ראַבינאָוויץ האָט זיך געצויגן אין צוויי הונדערט זעקס און זעכציק העפטן.

דאָס עקאָנאָמישע לעבן פון די יידן אין אַמעריקע איז געווען לייכטער ווי אין איראָפּע. מען האָט דאָ אַ סך גרינגער געקאָנט אויסגעבן געלט אויף אַ בוך, בפרט, אַז אַ העפט האָט געקאָסט נאָר פינף סענט.

די פּאַרלעגער האָבן אַרגאַניזירט זייערע געשעפטן אויפן עכטן אַמעריקאַנער שטייגער. מען האָט די ביכער שטאַרק רעקלאַמירט. די יידישע פּרעסע פון יענער צייט איז פול מיט אַנאָנסן וועגן נייַ־דערשינענע ראָמאַנען. די אַנאָנסן פלעגן פאַרנעמען גאַנצע שפּאַלטן. מען האָט געגעבן די נעמען פון די נייַ־דער־שינענע ביכער — און אַ קורצן אינהאַלט פון בוך. די רעקלאַמע־שרייבער האָבן דערציילט וועגן די נייַע וועלטן, וואָס דער מחבר אַנטדעקט אין בוך. די פאַר־לעגער האָבן פאַרזיכערט, אַז אין די ראָמאַנען וועלן אַנטפלעקט סודות פון ליבע, זינד און אויסגעלאַסנקייט. און אַז מען האָט געקויפט איין העפט, האָט מען שוין געמוזט קויפן אַ צווייטן און אַ דריטן, מען האָט געוואָלט וויסן, וואָס עס וועט פאַרקומען ווייטער. די העפטן זיינען געווען געדרוקט אַזוי, אַז פונקט דאָן, וועלן עס איז געקומען צו אַן „אויסערגעווייַנלעכער" פּאַסירונג, האָט זיך דאָס העפט געענדיקט און מען האָט שוין געמוזט לייענען די פאַרזעצונג.

די שרייבער, וואָס האָבן געשריבן אָט־דעם סאָרט לייכטן ראָמאַן, זיינען דאָס רוב געקומען פון דער יידישער בירגערלעכער וועלט און דער העברעישער ליטע־ראָטור. די ראַדיקאַלן, די, וואָס זיינען געקומען פון פרעמדע סביבות און זיינען געווען האַלב אַסימילירט, האָבן געשאַפן די ערנסטע יידישע פּובליציסטיק און די קינסטלעריש ליטעראָטור. דעם פאַרווייַלונגס־ראָמאַן האָבן געשאַפן יענע עלעמענטן, וואָס זיינען געקומען פון דעם יידישן בירגערטום און וואָס האָבן זיך קונה־שם געווען אין דער העברעישער ליטעראָטור, אַזוינע ווי מנחם־מענדל דאליצקי, געצל זעליקאָוויטש, יצחק ראָבינאָוויץ.

וואָס פאַר אַ כאַראַקטער האָט געטראָגן די יידישע פאַרווייַלונגס־ליטעראַ־טור? וועגן וואָס האָט מען געשריבן אין די ראָמאַנען? וועלן זיינען די העלדן פון די ראָמאַנען? און וואָס איז געווען דער ציל פון די ראָמאַנען? אַיידער מיר גייען איבער צו אַן אַנאַליז פון דער ראָמאַנען־ליטעראָטור, מוזן מיר זיך אַפּ־שטעלן אויף דעם, וואָס אַנדערע האָבן געשריבן וועגן איר. מען האָט דערציילט וועגן זיי ניט־געשטויגענע און נישט־געפלויגענע זאַכן.

אַ ניו־יאָרקער קאָרעספּאָנדענט פון דער פּעטערבורגער העברעישער צייַ־טונג „המליץ", מ. רייזין, האָט אין נומער 288 פון 29סטן דעצעמבער, 1897, פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל וועגן דעם צושטאַנד פון דער יידישער ליטעראָטור אין אַמעריקע[2]. האָט ער פאַרשווינגן די קינסטלערישע ליטעראָטור און גע־רעדט נאָר וועגן די ראָמאַנען. צווישן אַנדערע זאַכן האָט דער קאָרעספּאָנדענט פון „המליץ" געשריבן:

---

2. אין אַ פאַרקירצטער פאָרם איז דער אַרטיקל איבערגעדרוקט געוואָרן אין „כראָניקא וואָסכאָדא", נומ' 2 פון 11טן יאַנואַר, 1898.

„טעגלעכע, וועכנטלעכע און מאנאטלעכע אויסגאבן וואקסן איבעראל ווי שוואמען און פארשפרייטן זיך צווישן דער מאסע אין די טויזנטער. ראמאנען, וועלכע ווערן כסדר געשריבן פון שמירער, וואס האבן זיך פריער אין דער היים באשעפטיקט מיט שניידעריי אדער שוסטעריי, האבן א גרויסן אפגאנג און פאר־דארבן די מאסע מיט זייער שמוציקן אינהאלט. אט־די ליטעראטור, אויב מען קאן זי אזוי אנרופן, איז זייער פארדארבן. מען קאן זיך קוים פארשטעלן וויפיל שמוץ עס האט זיך אין די לעצטע יארן אנגעקליבן אין אט־דעם רינשטאק, וואס טראגט דעם נאמען „ליטעראטור". אלץ וואס איז אומאנשטענדיק ארויסצוריידן פון מויל אדער אנשרייבן אויפן פאפיר — געפינען מיר דארטן. דאס איז א גיפט פאר דער מאראל, וואס זינקט אזוי אויך צווישן די יידן אין אמעריקע".

„... אלע גוטע געדאנקען ווערן פון דער מאסע פארטריבן און עס ווערן איינגעפלאנצט אלע פארדארבענע זיטן. די זשארגאנישע ליטעראטור האט זיך פארשמוצט און מען קאן ניט ארייגטאן אהין די פענ צוליב דעם עיפוש. דאס וואס מען טאר ניט שרייבן צוליב די צענזור־געזעצן — צו פארהיטן פון שמוץ — געפינט זיך דארטן... די ליטעראטור פארשפרייט סם צווישן די מאסן... זוכט נישט צווישן די זשארגאנישע שרייבער אזוינע ווי פרוג, פרץ און פריש־מאן — איר וועט זיי ניט געפינען — אבער אנשטאט זיי, וועט איר געפינען מעשה־שרייבער, וואס באשרייבן די ליבע אין אירע נידעריקסטע פאלן... ניטא אין די ביכער קיין ערנסטער געדאנק אדער טראכטונג, ווי מען געפינט אין די ראמאנען פון אנדערע פעלקער... ניטא קיין בילדער אדער ציורים. מען געפינט נאר דארטן א בחור און א ליבע. כמעט אין אלע ראמאנען געפינט מען די זעל־ביקע פאבולע, אז ראובן און שמעון ליבן די זעלביקע מיידל און זיי גייען ארויס זיך שלאגן .. אדער אינער באגייט א מארד צוליב א מיידל... די פארשפריי־טונג פון זשארגאן און דאס ארויסשטופן פון העברעיש איז אן עדות ווי פאר־גרעבט די יידן זיינען אין אמעריקע. די מאסן ווילן ניט האבן קיין בילדונג אדער וויסן".

אבער ניט נאר א העברעיסט האט געשריבן אזוי ווענן די יידישע ראמאנען, אויך יידישע שרייבער האבן געשריבן ווענן די ראמאנען אין דעם זעלביקן נוסח הגם אביסל איינגעהאלטענער.

אין אן ארויסגיפר צו א בוך פון לאן קאברין, האט יעקב גארדין אזוי כא־ראקטעריזירט די יידישע ראמאנען.

„א לאנגע, אומגעלומפערטע שיף, וועלכע האט געהאט נאר אין פענצטערל, האט זיך ארומגעטראגן איבער די וואסערן פון מבול, וואס איז ניט געווען אין דער תיבה? יעדע בהמה טהורה, בהמות, וואס זיינען ניט ריין, שרצים, שם, יפת און דער באריטער חם. צום ערשטן מאל, ווען דער זיידע נח האט ארויסגע־שיקט א טויב זען וואס עס הערט זיך מיטן מבול, זאגט דער פסוק, האט די טייבעלע ניט געפונען קיין ארט וווּ צו רוען, און האט זיך אומגעקערט אין דער תיבה. דעם צווייטן מאל האט די טויב געבראכט אן איילבירט־בלאט, צום

דריטן מאָל האָט זיך די טייבעלע צוריק אין תיבה ניט אומגעקערט... אַן אַלטע, אַלטע געשיכטע.

אַזוי ווי נח׳ס תיבה טראָגט זיך אום די יידישע ליטעראַטור איבער די פאַר־פלייצטע יידישע פעלדער. אָלע יידישע גראָב־רוקנדיקע בהמה־טהורהדיקע בי־כער, בהמה־טמאדיקע, נסים און מעשיות, שונדיקע שרצים, שווינדל־עופות, קריכנדיקע חיות פון חניפה־ליטעראַטור, מליצה פון רמש האדמה, חם שווימט צוזאַמען מיט שם ויפתן. די וואַסער רוישן, די בהמות מעקן און הירזשען. די תיבה וואַרפט זיך אום איבער די כוואַלעס און די מענטשן קוקן נעבעך אין דעם קליינעם פענצטערל צו זען ווען וועט שוין דיזע פאַרפלייצונג זיך ענדיקן — און אַ געטלעכע שטימע וועט ערשאַלן מיט די ווערטער: צא מן התבה״[3].

דער אַמעריקאַניש־יידישער פובליציסט און קריטיקער ה. אַלעקסאַנדראָוו האָט, שרייבנדיק וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, געזאָגט אַז די דאָזיקע ליטעראַטור איז געבוירן געווארן אין אַ גינסטיקע צייט. זי האָט גע־פונען אַ מארק פאַר זיך. עס זיינען, אָחוץ דעם, ניט געווען קיין צענזור־צוואַנ־גען, וואָס זאָל שטערן דעם יידישן שרייבער, ווי אין רוסלאַנד. דער שטאַף איז געווען אַ רייכער. עס האָט זיך געוויזן אַ נייער יידּ, וואָס דאַרף זיך צופאַסן צו אַ נייעם לעבנסשטייגער. עס קומען אָן יידן פון פאַרשיידענע לענדער — און עס וואַקסט אויס אַן אַנטאַגאָניזם צווישן די פאַרשיידענע יידן. ברעכט אויס אַ קאַמף צווישן עלטערן און קינדער. דאָס אַלץ איז געווען גוטער מאַטעריאַל פאַר פסיכאָלאָגישע באַטראַכטונגען. די ליטעראַטור האָט אויך געדאַרפט זיין די דערציערן פון יידישן אימיגראַנט אין זיין נייער היים. פאַרוואָס־זשע האָט זיך די יידישע ליטעראַטור פאַרט ניט אַנטוויקלט? אַלעקסאַנדראָוו מיינט, אַז דאָס איז געשען צוליבן אויפקום פון דער שונד־ליטעראַטור. די שרייבער, וואָס האָבן ניט געוואָלט שרייבן קיין שונד, האָבן געהונגערט. זיי האָבן אויך ניט געהאַט קיין לערער און מדריכים. האָט די מאַסע געלייענט די שונד־העפטן און אפילו ניט געקענט די נעמען פון די מחברים[4].

אַז אַ קינסטלערישע יידישע ליטעראַטור האָט זיך אַנטוויקלט גלייכצייטיק מיט דער ראַמאַנען־ליטעראַטור, וועלן מיר פֿרובירן ווייזן אין די ווייטערדיקע קאַפּיטלען, ווען עס וועט זיין קלאָר, אַז אַלעקסאַנדראָוו האָט ניט ריכטיק אָפּגע־שאַצט די יידישע ליטעראַטור פון יענער צייט. מיר האָבן געבראַכט זיין מיינונג כדי בולטער צו מאַכן די טענות צו דער ראַמאַנען־ליטעראַטור.

מיר זיינען נאָך אָבער ניט פאַרטיק מיט די ניט־פריינדלעכע אָפּשאַצונגען פון דער פאַרווייַלונגס־ליטעראַטור. י. גוידאַ (ב. גאָרין) האָט געשריבן, אַז די רייכקייט פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע באַשטייט אין דעם פיל־

---

3. פאַררעדט פון יעקב גאָרדין צו לעאָן קאַבריגס „יאַנקל בוילע״, ניו־יאָרק, 1998. ציטירט לויט משה שטאַרקמאַנס „גארדיניאנא״ אין טעאַטער־ארכיוו פון ייוואָ, באַנד II. (אין דרוק).

4. זשורנאַל „דאָס לעבן״, פּעטערבורג, פעברואַר, 1905, זז. 29 — 43.

געדרוקטע זאכן, אבער ניט אין דער „סחורה־זעלבסט". דער יידישער לעזער איז געקומען קיין אמעריקע מיט א שלעכטן געשמאק, און דאָ איז דער געשמאק נאָך מער פֿאַרדאָרבן געוואָרן. די לעזער פֿאַדערן די נאָכרישסטע זאכן, און די שרייבער גיבן דאָס זיי. די פֿאַרלעגער באַהאַנדלען די לעזער ווי חמורים און נאָרן זיי אויף וואָס די וועלט שטייט. די שרייבער זיינען עם הארצים[5].

מיט יאָרן שפּעטער האָט דער זעלביקער י. גוידאָ געשריבן: „און ווירקלעך, אַזוי אָרעם ווי עס איז אונדזער יידישע ליטעראַטור אין אמעריקע איז גאָר שוועך צו גלויבן. עס איז שוועך צו גלויבן נאָכדעם ווי מען זעט צען־פונטיקע, צווייִ הונדערט־בויגנדיקע ראָמאַנען, גאַנצע פֿאַליצעס אויסגעשטעלט מיט נייע ווערק, אז די יידישע ליטעראַטור אין אמעריקע פֿאַרדינט קוים דעם נאָמען ליטעראַטור... וועק איך זאָג אָרעם, מיין איך ניט אָרעם אין קוואַליטעט... איך מיין אָרעם אין קוואַליטעט... עס איז געווען אַ צייט, וועק דאָ האָט פֿשוט געראַטעוועט מיט ווערק. נאָר דער דלות ווייזט זיך אַרויס, וועק מען עפּנט פונאַנדער די ווערק אוך מען בלעטערט זיי דורך...

„קיין יידישע שרייבער, וואָס האָבן זיך אַנטוויקלט אויף דעם פּרייַם אַמעריקאַנער באָדן, האָבן מיר ניט (? א. ש.) קיין אָריגינעלע יידישע ווערק... זיינען דאָ ניט באַשאַפֿן געוואָרן אַלץ, וואָס מיר געפינען דאָ, איז איבערזעצט, איבערגעמאַכט, איבערראַנדזשעוועט. איבערזעצט — דאָס וואָלט געווען אַ האַלבע צרה, וועק די אַרבעט וואָלט געטאָן געוואָרן מיט געוויסן אוך געניטקייט, אָבער ליידער איז דער חורבן גרויס...

„די מלוכה פֿון שונד איז געווען אַ פֿולשטענדיקע. קיין אַנדער ווערק אויסער מיאוס־סענסאַציאָנעלע, האַרץ־פֿאַרכאַפּנדיקע, שפּאַנענדע, האָט מען ניט געזען"[6].

לעאָ ווינער האָט געהאַלטן, אז די ראָמאַנען־ליטעראַטור האָט שיעור ניט דערטרונקען די יידישע אימיגראַנטישע מאַסע אין אַ שטראָם פֿון סענסאַציאָנעלן אַפּפּאַל[7].

אפילו מ. זיפּערט, וועלכער האָט אַליין געשריבן פֿאַרווייַלונגס־ראָמאַנען, האָט געמיינט, אַז די יידישע מאַסע מוז זיין שטאַרק געזונקען, אויב זי דערלאָזט, אז אַזעלכע שרייבער ווי טאַנענבוים, שמר, זעליקאָוויץ און אַנדערע, זאָלן איר צושטעלן ליטעראַטור. זיפּערט האָט געהאַלטן, אַז די יידישע לייענער זיינען געווען אַזוינע מבינים אויף ליטעראַטור ווי די עסקימאָסן אויף אתרוגים. די בעסערע שרייבער קאָנען זיך ניט אַנטוויקלען, און די שונד־שרייבער פֿאַר־

---

5. „די זשאַרגאָנישע ליטעראַטור אין אַמעריקע" פון י. גוידא אין „יידיש־אַמעריקאַנישער פֿאָלקס־קאַלענדאַר", ניו־יאָרק, 1896 — 97, זייטן 73 — 76.

6. ב. גאָרין "די יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע", „די אויסבליונג פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע", „נידערפֿאַל דער זשאַרגאָנישער ליטעראַטור", „די צוקונפֿט". ניו־יאָרק, 1902. זייטן 986 — 988, 340 — 343, 398 — 400.

7. L. Wiener. The History of Yiddish Literature, 1898, 216, 230.

שפּרייטן עם־הארצות, סיי אין יידישן לעבן, סיי אין דער יידישער ליטעראַטור[8].

אָבער ניט נאָר קריטיקער, זשורנאַליסטן און ליטעראַטור־היסטאָריקער האָבן געהאַט אַזאַ נעגאַטיווע מיינונג וועגן דער פאָפולערער ליטעראַטור. אפילו דער שונד־מיסטער שמר, וואָס צוליב די אַטאַקעס אויף אים אין רוסלאַנד, איז ער געצוווּנגען געווען צו פאַרלאָזן די אַלטע וועלט און קומען קיין אַמעריקע, — אפילו ער איז אַרויסגעטראַטן קעגן דער שונד־ליטעראַטור. ער האָט שונדיסיש־פייערלעך דערקלערט: „טויזנטער לעזער פון אַלע עקן וועלט האָבן מיך דורך בריוו געפרעגט וואָרום איך גיב מער קיינע ראָמאַנען אַרויס אין אַמעריקע. אויף דיזע פראַגע קאָן איך זיי ענטפערן, דאָס די אורזאַכע פון דעם איז, ווייל אין אַמעריקע איז דער ליטעראַרישער מאַרק אַזוי פאַרשמוצט געווואָרן דורך די אומציליקע שונד־ראָמאַנען, וואָס פאַרקויפן זיך דאַרטן, דאָס איך האָב דאָס באַטראַכט אַלס גרעסטע שאַנדע מיינע ווערק אין דיזן מאַרק צו שיקן"[9].

אָט־דאָס זיינען די מיינונגען פון מיטצייטלער. מיר קענען זיך פאַרגינען צו זיין מער אָביעקטיוו צו דער פאַרווייַלונג־ליטעראַטור.

עס איז געווען נאָטירלעך, אַז עס זאָל זיך אָנטוויקלען אַ ליטעראַטור, וואָס זאָל שילדערן פאַר די מאַסן די גרויסע שטאָט, די אומבאַקאַנטע לעבן פון דאָס לעבן פון די מענטשן אין דער „הויכער געזעלשאַפט". אויף אָט־די טעמעס זיינען באַשאַפן געוואָרן ביי אַנדערע פעלקער אמתע קונסט ווערק. יידישע שרייבער זיינען אָבער געווען וויט פון אָט־דעם לעבן, זיינען זיי נישט געווען בכח צו באַשאַפן אַ קינסטלעריש ליטעראַטור אויף אָט־די טעמעס. יידישע שרייבער האָבן געלייענט די שונד־ראָמאַנען אין פרעמדע שפּראַכן און אויפן גרונט פון זייער באַקאַנטשאַפט מיט דער פרעמד־שפּראַכיקער פאַרווייַלונגס־ליטעראַטור, האָבן זיי באַשאַפן אַן ענלעכע ליטעראַטור אויף יידיש, און זי איז געווען ניט ערגער און ניט בעסער ווי ענלעכע ווערק אין אַנדערע שפּראַכן.

ווי גרויס איז געווען די צאָל ראָמאַנען, וואָס זיינען דערשינען אין יידיש אין אַמעריקע ביז אַרום 1900? די צאָל פון די פאַרווייַלונגס־ראָמאַנען איז ניט זייער גרויס — יעדנפאַלס, ניט אַזוי גרויס ווי מען שטעלט זיך פאָר. אלכסנדר האַרקאַווי, האָט ענטפערנדיק דעם פריער־דערמאָנטן מ. רייזינען, אָנגעגעבן די צאָל און די נעמען פון די ראָמאַנען, וואָס זיינען אַרויס אין יידיש אין אַמעריקע ביז 1898. ער האָט אויסגערעכנט אַ צעטל פון פינף און זעכציק ראָמאַנען. אָט איז דער גאַנצער צעטל:

---

8. מ. זיופערט „ליטעראַרישע באשי בוזוקן" אין דער „פרייער אַרבעטער שטימע", 21, 28 פעברואַר, 7, 14, 21, 28 מערץ און 4 אַפּריל, 1902.

9. „די קנידל", רעדאַקטירט פון נ. מ. שייקעוויטש (שמר), ניו־יאָרק, 11טער אַפּריל, 1897. אויך אַנדערע איז וואָס שמר גיט צו, אַז כדי פאַרט צו באַפרידיקן דעם עולם, וועט ער אַרויסגעבן ראָמאַנען אונטער זיין רעדאַקציע. דער ערשטער ראָמאַן איז: „אַ מיסטער־ווערק זאָנדערגלייכן". דאָס דאָזיקע מיסטער־ווערק איז... „דער ביגאַמיסט" פון מאַלאַנטפולן שריפטשטעלער י. רובין".

א. טאַנענבוים:

אַלכסנדר.
אינדיאַנער פּירשט.
אייז מער (ווערן).
רייזע הערום דער וועלט (ווערן).
רייזע הערום דער וועלט אין אַכציק טעג (ווערן).
געהיימניסע פון קייזערליכן הויף.
געזונט און געפונען.
גאָלד־גרובן פון קאַליפאָרניען.
געהיימניספולע ירושה.
העלדן פון דער נאַכט.
פראַנצויזישע רעוואָלוציע.
צווישן הימל און וואַסער.
קראַנען און רעוואָלוציאָנערן.
קאַלט און וואַרעם.
שטומער בעפלער.

ל. זאַלאַטקאַף:

וועלט־באַנדיטן.
צווישן ליבע און מיליאָנען.
די שוואַרצע האַנט.

מ. ביקאַנסקי:

רייזע אויפן גרונט ים (ווערן).
טיראַנישע רעפובליק.
דער געטויפטער ייִנגל.
נקמה פון אַ טאַכטער.
שפּיאָנען אין בולגאַריען.

י. יאַפפאַ:

גראַף פון פּאַריז.
נאַפּאָלעאָן דער ערשטער.
גראַף מאָנטע קריסטאָ.

יצחק ראַבינאָוויץ (איש קאָווגע)

אומשולדיק געליטן.
פרויען־העגדלער.
געהויבטע קינד.
צווישן מענטשן־פרעסער.

י. פּאַליי:

גיפט־מישערן.
קלעאָפּאַטראַ.
מסתרי פּאַריז.

מ. זייפערט:

בלוטיקער צלם.
ירושה.
קובא.
טיראַנישע מוטער.
פּעטער דער גרויסער.
שוינדעלע.
טורעם פון בבל.

מ. דאַליצקי:

געביולדעטער מערדער.
שטאַרקער פון אייזן.

ג. זעליקאָוויץ:

ביטערע נקבה.
נקמה פון אַ בר־מינן.

ב. סיגלמאַן:

טעקסטערס שטראָף.
געהיימנים אינזל (ווערן).

ז. חדקל:

דריי עלעמענטן.
ירושה אָדער געהיימניסע פון די יעזואיטן.

הילקאָוויץ:

אויגעמוערטע פרוי.
קייטן און קראַנען.

א. וואַגמאַן:

אַריסטאָקראַטישע כלה.
שוויגע טירקן.
דאָן קיכאָט.

א. האַרקאָווי:

דאָן קיכאָט.
פּאַרשיידענע:
איבער געלט און ערע.
אונגליקליכע אַמאָליע.

לויט אַלכסנדר האַרקאָווי זיינען כמעט אַלע יידישע פּאַרווייַלונגס־ראָמאַנען, וואָס זיינען דערשינען אין אַמעריקע, פּריי פון נבול פּה.
פון האַרקאָוויס רשימה און כאַראַקטעריסטיק דערוויסן מיר זיך אויך, אַז,

[10]. „דער נייער גייסט", נומער 6. ערשטער יאָרגאַנג, מערץ, 1898, זייטן 352 — 355.

ערשטנס, שמרס צען ראָמאַנען זיינען געשריבן אויף דעם זעלביקן אופן, ווי ער האָט געשריבן זיינע ראָמאַנען אין אייראָפּע, אַז, צווייטנס, ראָמאַנען צוליב פּאַר־ווייַלונג, האָבן געשריבן אויך אַזעלכע ווי דער פּובליציסט י. יאפּפאַ און דער העברעישער דיכטער מ. דאַליצקי, און אַז, דריטנס, — אַ צאָל ראָמאַנען זיינען באַארבעט און אַדאַפּטירט געוואָרן פּאַרן יידישן לייענער פון אַנדערע שפּראַכן.

אייניקע איבערזעצער און באַארבעטער האָבן געגלויבט, אַז זייער אַדאַפּטי־רונגען זיינען בעסער ווי דער אָריגינאַל. אַזוי האָט תמימותדיק דערקלערט י. יאפּפא אין זיין שלוס־וואָרט צום ראָמאַן „נאַפּאָלעאָן דער ערשטער אַדער די געהיימניסע פון פּראַנצויזישן הויף". אַז:

„דיזעס בוך איז אייגנטלעך ניט קיין איבערזעצונג. וועג איך האָב אים גע־נומען צו באַארבעטן, האָב איך גלייך געזען, אַז עס איז אוממעגלעך, דען אַ דייטש האָט אים געשריבן נאָך אין יאָר 1871, וועג דער האַס פון די דייטשן געגן די פּראַנצויזן איז געווען אין שטאַרקסטן פייער. ער האָט זיין ווערק געשריבן פּאַר דעם דייטשן פּאָלק און וויפיל ער האָט געקענט שמוצן און זידלען נאַפּא־לעאָנען און דאָס פּראַנצויזישע פּאָלק, האָט ער עס געטאָן. אָבוואָל ער אַליין שיינט צו זיין אַ גוטער היסטאָריקער, האָט ער דאָך די היסטאָרישע פּאַקטן אין נאַפּאָלעאָנס צייטן, אַזוי פּאַרדרייט און צעבראָכן — דאָס עס קומט ביי אים אויס פונקט פּאַרקערט נאָך דער ריכטיקער געשיכטע. איך האָב זיך אַלזאָ אויף אים ניט פּאַרלאָזן און האָט ענגומען צו דער האַנט פּראַנצויזישע, ענגלישע און רוסישע היסטאָריקער איבער נאַפּאָלעאָנס לעבן און צוזאַמען מיט מיינע אייי־גענע קענטנישן אין דער געשיכטע, האָב איך שוין געקאָנט שרייבן נאַפּא־לעאָנס ביאָגראַפיע. דער לעזער קאָן, אַלזאָ, זיכער זיין, דס אַלעס, אויסער דעם צוגעפּוצטן ראָמאַנטישן טייל, וואָס אין דעם בוך איז געשריבן וועגן דער רע־וואָלוציע און נאַפּאָלעאָנען איז זייער ריכטיק".

דער זעלביקער י. יאפּפא האָט געשריבן, אַז אין זיין באַארבעטונג פון דומאַס „גראַף מאָנטע קריסטאָ", האָט ער אַרײַנגעבראַכט אויסבעסערונגען. ער האָט עלימינירט דעם קאָטוילישן שטאַנדפּונקט פון מחבר.

דער פּאָפּולערסטער און אַקטיוווסטער שרייבער פון יידיש פאַרווייַלונגס־ראָמאַנען איז געווען א. טאַנענבוים (1848 — 1913). טאַנענבוים איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1887, מיט צוויי יאָר שפּעטער האָט ער אָנגעהויבן שרייבן און זיך פאַרנומען מיט „שרייבערייַ" ביז זיין טויט. אין דער יוגנט האָט ער באַזוכט די יידישע רעגירונגס־שול אין קאַמענעץ־פּאָדאָלסק, וווּ דער אינ־ספּעקטאָר איז געווען דער יידיש־העברעישער שריפטשטעלער א. ב. גאָטלאָבער — און דער לערער — מענדעלע מוכר ספרים

אין די ערשטע יאָרן איז טאַנענבוים געווען פאַרבונדן מיט דער ראַדיקאַלער פּרעסע, אָבער אָרום 1893 פאַרבינדט ער זיך מיט דער קאָנסערוואַטיווער פּרע־סע און ער ווערט דער הויפּט־שרייבער פון די ראָמאַנען. ער האָט געשריבן אין אַ לייכטן סטיל, אַזוי, אַז ער האָט צוגעצויגן צו זיך מאַסן לייענער. און די

פֿאַרלעגער האָבן געהאַלטן אין איין באַשטעלן ביי אים נייע ביכער.

טאָגענבוים איז געווען פֿאָפּולער ניט נאָר אין אַמעריקע, נאָר אויך אין אייראָפּע. ער האָט געהאַלפן באַשאַפן אַ יידישן לעזער־עולם. די לעזער פון זיינע ראָמאַנען זיינען שפּעטער געוואָרן לייענער פון דער יידישער פּרעסע.

טאָגענבוים האָט אין זיינע ראָמאַנען פֿאָפולאַריזירט וויסנשאַפֿט און אויף אַזאַ אופן פֿאַרשפּרייט וויסנשאַפֿטלעכע אָדער האַלב־וויסנשאַפֿטלעכע ידיעות צווישן די יידישע מאַסן.

די העלדן פון טאָגענבוימס ראָמאַנען זיינען אַוואַנטוריסטן, רויבער, גנבים, אָנפירער פון באַנדיטן־באַנדעס, פּרינצעסנס, פּרינצן, באַראָנען, גראָפֿן, מיליאָנערן, אינטריגאַנטן און פֿאַרשווערער. עס קומען פֿאָר אויסערגעווייניגלעכע פֿאַסירונגען. זיי קומען פֿאָר אין די פֿאַרוואָפֿנסטע וויקלען פון דער ערד, אויך אין די פֿאַלאַצן פון קסרים, אין די שלעסער פון גראָפֿן און באַראָנען, אין טונקעלע מאָנאַסטירן. טאָגענבוים פירט אַוועק די לייענער אין פֿאַרבאַרגענע היילן, ער נעמט זיי אויף רייכע אַריסטאָקראַטישע בעלער אין פֿרעכטיקע פֿאַלאַצן. די העלדן לעבן שנעל, זיי זיינען אימפּעטיק און טוען אויף „ווונדער". מען ליבט זיך און מען האַסט זיך, מען מאָרדעט און מען גייט אויף דועלן. מען האַלט אין איין אינטריגירן אייגער געגן דעם אַנדערן, מען שטעלט אַן פֿאַסטקעס געגן די שונאים, און עס פֿאַרשטייט זיך, אַז מען פֿאַלט אַריין אין די פֿאַסטקעס. די העלדן טראָגן אַזוינע ווויל־קלינגנדיקע נעמען ווי עלווירא, אַרטור, געאָרג און דאָס גלייכן.

אָט־די אויסערגעווייניגלעכע פֿאַסירונגען, וואָס טאָגענבוים שילדערט, און די גרויסע „העלדן", וואָס ער באַשרייבט, האָבן שטאַרק אויסגענומען ביי דעם פּרי־מיטיוון יידישן לייענער. טאָגענבוים האָט אים אַרויסגעפירט פון זיין חושכדיקן לעבן און אים אַריינגעפירט אין דער גרויסער וועלט, אין דער וועלט פון די רייכע און די מעכטיקע, אַ וועלט פון אָקציע און באַוועגונג. דאָס האָט ביי די לייענער אויסגענומען, דערפון — טאָגענבוימס פֿאָפולאַריטעט.

זיינע פֿאָפולערסטע ראָמאַנען זיינען געווען, „דער שטומער בעטלער" און „געהיימניסע פון רוסישן קייזערלעכן הויף". ביידע ראָמאַנען זיינען „באַאַרבעטע" און „איבערזעצטע", הגם עס ווערט ניט אָנגענעבן די שפּראַך פון וואָנען זיי זיינען איבערגעזעצט געוואָרן און דער נאָמען פון פֿאַרפאַסער.

אין זיינע ראָמאַנען שטעלט זיך טאָגענבוים ניט צופרידן מיט בלויז דער־ציילן אויסערגעווייניגלעכע פֿאַסירונגען. ער האָט אויך ליב צו „פילאָזאָפירן". מיר וועלן דאָ ברענגען עטלעכע אויסצוגן:

„אַזוי ווערן פֿאַרפירט און פֿאַרדאָרבן אייניקע מענטשן; אַזוי ווערן פֿאַרפירט און פֿאַרדאָרבן גאַנצע פעלקער. אונטער גוטע אָנפירער, אונטער גוטע הערשער און קעניגיג ווערן די פעלקער גוט און אייִדל; אונטער שלעכטע הערשער, ווערן די פעלקער פֿאַרדאָרבן און פֿאַרפירט.

„די געשיכטע פון רוים וויזט אונדז אויף פילע אַזעלכע ביישפילע. אונטער

שלעכטע הערשער ווי נערא, טיבערויס און העלגאגאבאלוס, איז דאָס רוימישע פאָלק פאַרווילדעט געוואָרן און פאַרדאָרבן געוואָרן. אונטער גוטע און עדעלע הערשער ווי מאַרק אויעראל, אַנטאָניאוס פיאוס און אַנדערע, איז דאָס גאַנצע פאָלק געוואָרן פיינער און עדעלער"[11].

טאַנענבוים האָט זיך אָפגעגעבן אויך מיט שילדערן די נאַטור. אָט איז אַ מוסטער: „דער ווינט האָט געבלאָזן זייער קאַלט, די ביימער האָבן גערוישט זייער טרויעריק, די נאַכט איז געווען פינצטער, דער הימל איז געווען באַדעקט מיט שווערע, שוואַרצע וואָלקנס... די ביימער האָבן גערוישט, די נאַכט איז געווען פינצטער און קאַלט, קיין מענטש, קיין לעבעדיקע זעלע אין די אַלטע קאַרפאַטן־בערג"[12]

טאַנענבוים פירט אַרום זייַנע לייענער אין פאַרשיידענע טיילן פון דער וועלט און דערביי „פילאָזאָפירט" ער אויף אַ נאַיוון אופן:

„זעט, קינדערלעך, ווי גליקלעך איר זייט, דאָס האָט איר צו פאַרדאַנקען אייער ליידן. ווער עס האָט געליטן אויף דע רוועלט, דער וויים ווי צו שעצן דאָס גליק; ווער עס האָט דורכגעלעבט שוועכע צייטן און האָט געזען פאַר זיך דעם טויט, דער וויים ווי צו שעצן די פרייד, לערנט, קינדערלעך, און דערציילט עס יעדן, פאַרצווייפלט ניט אין אומגליק און ווערט ניט שטאַלץ אין גליק"[13].

אין זיין ראַמאַן „געהיימניסע פון רוסישן קייזערלעכן הויף" פיגורירן מערסטנס רוסישע מענטשן. די פאַסירונגען קומען פאַר הויפטזעכלעך אין רוסלאַנד. די העלדן זיינען אָבער, ניט נאָר רוסישע פרינצן, גראָפן, באַראָנען, געלט־פעלשער און קיסרים — נאָר אויך רעוואָלוציאָנערן און ניהיליסטן. דאָס בוך איז דורכגעדרונגען מיט האָס צום צאַריזם — פונדעסטוועגן לאָזט טאַנענבוים זאָגן איינעם פון זיינע העלדן:

„דאָס אומגליק באַשטייט נאָר דאַרין, וואָס אַרום קיסר געפינען זיך שורקען און טויגעניכטסע און ער הערט זיך צו צו אַלעמען, וואָס זיי זאָגן. דאָס אומגליק באַשטייט דאַרין, וואָס דער קיסר האָלט אויף אַ גאַנצע אַרמיי שפיאָנען און יעדער שפּיאָן וויל ווייַז, אַז ער טוט עפּעס און אַז ער רעטעט רוסלאַנד"[14].

ווייטער „פילאָזאָפירט" טאַנענבוים:

„יעדער מענטש איז אַן אַקטיאָר און שפילט אַ געוויסע ראָלע אין לעבן. מיר אַלע שפילן אַ קאָמעדיע אין אונדזער לעבן. דער גאַנצער אונטערשייד צווישן איין מענטשן און דעם אַנדערן איז נאָר, וואָס איינער שפילט זיין ראָלע

---

[11]. „דער שטומער בעטלער", היסטאָרישער ראָמאַן, באַארבעט פון א. טאַנענבוים. דרוקט אויפלאַגע (יאָר?) חיברו פאָבלישינג קאָמפּאַניע, ניו־יאָרק, באַנד I, זייט 34.

[12]. זייט 87 פון זעלבן בוך.

[13]. דאָס זעלבע בוך, באַנד II, זייט 1132.

[14]. „די געהיימניסע פון רוסישן קייזערלעכן הויף", פריי איבערזעצט פון א. טאַנענבוים. צווייטער באַנד, זייט 647, חיברו פאָבלישינג קאָמפּאַניע, ניו־יאָרק, יאָר?

אזוי גוט, אז ער וועט רייך און באקומט ערע און געלט, דער אנדערער שפילט זיין ראלע שלעכט און קומט צו גארניט[15].

אין ראמאן וועט דערציילט ווערן רעוואלוציאנערן קאמף אין רוסלאנד און ווערן דער רעוואלוציאנערער אקטיוויטעט פון די ניהיליסטן, ווערן דער דער־מארדונג פון אלעקסאנדער דעם צווייטן און ווערן דעם קאמף פון דער רוסישער רעגירונג קעגן די רעוואלוציאנערן. טאנענבוים באשרייבט גאנץ גלאט גע־שפרעכן צווישן רעוואלוציאנערן אין אנדערע לענדער טאנענבוים באשרייבט ניט שלעכט אן אינטערנאציאנאלן צוזאמענפאר פון רעוואלוציאנערע טוער. אט איז א געשפרעך פון א ניהיליסט און א פריינד.

„וווּ נעמט איר דיזע קראפט... פון וואנען שעפט איר דיזן מוט, באגייסטע־רונג און ענערגיע צו ליידן און קעמפן? וווּ נעמט איר דיזע באגייסטערונג, דיזע שטאלץ און דיזע לעבנס־פראכטונג?

און דער ניהיליסט ענטפערט:

„די ליידן פון רוסישן פאלק אזי די איינציקע קוועלע פון וואנען מיר שעפן מוט, באגייסטערונג און ענערגיע. דו קאנסט ניט רוסלאנד... דו ווייסט ניט אין וואס פאר א שוועכע קייטן עס ליגט געשמידט. די שוועכע אייזערנע קייטן האבן שוין אפגעריסן דאס פלייש פון אומגליקלעכן פאלק און רייבן אים איצט די ביינער. דאס אומגליקלעכע פאלק פליט זיין שמערץ, עס קרעכצט, עס זיפצט און קיינער הערט עס ניט, קיינער וויל עס ניט הערן. הער זיך־צו צו א רוסיש פאלקס־ליד, וועסטו פארשטיין וואס פאר א יאמער, וואס פאר א ביטערער קלאגן עס הערט זיך אין יעדן וואוּרט, אין יעדער נאטע, אין יעדער מעלאדיע! הער זיך־צו צום ליד, וואס דער יאמשטשיק זינגט ווען ער טרייבט אן די פערד, לייג צו דיינע אויערן צום ליד, וואס דער פויער זינגט ווען ער ארבעט אין פעלד, זיי אויפמערקזאם אויף די לידער, וועלכע די דארפס־מעדכען זינגען, וועז זיי פארזאמלען זיך אויף דער נאכט אין א הויז, שפינען וואל אדער פליקן פעדערן — הער זיך־צו צו דיזע לידער און דו וועסט איינזען, וואס פאר א טרויער, וואס פאר א שוואר, האצרייסנדע נויט און עלנט זיי דריקן אויס[16].

אין דעם זעלביקן ראמאן קומען פאר געשפרעכן צווישן רעוואלוציאנערן פון פארשיידענע לאגערן. מיר באגעגענען דא אויסגעשפראכענע רעוואלוציא־נערן, אנארכיסטן און סאציאל־דעמאקראטן, לויט דעם דייטשן מוסטער. די ראדיקאלן פירן לאנגע געשפרעכן וועגן סאציאליזם, רעוואלוציע. עס זיינען פארן עטלעכע, וועלכע גלויבן, אז מען קאן איינפירן סאציאליזם מיט דער הילף פון דער עקסיסטירנדיקער רעגירונג אדער מיט דער הילף פון א מאנארך.

אט וועלן מיר לאזן ריידן איינעם פון די רעוואלוציאנערן:

„א קיסר א סאציאליסט? פון א קיסר ווילט איר דערוואַרטן סאציאלע רע־

15. זייט 657 פון זעלביקן ראמאן.
16. זייט 959 פון זעלביקן בוך.

פאַרמען? פון אַ דעספּאָט, אַ טיראַן ווילט איהר דערוואַרטן מענטשלעכע רעכט און אַ מענטשלעכע באַהאַנדלונג? גיכער קאָנט איר דערוואַרטן אַ קוש פון אַ שלאַנג, אַ גלעט איבערן קאָפּ פון אַ טיגער, פריינדשאַפט פון אַ וואָלף און מענטשלעכקייט פון אַ קראָקאָדיל! זייט איר בלינד? זייט איר משוגע? פאַרשטייט איר דען ניט, אַז ווען איין מענטש האָט דאָס רעכט אין די הענט, הייסט ער אַ דעספּאָט, אַ טיראַן; האָבן עס עטלעכע מענטשן אין די הענט, הייסט עס אַנאַפּאָל; האָבן אָבער אַלע מענטשן דאָס רעכט אין זייערע הענט, הייסט עס פרייהייט. פאַר וואָס ליידן די אַרבעטער אין אַמעריקע? ווייל דאָס רעכט געפינט זיך אין די הענט פון אייניקע — אין די הענט פון מאַנאָפּאָליסטן, קאַפּיטאַליסטן און טרעסטס! געגנאָסע טאָלען וויל, אַז אין פראַנקרייך און אין גאַנץ אייראָפּע זאָלן מיר אויפֿרעכטן דאָס רעכט אין די הענט פון אַ קליין הויפּעלע מענטשן, וועלכע ער רופט אָן געזעצגעבונג. געגנאָסע עלעגראַן גייט נאָך ווייטער. ער ווייל, אַז אַלע רעכט, אַלע געזעצן זאָלן זיך געפינען בייַ אייניעם אין די הענט. די אַרבעטער זאָלן אַליין שמידן זייערע קייטן, זאָלן זיי אַליין אָנטאָן און זאָלן זיך אַליין בינדן די הענט און די פיס.

„ניין, געגנאָסן! ווען די אַרבעטער ווילן האָבן מענטשן־רעכט, ווען זיי ווילן, אַז זיי זאָלן געניסן די פרוכט פון זייער אַרבעט, מוזן זיי פאַרניכטן אַלץ, וואָס האָט נאָר אַ שיין און ענלעכקייט פון מאַכט און הערשאַפט! קיין גאָט, קיין הערשער, דאַרף זיין אונדזער לאָזונגס־וואָרט, אונדזער פאַסיר־וואָרט. די גאַנצע אַלטע געבריידט מוז צעשטערט ווערן, קיין שטיין, קיין גאַנצער ציגל טאָר פון איר ניט בלייבן — מען מוז אַוועקנעמען דעם גאַנצן שמוץ פון דער אַלטער געזעלשאַפט! דער פלאָץ מוז בלייבן ריין פאַר אַ נייע, געזונטע און שטאַרקע געזעלשאַפט פון פולשטענדיקער פרייהייט און גלייכהייט".

וועגן דער פראַגע פון נאַציע זאָגט איינער פון די העלדן:

„נאַציע! פאָלק! וואָר האָט אויסגעטראַכט דעם דאָזיקן וואָרט? די הערשער, די טיראַנען! זיי האָבן אַנידערגעשטעלט זייערע סאָלדאַטן מיט ביקסן און שוועדן און האָבן געזאָגט: דאָס איז די גרענעץ פון מיין לאַנד! דאָס איז מיין פאָלק! קיין פרעמדער טאָר צו מיר ניט קומען און ווער עך קומט, מוז עך מיר צאָלן. דאָס וואָרט פאָלק, דער באַגריף פון באַזונדערע נאַציעס, שאַדט אַזוי פיל דעם פאַרשריט פון דער מענטשהייט, ווי די רעליגיע און דער רעגירונג"[17].

טאַגענבוים האָט אויך געשריבן ראַמאַנען וועגן די אינדיאַנער אין אַמעריקע, ווי אויך פאָפולער־וויסנשאַפטלעכע ראַמאַנען, ווו ער האָט אימיטירט און באַאַרבעט זשול וועךנעס. טאַגענבוימס ראַמאַנען זיינען מעלאָדראַמאַטיש. קיין קונסט איז דאָרטן ניטאָ. ניטאָ קיין לעבעדיקע מענטשן, נאָר מאַגעקענס, גולמס, וועלכע זאָגן, וואָס דער מחבר האָט זיי אַריינגעלייגט אין מויל.

געצל זעליקאָוויטש האָט גלייכצייטיק מיט זיינע אַרטיקלען איבער צייט־

17. דער זעלביקער בוך, באַנד IV זיימן 615, 616, 617.

פראָגן אויך געשריבן פֿאָפולערע ראָמאַנען. זעליקאָוויטש האָט דורכגעמאַכט אַן אינטערעסאַנטע קאַריערע אַלס אַן איבערזעצער אין לאָרד קיטשענערס עקספעדיציע צו באָפרייַען געניראַל גאָרדאָן אין כארטום. פּאַר אַ געוויסע צייט איז זעליקאָוויטש געווען אפילו אַ פּראָפעסאָר פון עגיפּטאָלאָגיע אין אַן אמעריקאַנער אוניווערסיטעט. נאָך דעם, ווי ער האָט זיין פֿאָסטן פֿאַרלאָרן, האָט ער אָנגעהויבן זיך אַקטיוו באַטייליקן אין דער יידישע פּרעסע און ליטעראַטור. ער האָט געשריבן אַרטיקלען, רעדאַקטירט צייטונגען, פֿאַרפאַסט לידער, רעקלאַמעס. ווי ער אַליין דערציילט[18], האָט ער געשריבן פּאַר פֿאַרלעגער דאָס, וואָס זיי האָבן באָשטעלט — און באָשטעלט האָבן זיי ראָמאַנען. זעליקאָוויטשעס ראָמאַן „די ביטערע נקבה", ווערט פון אלכסנדר הארקאָווין אין זיין אויבנדערמאַנטן אַרטיקל, כאַראַקטעריזירט מיט די ווערטער „ניט ריין, אָבער שיין געשריבן". קיין „ניט ריינקייט" האָבן מיר דאָרטן ניט געפונען אַחוץ מגושמדיקע אויס־דריקן.

אין דעם ראָמאַן געפינען מיר די געווײַנלעכע העלדן פון די פֿאָפולערע ראָ־מאַנען: ליבהאָבער, גלעיבטע, מערדער, פּראָסטיטוטקעס, אויסגעלאָסענע מענער און ענלעכע טיפּן. אין די ראָמאַנען קומען פֿאָר פֿאַנטאַסטישע אויסערגעווײַנ־לעכע פֿאַסירונגען. ער פֿאַרשלעפּט זיינע העלדן פון לאָנדאָן קיין ניו־יאָרק, פון ניו־יאָרק אין אַ קליין שטעטל אין דער ליטע. דער ספּור־המעשה איז נאָריש. ער פּירט צונויף אַ וואָנט מיט אַ וואָנט.

אין די סצענעס פון ניו־יאָרק גיט ער איבער עטלעכע בלידער פון דעם נייעם, רויען, נישט־אַרגאַניזירטן יידישן ישוב. וועג ער ברענגט, אויף אַן אומ־מעגלעכן אופן, זיינע גרויסשטאָטישע העלדן אין אַ קליינעם יידישן שטעטל אין דער ליטע, גיט ער ניט קיין שלעכטע בילדער פון יידישן שטייגער־לעבן. די העלדן פירן נאָיווע געשפּרעכן וועגן פּאָליטיק און מוזיק. דער מחבר גיט עטלעכע לידער, וווּ עס קלעפּט זיך ניט אַ וואָרט צו אַ וואָרט.

אַ פּאָר מוסטערן פון זיין שרייבן:

„זיין טאָכטער אסתר איז געווען אַביסעלע נאָך פרייער ווי איר פּאָפּאַ, זי איז אָבער געווען אַ גאַנץ אַרענטלעך קינד. זי וואָר אפילו אַ גאַנצע קאָקעטקע. זי האָט געווּסט, אַז זי איז שיין, זי האָט געווּסט, ווי זיך צו באַנוצן מיט אירע רייצנדע כלי־זין קעגן די מענער"[19].

„פֿלוצלינג האָט זי זיך געפילט זינקען אין אַ זיסן הינער־פֿלעט און גרינ־וואַלד האָט איר אויפגעמונטערט מיט כפל־שמונהדיקן קוש" (זייט 34).

„זי איז געווען שיין, ווי אַ בייבי, (עופהלע) און געזונט ווי אַ בעסטיע! דאָס איז ניט געווען קיין פרוי, נאָר אַ שיף! פלעגט טאַנצן אין די מוזיק־האַלס און דערנאָך אין אלהאַמבראַ־טעאַטער. וועג דאָס האָט געגעבן אַ היים אַ פּאָלקע,

18. „די ביטערע נקבה", אַ ראָמאַן פון יידישן לעבן אין ליטע און לאָנדאָן, פון געצעל זעליקאָוויטש, היברו פּאָבלישינג קאָמפּאַניע, ניו־יאָרק.
19. „די ביטערע נקבה".

איז געלאַפן אַלע מענער שפייַעכץ פון מויל. געהאַט אַ ברוסט ווי אַ מילשטיין, שטייף, קיילעכדיק" (זייט 134).

„עס איז געווען אַ קאַלטער דעצעמבער־טאָג. מוטער־נאַטור האָט שוין לאַנג אויסגעטאָן איר גרינע טואַלעט און האָט זיך אָנגעצויגן אירע ווייסע תכריכים". (זייט 104).

„די נאַכט איז געווען זייער אַ שטילע; קוים וואָס אַ ווינטעלע האָט גע־אָטעמט און דער גרויסער האָפן האָט געמורמלט מיט אַ פאַרבאַרגענע שפראַך, וואָס נאָר דער פּאָעט אַליין קען פאַרשטיין. אַרום וואַסער איז געווען אַ וואַרע אילומינאַציאָן, צען טויזנטער עלעקטרישע ליכט האָבן פאַרפלייצט דעם האָפן מיט גאָלדענע שטראַלן, וואָס האָבן אויסגעזען אין אַ וואַסער ווי אַ רעגן בריי־לאַנטן אויפן בלויען אָפגרונט פון תהום. איבער דיזער פאַנטאַסטישער פאַנא־ראַמאַ פון לאַנד און וואַסער, האָט געשמייכלט אַ הימל עכט בלוי, וואָס איז גע־וען באַדעקט אין מאַנכע ערטער מיט שטיקער העלע וואָלקנס, האָלב אַטלאַס, האָלב וואַטע. צווישן דיזע שטילע שטיקער וואָלקנס, וואָס האָבן זיך געשיפט אויף אלהימ"ס געווער, האָט די לבנה אַראָפגעקוקט אויף לאַנדאָן און געגאָסן אין שטראָם אירע קאַלטע שטראַלן, וואָס האָבן געשיינט צו זיין ווי זילבערנער אונטערשלאַק (זייט 24).

און אָט איז אַיינס פון די לידער, וואָס ער גיט אין ראַמאַן:

עס שניט, עס שניט אויף אַלע געדיכטע וועלדער:
עס שניט, עס שניט אויף אַלע שטילע פעלדער,
דער זילבער־שניי פאַלט אויף אַלע קאַנטן,
די צווייגן זיינען באַדעקט מיט אויז־דימאַנטן.
אויפן בוים פינקלען בריליאַנטן אַלערליי
זיי מיר געגריסט, זילבערנער שניי, זילבערנער שניי!

זילבער שניי, זילבער שניי, דו ביסט — ווינטערס מתנה
איך זע דיין שאָטן אויף די בלאַסע לבנה,
די שול־קינדער מיט פרייַדן
דיין זילבער־ווייסן קאַרפּעט (טעפּיק פון גן־עדן!)
זיי טאַנצן אויף דיין בוזעם מיט אַ לוסטיק געשרייַ
און זינגען: „דער זילבערנער שניי, דער זילבערנער שניי".

זילבערנער שניי, זילבערנער שניי, אַלעס איז יעצט פאַרפראָרן,
דער מענטש פרייט זיך וואָס די ערד איז פון אים פאַרלאָרן,
וואָס קימערט אונדז דער פראָסט אין אונדזער יעדן אבר?
אַבי עס זיינען ניט יעצט די ערד — אונדזער קבר!
נאַטורס ווייסע מאַנטל! זע שמעלץ ניט, שטיי,
בלייב נאָך אַ טאָג דו זילבער־שניי, זילבער־שניי.

זילבער־שניי, זילבער־שניי, איך גרים דיין וויסן געזיכט,
אנשטאָט ערד זע איך נאָר אַ הימל ריין ווי ליכט,
נאָר אַזוי ווי פון האָפנונג, דער מאָרגן־שטערן,
וועסטו זיך צושמעלצן אין אַ טויך טערערן.
ווי דער וויזער פון די זונגיט זיך נאָר אַ דריי,
דאָן זינגען מיר אַדויע, זילבער־שניי, זילבער־שניי!
(זייטן 104 — 105).

אונדז איז שוין אויסגעקומען צו דערמאָנען דעם איבערזעצער און באַ־ארבעטער פון ראָמאַנען יוסף יאַפפאַ (1853 — 1915). יאַפפאַ איז געווען אַן אַקטיוויסט טוער אין דער אַנארכיסטישער פרעסע און האָט אויך באַטראַכט פרעמד־שפראַכיקע ראָמאַנען אין יידיש. פון זיינע באַארבעטונגען פלעגט ער באַזייטיקן דעם רעליגיעזן און קאָנסערוואַטיוון שטאַנדפונקט פון מחבר, כדי עס זאָל ניט באַאיינפלוסן דעם נאַיוון יידישן לייענער. יאַפפאַס באַארבעטונגען זיינען גאַנץ גלאַט אויף וויפיל אין זיינע איבערזעצונגען איז פאַראַן דער מעלאָדראַמאַ־טישער עלעמענט, האָט ניט ער עס אַריינגעפירט, ער האָט דאָס בלוי איבערגע־זעצט אין יידיש.

יאָהאַן פאַלי * (1871 — 1907) איז שוין דערמאָנט געוואָרן אין פאַרבינדונג מיט יידישן זשורנאַליזם אין אַמעריקע. ער איז אויך געווען דער מחבר און איבערזעצער פון עטלעכע ראָמאַנען. אין זיין „אוריאל אַקאָסטא" גיט ער איבער די טראַגישע געשיכטע פון דעם אומגליקלעכן יידישן דענקער. אין דער דער־ציילונג וועבט ער אַריין געשיכטע וועגן ליבע, קנאה, אייפערזוכט, מאָרד און זעלבסטמאָרד. דאָס פאַרווייקלען היסטאָרישע פאַסירונגען אין אַ ראָמאַנטיש־סענסאַציאַנעלן מאַנטל, האָט אויסגענומען ביי דעם פרימיטיוון יידישן לייענער פון יענער צייט. יאָהאַן פאַלי איז אויך געווען דער מחבר פון אַ ראָמאַן „די שוואַרצע חברה", וווּ ער שילדערט דאָס יידישע לעבן אין דער נייער ניו־יאָרקער געטא. אַלץ אין ראָמאַן איז סענסאַציאַנעל, מעלאָדראַמאַטיש מגוזמדיק. עס זיינען אָבער דאָ ביי אים עטלעכע ריכטיקע בילדלעך פון דעם רויען יידישן לעבן אין ניו־יאָרק.

יצחק ראָבינאָוויטש (1846 — 1900) איז געווען אַ באַקאַנטער, העברעישער דיכטער, אַ תלמיד פון דעם העברעישן שריפטשטעלער אברהם מאַפּו און אַ פריינד פונעם דיכטער יהודה־לייב גאָרדאָן. אונטער זייער השפּעה האָט ער אַנ־געהויבן שרייבן לידער אין העברעיש און אַרויסגעגעבן פיר זאַמלונגען לירישע אין העברעיש. אין יידיש האָט ער אָנגעשריבן אַוואַנטיורע־ראָמאַנען. ער האָט אויך איבערגעזעצט און באַארבעט אין יידיש פּרץ סמאָלענסקיס עטלעכע ראָמאַ־נען. די איבערזעצונגען זיינען גאַנץ טרייַ דעם אָריגינאַל.

אַ פאָפולער יידישער ראָמאַניסט פון יענעם פעריאָד איז געווען ד. מ. הער־

* לויט אַנדערע מקורים — געבוירן אין 1860. — די רעדאַקציע.

מאַלין (1865 — 1921). הערמאַלין האָט אין שפּעטערע יאָרן געשריבן אַרטילען, דער הויפּט איבער פאַמיליע־אַנגעלעגנהייטן.

וועז מען האָט אַנגעהויבן אַרויסצוגעבן אין יידיש, אין די נייַניציקער יאָרן, פאַפולערע באַאַרבעטונגען פון דער אייראָפּעישער ליטעראַטור, דערהויפּט פון די ווערק פון לעאָ טאָלסטאָי און עמיל זאָלאַ, איז הערמאַלין געוואָרן איינער פון די אַקטיווסטע באַאַרבעטער און איבערזעצער. ער האָט פון טאָלסטאָיס ראָמאַנען מערסטנס אַרויסגעוואָרפן די פילאָסאָפישע באַטראַכטונגען קאָנצענטרירנדיק זיך דערהויפּט אויף דעם ספור המעשה, צופאַסנדיק זיך צום פרימיטיוון און אַפּגעשטאַנענעם לייענער, האָט הערמאַלין זיך דערהויפּט אָפּגעשטעלט אויף די מעלאָדראַמאַטישע עלעמענטן אין די ווערק פון די אייראָפּעישע קלאַסיקער. זיינע באַאַרבעטונגען זיינען געווען ווייט פון אָריגינאַל, זיי זיינען אָבער געווען אַ טריט פאָרויס לגבי די יידישע פאַרווייַלונגס־ראָמאַנען פון יענער צייט.

ד. ה. הערמאַלין האָט געשריבן אויך אָריגינעלע ראָמאַנען ווי „פייגעלע אַדער נויט ברעכט אייזן" און „דער לעצטער בלוט־שטורץ".

אין דעם ערשטן ראָמאַן שילדערט הערמאַלין אויף אַ סענסאַציאָנעלן אופן די טראַגישע איבערלעבונגען פון אַ יידישער משפּחה אין דער נייער היים. מיר האָבן דאָ אַן אומשולדיקע פרוי, איר ערלעכן מאַן און דעם אינטריגאַנט, וואָס טרייבט די אָרעמער פרוי צו פאַרראַט און זעלבסטמאָרד. אין ראָמאַן וואָרפן זיך דורך ניט קיין שלעכטע בילדער פון דעם לעבן פון די אימיגראַנטן אין ניו־יאָרק דער דאָמינירנדיקער עלעמענט אין בוך איז דער מעלאָדראַמאַטישער.

אין ראָמאַן „דער לעצטער בלוט־שטורץ" שילדערט הערמאַלין, אויף אַן אופן, וואָס ער באַטראַכט פאַר „רעאַליסטיש", די טראַגעדיע פון אַ יידיש מיידל, וואָס ווערט געטריבן צו פּראָסטיטוציע. מיר האָבן דאָ בילדער פון דער אונטערוועלט און העלדן וואָס זינקען אין אַ זומפּ. דער מחבר סימפּאַטיזירט מיט דער מיידל, וואָס ווערט אַ קרבן פון דער געזעלשאַפט. אויך דער לייענער סימפּאַטיזירט מיט דער אומגליקלעכער פרוי. די דערציילונג ווענן דער געפּאַלענער פרוי איז געשריבן אויף אַזאַ אופן, אַז דאָס ביסעלע ווירקלעכקייט ווערט דערטרונקען אין אַ ים שונד.

אַ פאָפולערער ראָמאַנען־שרייבער פון יענער צייט איז געווען מ. זיי־פּערט. נאָך איידער ער איז אַנגעקומען קיין אַמעריקע, האָט ער שוין אין אייראָפּע אַנגעשריבן עטלעכע ראָמאַנען. אַנקומענדיק קיין אַמעריקע אין 1886, האָט ער גלייך אָנגעהויבן שרייבן ראָמאַנען. ער האָט זיך גוט צוגעפּאַסט צו דער פּאָדערונג פון פרימיטיוון לייענער און איז געוואָרן אַ פאָפולערער שרייבער. אין זיין ראָמאַן „דער ליטווישער קנעניג פון די שנאָרער", שילדערט ער דאָס לעבן פון אַ יידן אַ שנאָרער. ער לאָזט זיך אַרויס פון זיין קליין ליטווישער שטעטל קיין אַמעריקע און שנאָרט ווו נאָר ער שטעלט זיך אָפּ. זייפּערט ברענגט אים ענדלעך קיין אַמעריקע. אין דער נייער היים קאָן ער זיך ניט אַריינטירן. ער

שנאַרט אין אַ גרעסערן מאַסשטאַב, אָבער ער איז אָזאַ שלימזל, אַז אַלע נוצן אים אויס פאַר זייערע צוועקן.

אין זיין ראָמאַן „גראַף פּאָטאָצקי" מאַכט זייפערט פון דער היסטאָרישער פאַסירונג אַ סענטימענטאַלן נאַציאָנאַליסטישן ראָמאַן, מיט אַ היפּש ביסל מליצה וועגן דער גרויסקייט און חשובדיקייט פון דער יידישער רעליגיע און פון דעם יידישן פאָלק.

מ. זייפערט האָט אויך געשריבן אַ סך קורצע דערציילונגען. ער האָט געשילדערט אויף אַ סענטימענטאַלן אופן דאָס שוועכע לעבן פון יידן אין זייער נייער היים. ער לאָכט אויס ביטער מענטשן און זאַכן, וואָס זיינען אים ניט צום האַרצן. אין די דערציילונגען, ווו ער שילדערט דעם לעבן פון דער יידישער אַרעמקייט אין ניו־יאָרק, איז ער ווייך, לירישׁ. זיינע קורצע דערציילונגען שטייען אויפן גרענעץ פון ליטעראַטור.

עס בלייבט אונדז נאָר צו זאָגן עטלעכע ווערטער וועגן שמרן און זיין טעטיקייט אין אַמעריקע. ער האָט פאַרלאָזן רוסלאַנד אין 1889 און זיך באַזעצט אין ניו־יאָרק. דאָ אין ניו־יאָרק האָט ער פאַרטגעזעצט דאָס שרייבן ראָמאַנען, אָבער אויך אין דער נייער היים האָט ער ניט געפונען קיין רו. אַזוי ווי ש. דובנאָוו און שלום עליכם אין אייראָפּע, האָבן אים אויך אַטאַקירט אַנגעזעענע יידישע שרייבער אין אַמעריקע. ספּעציעל האָט געקעמפט קעגן אים די ראַדיקאַלע יידישע פּרעסע. מ׳האָט אַזוי פאַרביטערט זיין לעבן, אַז ער האָט געמוזט אַרויסגעבן ספּעציעלע זשורנאַלן אָפּצוענטפערן זיינע קריטיקער. קיין אָנזען אין דער ליטעראַרישער וועלט האָט ער ניט געהאַט. ער האָט געמוזט קאָנקורירן מיט אַנדערע שרייבער פון זעלביקן זשאַנער און געפירט אַ שווערן קאַמף פאַר זיין עקזיסטענץ.

שמר האָט אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט עטלעכע הומאָריסטישע זשורנאַלן, וואָס זיינען צוזאַמענגעשטעלט געווארן מיט נישט מער געשמאַק, ווי זיינע ראָמאַנען. ער האָט אין די זשורנאַלן אפילו געשריבן לידער אויף צייט־פראַגן, ווי, למשל:

דער פּאָק לאַכט

1

פון יענע וואָס פרוידיקן אימער מאָראַל,
און גלויבן, אַז זיי וועלן ווירקן אַמאָל,
דער יושר זאָל הערשן אַליין איבעראַל.
און ווייניק וועט ווערן פון פּאַלשע די צאָל.
דאָס איז אַ טעות, איך מוז שרייען: ניין!
אימער וועט פּאַלשקייט אין דער שפּיצע שטיין.

פון די אַנאַרכיסטן וואָס שרייען קאָמונע
און גלויבן אַז עס וועט נאָך קומען אַ צייט,
וואָס דער קאַפּיטאַל וועט אַ מיתה משונה

פֿאַרוואַרפן, באַגראָבן ערגעץ אין אַ זויט.
ניין! איך שרייַ, אַז זיי זיינען נאָראָנים
אימער הערשן וועלן מזומנים.

פון יענע שוטים וואָס גלויבן צוזאַמען,
אַז לעקסאָוו קאָמיטע פֿאַרהיט די געפֿאַר,
אַז זי וועט די געלדיקער שבעל אויסראַמען,
און אַן ענדע וועט נעמען פון נעמען כאַבאַר.
ניין! דאָס זאָג איך און שרייַ גאַנץ לויט.
מען וועט פון אונדז שיכדן נאָך מער די הויט.

פון יענע נאָראָנים וואָס בילדן זיך איין
אַז דעם דאָקטאָר פֿאַרקהורט וועט גערעטן
צו מאַכן, אַז ניו־יאָרק זאָל אַרדענטלעך זיין
און פון די הייזלעך פֿאַרטרייבן דעם שטן...
ניין! זיין אַרבעט וועט ברענגען קיין נוץ
מיר קאָנען האָפֿן אויף גרעסערן שמוץ[20].

אין עטלעכע ראָמאַנען און דערציילונגען באַרירט שמר דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע. דאָס לעבן אין אַמעריקע וואָס איז געווען, ווי מיר האָבן שוין געזאָגט, רוי און פֿאַרמלאָזט. עס זיינען אָבער אַנגעקומען יידן פון אַ סך לענדער. עס זיינען געווען צווישן די אימיגראַנטן ניט ווייניק אַנטלאָפענע פֿאַרברעכער און גנבים. אָט־די מענטשן האָבן אָבער שפּילן אַן אַקטיוועַ ראָלע אין פֿאָלי־טישן לעבן אין ניו־יאָרק און אין אַנדערע שטעט. צווישן די אימיגראַנטן זיינען אויך געווען מענער, וואָס האָבן פֿאַרלאָזן זייערע פרויען אין אייראָפּע און דאָ נאָך אַמאָל חתונה געהאַט. שמר האָט פֿאַר זיינע ראָמאַנען און דערציילונגען אויסגעקליבן אָט־דעם סאָרט מענטשן. אָט־דער מאָטעריאַל וואָלט געקאָנט אויך קינסטלעריש באַאַרבעט און פֿאַרפּיסקירט ווערן. שמר איז אָבער ניט געווען קיין קינסטלער און זיינע ראָמאַנען אויף אַמעריקאַנער טעמעס זיינען שונד. אַלץ איז פֿאַרביליקט. די טיפּן זיינען באַשעפּענישן אַן אַ פונק לעבן. שמרס הומאָר איז אַ טעמפּער, אַ מגושמדיקער. שמר האָט, ווי ער האָט אַליין דערציילט, ניט געהאַלטן פון רעאַליזם:

„גיט מיר כאָטש אַ דאַנק, מיינע ליבע יידן, דערפֿאַר וואָס איך האָב דאָ מאריך געווען און האָב באַשריבן קורץ מיין פֿאַרעכן און קומען קיין אַמעריקע. כ׳לעבן, וואָס וואָלט איר געטאָן, ווען איך זאָל זיין ווי אייערע היינט־מאָדישע שרייבער, וואָס הייסן „רעאַליסטן", מאַכן פון יעדער קליניקייט אַ גאַנצן טאָרע־ראַם און וואָלט באַשריבן יעדע זאַך מיט גאַנצע פּירושים"[21].

---

20. „דער יידישער פֿאָק", נומער 2, דעצעמבער 7, 1894.

21. „ווידקע שמערקע פֿאָרט נאָך אַמעריקע", פון נ. מ. שויקעוויטש, תיברו פֿאַר־לישינג קאַמפּאַניע, ברוקלין, זויט 46.

מיר האָבן דערמאָנט די אַטאַקעס קעגן שמרן פון דער ראַדיקאַלער פּרעסע. אויך די שריפטשטעלער לעאָן קאָברין און יעקב גאָרדין, זיינען שאַרף אַרויס־געטראָטן קעגן שמרס ראָמאַנען[22]. ער האָט געסטראָשעט, אַז ער וועט שרייבן נאָר העברעיש[23]. די יידישע ליטעראַטור אין אַמעריקע האָט שוין דעמאָלט געהאַט אויסגערעכנט שמרן מיטן שמריזם.

מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, אַז די ראָמאַנען, וואָס זיינען געדרוקט אין די העפטן, האָבן געשטעלט אין סכנה די עקזיסטענץ פון דער פּרעסע. האָבן די צייטונגען אָנגעהויבן צו דרוקן צו עטלעכע ראָמאַנען, און די ראָמאַן־פּראָדוקציע אין העפטן האָט זיך אָפּגעשטעלט אַרום דעם יאָר 1900 די ראָמאַנען האָבן זיך אויסגעבירגערט אין דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע און זיי „בליען" עד היום.

22. לעאָן קאָברין: דערינערונגען פון אַ יידישן דראַמאַטורג, ווילנע 1926, זייטן 62 — 66.

23. מיניקעס יום־טוב־בלעטער, פּסח־בלאַט. ניו־יאָרק, אַפּריל, 1900, זייט 37.

ד"ר א. מוקדוני

די עמיגראַנטישע דראַמע

א קאַפּיטל פון אַ פּאַרקלערטער גרעסערער אַרבעט וועגן דער יידישער דראַמע אין אַמעריקע

נאָך וועלכע פּופּציק יאָר יידישן טעאַטער אין אַמעריקע, קען מען נאָך ניט רעדן וועגן אַ יידיש־אַמעריקאַנער דראַמע, מען קען רעדן וועגן האַלבע, וועגן פּערטל יידיש־אַמעריקאַנישע דראַמען, מען קען רעדן וועגן אַמעריקאַניזמען אין דער יידיש־אַמעריקאַנער דראַמע, מען קען רעדן וועגן שטיקלעך און ברעק־לעך פון יידיש־אַמעריקאַנעם לעבן, וואָס לאָזן זיך פילן אין דער יידישער דראַמע, וואָס איז גשאַפן געוואָרן אין אַמעריקע.

קיין גאַנצע יידיש־אַמעריקאַנער דראַמע איז כמעט ניט בנמצא.

די הויפּט־סיבה איז די ניט־איינגעשטעלטקייט פון דעם יידישן לעבן אין אַמעריקע, זיין פאַרמלאָזיקייט און סטיללאָזיקייט און זיין וואַקלעניש צווישן אַסימילאַציע און אינהאַלטלאָזער יידישקייט.

און דראַמע איז דאָך דער עיקרשט קאַנפליקט מיט אַן איינגעשטעלטן שטייגער, קאַנפליקט מיט אַן איינגעפונדעוועטער סביבה און קאַנפליקט מיט אַן איינגעוואָרצלטער מאָראַל, אָן די איז קיין דראַמע ניט געמאַלט.

דער אַמעריקאַנער טעאַטער און די אַמעריקאַנער ליטעראַטור האָבן פון זייער זייט געהאַט אַ זייער קלייניעם אינפלוס אויף דער יידיש־אַמעריקאַנער ליטעראַטור בכלל און אויף דער יידישער דראַמע בפרט; די אַמעריקאַנער ליטעראַטור האָט נאָך אַליין ניט איר אייגן פּנים, דער אַמעריקאַנער טעאַטער איז נאָך ביז דאָ ניט לאַנג געשטאַנען אויף אַזאַ נידעריגער מדרגה, אַז ער האָט געהאַט אַ שלעכטע ווירקונג אויפן יידישן טעאַטער, אָבער קיין אינפלוס אויף דער יידישער דראַמע האָט ער ניט געקאָנט האָבן.

ערשט די לעצטע יאָרן ווערט געשאַפן עפּעס אַזוינס, וואָס מען קען רופן אַמעריקאַנער דראַמע, ערשט די לעצטע יאָרן ווערט געשאַפן עפּעס אַזוינס, וואָס מען קען רופן אַמעריקאַנער טעאַטער.

די יידישע דראַמע אין אַמעריקע איז נאָך צוגענאַפּלט צו דער אַלטער היים, אָדער צו די ליטעראַטורן אין דער אַלטער היים, די יידישע דראַמאַטורגן, וואָס זיינען געקומען פון דעם אַמאָליקן רוסלאַנד, זיינען געבליבן דאָס רוב יידיש־רוסישע דראַמאַטורגן, יידישע דראַמאַטורגן, וואָס זיינען געקומען פון פּוילן און גאַליציע, זיינען געבליבן פּויליש־יידישע, אָדער דייטשיש־יידישע דראַמא־טורגן.

יעקב גאָרדין, וואָס האָט זיך מער ווי אַלע יידישע דראַמאַטורגן אַסימילירט מיטן יידישן טעאַטער אין אַמעריקע, איז סוף־כל־סוף געבליבן מער ווי אַלע

יידישע דראַמאַטורגן אין אַמעריקע אַ רוסישער דראַמאַטורג, יעקב גאָרדין האָט זיך אינגאַנצן געפונען אונטער דעם איינפלוס פון דער רוסישער ליטעראַטור, זיינע דראַמען, אפילו די סאַמע יידישסטע זענען אויס ווי איבערזעצונגען פון רוסיש, יעקב גאָרדין איז געווען אַ פרומער תלמיד פון דעם רוסישן דראַמאַטורג אָסטראָווסקי.

ל. קאָברין, ז. ליבין א״א זיינען בלויז טיילווייז אַמעריקאַניש, ביידע זיינען געבליבן יידיש־רוסישע דראַמאַטורגן.

דוד פינסקי איז אין אַמעריקע געוואָרן אַ דראַמאַטורג אָן אַ היים, ער איז אינגאַנצן אַריבער צו דער סימבאָלישער, אָדער צו דער ריינער פּראָבלעמען־דראַמע, זיינע פּערזאָנען און העלדן וואַרצלען עטנאָגראַפיש אומעטום און ערגעץ ניט.

פּרץ הירשביין האָט זיך ליטעראַריש לחלוטין ניט אָסימילירט מיט אַמעריקע, ער איז געבליבן אינגאַנצן דער יידיש־רוסישער דראַמאַטורג, וואָס ער איז געווען אין דעם אַמאָליקן רוסלאַנד.

ה. לייוויק, ה. סעקלער, פ. בימקא און אַנדערע זיינען יידיש־רוסישע, יידיש־פוילישע און סתם יידישע דראַמאַטורגן; ה. סעקלער איז אַוועק אין דער יידישער געשיכטע זוכן טעמעס פאַר דראַמע, און איין אייניציקע אַמעריקאַנער דראַמע „מאַיאָר נוח״ איז סוושעטיש אַמעריקאַניש, אָבער די אידייישע איינשטעלונג און די פּאָרם, איז לחלוטין ניט קיין אַמעריקאַנישע.

אַזוי אָרום איז קיין יידיש־אַמעריקאַנישע דראַמע אַזוי גוט ווי גאָרניט בנמצא.

אָבער כמעט יעדער יידישער דראַמאַטורג האָט איינע, אָדער עטלעכע ריין יידיש־אַמעריקאַנישע דראַמען. דראַמען, וואָס האָבן ניט טעמאַטיש און ניט אידעאָלאָגיש לחלוטין ניט צו טאָן ניט מיט דער יידישער ליטעראַטור אין דער אַלטער היים און ניט מיט די פּרעמדע ליטעראַטורן, וואָס האָבן געהאַט אַן איינפלוס אויף יידיש־אַמעריקאַנישן דראַמאַטורג.

עס איז די עמיגראַנטישע דראַמע, דראַמען פון דעם לעבן פון דעם יידישן עמיגראַנט אין אַמעריקע, אָדער ריכטיקער — פון עמיגראַנטן־יאָרן פון דעם יידישן ישוב אין אַמעריקע.

די עמיגראַנטן־דראַמע איז לויט איר טבע אַ צייטווייליקע, דער עמיגראַנט פּאַסט זיך צו אין משך פון יאָרן צום לעבן פון נייען לאַנד און אַלע זיינען עמיגראַנטישע דראַמען פּאַרשווינדן. די עמיגראַנטן־דראַמע שפּייזט זיך פון דער עמיגראַציע, וואָס שטעלט צו כסדר נייע דראַמען און נייע פּערזאָנען, ווי די עמיגראַציע שטעלט זיך אָפּ, שטעלט זיך אָפּ אויך די עמיגראַנטן־דראַמע, מיר האָבן עס געזען אין אַמעריקע די לעצטע אַנדערטהאַלבן צענדליק יאָר, זינט די עמיגראַציע קיין אַמעריקע איז אָפּגעשטעלט געוואָרן; די קליינע צאָל עמיגראַנטן, וואָס קומען איצט קיין אַמעריקע, זיינען ניט יענע אומבאַהאַלפּענע, יענע

קליינשטעטלדיקע דערשלאָגענע און דערשראָקענע עמיגראַנטן, זיי לעבן זיך גיך איין מיטן שטייגער, מיט די זיטן און מיט דער מאַראַל פון לאַנד.

* * *

די יידישע עמיגראַציע האָט זיך אָנגעהויבן אין די 80ציקער יאָרן, זי האָט זיך אָנגעהויבן שטיל, אָבער זי האָט זיך צעוואָקסן מיט אַ גוואַלדיקער שנעלקייט, זי איז געוואָרן סטיכיש און ממילא דראַמאַטיש.

די עמיגראַציע איז געגאַנגען דער עיקרשט פון קליינעם שטעטל, פון דעם שטעטל מיט דער טיף־איינגעוואָרצלטער יידישער באַפעלקערונג, פון דעם שטעטל, וואָס האָט פאַר הונדערטער יאָרן געשאַפן איר שטייגער פון לעבן, פון דעם שטעטל, וואָס רעליגיע איז געווען דער דאָמינירנדיקער פאַקטאָר אין לעבן, דאָס לעבן איז אַזוי גוט ווי רעגולירט געוואָרן דורך דער רעליגיע, פון שטעטל, וואָס האָט געשאַפן איר אייגענע טיפּישע עקאָנאָמיק, דעם קליינהאַנדל און די בעל־מלאכהשאַפט, פון שטעטל, וואָס האָט געלעבט שטרענג מיט איר מאַראַל, פון שטעטל, וואָס האָט געהאָט די גאַנצע דעה איבער דער עקאָנאָמיק און האָט זי אונטערגעוואָרפן די געבאָטן פון רעליגיע.

דאָס יידישע שטעטל איז געווען אַ שטרענג אַרגאַניזירטע יידישע איינהייט סיי גייסטיק און סיי עקאָנאָמיש. די עקאָנאָמיק איז געגאַנגען געאָרמט מיט דער רעליגיע, קיין קאָנפליקטן זיינען ניט געווען צווישן דער יידישער שטעטלשער עקאָנאָמיק מיט דער רעליגיע, די יידן אין שטעטל זיינען געווען מייסטנס אין דער מערהייט, און זיי האָבן געקאָנט איינשטעלן די עקאָנאָמיק לויט די גע־באָטן פון דער יידישער רעליגיע; דער יידישער שבת איז געווען דער רו־טאָג, דער יידישער יום־טוב האָט אָפּגעשטעלט דעם גאַנצן האַנדל, די קריסטלעכע באַפעלקערונג אין שטעטל און אין די דערפער אַרום שטעטל האָבן זיך געמוזט צופּאַסן צו די יידן.

דער יד איז געווען כמעט רעכטלאָז, די צאַרישע רעגירונג האָט אים אָנ־געטאָן די גרעסטע נגישות עקאָנאָמיש און גייסטיק, אָבער אין זיינע שטעטלשע דלד אַמות איז דער יד געווען דער אומאָפּהענגיקסטער מענטש, ער האָט איינ־געשטעלט זיין לעבן לויט די געבאָטן פון דער יידישער רעליגיע און ער האָט אַרויפגעצוווּנגען אויף דער אַרומיקער קריסטלעכער באַפעלקערונג זיין שטייגער פון לעבן.

די שטעטלשע עקאָנאָמיק איז געווען אַ פרימיטיוע, דער מאָדערנער קאַפּי־טאַליזם, וואָס האָט זיך אָנגעוויקלט שטאַרק אין די גרויסע רוסישע שטעט, איז ווי פאַרבייגעגאַנגען דאָס יידישע שטעטל.

איז דער קליינשטעטלדיקער יד אין דעם אַמאָליקן רוסלאַנד געווען אַ מענטש, וואָס איז געשטאַנען אויסער דער ווירקונגס־ספערע פון דעם מאָדערנעם קאַפּיטאַליזם, ער איז געווען אַ מענטש פון אַן אָנדער, פון אַן אָפּגעשטאָנענער עקאָנאָמישער עפּאָכע.

און אָט־דער דאָזיקער מענטש האָט זיך אויסגעוואָרצלט פון דעם פּאָטריא־

כאַלן שטייגער פון לעבן און איז גלייך אַריינגעפאַלן אין אַ שטאַרק אַנטוויקלטער קאַפּיטאַליסטישער וועלט. ער איז אַריינגעפאַלן גראָד אין סאַמע צענטער פון דער קאַפּיטאַליסטישער וועלט, אין דער גרויסער שטאָט, אין ניו־יאָרק, אין שיקאַגאָ, אין פילאַדעלפיע און אין אַנדערע גרויסע אינדוסטריעלע צענטערס.

ער איז אַריינגעפאַלן ממש אין אַן אַנדער וועלט, אין אַ וועלט מיט אַן אַנדער מאָראַל, מיט אַן אַנדער עקאָנאָמיק און מיט גאָר אַנדערע זיטן.

און די דאָזיקע וועלט האָט קיין אייזעניש ניט מיט קיינעם, יעדער, וואָס וויל עסן מוז זיך בויגן פאַר די געזעצן פון דער דאָזיקער וועלט, יעדער, וואָס וויל האָבן אַ דאַך איבערן קאָפּ מוז זיך צופּאַסן צו איר.

דער ייד האָט זיך געמוזט ברעכן אי גייסטיק און אי פיזיש.

ער האָט איבערגעלעבט גרויסע גייסטיקע יסורים און גרויסע פיזישע ליידן.

דער דאָרפישער פויער פון דעם אַמאָליקן רוסלאַנד, פון דעם אַמאָליקן עסטרייך און פוילן, וועלכער האָט עמיגרירט, איז ער אַריינגעפאַלן פון זיין דאָרף אין אַן אַנדער דאָרף פון מינעס־אַרבעטער, פאַר אים האָט זיך כמעט קיין זאַך ניט געביטן, ער איז פון אַן ערד־אַרבעטער־ געווארן אַ מינעס־אַרבעטער, ער האָט פריער געאַרבעט אויפן אויבערפלאַך פון דער ערד, איצט אַרבעט ער אין דער אינגעווייד פון דער ערד.

דער ייד האָט זיך דאָ געמוזט נעמען ראשית־כל צו אַן אַנדער אַרבעט, אַדער ער האָט זיך געמוזט צופּאַסן גאָר צו אַנדערע מעטאָדן פון אַרבעט.

דער ייד איז געווארן אויס בעל־דעה אויף דער עקאָנאָמיק, ניט ער האָט דיקטירט די עקאָנאָמיק און זי צוגעפאַסט צו זיין רעליגיע, נאָר די עקאָנאָמיק האָט דיקטירט זיין לעבן און אינגאַנצן אין קאָנפליקט מיט דער רעליגיע.

אַחוץ דעם האָט ער זיך אַנגעשטויסן אויף אַ פרעמדן שטייגער פון לעבן, אויף אַ שטייגער, וואָס איז פרעמד און פריקרע זיין גאַנצן מהות.

און ער האָט זיך געמוזט ברעכן, ער האָט געמוזט, זיינען זיינע יסורים געווען שרעקלעכע און דער צופּאַסונגס־פּראָצעס איז געווען אַ וויטאַגדיקער.

איז דער דאָזיקער ייד געווען ממש אַ לעבעדיקע דראַמע אויף צוויי פיס, דאָ איז אַ מענטש געקומען אין קאָנפליקט מיט אַן אַנדער וועלט, מיט אַן אַנדער מאָראַל, מיט אַן אַנדער שטייגער און מיט אַן אַנדער רעליגיע אפילו.

איז קיין וווּנדער ניט, וואָס יעדער יידישער דראַמאַטורג האָט זיך געווארפן אויף דער דאָזיקער גרויסער דראַמע, אויף דער דראַמע, וואָס איז פול מיט די גרעסטע קאָנפליקטן.

אָבער עס האָט געמוזט אַ סך צייט ביז עס איז אויפגעקומען דער יידישער דראַמאַטורג, וואָס האָט באַנומען די דאָזיקע דראַמע אין איר גאַנצער טיפקייט און בריייטקייט.

פון אַנהייב האָט דער נאַיווער דראַמאַטורג בלויז באַמערקט די קאָמישע זייט פון דער דראַמע, די קאָמישע, קליינע אומבאַהאַלפנקייטן, די קאָמישע, קליינע

אומגעשיקטקייטן, די קאַמישע, קליינע טאָג־טעגלעכע גרינקייט.

פון אָנהייב איז מען אפילו אזוי ווייט ניט געגאַנגען, מען האָט באַמערקט בלויז די שפראַכלעכע אומבאַהאַלפנקייט פון דעם עמיגראַנט, זיין אומגעלומ־פערטן ענגליש, זיין הילוך, וואָס איז געווען אַ געמיש פון גרויסשטאָטישקייט און קליינשטעטדיקייט, ווי, למשל, דער האַרטער קאַפעליוש, די „דוירבי", איבער די אויערן.

אויף דער דאָזיקער אויסערלעכער קאָמישקייט איז אויסגעוואַקסן אין אַמע־ריקע דער אַמאָל זייער פאָפולערער „דזשו קאָמידיען", דער אַקטיאָר, וואָס פלעגט אַרויס אין אַ האַרטן קאַפעליוש כסדר מיט אַ פּאָר נומערן גרעסער, און פלעגט רעדן אַ צעהרגעטען ענגליש.

דער „דזשו קאָמידיען" האָט זיך געהאַלטן אויף דער אַמעריקאַנער סצענע וועלכע 45 — 50 יאָר, ער האָט געהאַט דעם גרעסטן דערפאָלג ניט נאָר ביים פּשוטן עולם, נאָר אויך ביי בעסערן עולם, דער „דזשו קאָמידיען" האָט אָנגע־הויבן צו פאַרשווינדן, מיטן פאַרשווינדן פון דעם קליינשטעטלדיקן עמיגראַנט, און די איניקלעך פון דעם קליינשטעטלדיקן עמיגראַנט, שוין דורך־און־דורך אַמעריקאַניזירטע, האָבן אים מיט קאַרגע צען יאָר צוריק אינגאַנצן פאַרטריבן פון דער סצענע.

אין פאַרשיידענע פאָרמען איז ער נאָך דאָ, ער איז אפילו נאָך געבליבן אַביסל אויף דער יידישער סצענע, אין דער יידישער אָפּערעטע, וואָס לעבט אויסער צייט און רוים, דער קאָמיקער אין דער יידישער אָפּערעטע קומט נאָך עד היום אַרויס מיטן האַרטן קאַפעליוש, און אין אַ משונהדיקער קליידונג, און קאַליעטשעט די ענגלישע שפראַך.

די ערשטע יידישע דראַמאַטורגען זיינען ניט אַוועק ווייטער פון דעם „דזשו קאָמידיען".

אין יוסף לאטיינערס „אַ קאָמעדיע אין 5 אַקטן", וואָס איז אויפגעפירט גע־ווארן אין 1889, און הייסט „מישקע און מאַשקע, אַדער איראָפּעער אין אַמע־ריקע", האָבן מיר דעם בעסטן ביישפיל פון דעם פלאָכן „דזשו־קאָמידיען" קאָמיזם:

מישקע: קאַרל לעבן, דו שלאָפסט? זע וואָס איך האָב דיר געווואָלט בעטן, איך האָב דאָ אין מאַרק געקויפט קעקעטש...

קאַרל: וואָס?

מישקע: קעקעטש!

קאַרל: וואָס איז דען דאָס?

מישקע: אוי, וויסטער גרינהאָרן! אין קעשענעוו איז ער געווען איין גאַנצער בויך האַלטער און דאָ קען קיין איין וואָרט מעליקאַניש ניט, וואָס ביי אונדז קרויט איז דאָ קעקעטש.

קאַרל: קרויט איז דאָך קעבעטש.

מישקע: קעבעטש איז דאָך אַ וואָגן.

קאַרל: אַ וואָגן איז קערעטש.

דאָס איז אַזוי־צו־זאָגן דער שטייגער פון אַלע פּיעסן־שרייבער פון דעם מין און אפילו פון בעסערן מין אין יענער צייט, וועו די עמיגראַציע איז נאָך געווען אין די וויקעלעך.

אפילו יעקב גאַרדין האָט זיך ניט געקענט אָפּזאָגן פון אָט־דעם לייכטן קאָמישן שטאָף. ער האָט זיך מיט אים באַנוצט אין זיינע ערנסטע דראַמען וועו דער פּאַרשוין איז אפילו געווען אַרויסגעשטעלט וויי דער בעסערער און שענערער מענטש.

אין זיין דראַמע „אָהן אַ היים", וואָס איז אויפגעפּירט אין יאָר 1907, גיט פּינען מיר נאָך אָט־דעם קאָמישן עלעמענט:

לינאַ:... אָט־דאָס איז אַ בוך, וואָס איר האָט געדאַרפט לעזן, עס רופט זיך „דהי וואומען הו דיד".

בת־שבע: הודיט? עס הודיעט, דאַנקען גאָט, ביי מיר אין קאָפּ געגוג אָן דעם בוך.

18 יאָר ליגט צווישן לאָטיינערס שונד־קאָמעדיע און יעקב גאַרדינס ערנסטע דראַמע, אָבער בייַדע יאָגן זיך גלייך נאָכן ביליקן קאָמיזם.

מען קען ציטירן צענדליקער און צענדליקער יידישע דראַמעס און קאָמעדיעס, ערנסטע און שונדישע אין וועלכע דער דאָזיקער ביליקער קאָמיזם איז פרעוואַלירנדיק.

די שונד־קאָמעדיע, אַדער אָפּערעטע האָט נאָך איינגעהאַלטן דעם דאָזיקן קאָמיזם ביזן היינטיקן טאָג.

זעלטן וועו אַ יידישער דראַמאַטורג זאָגט זיך אָפּ פון אָט־דעם לייכטן קאָמישן ביסן, עס איז אַ קאָמיזם, וואָס רופט אַרויס געלעכטער און עס איז שווער צו אָפּזאָגן זיך פון אים.

אָבער ביי די שפּעטערדיקע דראַמאַטורגן איז ער בלויז אַ צופעליקער עלעמענט, ער איז אפילו ניט קיין שטריך פון דעם, אַדער יענעם כאַראַקטער און איז ניט אַריינגעגלידערט אין דער דראַמע, ער איז אינגאַנצן עפּיזאָדיש, ער איז ניט געבונדן און ניט געקייטלט מיטן כאַראַקטער און איז אַרגאַניש ניט פאַרבונדן מיט דער דראַמע.

די שפּעטערדיקע דראַמאַטורגען הויבן אָן צוגיין צו דער דראַמע פון עמיגראַנטישער ערנסטער און ערנסטער, אָבער זיי גייען נאָך אַלץ ניט צו דער עמיגראַנטישער וועלט, ניין, פּאַר זיי איז עמיגראַציע אַ געוווּנשענע דערשיינונג און עס זיינען כדאי אַלע ענויים, עס זיינען כדאי אַלע פּלאָגן, אָבער מען דאַרף העלפן דעם עמיגראַנט, מען דאַרף אים אַנטווייזען פון דער אַלטער היים און מען דאַרף אים צוגעווייזען צו דער נייער, מען דאַרף אים העלפן צו אַריינטירן זיך אין דער נייער היים.

די אַריענטאַציע אין דער דאָזיקער סטאַדיע פון דער עמיגראַנטישער

דראַמע איז אַ סאָציאַליסטישע, דורכויס אַ סאָציאַליסטישע, סאָציאַליזם אַנשטאָט דער רעליגיע, ווָאס דער עמיגראַנט האָט געבראַכט פון דער היים, און יוניאָנס אַנשטאָט דער אַלטער, היימישער געזעלשאַפטלעכקייט.

אין אַ ריי דראַמען געשריבן פון ז. ליבין, ל. קאָברין און אַנדערע, איז קאָנטיק דער איבערבּרוך אין דעם צוגאַנג צו דער עמיגראַנטישער דראַמע.

די עצם דראַמע פון עמיגראַציע ווערט אַזוי גוט ווי איגנאָרירט, עס ווערט אַרויסגערוקט די דראַמע פון גרייזיקער אָריענטאַציע, אַדער די דראַמע פון דער גוטער, געהעריקער אָריענטאַציע, ווָאס ענדיקט זיך געווינליך גוט.

* * *

עס קומט אויף די האַלב־אַגיטאַטאָרישע עמיגראַנטן־דראַמע. די דראַמע, ווָאס טראָגט אונטער דעם עמיגראַנט אַ וועלט־אַנשויונג, ווָאס איז צוגעפּאַסט צום אַנטווּיקלטן קאַפּיטאַליזם און ווָאס דאַרף אים פאָרבייטן די וועלט־אַנשויונג מיט וועלכער ער איז געקומען פון דער היים.

די דאָזיקע דראַמע גייט אייגנטליך אין דעם פוסטריט פון דער סאָציאַליס־טישער פּרעסע, דער דראַמאָטורג איז געווינליך אַ מיטאַרבעטער פון דער דאָ־זיקער פּרעסע און דער עמיגראַנט איז דער לייענער, זיי באַגעגענען זיך אָפּט אין דער צייטונג און אין טעאַטער.

סאָציאַליסטישער אלף־בית אין דער פּרעסע און סאָציאַליסטישער אלף־בית אין דער דראַמע, די קולטורעלע ניוואָ איז די זעלביקע, עס איז בלויז אַן אונטערשייד אין דער ליטעראַרישער ניוואָ.

אין איינע פון ז. ליבינס פיעסן שפּילט אַ ראַליע אַ יונגער יידישער אַרבע־טער מיט אַ יוניאָן־ביכל, דאָס יוניאָן־ביכל איז ניט קיין זעלבסטפאָרשטענדלעכ־קייט, ניין, דער יונגער אַרבעטער איז דורך אַנטווּיקלונג און דורך שאַרפער באַוווּסטזיניקייט דערגאַנגען צום יוניאָן־ביכל, דאָס יוניאָן־ביכל איז אַ מין צייגניש פון רייפקייט, אַ מין שיין פון באַוווּסטזיניקייט און אַ מין אַטעסטאַט פון איינגעבירגערטקייט אין לאַנד.

מיטן יוניאָן־ביכל איז אַ סוף צו די עמיגראַנטישע דראַמעס, דער עמיגראַנט האָט באַקומען זיין אַמעריקאַנישן טויף־שיין.

דער יונגער אַרבעטער פילט דאָס יוניאָן־ביכל אין זיין בוזים־קעשענע, ער רעדט ווענן אים ביי יעדער געלעגנהייט, דאָס יוניאָן־ביכל איז ניט נאָר אַן אַטעסטאַט פון גייסטיקער דערווּאַקסנקייט, עס איז אַן אַטעסטאַט פון עקאָנאָ־מישער זיכערקייט.

ז. ליבין, ווָאס פאַרמאָגט אַ ווונדערלעכן גוטמוטיקן הומאָר, וועבט ער עס דורך מיט הומאָר, דער אינהאַבער פון יוניאָן־ביכל איז אַ לעבעדיקער, געזונ־טער און גוטמוטיקער בחור, עס איז אים סתם גוט אויף גאַטס וועלט, ער איז שוין מיט אַמעריקע גוטע ברידער און דאָס יוניאָן־ביכל איז דער לעצטער פאַרבּן־שמיר אין בילד פון זיין איינוואַרצלען זיך אין אַמעריקע.

ביי אַנדערע קומט עס אַרויס ווייניקער קערעוודיק, די אַגיטאַציע פאַר

יוניאָניזם איז שטאַרק קאָנטיק, זי שטאַרטשעט אַרויס פון יעדער שורה און פון יעדן זאַץ.

כמעט אין דערזעלביקער צייט הייבט זיך אָן צו מערקן שוין אָן אומצופֿרידנקייט מיט דער צו גיכער און צו אויבערפלעכלעכער צופּאַסונג פון עמיגראַנט.

אין דער דערמאָנטער יעקב גאָרדינס דראַמע „אָהן אַהיים", איז דאָ אַ צווייטע פרוי, וואָס איז שוין צופיל אַמעריקאָניזירט, זי איז כסדר פאַרנומען אין סאָסייעטיס, פאַרנאַכלעסיקט איר היים, איר מאַן, זי האָט אַ פולן קאָפּ מיט נאַרישע, כלומרשט אַמעריקאָנישע געדאַנקען, זי איז אויבערפלעכלעך און לייכטזיניק.

דאָס איז די פרוכט פון צו גיכער צופּאַסונג, דאָס איז די פרוכט פון אויבערפלעכלעכער צופּאַסונג.

די דערמאָנטע דראַמאַטרגען ווילן דוקא דער עמיגראַנט זאָל זיך אַמעריקאָניזירן, אָבער מיט אַ באַדינג, דער באַדינג איז סאָציאַליזם. אַמעריקאָניזם און סאָציאַליזם, דאָס איז די רפואה שלמה פֿאַרן עמיגראַנט, דאָס איז דער אידעאַל.

און כדי צו פֿאַרמיאוסן דעם עמיגראַנט זיין אַמאָליגע וועלט, ווערן אין די דראַמען אָפט אַרויסגעפירט היימישע פרומאָקעס, וואָס די נשמה נעכטיקט ניט אין זיי, היימישע אָבערגלויבישע מענטשן, וואָס זיינען קאָמיש, און פון דער אַנדער זייט ווערט אַרויסגעשטעלט אין אַ ווונדערלעכן ליכט דער פריידענקער, דער סאָציאַליסט, דער קעמפער.

דאָ האָבן מיר אַ שטיקל השכלה־דראַמע, וואָס איז פאַרשלעפט געוואָרן אין דער אַמעריקאַנער דראַמע.

די עמיגראַנטיש־אַגיטאַטאָרישע דראַמע פֿרובירט אפילו אַריינווואַרפן אַ ספק אין דער מעוראחדיקייט פון דער יידישער פאַמיליע.

די יידישע פאַמיליע איז דער גרעסטער פאַקטאָר אין דער עמיגראַציע, קינדער ברענגען אַריבער עלטערן, בריידער ברענגען אַיבער בריידער און שוועסטער און ווייטערע קרובים שטרעקן אויס זייער האַנט צו די ווייטע קרובים אין דער אַלטער היים, די געבונדנקייט, די איבערגעגעבנקייט און געטרייהייט פון דער יידישער פאַמיליע איז דער גרעסטער פאַקטאָר אין דער עמיגראַציע, וועג ניט די געבונדנקייט פון דער יידישער פאַמיליע וואָלט די עמיגראַציע ניט אָנגענומען אַזאַ מאַסן־כאַראַקטער.

די פאַמיליע האָט, אַזוי צו זאָגן, פינאַנסירט די עמיגראַציע. זי האָט געשאַפן די שווערע מיליאָנען און מיליאָנען פאַר איר. דער אַריבערגעקומענער מיטגליד פון דער פאַמיליע האָט באַלד זיך געוונען קלייבן סענט צו סענט, כדי צו קענען אַרויסשיקן אַ שיפס־קאַרטע און אַנדערע הוצאות־הדרך פאַר די זייניקע, יעדער פאַמיליע־מיטגליד האָט געהאַלטן פאַר זיין ערשטן און גרעסטן חוב צו ראַטעווען זיינע פאַמיליע־מיטגלידער פון „פאַניעס לאָפּעס" און אַריבער־ברענגען זיי קיין אַמעריקע.

די יידישע פאַמיליע האָט אין דער נאָך־מלחמה צייט געראַטעוועט פון

הונגער־טויט און פון עלנט דאָס יידישע שטעטל, וואָס איז חרוב געוואָרן דורך דער מלחמה. צענדליקער און צענדליקער מיליאָנען האָבן געפלייצט פון אָמע־ריקע אין די קליינע יידישע שטעטלעך פון פוילן, ליטע, לאַטווּיא, גאַליציע אאַ״וו און איצט לעבן הונדערטער און הונדערטער יידישע שטעטלעך פון דעם, וואָס זיי באַקומען פון זייערע קרובים אין אָמעריקע.

די יידישע פאָמיליע האָט אַרויסגעטראָגן אויף אירע פלייצעס די גרויסע עמיגראַציע קיין אָמעריקע, זי האָט אַרויסגעטראָגן דעם גרעסטן טייל פון דעם יידישן פאָלק אויסער אָמעריקע פון די גרעסטע געפאָרן, זי טראָגט איצט אויך אַרויס פון אונטערגאַנג־געפאָר די יידישע ישובים אין איירָפּע, „דזשאָינט״ און אַלע אַנדערע הילף־אַרגאַניזאַציעס זיינען די קלענסטע געבער אין פאַר־גלייך מיט דער יידישער פאָמיליע.

דער יידישער סאָציאַליזם האָט געוואָלט מאַכן דעם עמיגראַנט פאַר אַ קעמפער, פאַר אַ גוטן יוניאָן־מאַן און פאַר אַ גוטן סאָציאַליסט, האָט ער זיך פאַרמאָסטן אפילו צו באַווייזן, אַז די פאָמיליע קען אויך צעריסן ווערן אין צוויי פיינטלעכע לאַגערן דורכן קאַפּיטאַליזם.

ל. קאָברינס דראַמע „שונאים״ איז די טיפּישסטע דראַמע פון דעם מין. דאָ ווערן אַרויסגעפירט צוויי ברידער, אייגער אַ פאָבריקאַנט און דער אַנדערער אַן אַרבעטער, וואָס אַרבעט אין זיין פאָבריק. שטייען די צוויי ברידער צעטיילט און קעמפן אייגער קעגן אַנדערן פאָרצווייפלט, דער אַרבעטער קעמפט בראַוו און שיין און דער פאָבריקאַנט קעמפט געמיין און מיאוס, דאָ דערקענט ניט אַ ברודער זיין אייגענעם ברודער, דאָ איז די באַווּסטע געבונדנקייט און איבער־געבנקייט פון דער יידישער פאָמיליע ניטאָ. קאַפּיטאַליזם ווייסט ניט פון אַזעלכע סענטימענטאַליטעטן...

איך נעם אַריין אָט־די אַגיטאַטאָרישע דראַמע אין ציקל פון די עמיג־ראַנטישע דראַמעס, ווייל זי איז אין עצם אַן עמיגראַנטישע, זי רעדט אויסשליס־לעך צום עמיגראַנט, זי ווייל אים דערציען, זי ווייל אים העלפן צו אָריענטירן זיך אין דעם נייעם פרעמדן לאַנד.

* * *

דער שונד־רעפערטואָר, ווי שוין געזאָגט, איז אין דעם פרט נאָכגעלאָפן דער ערנסטער דראַמע, און היות ווי דער שונד־רעפערטואָר לעבט אויסער צייט און רוים, איז ער נאָך עד־היום עמיגראַנטיש דורך־און־דורך.

אין דער יידישער אָפּערעטע טרעטן כסדר אויף מענטשן פון דער נייער און פון דער אַלטער וועלט, די יידישע אָפּערעטע איז האַלב אַמעריקאַניש און האַלב אַלט־היימיש, די עמיגראַציע איז אין דער יידישער אָפּערעטע עד־היום אין פולן גאַנג.

אָבער עס איז אַ זייער טשיקאַווע עמיגראַציע, עס איז אַן עמיגראַציע פול מיט נסים, פול מיט אויסטערלישע געשעענישן, דאָ קומט אַ מיידל און געפינט איר טאַטן דעם מיליאָנער, וואָס האָט פאַרלאָזן איר מאַמע, דאָ קומט אַ בחור,

אַ קליינשטעטלדיקער און זוכט אויס זיין אַנטלאָפענעם טאַטן, וואָס איז, פאַר־שטייט זיך, אַ מולטי־מיליאָנער, דאָ געפינט אַ מיידל איר געליבטן, וואָס איז געווָארן דאָ אַ גרויסער אָפּערע־זינגער, דאָ קומט אַ בחור און געפינט זיין כלה, וואָס האָלט ביים חתונה האָבן מיט אַ מיליאָנערס אַ זון, דאָ קומען מאַמעס און געפינען זייערע פאַרשוווּנדענע מענער און דאָס נעמלעכע פאַרקערט.

הכלל די עמיגראַציע אין אין פולן ברען אין דער יידישער שונד־אָפּערעטע.

די שונד־אָפּערעטע, וואָס איז ווי יעדער שונד סענטימענטאַל, שטייט כסדר אויף דער זייט פון עמיגראַנט. ער דער אָרעמער, דער געיאָגטער און גע־פלאָגטער טריאומפירט. ער אַמעריקאַניזירט זיך שנעל און פירט אַלע אַמעריקאַ־ניזירטע פאַר דער נאָז.

אָבער פון דעם שפּראַך־קאָמיזם פון דעם גרינעם קען זי זיך ניט אָפּזאָגן, איז דער גרינער בריה, דער גרינער קאָפּ־מענטש אַ ביסעלע קאָמיש די ערשטע צייט מיט זיין געגרייזטן ענגליש.

פאַרשטייט זיך, אויב דער סטאָר איז אַ קאָמיקער און ער שפּילט דעם גרינעם, וואָס קומט אַראָפּ קיין אַמעריקע, דאַן איז דער גרינער קאָמיש כסדר, קאָמיש דורך־און־דורך, נאָר ביים סאָמע סוף ווערט ער מיט אַמאָל אויסגעגרינט, טוט זיך אָן לויט דער לעצטער אַמעריקאַנישער מאָדע און הויבט אָן פון העלער הויט רעדן „אַ פּרעכטיקן" ענגליש מיט אַלע חנען פון סלענג.

* * *

ביסלעכווייז פאַרשווינדט די דראַמע פון דעם ערשטן דור עמיגראַנטן, די דראַמע פון דעם עמיגראַנט גופא, און עס הייבט זיך צו באַווייזן די דראַמע פון דעם צווייטן דור, אָדער ריכטיקער — די דראַמע אין דער עמיגראַנטישער פאַמיליע גופא.

דער עמיגראַנט, וואָס איז געקומען פון דעם קליינעם שטעטל האָט זיך צוגעפאַסט ווי־עס־איז צו אַמעריקע, ער האָט זיך צוגעפאַסט בלויז אויף וויפיל עס איז אים געווען עקאָנאָמיש נויטיק, ער האָט זיך צוגעפאַסט צו די גרויס־אינדוסטריעלע מעטאָדן פון אַרבעט, ער האָט זיך צוגעפאַסט צו די עלעמענטאַרע געבאָטן פון דעם אַמעריקאַנעם שטייגער, ער האָט ווי עס איז אויך אייגעביסן דעם ענגלישן לשון, ער איז אויסערלעך געווָארן אינגאַנצן אַמעריקאַניש, ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון אַ סך, אַ סך רעליגיעזע געבאָטן, ער האָט שלום גע־מאַכט מיט אַ סך, אַ סך פרעמדע דרכים און מנהגים, ער האָט טיף אין האַרצן געווייטאָגט, זיין געוויסן האָט אים געמאַטערט, אָבער דאָס אַמעריקאַנער לעבן האָט געמאַנט און האָט באַקומען דאָס זייניקע.

אָבער ער איז נאָך אַלץ געבליבן טיף אין האַרצן אַ דאַרטיקער, ער איז נאָך אַלץ געבליבן שטעקן אין דער וועלט און אין דער מאַראַל פון דער אַלטער היים.

און כדי דורכקומען מיט זיך אַליין האָט ער זיך געטיילט אויף צווייען, ער האָט דאָ אויסגעזוכט קליינע מעגלעכקייטן צו אויסלעבן זיך ווי אין דער אַלטער

היים און פון דער אַנדערער זייט האָט ער בעל־כרחו געלעבט אַמעריקאַניש.

אָבער אָט האַדעוועז זיך אויס ביים עמיגראַנט קינדער, ער איז פאַרהאַוועט, פאַרשמאַיעט, דאָס אַמעריקאַנער לעבן פאַרשלינגט דעם גאַנצן מענטשן, מען מוז אַרבעטן, מען מוז האַוועז און לויפן, מען מוז כסדר זיין קאַנצענטרירט, וואָרום ווי נאָר דו פאַרטראַכטסט זיך קען מען ביי דיר אַרויסגלבענען דעם באָדן פון אונטער די פיס, האָט ער קיין צייט ניט צו אומקוקן זיך אויף זייַע קינדער, אגב, זאָרגט מען שוין פאַר דער דערציונג פון זיינע קינדער, עס איז דאָ א שול, וווּ זיי לערנען, עס איז דאָ א גאָס וווּ זיי שפילן; אָבער אָט זיינען די קינדער שוין דערוואַקסענע און ער דערזעט אין זיין הויז ווילד־פרעמדע מענטשן, אַמאָל אפילו פיינטלעכע מענטשן, ער הייבט אָן קעמפן, עס איז שוין אָבער שפּעט, עס איז גאָרניט שייך צו זאָגן שפּעט, עס איז אַמעריקע, זי האָט צוגענומען זיינע קינדער און אויסגעהאַדעווועז זיי אויף איר שטייגער, שרעקלעכע קידנער, זייער רעדן איז אים פרעמד, מער ווי פרעמד, זייער רעדן איז עפּעס גראָב, חוצפהדיק, עם־הארצותדיק און גאַסן־יונגיש, זייערע אידעאַלן זיינען שרעקלעכע, עפּעס גופיש זיינען זיי, אידעאַלן אָן גייסט און אָן נשמה, מוסקול־אידעאַלן, און עפּעס האָבן זיי ליב דאָס פשוטע לעבן גראָב־יונגיש, גוויש, אָן „המוציא" און אָן בענטשן.

און די שטאַרקע און טיפע יידישע פאַמיליע־פאַראַנטוואַרטלעכקייט צובונ־טעוועז זיך קענן דעם מוראדיקן ריס אין דער פאַמיליע, קענן דער פרעמדקייט אין דער פאַמיליע, קענן דעם שעטנז אין דער פאַמיליע, קענן צעברעקלטקייט אין דער פאַמיליע.

און טאַקע תכלית אויך, תכלית אין העכערן זינען, ווי קענען מענטשן לעבן אויף דער וועלט אָט אַזוי ווי חיות אָן צוגעבונדנקייט צום יידישן פאַלק, צו דער יידישער פאַמיליע און אָן אידעאַלן?

א פחד באַפאַלט דעם עמיגראַנט.

און דאָ וועקט זיך אויף פון איר טיפן שלאָף די אייגענע דראַמע, די אייגענע שפלות, די אייגענע אָפּגעריסנקייט פון דער אייגענער און דער פרעמדער וועלט, די אייגענע פרעמדקייט און די אייגענע גייסטיקע ירידה.

דאָ שטייען מיר פאַר א קנויל פון זייער קאַמפליצירטע דראַמעס, די דאָזיקע דראַמעס וואָרטן אויף טיפערע דראַמאַטורגען, אויף דראַמאַטורגען מיט שאַרפערע חושים און מיט א ברייטערן קוק אויפן לעבן.

י. ד. בערקאָוויטש רירט אָן בלויז פון אויבן אויף אָט־די דאָזיקע קאַמ־פליצירטע, אָדער דאָפּלטע דראַמע אין זיין קאַמעדיע „לאַנדסלייט". בערקאָוויטש האָט שוין דערשפּירט די דאָזיקע פאַרוויקלטע דראַמע, אים איז אָבער געגאַנגען גאָר צו אויפדעקן די טיפע בענקעניש נאָך דער אַלטער היים און אירע מענטשן, אפילו גוים, פון דעם יידישן עמיגראַנט אין אַמעריקע.

אין איר גאַנצער טיפקייט האָט אָבער ה. לייוויק אַרויסגעבראַכט די דאָזיקע דאָפּלטע דראַמע אין זיין דראַמע „שמאַטעס".

דער פּראָטאָגאָניסט פון „שמאָטעס" איז אַן עלטערער ייִד, מרדכי מאַזע, אַ ייִד אַ געוועזענער בעל־הבית אין דער אַלטער היים, אַ ייִד אַ למדן, אַ ייִד מיט שטאַלץ און ווירדע.

אין אַמעריקע איז דער דאָזיקער שיינער ייִד געוואָרן אַן אַרבעטער, און היות ווי ער האָט זיך ניט געקענט צופּאַסן ווי געהעריק צו אַמעריקאַנער באַדינגונגען פון אַרבעט, איז ער געוואָרן אַ נחות־דרגאַדיקער אַרבעטער, ער אַרבעט ביי שמאָטעס אין אַ פּינצטערן קעלער מיט אַ סך אַנדערע עלטערע ייִדישע מענטשן, וואָס האָבן ניט געקענט זיך צופּאַסן צו אַמעריקע, אָדער, וואָס זיינען שוין אַרויסגעפּאַלן צוליב זייער עלטער פון זייערע פּאַרנומענע אַרבעט־פּאָזיציעס.

מרדכי מאַזע האָט קיינמאָל ניט שלום געמאַכט מיט זיין לאָגע, מרדכי מאַזע סאַרטירט שמאָטעס, ער מוז עס טאָן, אָבער ער פילט זיין ירידה, ער פילט די שפּלות פון זיין לעבן, ער פילט, אָבער ער שווייגט, ער איז צו שטאָלץ צו קלאָגן זיך פאַר עמיצן, ער איז צו שטאָלץ אָבער צו שלום מאַכן מיט זיין לאָגע.

דאָ האָבן מיר מרדכי מאַזעס פערזענלעכע עמיגראַנטישע דראַמע, זי איז ענלעך אויף די טויזנטער און טויזנטער אַנדערע עמיגראַנטישע דראַמעס, יעדער עמיגראַנט איז אין אַ געוויסער מאָס אַ העלד פון אַזאַ דראַמע.

מרדכי מאַזע לעבט אָבער דורך אַ צווייטע, אַ טיפערע, אַ שוועריקע דראַמע, די דראַמע פון דעם צווייטן דור, וואָס וואָקסט אויס ביי אים אין הויז, ער האָט דריי קינדער, צוויי טעכטער און אַ זון, זיינען זיי אַלע אַמעריקאַניזירט, אָבער דער טיפסטער וווייטאָק מאַזעס אין זיין אייניציקער זון זיינער, הערי. הערי איז אַן אַמעריקאַנער באַי, דורך־און־דורך אַן אַמעריקאַנער.

הערי וואָקסט אויס און צווישן אים און זיין פאָטער וואָקסט אויס אַ תהום, אַ טיפער תהום. זיי קענען אפילו ניט רעדן אייניער צום אַנדערן, הערי פאַרשטייט פשוט און פּראָסט ניט וואָס דער אַנגעכמורעטער טאַטע זיינער וויל פון אים און וואָס ער רעדט צו אים, צייטנווייז האָט ער פשוט מורא פאַר זיין טאַטן, אים דוכט, אַז זיין טאַטע איז משוגע, אַז ער רעדט אַזוי מאָדנע, מען קען ניט פאַרשטיין, קיין וואָרט קען מען ניט פאַרשטיין.

ה. לייוויק האָט אויף דעם וואונדערלעכסטן אופן איבערגעגעבן אין האַלבע ווערטער דעם טיפן תהום צווישן צוויי יידישע עמיגראַנטישע דורות:

מאַזע: וואָס האָסט מורא, הערי? קום צו.

הערי: איך האָב קיין מורא ניט (רוקט זיך צו צום טיש ניט אַנטשלאָסן).

מאַזע: זעץ זיך.

הערי: (זעצט זיך, די צוטומלונג וואָקסט אין אים נאָך מער).

מאַזע: פירן פירט זיך, אַז אַ זון בעט איבער אַ טאַטן... אָבער עס מאַכט נישט, איך הייב אָן דער ערשטער.

הערי: (צו זיך אַליין) אַך, דזשי.

מאַזע: (נעמט אים דורך מיט ביידע אויגן) וויפיל אַ שטייגער, דענקסטו, וועט דער טאַטע דיינער נאָך לעבן?

הערי: וואָס רעדסטו, פּאַ?

מאַזע: (ווערט מיט אַמאָל אַליין צעטומלט און הייבט אָן שטאַמלען) אָט איז דער טאַטע דיינער שוין ניטאָ. — וואָס וועט זיין דעמאָלט? שטעל זיך פאָר אַז דער טאַטע איז שוין ניטאָ...

הערי: וואָס איז מיט דיר, פּאַ?

מאַזע: וואָס איז מיט מיר? דו פרעגסט? דו ווילסט טאָקע וויסן? הער זיך איין, מיין זון... הער זיך איין...

הערי: אַז איך וייס נישט וואָס דו רעדסט, פּאַ, עפּעס מאָדנע, איך פאָר־שטיי ניט... (וויל זיך דערשראָקן אויפהייבן).

מאַזע: זיץ, זיץ, האָב נישט קיין מורא, איך רעד ניט אויסער וועג. איך בין נאָך ניט משוגע, חלילה... וואַרט אַ מינוט, איך האָב דיר געוואָלט זאָגן עפּעס זייער וויכטיקס (געפינט ניט קיין וועג ווי אַזוי אויסצודריקן זיך) פאַרשטייסט, מיין זון, שוין יאָרן, אַז איך קלייב אויפן האַרצן, שטיק אין זיך. און אַלץ וואָס איך שטיק אין זיך האָב אַ שייכות צו דיר, נאָר צו דיר, פאַרשטייסט... דו מיינסט אַלץ איז אַזוי פּשוט, אָפן... (פאַרשטאַמלט זיך און פּלאַצט אַרויס מיטאַמאָל) דו פאַרשטייסט, דו האָסט מיך אינגאַנצן פאַרלייקנט, אָפּגעווישט, אַז, אַז...

הערי: פּאַ, פּאַ וואָס רעדסטו, איך וייס ניט, מאָדנע ווערטער עפּעס, איך האָב מורא, וואָס ווילסטו פון מיר?...

אָט דאָ האָט איר דעם גרעסטן טראָגיזם פון עמיגראַציע איבערגעגעבן אין שטומע ווערטער. דאָ האָט איר צוויי דורות, וואָס קענען זיך ניט צוזאַמענרעדן וועגן די איינפאַכסטע, וועגן די קלאָרסטע זאַכן.

ה. לייוויק האָט דאָס מייסטעריש איבערגעגעבן אין דעם דאָזיקן קורצן דיאַלאָג.

די עמיגראַנטישע דראַמע פון צווייטן דור איז ניט איבעריק רייך, מען קען די דראַמעס אויף דער דאָזיקער טעמע איבערציילן אויף די פינגער, אין די אָנדערע צווייגן פון דער ליטעראַטור, אין ראַמאַן און נאָווועלע, פאַרנעמט מען זיך מיט איר אַ סך מער.

מען קען צוריקנעמען צו דער דאָזיקער מין עמיגראַנטישע דראַמע ל. קאָב־רינס „ריוועך סייד דראַיוו", די דראַמע איז אָבער אַ לייכטע, דאָ און דאָרט אָן אויבערגלעכלעכע, זי זוכט, ווי דער שטייגער פון קאָברינס דראַמען, אויסער־לעכע עפּעקטאַציע און פאַרבויגט דאָס תמציתדיקע.

די שונד־דראַמע, אָדער מעלאָדראַמע רירט אָן די דאָזיקע אָנגעוווייטאָקטע פראָגע אויף איר שטייגער, זי כאָפט אַרויס פון דער צייטונגס־כראָניק מעשיות וועגן אַמעריקאַנער יידישע קינדער, וואָס העלפן ניט זייערע עלטערן, אָדער

שעמען זיך מיט זייערע עלטערן, אדער באזאָרגן זייערע עלטערן אין מושב־זקנים, און מאכט פון דעם הארצרייסנדיקע מעלאדראמעס.

די יידישע פובליציסטיק פארנעמט זיך פיל מיט דער דאזיקער פראגע, אבער זי קומט ניט אין באטראכט אין דעם דאזיקן ארטיקל.

* * *

א ווייטערדיקע אפצווייגונג פון דער עמיגראנטן־דראמע איז די דראמע פון צו גרויסער צופאסונג און די פארלייקענונג פון דעם אייגענעם נעכטן.

דער שטראם פון עמיגראציע האט פארשלעפט אין אמעריקע א קליינע צאל פון רוסיש־יידישע רעוואלוציאנערן פון דעם אמאליקן רוסלאנד.

א גרויסער טייל פון די דאזיקע רעוואלוציאנערן זיינען פארכאפט געוואָרן פון דעם פארנעם פון דעם אמעריקאנעם לעבן, האבן זיך גערן צוגעפאסט צו אים און געוואָרן טיכטיקע ביזנעס־לייט, טיכטיקע פאבריקאנטן און טיכטיקע אמעריקאנער לאיערס.

אבער דער רעוואלוציאנערער נעכטן זייערער גייט זיי נאך ווי א שאטן, ער דערמאנט זיי אויף טריט און שריט וועגן די אידיין, וואס זיי האבן געפרעדיקט און וועגן די פרינציפן, וואס זיי האבן פארטיידיקט.

אין ה. לייוויקס „שאפ" ווערט ארויסגעפירט א געוועזענער רעוואלוציאנער און אן איצטיקער פאבריקאנט, וואס קומט פריער אין קאנפליקט מיט זיינע ארבעטער און דערנאך מיט זיך אליין.

וווּלף, דער געוועזענער רעוואלוציאנער, וואס איז איצט א פאבריקאנט, איז ניט איבעריק גליקלעך אין זיין נייעז לעבן, עס איז א קאלטע וועלט, אט־די וועלט פון מקח וממכר, ניטא דארט קיין פריינדשאפט, ניטא דארט קיין חברשאפט, ניטא דארט סתם קיין געמיטלעכקייט, ער פילט זיך עלנט, אבער די געשעפטן האבן אים פארכאפט אין זייער נעץ און ער האוועט, האוועט כדדר.

אט וואס וווּלף זאגט אליין וועגן זיין איצטיקן לעבן:

וווּלף: (צו מינע, אן ארבעטערין אין זיין שאפ) צוועלף יאר זיינען אווק פון דער צייט, וואס מיר האבן זיך געזעגנט אין דערפל דארט, אין סיביר. יא. אמת, ס׳איז גרויס דער שפרונג פון דעם, וואס איך בין געווען אמאל און פון דעם, וואס איך בין איצט. איך האב מיך געלאזט אייגעשלונגען צו ווערן פון דעם היגן לעבן. און דאס היגע לעבן איז בייז, מינע, בייז און עסט אויף (גיט זיך א כאפ), ניין, ניין, איך בעט ניט קיין אנטשולדיקונג, איך ווייל זיך ניט פאר־ענטפערן...

מינע, די אמאליקע חברטע וווּלפס, ארבעט אין וווּלפס שאפ, זי דערמאנט אים כסדר מיט איר אנווענקייט אן זיין נעכטן.

וווּלף: (שטיל) אבער זינט איר זינט אריינגעקומען אין שאפ צו מיר, פיל איך, אז אלץ ווערט צעריסן אין מיר, מינע, איר זינט ווי א שווערד אויף מיין האלדז. (פויזע), אדער צופאל האט איך אוועקגעזעצט ביי מיינס א מאשין,

איר זאָלט אָטעמען אויף מיר מיט שנאה און פאַראַכטונג. צו וואָס זיינט איר געקומען בעטן ביי מיר אַרבעט?

„שאַפֿ" איז אַ פרעכדיקע דראַמע, עס איז איינע פון די בעסטע דראַמעס פון דעם יידישן אַרבעטער־לעבן אין אַמעריקע, אָבער דער העלד, דער נעכטיקער רעוואָלוציאָנער, וואָס איז היינט אַ באָס, איז אַ זעלטענער כאַראַקטער, מרדכי מאַזעס זיינען דאָ צענדליקער און צענדליקער טויזנטער, יעדער עמיגראַנט איז אַ שטיקל מאַזע, אין יעדער עמיגראַנטישער פאַמיליע שפּילט זיך אָפֿ מאַזעס דראַמע, אָבער וווילפס דראַמע איז ניט די דראַמע פון דעם יידישן עמיגראַנט אין אַמעריקע, עס איז די דראַמע פון אַן אינטעליגענט און אַ רעוואָלוציאָנער בלויז.

אַ דריטע דראַמע ה. לייוויקס „באַנקראָט" איז אויך אַן עמיגראַנטישע דראַמע, זי איז די דראַמע פון אַ וווילף, פון אַ נעכטיקן רעוואָלוציאָנער אין דער אַלטער היים, וואָס קען זיך גראָד בשום־אופן ניט צופּאַסן צו אַמעריקע, ער איז דאָ דער איבעריקער, אומבאַהאָלפענער מענטש, ער דער פירער, דער נעכטיקער געביטער ביז אַ געוויסן גראָד, איז דאָ אַ שלים־מזל, ער קען אפילו זיין שטיקל ברויט ניט פאַרדינען דאָ.

דער העלד פון „באַנקראָט" איז דער היפוך פון דעם העלד פון „שאַפֿ".

ווי אַ דראַמע איז „שאַפֿ" זיבער ברייטער און טיפער. ה. לייוויק גיט אונדז דאָ אַ שטיק פון דעם יידישן אַרבעטער־לעבן, אָבער ווי אַ העלד פון אַ דראַמע איז דער העלד פון „באַנקראָט" גאָר ניט דער ערך פולער, דראַמאַטישער און ברייטער.

אגב איז דער העלד פון „באַנקראָט" טיפישער ווי דער העלד פון „שאַפֿ", די צאָל פון די יידישע אינטעליגענטן און רעוואָלוציאָנערן, וואָס האָבן זיך ניט געקענט צופּאַסן צו דעם אַמעריקאַנעם לעבן איז גאָר ניט דער ערך אַ גרעסערע, בכלל איז די יידישע אינטעליגענץ, וואָס איז געקומען אַהער אַ שלים־מזלדיקע, די טראַגעדיע פון דעם העלד פון „באַנקראָט" איז די טראַגעדיע פון דער יידישער אינטעליגענץ אין אַמעריקע.

ווי אַדראַמע פון אַן אינדיווידום איז „באַנקראָט" אַ סך אַ שטאַרקערע און אַ סך אַ טיפערע.

דער העלד פון „באַנקראָט" איז דאָ, אין אַמעריקע, מיט אַ שטיקל פון זיין אַמאַליקער וועלט, צוויי פרויען זיינען דאָ מיט אים, וואָס לעבן נאָך אין דער נעכטיקער גלאָריע פון העלד, און וואָס שאָפן אַרום אים די אַטמאָספערע פון דעם נעכטיקן לעבן.

אָבער ער פילט די פאַלשקייט פון זיין לאָגע, און צום סוף וועט זי אים אַזוי אומדערטרעגלעך, אַז ער נעמט זיך דאָס לעבן.

כאַראַקטעריסטיש איז וואָס אויפן גענאַנק צו נעמען זיך דאָס לעבן האָט אים אַרויפגעפירט גאָר אַ שכנה, וואָס קען אים ניט פערזענלעך און שמועסט

לפי תומה מיט אַן אַנדער שכנה און זאָגט אַרויס דעם געדאַנק, אַז אַזאַ אייגער ווי ער, האָט קיין אַנדער אויסוועג ניט ווי צו נעמען זיך דאָס לעבן.

* * *

די אמתע עמיגראַנטישע דראַמע האָט געשאַפן ה' לייוויק, וועלכע פערציק יאָר נאָך דער גרויסער סטיכישער עמיגראַציע. לייוויק האָט כמעט דעם גאַנצן דראַמאַטישן תוך פון דער עמיגראַציע אויסגעלעגט אין זיינע דריי עמיגראַנטישע דראַמען, די אַלע פאָר אים האָבן אָדער אויפגעכאַפט שטיקלעך און ברעקלעך פון דער גרויסער יידישער עמיגראַנטישער דראַמע, אָדער זיי האָבן נאָר אויפ־געכאַפט די אויסערלעכע קאָמישע מאָמענטן פון דעם עמיגראַנטישן לשון.

פאַקטיש האָט די גרעסטע צעטרייסלונג אין יידישן לעבן, די עמיגראַציע, ניט געפונען דעם פולן אָפּקלאַנג אין דער יידישער דראַמע, די עמיגראַציע איז אָ דערשיינונג פול מיט גרויסן דראַמאַטיזם, טראַגיזם און קאָמיזם.

און דאָ איז ניט שייך צו האָפן אויף די קומענדיקע דראַמאַטורגען, וואָס וועלן קומען און זי אויפנעמען, די עמיגראַנטישע דראַמע איז בטבע אַ צייט־וויליקע, אויפן דריטן דור איז זי שוין קיין דראַמע ניט, ניטאָ קיין שפורן פון איר אין לעבן.

בפרט נאָך ווען דער גאַנצער ענין עמיגראַציע וועט ליקווידירט פון דער נאַציאָנאַליסטישער פאָליטיק, וואָס די וועלט פירט איצט, עס איז איצט פאַקטיש קיין עמיגראַציע ניטאָ, דאָס ביסל יידישע עמיגראַנטן, וואָס רייסן זיך דורך קיין אַמעריקע, אָדער אין אַן אַנדער לאַנד זיינען איצט גראָד לויטער אינטעליגענטן, לויטער מענטשן פון אַ קאָסמפּאָליטישן כאַראַקטער, מענטשן, וואָס פאַסן זיך צו לייכט צו אַלע לעבנס־שטייגערס.

דער יידישער טעאַטער איז פאַרבייגעגאַנגען די גרעסטע יידישע דראַמע.

ה. לייוויק האָט זי דערשפירט, אָבער שוין כמעט ביים סוף, ביים לעצטן אַקט, ער האָט געגעבן אין איר גאַנצער שאַרפקייט בלויז די דראַמע פון דעם צווייטן עמיגראַנטישן דור, די אַנדערע צוויי דראַמעס זיינע זיינען בלויז שטיק־לעך דראַמעס פון אַ גרויסער יידישער דראַמע.

משה שטאַרקמאַן

די שרהזאַן־זכרונות וועגן דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע

מיט אַן אַריינפיר און הערות [1]

דורך איבערדרוקן די זכרונות פון כתריאל צבי שרהזאַן [2] און זיין זון יחזקאל [3], ווערן אָפּגעראַטעוועט פון פאַרגעסנקייט צוויי פון די סאַמע וויכטיקסטע מקורים צו דער געשיכטע פון דער עלטערער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע.

די משפּחה שרהזאַן פאַרנעמט אַן אויבנאַן־אָרט צווישן די פּיאָנערן פון יידישן צייטונג־וועזן דאָ אין לאַנד. כתריאל צבי שרהזאַן, הויפּט פון דער אַמאָל זייער אייגנפלוסרייכער משפּחה, האָט אין 1872 [4] זיך אָנגעהויבן צו פאַרנעמען מיט יידישער צייטונג־פאַרלעגערייַ אין ניו־יאָרק, און פון 1874 ביז זיין טויט, אין 1905, האָט ער אַרויסגעגעבן אָ גאַנצע ריי יידישע צייטשריפטן, פון וועלכע די „יידישע גאַזעטן", אַ וואָכנשריפט, און דאָס „יידישע טאָגעבלאַט" זיינען דערשינען ביז 1928. די „גאַזעטן" זיינען נאָך אַן עקסיסטענץ פון 54 יאָר, פאַרשאַלטן געווארן מיטן „אַמעריקאַנער" [5] און דאָס „טאָגעבלאַט" איז פאַראייניקט געווארן מיטן „מאָרגן זשורנאַל" [6].

נאָך כתריאל צבי שרהזאַנס טויט, דעם 12טן יאַנואַר, 1905, האָבן די פאָר־לעגערישע אָרבעט ממשיך געווען זיין זון יחזקאל און דער איידים לעאָן קאַמאַיקי [7], וועלכער איז געווען דער פאַקטישער הויפּט פון דער פירמע.

כתריאל צבי שרהזאַן איז געבוירן געווארן דעם 12טן דעצעמבער, 1835, אין פּוזנער, סובאַלקער געגנט, ווו זיין פאָטער ר' אליהו איז געזעסן אויפן כסא הרבנות, און דערנאָך פאַרנומען ענלעכע שטעלעס אויך אין אָנדערע, שכנישע שטעט. אונטער ר' אליהוס השגחה, איז זיין זון אויך אויסגעוואַקסן אָ למדן, און ווען ער איז, אין 1859, געווארן רב אין סובאַלק, האָט ער זיך מתחתן געווען מיט ר' דוד יהמלשטיין, איינעם פון די חשובסטע באַלעבאַטים און לומדים אין שטאָט.

נאָך זיין חתונה מיט בתיה יהלמשטיין, האָט כתריאל צבי שרהזאַן זיך גע־נומען צו מסחר, און באַזונדיק פאַרשיידענע שטעט, האָט דער פרומער בן־הרב זיך אָנגעזאַפּט מיט „מאָדערנע" געדאַנקען, אָבער די השכלה האָט אים ניט אַראָפּגעפירט פון יידישן דרך.

ווייַט אויס, אַז אין מסחר איז אים ניט אַזוי גוט געגאַנגען, און ווי אָ סך אָנדערע יונגעלייט פון יענע מקומות, איז שרהזאַן, אין 1869, אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע. ער האָט זיך אָבער נישט געקענט אײנאָרדענען אין נייַעם לאַנד און ער איז אַוועקגעפאָרן צוריק אַהיים. סוואַלק איז שוין אָבער אויך מער ניט

געווען קיין אָרט פּאַר אים, נאָכדעם ווי ער האָט זיך אָביסל באַקענט מיט דער גרויסער, ברייטער וועלט, און ער איז, אין 1871, ווידער געקומען קיין אַמעריקע. אין ניו־יאָרק האָט ער בשותפות מיט דעם שטעטינער מדפּיס ע. שרענצעל, געעפנט אַ יידישע דרוקעריי.

די דרוקעריי האָט זיך געפונען אויף פּאַיק סטריט, אָבער קיין סך אַרבעט האָבן די צוויי יונגע, ענערגישע שותפים ניט געהאַט. איז זיי איינגעפאַלן אַרויס־צוגעבן אַ יידישע וואָכנשריפט. אמת, פון 1870 ביז 1872 זיינען שוין אין ניו־יאָרק געהאַט דערשינען און אונטערגעגאַנגען צוויי יידישע וואָכנבלעטער, „די פּאָסט" און די „היברו ניוס". אויך דאָס העברעישע וואָכנבלאַט „הצופה בארץ החדשה", אַרויסגעגעבן פון צבי הירש בערנשטיין מיט דער רעדאַקציאָנעלער מיטהילף פון מרדכי יהלמשטיין, שרהזאָנס שוואָגער, האָט זיך אויך געוואָלט. אָבער די צוויי שותפים האָבן געהאַט אַן אייגענע דרוקעריי; ניו־יאָרק האָט שוין געהאַט אַ יידישע באַפעלקערונג פון איבער 80 טויזנט נפשות; זיינען זיי געווען זיכער, אַז זייער יידישע וואָכנשריפט וועט האָבן גענוג קונים. די „ניו־יאָרקער יידישע צייטונג", וואָס זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן, איז דערשינען אין משך פון פינף חדשים, און זי איז אָפּגעשטעלט געוואָרן ווען שרענצעל און שרהזאָן האָבן איינגעזען, אַז מער קענען זיי שוין ניט דערלייגן צום געשעפט. שרהזאָן האָט אין זיין ערשטן פּאַרלעגערישן פּאַרזוך געהאַט אַ היזק פון טויזנט דאָלאָר און אויך פאַרלוירן דאָס שותפות אין דער דרוקעריי.

אין 1873, געפינט זיך שוין שרהזאָן אין סיראַקיוז, נ.־י., ווו ס׳האָבן דאָן געווויינט אַ סך פון זיינע לאַנדסלייט. געוואָלט האָט ער זיך פּאַרנעמען מיט מסחר, אָבער ער איז צוליב מאַטעריעלע אומשטענדן געצוווונגן געוואָרן צו ווערן דער רב פון דער דאָרטיקער אָרטאָדאָקסישער חברה. צוליב יענער רבנות־שטעלע, האָט ער אויך אין די שפּעטערדיקע יאָרן געטראָגן דעם טיטול „רע־ווערענד".

די ענערגיע, וואָס האָט געשטורעמט אין אים, האָט שרהזאָנען ניט געלאָזט רוען. אין 1873, האָט ער נאָכאַמאָל באַזוכט אייראָפּע, ווו זיין פרוי און קינדער האָבן נאָך געווויינט, און אין 1874, איז ער שוין ווידער אין ניו־יאָרק, און ער הייבט אָן, מיט דער הילף פון זיין שוואָגער, מרדכי יהלמשטיין, אַרויסגעגעבן די „יידישע גאַזעטן". יהמלשטיין האָט אָבער אַ יאָר שפּעטער אָנגעהויבן אַרויס־צוגעבן אַן אייגענע וואָכנשריפט, דעם „נוא יאָרקער יזראַעליט", און שרה־זאָן האָט זיך געמוזט אַליין מוטשען מיט זיין צייטונג. ער האָט זיך אָבער ניט געוואָלט אונטערגעבן, און וועג זיין דרוקער, משה טאַפאַלאָווסקי, האָט געמוען אַרויסגעבן אַן אייגן וואָכנבלאַט, די „יודישע פאָלקסצייטונג" (1878), האָט ער געמוצט פאַרשיידענע פארטלען די קאָנקורענץ בייצוקומען. זיין עלטסטער זון יחזקאל, וועלכער איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1876 (געב. אין סווואָלק, דעם 15טן סעפט., 1863), איז געווען זיין הויפּט־אַרויסהעלפער. די צאָל קאָנקורענטן איז געוואָרן וואָס אַמאָל גרעסער, אָבער שרהזאָן האָט זיי באַזיגט. ווי שווער

דאָס איז אים אָנגעקומען, ווערט אויספּירלעך דערציילט אין זיינע אייגענע און דעם זונס זכרונות, וועלכע מיר דרוקן דאָ איבער. אין 1881 און אין 1883, האָט שרהזאָן פּרובירט אַרויסגעבן די „גאַזעטן" טעגלעך, ווייל איבער די פּאָגראָמען אין רוסלאַנד, האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע יידישע איינוואַנדערונג קיין אַמעריקע, און שרהזאָן האָט געמיינט, אַז ס׳איז שוין דאָ אַ גענוג גרויסער לייענער־עולם צו קענען אויסהאַלטן אַ טאָגבלאַט. ער האָט זיך אַבער אָפּגעטאָרט. פּובליציסטיק איז ער ניט אַנטוישט געוואָרן, און אין 1885, האָט ער, צו די וועכנטלעכע „גאַזעטן", אויך אָנגעהויבן ארויסצוגעבן אַ נייע יידישע טעגלעכע צייטונג, דאָס „יידישע טאָגבלאַט", וואָס איז יאָרן לאַנג געווען די פּאָרשפּרייטסטע יידישע צייטונג אין דער וועלט. דאָס „טאָגבלאַט" איז דערשינען ביז 1928, ווען די צייטונג איז פּאַרקויפט געוואָרן צום „מאָרגן־זשורנאַל". ארויסגעבער. ווי אַזוי די „גאַזעטן" זיינען דערשינען טעגלעך און וועגן די ערשטע יאָרן פון „טאָגבלאַט", דערציילט אין זיינע זכרונות יחזקאל שרהזאָן.

די פּאַרלאַג־פירמע „סאַראַסאָן ענד סאָן", האָט אין 1889 צוגעקראָגן אַ שותף און דער פּערזאָן פון לעאָן קאַמאַיקי, שרהזאָנס איידים. קאַמאַיקי איז געבוירן געוואָרן דעם 13טן אַפּריל, 1864, אין ווילקאָוויסק. ער איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1885 און זיך אָנגעהויבן צו פּאַרנעמען מיט מסחר. אַז ווי ער און כתריאל צבי שרהזאָן זיינען ביידע געווען מיטגלידער אין דער איסטסאַידער חברה ש״ס, האָבן זיי זיך נאָנט באַפּריינדעט, און קאַמאַיקי איז ניט בלויז געוואָרן איינער פון דער משפּחה, נאָר אויך איינער פון די באַלעבאַטים פון דער צייטונג.

די שרהזאָנס און קאַמאַיקי האָבן ניט בלויז געהאַט אין זייער באַזיץ דאָס „טאָגבלאַט" און די „גאַזעטן", נאָר זיי האָבן אין געוויסע פאָלן פרובירט פּאָרטזעצן דאָס אַרויסגעבן די צייטונגען, וועלכע זיי האָבן אָפּגעקויפט ביי די קאָנקורענטן (זע די הערות צום סוף פון די זכרונות). די זעלבע פירמע האָט אויך אַ צייט געהאַט אין באַזיץ דעם „אידישען קוריער", וואָס דערשיינט נאָך ביז היינט טעגלעך אין שיקאָגע, און אין 1893 אָנגעהויבן ארויסצוגעבן די וואָכנשריפט „העברי", מיט דער האָפענונג, אַז אויך די העברעישע פּרעסע וועט זיך קענען פאָנאַנדערבליען דאָ אין לאַנד, אַ דאַנק דער חיבת ציון־באַוועגונג. יחזקאל שרהזאָן האָט אין 1904 געגרינדעט די וואָכנשריפט „דער אַמעריקאַנער", און ביז 1914 איז ער געווען פּרעזידענט פון דער „דזשואיש פּרעס פּאָבלישינג קאָמפּאַני", ארויסגעבער פון „מאָרגן־זשורנאַל", געגרינדעט פון יעקב סאָפּיר־שטיין. לעאָן קאַמאַיקי איז געווען וויצע־פּרעזידענט פון דער זעלביקער פירמע.

כתריאל צבי שרהזאָן, ווי דער מעכטיקסטער יידישער צייטונג־ארויסגעבער, האָט אויסגעאיבט אַ גרויסן איינפלוס אויפן יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין ניו־יאָרק. ער איז געווען טעטיק אין פאַרשיידענע חברות, געאַרבעט פאַר ישוב ארץ־ישראל, און דורך זיינע צייטונגען אָגיטירט פאַר אַלערליי הילף־פאָנדן. אין 1887, איז ער געווען איינער פון די גרינדער פון האָיאַס, און אין דער דאָ־

זיקער אינסטיטוציע איז ער געווען פֿרעזידענט זינט דער גרינדונג ביז זיין טויט דעם 12טן יאַנואַר, 1905. מען האָט דעמאָלט געשמועסט, אַז בערך 100 טויזנט מענטשן זיינען געקומען צו זיין לויה.

פונקט אין דער זעלביקער צייט, וואָס שרהזאַן האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן דאָס „טאַגעבלאַט", האָט זיך אויך געגרומעט אַנטוויקלען די יידישע סאָציאַליסטישע און אַנאַרכיסטישע פּרעסע. שרהזאָנס צייטונגען האָבן געגרומעט בי־טער קעמפן קעגן די „ניהיליסטן" פון ביידע לאָגערן און אויך געשטערט אין דער גרינדונג פון די יוניאָנס. די יידישע סאָציאַליסטישע און אַנאַרכיסטישע צייטונגען זיינען ניט געבליבן שולדיק קיין ענטפערס, און די מחלוקתן צווישן ביידע צדדים זיינען געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען איז אַרויסגעקומען מיט גנבה־באַשולדיקונגען אויף די קעגנער, און דאָס האָט אויך געפירט צו לאָדענישן אין די גריכטן.

דאָס „טאַגעבלאַט" האָט שטענדיק פֿאַרטראָטן די סאַמע קאָנסערוואַטיווסטע און באַלעבאַטישסטע ריכטונגען אין אַמעריקאַנער יידישן לעבן. אַ דאַנק זייער מאַטעריעלער פעסטקייט, האָבן די אַרויסגעבער געקענט האָבן אַזעלכע באמת פּעיקע זשורנאַליסטן ווי געצל זעליקאָוויטש, יאָהאַן פֿאַלי, אבנר טאַנענבוים, שפּעטער פּרץ וויערניקן און תשרק"ן. אברהם גאָלדפאַדען איז געווען דער „טאַגעבלאַט" קאָרעספּאָנדענט אין פּאַריז, און אויך אַנדערע אייראָפּעישע יידישע שרייבער האָבן זיך געדרוקט אין דער דאָזיקער צייטונג. שפּעטער האָבן אויך „יונגע" און ראַדיקאַלע שרייבער מיטגעאַרבעט אין „טאַגעבלאַט", אָבער דער קאָנסערוואַטיוו־אַרטאַדאָקסישער כאַראַקטער פון דער צייטונג איז דורכדעם ניט געביטן געוואָרן, הגם אין ליטעראַרישן זין איז דאָס „טאַגעבלאַט" אין אַ סך פֿאַלן געשטאַנען אויף אַ העכערער מדרגה פון די סאָציאַליסטישע קאָנקורענטן און קעגנערישע בלעטער.

אין די מלחמה־יאָרן איז נאָך די השפּעה פון „טאַגעבלאַט" געווען אַ גאָנץ אָנזעעוודיקע. קאַמאַיקי האָט אין סעפּט. 1914, צענויפגערופן אַ צאָל יידישע טויער פון אַרטאַדאָקסישן לאָגער און אין דער רעדאַקציע איז געגרינדעט געוואָרן „די סענטראַל רעליף־קאָמיטע", די הילף־אָגענטור פון די אַמעריקאַנער קאָנסערוואַטיווע יידן פֿאַר די מלחמה־קרבנות אין אייראָפּע. ער איז געווען אַ וויצע־פּרעזידענט אין האַיאָס, און אין 1920 האָט ער באַזוכט רוסלאַנד און פּוילן אין שליחות פון האַיאָס, וווּ יחזקאל שרהזאָן איז געווען בלויז איינער פון די דירעקטאָרן. פון 1916 אָן ביז זיין טויט, אין אָקטאָבער, 1928, איז קאַמאַקי געווען אַ דירעקטאָר פון ישיבת רבנו יצחק אלחנן. יחזקאל שרהזאָן, אָן אייני־פלוס, כמעט אַ פֿאַרגעסענער, איז געשטאָרבן דעם 15טן אויגוסט, 1933.

אַלס אַרויסגעבער איז קאַמאַיקי געווען דער טיפּישער אַלטמאָדישער באַלע־באָס. ער האָט צו זיינע אָנגעשטעלטע זיך באַצויגן מיט דער גרעסטער גרינג־שעצונג און פֿאַראַכטונג. מען האָט דערציילט, אַז ווען דער ראַמאָנען־שרייבער, משה זיי־פֿערט[8], אייגער פון דעם „טאַגעבלאַטס" ליטעראַרישע זיילן, האָט זיך

צו אים געווענדט מיט אַ בקשה מ׳זאָל אים העכערן דעם לוין, ווייל מיט די שכירות וואָס ער באַקומט, קען מען „ניט לעבן", האָט קאַמאַיקי, מיט רוגזה אַ פרעג געטאָן: „ווער הייסט אייך דען לעבן?" מאָריס ראָזענפעלד איז יאָרנ־לאַנג געווען אַ מיטאַרבעטער אין „טאַגעבלאַט", אָבער אין 1921, ווען דער דיכטער איז געווען פיזיש און גייסטיק צעבראָכן, האָט די פירמע „סאַראָסאָן ענד סאָן" אים משלח געווען אָן וועלכער ס׳איז פאַרגיטיקונג, ווייל זיין שרייבן „איז ניט גענוג אין קוואַליטעט און קוואַנטיטעט"[9].

די קאַמאַיקי־טראַדיציע פון גרינגשעצונג און פאַראַכטונג צו די שרייבער, וואָס אַ דאַנק זיי זיינען די שרהזאָנס און קאַמאַיקי אַליין רייך געוואָרן, האָט דאָס „טאַגעבלאַט" אָנגעהאַלטן ביז דעם לעצטן מאָמענט. מ׳האָט די מיטאַרבעטער ניט צוויוויסן געגעבן, אַז די צייטונג איז פאַרקויפט געוואָרן צום אַרויסגעבער פון „מאָרגן זשורנאַל", און ווען די נייס־שרייבער זיינען זונטיק פאַרטאָג געקומען צו דער אַרבעט, האָבן זיי אויף דער רעדאַקציע־טיר געפונען אַ שלאָס.

די אויבנגעבראַכטע אינצידענטן פאַרמינערן אָבער ניט די היסטאָרישע פאַרדינסטן פון די „גאַזעטן־" און „טאַגעבלאַט־אַרויסגעבער פאַר דער אָנטשטייִנג און אָנטוויקלונג פון דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע.

וועגן כתריאל צבי שרהזאָן און זיין פיאָנערן־אַרבעט, איז אין משך פון די לעצטע יאָרן אָפט געשריבן געוואָרן[10]. די זכרונות פון אים אַליין און פון זיין זון, וועלן דינען ווי אַ דערגאַנצונג צו יענע אַרבעטן.

די הערות, אונטערן טעקסט, באַציען זיך בלויז צו די ענינים און פּערזאָנען, וואָס וועלן דערמאָנט אין די זכרונות. די שפּעטערדיקע פאַרלעגערישע טעטי־קייטן פון די שרהזאָנס, און זייער קאַמף קעגן דער יונגער יידישער סאָציאַליס־טישער־ און יוניאָן־באַוועגונג און אין פּרעסע[11], גייען ניט אַריין אין די ראָמען פון דער דאָזיקער אַרבעט.

ביים איבערדרוקן די זכרונות, האָבן מיר מאָדערניזירט די אָרטאָגראַפיע און דאָס רוב דייטשמעריזמען און אַנגליציזמען, פאַרביטן אויף ריין־יידישע ווערטער.

די ביאָגראַפיע פון די „יודישע גאַזעטטען" און פון דעם „טאַגעבלאַט", געשריבן פון כתריאל צבי שרהזאָן.

קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך, כי במקלי עברתי את הירדן ועתה הייתי לשני מחנות . . . (בראשית ל״ב, י״א).

אָט־די הייליקע ווערטער זיינען יעדן יידן באַקאַנט, ווי יעקב אבינו האָט געערעדט צו גאָט, נאָכדעם ווי ער האָט געדינט לבן הארמין 20 יאָר און איז צו אַ רייכטום געקומען . . .[12].

אויך איך, מיינע ליבע לעזער, בין אַריבער דעם גרויסן אָצעאַן מיט מיינע צען פינגער און האָב זייער פיל לבנט געהאַט צו באַקעמפן, וועלכע האָבן מיר

געוואָלט בייזס טאָן פאַר מיינע גוטע דינסטן צו זיי, אָבער נאָך 20 יאָר ליידן בין איך דאָך געווארן לשני מחנות, צוויי מעכטיקע לאַגערן: אין ניו־יאָרק די „גאַזעטן", „טאַגעבלאַט" און „העברי"[13], און אין שיקאַגאָ — דער „יודישער קוריער"[14] טעגלעך און וועכנטלעך.

די אונטערנעמונג פון אַ צייטונג קענען מיר פאַרגלייכן מיט אַ שיף־רייזע; ביים אַרויספאָרן האָבן אַלע שיפס־קאַפּיטאַנען די בעסטע האָפנונג אויף זונשיין און גוטן וועטער, און ווי אַמשנעלסטן צום צווייטן האָפן צו קומען. אָבער ניט אַלע שיפן האָבן מזל: אַ טייל האָבן צו קעמפן מיטן שטורם און די וועלן, אַ טייל גייען אונטער און אַנדערע דערגרייכן גליקלעך דעם צווייטן האָפן.

אויך רעדאַקטאָרן זיינען פול מיט האָפנונגען ביים אַרויסגעבן די ערשטע נומערן, אָבער פיל גייען צו גרונט, אַ סך שווימען אין שטורם און לעבן אַ גע־פּלאָגט לעבן און זייער ווייניק דערגרייכן די זיסע האָפנונגען פון זייערע פאַנ־טאַזיעס.

אויך מיר, מיינע ליבע לעזער, האָט ניט געפעלט די פאַנטאַזיע און האָפנונג אויף גרויס גליקן; אויך איך האָב מיין שוואַך שיפעלע, די „יודישע גאַזעטן", אַ שטויס געטאָן פון האָפן מיט 20 יאָר צוריק, און מיט גרויס ענערגיע און מוט האָב איך אָנגעפאַנגען מיין מיפולע רייזע איבערן גרויסן אָצעאַן, — די צייט.

אָבער, מיינע פריינט, שטעלט אייך פאָר די דעמאָלסדיקע לאַגע פון דעם זשאַרגאָן אין איראָפּע, ווען איר זיך ערשט קענען אַ באַגריף שאַפן, וועלכע שוועלט קאַמפן איך האָב געמוזט האָבן דאָ אין אַמעריקע וווּ דאָס רוב איינוווינער זיינען געווען דייטשע, הערצאַגטימער [פּאָזענער] און פוילישע יהודים, אָבער זייער ווייניק ליטווישע און גאָר קיין רוסישע.

אָנשטאָט די איצטיקע הונדערטער שולן און טויזנטער חברות, האָבן דע־מאָלט עקסיסטירט נאָר אייניקע.

אָנשטאָט די איצטיקע צוויי יידישע שריפטזעצער־יוניאָנס, איז דעמאָלט געווען בלויז אין אייניקער שריפטזעצער[15].

אין דער דאָזיקער טונקעלער צייט האָב איך די „גאַזעטן" אָנגעפאַנגען און זייער שווערע ביטערע קאַמפן האָב איך געהאַט דורכצומאַכן מיט דער צייט און מיט ביטערע קאָנקורענטן, און יעצט, אויף דעם 20־יאָריקן יובילעאום פון מיינע פאַרווירקלעכסטע פאַנטאַזיעס, ווען איך גיב אַ קוק צוריק אויפן ים פון דער צייט, וווּ ביז פערציק יידישע צייטונגען זיינען דערטרונגען, מערסטנס אַזעלכע, וואָס זיינען ענטשטאַנען בלויז די „גאַזעטן" צו פאַרניכטן, און דאָך האָט דאָס בלאָט דערגרייכט צו אַ שטופע, וואָס קיין יידישע צייטונג אויף דער וועלט האָט ניט דערגרייכט, און מיט מיינע אויגן זע איך דעם גרויסן לוין פאַר מיין 20 יאָריקער שוועסטער מי, ווערט מיין האָרץ אָנגעפילט מיט דאַנקבאַרקייט צו מיין אַלמעכטיקן באַשעפער און איך רוף ווידער אויס מיט יעקב אבינוס ווערטער:

לולא ד' אלהי אבי בעזרי, וועז ניט דער גאָט פון מיין פאָטער וואָלט מיר געהאָלפן, וואָלט איך געווארן נישט געווארן דאָס, וואָס איך בין איצט.

די ערשטע 9 מאָנאַטן האָבן די „גאַזעטן" געהאַט שותפים מערער ווי אַ טערקישער פּאַשאַ האָט פּרויען, ווייל קאַפּיטאַל איז געווען דאָס נייטיקסטע אַרטיקל, וואָס די „גאַזעטן" האָט געפּעלט, און יעדער, וואָס האָט געזען, אַז דער גליקלעכער חלום איז נאָר אַ חלום פּשוט, האָט זיך אָפּגעווואָרפן, און די „גאַזעטן" זיינען געבליבן נאָר ביי כתריאל צבי שרהזאָן און ביי מ. יהלמשטיין[17–18] אַ גאַנץ יאָר נאָכדעם האָבן מיר צוזאַמען זיך געקוועלט מיט דער אויסגאָבע, ווייל די „גאַזעטן" האָבן דעמאָלט געהאַט אַ דרייפּאַכ קאַמף, היינו: פּאַנאַטיזמוס, משכיליזמוס און קאַפּיטאַליזמוס; דער פּרומער יהודי האָט געזאָגט, אַז מען טאָר די „גאַזעטן" אום שבת ניט לעזן, מען מוז די צייט בעסער מיט תהילים זאָגן, אַדער חומש לערנען פּאַרערגנגען. די משכילים, וועלכע זיינען אומשטאַנד געווען אַ דעפּעשע אין דער „שטאַטס־צייטונג"[19] צו לעזען, אַדער וועד רעדט נאָך דער, וואָס האָט דעם „המגיד" גערייעט, זיי האָט גאָרניט געפּאַסט די „גאַזעטן" אין האַנט צו נעמען. אָבער דער שווערסטער קאַמף איז געווען מיטן — אַדער ריכטיקער געזאָגט, אַן קאַפּיטאַל. דער געלט־מאַנגל, חסרון כיס, האָט מיך מער ווי איין מאָל אין פּאַרצווייפלונג געבראַכט. יעדע וואָך באַזונדער איז געווען קשה כקריעת ים־סוף אייגענע אותיות האָבן מיר ניט געהאַט און מען האָט עמעזט צאָלן צו אַ געוויסן מיסטער מ. טאַפּאָלאָווסקי[20], אַ דרוקער, פּאַר נוצן זיין שריפט. נאָך אַ שוועריקייט איז געווען יעדע וואָך, וואָס מיר, שותפים, האָבן ניט געשטימט מיט אונזערע אידייען אין שרייבן; וואָס איינעם איז געפעלן, האָט דעם אַנדערן ניט געפּאַסט, און מיר האָבן באַשלאָסן די „גאַזעטן" אינגאַנצן אויפצוגעבן; מיר האָבן זיך ביידע אָפּגעזאָגט. מיר האָבן פּאַרשפּאָרט זיך צו קריגן, ווייל מיר האָבן ניט געהאַט מיט וואָס זיך צו טיילן, אויסער מיט אַלטע בלעטער.

[.....][21] מיסטער יהלמשטיין אַלס רעדאַקטאָר, און אַזוי האָב איך אַ צייט פון אומגעפער אַ יאָר (אין 1877) מיט גרויסע שוועריקייטן דורכגעמאַכט. אַ טייל וואָכן זיינען די „גאַזעטן" רעגלמעסיק דערשינען — און איינמאָל איינפאַך גאָרניט, ווייל עס האָט געפעלט די עטלעכע דאָלער אויף פּאַפּיר; און ווייל צו יענער צייט איז נאָר אין אינצייקער יידישער שריפּטזעצער געווען, איז גאָנץ לייכט געווען צו שרייבן די אַנדערע וואָך אַ תירוץ, אַז דער זעצער איז קראַנק געוואָרן, און דערווייל האָט מען אין וואָך די הוצאות איינגעשפּאָרט. די „גאַזעטן" האָבן זיך געהאַלטן ווירקלעך, ווי מען זאָגט, אויף אַן איבערגעבראָכענעם שטרוי, און יעדן טאָג האָט מען געלייענט דעם פּסוק: „והיו חייך תלוים לך מנגד".

ביי די אַלע גליקן האָט זיך מיין דרוקער טאַפּאָלאָווסקי אָנגעפּאַנגען צו חלומען דעם רעדאַקטאָרס גליקלעכער חלום, און מיט אַ ריכטיקן גרונט: סטייטיט, אַז שרהזאָן האָט ניט קיין שריפּט און ניט קיין געלט, און ער האָלט זיך דאָך, אַ פּשיטאַ שוין, אַז איך האָב דאָך אַן אייגענע דרוקעריי און אַ רייכע שווייגער, וואָס ביי איר וועט זיין אַ כבוד גדול צו האָבן אַ איידים אַ רעדאַקטאָר,

וועט דאָך פון מיינע לופטשלעסער וועלן טאָקע ריכטיקע שלעסער". געטראַכט און געטאָן: באַלד איז געשאַפן געוואָרן אַ „פאַלקס־צייטונג", זייער שיין אויסגע־שטאַטעט, ווי מיט פרישע קרעפטן און מיט פולן מוט[22].

מיינע ווערטע לעזער קאָנען זיך פאָרשטעלן, וואָס פון די „גאַזעטן" איז געוואָרן. איך בין געבליבן אַן שריפט, אַן געלט און אַן אַ זעצער, ווייל דעם זע־צער האָט ער אויך צוגענומען. און וואָס טוט מען איצט? איך האָב זיך אָבער דערמאָנט, אַז וען גאָט האָט באַשאַפן די וועלט, האָט ער צום לעצטן באַשאַפן צען זאָכן, און איינע פון זיי איז די צוואַנג (אַף צבת בצבת עשויה), אָבער די חכמים מיינען ניט קיין אמתן צוואַנג, נאָר צו אַלע זאָכן, וואָס מענטשן ווילן מאַכן און האָבן ניט קיין אינסטרומענטן, זאָל מען אויסגעפינען אַ מיטל אויך אַן דעם די זאָך צו מאַכן. און אַזוי, מיינע פריינט, האָב איך אויך געטאָן, וען איך בין געבליבן אַן שריפט און אַן אַ שריפטזעצער; און געלט מיט וואָס זיך דורכצודרייען האָב איך אויך ניט געהאַט. איך האָב געטראַכט, אַז איצט איז די צייט צו באַווייזן, אַז מען קען אַ גאַנצע צייטונג אַן דער נייטיקער שריפט און אַן אַרבעטער אַרויסגעבן.

דאָס איז די ויכטיקסטע און אינטערעסאַנטסטע פעריאָדע, וואָס מיר האָבן ביי די „גאַזעטן" דורכגעמאַכט.

איינע פון די מערקווירדיקסטע מיטלען ווי אַזוי מיר האָבן די גאַזעטן צו־שטאַנד געבראַכט, איז: מיר האָבן איין וואָך די גאַנצע גאַזעטן אויפגעשריבן מיט כתיבעטע אותיות, מיט ליטאָגראַפישער טינט, און אַלע קאָפּיעס אָפּגעצויגן אויף אַ שטיין.

דאָס איז אפילו געווען אַ זייער ביליקע אויסגאַבע, מען האָט פאַרשפּאָרט אַלע הוצאות און יעדער סענט לייזונג איז געווען כולו ריוח, אָבער דאָ איז גע־וען אַן אַנדער צרה: דאָס בלאַט איז זייער ניט שיין געווען, בעת אונדזער קאָנ־קורענטס בלאַט איז געווען אויסגעצייכנט שיין געדרוקט.

אָבער מיט פרישן מוט האָבן מיר ווייטער אַ מיטל געזוכט און באַלד אויך געפונען. איך האָב מיט מיינע הענט פאַבריצירט יידישע אותיות צו אַ שרייב־מאַשין (טיפּפרייטינג), און מיין זון, יחזקאל, האָט גאַנצע 8 זייטן „גאַזעטן" דער־מיט אָפּגעקלאַפּט און דערנאָך האָבן מיר עס ליטאָגראַפירט. און ווידער די „גאַזעטן" געשאַפן. צו אונדזער באַדויערן איז אויך דער נומער שלעכט אַרויס־געקומען, אָבער אויך דאָן איז אונדזער מוט ניט געבראָכן געוואָרן און אונדזער געדולד ניט איבערגעריסן; מיר האָבן נאָכאַנאַנד אַלערליי מיטלען באַנוצט און אומדערמידלעך געקעמפט פאַר דער עקסיסטענץ פון די „גאַזעטן".

איך וויס נאָך ביז היינט ניט, ווי אַזוי גאָט האָט מיר צוגעשיקט אַ סומע פון 6 דאָלער. ליבע לעזער, איר זאָלט חלילה ניט מיינען, אַז צו די 6 פעלן נולן, נאָר לייענט עס פשוט זעקס דאָלער. און פאַר אָט־די 6 דאָלער האָב איך דורך אַ צופאַל געקראָגן צו קויפן אָפּגענייצטע אותיות פון דעם באַקאַנטן פאַבלי־שער, פרענק, וועלכער האָט דעמאָלס קיין קאַליפאָרניע געמופט[23]. מיר האָבן

דערפון געקענט אויסזעצן ביז 40 שורות (הייבט וואָלט עס ווייניק געווען איין אַדוואַרטייזמענט פון די „גאַזעטן" אויסצוזעצן — הבחור הזעצער).

מיינע צוויי קליינע קינדער זיינען געווען די זעצער. געווינלעך האָבן זיי דאָס פּאַך ניט געלערנט, אָבער זייער שטאַרקע ווילנס־קראַפט איז זייער לערער געווען. פון יעדע 20 ליינס האָב איך געמאַכט סטערעאָטייפּס [24] [.....] [25] אויפגעזעצט 20 שורות, האָט מען ווידער די ערשטע 20 אָפּגעלייגט און מיט די דאָזיקע קליינע סטערעאָטייפּס האָט מען די „גאַזעטן" געשאָפן.

אָבער שטעלט זיך פּאַר מיין לאָגע, אַז ביי דעם שווערן מיטל, ביים מאַכן די סטערעאָטייפּס, בין איך איינמאָל פון מידקייט איינגעשלאָפן, דער אויוון איז געווארן אָבּיסל צו־הייס און אַלע 20 ליינס בליי־טייפּס זיינען צעשמאָלצן געווארן און אַ העלפט פון מיין דרוקעריי, מיין האַלב פּאַרמעגן, איז צו גרונט געגאַנגען.

מיינע פריינט! אויסצורעכענען אַלע מיטלען, מיט וועלכע מיר האָבן אין יענער קריטישער פּעריאָדע די „גאַזעטן" אַרויסגעגעבן, קען נאָר אַ פּאַכמאַן באַוווּנדערן. פּאַר דעם גאַווינלעכן לעזער בלייבט נאָר איבעריק צו באַוווּנדערן דעם אינציקן גרעסטן מיטל, וועלכן גאָט אַליין האָט מיר צוגעשיקט, און דער מיטל איז די פּאַמיליע שרהזאָן, מיט איר אייזערנעם מוט, ענערגיע און האָפנונג אויף בעסערע צייטן.

יולי 1878 ביז מאי 1880 [26]

מיין פּאַמיליע איז געווען גאַנץ קליין: איך, מיין פּרוי און מיינע דריי קינדער. יחזקאל, דער עלטסטער, איז געווען דער מענעדזשער און קאָלעק־טאָר; מיין טאָכטער, 13 יאָר, און מיין יונגסטער זון אברהם חיים [27], בלויז 10 יאָר אַלט, די לעצטע צוויי אַלס זעצער. אָבער ווי יונג זיי זיינען געווען, זיינען אַלע באַזעלט געווען מיט איינעם און דעמזעלביקן געדאַנק, אַלע זייערע קרעפטן מקריב זיין פּאַר דער עקסיסטענץ פון די „גאַזעטן".

מיר האָבן ניט געקוקט אויף הונגער און קעלט, אויף דעם מאַנגל און נויט, וואָס מיר האָבן געליטן, און מיר האָבן אַלע מיט איין ווילן, מיט איין האַרץ געשטרעבט צו איין ציל, און דאָס איז אויך געווען דער בעסטער מיטל, וואָס האָט אונדז געגעבן קראַפט די „גאַזעטן" נאָך ווייטער אָנצוהאַלטן, טראָץ דער קאָנקו־רענץ פון אונדזער קעגנער, וויל פּאַר צוויי צייטונגען איז נאָך דעמאָלט קיין פּלאַץ ניט געווען. איינער האָט געמוזט פאַלן.

אַרום צוויי יאָר האָט געדויערט דער שווערער קאַמף פון דער רייכער, יונ־גער און מעכטיקער „יודישער פּאָלקסצייטונג" קעגן דער אויסגעצייכנטער און אויסגעמאַטערטער „יודישע גאַזעטן". יעדע פון די צוויי בלעטער האָט זיך געמאַטערט איבערצושטייגן די אַנדערע נאָך אירע קרעפטן, און יעדע מיט אירע באַזונדערע מיטלען. די שמוציקע וואָפן, וואָס אונדזערע שפּעטערע קאָנקורענטן האָבן קעגן די „גאַזעטן" אָנגעוונדעט, האָבן מיר פון דער „פּאָלקסצייטונג" ניט געזען. מיר האָבן איר די גאַנצע צייט ניט אָנגעגריפן אין אונדזער בלאַט, און

ה׳ ג. לאַנדוי, דער טיכטיקער רעדאַקטאָר פון דער „פאָלקסצייטונג״ האָט אונדז קיינמאָל ניט אין אַ באַלידיגענדן טאָן קריטיקירט. מיר האָבן אַרנטלעך און מענטשלעך קאָנקורירט. אָבער די מיטלען און די לעבנס־קוועלן פון איין צייטונג זייענן זייער פֿאַרשיידן געווען פון דער אַנדערער.

די „יודישע פאָלקסצייטונג״ איז געווען פיין געזעצט און עלעגאַנט אויסגעשטעלט, מיט נייער, שיינער שריפט[28]. יידישע שריפט האָט מען דעמאָלט גאָר קראָגן נאָר אין איין אייניקיקער שריפטגיסעריי, און דאָס האָט געקאָסט 4 מאָל אַזויפיל ווי ענגלישע. עס איז אָבער דעם פאָבלישער מ. טאָפּאַלאָווסקי ניט געשטאַנען אין וועג. געלט האָט אים ניט געפעלט. אַליין איז ער געווען אַ פראַקטישער שריפטזעצער און אין זיין שיינער דרוקעריי האָט ער געהאָט טיכטיקע און גוט־געלערנטע געהילפן. די „פאָלקסצייטונג״ איז אויך דערפאַר תמיד שיין עגדרוקט געווען. ער האָט אויך ניט געדאַרפט אויסקוקן אין דער ערשטער צייט פון זיין צייטונג אויף פראָפּיט זען, ווייל אַ לעבן האָט ער געקענט מאַכן פון זיין דרוקעריי, וועלכע איז געווען די אייניציקע אין יידישן גבול; וווּ אַ פוילישער יידּ האָט געקענט קריגן געדרוקט דאָס, וואָס ער האָט געדאַרפט. אין יענע צייטן האָבן אָנגעפאַנגען צו בליען יידישע לאָדזשן און חברות, און טאָפּאַלאָווסקי האָט די געלעגנהייט באָנוצט זיך איבעראַל אַרייַנצומאַכן און צו געווינען אייַנפלוס. גאַנץ אַנדערש איז אָבער געווען די מערכה פון די „יודישע גאַזעטן״. איך האָב קיין דרוקעריי ניט געהאַט, פון דרוקער־פאַך האָב איך זייער וויניק געווווסט, מיינע אַלע קוועלן זיינען שוין פון לאַנג אויסגעטריקנט געוואָרן, גוטע אויסזיכטן פאַר שטיצע צו די „גאַזעטן״ האָב איך אויך ניט געהאַט, און דאָך איז מיר מיט מיינע קליינע קינדער קיינמאָל דער געדאַנק ניט אַרויפגעקומען אויפצוגעבן די „גאַזעטן״ און זיך נעמען צו עפּעס אַנדערש. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז אַזוי לאַנג ווי מיר וועלן אויסהאַלטן, מוז מען אַרבעטן און ליידן. געליטן האָבן מיר און געאַרבעט נאָך מער, און ווי אַזוי מיר האָבן זיך דורכגעשלאָגן די ערשטע 9 חדשים פון יענע שווערע צייטן, איז ניט דאָ דער פּלאַץ צו שילדערן. דאָס לאָז איך איבער פאַר אַ שפּעטערער צייט.

מיר האָבן מיט אונדזערע שוואָכע, אומערפאַרענע און אומגעלערנטע הענט געקעמפט קעגן טויזנט און איינס שווערישקייטן און סיבות, דאָרונטער אַזעלכע, פון וועלכע אַ געלערנטער דרוקער־יינגל דאַרף לאָכן. אָבער מוט האָבן מיר ניט פאַרלוירן.

אַזוי האָבן מיר זיך געמוזט מאַטערן צוזאַמענצושטעלן יעדע וואָך די גאַנצע 8 זייטן, געזעצט פון דעם ביסעלע שריפט און שטיקלעכווייז סטערעאָפּטאָפירט. ווי ניט קיין גענייטער בעל־מלאכה, איז מיינע סטערעטיפּ זעלבסטפאַרשטענדלעך ניט מהדר געווען, און עס איז גאָרניט געווען צו דערוואַרטן, אַז אַ דרוק־מאַשין זאָל דרך־ארץ האָבן פאַר אַזעלכע פּלאַטן און זאָל אַזאַ בלאַט שיין אָפּדרוקן. איינע פון אונדזערע גרעסטע טראָבלס[29] איז דערפאַר געווען יעדע וואָך צו זוכן אַן אַנדער דרוקער, וואָס זאָל זיך לאָזן איינרעדן אונדזער בלאַט אויף זיין פּרעס

אַרויפצונעמען. ווו מען האָט די צוזאַמענגעלאָטעטע סטערעאָטייפּס איינמאָל אַנ־
געזומען און דער [.....] [30] מיט נסים אָפּגעדרוקט געווארן, האָט מען אונדז
אָנגעזאָגט, אַז מען באַדאַנקט זיך שיין און געגעבן גוט אָנצוהערן, אַז מער זאָל
מען מיט אָזעלכע דזשאַבס ניט קומען. וואַרטנדיק אין די פּרעס־רומס, טיילמאָלס
אַ גאַנצע נאַכט, ביז דער פּאַרמאָן וועט זיך דערבאַרעמען אויפן מאַדנעם יידישן
בלעטל, פלעגן מיינע קינדער פילן דעם טעם פון חבוט־הקבר; זיי פלעגן דאַרט
ליידן די ביטערסטע שיקאָנעס און פּאַרפּאַלגונגען, און אויב דאָס איז נאָך ניט
געווען גענוג צו אָנטמוטיקן גרינע יידישע קינדער פון דער דאָזיקער אומדאַנק־
באַרער אונטערנעמונג, פלעגט דער שיקזאָל געפינען אָנדערע מיטלען זיך מיט
זיי צו רייצן.

די אינציקע קוואַלן פּאַר אונדזער עקסיסטענץ זיינען דעמאָלט געווען די
אומרעגלמעסיקע און לאַנגזאַמע צאָלונגען פון די סובסקרייבערס. מיר קאָנען
זיך ניט באַקלאָגן, אַז די לעזער, וואָס די „גאַזעטן" האָבן צו זיך, אין די עטלעכע
יאָר, צוגעצויגן אין גאַנץ יוניטעד סטייטס, האָבן אונדז פּאַרלאָזן אין צייט פון
נויט. אָן אָלטער סובסקרייבער וועלכער מיט דער צייט צוגעבונדן צו זיין צייטונג,
ווי אַ פאַמיליע־מיטגליד צו זיין משפּחה. וועלכע מיר בלעטערן איצט דורך אונ־
דזערע סובסקריפּשן־ביכער, געפינען מיר כמעט אויף יעדן בלאַט פּאַרצייכנט
דעם נאָמען פון אָן אָלטן סובסקרייבער, וועלכן מיר באַטראַכטן ווי אָן אָלטן,
געטרייַען פריינט, נאָך פון יענע ביטערע צייטן, וועלכע דאָס סובסקריפּשן־געלט פון
יעדן איינציקן איז געקומען פונקט צו דער צייט, וועלכ גראָד די פּאַר דאָלער האָבן
אונדז געפעלט. און געפעלט האָט שטענדיק. יידישע צייטונגס־סטענדס [31] זיינען
זייער וויניציק געווען אין ניו־יאָרק. אונדזערע אָגענטן און קאָלעקטאָרס אין
קאָנטרי האָבן זיך אויך ניט געאיילט אונדזער געלט אָפּצושיקן. אָנדערע האָבן
זיך אָנגעברוגזט און גאָרניט געגעטפערט, און זיינען געווארן די אָגענטן פון
דער „פּאָלקסצייטונג" אָדער פון אונדזער פּרישן קאָנקורענט, די „איזראָליטישע
פּרעסע [32] אין שיקאָגאָ.

פון אָדוועדטייזמענטס איז דעמאָלט געווען זייער וויניק צו דערוואַרטן.
נאָר אַ גאַנץ קליינער פּראָצענט פון אונדזערע פּוילישע יידן זיינען געווען ביז־
נעסלייט, און די קליינע צאָל האָט אויך יוצא געווען אָן מודעות אין אַ יידישן בלאַט.
אין איסט־בראָדוויי, צב"ש, זיינען אין 1878, נאָר איניקע יידישע סטאָרס געווען.
די יידישע בראָדוויי, וועלכע איז איצט כמעט אינגאַנצן פול מיט יידישע סוחרים,
איז דעמאָלט אויסגעפּוצט געווען מיט פיינע פּריוואָט־הייזער, מייסטנס באַווויינט
פון יענקיס און אירישע [33]. אין הענרי, מעדיסאָן, און אויך אין די זייטן־
סטריטס, האָט זיך ווו־ניט־ווו באַזעצט אַ יידישע פאַמיליע, אָבער הינטער מע־
דיסאָן סטריט האָט זיך ניט געווואָגט דורכצוגיין אַ ייד, וואָס האָט קיין אייריש
פּנים ניט געהאַט. אויף אַ סך הייזער פלעגט מען לעזן אַ צעטל: אַ פלאַר אָדער
רומס [34] צו פאַרדינגען אָבער ניט צו יידן.

שביעי של פּסח איז מיין עלטערער זון איבערגעפאָרן געווארן פון אַ גרויסן

וואָגן און מ׳האָט מיין קינד אַ באַווּוסטלאָזן אַהיימגעבראַכט. דער וואָגן האָט זיך שנעל אַרויסגעדרייט און מ׳וויסט נאָך ביז היינט ניט צו וועמען ער האָט גע־הערט. צום גליק זיינען די וווּנדן ניט געווען קיין גרויסע. בלויז דער רעכטער פוס איז אים צעבראָכן געוואָרן, און אין עטלעכע חדשים אַרום איז ער אינגאַנצן געזונט געוואָרן.

די דאָזיקע פאַסירונג באַצייכן איך פאַרן שווערסטן קלאַפ אין דער גע־שיכטע פון די „יודישע גאַזעטן". זי איז אַבער אין דער זעלבער צייט אויך גע־וען דער סוף פון די ביטערע צייטן, ווייל אין עטלעכע טעג אַרום איז געקומען מיינער אַ שוואַגער [35] און האָט די „גאַזעטן" אויף אַ פעסטן באַדן אַוועקגעשטעלט. תחילת האָט ער מיר געמאַכט די זעלבע פאַרווורפן, וואָס איך פלעג הערן פון אַלעמען, פאַרוואָס מיר האַלטן זיך אַזוי לאַנג ביי אַ געשעפט, וואָס זיין דערפאָלג איז אַזוי צווייפלהאָפט, אין דער צייט, וואָס יעדער פלייסיקער מענטש מאַכט אַ פאַרמעגן ביי זיין באַשעפטיקונג. ענדלעך האָט ער באַשלאָסן אונדז צו שטיצן מיר זאָלן קענען אָנהאַלטן די „גאַזעטן". ער האָט פאַר אונדזערטוועגן געקויפט שריפט מיט אַ קליינער פרעס־מאַשין און אויך אַ קליינע דזשאַב־דרוקעריי [36].

אַזוי שנעל ווי מיר האָבן דערזען אונדזערע אייגענע אותיות מחכימות, איז אונדז לייכטער געוואָרן אין די אויגן און מיר זיינען ווי ניי באַלעבט געוואָרן. די „גאַזעטן" האָבן אָנגעפאַנגען צו בליען און וואַקסן, און די „פאַלקסצייטונג" צו זינקען. טאַפאַלאָווסקיס שוויגער איז שוין נמאס געוואָרן דער כבוד און זי האָט אויפגעהערט צו שיטן גענלט אויף איר אידימס צייטונג. זיין דרוקער־געשעפט האָט ער צוליב די לאַנגע נעכט ביי לאַדזשן־מיטינג, פאַרנאַכלעסיקט און ס׳איז אים געגאַנגען אַלץ מטה מטה, ביז ער איז צום שכל געקומען, אַז אַ חלום איז אַ נאַר.

מיר האָבן גאַנץ גוט געווּוסט, אַז אונדזער ישועה קען נאָר קומען פון די סובסקרייבערס, און ביז מיר וועלן ניט האָבן אונדזער בלאַט פאַרשפרייט איבער גאַנץ אַמעריקע, לוינט זיך ניט צו אַרבעטן, כדי צו קריגן אַדוועריזמענטס. מיר האָבן דערפאָר מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט געאַרבעט, אַז אונדזער קליין בלעטל אנטהאַלטן די וויכטיקסטע און אינטערעסאַנטסטע נייס פון דער וואָך; בעת די „פאַלקסצייטונג" האָט אָנגעפילט צוויי־דריטל פון בלאַט מיט ראַ־מאַנען און דערציילונגען, פלעגן מיר זיך באַגיין אַן דעם לוקסוס מיר האָבן באַהאַנדלט יידישע פראָגן און געבראַכט די לעצטע יידישע נייס. מיר זיינען ניט מיד געוואָרן אויפצומונטערן אונדזערע לאַנדסלייט, זיי זאָלן זיך פאַראייניקן אין אַרדנס און אין חברות. מיר האָבן ניט אויפגעהערט צו שרייבן ווי וויכטיק ס׳איז אפילו פאַרן אַרעמסטן יידן, ניט אָפּצורייסן זיין קינד פון סקול. מיר האָבן תמיד געשריבן, אַז דער גרעסטער פאַרברעכן פון אונדזערע לייט איז, וואָס זיי האַלטן זיך פאַר גרים אין לאַנד, און זיי מוזן איינמאָל פאַר אַלעמאָל באַשלוסן, אַז ס׳איז שעדלעך און אומגעזונט, אין אַלע פרטים, פאַר אַלעמען, ווען אַ יידּ קומט קיין אַמעריקע מיטן אייניקן צוועק נאָר געלט צו מאַכן, אַבער ניט דאָ

צו לעבן, מיט דער דעה זיך אומצוקערן קיין פּוילן, ניט געקוקט אויף דער פּריי־
הייט אין אַמעריקע און אויף דער צוקונפט פון די קינדער (איצט פאַרשטייט שוין
דאָס יעדער איינער און מ׳דאַרף וועגן דעם מער ניט שרייבן). מיר האָבן אויך
ניט אויפגעהערט צו שרייבן וועגן דער וויכטיקייט און נייטיקייט פון אַ תלמוד־
תורה, וואָס זאָל אויסגעהאַלטן ווערן פון אונדזערע אייגענע ברידער, וואָס זיי
אליין זאָלן זי קאָנען פירן, און מ זאָל זיך ניט צופרידנשטעלן מיט דער „היברו פּריי־
סקול״ פון די דייטשע יידן. אין יענער צייט האָבן דאָ אונדזערע פּוילישע יידן
אינגאַנצן צוויי אייגענע שולן געהאַט מיט אַ סך קליינע חברות און מניינים. מיר
האָבן נאָכאַנאַנד אויפמערקזאָם געמאַכט אויף דעם דאָזיקן איבל און ביסלעכווייז
האָבן די חברות איינגעזונען, אַז מיר זיינען געוואָכט. צו אונדזער גרעסטן פאַר־
געניגן האָבן מיר געזונ וווי איינע נאָך די אַנדערע פון די קליינע חברות זיינען
צום קלאַרן פאַרשטאַנד געקומען ווי שעדלעך און אומניצלעך זייערע קליינע
במות זיינען. צוויי און דריי, און גאַנץ אָפט פיר, קליינע חברות האָבן זיך צו־
זאַמענגעשלאָסן אין איין קרעפּטיקער און מעכטיקער קהילה געגרינדעט. און
אַזוי איז עס אונדזערע לאַנדסלייט געלונגען אין אַ גאַנץ קורצער צייט פיינע
שולן צו בויען און מעכטיקע פאַראיינען צו גרינדן, ביז אין זומער פון יאָר
1879, תרל״ט, איז געוואָרן אַ באַוועגונג צו פאַראייניקן אַלע דאונטאון חברות
אונטער איין פאַרבאַנד. עס זיינען פיל מיטינגס צוליב דעם צוועק אָפּגעהאַלטן
געוואָרן, און דער ערשטער שריט איז געווען, אויפצונעמען אַן אָבער־ראַבינער,
אַ רב־הכולל. אַלע האָבן איינגעשטימט, אַז אַן אָבער־ראַבינער פאַר דעם ניו־
יאָרקער יידנטום דאַרף ניט זיין בלויז אַ גדול־הדור, נאָר אויך אַ קלוגער מענטש,
אַ חכם אין וועלטלעכע זאַכן, און מוז באַזיצן אַ געוויסן גראַד קענטענישן. און
אַזאַ מאַן, האָבן זיי געמיינט, איז געווען דער גאון ר׳ מאיר ליבוש מלבי״ם, זצ״ל,
וועלכער איז דעמאָלט געווען אין קענינגסבערג, פּרייסן. די „יודישע גאַזעטע״,
וועלכע האָט זיך מיט רעכט געמעגט באַרימען, אַז זי האָט מעורר געווען צו דער
פאַראייניקונג, האָט פיל געאַרבעט, אַז די פאַראייניקונג זאָל לאַנג אָנהאַלטן, און
אַז דער ערשטער שריט זאָל ניט בלייבן נאָר אַ פּראָיעקט, ווי אַ סך אַנדערע
גוטע זאַכן ביי אונדזערע לייט, נאָר עס זאָל אַ קיום האָבן לאורך ימים. דורך
פּירוד לבבות און אַנדערע סיבות איז אַבער די פאַראייניקונג זייער לאַנגזאַם צו־
געגאַנגען, ביז הרב מלבי״ם איז געפאָרן אָננעמען די רבנות־שטעלע אין קרע־
מענטשוג, ווו ער איז ראש־השנה תר״ם נפטר געוואָרן. און פון דער פאַראיי־
ניקונג פון ניו־יאָרקער קהילות איז גאָרניט ניט געוואָרן.

די „גאַזעטן״ האָבן אין דעם יאָר אַזאַ פאַרטשריט געמאַכט, אַז די „פאַלקס־
צייטונג״ האָט מער ניט געקענט ביישטיין קעגן אונדז, און אין אַ שיינעם טאָג
פון מאַי, 1880, איז אונדזער בלאַט געבליבן דאָס אייניציקע אין פּעלד.

אין יענעם טאָג זיינען מיר ביידע, איך און טאַפאַלאָווסקי, צוזאַמען געווען
אלס דעלעגאַטן אויף אַ קאָנוונשאָן פון אָרדן ברית־אברהם. פּלוצים איז ער
צו מיר צוגעקומען מיט אַ פריינטלעכן „גוד־איווינג, מיסטער שרהזאָן״, און איז

גלייך ווייטער אַרויס מיט די פאַלגנדע דייטלעכע דבורים: „איך קען שוין לענגער ניט אויסהאַלטן. וואָס וועט זיין דער תכלית? מיר קאָנקורירן איינער דעם אַנדערן. דאָס פעלד איז זייער באַשרענקט, און איך זע, אַז איך וועל ניט אויספירן... איך צאַפּל זיך מיט פרעמד געלט און מיט מיינע לעצטע כחות, איך פון מאַרק אַראָפּצוטרייבן איז מיר אוממעגלעך... איך וועל אייך מיין „פאַלקס־צייטונג" פאַרקויפן, די אותיות, די סובסקריפשן־ביכער, מיינע אויסשטייענדיקע חובות און אַלץ, איך וויייס דאָך, אַז איר האָט ניט קיין קעש געלט, קענט איר מאָכן די צאָלונגען אין קליינע ראַטעס..."

עס האָט קיין 24 שעה ניט געדויערט און די גאַנצע יידישע שריפט, מיט די ביכער און אויך דער זעצער פון דער „פאַלקסצייטונג" זיינען ביי אונדז אין שטוב געווען[37].

* * *

[יחזקאל שרהזאָנס זכרונות, וואָס ווערן געדרוקט וויייטער, זיינען אין פיל פרטים אַ דערגאַנצונג צו זיין פאַטערס מעמוארן דער עלטערער שרהזאָן האָט דערציילט בלויז ווענן זייַנע וואַכטבלעטער, דער זון גיט איבער פיל אייַנצלהייטן וועגן דער אַנטשטויונג פון דער יידישער טעגלעכער פרעסע אין אַמעריקע.

אויסער די פריער־געברַאַכטע זכרונות, האָט כתריאל צבי שרהזאָן אויך פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל אין 25 יאָריקן יובילייי־נומער פון די „גאַזעטן", וואָס איז דערשינען דעם 24סטן מערץ, 1899. דאָס אַרטיקל הייסט „מאפלה לאור גדול" — וועגן די פאַרדינסטן פון דער צייטונג פאַרן כלל ישראל.

אין דער ביבליאָגראַפיע פון שרהזאָן־מקורים, דאַרף אויך פאַרצייכנט ווערן דאָס ביכעלע באַגריסונגען צום באַנקעט לכבוד זיין גילדענער חתונה: מסכת ברכות אשר ברכו אוהבי כתריאל צבי שרהזאָן למלאת חמשים שנה לחתונתו עם אשתו בתיה... ניו־יאָרק, 1900. — די באַגריסונגען זיינען אויף העברעיש, יידיש און ענגליש. דאָס ביכעלע איז געדרוקט געווארן אין אליקום צונזערס דרוקעריי.]

אַ בליק צוריק — פון יחזקאל שרהזאָן[38]

אונדזער יובילייי־נומער איז פאַרטיק. דער דאָזיקער אייניציקער נומער האָלט מער זייטן ווי דאָס „טאָגעבלאַט" פלעגט האָבן אין זיינע ערשטע יאָרן אין אַ גאַנצן מאָנאַט...[39].

איך זע די גרויסע ראָלס פאַפּיר, צענדליקער, וועלכע ווערן פון אונדזער פּרעס אין „טאָגעבלאַטס" פאַרוואַנדלט; איך זע ווי די אַגענטן באַשטעלן קאַפּיעס פון יובילייי־נומער צו הונדערטער און צו טויזנטער איך זע די ליסטע פון אייַנצלנע סובסקריבערס, וואָס זיינען אין טויזנט פאַרשיידענע פלעצער פאַרשפרייט, אין איין שטאָט נאָר עטלעכע, דערפאַר אין אַנדערע אין די הונדערטער; און איך נעם דאָס קליינע סובסקריבשן־ביכעלע פון די „גאַזעטן" פון יאָר 1879, אין מיין האַנטשריפט — אַ גוואַלדיקער פראַגרעס. קוקנדיק אויף

ביידע ליסטעס, פיל איך ווי יענער רייכער באַלעבאָס אין די טראַנטעס ביים סדר, לויט דעם באַקאַנטן משל פון דובנער מגיד. די נעמען פון די פערזאָנען אין ביכעלע זיינען מיר גוט באַקאַנט. אַמאָל האָב איך יעדנס אַדרעסע אויסנ־ווייניק געווווסט, און מיט פיל פון זיי האָב איך זיך פערזענלעך געקענט, און איך געפין צענדליקער פון זיי אויף אונדזער היינטיקער ליסטע. ווי דאַנקבאַר בין איך אָט־די סובסקרייבער, די „אָלד גאַרד" [40]. רייך, אָנגעזען, פאַטערס פון גרויסע, ווייט איבערן גאַנצן לאַנד פאַרשפרייטע פאַמיליעס, זיינען זיי געווען. ווי אַ מיט־ברודער פיל איך צו זיי, און איך בין זיכער, אַז זיי האָבן די זעלביקע געפילן צו דער פאַמיליע פון דעם גרינדער פון „טאַגעבלאַט". אַ ברידערשאַפט עק־סיסטירט. מאַסמיטינגס, בעלער, קאָנצערטן און פיקניקס זיינען קיינמאָל ניט אָפּגעהאַלטן געווארן לכבוד אָדער אַלס בענעפיט [פאַר] דעם „טאַגעבלאַט". דאָס איז ניט אַ צייטונג פון אַ קלאַס קעגן אַ קלאַס, עס איז אַ „כל־ישראל־בלאַט". אין דעם הארץ פון יעדן „טאַגעבלאַט"־לעזער קלאַפּט אַ ווארימע ידידות צו זיין ליבלינג־בלאַט, און דאָס איז די בעסטע גראַטיפיקאַציאָן [41] פאַר מער ווי 30 יאָר אַרבעט פאַר איין אידייע. איך בין דרייסט געווג דאָס ווארט צו באַטאָנען, און מעג ווער עס וויל זיך איבער דעם לוסטיק מאַכן. מיר אַלע ווייסן, אַז מען דאַרף ניט קיין אַראַטאַרס און ניט קיין אַגיטאַטאַרס דאָס פובליקום פאַרן „טאַ־געבלאַט" צו דערווארעמען. אַלע לעזער פילן ווי אין מאַן, אַז היינט איז זייער שמחה. ס'איז דער יום־טוב פון זייער בלאַט [42].

לאָזט מיר אייך דערציילן פאַרוואָס דאָס אַלטע ביכעלע איז ביי מיר אַזוי טייער. דאָס דאָזיקע איז מיט טויזנטער אַדרעסן פון „גאַזעטן"־לעזער, איז באַ־שטימט געווארן צו אונדזער קאָנקורענט טאַפאַלאָווסקי [43] אָנצוקומען. מיין פא־טער האָט מזט פאַרלוירן; איך, אָבער, דער דעמאָלסדיקער גרינער יינגל, האָב זיך איינגעשענט און האָב דעם פלאַן צעשטערט. איך האָב דאָס ביכעלע באַ־האַלטן. מיין מוטער, וועלכע האָט געהאַלפן דעם יאָך טראָגן, האָט אין דעם געשטימט מיט מיר, און פון מסחר איז ניט געווארן. איך האָב דערווארט צו קריגן געדרוקטע עקזעמפלארן פון ברילס „הישראלי" [44], די ערשטע זייט ליידיק, דערויף די „גאַזעטן"־נייס צו שטעלן. די בלעטער האָבן אָנגעפאַנגען צו קומען. מיט דעם ביסעלע אַלטן שריפט, וואָס איך האָב זיך איינגעשאַפט, האָב איך עט־לעכע מאָנאַטן אויף דעם אַרט די „גאַזעטן" געדרוקט, מיר האָבן שריפט געניג פאַר אַ גאַנצן בלעטל צוגעקויפט. טאַפאַלאָווסקי האָט ענדלעך זיין „פאַלקס־צייטונג" אונדז אויבערגעבן. ער איז קיין מישיגן אַוועק און [איז] אַ רייכער סטאַרקיפּער געווארן.

און איך גיב אַ בליק אויף די אַדוועַרטייזמענט־זייטן, מוז איך זיך אָן יענע מודעות פון די 80קער יאָרן דערמאָנען. איך וויל איצט ניט אויספאָקן מיין פּעקל „דערינערונגען", ווי מיר האָבן זיך מיט ווינדמילן געראַנגלט. דאָס לאָז איך איבער פאַר דעם 40סטן יובילייום פון די „אידישע גאַזעטן" ענדע 1914. היינט וועל איך נאָר פון ענינא דיומא, פון אַ טעגלעכער צייטונג, אַביסל שמועסן.

* * *

דאָס יידישע „טאָגעבלאַט“ [45] איז ניט די גאַנץ ערשטע טעגלעכע צייטונג געוואָרן. איידער מיר האָבן דאָס „טאָגעבלאַט“ אָנגעפאַנגען, האָבן מיר שוין פריער צוויי ניט־געלונגענע פּאַרזוכן געמאַכט יעדן טאָג אַ „גאַזעטע“ צו געבן. איך צייג דאָ אויף דער 9טער זייט 2 „עקזיבּיטס“ פון טעגלעכע „גאַזעטן“. אומבאַדייטנד זענען זיי דאָ אויס אין זייער פּאָטאָגראַפיש פּאַרקלענערטן פּאָרמאַט [46]. אָבער אַ ים מיט דערינערונגען פון ליידן, פון פּאַרצווייפלונגען און פּאַרלוירענע קרעפטן שווימט פאַר מיר איצט. נאָר וועמען אַרט עס? דאָס וועט דעם פּובליקום ווייניק אינטערעסירן.

איך וויל נאָר דערציילן וווי אַזוי מיר האָבן אין זומער פון 1881 די „אידישע גאַזעטן“ טעגלעך געדרוקט.

די ערשטע יידישע דרוקערייַ אין ניו־יאָרק איז געווען די, פון שרענצעל און שרהזאָן, אין די ערשטע 70ער יאָרן [47]. די „אידישע צייטונג“ [48], וואָס זיי האָבן אַ קורצע צייט אַרויסגעגעבן, האָט זיך גאָרניט אָנגעהויבן „אייגנצוגעבן“. די דרוקערייַ איז צו אַן אַלטן דייטש אין מעידען לעצין פּאַרקויפט געווארן און מיין פּאָטער האָט זיך אין סיראַקיוז באַצעצט, און שפּעטער איז ער אַ מאַנופּעקטשורער און ביזנעסמאַן אין שיקאַגאָ געוואָרן. און נאָך עטלעכע יאָר, איז ער קיין ניו־יאָרק צוריקגעקומען מיט זיין שוואָגער, מ. יהלמשטיין, די „אידישע גאַזעטן“ אַרויסצוגעבן [49]. אונדזער פאַמיליע איז אין 1877 געקומען. אין פאַרלויף פון צוויי יאָר מאַטערנישׂ, זיינען די שותפים שטיין געבליבן. זיי האָבן געזען, אַז ס׳איז אוממגלעך די „גאַזעטן“ וווייטער אָנצוהאַלטן. מיין פּאָטער האָט פרובירט דעם עסק אַליין צו טרייבן, אָבער ניט מיט מער דערפאָלג. זיין דרוקער טאָפּאַלאָווסקי איז אַליין פּאַבלישער געוואָרן און די „פּאָלקס צייטונג“ איז אַרויסגעגאַנגען. און פּאַרוואָס טאָקע ניט? אַ בוכדרוקערייַ האָט ער געהאַט, אַליין אַ שריפּטזעצער געווען, און זיין שוויגער האָט דערצו איר קניפּל געגעבן.

ווי אַזוי די „גאַזעטן“ זיינען אין יאָרן דערשינען, איז צו פיל איצט צו דערציילן. שנאָרן האָט מיין פּאָטער ניט געקענט און ניט געוואָלט. יאָרן לאַנג איז ער אַ פּלייסיקער סוחר און פּאַבריקאַנט געווען... אין 1880 האָבן מיר אין 21 עלען סטריט אַ קליינע דרוקערייַ (אויף אָפּצאָלונג) עטאַבלירט. מיין אומפאַרגעסלעכע אייניציקע שוועסטער רבקהלע נ״ע, האָט שוין אויך אָנגעפאַנגען, פון סקול קומענדיק ביז שפּעט אין דער נאַכט, מיטצוארבעטן. איז צו אונדזערע טעותן, סבות און אומפּראַקטישן פלענער נאָך אַן אומגליק צוגעקומען.

אין אַ שיינעם טאָג האָט אונדז דער אַלטער דייטש געלאָזט זאָגן, אַז ער פּאַרט אין דער וועסט, און מוז זיין דרוקערייַ זייער ביליק פּאַרקויפן. עס וועט אים פרייען שרהזאָן זאָל עס קענען אָפּקויפן און אים געדענקען. אַ מציאה איז דאָס געווען, אָבער די עטלעכע הונדערט דאָלער צוזאַמענצוברענגן, איז געווען ווי אַ בארג הייבן. עס איז אָבער געווארן. דער דייטש האָט די מזומנים

באַקומען, און די אַלטע אותיות מיט דעם פוס־פּרעסל, האָט דעם קליינעם קעלער פאַרצירט און אויסגעפילט. די שמחה האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטן. אין עטלעכע טעג שפּעטער איז אַריינגעקומען אַ מאַרשאַל, געצייגט אַ מאַרטגעדזש אויף דעם דייטשס אייגנטום, און האָט די גאַנצע ביזנעס אַוועקגעפירט און אָנאָנסירט זי „פּער אָקשן" צו פאַרקויפן. דער הימל האָט זיך אויף אונדז אַרונטערגעלאָזן. ווו שאַפט מען געלט אונדזער אייגנטום אויפן אָקשן־סעיל אָפּצוקויפן? אָבער נסים טרעפן נאָך אויך אין אונדזערע צייטן... מיר האָבן אויסגעקויפט, און פון דעמאָלט אָן איז די „גאַזעטן" רעגלמעסיק יעדע וואָך דערשינען. דרוקן איז אַריין אין מאָדע ביי יידן; „קאָסטאָמער־פּעדלער" האָבן געדאַרפט קאַרדס; יונגעלייט האָבן אויף אונדזער מזל חתונה געהאַט און איינלאַדונגען באַשטעלט; סטאַרקיפּערס האָבן אויך אָנגעפאַנגען צו „פּאָטראָניזן"; יידישע מעבל־געשעפטן האָבן זיך געעפנט דריי אויף איין מאָל, און ווען אינער האָט אַריינגעשטעלט אַ גרויסן אַדוועדרטייזמענט אין די „גאַזעטן", האָבן די אַנדערע געמוזט נאָכטאָן. קורץ, אונדזער בעיסמענט איז שוין צו ענג געוואָרן, און אין מאַי, 1881, האָבן מיר זיך אויסגעשפּרייט און אַריינגעצויגן אין נומער 5 איסט בראָדוויי, איבער אַ מעבל־געשעפט און אונטער דער סוואַלקער שול. 21 עלען סטריט איז נאָך געבליבן עטלעכע מאָנאָט אונדזער „ברענטש"־אָפּיס. די „גאַזעטן" זיינען אָביסל פּאָפולער געוואָרן. פון רוסלאַנד איז יעדן טאָג נייס געקומען, פריער פון די ניהיליסטן אן באַלד נאָכדעם פון די פּאָגראָמען. איז אַ וווּנדער פאַרוואָס אונדז האָט זיך „פאַרוועלט" די „גאַזעטן" יעדן טאָג צו דרוקן? דינסטיק, דעם 18טן יוני, האָבן מיר אַרויסגעלאָזן די ערשטע, די אייניציקע טעגלעכע יידישע ציי־טונג אין דער וועלט[50].

* * *

פאַרן היסטאָריקער פון יידישן זשורנאַליזם האָב איך מאָנכעס צו דערציילן וועגן די עטלעכע מאָנאָטן „טעגלעכע גאַזעטן", אָבער דעם געווויינטלעכן לעזער וועט דאָס ניט אינטערעסירן. נאָכדעם ווי איך האָב דערביי דעם גאַנצן טאָג עבודת פּרך געאַרבעט, האָב איך ביינאָכט די בלעטער אין די יידישע גראָסעריס אויסגעטיילט, זיך אייגנעבעטן, זיי אַלע „אינדיוסמענטס" געגעבן, זיי זאָלן די „טעגלעכע גאַזעטן" פאַר אַ סחורה ווי שאר ירקות אויפנעמען. די יידישע קהילה אין ניו־יאָרק האָט זיך אָבער וויניק געקימערט אויב מיר דרוקן טעגלעך אָדער וועכנטלעך, און די קליינע צאָל אַדוועדרטייזער זיינען אויך מיט די וועכנטלעכע יוצא געווען. זיי האָבן אונדז ניט פאַרקלאָגט דערפאַר, וואָס מיר שטעלן זיי אויך אין דער טעגלעכער אויסגאָבע.

און ווי האָבן מיר געקענט האָבן דערפאָלג?

די מערסטע פּוילישע און ליטווישע יידן זיינען געווען פון קליינע שטעט־לעך די עלטערע פון זיי האָבן ניט געפילט די מינדסטע נויטוועניקייט אין אַ צייטונג מיט אירע פונקציעס. זיי האָבן ליב געהאַט צו הערן נייס, הערן פון איינעם, וואָס האָט געלעזן. אַליין לעזן, און יעדן טאָג דערצו, דאָס האָט זיי

גאַרניט געקענט אויפן קאָפּ אַרויפקומען. און ווי קען זיך דאָס גאָר אַ ייד אַוועק־זעצן לייענען אַ צייטונג אין אַ וואַכנטאָג? די אינגערע, מיט אַביסל בילדונג, האָבן געלעזן דייטשע צייטונגען, ביסלעכווייז אויך ענגליש. פאַר די משכילים איז געווען דער „המגיד". די גאַנץ יונגע האָבן זיך געשעמט מיט אַ צייטונג אין יידישע אויתיות; און די אימיגראַנטן פון קיעוו, אַדעס און באַלטע, וועלכע האָבן שוין געוווסט, וואָס אַ טעגלעכע צייטונג איז, זיינען מערסטנס פאַרשפרייט געווארן אין קאַנטרי[51]. די דייטשע יהודים און די פון אונגאַרן, וואָס פיל פון זיי וואַלטן די „טעגלעכע גאַזעטן" פאַרגעוויגן, האָבן זיך אָפּטאָן[52] אַרויפגערוקט. דאַרט האָט מען זיי נאָר מיט די וועכנטלעכע „גאַזעטן" געקענט גרייכן.

נאָך אַ פאַרלויף פון צווי מאָנאַטן, האָבן מיר געמוזט די „טעגלעכע גאַזעטן" אויפגעבן. דעם 6טן אַפּריל, 1883, ווען אונדזער אָפּיס, דרוקערייַ און ווינונג איז אויפן צוויטן פלאָר אין נומ׳ 44 איסט בראָדוויי געווען, האָבן מיר וויידער פרובירט די טעגלעכע יידישע גאַזעטן אַרויסצוגעבן. עס איז ווערט צו לעזן דעם ערשטן קאָלום פון נומ׳ 1, פון יענע „גאַזעטן", אויף זייט 9 פון היינטיקן „טאָגעבלאַט"[53]. אַ גאַנצע ליסטע פון יידישע צייטונגען ווערט דאָרט אויסגערעכנט, זיך אַליין מוט צו געבן, צו באַווייזן, אַז יידן האָבן זיך שוין אינגעווויינט יידישע צייטונגען צו לעזן. אָבער קיין אינציקע פון יענע צייטונגען האָט דעמאָלט געוואָגט טעגלעך צו דערשיינען. (אויך אַלס וועכנטלעכע לעבט שוין ניט קיין אינציקע פון זיי).. דאָס פעלד אין ניו־יאָרק איז נאָך אַלץ ניט צייטיק געווען פאַר טעגלעכע „גאַזעטן"... די „טעגלעכע גאַזעטן" פון 1883 איז געגאַנגען וויניקער פון דריי חדשים. פון יולי אָן האָבן מיר צו די פרייטיקדיקע „גאַזעטן" אויך די „אידישע פאָלקסצייטונג" יעדן דינסטיק אַרויסגעלאָזן[54].

דאָס „יידישע טאָגעבלאַט" איז אונדזער דריטער פאַרזוך געווען אין 1885, האָבן מיר שוין דעם באָדן אונטער אונדזערע פיס זיכערער געפילט. דזשאָב־פרינטינג[55] האָט זיך דעמאָלט גוט באַצאָלט, און ביזנעסלייט האָבן אַלץ מער אין די „גאַזעטן" אַנאָנסירט, כאָטש אַגענטן צו זוכן אַנאָנסן און אַבאָנענטן האָבן מיר נאָך ניט געהאַט. דער פאַרלאָג פאַר אַ טאָגבלאַט איז שוין אָבער געווען גרעסער ווי אין די פריערדיקע יאָרן.

יעדער נומער „טאָגעבלאַט" איז געווען דאָטירט אויף מאָרגן פרי, ער זאָל ניט אָנקומען אַ נעכטיקער „טאָגעבלאַט" אויף די פראָווינץ. אין שטאָט פלעגט מען עס דערפאָר רופן „מאָרגעדיקע טאָגעבלאַט". סטענדס און געשעפטן וווּ צו קויפן אַ יידישע צייטונג זיינען ווייניק געווען, און דאָס נאָר אויף דער איסט־סאַיד אַליין. אין האַרלעם האָבן נאָך זייער ווייניק יידן געווויינט. בראָנזוויל און בראָנקס[57] זיינען נאָך ווייסט און ליידיק געווען. איך האָב זיך ניט געקענט איינבעטן ביי יידישע צייטונגס־יינגלעך, זיי זאָלן נעמען דאָס „טאָגעבלאַט". זיי האָבן זיך געשעמט אויסצושרייַען אַ יידישע צייטונג. איך האָב געמוזט דינגען

קריסטלעכע „ניוס־באָיס", זיי צאָלן פּאַר זייער צייט און פּאַרן שרייבן „יידישע טאָגעבלאַט", און זיי אַוועקגעבן דאָס לייזונג פון די צייטונגען אַלס צוגאָב.

אויף קיין שום אונטערנעמונג פּאַסט [ניט] בעסער דער שפּרוך „כל התחלות קשות", ווי אויף אַ יידישער צייטונג, אפילו ביים דריטן מאָל, וועט מיר האָבן אָנגעפּאָנגען אַרויסצוגעבן דאָס „טאָגעבלאַט". היינט טרעפט מען יונגעלייט גאָרניט מיט אַ יידישן פּנים לעזנדיק אַ יידישע צייטונג אין עפּנטלעכע פּלעצער. דעמאָלט פלעגט אַ גרינער פּעדלער לעזן זיין „טאָגעבלאַט" בחדרי חדרים.

ווי דאָס „טאָגעבלאַט" איז געוואָקסן און טריט ביי טריט געקעמפט — די דאָזיקע אינטערעסאַנטע היסטאָריע האָף איך צו דערציילן ביי אַן אַנדער געלעגנהייט. יידישע צייטונגען, ביז מיט עטלעכע יאָר צוריק האָבן געגלויבט, אַז זייער וויכטיקסטע אויפגאָבע איז צו אַטאָקירן שרהזאָן מיט זיינע צייטונגען. די מעטאָדן זיינען כמעט תמיד ניט קיין שיינע געווען, אָבער דער צוועק, שרה־זאָנ'ען צו אונטערדריקן, האָט געהייליקט די מיטלען. יעדן „סלוך" האָט מען אַלס פאַקט אויפגענומען, און מיט יעדן נומער פון דער צייטונג, איז דער בלבול אין דער לענג און אין דער ברייט געוואקסן. עס איז געגנוג צו דער־מאָנען די „פושקעס" און דעם „דרייפוס־פאָנד"[58]. די מערסטע פון מיין פאַ־טערס באַלייידיקער, זיינען אָבער זיינע גרעסטע פאַרערער געוואָרן, וועט זיי האָבן זיך מיט אים באַקענט. ווי גרויס איז אַלזאָ, איצט מיין פאַרגעניגן צו באַגעגענען היינט אין דעם נומער אַ גאַנצע מחנה פון „געוועזענע רעדאַקטאָרן און שרייבערס, וועלכע זיינען מיטן „טאָגעבלאַט" „אויף מעסערס" געווען. זיי באַגריסן אונדז היינט גאָנץ אויפריכטיק, און גיבן אונדז די בעסטע פּרוכט פון זייער פעדער. איך בין זיכער, אַז היינט פאַרגינען זיי אַלע דעם „טאָגעבלאַט" זיין דערפאָלג. זיי גיבן צו, אַז דער סוקסעס פון „טאָגעבלאַט", איז ניט אַזוי פיל צוליב די ריכטיקע נייס און געזונטע אַרטיקלען, וואָס קומען אַריין, ווי צוליב די פוילע וויצן און שמוציקע ראַמאַנען, וואָס מען שטעלט ניט אַריין[59]. מען דאַרף מער מאָרך און שכל הישר צו וויסן, וואָס ניט צו דרוקן ווי אויסצוזוכן זאָכן, וועלכע זאָלן דעם געמיינעם געשמאַק געפעלן[60].

הערות

1. באַנוצטע אָפּקירצונגען פאַר אָפּט־דערמאָנטע קוואַלן:

פּ ר ע ס ע ז א מ ל ב ו ך — זאַמלבוך לכבוד דעם צווייהונדערט און פופציקסטן יובל פון דער יידישער פּרעסע, 1686 — 1936, רעדאַקטירט פון ד"ר יעקב שאַצקי, אַרויסגעגעבן פון אַמאָפּטייל פון יידישן וויסנשאַפּטלעכן אינסטיטוט... ניו־יאָרק, 1937, 334 + 20 זייטן.

ז א מ ל ב ו ך — זאַמלבוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין אַמע־ריקע, רעדאַקטירט פון ד"ר יעקב שאַצקי, אַרויסגעגעבן פון דער יידישער קולטור־געזעלשאַפט, ניו־יאָרק, 1934, 56 (8) זייטן.

ק ו ו ע ל ן - ל י ט ע ר א ט ו ר — משה שטאַרקמאַן: קוועלן־ליטעראַטור צו דער געשיכטע פון דער ייִדישער פּרעסע אין אַמעריקע (1870 — 1900) — „פּנקס", ניו־יאָרק, באַנד 1, 1927 — 1928. זז. 312 — 320.

ר י י ז ע נ ס ל ע ק ס י ק א ן — זלמן רייזען, לעקסיקאָן פון דער ייִדישער ליטעראַטור, פּרעסע און פילאָלאָגיע... 4 בענדע, ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין.

2. א קורצע ביאָגראַפּיע איז געדרוקט אין רייזענס לעקסיקאָן, פּערטער באַנד, זז. 883 — 886, וווּ ס'ווערן אויך אָנגעגעבן א צאָל מקורים; Encyclopedia of Jewish Knowledge; New York, 1934, p. 490.

געשריבן פון זיין זון, דעם אַדוואָקאַט אברהם חיים שרהזאָן.

3. א ביאָגראַפישע נאָטיץ אין Who is Who in American Jewry, p. 610. ניו־יאָרק, 1928, אויך אין יעקב מאַגידאָוויס בוך „דער שפּיגעל פון דער אוסט סאַיד" [ניו־יאָרק, 1923], זז. 168 — 177. — ווי א כאַראַקטעריסטיק צו אירע־זייטיק.

4. זאַמלבוך, זז. 17 — 19.

5. דער אָפּיציעלער נאָמען פון „אַמעריקאַנער" איז איצט: „דער אַמעריקאַנער פאַמיליען־מאַגאַזין און גאַזעטן"; ארויסגעבער: ל. גערסאָן; רעדאַקטאָר: א. וואָהלינער, לעצטנס זלמן זילבערצווייג.

6. די ציטונג טראָגט איצט דעם נאָמען „דער מאָרגען זשורנאַל" — (און מיט קלענערע אותיות) „ייִדישעס מאָגעבלאַט", זינט דעם 30טן אַפּריל, 1928.

7. יעקב מאַגידאָוויס „דער שפּיגעל פון דער אוסט סאַיד", זז. 180 — 187.

8. רייזענס לעקסיקאָן, ערשטער באַנד, זז. 1065 — 1069, אויך אין זלמן זילבערצווייגס „לעקסיקאָן פון ייִדישן טעאַטער...", ניו־יאָרק, 1931, זז. 772—773.

9. קלמן מרמור: פון מאָרים ראָזענפעלדס ליטעראַרישער ירושה — פּנקס... ניו־יאָרק... 1928, זז. 200 — 212. דאָס קאַפּיטל „מאָרים ראָזענפעלד און דאָס ייִדישעס מאָגעבלאַט", זז. 209 — 211.

10. זע: א. ז ע ל ד י ן, „די דראַמאַטישע געשיכטע פון דער ייִדישער פּרעסע אין אַמעריקע"... „דער טאָג", ניו־יאָרק, יוני 10, 1932: י. ד. אייזענשטיין, „אוצר הזכרונות"... ניו־יאָרק... תר"ק; א. ר. מ ל א ב י „ייִדישעס וואָכנבלאַט" — פּרעסע־זאַמלבוך, זז. 175 — 196; ק. מ ר מ ר, „די ייִדישע פּרעסע אין אַמעריקע מיט א דור צוריק" — „פּריהויט", ניו־יאָרק, מערץ 31, 1928; דערזעלבער, „די אַמעריקאַנער ייִדישע פּרעסע אין די זיבעציקער יאָרן", — מאָרגן־פּריהויט", אַפּריל 11 און 12, 1931; מ ש ח ש ט א ר ק מ א ן, א קאַפּיטל פּרעסע־געשיכטע", „ייִדיש", ניו־יאָרק, יולי, 8, 1932, זז. 6 — 7; דערזעלבער, „די ערשטע ייִדישע טעגלעכע צייטונגען אין אַמעריקע" — „דער טאָג", ניו־יאָרק, נאָוו. 4, 1934; דערזעלבער, „די אַנטשטייאונג פון דער ייִדישער פּרעסע אין אַמעריקע" — זאַמלבוך, זז. 13 — 21; דערזעלבער, „די ייִדישע פּרעסע אין אַמעריקע", 1875 — 1885, — פּרעסע־זאַמלבוך, זז. 115 — 135: דערזעלבער Pioneers of American Jewish Journalism—the Jewish Spectator, New York, August, 1937.

וועגן אַנדערע מקורים מכּח שרהזאָנ'ען און זיינע ציטונגען — זע די רשימה פון „קוועלן־ליטעראַטור".

11. זע „קוועלן־ליטעראַטור", נומערן 6, 18, 49; ב. ו י י נ ש ט י י ן, „די אידישע יוניאָנס אין אַמעריקע"... ניו־יאָרק, 1929; מ ש ח ש ט א ר ק מ א ן, „צו דער געשיכטע פון דער ייִדישער סאָציאַליסטישער פּרעסע" — ייִוואָ־בלעטער, דעצעמבער, 1932, זז. 355 — 387; קלמן מרמור, „מאָרים ווינטשעווסקי, זיין לעבן"... ניו־יאָרק, 1927; ב. נאָוויק, סעריע „30 יאָר פּאָרווערטס" — „פּריהויט", ניו־יאָרק, יוני 14, 1927. יעקב מולד: „די אַנטשטייאונג פון „פּאָר־

וועלט" און זיין קאַמף מיט'ן „אָבעדבלאַט" . . . זכרונות . . . ניו־יאָרק, 1936, 124 ז.

12. כ. צ. שרהזאָנס זכרונות האָבן זיך אָנגעהויבן דרוקן אין די „יידישע גאַזעטן", דעם 20סטן אַפּריל, 1894, זז. 1; 8, אין דעם נומער, וואָס איז דערשינען צום 20־יאָריקן יובילויי פון דער ציטונג. דער המשך איז געדרוקט געווען אין דעם נומער פון 4טן מאַי, ז. 4.

13. העברי . . . יו"ל בכל שבוע . . . ניו־יאָרק, 1892 — 1898.

14. „דער אידישער קוריער" — דערשיינט נאָך ביז היינט טעגלעך אין שיקאַגע געגרינדעט, אַלס וואָכנשריפט, דעם 2טן דעצעמבער, 1887. איז בלויז אַ קורצע פּערי־אָדע ארויסגעגעבן געווארן פון שרהזאָנען.

15. וועגן די יידישע שריפטזעצער אין ניו־יאָרק, זייער געשיכטע און זייערע קאַמפן — זע ב. ווייגשטיינס „די אידישע יוניאָנס אין אַמעריקע", ארויסגעגעבן פון די פּאַראיוניקטע געווערקשאַפטן, ניו־יאָרק, 1929, זז. 137 — 142, און „קוועלן־ליטעראַטור", נומערן 6, 18, 49, 87 (2). — איצטער עקסיסטירט אין ניו־יאָרק בלויז איין פּאַראיוניקטע יידישע זעצער יוניאָן, „די חיברו אַמעריקאַן טיפּאָגראַפיקאַל יוניאָן, לאָקאַל 83", פון דער אַל־אַמעריקאַנער שריפטזעצער־יוניאָן.

16. אַ רשימה פון יידישע ציטונגען, וואָס די „גאַזעטן" האָבן זיי איבערגעלעבט, אילוסטרירט מיט רעפּראָדוקציעס פון עלטערע אַמעריקאַנער יידישע ציטשריפטן, איז געדרוקט אין דעם יובילויי־נומער. זע הערה 12, און „קוועלן־ליטעראַטור", נומער 1.

17—18. מרדכי בן דוד יהלמשטיין (רייזענס לעקסיקאָן, 1טער באַנד, זז. 1256—1257), איז געווען שרהזאָנס שוואָגער. זיין שוועסטער איז געווען שרהזאָנס ווייב. אין 1875 האָט יהלמשטיין אַליין ארויסגעגעבן אַ יידישע וואָכנשריפט „נוא־יאָרקער יזראַעליט", צו קאָנקורירן מיט זיין שוואָגערס ציטונג. דער „יזראַעליט" איז נאָך עטלעכע חדשים איבערגעגאַנגען צו די „גאַזעטן" ווו יהמלשטיין איז געווארן דער רעדאַקטאָר. זע: זאַמלבוך, זז. 19 — 21 און די דאָרט־געברענגטע מקורים. זע אויך די נייע קוועלן אין הערה 10, און א. ר. מלאָכים „לתולדות העתונות העברית באַמעריקה" — התורן, ניו־יאָרק, ערשטער יאָרגאַנג, נומ' 2, ניו־יאָרק, 1913.

19. אַ ניו־יאָרקער דייטשע טעגלעכע ציטונג.

20. משה טאַפּאַלאָווסקי איז געווען דער אויגנטימער פון דער דעמאָלט גרעסטער און בעסטער יידישער דרוקערייז אין ניו־יאָרק. די דרוקערייז האָט זיך געפונען אין דער געבויידע 121 קאַנאַל סטריט. — זע: פּרעסע־זאַמלבוך, זז. 120 — 121.

21. די שורה שווער צו לייענען, ווייל די אותיות זיינען אָפּגעריבן.

22. אויספירלעכער ווען טאַפּאַלאָווסקיס „דיא יודישע פּאָלקסציטונג" אין פּרעסע־זאַמלבוך, זז. 120 — 126; זאַמלבוך, זז. 44 — 45; זע אויך די קוועלן־רשימה אין הערה 10.

23. זיך אַריבערגעצויגן.

24. מאַטריצירט און פּאַרוואַנדלט אין בלייערנע פּלאַטן.

25. שווער איבערצולייענען, ווייל די אותיות זיינען אָפּגעריבן.

26. דאָס קאַפּיטל איז געדרוקט אין די „גאַזעטן" פון 4טן מאַי, 1894, ז. 4.

27. אברהם חיים שרהזאָן איז איצט אַן אַדוואָקאַט אין ניו־יאָרק. — ער איז דער מחבר פון זיין פּאָטערס ביאָגראַפיע, געדרוקט אין יעקב דע האַאזס

28. רעפּראָדוקציעס פון דער „פּאָלקסציטונג" זיינען געדרוקט אין יובילויי־נומער פון די „גאַזעטן", דעם 20סטן אַפּריל, 1894; אין ק. מרמרס „די אַמעריקאַנער יידישע פּרעסע אין זיבעציקער יאָרן", „מאַרגן־פרייהייט", ניו־יאָרק, דעם 12טן אַפּריל, 1931, און אין פּרעסע־זאַמלבוך, ז. [351] 17.

29. שוועריקייטן.

30. שווער אויבערצולייענען ווייל די אותיות זיינען אַפּגעריבן.
31. קיאַסקען.
32. וועגן דער „איזראַעליטישער פּרעסע" זע: „קוועלן־לויטעראַטור", 1, 34, 39, 40, 82, 96; אויך די נייע מקורים־רשימה אין הערה 10.
33. אַמעריקאַנער־געבוירענער און אירלענדער.
34. אַ גאַנצן שטאַק אַדער ציימערן.
35. מיינט מסתמא ניט יהלמשטיינ'ען, נאָר אָן אַנדערן.
36. אַ דרוקערייַ צו דרוקן אויף באַשטעלונגען.
37. זאַמלבוך, זז. 44 — 45; פּרעסע־זאַמלבוך, זז. 122 — 123, — דער אַפּיציעלער דאָקומענט און די דערקלערונג וועגן דער ליקווידאַציע פון דער „יודישער פּאָלקסצייטונג".
38. געדרוקט אויף דער „עדיטאָריעל" — זייט אין 25־יאָריקן יובילויי־נומער פון „טאָגעבלאַט", וואָס איז דערשינען דעם 20טן מערץ, 1910.
39. דערנאָך גייען צוויי שורות, וואָס זיינען אַריינגעפאַלן, על פּי טעות, און געהערן צו אַן אַנדער אַרטיקל.
40. אָלד־גאַרד — אַלטע גוואַרדיע.
41. גראַטיפיקאַציאָן — באַלויונג.
42. דאָס איז אַ שמאַך די פּאַרשידענע יידישע כאַריטאַטיווישע און אַנאַרכיסטישע צייטונגען, וואָס פלעגן דורכפירן אַלערליי אונטערנעמונגען זיך צו זיכערן מאַטעריעל, און שילוחים זיינען אַרומגעפאָרן איבערן לאַנד צו פּראָפּאַגאַנדירן צווישן עולם די צייטונגען צו לייענען.
43. וועגן דעם דרוקער און אַרויסגעבער מ. טאָפּאַלאָווסקי איז שוין דערציילט געווארן פריער, אין כ. צ. ש'ס זכרונות. זע אויך די הערות צו יענעם טייל.
44. דער „ישראלי" איז געווען אַן אַרטאַדאָקסישע וואָכנשריפט, וואָס יחיאל בריל האָט אַרויסגעגעבן אין מאָזינ פון 1873 ביז 1879.
45. געגרינדעט אין 1885.
46. אויף דער 9טער זייט אין יובילוי־נומער זיינען רעפּראָדוצירט: דער נומער 11 פון די שטגלעכע „יודישע גאַזעטן" פון 20סטן יוני, 1881; דער נומער 1 פון די באַניוסע „טעגלעכע יודישע גאַזעטן", פון 6טן אַפּריל, 1883, און אַ נומער „יידישעס טאָגעבלאַט", פון 20סטן מערץ, 1888 — פערטער יאָרגאַנג, נומער 44.
47. עס איז אַ קאָפּישטשקע איבערגעטרייבן. וועגן די ערשטע יידישע דרוקערייען אין נויי־יאָרק, זע „קוועלן־לויטעראַטור", נומערן 7, 11, 12, 39; משה שטאַרקמאַן: „מיט זעכציג יאָר צוריק איז ערשינען די ערשטע אידישע צייטונג אין אַמעריקע", „פאָרווערטס", נויי־יאָרק, נאָוו. 9, 1930; אויך די נייע מקורים, וואָס זיינען אויסגעלאָזן אין הערה 10.

אין אַ רעדאַקציאָנעלער באַמערקונג צו פּוליס קראַנצס אַרטיקל „די יידישע פּרעסע אין אַמעריקע", געדרוקט אין יובילוי־נומער „טאָגעבלאַט", ווערט צ"א דערציילט, אַז ע. שרענצעל איז פריער געווען אַ גרויסער דרוקער אין שטעטין, ווו ער האָט געדרוקט ש"ס און פּיל אַנדערע ספרים".

48. „קוועלן־לויטעראַטור", נומ' 1; זאַמלבוך, ז. 17.
49. אין 1875, אַ יאָר נאָך דער גרינדונג פון די „יידישע גאַזעטן", האָט יהלמשטיין אַליין אַנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ וואָכנבלאַט, דעם „נואַ־יאָרקער יזרא־עליט". דער ערשטער נומער איז דערשינען דעם 25סטן יוני. אויספירלעכער זע: „קוועלן־לויטעראַטור", נומ' 1; זאַמלבוך, זז. 19 — 20.

50. זע אויך משה שטאַרקמאַנס „די ערשטע יידישע טעגלעכע צייטונגען אין אַמעריקע", „דער טאָג", ניו־יאָרק, נאָוו. 4, 1934; פּרעסע־זאַמלבוך, ז. 126 א"וו; אויך הערה 46.

51. אין די פּראָווינץ־שטעט.

52. דער העכערער שטאָט־טייל פון ניו־יאָרק.

53. אויך איבערגעדרוקט אין די צוויי מקורים, וואָס וועלן דערמאָנט אין הע"ה 50.

54. דאָס איז דיזעלבע „פּאָלקסצייטונג", וואָס כתריאל צבי שרהזאָן האָט אָפּגע־קויפט בויז מ. טאָפּאָלאָווסקין, ווי עס וועלט דערציילט בויים סוף פון זיינע זכרונונת.

55. קלייניע דרוק־אַרבעט.

56. קיאָסקען.

57. נעמען פון פּאַרשיידענע ניו־יאָרקער שטאָט־טיילן.

58. יחזקאל שרהזאָן דערמאָנט דאָ בלויז פּאַרבייגיייענדיק די מלחמות צווישן די יידישע סאָציאָליסטישע צייטונגען און דעם „טאָגעבלאָט". ב. פּייגנבוים האָט, אין 1897, אין „אָבענדבלאָט" באַשולדיקט כתריאל צבי שרהזאָן, אַז ער פּאַרטאַכלעווועט די געלטער וואָס מ'זאַמלט אין פּושקעס פּאַר ארץ־ישראל. שרהזאָן האָט דעריבער פּאַר־פּיוט אַ פּראָצעס קעגן דעם „אָוונד בלאָט" און קעגן די רעדאַקטאָרן פּייגענבוים און קראָניס. שרהזאָנס זון אברהם חיים איז געווען אויסער מון זיין פּאָטערס אַדוואָקאַטן. — אויספירלעך וועגן דעם פּראָצעס, וואָס האָט געפירט צום אונטערגאַנג פון „אָבענד בלאָט", אין יעקב מילכס „די אַנשטייאונג פון „פּאָרווערטס"... ניו־יאָרק, 1936, זז. 117 — 124.

59. אין מערץ 1910, וועו ס'איז אויסגעפאַלן דער יובילוי פון „טאָגעבלאָט", האָבן אין דער צייטונג זיך געדרוקט צוויי ראָמאַנען: „דער ווילדער מענש — ראָמאַן — בעאַרבייט פון נ. מ. שויקעוויטש — שמר" און די רויטע אלמנה" — צייט־ראָמאַן פון פּאַריזער לעבען, בעאַרבייט פון מ. זייפּערט".

60. מיר לאָזן דאָ אויס די לעצטע פּאָר פּאַראַגראַפן פון דעם אַרטיקל, וויל זיי אַנטהאַלטן ניט קיין זכרונות, נאָר לויב און דאַנק־וועלטער פּאָר די לעזער, די אָגענטן און אַנדערע, וואָס האָבן געהאָלפן פּאַרזיכערן די עקסיסטענץ פון טאָגעבלאָט". אינטערעסאַנטע ידיעות וועגן די „גאַזעטן" און דעם „טאָגעבלאָט", זייער באַראַקטער, זייערע לייענער, זייער טיראַזש א"דג, וועלן איבערגעגעבן אין דזש. וו. שוואַרצס אַרטיקל A Hebrew Daily Newspaper—Printer's Ink, New York, Nov. 24, 1891, pp. 5-9 מיט אַ בילד פון כתריאל צבי שרהזאָן.

דאָס אַרטיקל איז געבויט אויף אַן אינטערוויו מיט יחזקאל שרהזאָן. דער אינטערוויו איז איבערגעדרוקט אין דער ענגלשער אָפּטיילונג פון די „יידישע גאַזעטן", פונעם 17טן דעצעמבער, 1897.

יודל מאַרק

יידישע אַנגליציזמען

אַ פּאָר באַמערקונגען

די ווייטערדיקע רשימה אַנגליציזמען האָט דער עיקר אַ פּראַקטישן ציל: אויפמערקזאָם צו מאַכן אויף יענע אומקאַרעקטע אויסדרוקן און פּראַזעס, וואָס כאָפּן זיך אַריין אין דעם ריידן און אין דעם שרייבן אפילו פון די אָפּגעהיטע יידיש־באַנוצער.

די ווירקונג פון דער מעכטיקער סביבה־שפּראַך איז אַזוי גרויס, אַז זי לאָזט זיך ניט אין גאַנצן נייטראַליזירן דורך אַ באַוואוסטזיניקן קאָנטראָל. אַרום אונדז איז יידיש אַזוי דורכגעזאָפּט מיט אַנגליציזמען און אַזוי פאַרזשאַרגאָנעוועט, אַז ווי מען זאָל ניט ווילן מקפּיד זיין אויף טהרת הלשון, ווי מען זאָל ניט ווילן ריידן און שרייבן אַ ריינעם יידיש, ווערן מיר געשטרויכלט און זינדיקן אַליין מיט אַנגליציזמען. אָנווייזן אויף אַ פּעקל אָזוינע פאַרשפּרייטע אַנגליציזמען איז די כוונה פון דער דאָזיקער אַרבעט. און אין זינען האָט זי נאָר די יידיש־רעדער און יידיש־שרייבער, וואָס ווילן בלייבן געטרייַ אָפּהיטער פון דער אַל־וועלטלעכער יידישער שפּראַך, וואָס ווילן זיך ניט אַראָפּגליטשן צו אַ לאָקאַלער רעדענישׂ.

אין דער ערשטער רי ווילט דער יידישער לערער זיך געדאַרפט אָפּגע־ווייגען פון די אַלע אַנגליציזמען, וואָס ווערן דאָ ווייטער אויסגערעכנט, ווייל „יוזן אַ פּלעינעם יידיש" איז זיין „פערדאַמטע פּפליכט אונד שולדיגקייט". און אויב די וואָס שרייבן יידיש ווילן אַריינקוקן אין דער רשימה און ווילן זיך מיען אויסצומיידן געוויסע פאַרשפּרייטע גרייזן, איז תּבא עליהם ברכה. גלייכגילטיקע צו יידיש און שונאים פון יידיש האָבן אַזוי לאַנג בכיוון און ניט־בכיוון קאַלעטשעט יידיש, אַז אַלע ביז־איצטיקע באַמיונגען פאַר זיך אַליין, כאָטש זיך אַליין צו באַפרייען פון פאַרווילדונגען זיינען אָפּנים נאָך ניט געגנוג. איז די דאָזיקע אַרבעט נאָך אַ טריט אויף דעם וועג פון ריניקן, פון יעטן, פון פאַלעוועז, פון אַרויסרייסן ווילדגראָזן.

דאָ האָב איך זיך ניט אָפּגעשטעלט אויף דער „פאַטעיטע־שפּראַך", אויף די מחיהדיקע וועריטער: טשער, ווינדע, דאָר און נעקסדאָריקע, אויף די דריי־פיר הונדערט וועריטער, וואָס מיט זייער הילף האָט מען זיך דאָס געוואָלט אויס־גרינען און וואָס זיינען פאַרבליבן שטעקן ווי חן־פּינטלדיקע שפּליטער אין דעם שפּראַך־אַרגאַניזם פון אונדזער פאַלקסמענטשן. די דאָזיקע אַנגליציזמען זיינען אָזוי בולט, אַז יעדער איינער, וואָס וויל זיך אויסהיטן פון זיי קען עס גרינג דורכפירן. איך האָב אויך דורכגעלאָזן די אַלע אויסדרוקן וואָס מען הערט פון

די קינדער אין אונדזערע יידישע שולן אָדער מען טרעפט זיך מיט זיי אין די קאַמפּאַזיציעס פון די היגע־געבאָרענע. מען דאַרף זיי האָבן אין זינען ביים צונויפשטעלן די יידיש־פּראָגראַמען פֿאַר די שולן, די שפּראַכביכער און טעקסט־ביכער (אָ גוטער, אָ געווונטשענער אַנגליציזם!), אָבער קיינער פון אונדזערע לערער און פון אונדזערע שרייבער וועט דאָך ניט זאָגן: „איך האָב געפּרעגט פֿאַר אָ פּעני", „איך האָב געקוקט פֿאַר מיין בוך", „דו האָסט געזאָגט, אַז דו האָסט מער ניט צו שרייבן פון", (פון וואָס צו שרייבן), אָדער — „היינט אין דער פּרי איך האָב אים געזען אין פּאַרק", „מיר זיינען געקומען שפּעט צו שול" און הונדערטער אַנדערע וואָרט־אין־וואָרט איבערזעצונגען פון ענגליש. און אויב עמעצער פון די אַריבערגעקומענע רעדט אַזוי, וועט אים שוין קיין טאַטער אויך ניט העלפן.

איך האָב זיך יאָ אָפּגעשטעלט אויף די אויסדרוקן און פּראַזעס וואָס אין פּלוג איז דאָרטן גאָר ניטאָ קיין ענגליש וואָרט. יעדער וואָרט פֿאַר זיך איז יידיש, אָבער דער גאַנצער אויסדרוק און אָ מאָל אויך דער גאַנצער זאַץ איז ניט יי"ש. דאָרטן וווּ דער אַנגליציזם פֿאַרבאַהאַלט זיך, גנבעט ער זיך אַריין אומבאַמערקטערהייט אויך אין די רייד פון יענע, וואָס אַליין מאַכן זיי חיזוק פון „טשער" און פון „ווינדע"; ווען דער אַנגליציזם פֿאַרשטעלט זיך, נאָרט ער אָפּ די וואַכזאַמקייט און דער כח פון נאָכריידן וועלט שטאַרקער פֿאַר דעם באַוווסטזיניקן קאָנטראָל איבער אונדזערע אויסדרוקן. און יעמאָלט דאַרף מען זיך ערשט רעכט היטן פֿאַר אים.

מען דאַרף ניט שטיין אויף דעם שטאַנדפּונקט, אַז מיר טאָרן ניט אַריינ־נעמען קיין שום ענגליש וואָרט אין אונדזער שפּראַך. אין אונדזער שפּראַך־באַלעבאַטישקייט קומען ראשית אַריין די אַלע אינטערנאַציאָנאַליזמען, וואָס נע־מען זיך פון ענגליש. אַזוינע וועלטער ווי: פּוטבאָל, גאָלף, טשעק, דאָק, סטאָר, אינטערוויו, סנאָב, קידנאפּן, געגנסטער און נאָך היפּשע צענדליקער באַלאַנגען שוין איצט צו אַלע שפּראַכן און אויך צו יידיש. קיינעם דאַרף ניט איינפֿאַלן, אַז אָלרייטניק, פּעדלער, פּאַרביזנעווטע, שאָפּ און נאָך אָ רייַ וועלטער צו זיי, דאַרף מען אַריינלייגן אין חרם און מען דאַרף זיך היטן פֿאַר זיי ווי פֿאַר דעם ניט־גוטן. גראָד אויף דעם געביט פון דעם וועלטער־אוצר מעג מען זיך זיין ביז אָ געוויסן גראָד אָ מקיל און אַריינפירן אין דעם אַלגעמיינעם אומעטומיקן יידיש אפילו אַזוינע וועלטער ווי באַדערן אָדער ווי טראָבל. אפילו ווען מען זאָל זיך באַנוצן מיט סאָבוועי אָנשטאָט: אונטערבאָן, טיפּבאָן אָדער אפשר אַן אַנדערן אָ מער־געלונגענעם נעאָלאָגיזם, איז מען אין תוך ניט עובר אויף קיין שום שפּראַכלעכן לאָוו.

די פּראָפּאָלאָגיע מוז אָבער פֿאַרבלייבן אָ יידישע! אָ גרייז אין דעם נאָרמאַלן וועלטער־סדר, אָ פּאַלש געבויטער זאַץ, אַן איבערגעזעצטע און אָ מאָל אויך פּאַלש איבערגעזעצטע פּראָזע, ניט קיין ריכטיק באַנוצטע פּרעפּאָזיציע, דאָס פּאַרגעסן אָ ריי סינאָנימען און דאָס האַלטן זיך ביי איין וואָרט איבער דער

השפּעה פון אַ פּרעמדער שפּראַך, אומגעלומפּערטע פּאַרדרייענישן פון דעם באַטייט פון וואָרט, — די אַלע דערשיינונגען קען מען ניט באַרעכטיקן פון קיין שום שטאַנדפּונקט, חוץ דעם שטאַנדפּונקט פון „זשאַרגאָן", פון הפקר, פון ציניזם, פון אומציכטיקייט. אמת, די דאָזיקע צרות כאָפּן זיך אַריין אין אונדזערע רייד קעגן אונדזער ווילן, איז ניטאָ קיין אַנדער ברירה ווי צו רייניקן דעם אייגענעם לשון, ניטאָ קיין אַנדער אויסוועג ווי צו זיין פּאַרזיכטיק.

פּאַרשטייט זיך, אַז עס איז גרינגער פון יעדער אַנשיקענישׂ צו מאַכן אַ מעלה, יעדער פּלעק אויפן פּנים צו האַלטן פּאַר אַ חן־פּינטל און זיך אַריינלאָזן אין אַ חקירה, אַז ווי באַלד מען זאָגט זייער אָפּט „איך קען אים פּאַר פּינף יאָר" אַנשטאָט צו זאָגן: „איך קען אים פּינף יאָר", אָדער „במשך פון פּינף יאָר", אָדער „אין פּאַרלויף פון פּינף יאָר" — איז מעג מען, הייסט עס, אַזוי זאָגן. וואָס־זשע וועט אָבער ווערן פון אונדזער יידיש, ווען אין יעדער לאַנד זאָל מען אונטער דער ווירקונג פון דער הערשנדיקער שפּראַך נעמען איבערדרייען דעם יידישן סינטאַקסיס אויף אַן אַנדער שטייגער? וועט מיר וועלן ניט אָפּהיטן די יידישע פּראָזאָלאָגיע, וועט קומען ניט בלויז די פּאַרבּרודיקונג פון דער שפּראַך, נאָר אויך אַ נייע צעטיילונג לויט עפּעס נייע שבטים נאָך אַלע איצטיקע ישובים נאָך.

אַלע שפּראַכן האַלטן אין איין אַריינעמען רק נייע און נייע וועדטער. אָבער אומעטום היט מען זיך פּאַר אַ נייער סיסטעם צו פּאַרבינדן די וועדטער צווישן אַנאַנד. די פּאַרמען פון דער שפּראַך בלייבן די אַלטע אָדער בייטן זיך זייער לאַנגזאַם. און אַ שפּראַכפּאָרם איז ניט נאָר די ענדונג פון אַ פּאַל צי פון אַ פּערזאָן, אַ שפּראַכפּאָרם איז אויך דאָס באַנוצן נאָך דעם געגעבענעם וועדב דוקא די און ניט קיין אַנדער פּרעפּאָזיציע. די אַלע איינגעשטעלטע, איינגעפונדעוועטע שפּראַכפּאָרמען זיינען מיר מחויב אויפצוהיטן און זיך ניט אַריינלאָזן אין אַ יאָגעניש נאָך נייע.

בנוגע דער פּראָזאָלאָגיע איז ניט שייך צו זיין אַ מקיל. ווייל מען אויפהיטן יידיש ווי אַ ליטעראַטור־שפּראַך, ווי אַ קולטור־שפּראַך, ווי אַ שפּראַך פון פּאַרשיידענע יידישע ישובים, וואָס געפינען זיך אין די פּאַרשיידנסטע שפּראַכגעביטן — טאָר מען ניט דערלאָזן קיין לאָקאַלע סינטאַקסיסן. מוז מען אָפּהיטן די אַלגעמיינע פּראָזאָלאָגיע און ניט אַריבערנעמען אין יעדער לאַנד אַ נייע סיסטעם אויסדרוקן און נייע אופנים צו פּאַרבינדן וועדטער צווישן אַנאַנד. איז דער אויספּיר: זיין פּוריסטיש בנוגע אויסדרוקן און פּראָזעז.

די אַלע אַנגליציזמען, וואָס געפינען זיך דאָ וויייטער, זיינען פּאַרצייכנט געוואָרן במשך פּן אַ יאָר צייט. איך האָב זיי געזאַמען פון ביכער אָדער צייטונגען און פון דער גערעדטער שפּראַך. סיי פון דער געשריבענער, סיי פון דער גערעדטער שפּראַך האָב איך צונויפגענומען די אַנגליציזמען. אָבער שטענדיק בלויז פון דער שפּראַך פון מענטשן, וואָס לייגן אַכט אויף זייער לשון, וואָס ווילן, וואָס מיען זיך צו בלייבן ביי אַ ריינעם יידיש. דאָס זיינען דערייבער רעזולטאַטן פון באַוויירקט וועדן קעגן אייגענעם ווילן. ביים ברענגען אין אָרדענונג

די פֿאַרצייכענונגען, האָב איך אַרויסגעוואָרפן יענע אַנגליציזמען, וואָס זיינען צו בולט קאַנטיק און וואָס האָבן זיך אַרויסגעגליטשט ווי אַ לאַפּסוס. איך האָב געלאָזן די אַנגליציזמען, וואָס איך האָב זיי געהערט אַ סך מאָל, וואָס אַנדערע פון זיי זיינען אַזוי איינגעבירגערט, אַז מען האָט אפילו אין געוויסע פאַלן ניט געוואָלט מיר צוגעבן, אַז דאָס איז טאַקע אַן אַנגליציזם.

איך ווייז ניט אָן פון וועמען בוך אָדער אַרטיקל אָדער פון וועמען רייד איך האָב זיך געמאַכט די פֿאַרצייכענונג. איך וויל ניט זיין קיין גרייזן־זוכער און קיין שפּראַך־מוסרניק און אויך ניט קיין שפּראַך־מסר: אַהא, איר זעט! די כוונה איז בלויז צונופצושטעלן אַ רשימה אַנגליציזמען, כדי צוצוציען די אויפמערקזאַמקייט צו געוויסע גרייזן, וואָס זיינען דאָ פאַרשפּרייט.

די רשימה איז זיכער ניט קיין פולע. ניט שטענדיק האָט זיך געלאָזן גלייך אַרויסנעמען אַ בלייער און אַ פֿאַרצייכן טאָן. און שפּעטער אַ וויילע פאַר־געסט מען. חוץ דעם איז מען דאָך אויך פֿאַרנומען מיטן לייענען סתם און צוהערן זיך סתם און מען לאָזט דורך דעם אַנגליציזם. זיכער זיינען אַבער דאָ פֿאַרצייכנט אַ סך כאַראַקטעריסטישע אַנגליציזמען, וואָס רייסן, וואָס גיבן אַ גרילץ אין אויער ניט קיין „צוגעטרייטן" צום אַמעריקאַנער יידיש.

וועגן דעם אַמעריקאַנער יידיש איז דאָ איין גרינדלעכע פאַרשונג. דאָס איז יודאַ א. יאָפֿעס אַרבעט „יידיש אין אַמעריקע", פאַרעפֿנטלעכט אין די „ייוואָ־בלעטער", באַנד צען, נומער 1 — 2, זז. 127 — 146. אָט די דאָזיקע אויסגעצייכנטע אַרבעט האָט אַ פיל ברייטערן פאַרנעם און שטעלט זיך גאָר אַנדערע, פיל גרעסערע צילן, ווי די איצטיקע רשימה אַנגליציזמען. אומעטום ווו עס וועט ווייטער דערמאָנט יודא א. יאָפֿעס נאָמען באַצייט זיך עס צו דער אַרבעט „יידיש אין אַמעריקע" און די אַנגעוויזענע זייטן זיינען פון דעם דער־מאָנטן באַנד „ייוואָ־בלעטער".

כדי צו מאַכן די רשימה אַנגליציזמען איבערזיכטלעכער, וועלן מיר איינ־געטיילט אין דריי קאַפּיטלען: א) די זאַץ־קאַנסטרוקציע איז דאָ אַ פאַלשע; ב) דאָס פאַרבינדוואָרט איז דאָ פאַלש; ג) דער אויסדרוק איז דאָ אַ פאַלשער.

א) די זאַץ־קאַנסטרוקציע איז דאָ אַ פאַלשע

1. דאָס אַלץ.

„דאָס אַלץ וואָס איך האָב געזאָגט", „דאָס אַלץ וואָס איך האָב געוואָלט זאָגן"; „דאָס אַלץ וואָס איך טראַכט"; דאָס אַלץ וואָס איך שלאָג פאָר" און אַ ריי אַנדערע אויסדרוקן מיט דאָס אַלץ; חוץ דעם זייער אָפט אין גאַנצן זעלב־שטענדיק, ווי אַ פאַרזיכדיקער זאַץ; „דאָס אַלץ!"

עס איז טשיקאַווע, אַז אפילו אין אַ הומאָריסטישן וויניגרעט, ווו עס וועלן אָפּגעלאַכט פון „עניטיים", פון „סטאָפן", פון „אַגענסט" און פון „דאַצאָל" — וועלן רעקאָמענדירט דאָס כלומרשט ריכטיקע... „דאָס אַלץ".

אין תוך איז עס אַ פאַרגרייזטע איבערזעצונג פון דעם ענגלישן that's all
דער אמתער ענגליש־ידען האָט דאָ ניט באַמערקט די קירצונג פון is = s'
און האָט געטריי איבערגעגעבן: that — דאָס, all — אַלץ. אויף יידיש איז
דאָס לחלוטין אוממעגלעך, אין גאַנצן קעגן דעם גייסט פון דעם יידישן זאַצבוי,
פונקט ווי דאָס וואָלט געווען אוממעגלעך אויף ענגליש און אויף דייטש צו זאָגן:
that all אָדער das alles.

עס איז כדאי אָנצווויזן, אַז וועז דער ייִד לעבט אין דער סלאַווישער
שפּראַך־אַטמאָספער, ווו עס איז יאָ מעגלעך אַזאַ זאַץ־קאָנסטרוקציע, ווו דער
רוס זאָגט все און דער פּאָליאַק to wszystko, האָט דער ייִד זיך ניט
געלאָזט באַווירקן. מען האָט געדאַרפט קומען קיין אַמעריקע און הערן ענגליש
ווו אַזאַ זאַץ־קאָנסטרוקציע איז לחלוטין ניט דערלאָזלעך, כדי צו שאַפן דעם
פערל „דאָס אַלץ!"

ריכטיק איז: דאָס איז אַלץ, דאָס איז גאָר; אין געוויסע פאַלן: ס'איז
גענוג, זאָל זיין גענוג. אַנשטאָט „דאָס אַלץ וואָס איך האָב געזאָגט" — וואָלט
מען געקאָנט האָבן ניט בלויז „דאָס איז אַלץ וואָס איך האָב געזאָגט", נאָר אויך:
„מער האָב איך גאָרניט ניט געזאָגט".

2. דאָס איז, דאָס זיינען ווי דער אָנהייב פון אַ זאַץ וואָס איז פאַלש געבויט.
„דאָס זיינען געווען די אַסירישע פאַלקסמאַסן וואָס זיינען דורך די מלחמות
פאַראַרעמט געוואָרן"; „דאָס איז וואָס דער דיכטער פאַרצייכנט"; „דאָס איז
היטלער וואָס האָט דערשטיקט דעם קליינעם רעשטל פון פאָליטישער פרייהייט
וואָס איז נאָך אידערגעבליבן פון דער דאָנציקער דעמאָקראַטישער קאָנסטיטו־
ציע"; „דאָס זיינען געווען ניט די כהנים, נאָר די נביאים, וואָס האָבן אויפגע־
הויבן דעם קול פון פּראָטעסט" און אַ סך אַנדערע ענלעך געבויטע זאַצן.

די אַלע זאַצן זיינען געבויט לויטן ענגלישן מוסטער. אין מזרח־איראָפּע
וועט קיינעם ניט איינפאַלן אויף אַזאַ אופן זיך אויסצודריקן. מען זאָגט:
„היטלער איז געווען דער וואָס האָט דערשטיקט"... און ניט „דאָס איז היטלער,
וואָס האָט..." אָדער: „ניט די כהנים נאָר די נביאים זיינען געווען די וואָס..."

די יידישע זאַץ־ריטמיק דערלויבט ניט אָנצוהייבן אַ זאַץ מיט אַ בא־
טאָנטן „דאָס". ענגליש האָבן די באַטאָנונג גלייך אָנהייב זאַץ, בעת פאַר יידיש
איז כאַראַקטעריסטיש די זאַץ־באַטאָנונג זאָל קומען אין מיטן זאַץ.

3. דאָ וואָס ווי דער אָנהייב פון אַ פאַלשער זאַץ־קאָנסטרוקציע.
„דאָס וואָס איך רייד"; „דאָס וואָס איך מיין"; „דאָס וואָס עס איז"; „דאָס
וואָס מען דאַרף" און אַן אַ סוף ענלעכע זאַצן.

דאָ האָבן מיר ווידער די פאַרגרייזטע איבערזעצונג פון ענגליש מיטן ניט
באַמערקן דאָס הילפצייטוואָרט is = s'. אָבער אפילו ווען מען זאָל שוין איבער־
זעצן קאָרעקטער און זאָגן: „דאָס איז וואָס איך מיין" that's what I mean
— איז רק ניט יידיש. יידיש איז: „דאָס מיין איך טאַקע"; „איך מיין עס

טאַקע" אָדער: „טאַקע דאָס מיין איך", אָדער: „גראָד דאָס מיין איך".

אגב איז ביי דער געלעגנהייט כדאי אָנצומערקן, אַז דאָ איז ניכר אַ טענדענץ אויסצומיידן אַזאַ טייער יידיש ווערטעלע ווי טאַקע. די אָפטע און אומפאַרבייט־לעכע טאַקע, זשע, נו, אַט האָבן נעבעך קיין מזל ניט אין אַמעריקע.

4. עס איז ווי דער אָנהייב פון אַ זאַץ וואָס איז פאַלש געבויט.

„עס איז טאַקע אין אָנפאָנג אויך געווען פוילן, וואָס פלעגט לאַזן וויסן די דאָנציקער נאַציס, אַז זי האַלט אַן אויג אויף זיי"; „עס איז געווען דער פויער, וועמעס פעלדער עס זיינען אין קריג צעטראָטן געוואָרן"; „עס איז געווען דער פאָליטישן, וואָס האָט געהאָט צו זאָגן אַ וואָרט"; „עס איז געווען די פריער־דיקע עקזעקוטיווע, וואָס האָט אָנגענומען אָזאַ באַשלוס" און אַ סך אָנדערע ענלעך געבויטע זאַצן.

דאָ וועט אויסקומען איבערצובויען די זאַצן אויפן זעלביקן שטייגער ווי דאָס איז אָנגעוויזן אויבן, כדי זיך צו באַפרייען פון דער ענגלישער שטייגער ווי יצע: „פוילן איז טאַקע אין אָנפאָנג געווען יענע מלוכה וואָס..."; „דער פויער איז געווען דער וואָס..."; „דער פאָליטישן איז געווען דער וואָס..."; „די פריער־דיקע עקזעקוטיווע איז געווען די וואָס..."

זייער אָפט קען מען בכלל פאַרשפּאָרן די אָרבעט אויפצובויען אַ הויפטזאַץ מיט אַ בייזאַץ און אויסקומען מיט אַ פשוטן זאַץ: „בלויז דער פאָליטישן האָט געהאָט צו זאָגן אַ וואָרט; „די פריערדיקע עקזעקוטיווע האָט אָנגענומען אָזאַ באַשלוס". אין געוויסע פאַלן איז זייער גרינג זיך צו באַפרייען פון דער ענג־לישער זאַץ־קאָנסטרוקציע, וועמען לאָזט פשוט דורך עס איז און וואָס. „עס איז ניט איין פרוי וואָס איז אַזוי אומגליקלעך אויף דער וועלט" — וואָלט דאָרפן קלינגען אויף יידיש: „ניט איין פרוי איז אַזוי אומגליקלעך אויף דער וועלט".

5. וואָס ווי דער אָנהייב פון אַ זאַץ וואָס איז פאַלש געבויט:

„וואָס מיך אינטערעסירט איז אַן אָנדער זאַך"; „וואָס אונדז אינטערעסירט איז צו דערגיין דעם אמת"; „וואָס איך האָב געוואָלט זאָגן איז, אַז ח' שטיין איז אין גאָנצן ניט געראָטן"; „וואָס מיר אַלע ווילן איז, די קינדער זאָלן פאָר־שטיין"; „וואָס מען האָט יאָ געראָטן איז, למאי דער בילדונגס־קאָמיטעט..."; „וואָס איז געווען פאַר דער פרוי צו טאָן איז צו גיין אַרבעטן" — און אַן אַ סוף אַזוינע זאַצן כמעט אויף יעדער זיצונג, כמעט אין יעדער געשפּרעך!

דאָס זיינען איבערזעצונגען פון ענגליש. אין ערגעץ ווען איר ניט געפינען אַזוינע זאַצן ניט אין דער ערעדטער און ניט אין דער געשריבענער שפּראַך פון אַ מזרח־אייראָפּעישן יידן. זיינען אָט־די אַלע זאַצן, ניט געקוקט אויף זייער אָפטקייט אין אונדזער יידיש, פאָרט אומקאָרעקט.

מען קען ניט אָנווייזן אויף איין אייגנטיקן אופן, ווי די דאָזיקע זאַצן איבער־צובויען, זיי זאָלן טאַקע ווערן יידישע זאַצן. עס קומט אויס דאָ צוצושטעלן פאָרשיידענע ווערטער: בלויז, נאָר, דאָס איינציקע, איינס און אָנדערע און איבערמאַכן די גאַנצע קאָנסטרוקציע מיט וואָס: „מיך אינטערעסירט בלויז (נאָר)

אַן אַנדער זאַך"; „אונדז אינטערעסירט בלויז איינס (איין איינציקע זאַך): צו דערגיין דעם אמת"; „איך האָב נאָר געוואָלט זאָגן אַז ח' שטיין איז..."; „מיר אַלע ווילן איינס: די קינדער זאָלן פאַרשטיין"; „מען האָט יאָ געדעדט, למאי דער בילדונגס־קאָמיטעט..."; „דאָס איינציקע וואָס די פרוי האָט געקענט טאָן איז גיין אַרבעטן".

עס קומט אויך אויס צו הערן אין דער געדעדטער שפּראַך אַזוינע זאַצן: „קענט איר מיר ניט זאָגן וואָס איז שטייגס אַדרעס", בשעת אויף יידיש וואָלט עס דאַרפן זיין פּשוטער און קירצער: „קענט איר מיט ניט זאָגן שטייגס אַדרעס?

6. צו מיט אַן אינפֿיניטיוו, דער עיקר נאָך די אויסדרוקן דער ערשטער, דער לעצטער.

„ער איז געווען איינער פון די ערשטע צו שאַפן נייע הייליקייטן"; „ער איז געווען דער ערשטער דאָס צו טאָן"; „ער איז ניט געווען דער ערשטער צו ברענגען יידן די בשורה פון מאָדערנעם סאָציאַליזם"; „איך וועל זיין דער לעצטער אייך צו שטערן"; „די שטעט זיינען געווען די לעצטע אינצוהאַלטן זייער זעלבשטענדיקייט"; „מאַניס קען זיך ניט העלפן צו טאָן אַ שמייכל"; „קען איך זיך העלפן צו זיין גוט צו אים?"

דער נאָרמאַלער אופן אויפצובויען די דאָזיקע זאַצן איז אָזאַ: אָנשטאָט צו מיט אַן אינפֿיניטיוו — וואָס מיט אַ בייזאַץ.

„ער איז געווען איינער פון די ערשטע וואָס האָבן געשאַפן נייע הייליקייטן"; „ער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט דאָס געטאָן"; „ער איז ניט געווען דער ערשטער וואָס האָט געבראַכט יידן די בשורה..."; „איך וועל זיין דער לעצטער וואָס וועט אייך שטערן" און אַזוי ווייטער. מען קען עס מאַכן גאָר פּשוט: „ער האָט דער ערשטער דאָס געטאָן" און ענלעכס.

אָנשטאָט „מאַניס קען זיך ניט העלפן צו טאָן אַ שמייכל" דאַרף זיין אויף יידיש: „מאַניס קען זיך ניט העלפן און טוט אַ שמייכל". אויף דעם זעלביקן שטייגער: „קען איך זיך העלפן און זיין גוט צו אים?" וועגן דעם אויסדרוק „זיך העלפן" זען ווייטער.

זאַצן פון דעם שניט: „איך שרייב דעם בריוו צו בעטן דיך צו טאָן מיר אַ טובה" — זיינען אויך וואַרט אין וואַרט איבערזעצונגען פון ענגליש. אויף יידיש קומט אויס אָנשטאָט דעם צווייטן צו מיטן אינפֿיניטיוו צו באָנוצן זיך מיט אַ בייזאַץ: „איך שרייב דעם בריוו צו בעטן דיך, דו זאָלסט מיר טאָן אַ טובה".

7. פערזענלעכע זאַץ־קאָנסטרוקציע אָנשטאָט דער אומפּערזענלעכער.

„ווינטער זיינען מיר אַלע קאַלט"; „דו ביסט אַזוי הייס אַז דו קענסט ניט לערנען?"; „טוט אַן די מאַנטלען, אויב איר זייט קאַלט".

די דאָזיקע גריזיקע טרעפט מען זעלטענער צווישן די וואָס יידיש איז זייער נאָטירלעכער לשון. דאָך זיינען די דערמאָנטע זאַצן פאַרצייכנט גראָד פון

לערערס מיילער אוֹן זיי דעמאָנסטרירן ווי מען נעמט זיך דאָס אָן ממש ווי אַ קראַנקייט.

דאָס איז פאַרצייכנט ביי יודאַ א. יאָפעז, ז. 143.

8. פאַלשער וועג־סדר.

אונטער דער ווירקונג פון ענגליש איז דאָ פאַראַן אַ זייער שטאַרקע טענדענץ צו וויִיט אַוועקצושטעלן דעם בייגיקן טייל פון פֿרעדיקאַט. באַזונדערש אָפט קומט אויס צו הערן אַזוינע אויסדרוקן: „קיין מאָל פריער איז ער ניט געווען אַזוי חוצפהדיק"; קיין מאָל שפעטער וועסטו ניט האָבן אַזאַ געלעגנהייט"; „פונקט אַזוי ווי גאָרניט וואָלט פאַסירט"; אָדער פון אַ צייטונג: „קיין מאָל פריער איז ניט געווען אַזוי נייטיק אונטערצושטרייכן די וויכטיקייט פון גאַראַנטירן די בירגער זייער רעכט אויף פרייַ רעדע".

דאָ איז אומעטום גרינגער און גלייכער: „פריער איז ער קיין מאָל ניט געווען אַזוי חוצפהדיק" — אָדער „קיין מאָל איז ער פריער ניט געווען אַזוי חוצפהדיק"; „פונקט אַזוי ווי עס וואָלט גאָרניט פאַסירט"; „שפעטער וועסטו קיין מאָל ניט האָבן אַזאַ געלעגנהייט", און אַזוי וויִיטער. אָבער דאָך איז מעגלעך אויך דער דאָזיקער וועג־סדר אין יידיש, אויב די אינטאָנאַציע איז אי אָן אונטערשטרייכנדיקע אין אַ צונויפבינדנדיקע.

9. פאַלש גענוצטער פראָנאָמען.

א) דער פאָסעסיווער פראָנאָמען איז דאָ איבעריק:

„עס איז איר געווען שווער אויף איר האַרצן"; „איך וואָש זיך מיינע הענט"; „ווען ער איז אויפגעשטאַנען פון זיין שלאָף, האָט ער זיך געזומען צו דער אכילה", און זייער אַ סך אַנדערע פאַרצייכענונגען.

ריכטיק איז: „עס איז איר געווען שווער אויפן האַרצן"; „איך וואָש זיך די הענט"; „ווען ער איז אויפגעשטאַנען פון שלאָף..." זען וועג דעם בייַ יודאַ א. יאָפעז, ז׳ 140, וווּ עס ווערט געבראַכט דער כאַראַקטעריסטישער „פאַרנעמט אייערע פלעצער", בעת סע זיינען ניטאָ קיין באַשטימטע ערטער (ווי למשל אין אַ טעאַטער), וועג מיט אַ וואָרט אייערע וואָלט מען געקענט אָנדייטן, מען זאָל זיך ניט זעצן אויף קיין פרעמדע פלעצער.

„איך האָב געהערט מיט מיין ברודער" איז מעגלעך אויף יידיש נאָר אין דעם פאַל, וועג דאָס דורכלאָזן דעם פאָסעסיוון פראָנאָמען זאָל קענען פירן צו אַ מיספאַרשטענדעניש, אָדער וועג דאָס וואָרטמיין דאַרף ווערן אַקצענטירט.

ב) דער פאָסעסיווער פראָנאָמען איז דאָ נייטיק — אָנשטאָט פון מיטן דאָטיוו פון פערזענלעכן פראָנאָמען:

„ער איז שוין כמה וכמה יאָרן אַ פרייַנד פון מיר"; „ער איז אַ קרוב פון איר, אָבער ניט קיין חתן".

דאָ איז ווידער פאַראַן די השפּעה פון ענגליש: a friend of mine אויף יידיש דאַרף עס זיין: „ער איז שוין כמה וכמה יאָרן מיינער אַ פרייַנד"; „ער איז אירער אַ קרוב".

ג) עס איז נייטיק זיך און ניט קיין פערזענלעכער פֿראַנאַמען:

„א טאָג פֿאַר דער דעמאָנסטראַציע האָט זי אונדז צוזאַמענגערופן צו איר אין הויז" — עס דאַרף זיין: „צו זיך אין הויז" (אגב איז דאָ „הויז" אויך ניט אין אָרדענונג, זען ווייטער וועגן דעם).

10. ניט קיין קאָניונקטיוו.

אמת, עס איז געבליבן אַן אַלטער אויסדרוק „גיב גאָט" מיטן באַטייט זאָל גאָט געבן. אין בריוו טוט מען געוג אָפט שרייבן: „געבע גאָט"; דאָס איז דאָס זעלביקע נאָר פֿאַרדייטשמערישט. אָבער דער אויסדרוק „אַזוי העלף מיר גאָט" — איז ניט קיין רעשטל פון קאָניונקטיוו, נייערט בלויז די איבערזעצונג פון דעם ענגלישן אויסדרוק so help me God.

ב) דאָס פֿאַרבינדוואָרט איז דאָ פּאַלש:

1. אויב ווען עס דאַרף זיין צי:

„ער האָט געפרעגט, אויב איך שרייב ענגליש"; „פרעג איך אים, אויב ער קען לייענען". מעגלעך, אַז דאָס איז די השפּעה פון שלעכטן ענגליש, וואָס פֿאַרבייט דעם whether מיט דעם if. מעגלעך, אַז דאָס איז אַן אייגענע, אַ יידישע טענדענץ צונויפצופֿלאָנטערן אויב און צי, די תנאי־פֿרעפֿאַזיציע מיטן פֿרעג־פֿאַרטיקל.

ווי דאָס זאָל ניט זיין איז ריכטיק: „ער האָט געפרעגט, צי איך שרייב ענגליש" און „פרעג איך אים, צי ער קען לייענען" און אַזוי ווייטער.

דעם דאָזיקן גרייז טרעפן מיר אויך אין מזרח־אייראָפּע, אָבער ניט אַזוי אָפט ווי דאָ. די אָפּטקייט פון גרייז, זיין פֿאַרשפּרייטקייט דאַרף מען דאָך צו־שרייבן אויפן חשבון פון ענגליש.

2. אויף ווען עס דאַרף זיין אין:

„ער האָט אָנגעקלאָפּט אויף דער טיר" — He knocked at the door.

3. אונטער ווען עס דאַרף זיין ביי:

„מיר האָבן אָנגעהויבן די קאָמפּאַניע אונטער גינסטיקערע אומשטענדן"; „אונטער די דערמאָנטע אומשטענדן האָבן מיר ניט געקענט האָבן מער קינדער".

אגב איז אויך דאָס וואָרט „אומשטענדן" ניט גוט; בעסער איז אומשטאַנדן. דאָס וואָרט „אומשטענדן" וועלן באַנוצט אין קורלאַנד און צום טייל אין ליטע בלויז אין דער פֿאַרבינדונג זיין אין אומשטענדן „וואָס דאָס הייסט שוואַנגער זיין.

אָנשטאָט „אונטער אומשטענדן" איז דאָס גלייכסטע — ביי די אומשטאַנדן אָדער ביי אַזוינע אומשטאַנדן.

עס איז דאָס ענגלישע — Under the circumstances.

4. אַזוי לאַנג ווי עס דאַרף זיין כל־זמן:

„אַזוי לאַנג ווי דער לערער איז ניטאָ, וועט דער אָנפירער ריידן ענגליש"; „מיר האָבן פֿאַרגעניגן פון דעם בוך אַזוי לאַנג ווי מיר לייענען עס".

עס איז דאָס ענגלישע — As long as.

5. אַזוי שנעל ווי (אַזוי גיך ווי) ווען עס דאַרף זיין ווי נאָר, ווי באַלד:
„באַלד לויפט ער אַנטקעגן, אַזוי שנעל ווי ער האָט זי דערזען"; „אַזוי שנעל ווי איר קינד ווערט בעסער, ווען זי קומען צו אונדז"; „אַזוי גיך ווי איך ווער פאַרטיק, קום איך צו אייער מיטינג".
עס איז דאָס ענגלישע — As soon as.
אגב אורחא קלינגט דאָס וואָרט שנעל גאַנץ דייטשמעריש פאַר אַ ליטוואַק, וואָס האָט אין זיין שפראַך בלויז גיך און האַסטיק, און האָט ניט דאָס וואָרט שנעל.
6. אין ווען עס דאַרף זיין אויך:
„ער זאָגט וואָס איז אין האַרצן"; „וואָס איז אים אין האַרצן?"; „וואָס איז אייך אין האַרצן?"
די דאָזיקע אויסדרוקן פאַרצייכנט נאָר פון דער געוועדטער שפראַך. זאָגט מען אַזוי ערגעץ וווּ, אָדער איז עס אַ רעזולטאַט פון דער ווירקונג פון אַ ריי ענגלישע אידיאָמען וווּ עס טרעפט זיך דער אויסדרוק in his heart?
זיכער קען מען זאָגן: „וואָס איז ביי אים אויפן האַרצן" און אויך „וואָס איז ביי אים אין האַרצן".
7. אין ווען עס דאַרף זיין ביי;
„מען האָט גארנישט געקענט זען אין אַזאַ ליכט" — in such light;
דאַרף זיין: „ביי אַזאַ ליכט" אָדער „ביי אַזאַ באַלייכטונג".
8. אין ווען עס דאַרף זיין מיט:
„אינטערעסירט איר זיך אין מוזיק?"
אָבער יידיש איז ווי ענגליש: „זייט איר פאַראינטערעסירט אין מוזיק?" און „איך האָב אַן אינטערעס אין אָט דער זאַך".
9. אין צייט ווען עס דאַרף זיין צו דער צייט:
„קומט אין צייט"; „מיר וועלן פאַרענדיקן אין צייט"; „זיי האָבן ניט גענוג צושטעלן זייערע ארבעטן אין צייט"; „יידן קענען ניט קומען אין צייט" — און אַזוי ווייטער ממש אַן אַן ענד. אויף יעדער אינלאַנדונג צו אַ זיצונג — זעט מען, ווייניקסטנס עטלעכע מאָל אין משך פון יעדער זיצונג הערט מען דעם דאָזיקן אויסדרוק.
מען הערט ניט דעם דאָזיקן אויסדרוק אין מזרח־איראָפּע. דאָרטן בעט מען קומען: פינקטלעך, ניט פאַרשפעטיקן, קומען צו דער צייט. וואָלט דער דאָזיקער אויסדרוק געווען אַ רוסיציזם, אַן איבערזעצונג פון во время, וואָלט מען אים געהערט אין מזרח־איראָפּע, וואָלט מען אים באַגעגנט אין דער געשריבענער שפראַך פון ראַטן־פאַרבאַנד. אָבער אַזוי ווי נאָר דאָ הערט מען אים, זעט מען אים, מוז מען אָננעמען, אַז דאָס איז אַ רעזולטאַט פון אַן איבערזעצונג פון דעם ענגלישן in time.
עס איז טשיקאַווע וואָס מען האָט דערביי ניוועלירט דעם אונטערשייד פון in time און on time. אייגנטלעך איז on time — פינקטלעך,

in time. — צו דער צייט, צו דער ריכטיקער צייט, אין דער ריכטיקער צייט, באַצייטנס. אָבער ערשטנס איז מען אין ענגליש אויך ניט געוגט מקפיד אויף אָט־דעם אונטערשייד און צווייטנס ווי האָט דער גרינער געקענט באַמערקן אַזוינע ניואַנסן אין דער פרעמדער שפּראַך, בשעת ער האָט עהאַלטן אין איין קאַלעטשען זיין אייגענעם לשון! הכלל, יידיש האָט: פאַר דער צייט, נאָך דער צייט, צו דער צייט, אין דער ריכטיקער צייט, אָבער יידיש פאַרמאָגט ניט קיין „אין צייט". דאָס איז ניט יידיש!

10. דאָס ווען עס דאַרף זיין אַז:

„זיי האָבן אויסגערעכנט, דאָס אַ טייל לאָקאַלע פירער זיינען ניט געוגט פריינדלעך"; „שפּיאָנערי און טעראָר האָבן אַזוי אָנגעשראָקן די אַרבעטער, דאָס די פירער זיינען געווען געצוווּנגען אָפּצולייגן דעם סטרייק".

אין יעדער נומער צייטונג אָדער זשורנאַל וועט איר געפינען דעם דאָזיקן גריין. דאָ האָט מען אי די ווירקונג פון דער אָמאָליקער יידישער ליטעראַטור־שפּראַך, אי די השפּעה פון דייטש. אָבער די עקשנות וואָס שטעקט אין דעם כסדרדיקן איבערחזרן דעם דאָזיקן גריין קען מען ניט פאַרעכענען בלויז אויף דעם חשבון פון בכיוונדיקן דייטשמעריש, נאָר מע מוז עס צום טייל צושרייבן צו דער ווירקונג פון ענגליש: פון דעם גריין זיינען ניט פריי אויך יענע וואָס ווילן זיך אויסהיטן פון דער באַרימטער דיזער־דאָזער־שפּראַך.

11. דען ווען עס דאַרף זיין איידער, ווי:

„נאָך שענער דען מיר האָבן זיך פאַרגעשטעלט" — than

12. ווי ווען עס דאַרף זיין וואָס:

„עס איז ניט אַלע מאָל גרינג אַרויסצוברענגען ווי מען פילט"; „ווי מאַכסטו?"

„די כוונה פון די וואָס האָבן עס געזאָגט איז דערביי געווען: „... וואָס מען פילט" און „וואָס מאַכסטו?" און די וואָס ריידן אַזוי רעכענען זיך פאַר יידיש־קענער!

13. זינט ווען עס דאַרף זיין אַזוי ווי:

„זינט איר קענט ניט קומען, לאָמיר עס אָפּלייגן"; „זינט די פראַגע איז אַ דערליידיקטע, וועל איך קיין ווערטער קיינעם ניט געבן". דאָ האָבן מיר די ווירקונג פון ענגלישן since.

14. מיט ווען עס דאַרף זיין אין:

„אַלע זיינען געקומען צום קאַרנאַוואַל מיט זייער שיינע קאָסטיומען" — זיי האָבן אָבער די קאָסטיומען ניט געטראָגן אין אַ פעקל אונטערן אָרעם, נייערט זיי זיינען געווען — אין די קאָסטיומען.

15. מיט ווען עס דאַרף זיין ביי:

„עס מיט אונדז וועטשערע" have supper with us.

16. מיט ווען עס דאַרף זיין פון:

„ער איז באַגייסטערט מיטן געדאַנק:—He is inspired with the idea.

17. מיט וועג עס דאַרף זיין קענען:
„ער קעמפט מיט דעם די לעצטע עטלעכע יאָר"; לאָמיר קעמפן מיט דעם פאַשיזם אין אַלע זיינע פאַרמען".

מען קעמפט צוזאַמען מיטן פרייַנד קעגן דעם שונא. מען קען זיך שלאָגן מיט עמיצן. אַזוי אָבער ווי דאָס ענגלישע וואָרט fight האָט צוויי באַטייטן: קעמפן און זיך שלאָגן — איז געקומען די צעמישענישן. דאָ קען אויך זיין די וויִרקונג פון восвать און бороться.

18. נאָך וועג עס דאַרף זיין אין — אָרום:
„נאָך עטלעכע טעג זיינען זיי געקומען צו אַ קרעטשמע"; „נאָך אַ גענוי־סער צייט האָט מען זיי אַוועקגעשיקט קיין שפּאַניע„ —
— after a few days they . . . ; after a while . . .

19. פאַר וועג עס דאַרף זיין 1) דער צייט־אַקוראַטיוו אָדער 2) במשך פון, אין דער צייט פון; אין פאַרלויף פון:
1) „פאַר דער גאַנצער שעה ביסטו קיין איין מינוט ניט געזעסן רואיק"; „ער איז אַרומגעגאַנגען ניט געזעסן פאַר אַ פאָר טעג"; „איך קען זי פאַר די לעצטע דריי יאָר"; „פאַר די לעצטע עטלעכע טעג האָב איך ניט געאַרבעט";
2) „אין איין טאָג פלעגט אַריינקומען מער יידן וויפיל פריער פאַר אַ גאַנץ יאָר"; „פאַר צען יאָר דאַרפן מיר זעקס נייע טעאַטערס"; „פאַר די זיבן יאָר וואָס איך לערן אין מיטלשול"; „זי האָט זיך שוין געוועלט נעמען דאָס לעבן פאַר אַ לאַנגע צייט".

דער אַנגליציזם איז פאַרצייכנט ביי יודאַ א. יאָפעס, ז. 139.

די אויסדרוקן: „פאַר יאָרן און יאָרן", „פאַר וואָכן און וואָכן" און ענלעכע — קען מען זייער איינפאַך פאַרבייטן מיט: יאָרן לאַנג, וואָכן לאַנג אאַז"וו.

„פאַר אַ צייט" הייסט אַ געוויסע צייט, אַ לענגערע צייט: „פאַר אַ צייט איז ער געווען זייער נערוועז" — אַ געוויסע צייט איז ער געווען זייער נערוועז.

20. פאַר וועג עס דאַרף זיין אויף:
„וואַרט ניט פאַר אַ בעסערער צייט?"; „די מענטשהייט האָפט דער־וויַיל אומזיסט פאַר אַ סוף צו מלחמות"; „לאַגוואַרדיא וועט זיכער דערווייַלט ווערן פאַר אַ צווייטן טערמין".

דאָס אַלץ איז ענגליש: wait for, hope for, for a second term.

21. פאַר וועג עס דאַרף זיין וועגן:
„איך וויל אייך זען פאַר זייער אַ וויכטיקן ענין". וועגן דעם אויסדרוק מיט זען — זע וויטער. די פרעפּאָזיציע פאַר איז אָפּנים אַ רעזולטאַט פון אַ שלעכטן ענגליש: דאָ וואַרט צונויפגעמאַכט for— צוליב מיט about— וועגן.

22. פאַר וועג עס דאַרף זיין נאָך:
„קיינער האָט פאַר אים ניט געטרויערט"; „אַ רעפּאָרטער רייזט אָרום פאַר נייס" — to grieve for, to travel for news.

23. פאַר וועג עס דאַרף זיין צו;

„ער שטרעבט פאַר זיינע אידעאַלן"; „זי האָט זיך ניט געשטעלט קיין צילן אין לעבן פאַר וועלכע צו שטרעבן"; „דער רוף פאַר אַ סטרייק איז אַרויסגעגעבן געוואָרן" — to strife for, to call a strike.

24. פון וועג עס דאַרף אין גאַנצן ניט זיין קיין פרעפאַזיציע:

„די אַרויסגעבער האָבן דאָ אין זינען געהאַט אַרומצונעמען אַ גאַנצן סכום פון מאַטיוון"; „די בינע איז פאַרוואָרפן געוואָרן מיט בערג פון בלומען"; „גרופּעס פון מענטשן זיינען געשטאַנען אויף אַלע גאַסן" און זייער אַ סך אַנדערע זאַצן פון דעם זעלביקן שניט.

מען קען די דאָזיקע איבעריקע פונען האַלטן ווי רעזולטאַטן פון דער השפּעה מצד רוסיש אָדער פויליש (פון דעם געניטיוו). די ווירקונג אָדער לכל־הפּחות די מיטווירקונג מצד ענגליש טאָר מען אָבער אויך ניט אויסשליסן, בפרט וועג ענגליש האָט דאָ דעם שטענדיקן of.

25. פון מיט אַ סובסטאַנטיוו וועג עס דאַרף זיין אַן אַדיעקטיוו:

„אין דער גרויסער שול פון מינסק האָבן מיר שבת בייטאָג געמאַכט אַ גרויסע פאַרזאַמלונג"; „דאָס קעסטלע פון בליי איז געשטאַנען אויפן פייער"; „אַלע יידן פון קאָוונע וואָס זיינען מיטגלידער פון אונדזער פאַראיין".

עס איז גלייכער: אין דער מינסקער גרויסער שול, דאָס בלייענע קעסטלע, אַלע קאָוונער יידן.

דאָ איז די ווירקונג פון ענגליש מער ניכר ווי בעת פון איז איבעריק.

26. פון וועג עס דאַרף זיין דער פאַסעסיוו:

„די וועבערלעכע קינדער־מעשיות פון שלום־עליכם"; „ער האָט זיך נעכטן געטראָפן מיט איינעם פון די חברים פון זיין ברודער"; „דאָס איז שוין געווען אַזאַ מענטש, וואָס האָט געליטן פון באַליידיקונגען פון אַלע".

עס דאַרף זיין: „שלום־עליכמס וועבערלעכע קינדער־מעשיות"; „... מיט איינעם פון זיין ברודערס חברים"; „... פון אַלעמען באַליידיקונגען".

אין דעם פאַל קען אויך גריילעך געמאַלט זיין די ווירקונג פון רוסיש אָדער פויליש, אַ סך גיכער איידער די ווירקונג פון ענגליש. איך וויים אָבער ניט, צי די ווירקונג פון ענגליש איז דאָ אין גאַנצן אויסגעשלאָסן.

27. פון וועג עס דאַרף זיין מיט:

„אַ נייע מעשה פון אַ יידענע"; „אַן אַלטער אַלמער, פול פון ביכער, איז געשטאַנען גלייך ביים אַריינגאַנג" —

דאַרף זיין: אַ מעשה מיט אַ יידענע, פול מיט ביכער. ס׳איז ענגליש: a story of, full of.

28. פון וועג עס דאַרף זיין פאַר:

„איך וואָרן אייך פון די קאָמוניסטן" — to warn of.

29. פון וועג עס דאַרף זיין צו:

„דאָס איז בפירוש אַ קעגנזאַץ פון יענעם העלד" — the opposite of.

30. צו וועג עס דאַרף אין גאַנצן ניט זיין קיין פרעפאַזיציע, נאָר אַ דאַטיוו:

„גוט, מיר וועלן עס באַריכטן צום לערערראַט"; „וועז איך וועל עס געבן צו די קינדער, וועלן זיי הנאה האָבן"; „ער פלעגט דערציילן מעשיות צו זיינע ברידער"; „ער גיט שטונדן צו רייכע קינדער"; „מען האָט עס פאַרקויפט צו די פויערים"; „צוטראָגן צו די קינדער די מעשיות און ווערק פון אונדזערע קלאַסיקער איז זייער אַ נייטיקע זאַך"; „דאָך האָט די צווייטשפראַכיקייט ניט געשאַדט צום וווּנדערלעכן פונאַנדערבלי פון זיין פערזענלעכקייט"; „וועלן זיי דאַרפן שענקען אויפמערקזאַמקייט צו די דעלעגאַטן פאַר דער קאָנסטיטוציאָנעלער קאָנוועגשן".

עס באַדאַרף דאָ זיין: באַריכטן דעם לערערראַט, געבן די קינדער, דערציילן זיינע ברידער, פאַרקויפט די פויערים, צוטראָגן די קינדער, ניט געשאַדט דעם וווּנדערלעכן פונאַנדערבלי פון זיין פערזענלעכקייט, שענקען אויפמערקזאַמקייט די דעלעגאַטן.

דאָ האָבן מיר די דירעקטע ווירקונג פון ענגליש אָדער די אומדירעקטע — איבער דעם וואָס לגבי יידיש טרעפט מען אין ענגליש פיל אָפטער די פרעפאָזיציע צו איידער דעם דאַטיוו.

31. צו וועז עס דאַרף זיין אויף:

„ער איז אַוועקגעאַנגעז פרייוויליק צו מלחמה"; „עס איז גאָר ניטאָ וואָס צו ענטפערן צו אַזאַ מאַדנע פראַגע" — go to war, no answer to such a question—.

32. צו וועז עס דאַרף זיין אין:

„שיקט זי אים צו אַן אַנדער שטאָט"; „עס איז געווען זייער שפּעט וועז איך בין נעכטן געקומען אַהיים, בין איך גלייך אַוועק צו בעט": go to bed. דאָס זיינען בולטע אַנגליציזמען.

אגב: שיקן צו אַ מענטשן, שיקן אין אַן אָרט.

אין קורלאַנד און אין אַ טייל ליטע קען מען ליגן צו בעט, וועז מען איז קראַנק. אָבער אויך דאָרטן גייט מען אין בעט אַריין, וועז מע לייגט זיך שלאָפן.

33. צו וועז עס דאַרף זיין מיט:

„וואָס דער פאַשיזם טוט צו זיינע קעגנער!"; „מיר וועלן קיין מאָל ניט זיין אין פריינדלעכע באַציונגען צו די, וואָס האָבן אונדז באַשפּיגן". — What fascism does to it's opponents!.

34. צו וועז עס דאַרף זיין פאַר:

„די מעשה איז פריש און צוגענגלעך צו אַ היגן קינד"; „אַז דער שילער האָט זיך אַנטשולדיקט צום קלאַס, האָב איך געהאַלטן, אַז דער אינצידענט איז דערליידיקט" — Accessible to, understandable to.

35. צו נאָך דעם וועז מאַכן, וועז עס דאַרף זיין אַן אַנדער וועז:

„ערשט דער לייענער מיט זיין זינגען מאַכט עס צו אַ ליד" — ברענגט עס צו דער מדרגה פון אַ ליד, אַדער: דערפירט עס צו אַ ליד. עס קען אויך זיין: „מאַכט עס פאַר אַ ליד". ס'איז די ווירקונג מצד ענגליש: He makes it into a song.

* * *

36. פאַלשע זעלבשטענדיקע פרעפאַזיציע.

„פון אייך זייט זיינען געווען בערג, פון דער אַנדערער זייט דער טייך, און דער שונא האָט זיך געפונען צווישן". דאָס איז ווידער אַ מאָל ענגליש: the enemy was in between.

דער גרייז נעמט זיך דערפון, וואָס אין ענגליש איז כמעט יעדער פרעפאַזיציע גלייכצייטיק אויך אַן אַדווערב, בעת אין יידיש איז צווישן (אַזוי ווי אַ סך אַנדערע פרעפאַזיציעס) בלויז אַ פרעפאַזיציע און קען ניט באַנוצט ווערן זעלבשטענדיק. דער געברַאכטער זאַץ נייטיקט זיך אין דעם פראַגמען זיי — „און דער שונא האָט זיך געפונען צווישן זיי".

גרייזן פון דעם מין טרעפט מען ליידער אפילו אין דער געשריבענער שפּראַך.

ג) דער אויסדרוק איז דאָ אַ פאַלשער:

1. אַוועק — וועט עס דאַרף זיין וויט, אַדער וועט מע דאַרף עס בכלל דורכלאָזן, אַדער זיך אויסדריקן אויף אַן אַנדער אופן:

„דרייסיק מייל אַוועק פון ירושלים"; „עס האָט אים געצויגן צו יענער גאַסקרייצונג, עטלעכע בלאָק אַוועק, ווו עס פאָרן דורך די קאַלירטע, גלאַנציקע מאַשינען".

דאָ האָבן מיר צו טאָן מיטן ענגלישן away.

2. אויטאָריטעט — וועט עס דאַרף זיין פולמאַכט:

„איך גיב אייך די פולע אויטאָריטעט אָפּצונעמען פאַר מיר דעם טשעק". דאָ האָט איר די ווירקונג פון ענגלישן וואָרט authority וואָס באַטייט אי פולמאַכט אי אויטאָריטעט.

3. אויפהאַלטן — וועט עס דאַרף זיין פאַרהאַלטן:

„אַז דער נודניק האָט מיך אַזוי לאַנג אויפגעהאַלטן". דער אַנגליציזם איז פאַרצייכנט אויך ביי יודא א. יאָפּעז.

4. אויפנעמען — וועט עס דאַרף זיין: באַטראַכטן, באַרירן, זיך פאַרנעמען מיט: „מיר וועלן שוין היינט די פראַגע מער ניט אויפנעמען"; „דער ריכטער האָט דאָ אויפגענומען זייער אַן אינטערעסאַנטע טעמע". עס איז דאָס ענגלישע to take up.

5. אויסגיין — וועט עס דאַרף זיין אַרומגיין, שפּאַצירן מיט, זיך פירן, פאַרנרן:

„אויסגיין מיט אַ מיידל" — דער אויסדרוק איז דאָ גוואַלדיק פאַרשפּרייט און ווערט געוענדט אויך פון יענע וואָס היטן זיך צו ריידן אַ ריינעם יידיש. דאָס איז אַ בולטער אַנגליציזם to go out with.

„אויסגיין מיט אַ מיידל" דעקט זיך אין גאַנצן מיטן יידישן אויסדרוק „אַרומגיין מיט אַ מיידל", וואָס דאָס באַדייט אין אונדזער איצטיקן יידיש ניט בלויז דאָס סתם אַרומגיין, נאָר אויך דאָס פאַרנרן אַ מיידל, דאָס פירן זיך

מיט איר, צאָלן פאַר איר, הכלל דאָס „אוכאַזשעוועז". וועז מע זאָגט אין מזרח־איראָפּע „ער גייט אַרום מיט איר" באַטייט עס אַבסאָלוט דאָס אייגענע וואָס דאָ „ער גייט אויס מיט איר". איז דעריבער דער דאָזיקער אַנגליציזם, הגם ער איז אַזוי פאַרשפרייט, דאָך לחלוטין איבעריק און אומנוציק.

6. אויסמאַכן — וועז עס דאַרף זיין: מאַכן, אַנשרייבן, זיך וועגדן מיט: „ער דאַרף נאָר אויסמאַכן אַן אַפּליקאַציע". ס׳איז to make out an application.

7. אויסנעמען — וועז עס דאַרף זיין: נעמען אין, מיטנעמען, „אויסצאָלן", „פונדעוועז":

„איך האָב נעכטן אויסגענומען מיין מיידל" — דער אויסדרוק איז דאָ ניט וויניקער פאַרשפרייט ווי „אויסגיין מיט אַ מיידל". עס איז וויידער ענגליש: to take out.

אין דער „אַלטער היים" זאָגט מען: „איך בין געגאַנגען מיט מיין מיידל אין טעאַטער", „איך האָב גענומען מיין מיידל אין טעאַטער". אין קורלאַנד (אוו אפשר ניט נאָר אין קורלאַנד) איז פאַרשפרייט דער אויסדרוק אויסצאָלן: „קום, איך וועל דיר אויסצאָלן", „איך האָב איר אויסגעצאָלט אין טעאַטער".

8. אויסקוקן — וועז עס דאַרף זיין אויסזען:

„אַך, ווי קאָמיש זיי קוקן אויס!"; „ער האָט אויסגעקוקט ווי נאָך אַ שוויץ־באָד"; „עס האָט אויסגעקוקט ווי אַ גאַנץ פאָלק עמיגרירט קיין אַמעריקע".

די אַלע אויסדרוקן זיינען אַ רעזולטאַט פון שטענדיקן איבערזעצן דאָס ענגלישע ווארט look מיטן יידישן ווארט קוקן.

9. אַנגיין — וועז עס דאַרף זיין פאַרזעצן, זיך האַלטן ביי, ממשיך זיין, פירן, ווייטער פירן, פאַרקומען:

„מיר וועלן ווייטער אַנגיין מיט דער אַרבעט אומגעשטערט"; „לאָמיר אים געבן אַ פולמאַכט אַנצוגיין מיט דער אַרבעט"; „פריינד, מיר גייען אַן מיט דער זיצונג"; „איך באַנעם ניט וואָס גייט דאָ אייגנטלעך אָן"; „אַ קאָמף איז אַנגעגאַנגען צווישן די אַלטע און די יונגע". אָט די אַלע אויסדרוקן הערט מען זייער אָפט, באַזונדערש אָפט דעם אויסדרוק „אַנגיין מיט דער אַרבעט". דאָס אַלץ איז ענגליש: to go on with the work, to go on. אַנשטאָט אַנגיין מיט פרנסות דאַרף זיין לעבן פון פרנסות. „מיר ווילן ניט, אַז יידן זאָלן אַנגיין מיט אַזעלכע פרנסות — איז אויף יידיש: „מיר ווילן ניט, אַז יידן זאָלן לעבן פון אַזעלכע פרנסות".

באַמערקונג: עס איז יאָ יידיש: „אַזוינע שטיק וועלן דאָ ניט אַנגיין", „זשולייקעריי וועט דאָ ניט אַנגיין" און אַנדערע ענלעכע אויס־דרוקן, ווו אַנגיין באַטייט דורכגיין.

10. אַנהאַלטן — וועז עס דאַרף זיין: וויטער פירן, זיך האַלטן ביי:

„ווי קען מען לאַנג אַנהאַלטן אַזא אומגליקלעך לעבן?" „ער וועט ווייטער אויך אַנהאַלטן דעם אַלטן מנהג". עס איז דאָס ענגלישע: to keep up אוו to keep on.

11. אַנפירן — וועג עס דאַרף זיין: פירן, האָבן:
„די פּרנסות וואָס יידן האָבן אַנגעפירט אין מיטלאַלטער". דאָס איז אַ רעזולטאַט פון אַ פּלאַנטער צווישן conduct און lead; די ביידע ווערטער ווערן איבערגעגעבן דורך אַיין וואָרט „אַנפירן".

12. אַפּמאַכן אַ מיינונג — וועג עס דאַרף זיין: זיך באַשליסן, זיך אַנטשליסן, אַפּמאַכן ביי זיך, געבליבן ביי:
„מאַכט אַפּ אייער מיינונג — איר זייט דערפאַר אַדער „דאַגעגן"?" make up your mind.

13. אַפּרופן — וועג עס דאַרף זיין טעלעפאָנירן, אַנטעלעפאָנירן, קלינגלען, אַנקלינגלען: „איך וועל אים אַפּרופן". דאָס איז דאָ דער אַנגענומענער אויסדרוק אַנשטאָט די אַנדערע ווערטער וואָס ווערן דאָ אויבן געגעבן און ווערן געוויזט אין מזרח־אייראָפּע. קיין וואָרט פאַר דעם פון דער אַלטער היים האָט מען ניט געהאַט, האָט מען איבערגעזעצט דאָס ענגלישע to call up.

14. אַרבעטן — וועג עס דאַרף זיין: גיין, ווירקן, אויפטאָן, טויגן, אַרויסקומען, קלאַפּן, האָבן אַ פּעולה:
„עס אַרבעט ניט"; „די סיסטעם אַרבעט גאַנץ גוט"; „מיר וועלן זען ווי דאָס וועט אַרבעטן און נאָך דעם וועלן מיר האָבן צייט עפּעס צו בייטן"; „איר ווי אַ גרינער קענט ניט וויסן וואָס עס אַרבעט ביי אונדז אין אַמעריקע".
דער דאָזיקער אַנגליציזם, פון it works, it doesn't work, איז זייער פאַרשפּרייט. מען קען אים הערן כמעט אויף יעדער זיצונג, כמעט יעדער מאָל וועג מע באַטראַכט אַ פּאַרלייג. דער אַנגליציזם איז פאַרצייכנט ביי יודא א. יאָפען, ז' 140. ער איז אין גאַנצן איבעריק, ווייל יידיש האָט געניג אופנים אויסצודריקן דאָס זעלביקע וואָס מע וויל זאָגן מיטן „אַרבעט" אַדער מיטן „אַרבעט ניט".

15. אַרויסקוקן — וועג עס דאַרף זיין זיך היטן:
„איר קענט זיין רויק, דאָס קינד איז צוגעווויינט אַרויסצוקוקן פאַר אויטאָמאָבילן". ס'איז וואָרט אין וואָרט פון ענגליש: to look out for automobiles.

16. אַריינפאַלן אין ליבע — וועג עס דאַרף זיין פאַרפירן אַ ליבע, זיך פאַרליבן: „זיי זיינען אַריינגעפאַלן אין אַ גרויסע ליבע". עס איז דאָס ענגלישע to fall in love.

17. ביי האַנט — וועג עס דאַרף זיין דורך האַנטאַרבעט:
„אַזאָ איידל שטיקל פּאַרצעליי־באַמאַלעכץ קען געמאַכט ווערן נאָר ביי האַנט". דאָ האָבן מיר דעם ענגלישן אויסדרוק by hand.

18. בעסט (אין די אויסדרוקן „טאָן מיין בעסט" און „טאָן דאָס בעסטע") — וועג עס דאַרף זיין: טאָן וואָס איך קען, וואָס עס איז מעגלעך, וואָס עס איז אין מיינע כוחות, וויפל עס איז אין מיינע כוחות און אַנדערע אויסדרוקן:
„איך וועל טאָן מיין בעסט, די אונטערנעמונג זאָל זיין אַ דערפאָלג"; „איך בין באמת אַנטשלאָסן צו טאָן דאָס בעסטע און צו דערפילן אייער פאַרלאַנג";

„וואָס ווילט איר פון אים? ער טוט זיין בעסט!"; „גוט, זאָל זיין אַזוי ווי איר זאָגט און איך וועל פּרווון מיין בעסט":

דאָס זיינען די פאַרשפּרייטע ענגלישע אויסדרוקן: I am trying my best. I am doing my best,

19. גוטמאַכן — וועזן עס דאַרף זיין: באַצאָלן, פאַרריכטן, מתקן זיין, ממלא זיין: „ער וועט גוטמאַכן דעם חוב". עס איז ענגליש: to make good the debt.

20. גוטע צייט (אין דעם אויסדרוק „האָבן אַ גוטע צייט") — וועזן עס דאַרף זיין: גוט פאַרברענגען, גוט פאַרברענגען די צייט, זיך אַמוזירן, הוליען: „געסט זיינען געווען ווייניק, אָבער מיר האָבן דאָרט גראָד געהאַט אַ גוטע צייט". עס איז דאָס פאָפולערע to have a good time.

21. גיין — וועזן עס דאַרף זיין: 1) זיך ריכטן, זיך קלייבן, זיך נעמען צו, זיך גרייטן, אַנהייבן, האָבן די כוונה; 2) פאָרן, קומען אָן אַנדערש, וואָס ווייזן אויף באַוועגונג; 3) עס איז פאַראַן, עס איז פאַרשפּרייט:

1) „ער האָט שוין חתונה געהאַט אַדער ער גייט ערשט חתונה האָבן?"; „מע האָט מיר דערציילט אַז זי גייט מיטפאָרן מיט אים"; „אויב איר גיט ניט אייער צושטימונג, גיי איך עס דורכפירן פריוואַט". דאָס אַלץ זיינען ענגלישע אויסדרוקן מיט go ווי צום ביישפּיל I am going to do it. זיך ספּעציעל מערקן דעם זייער פאַרשפּרייטן אויסדרוק „גיין אין ביזנעס". „מיין מאַן גייט שוין ווידער אין נייע ביזנעס" — נעמט זיך ווידער צו נייע געשעפטן (אַדער צו אַ נייעם געשעפט). דאָס איז ווידער אַ מאָל: He is going into business.

2) „איך פלאַנעווע דעם זומער צו גיין קיין קאַליפאָרניע, מען קען זייער ביליק קויפן אַ מאַשין"; „וועזן עס גייט שלעכטע צייטן". דער מין אַנגליציזם איז פאַרצייכנט ביי יודא א. יאָפעז, ז. 140. עס איז דאָס ענגלישע: to go to California; to go by train.

3) „ווי עס גייט דאָס ענגלישע ווערטל..." עס איז: as the saying goes.

22. גלייכן — וועזן עס דאַרף זיין: געפעלן, ליב האָבן, האָלט האָבן, צופריידן זיין, אַ בעלן זיין אויף, גערן האָבן חשק האָבן צו, וועלן, גריילעך וועלן, און מעגלעך אויך אַנדערע אויסדרוקן, ספּעציעל צו פאַרבייטן דעם אויסדרוק „ניט גלייכן":

דער אַנגליציזם איז זייער באַווּסט, איז אַריינגעוועבט אין גלייכווערטלעך און שפּאַסן, און דאָך טרעפט זיך, אַז אויך אָפּגעהיטע פאַרגסן זיך און פאַלן אַריין.

מען האָט מיר איבערגעגעבן, אַז אויך היגע דייטשן זיינען קרבנות פון די צוויי באַטייטן פון וואָרט like און אויך זיי האָבן דעם דאָזיקן „חנעוודיקן" אויסדרוק.

23. גענבן אויפנאַמע — וועזן עס דאַרף זיין אויפנעמען:

„ניו־יאָרק גיט באַגייסטערטע אויפנאַמע פאַר רוזוועלטן" — to give a reception.

24. דענקען — וועזען דאַרף זיין: טראַכטן, קלערן, מיינען, רעכענען, האָבן אין זינען, האַלטן, האַלטן פאַר אַ, איינפאַלן, זיך דאַכטן און אַנדערע:

„ער דענקט, אַז די קומענדיקע וואָך וועט אַרייַנקומען אַרבעט": „וואָס דענקט יעדער פון אייך וועגן די מעגלעכקייטן דורכצופירן דעם פלאַן?"; „ריזן וואָס ווילן ראַטעווען די וועלט טאָרן, דענק איך, אַזאַ זאַך ניט טאָן".

די דאָזיקע שרעקלעכע פאַראַרעמונג פון אונדזערע מעגלעכקייטן זיך אויס־צודריקן איז לייַדער דאָ געוואַלדיק פאַרשפּרייט. אויב עס קען נאָך אַ מאָל זיין אַ שאלה וועגן דערלאַזן עפּעס אַן אויסדרוק פון ענגליש, ווייל מיר האָבן ניט קיין אַנדערן איבערצוגעבן אַ געוויסן געדאַנק, איז אָבער קיין שום ספק נישט אַ פאַרברעכן קעגן יידיש, ווען מען וואַרפט אַרויס אַ גאַנצן בינטל וועריטער און מען פאַרבייט זיי מיט אין איינציקן וואָרט. אַלץ איבער דעם ענגלישן to think.

באַמערקונג: דענקען איז אָן שום ספק אַ יידיש וואָרט, אָבער נאָר אויף אויסצודריקן דאָס אַבסטראַקטע, דאָס פילאָזאָפישע דענקען. אודאי מעג מען זאָגן: „וואָס דענקען די אַלטע גריכישע פילאָזאָפן וועגן „די אורעלעמענטן?". מען קען אָבער ניט זאָגן: „וואָס דענקסטו צו טאָן היינט אָוונט?"

25. האָבן — וועזען עס דאַרף זיין: 1) דאַרפן, מוזן, וואָלטן; 2) עסן: 1) „איר וועט האָבן צו קומען אין שול, זונטיק, צעזן אין דער פרי"; „פונקט אַזוי ווי גאָרנישט האָט פאַסירט, איז ער געקומען צו דער אַרבעט" — you will have to come to school . . .; as if nothing had ever happened.

2) „אַ דאַנק, מיר האָבן שוין געהאַט מיטאָג"; „האָבן מיר געהאַט אַ פּרי־צישן מאָלצייט, אַז איך בין נאָך איצט זאַט". ס'איז ענגליש — to have dinner זען די טשיקאַווע מיטטיילונג וועגן אָט־דעם אַנגליציזם ביי יודא א. יאָפּעז, ז. 140.

באַמערקונג: אין קורלענדער און אין ליטווישן יידיש איז מעג־לעך אַזאַ אויסדרוק: „וואָס האָסטו געהאַט צו מיטאָג?" — מיר האָבן געהאַט צו מיטאָג פיש און פלייש אאַז"וו". מען קען אָבער ניט זאָגן: „מיר האָבן געהאַט מיטאָג".

26. הויז — וועזען עס דאַרף זיין שטוב, דירה, היים, צימער, צו מיר, צו מיר אַהיים: „קומט אין מיין הויז מאָרגן"; „וועט איר קענען קומען שבת צו מיין הויז?"; „זיי בלייבן אין דער היים און ריניקן דאָס הויז"; „מיר בלייבן אין הויז" — come to my house; to clean the house.

27. העלפן — וועזען עס דאַרף זיין: האָבן אַ ברירה, זיך געבן אַן עצה; ניט

העלפן — וועַן עס דאַרף זיין: ניט האָבן קיין ברירה, זיך ניט געבן קיין עצה, קיין זאַך ניט קענען טאָן:

„נו אדרבא, וואָס קענט איר דאָ העלפן"?; „איר קענט ניט העלפן, איר מוזט קומען צום באַנקעט"; „ער האָט ניט געקענט העלפן און געמוזט פאָר־לאָזן ניו־יאָרק". דאָס איז דאָס ענגלישע: — Can you help it? I can't help it.

וועַן מען זאָגט אַנשטאָט העלפן — זיך העלפן מיידט מען אויס אַ גרייז. עס איז גראַמאַטיש קאָרעקט יעדערער פון די פריערדיקע אויסדרוקן, אויב עס וועט צוקומען זיך, אָבער דאָך איז עס אַן ענגלישער אידיאָם!

עס איז קאָרעקט יעדערער פון די פריערדיקע אויסדרוקן, אויב עס וועט צוקומען זיך, אָבער דאָך איז עס אַן ענגלישער אידיאָם!

28. וואָס איז וואָס — וועַן עס דאַרף זיין אַ יידישער אידיאָם:

„לאָמיר אָקאָרשט זען וואָס איז וואָס"; „אַז איך וויים גאָרניט וואָס איז וואָס". דאָס זיינען איבערזעצונגען פון דעם what is what.

ווי זאָגט מען עס אויף יידיש? מען באַנוצט פאַרשיידענע אויסדרוקן: לאָמיר זיך פונאַנדערקלייבן, איך וויים גאָרניט פוון אַ סצו זאָגן, אַז פרעג מיך בחרם, איך הייב ניט אַן צו ווייסן און נאָך אַנדערע.

29. וואָר איז וואָר — וועַן עס דאַרף זיין אַ יידישער אידיאָם:

„מיר האָבן ניט געווּסט וואָר איז וואָר"; „איך וואָל אייך אינפאָרמירן וואָר איז וואָר בייַ אונדז אין שטאָט". ס׳איז דער פאַרשפרייטער אין יעדער פאַל איז נייטיק אַן אַנדער אויסדרוק, צום טייל פאַלט עס צונויף מיט די אויסדרוקן וואָס זיינען אַנגעוויזן אויבן פאַר „וואָס איז וואָס".

30. וואָרן — וועַן עס דאַרף זיין זיך פילן:

„איך האָף, אַז דו וועסט וואָרן בעסער נאָך דער אָפּעראַציע" — דאָס איז פון get. ווי אַ הילפסווערב געווּאָרן וואָרן!

I hope you will get better after the operation.

31. וועג — וועַן עס דאַרף זיין אופן, שטייגער, מאַנער:

„אין דעם וועג האָט זי געליטן מער ווי די עלטערע שוועסטער"; „אַנאַטאָל פראַנס שילדערט דאָ אויף זיין העכסט־קינסטלעריש וועג" — דאָס ענגלישע וואָרט — way!

32. וועל — וועַן עס דאַרף זיין: נו, גוט, מילא, הכלל, בכן, יאָ, הייסט עס, אוודאי, אדרבא און אַ סך אַנדערע.

איך בין דאָ עובר אויף מיין סיסטעם און נעם אַריין אַ בפירושן אַנגליציזם מיט ענגליש כדי אַנצוווייזן אויף דער פאַראַרעמונג וואָס אַזאַ „וועל" ברענגט אַריין.

33. זאָגן — וועַן עס דאַרף זיין הייסן:

„אדרבא, זאָגט זיי צו קומען, וועלן זיי קומען" — tell them to come.

34. זיין — ווען עס דאַרף זיין: פילן זיך, מאַכן:
„ווי זיינען אַלע אין דער הימ?"; „ווי זיינען די מיידלעך?" — How are the girls?

35. זיין אַ דערפאַלג — ווען עס דאַרף זיין: האָבן דערפאַלג:
„ער קען ניט זיין קיין דערפאַלג אין אַמעריקע"; „די אונטערנעמונג איז ניט געווען קיין דערפאַלג"; „אַלע באַציונגען אויף דעם געביט זיינען ניט וצפעליק ניט געווען קיין דערפאַלג". ס'איז דאָס ענגלישע: to be a success— דאָס זעלביקע איז מיטן אויסדרוק זיין אַ דורכפאַל.

36. זיין אין פּלאַץ — ווען עס דאַרף זיין: צו דער זאַך, צו דער ריכטיקער צייט, ריידן צו דער זאַך:
„דער פּאַרשלאָג איז אין פּלאַץ"; „איר זייט ניט אין פּלאַץ"; „איר זייט ניט אין פּלאַץ מיט אייער פּאַרשלאָג"; „דער פּאַרשלאָג איז אויסער פּלאַץ".
די אַלע אויסדרוקן הערט מען כסדר אויף זיצונגען. ס'איז דאָס ענגלישע: in place, not in place, out of place.

37. זיין גוט, בעסער, שלעכט, אַפּ — ווען עס דאַרף זיין: עס גייט גוט, בעסער, שלעכט: „ער איז בעסער אַפּ"; זיי זיינען איצט פיל ערגער אַפּ ווי פריער"; „אַ, ער איז גוט אַפּ". To be well off, better off, worse off. פּאַרצייכנט ביי יודא א. יאָפּע.

38. זיין פון באַדייטונג — ווען עס דאַרף זיין האָבן אַ באַדייטונג:
„כאָטש זיי זיינען ניט געווען פון אַזאַ גרויסער באַדייטונג, האָט מען דאָך זיך געמעגט רעכענען מיט זיי"; „אייער פּאַרשלאָג איז פון גרויס באַדייטונג"; ס'איז ענגליש: to be of great importance.

39. זיין פון דער מיינונג — ווען עס דאַרף זיין: האָבן אַ מיינונג, זיך האַלטן ביי דער מיינונג, לויט מין מיינונג נאָך:
„איך בין פון דער מיינונג, אַז מע דאַרף מאַכן דעם באַנקעט אַ ביסל שפּעטער"; „ער איז פון דער זעלבער מיינונג וואָס איך". איז עס אַ רוסיציזם איז עס דאָ אַן אַנגליציזם to be of the opinion?

40. זיין פרי אָדער שפּעט — ווען עס דאַרף זיין: קומען פרי אָדער שפּעט, פּאַרשפּעטיקן: „איך וועל זיין שפּעט צום מיטינג". ס'איז ענגליש: to be late, to be early.

41. זען — ווען עס דאַרף זיין: זיך טרעפן, ריידן:
„איך וויל אייך זען פּאַר זייער אַ וויכטיקן ענין" I want to see you.

42. טאָן אַרבעט — ווען עס דאַרף זיין: אַרבעטן, ענערגיש אַרבעטן, עפּעס אויפּטאָן, טאָן, מאַכן:
„גענוג גערעדט, לאָמיר איצט טאָן אַרבעט"; „מיר'ן זיך אַרגאַניזירן אזוי טאָן אַרבעט"; „דאַרטן וווּ עס איז נאָר מעגלעך צו טאָן קולטור־אַרבעט"; „טאָן

היימאַרבעט". דאָס נעמט זיך פון ענגליש: to do work. באַזונדערש אָפט הערט מען „טאָן גוטע אַרבעט" to do good work.

43. טאָן גוט מיט אַ דאַטיוו — וועג עס איז נייטיק: זיינען גוט פאַר אים, העלפן אים אַרויס, עס באַקומט אים און ענלעכע: „רייזע־מאַמענטן טוען אים גוט" — they do him good.

44. טעטיקייטן — וועג עס דאַרף זיין: טעטיקייט:

„אַוועקגעשיקט (דאַרף זיין: פאַרשיקט) קיין סיביר פאַר רעוואָלוציאָנערע טעטיקייטן"; „די טעטיקייטן פון אונדזער קלוב" the activities of our club.

45. יאָר פון היינט — וועג עס דאַרף זיין פון היינט איבער אַ יאָר:

„לאָמיר זיך צונויפקלייבן אַ יאָר פון היינט" —

a year from today.

46. לויפן — וועג עס דאַרף זיין: קאַנדידירן, באַלאַטירן זיך:

„קיינער וועט ניט לויפן פאַרן דאָזיקן אַמט" — to run for. דער אויס־דרוק איז דאָ גוואַלדיק פאַרשפרייט. עס וואָלט זיך געלוינט אים אַריינצוגעמען אין אומעטומיקן יידיש, ווייל ער איז קורצער ווי אַלע אַנדערע מעגלעכע אופנים צו זאָגן דאָס אייגענע און ער איז זייער בילדלעך.

47. לעצט — וועג עס דאַרף זיין: פאַריק, פאַר אַכט טעג, פאַר אַ יאָרן:

„איך בין ניט געווען לעצטע וואָך"; „ער איז געשטאָרבן לעצטן פרייטיק"; „לעצטן יאָר האָבן די קלובן וויניק געאַרבעט"; „לעצטן חודש האָבן מיר געהאַט צוויי זיצונגען פון לערערראַט". ס'איז ענגליש:

last Friday, last month.

פאַרציכנט ביי יודא א. יאָפען, ז. 139. וועגן די אויסדרוקן וואָס באַצייכענען די צייט און האָבן די פרעפּאָזיציע פאַר—זען פריער פונקט 19 פון די פאַרבינדע־ווערטער.

48. מאַכן — וועג עס דאַרף זיין: אויסמאַכן, דורכמאַכן, האַלטן, כאַפּן, טרעפן, גרייטן: „זיצט, זיצט, עס מאַכט ניט!"; „ער מאַכט האַי־סקול אין דריי יאָר"; „איר האָט טאַקע געמאַכט אַ גוטע רעדע, אָבער קיין רעקאָמענדאַציע ניט אַריינגעבראַכט"; „אויב איר ווילט מאַכן יענעם צוג, וועט איר מוזן אויפ־שטיין זייער פרי"; „מיר האָבן נאָך די טישן ניט געמאַכט און די געסט זיינען שוין באַלד דאָ". (דער לעצטער פאַל אויך ביי יודא א. יאָפען). עס איז ענגליש: he makes high school . . . ; he made a speech, to make a train.

דער אויסדרוק to make the tables איז שלעכטער ענגליש, אָבער שלעכטער ענגליש האָט דאָך אַן שום ספק נאָך מער געלעגנהייטן געהאַט צו ווירקן אויף דעם אַמעריקאַנער יידיש איידער גוטער ענגליש.

49. מאַכן אַ לעבן — וועג עס דאַרף זיין: פאַרדינען, דורכקומען, האָבן פרנסה, חיונה: „ער מאַכט אַ לעבן"; „ער מאַכט גאָרניט קיין לעבן"; „ער מאַכט אַ סך געלט". די אויסדרוקן זיינען זייער שטאַרק פאַרשפרייט, דאָס זיינען די כאַראַקטעריסטיש אַמעריקאַנער וועדטער. עס איז ענגליש:

to make a living, to make a lot of money.

50. מאַכן פראַגרעס — וועג עס דאַרף זיין פראַגרעסירן: „אין פאַרלויף פון די לעצטע צוואַנציק יאָר האָט די וועלט געמאַכט פראַגרעס" — to make progress.

51. מאַן — וועג עס דאַרף זיין, מענטש: „דער מאַן וואָס איר האָט אים רעקאָמענדירט איז גאָר געווען אַ דורכפאַל"; „אָט ער איז אַן עכטער מאַן!" דאָס נעמט זיך דערפון וואָס אין ענגליש האָט מען אָפטער דאָס וואָרט man און עס דעקט זיך ניט מיט דעם יידישן וואָרט מאַן.

באַמערקונג: „אָט ער איז אַן עכטער מאַן!" קען זיין אַ גוטער זאַץ אויף יידיש, בפרט וועג עס רעדט זיך וועגן אַ מאַן פון אַ פרוי, אַ husband.

52. מיינונג (אין אויסדרוקן אָפּמאַכן אַ מיינונג) — וועג עס דאַרף זיין: איז ביי אים געבליבן, ער האָט באַשלאָסן און אַנדערע:

„האָט ער אָפּגעמאַכט זיין מיינונג, אז ער מוז צוגיין צו אים"—זען פונקט 1.

53. מיינט — וועג עס דאַרף זיין: איז טייטש, הייסט, באַטייט:

„קאָמף מיינט דאָ אונטערגאַנג"; „דאָרטן זיינען פאַראַן מאַדנע וועלטער, וואָס איך וויס ניט וואָס זיי מיינען".

אַזאַ באַטייט פון וואָרט מיינען שטיצט זיך אויך אויף עכט יידישער טראַדיציע. אָבער דאָ באַגעגענען מיר אַזוי אָפט דאָס וואָרט „מיינט", אַז עס האָט אין גאַנצן אַרויסגעשטויסן די וועלטער: הייסט, באַטייט, איז טייטש. אַזאַ פאַרשפרייטקייט און אויסשליסלעכקייט האָט מיינט צו פאַרדאַנקען דעם ענגלישן to mean.

54. נאָענט — וועג עס דאַרף זיין אַן אַנדער אויסדרוק מיט שיר ניט: „איך בין געווען נאָענט צו טרערן" — איך האָב זיך שיר ניט צעווייגט. ס'איז ענגליש: I was near tears.

55. נעמען — וועג עס דאַרף זיין: געהויערן, מאַכן, מיטנעמען, זיך אַרײַנזעצן און פאַרשיידענע אַנדערע אויסדרוקן:

„עס וועט נעמען העכסטנס נאָך אַ וואָך"; „עס וועט נעמען יאָרן און יאָרן ביז דער אַרבעטער־רינג . . ."; „עס האָט געמוזט זייער לאַנג אָנצושרייבן דאָס ביכל"; „קומט, לאָמיר נעמען אַ שפּאַציר ביז דער 42סטער גאַס"; „איך וועל די גאַנצע גרופּע נעמען אין אַ מוזיי"; „ער איז געווען אַזוי צעשמייעט, אז ער האָט געמוזט אַ פאַלשן צוג"; „מען גיט איצט אַ סעריע לעקציעס אויף ראַדיאָ, זאָל ער נעמען די סעריע".

It will take a week. It took very long; take a walk, take somebody to a museum; take a train; to take a series of lectures.

56. נעמען אָכטונג וועג עס דאַרף זיין: געבן אָכטונג:

„זי נעמט אָכטונג אויף איר קינד" — to take care.

57. נעקסט: „איך וועל זיין אין פילאַדעלפיע נעקסטע וואָך"; „מיר האָבן אונדזער מיטינג נעקסטן דינסטיק".

אַזוי ווי דער „נעקסט" איז זייער פאַרשפרייט, האָב איך אים אַריינגענומען, הגם ער באַלאַנגט אייגנטלעך ניט צו דער רשימה. דער „נעקסט" ווערט באַנוצט פון אונדזערע פיינסטע שפּראַכקענער און סטיליסטן. דאָך דוכט זיך מיר אַז עס איז אַן איבעריקער אַנגליציזם.

שוין מער באַרעכטיקונג האָט אפשר דער צווייטער באַטייט פון „נעקסט" — רי: „ווען איז אייער נעקסט?"; „עס איז נאָך ווייט צו מיין נעקסט"; „איר זייט דער דריטער נעקסט" און ענלעכע. פאַרשטייט זיך, אַז מען קען זייער באַקוועם אויסקומען מיט: „ווען איז אייער רי?" „איר זייט דער דריטער אין דער רי". פאַרצייכנט ביי יודא א. יאָפּען, ז. 139.

58. פאַזיטיוו ווען עס דאַרף זיין: באמת, פאַר וואָר:

„פאַזיטיוו די פובליציסטיק האָט אים געמאַכט פאַר דעם מייסטער פון זיין אייגענעם לשון"; „יהואשן דאַרף מען פאַזיטיוו אָנהייבן פון סוף" — positively.

59. פלאַץ ווען עס דאַרף זיין: אָרט, שטעל:

„מיר וועלן ווערן די טרעגער פאַר דעם יידיש־געשריבענעם וואָרט אויף די פּלעצער"; „ניט אַלע שורות זיינען פּליסיק יידיש, ס'איז צו האָרט אין אַ טייל פּלעצער"; „איז די שפּראַך און דער סטיל אין אַ טייל פּלעצער ניט גערעטן".

דאָ האָבן מיר די טאָפּעלע ווירקונג פון רוסישן וואָרט место און פון ענג־לישן וואָרט place.

60. פאַל (אין דעם אויסדרוק „דאָס איז דער פאַל) — ווען עס דאַרף זיין טרעפט זיך, איז פאַראַן:

„דאָס איז דער פאַל כמעט מיט אַלע מאַני לייבס לידער־מעשיות" — that's the case.

61. פיין ווען עס דאַרף זיין: געזונט, זיך פילן גוט, גוט:

„איך האָף, אַז איר זייט שוין פיין"; „פיין! פיין!" (ווען די סיטואַציע איז אַזאַ, אַן מע דאַרף דאָ זאָגן גוט). עס איז דער רעזולטאַט פון דער ווירקונג פון ענגלישן fine.

62. פילן ווען עס דאַרף זיין: — 1) זיך פילן; 2) געפינען פאַר נייטיק, פאַר פאַסיק, זיין אויפגעלייגט, זיין אין דער גאַהעריקער שטימונג:

1) „ווי פילסטו?" (דער אויסדרוק איז געמומען פון אַ לערנבוך און אגב פון אַן אָפּטיילונג, ווו מע ווייזט אָן, אַז יידיש איז אַנדערש ווי ענגליש און דאַרטן רעקאָמענדירט מען אַזאַ בפירושן אַנגליציזם!) — How do you feel?

2) „גוט, איך וועל זיך ניט שפּאַרן, זאָל זי טאָן ווי זי פילט"; „ווען ער וועט פילן ווי צו אַרבעטן וועט עס אַוועק אַיינס און צוויי"; „עס איז אים פּלוצלונג ניט גוט געוואָרן און ער האָט געפילט ווי צו ברעכן". די אויסדרוקן זיינען אַלע געטרייע איבערזעצונגען פון ענגליש, צום ביישפּיל: to feel like doing something.

63. פירן ווען עס דאַרף זיין זיך פאַרנעמען:

„ער האָט געדאַרפט פירן זייגע רעוואָלוציאָנערע אַקטיוויטעטן" — ער האָט

געדאַרפט זיך פאַרנעמען מיט רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט. עס איז ענגליש: to carry on activities.

64. ציען וועז עס דאַרף זיין צוציען:

„ער קען נאָך ציען אַן עולם" — to draw a crowd. פאַרגלייך: „ציען אַ קרויד" ביי יודא א. יאָפעז, ז. 140.

65. קומען וועז עס דאַרף זיין נעמען אוז דערביי דאַרף דער זאַץ זיין אַנדערש געבויט:

„זי האָט ניט געווויסט פוז וואַנעט דאָס געלט וועט קומען" — פוז וואַנעט צו נעמען געלט. עס איז ענגליש: Where the money will come from.

66. קומעדיקער מאָרגז וועז עס דאַרף זיין: אויף מאָרגז:

„דעם קומעדיקז מאָרגז איז ער געקומען" — אויף מאָרגז איז ער געקומען. דאָס איז דער פאַריידישטער Next morning.

67. קורץ זיין וועז עס דאַרף זיין צו קורץ קומען; אויספעלז:

„איך בין געווען קורץ אין געלט, האָב איך געמוזט זיך צוריקקערן"; „מיר וועלז זיין קורץ אין ברויט". עס איז ענגליש: To be short of.

68. קריגז וועז עס דאַרף זיין וועזן:

„דער ייד האָט געקראָגז זייער אויפגערעגט" — To get excited.

באַמערקונג: ניט געראַטן איז אָבער יודא א. יאָפע, ז. 143, וועז ער האָלט, אַז „דו קריגסט געשלאָגז" אַדער „דו קריגסט געהרגעט" זיינען אַנגליציזמען. אָט־די אויסדרוקז הערט מען אויף יעדער שריט אוז טריט צווישן די יידישע קינדער אין ליטע.

69. קרעדיט געבז וועז מע נוצט געווייגלעך אין מזרח־איראָפּע אַנערקענעז, געבז אַנערקענוג אוז וועז עס דאַרף זיין אַנדערקענעז, געבז אַנדערקענוג: „לאָמיר אים געבז קרעדיט דערפאַר". ס׳איז דאָס ענגלישע: To give credit for. אפשר איז כדאי צו אַדאָפּטירז אָט דעם ענגלישז אויסדרוק? „אַנערקענעז" אוז „אַנערקענוג" זיינען דייטשמעריזמען; „אַנדערקענעז" אוז „אַנדערקענוג" זיינען טעאָרעטיש ריכטיק אָבער דאָך פּאַר אונדז דערווייל אַ היפּש ביסל האַמעטנע, הגם יודא א. יאָפע ווייזט אַז, אַז די דאָזיקע ווערטער זיינען אַלט יידיש. די ווילנער ייוואָ־לייט נוצן דעם אַנגליציזם געבז קרעדיט. דאָך איז צו „קרעמעריש": געבז קרעדיט אַ דיכטער פּאַר אַ שיינעם ליד אוז אַ געלערנטז פּאַר אַ וויכטיקז אויפטו.

70. שטיין וועז עס דאַרף זיין: לעבז, וואוינעז, בלייבז, פאַרבלייבז:

„שטיי ניט מיטן מנוול"; „מיין פרוי דאַרף שטיין אין בעט"; „זיי שטייען אין דער היים אוז רייניקז דאָס הויז". דאָס זיינען אַלץ ענגלישע אויסדרוקז: To stay at home, to stay with him, to stay in bed.

צום סוף אַ פּאָר באַמערקונגען, וואָס פּאַסז זיך ניט אַריין אין דער סכעמע אוז האָבז אָבער אַ דירעקטע שייכות צו אונדזער ענין אַנגליציזמען:

א) דאָס באַצייכענען די צייט אויפּן ענגלישן שטייגער „האַלב נאָך צוויי" אַנשטאָט דעם טראַדיציאָנעל יידישן אופּן „האַלב דריי" אוז ענלעכס, איז אַז

שום ספק זייער באַקוועם. אַזאַ באַצייכענען די צייט מאַכט אוממעגלעך מיס־פאַרשטענדעניש אוו דעריבער איז אין דעם פונקט זייער שווער צו זיין אַ פוּ־ריסט אוו טענהן, אַז מען מוז דוקא זיך האַלטן ביים אַלטן עכט יידישן אופן. אפשר איז אין דעם פונקט כדאי יאָ אַנצונעמען דעם ענגלישן שטייגער?

ב) יידיש קען ניט פאַרטראָגן קיין לאַנגע כפל־שמונהדיקע צונויפהעפטן. אַבער אונדזער אַמעריקאַנער יידיש ליידט פון דייטשמעריש מער ווי אַנדערשווו. חוץ דעם האַט ענגליש אויך זייער לאַנגע צונויפהעפטונגען. אמת, אויף ענגליש ווערן די דאָזיקע צונויפהעפטן געשריבן באַזונדער, אָפּגעטיילט. מערקט מען זיי ניט. וועט מען זאָגט: „אַרבעטער רינג לערער קורסן" אַדער „אַרבעטער רינג מיטל שול", „שלום־עליכם פאַלקס אינסטיטוט", „י. ל. פּרץ שרייבער פאַראיין", איז עס אַדער דייטשמעריש אַדער די ווירקונג מצד ענגליש.

אויף יידיש דאַרף עס זיין: „לערערקורסן פון (אַדער ביים) אַרבעטער־רינג"; „מיטלשול פון אַרבעטער־רינג"; „פאַלקס־אינסטיטוט אויף שלום־עליכמס נאָמען"; „שרייבער־פאַראיין אויף י. ל. פּרצעס נאָמען". אַזוי אָבער ווי די לעצטע צוויי און ענלעכע אויסדרוקן זיינען שרעקלעך לאַנג און חוץ דעם האַט מען דאָך דאָ צו טאָן מיט נעמען, וועט בלייבן די איצטיקע סיסטעם.

לויט די אויסלייג־תקנות פון ייוואָ זיינען דאָ נייטיק שטריכלעך (אַדער אַ מקף): „שלום־עליכם־פאַלקס־אינסטיטוט", י. ל. פּרץ־שרייבער־פאַראיין".

ג) יודא א. יאָפע האַלט (זייטל 144), אַז דאָס נוצן די איצטיקע צייט אַנ־שטאָט דער קומעדיקער אין די באַדינגזאַצן, איז אַ רעזולטאַט פון דער השפּעה מצד ענגליש. איך רעכן, אַז דאָס איז ניט אַזוי. אין ליטע הערט מען כסדר (און מסתמא ניט נאָר אין ליטע) אַזוינע זאַצן: „אויב איך זע אים מאָרגן, וועל איך אים זאָגן" אַדער „אויב איך געפין עס, וועל איך עס אָפּגעבן" און אַזוי ווייטער. מען הערט אויך: „אויב איך זע אים מאָרגן, זאָג איך אים" און ענלעכע. הכלל, עס ווערט אין באַדינגזאַץ געוונצט די איצטיקע צייט אַנשטאָט דער קומעדיקער.

אָט די דערשיינונג קען זיין אַ רעזולטאַט פון אַן אייגענער אַנטוויקלונג אין די גרענעצן פון יידיש גופא. אַדער קען זיין, אַז מיר האָבן דאָס פאַרטיקערהייט געוונומען פון דייטשישע דיאַלעקטן.

ד) „וואָס איז דער מער" — אוודאי איז עס עכט און אַלט יידיש. אָבער אָט־דער אויסדרוק איז דאָך פאַרהעלטנישמאָסיק ניט קיין צו אָפּטער גאָסט אין אונדזערע מזרח־אייראָפּעישע רייד. דאָ אין אַמעריקע וואָלט מען דעם אויסדרוק אוודאי פאַרגעסן, ווי מען האָלט אין איין פאַרגעסן הונדערטער אַנדערע זאָפּטיקע יידישע אויסדרוקן. איז אָבער געקומען צו הילף דער ענגלישער What's the matter? און האָט אונטערגעשפּאַרט דעם אַלטן יידישן „וואָס איז דער מער". הערט מען דאָ אויף שריט און טריט אונדזער אויסדרוק: עס איז דאָס גליק פון דעם יידן, וואָס איז ענלעך אויף אַ גוי! לעבט דאָ אַן אַלטער יידישער אויסדרוק בזכות פון אַן ענגלישן. אָט אַזוי זיינען מיר.

יהואשעס בריוו

מיט אן אריינפיר פון ש. ניגער

יהואשעס ערשטער בריוו צו מיר איז געשריבן געוואָרן דעם 1טן אויגוסט, 1913, אין שיקאַגאָ, וווּהין ער איז געקומען פון ניו־יאָרק לייענען אַ לעקציע. זיין בריוו איז געווען אַן ענטפער אויף מיין איינלאָדן אים מיטצוארבעטן אין „די יידישע וועלט", דעם מאָנאַטלעכן זשורנאַל, וואָס דער ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין האָט איבערגענומען פון אַ גרופּע לענינגראָדער (דאָן פּעטערבורגער) יידישע כלל־טוער און שרייבער און אים איבערגעטראָגן פון דער געווען רוסישער הויפּטשטאָט קיין „ירושלים דליטע". אין זיין בריוו האָט יהואש דער־מאָנט „געוויסע פאַסירונגען און געוויסע דערפאָרונגען", וואָס האָבן אים „יעדע לוסט און יעדע שטימונג פאַרדאָרבן", און וואָס צוליב זיי האָט ער „שוין לאָנג ניט געשריבן"... וואָס זיינען עס געווען פאַר אַ טרויעריקע „דערפאָרונגען"? אַ בריוו, וואָס האָט אַ שייכות צו דער פאַרגעשיכטע פון אונדזער קאַרעספּאָנדענץ, קאָן אפשר קלאָר מאַכן די פראַגע. דאָס איז אַ בריוו ניט פון יהואשן אַליין, נאָר פון בן אביגדורן (א. ל. שאַלקאָוויטש), דעם באַקאַנטן העברעישן שריפטשטעלער און פאַרלעגער, וועלכער איז געווען יהואשעס אַ שוואָגער און זיין פאַרשטייער אין אייראָפּע. בן אביגדורן האָט שטאַרק פאַרדראָסן בעל מחשבותעס ניט־גינסטיקע קריטיק וועגן יהואשעס „פאַבלען"[1] דערצו האָט בן אביגדור געהאַלטן, אַז אין אייראָפּע האָט מען בכלל נישט געענוג געשריבן וועגן יהואשעס שאַפן און נישט אָפּגעשאַצט ווי געהעריק זיין פּאָעטישן טאַלאַנט. האָט ער דעם 26סטן פעברואַר, 1913, מיר אָנגעשריבן פון וואַרשע, וווּ ער האָט געווויינט, אַ העברעישן בריוו, אין וועלכן ער ציטירט אַ גרויסן טייל פון יהואשעס אַ יידישן בריוו צו אים וועגן דעם זעלביקן ענין. וועגן מען לייענט, וואָס זיי ביידע האָבן געשריבן, טראַכט מען, אַז אפשר האָט עס טאָקע געהאָט צו טאָן מיט יענע „דערפאָרונגען", וועלכע האָבן דעם דיכטער „יעדע לוסט און יעדע שטימונג פאַרדאָרבן"... אָט איז דער פולער טעקסט פון בן אַביגדורס בריוו צו מיר מיט דעם לאַנגן אויסצוג פון יהואשעס אַ בריוו צו אים:

1913, 2, 26, ב׳ אדר ב׳, תרע״ג.

---

1. „יהואש דער פאַבלדיכטער", געפינט זיך אין 4טן באַנד פון בעל מחשבותעס „שריפטן".

למר ש. ניגר
כעת בבאָברויסק.

אדוני הנכבדי, שלום!

מצאתי לנכון לשלוח לכ' בקצב את אחדים מהכרכים של כתבי יהואש[1]. אני ומר' י' דינהזון מוצאים שמחראוי, שכ' בתור מבקר קציני ומומחה, יתעסק גם ביצירתו של יהואש, שלע"ע לא מצא לו עוד מבקר ליצירתו אצלינו, למרות מה שבתור משורר בעל כשרון מעמיק ראוי הוא לכך, בכל אופן, לא פחות מאחרים, העומדים למטה ממנו גם בשירה וגם מחשבה. ביחוד מהראוי שיתעסקו ביצירתו של יהואש כעת, אחרי צאת ספר המשלים שלו- שלמרות זה שהתנפל עליו בעל מחשבות בבקרתו הזעומה והמלאה עוות דין בלי שום סבה צודקת ודוקא אולי בשביל זה, כדאי הוא לתפוס מקום מיוחד בספרות היהדות.

הבקרת הגסה והבלתי צודקת הנזכ' העציבה מאד את לבו של יהואש ובמכתבו אלי עד"ז הוא כותב:

„די רעצענזיע פון בעל מחשבות האָט מיך אומאָנגענעם באָרירט און זאָגאָר געקרענקט, אָבער בלויז אויף אָזוי ווייט ווי עס האָט מיר אויסגעוויזן זיך, אז דער מחבר האָט אויסגעמיידט צו זאָגן אָ גוט וואָרט... איך וויל אים ניט חושד זיין אין אומערלעכקייט, אפשר איז דאָס זיין איבערצייגונג, אפשר איז ער געראָטן, אפשר וואָלט בעסער געווען, אז איך וואָלט גאָר ניט געשריבן. אָבער זיין אויפ- פאָסונג פון מיינע פאָבלען איז אָ פאָלשע. נאָטירלעך, אַנדערש קען עס ניט זיין. אונדזערע קריטיקער, וועו זיי האָבן צו אורטיילן איבער אָ בוך, כאָפן זיי באָלד דעם סקאָרבאָווסקאָב, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס יעדער ווערק כמעט ברענגט מיט מיט זיך זיין אייגענעם מאָשטאָב, מיט וועלכן ער דאָרף געמאָסטן ווערן... בנוגע אָריגינאָליטעט פון דעם איינפאָל און דער טעמע, וואָלט איך אים אויפמערקזאם געמאכט, אז אין מיין זאָמלונג זיינען דאָ מער אָריגינעלע ווי אין קרילאָווס... דאָס קען זיך יעדער איבערצייגן, הגם איך קען זיך ניט פאָרגלייכן צו דעם רוס מיט מיין סטיל און באָארבעטונג (קרילאָווס זיינען מערסטנטיילס אָלטע סוזשעטן). אָט אָ ביישפיל „דער פרומער סאָסנעצווייג" — איז דאָס אָ פאָבל, פון וועלכער מען קען אָפשפעטן מיט אָ ערלעכן געווינסן? און דאָן אז איך נעם און ענדער דעם שטאָנדפונקט בנוגע צו זינגען און אָרבעטן און לאָך אָפ דוקא פון דעם, וואָס איז שטאָלץ, אויף דעם, וואָס ער האָט געשפאָרט אָא"וו (אין פאָבל „די פויגל און די וועוועראָקע"), קומט אָ מענטש, וואָס וויל זיין מא- דערן, און מוסרט מיך מיט לאָפאָנטען, וועלכער לערנט דעם פשט אויפן קאָזי- אָנעם אופן?

איך האָב אָ סך וועגן דעם צו זאָגן, אָבער דאָ איז ניט דער פלאָץ. ער פאָרגינט מיר ניט אפילו דעם כבוד צו זיין אין אָטאָם אויף קרילאָווס באָרג (!!!), וווּ נעמט מען קרילאָוון צו מאָכן דערויף אָ פאָבל?... און קיין גוט וואָרט ניט געפונען צו זאָגן. ערלעך!

---

1. דאָס זיינען געווען די בענד „פון דער וועלט און יענער" און „אין זון און נעבל", וועלכע זיינען פאָרעפנטלעכט געווארן אין 1913.

איך בין ניט פון די, וואָס לאַכן זיך אויס פון די קריטיקער. איך בין מקבל נזיפה.

אָט פרעג איך זיך אַ פראַגע — האָב איך מיט מיין גאַנצן שאַפן, ווי וויניק עס זאָל ניט זיין, ניט פאַרדינט, אַז עמיץ פון די קריטיקער אין רוסלאַנד זאָל מיך געהעריק, גרינדלעך, באַהאַנדלען? דערפון קען איך בלויז דרינגען, אַז מיין אַרבעט האָט טאַקע קיין ווערט ניט, הגם עס געפינען זיך נאָרן, וועלכע הייבן מיך צום הימל".

מי שיודע את יהואש האיש, את אצילות רוחו ואת כשרותו הנפשית, יודע כי אין זאת ענוה עשויה, כי אם כך הוא במעמקי נשמתו.

מי שיודע את יהואש מקרוב יודע כי ברוחו הוא משכמו ומעלה גבוה מרוב משוררינו גם בעברית גם ביהודית. י"ל פרץ — לפי דברי דינהזון — מציג את יהואש בראש וראשון גם לעומת ביאליק, שהוא, לפי דעתו, יותר מליץ ממשורר. יהואש בשירתו הוא מקיף את הפרובלימות הגדולות שביצירה ובחיים, אותן הפרובלימות שלא נתנו מנוחה לענקי המשוררים הגאונים בכל הספריות, — והוא מוצא בהקף זה הרבה נימים חדשים ומביע עליהם תוי נגינה חדשים, אמרות חדשות וצלילי קולות חדשים. ואין דומה ליהואש אצלינו בהכנת הטבע וביחס הנפשי של המשורר אל הטבע כמו שהוא. ומה רב כחו של יהואש כעבוד שירי־האגדה שלנו! ובספר המשלים הראה לנו צד חדש בכשרונו, מקוריות, חריפות וסטירה יפה ועדינה.

מאד ינעם לי אם יעבור כ' בעיון על הכרכים ששלחתי אליו וימצא לנכון להעריך את ערך יצירתו של יהואש כמו שהיא.

בכבוד רב וד"ש
בן־אביגדור

באַקומען דעם דאָזיקן בריוו פון בן אַביגדורן, האָב איך אים געבעטן, ער זאָל מיר צושיקן יהואשעס „פאַבלען", וואָס איך האָב נאָך נישט געהאַט געלייענט, און צו גלייכער צייט האָב איך אָנגעשריבן אַ בריוו צו יהואשן און, ווי געזאָגט, אים איינגעלאַדן מיטצוארבעטן אין דער „יידישע וועלט". און אָט־אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער קאָרעספאָנדענץ. זי האָט, מיט גרויסע הפסקות, אָנגעהאַלטן ביזן יאָר 1924. אין 1913 האָב איך באַקומען פון אים איין בריוו, אין 1914 (פון ארץ־ישראל) — 3. צוליבן וועלט־קריג זיינען אונדזערע שריפטלעכע באַציונגען איבערגעריסן געוואָרן. זיי זיינען באַנייט געוואָרן ערשט אין יאָר 1921, נאָכדעם ווי איך האָב זיך שוין געהאַט באַזעצט אין ניו־יאָרק, און די קאָרעספאָנדענץ צווישן אונדז איז געווען שוין אַ צוגאַב צו גאַנץ אַפּטע מינדלעכע שמועסן. אין 1921 האָב איך באַקומען פון אים 1 בריוו, אין 1922 — 9 אין 1923 — 2, אין 1924 — 4; אינגאַנצן — 20 בריוו.

מיר דרוקן די אַלע בריוו לויט אונדזער היינטיקער סיסטעם פון אויסלייג.

1

Chicago, Aug. 1-13

געערטער הער ניגער,

נאָרוואָס האָב איך געקראָגן אייער בריוו פון 3טן ל. מ., וועלכער איז מיר פון ניו־יאָרק אַריבערגעשיקט געוואָרן אַהער.

אייער „יידישע וועלט" געפעלט מיר זייער בכלל, הגם אין אייניקע פּרטים וואָלט איך אפשר געקענט געפינען אַ פּגימה. די ערנסטהאַפטיקייט און די עכטע „יידישקייט" פון דעם זשורנאַל זיינען פאַר אונדז אַ פּרייד. מיר זיינען אַלע מתפּלל, איר (איך מיין מיין די „יידישע וועלט", וועלכע איר גיט אַרויס) זאָלט האָבן אריכת ימים.

איך האָב שוין לאַנג ניט געשריבן. געוויסע פּאַסירונגען און געוויסע ער־פאַרונגען האָבן מיר יעדע לוסט און יעדע שטימונג פאַרדאַרבן... אַמווייניקסטן אויף אַ צייט.

וועז איך וועל האָבן עפּעס פּאַסיקס פאַר אייך, וועל איך אייך צושיקן.

מיט האַרציקן גרוס,

יהואש

דאָ וועל איך בלויז בלייבן צען טעג, און דאָן פאָר איך צוריק קיין ניו־יאָרק, וווהין איר קענט מיך אַדרעסירן ווי פריער.

2

4/1 — 14.

ליבער ה' ניגער,

איך האָב נאָרוואָס געקראָגן „די יידישע וועלט" פון יאָנואַר און האָב אָפּגע־געבן אַ שבח דעם באַשעפער, וואָס מיין געדיכטל[1] איז ניט גרעסער. אויב אין אַזוי ווייניק שורות זיינען אַזוי פיל טעותים אַריין, וויפיל וואָלט שוין אויסגע־קומען אויף אַ גאַר גרויסן? —

1) אין דער צווייטער שורה פעלט נאָך דער וואָרט „קנויל" — „פון".

2) דאָס ערשטע וואָרט פון דער פערטער דאָרף זיין „און".

3) דער לייִדיקער רוים צווישן דער צווייטער און דריטער סטראָפע הרגט אַוועק דעם גאַנצן זין.

איז דאָס די זאָרגפעלטיקייט פון דער „יידישער וועלט"?

איך ציטער שוין פאַר די טעותים פון מיין צווייטן געדיכט.

מיט גרוס,

יהואש

דאָרף איך אייך דערמאָנען וועגן דעם האָנאָראַר פאַר די צוויי לידער, וועגן וועלכן איר האָט קענטיק פאַרגעסן?

---

1. דאָס איז געווען דאָס געדיכט „נאָך דעם קריג" אין „ייד. וועלט", מאַי, 1913.

3

Jan. 2-14

ליבער ה' ניגער,

איך פאָר מאָרגן אָפּ קיין פּאַלעסטינע להשתקע, אויב קראַנקייט אָדער שלעכטע מענטשן וועלן מיר ניט פּאַרטרייבן.

שיקט מיר צו, אויב איר ווילט אַזוי פּריינדלעך זיין, אייער זשורנאַל אויף דעם אָדרעס פון די Anglo Palestine Co., Jaffa

איך האָב זינט אַ יאָר צייט געוואָרפן אַ שטיקל אומחן אויף שרייבן, אָבער מיט ליידיקן וויל איך דאָך צו אייך ניט קומען. שיק איך אייך דעריבער אַ פּאָר פערזן, וואָס וועלן אפשר העלפן אויספילן אַ לידיקן ווינקל אין אייער צייט־שריפט.

איך וויל היינטיקע געלעגנהייט ניט פּאַרביילאָזן אָן אַ יישר כח צו אייך און די אַנדער עמיטטוער פּאָר דעם פּנקס[1]. מיר דאָ קענען זיך פון אייך אַ מוסר אָפּלערנען, און אַלץ וויייל איר האָט אמונה, דאָ־הי, וווּ עס זיינען דאָ אַזוי פיל מעגלעכקייטן, וועלכע איר האָט ניט, פעלט דער גלויבן...

ד"ר ספּיוואָק, מיין שותף אין וועריטערבוך[2] האָט די ערשיינונג פון פּנקס געמאַכט פּאָר דעם גליקלעכסטן מענטשן.

זייט געזונט און גליקלעך.

אייער,

יהואש

אויב איר שיקט דעם זשורנאל, הייבט אָן מיט דעם יאָנוֹאַר־נומער.

4

Tel Aviv 2/26-14

ליבער ה' ניגער,

איך האָב געוואָרט אויף דעם יאָנוֹאַר־נומער פון דער „יידישער וועלט", אָבער מיין וואָרטענישׂ איז געווען אומזיסט. האָט איר פּאַרגעסן מיר אים צו־שיקן? אויב יאָ, דאַן זאָל אייך מיין איצטיקער בריוו דערמאָנען.

איך שיק אייך צוגלייך אַ געדיכט *, וואָס איך האָב אייך נאָך פון ניו־יאָרק געוואָלט צושיקן, אָבער איך האָב זיך אַ צייט געקווייטלט, צוליב פּאַרשטענד־לעכע טעמים... איצט האָב איך באַשלאָסן דאָך צו דרוקן.

1. יאָרבוך פּאַר דער געשיכטע פון דער ייד. ליטעראַטור און שפּראַך, פּאַר פּאָלק־לאָר, קריטיק און ביבליאָגראַפיע, רעדאַקטוירט פון ש. ניגער, ווילנער פּאַרלאָג, תרע"ג.

2. יידישע וועריטערבוך פון יהואש און ד"ר חיים ספּיוואָק, 1910.

* אין דער פּאַרלעצטער שורה פונעם געדיכט זאָל מען אפשר בעסער שרייבן מאַכטלאָז" אוידער אָן ווילן? אַנטשוידט איר. טוט אַ טובה און ענטפערט באַלד. פּונקטלעכקייט איז מיין שוואַכקייט.

איך וואלט אייך געהאט א סך צו זאגן פון מיין היגער אומגעבונג, אבער דאס וועל איך לאזן אויף שפעטער, וועז מיר וועלן זיך אביסל מער דערנענ־ טערן... עס איז דא א סך צו פארטראגן, אבער דאס נייע אינטענסיוו־יידישעס לעבן, וואס מענטשן האבן מיט אייזערנעם ווילן און מארטירער־מוט צושטאנד געבראכט, איז מכפר אויף אלץ... און דאן לאכט פון אויבן א זייד־ווייכער בלויער הימל, וואס וויס ניט, ניט פון פארטייען און ניט אפילו פון נאציאנאליזם בכלל, און די אראנזשן גרייטן זיך צו בליען...

אלץ, וואס איר האט מיר צו שיקן, שיקט אויף דעם אדרעס

c/o Anglo-Palestine Co., Jaffa, Palestine

מיט האארציקן גרוס,

יהואש

5

Cleveland Heights, Cleveland, O.
c/o May 1635 Belmor Rd.

Aug. 18-21

טייערער ניגער,

אייער בריוו האב איך געקראגן, וועז איך בין שוין געווען מיט אין פוס אויף יענער זייט טיר. איך האב ענדלעך דערשפירט, אז איך מוז זיך דורכפארן, אויב איך זאל ניט מיט שפינוועבס באדעקט ווערן. געארבעט האב איך א גאנצן זומער מען ווי וועז־עס־איז אין מיין לעבן[1]. פון אין דער פרי ביז שפעט, זייער שפעט אין דער נאכט. און ווי איך גלויב אין דער ארבעט און איך האב ליב די זאך, איבער וועלכער איך ארבעט, שפיר אי דאך די גאנצע צייט, אז דאס איז אן אונטערדריקונג אדער א טויטונג פון אנדערע פרישע ספאנטאנע זאכן. און דא גנבען זיך אריין אזוי ווי נאגגדע ווערים, ספקות, פראגעס, אומזיכער־ קייטן. און די ארבעט איז א ים, א ים פון לויטער דעטאלן. ווינציק איז מיר פארגינען מיט דעם גאנצן וואלד זיך פארנעמען, הנאה האבן פון דעם פאר־ צווייגטן רייכטום, און דער פיל־בלעטערקייט פון דעם גאנצן. עס איז שטענדיק אן איבערקוקן און איבערזוכן און צורעכטמאכן, צווייג פאר צווייג, בלאט פאר בלאט, איטלעך פעדערל אין א בלאט.

אפשר ווייל איך איבערהויפט שאפן א זאך, וואס איז ניט מעגלעך. ניט שווער איז צו מאכן א שיינעם פריי־איבערזעצטן תנ"ך. און ניט זייער שווער איז אויסצוטייטשן דעם תנ"ך וויסנשאפטלעך געניו לויט די לעצטע פארשונגען. אבער צו קאמבינירן די ביידע איז אפשר איבער מיינע כוחות. איך האב צוליב דעם כבוד פון דער יידישער ליטעראטור, וועלכער מען וואלט פארפט געווינטלעך פאר, און מיט רעכט, איר אויבערפלעכלעכקייט, אירע פאפולאריזאטארישע אומ־ גרינטלעכקייט, צוליב דעם כבוד פון אונדזער ליטעראטור האב איך געוואלט שאפן א גרינטלעכע זאך, א ביבל, וואס זאל אין אירע אויסטייטשונגען שטיין

1. דאס איז געווען די ארבעט אויף דער איבערזעצונג פון תנ"ך.

אין איין ראנג מיט די בעסטע און די נייסטע פון אַלע לשונות, און צו דער אייגענער צייט וויל איך אַ שיינעם תנ"ך, אין אַ שיינעם יידיש, וואָס זאָל קענען פאַרבלייבן דער קלאַסישער הויפטשאַץ פון דער שפראַך פאַר קומענדיקע דורות. גענוייקייט, שיינקייט און לעזעוודיקייט. די דריי וויל איך דערגרייכן.

איך מאַך איצט אַ לעצטע רעווויזיאָן. דאָס וועט נעמען נאָך אַ פאָר חדשים.

צייטנווייז נעם איך אַ בוך פון תנ"ך אין האַנט און לייענ, און מיר דאַכט זיך, אַז איך האָב געפונען דעם טאָן און דעם אופן, און אַז מיר איז געלונגען, און צו אַנדערע צייטן וואָלט איך זיך אַליין געקענט צעבייסן, און מיר דאַכט זיך, אַז איך האָ ניט דערגרייכט, און מיר איז ניט געלונגען.

וואָלט איך איצט געדאַרפט אָנהייבן די אַרבעט, וואָלט איך עס בשום־אופן ניט געטאָן. דאָס ווייס איך.

מיטן „טאָג" האָב איך אָפּגעבראָכן מיין פאַרבינדונג זינט יוני. אפשר איז דאָ אין דעם אינצידענט עפּעס ענלעכעס צו דעם, וואָס איז פאַרגעפאַלן צווישן איין און דעם „פאַרווערטס". עפּעס, ניט פיל. אָבער איך וויל ניט וואַרטן־דיקן מיין בריוו־וועקסל מיט אייך דורך אזא וואָכעדיקן ענין.

ווי איר וועט זען פון דעם קעפל פון מיין בריוו, בין איך איצט אין קליוו־לאַנד. געפאָרן די מלאכי־הבלה פון זיך אַרויסצופאָרן. אין אַ וואָך וועל איך מסתם זיין צוריק. מיר וועלן זיך מוזן טרעפן און אונדז אינאַנדער אַ סך פון האַרצן אַראָפרעדן. וואָרום דאָס זיינען איצט שווערע מוראדיקע צייטן פאַר אונדז. אַלע זייפנבלאָזן האָבן געפלאַצט, אַלע פראַזן זיינען אויסגעוועפט, און אין די הערצער פון די מענטשן פון אונדזער פאָלק איז ניט קיין גלויבן. איך מיין גלויבן אין זיך. די מלחמה איז געווען אונדזער קאַטאַסטראָפע. סמאָל האָט מלחמה געהאַלטן אויף גאָטס פאָלק, און ווי גוט האָט ער זיין וועלק געטאָן! לייענט מען די נייס פון ארץ־ישראל, וויל מען זיך די האָר רייסן, און דאָ גייט אַרום מיט זיין מגן־דוד אויפן לאַץ דער סאַלאָן־ציוניזם אָדער דער שול־ציוניזם (וועלכער איז דער גלגול פון דער אַלטער עליה־שול־ליידיקייט) אָדער דער קאַריער־ציוניזם, און קייט מיט רחבות (אַזוי ווי אַ פעט שטיקל „טשואינג־גאָם") זיינע פעטע ציוניסטישע שלאָג־וועלטער.

אָט איז די יידישע ליטעראָטור. וואָס וועלט געטאָן? כמעט ווי גאָרניט. וויל עס פעלט אמונה. און מיר, די ווינציקע, זיינען ווי שעפסן אין אַ שטורעם און זוכן איינער פון דעם אַנדערן אַביסל וואַרעמקייט אויסטוליען.

נאָר צו וואָס שרייבן וועגן דער זאָך? מיר וועט פון שרייבן ניט לייכטער ווערן און אייך ניט פון לייענען דאָס, וואָס איר ווייסט און שפירט שוין פון פריער.

מיר איז אינגעפאַלן, אַז איר זאָלט, ווען די צייט וועט קומען (סוכות), שרייבן וועגן קהלת, וועגן וועלכן איר האָט אַ סך צו זאָגן. און אין קהלת האָב איך אויך געהאַט אַ סך געלעגנהייט צו טאָן שאַפּנדע רעקרעאירנדע אַרבעט. דעם גייסט האָב איך געכאַפּט. דאָס מאָל האָב איך אים געקריגן. און מיין

טעקסט וועט אייך העלפן אין אייערע טראַכטענישן. שרייבן וועגן תנ"ך דאַרף ביי אייך זיין אַן אַנגענעמע און אַ לייכטע זיך. איר זייט אַן ספק פול מיט איינדרוקן. וועז איך וועל לעבן לאַנג גענוג, וועל איך אַליין אויך אפשר פרובירן אויספּעקולירן מיינע אייגענע טראַכטענישן און טרוימענישן וועגן תנ"ך. וואַרום דער תנ"ך איז מער ווי אַ בוך. עס איז דאָס לעבן. עס איז געוואַרן, וואָס מענטשן האָבן געוואָלט עס זאָל ווערן. עס איז ניט דער אַקס, נאָר אויך דער ראָד, ניט דער קערן אין דער ערד, נאָר אויך דאָס גאַנצע פעלד און די גאַנצע ערד, אַווּ ער שפּראָצט.

אויב איר ווילט, וועל איך אייך צושיקן קהלת, אַ שיינע קאָפּיע, וואָס איך האָב גראָד.

„דניאל" האָלט ביז איר וועט דורכלייענען. איך בין זייער טשיקאַווע צו זען, ווי דער סטיל וועט אַפּעלירן צו אייך.

מיינע ביכער, ווי עס זעט אויס, וועלן בקרוב אַרויס אין אַ באַשרענקטער אויפלאַגע. דערין וועט אויך זיין אַ צווייטער טייל פון „אין געווענד".

אַ סך האַרציקע גרוסן אייער ווייב און די קינדער.

אייער,

יהואש

מיין ווייב גריסט אייך אַלעמען. מיין טאַכטער איז ערגעץ אין די בערג. גאָט וויסט, אפשר ניט וויסט פון אייך.

נ. ש.

וועגן ד"ר בירנבוים. מען אזי געקומען צו מיר, איך זאָל וועלן דער פּאָר־זיצער פון אַ קאָמיטעט, וואָס זאָל אַראַנזשירן „לעקטשורס" פאַר אים. פון פּאָר־זיצערשאַפט האָב איך זיך אָפּגעבעטן, אָבער אַ מיטגליד בין איך געווען געוואָרן. וואָס פאַר אַן אומגליקלעך פאַלק מיר זיינען! אָט קומט אַ מענטש, אַ גאָט־זוכער, אויף אַ שליחות פון גאָט־זוכעניש און תיכף: ער איז אין נויט, און זיין פאַמיליע איז אין נויט, און מען מוז עפּעס טאָן. דער אייגענער, וואָס איז צו מיר געקומען, האָט מיר פאַרטרויט, אַז פאַר די הוצאות פון די אגודת־הרבנים דעלעגאַציע האָבן אַ פּאָר יחידים געמוזט באַצאָלן. דאָס איז אונדזער ארטאָדאָקסיע.

6

ליבער ניגער,

פאַר דעם אַרטיקל „גוטע אַרבעט" אַ דאַנק. מיר טוט הנאה, וואָס איר האָט זיך געמוען צו דעם ענין. שרייבט נאָך און ברענגט אַרויס די גאַנצע אומגע־זונטקייט און לעכערלעכקייט פון דער תרבות־ (אָדער זי ווי הייסט דאָרט) באַ־וועגונג.

מיט פיל גרוסן,

יהואש

7

Jan. 17-22

ליבער ניגער,

נאָרוואָס האָב איך געקריגן אייער בריוו פון נעכטן. דעם טשעק $20 האָב איך אייך נאָך נעכטן אַרויסגעשיקט תיכף נאָך אונדזער טעלעפאָנישן געשפּרעך. כדי צו האָבן אַלע קבלות אויף גענלטער ביי זיך, וועל איך אייך בעטן, אויב ער גיט אייך אַ רעסיט פאַר די פּעקלעך, מיר אים צוצושיקן[1].

מיט האַרציקע גרוסן צו אייך און אייערע,

יהואש

Jan. 13-22

אַזוי שנעל ווי איר וועט מיר געבן דעם געזויען באַטראָג, וואָס איר דאַרפט, אַוועקצושיקן צו י.. וועל איך אייך שיקן אַ טשעק.

8

943 Whitlock Ave.

Sept. 3-22

ליבער ניגער,

אפשר האָט איר ביי זיך דעם זשורנאַל „אַנהויב", אַדער איר ווייסט, ווו איך קען אים קריגן. מיר ווילט זיך זייער זען די מוסטערן פון אייגהאָרנס תהלים־איבערזעצונג, וואָס געפינען זיך דאָרטן.

און אַז איך שרייב שוין, וויל איך אייך בעטן צו דערמאָנען, ביי וואָסער געלעגנהייט האָט איר געהערט דאָס וואָרט „לינדענוואָרם", אַדער וואָסער וואָרט אין תנ"ך אייער רבי האָט אויסגעטייטשט מיט דעמדאָזיקן וואָרט. אויב אייער זכרון וועט אייך עפּעס זאָגן, טוט אַ טובה און לאָזט מיר וויסן.

מיט גרוס צו אייער פרוי און קינער,

יהואש

דער טעלעפאָן־נומער, וואָס איר האָט מיר געגעבן, איז סתם געווען ניט דער ריכטיקער Flatbush). מיין פרוי האָט אייך אָפּגערופן פאַר דריי וואָכן זונטיק, האָט עמיצער געענטפערט, אַז קיינער מיט דעם נאָמען וווינט דאָרט ניט.

9

ליבער ניגער,

דער אויסדרוק „געבראָכן אַן פרילינג" איז אַן אָנקלאָנג אַדער פּאַראַלעל צו „געבראָכן אַן גאָט", וואָס איז אייך אודאי באַקאַנט. „די וואָס ווינטשן מיר גוטס"... „די וואָס ברעכן אַן גאָט".

יהואש

---

1. דאָ מוז זיך רוידן וועגן אַ זאַמלונג פון זאָכן פאַר פּוילן אַדער ראַטנ־פּאַרבאַנד.

מיר וועלן זיך מסתם גאָר בקרוב טרעפן. נעכטן איז פשוט אוממעגלעך געווען אַרונטערצוקומען, ווי זייער איך האָב אייך געוואָלט זען.

איך וועל אייך אפשר בקיצור קענען עפּעס מודיע זיין וועגן מיין תנ"ך (וועגן דרוקן אין פאַרזעצונגען, מיין איך). עפּעס פּיקט זיך. דערווייל ביותכסיא.

גריסט אייער פרוי און קינדער.

Sept. 8-22

10

943 Whitlock Ave.

Oct. 16-22

מיין טייערער ניגער,

אַ דאַנק פאַר אייערע ווערטער. שוין דאָס לייענען אַ בריוו פון איינעם, וואָס איז צום האַרצן, איז אַ באַרוּוגג.

פון מיין דערקעלטונג בין איך שוין כמעט לויז, אָבער דער „שאָטן איז אַראָפגעגאַן אַ פּאָר שטאַפלען". דער גאַנצער בנין איז שוואַכער געוואָרן. אָבער וועגן דעם לאָמיר ניט רעדן.

עס איז אַ ווייטיק און אַ שאָד, וואָס מען טרעפט זיך אַזוי זעלטן, און אַז מען טרעפט זיך שוין, איז עס ענטוועדער אַן אָפּיציעלער פאַמיליען־באַזוך אַדער אויף אַ מיטינג. גוט איז אונדז, וואָס מיר קענען זיך איינשמועסן, אַז דאָס איז די שולד פון אומשטענדן, און ניט ווייל מיר אַליין האָבן שוין גאַנץ באַקוועם זיך אַרײַנגעלעבט אין אַזאַ מין לעבן.

איך וואָלט אייך געהאַט אַ וועלט צו זאָגן, אָבער דאָס „סערווירן קאָלט" אויפן פאָפּיר וויל איך ניט. איך קען ניט. אַז מיר וועלן פאָרט אַמאָל זיך צענויפקומען, וועל איך זיך אַביסל אויסרעדן.

וועגן מיין אומגליקלעכער איבערזעצונג האָב איך אַ סך יסורים. איך ווינטש זיך צייטנווייז, אַז מיר וואָלט קיינמאָל ניט איינגעפאַלן דאָס צו דרוקן אין אַ צייטונג. דער רעדאַקטאָר האָט אָפּנים ניט די מינדסטע פאַרשטענדעניש וועגן — יעדנפאַלס ניט פאַר — דעם ענין, און ער איז ממילא אומבאַהאָלפן. דאָס קען איך שפּירן. ער מוז עס באַטראַכטן פאַר אַ מין אָנשיקענגיש, וואָס די בעלי־בתים האָבן געבראַכט אויף דער צייטונג. (און טאַקע, וואָס איז אַ מענטש שולדיק, אַז ער וויס ניט וועגן תנ"ך און וועגן זיין באַטייט און מהות, אַדער וואָס דאָס קען מיינען פאַרן בריטן עולם, וועו אַוועקגעשטעלט אין ריכטיקן ליכט?) און אָט קריג איך אַ קאָרעקטור, פון וועלכער מיר איז אין די אויגן פינצטער געוואָרן. איין שטיק, אַן פּסוק, אַן קאָפּיטל. מיט גרויסע בוכשטאָבן פאַר די (אינהאַלט)־קעפּלעך. האָב איך תיכף געשריבן, אַז איך וועל בשום־אופן ניט דערלויבן, אַז עדר חומש זאָל אַזוי פאַרקריפּלט און פאַרפלאַכט ווערן. איך וויל ניט, אַז דער לייענער זאָל קריגן דעם באַגריף, אַז דאָס איז אַזאַ מין צו־פאַרעכטס אַדער פאָפולאַריזאַציע. און דאָ האָט מען געלאָזט אַלץ אויף דער

לעצטער שעה. שפעט האַלבע נאַכט אייערנעכטן האָב איך ערשט געקריגן די קאַרעקטור.

איך האָב יסורים. אפשר איז די גאַנצע זאַך אַ פאַרשוועכונג. איך האָב געמיינט, אפשר וועט דאָס צוציען אויפמערקזאַמקייט צו מיין אַרבעט, וואָס ליגט כאבן אין לה חופרים. דערווייל קריג איך שוין די שטייגער.

און אָט קומט גאָר ד"ר מלמד אַרויס אויף דער ערשטער זייט פון אַ צייטונג אין שיקאַגאָ און דערקלערט, אַז יהואש איז ניט קיין פאָעט אחוץ וואָס ער שרייבט האַרטע גראַמען, און איבערזעצן דעם תנ"ך — דאָס איז ניט קיין אַרבעט פאָר אים. דעם תנ"ך — זאָגט ער — האָט געדאַרפט איבערזעצן אברהם רייזען.

מילא, אַזאַ אַטאַקע קען מען שוין פאַרטראָגן. זעליקאָוויטש שיקט עס צו דעם אויסשניט מיט דער באַמערקונג, אַז ער און אַנדערע האָבן געלאָכט „בקול רם וסאָקראָמענטאַל קאָניאַק", וואָס דאָס אַליין איז אַ וואַרטשפיל שווער צו פאַר־שטיין פאַר אַזאַ פראָפאַן ווי איר (ראָם איז רום, אָדער אַראַק — אַ געוויסע משקה, און סאָקראָמענטאַל, איז דער טעכנישער נאָמען פאַר דעם וויין, וואָס מען מעג פאַרקויפן ניט קוקנדיק אויף פראָהיבישאַן — קדוש וויין).

ב. — לאָצקין וועל איך ניט ענטפערן ביז איך וועל אייך זען. איך מוז צוערשט רעדן מיט אייך.

אייער צווייטער נומער „דאָס נייע לעבן" האָב איך נאָך ניט געקריגן, מסתם וועל איך אים בקרוב באַקומען.

גריסט אייער פרוי און קינדער אמת האַרציק און מאַכט אַן אָנשטרענגונג אַריבערצוקומען.

אייער,

יהואש

איך האָב נאָרוואָס געקריגן „דאָס נייע לעבן".

11

943 Whitlock Ave.

Oct. 18-22

טייערער ניגער,

אַ דאַנק פאַר אייער האַרציקן בריוו. איך וואַרט שוין אויפן טאָג, ווען מיר וועלן זיך טרעפן. איך, נאַטירלעך, קען גאָר ניט טראַכטן פון אַרויסגיין, וועט עס הענגען אָן אייך.

איך האָב גאָר פאַרגעסן, אַז באַרטאָלדיס בריוו איז געווען אַ צוגעמאַכטער. אַנטשולדיקט, וואָס איך האָב זיך פריער ניט געכאַפט, זאָגסט וואָלט איך מודיע געווען דעם אינהאַלט. איך שיק אייך זיין בריוו. איך קען אים ניט געבן קיין תשובה, איידער איך זע אייך. שיקט צוריק דעם בריוו נאָכן איבערלייענען.

מיין קאַטאַגאָרישע דערקלערונג, אַז איך וועל בשום־אופן ניט לאָזן זעצן דעם חומש אויף דעם אופן ווי זיי האָבן עס געמאַכט, האָט געבראַכט רעזולטאַטן.

מען האָט די גאַנצע זיך איבערגעזעצט, מיט פסוקים און קאַפּיטלען, און עס איז אַרויסגעקומען זייער שיין און זעט צוגלייך אויס חומשדיק.

איך שיק אייך צווייַ טשעקס צו 20$. אויב מען נעמט אַן פּאַר מער ווי איין פּעקל צו אַן אַדרעסאַט, און אויב עס איז ראַטזאַם, שיקט אים פּאַר 40$ שפּייַ. צוגלייך פרעגט אים, ווי וויל ער מען זאָל אים צושיקן אַביסל געלט. אפשר האָט ער ערגעץ אַ פּאַרבינדונג אין אַן אַנדער לאַנד, אַזוי אַז מיר זאָלן קענען פּאַר אים אַהין שיקן.

שוואַרץ אַפּנים לאַכט זיך אויס פון אונדז — קיין וווּנדער ניט. אַז עס זיינען קיין בעלי־בתים ניטאָ — ניט נאָר באַצאָלט ער ניט דעם אַלטן חוב, נאָר אָט שפּילט ער ווידער דעם „דבוק" און וועט מסתם ווייטער אויך זיין זוכה מן ההפקר. און וואָס וועט איבערהויפּט זיין מיט דעם געלט. וואָס מיר האָבן?[1]

גריסט האַרציק אייערע.

יהואש

אייערע וועריטער בנוגע צו דער ראָל פון דער צייטונג, אַז וועט אַ נביא זאָל אויפשטיין, וואָלט די צייטונג געמוזט זיין זיין מעדיום, האָבן זיך וווּנדער־לעך אַרײַנגעפּאַסט אין אַ גאַנצער קייט פון געדאַנקען און האַלב־געדאַנקען, וואָס איך האָב וועגן דעם און פון פּובליציסטיק אין קעגנזאַץ צו קלאַסיציטעט, טאָג־חכמה און טאָג עסטעטיק און טאָג־קונסט און טאָג־עטיק אין קעגנזאַץ צו פּאַר־גליוועטע פּאַראַליזירטע קריטעריא פון קונסט און עטיק. דאָס איז אָבער אַלץ געראַדט, וועט דער פּובליציסט נעמט זיך ערנסט, מיט דעם גאַנצן ערנסט פון דעם, וואָס דער נביא — וועט אפילו נאָר פּאַרן טאָג — דאַרף זיין. פון יענער פּובליציסטיק, וואָס קומט נאָר צו פּיטערן די טאָג־גלוסטן, די פּאַרגייאיקע אַפּע־טיטן — וועגן די איז ניטאָ וואָס צו רעדן.

12

943 Whitlock Ave.

אָקט. 22 — 22.

טייערער ניגער,

איך האָב היינט געשריבן לאַצקין[2] אַ פּאָר וועריטער. איך האָב אים פּאַר־לויפיק געבעטן, ער זאָל מיר צושיקן אַ פּראָבע־אויפזאַץ לויט אַ מוסטער־בלעטל, וואָס איך האָב אים געשיקט.

ווייטער אַ ילמדנו.

האָט איר געהערט אַמאָל דאָס וואָרט קייל (קאַיל) אין דעם באַטייט פון אַ האַק אַדער אַ בולאָווע (אַזוי ווי קיילע אין דייטש)? אָפט געברויכטע וועריטער

1. עס רעדט זיך וועגן דעם געלט פונעם אג—סקי־קאָמיטעט. יהואש איז געווען דער קאַסירער. מיט מאָריס שוואַרצן איז דער קאָמיטעט שפּעטער געקומען צו אַן אויסגלייך.

2. וו. לאַצקי־בערטאַלדי, וועלכער האָט דאַן געווווינט אין ריגע, לעטלאַנד.

זיינען קיילן, צעקיילן („צעקיילט און צעביילט"), קיילער קיילער־יונג. אָבער איך בין ניט געווויס אויף קייל. דאָס וואָרט וואָלט מיר זייער געקומען צו דער האַנט.

פרעגט אָן ביי אייער זכרון און לאָזט מיך וויסן.

מיט האַרציקסטן גרוס איך און אייערע,

יהואש

13

Oct. 25-22

מיין ליבער ניגער,

איך שיק אייך דאָ דעם טשעק $5.00 פאַר י. אייער פאַראורטייל בנוגע צו נפש וויס איך נאָך פריער. אָבער עס וועגדט זיך, ווו (און אויך „ווי") דער חמור שטייט. אז מען זאָגט אין יידיש „א מין נפש דאָס איז", „אויך מיר אַ נפש" אַא״ו ליגט דערין פאַראַכטונג. אָבער אין פאַרבינדונג מיט לעבעדיק איז דער אונטערשלאָק פון פאַראַכטונג אין גאַנצן פאַרלאָרן)צו באַמערקן, איז אויך, אַז אין פלוראַל איז דער ניואַנס פון קליינשעצונג כמעט גאָר ניטאָ „ער האָט אומ־געבראַכט אַ סך „נפשות"). איך האָב אין די פאַרשיידענע שטעלן פון תנ״ך די דאָזיקע שאַטירונג אין אויג געהאַלטן.

דערקלערן כאָטש אין אַ פאַר ווערטער מיינע מעטאָדן און כללים, האָב איך אודאי געדאַרפט. איך האָב געקריגן פיל אינטערעסאַנטע בריוו פון פאַרשטייער, וואָס איך וואָלט באמת געוואָלט ענטפערן איין מאָל פאַר אַלע מאָל דורך אַ קלאָרער „פרינציפ־דערקלערונג". אָבער איך בין איצט פאַרטרונקען אין אַר־בעט איבער מיינע נאָטיצן, און בכלל אין שליפן און פאָלירן, און די געזונט איז צרהדיק. מוז מען זיך עקאָנאָמיניזירן. אפשר שפעטער.

אז איר זאָלט זיין אַ סניגור פאַר דעם דזשטשמעריישן „לעם" איז ביי מיר אַ וווּנדער. איך וויס ניט ווי מיט אַ 4 — 5 צענדליק יאָר צוריק, איצט אָבער קלינגט דאָס וואָרט אָן שום ספק דייטש.

מיט האַרציקסטן גרוס צו אייך און אייערע,

יהואש

ילמדני רבני — איך געברויך דאָס וואָרט באַטרוג (מרמה). מיין רבי האָט עס געברויכט. לייגן איך אָבער דאָ ניט לאַנג צוריק אין דער פרייהייט, גלויב איך, אַ חרם אויף געווויסע דייטשמעריש וועדטער און געפין אונטער זיי באַטרוג. היתכן?

וואָס האָט איר צו זאָגן וועגן דעם?

מחשבותן וועגן אַנטפאַנגען, וואָס מיר איז איינגעפאַלן צו געברויכן אין דעם זין פון אָנהייבן טראָגן, טראָגדיק געוואָרן מיט אַ מה־מצינו (ר׳ תשא, וועדט איבערזעצט אין טייטש־חומש, אַז דו וועסט אָנטפאָנגען, וואָס איז געווען די אָלטע פאָרם פון עמפפאָנגען. נעם איך דאָס וואָרט עמפפאָנגען אין דעם אָנדער זין — טראָגעדיק ווערן — און מאַך פון אים דעסגלייכן אַנטפאַנגען) — האָב איך

געפונגען אַן אסמכתא אין דער יידישער איבערזעצונג פון מתי, וואָס איז קענטיק געמאַכט געוואָרן פון איינעם, וואָס איז געווען האַלב־טייטשיש און האַלב טייטש־חומשדיק. ער זאָגט מתי, 2 — 20: דאָס וואָס איז איר ענטפאַנגען (מיטן „ע") איז פון דעם רוח הקדש. איר וועט לאָכן פון דער ראיה.

אָבער מיר ווילט זיך זייער איבערזעצן

ובחטא יחבתני אמי, און אין זינד האָט מיך מיין מוטער אַנטפאַנגען אָנשטאָט און אין זינד איז מיין מוטער טראָגעדיק געוואָרן מיט מיר. אָדער אפילו ווי איך קען טאָן מיט אַ דוחק, און אין זינד האָט מיך מיין מוטער פאַרנומען.

14

Dec. 4-22

מיין ליבער ניגער,

איך שיק אייך דאָס לענגערע געדיכט[1], הגם, אַז איך באַטראַכט דעם ענין גוט, צווייפל איך, צי עס איז ממש ניט צו בריט פאַר אייער זשורנאַל. צעשפאַלטן די שורה וועט אָנמאַכן אַ חורבן.

טו איך אָט־וואָס. איך שיק אייך אַן אָנדער קלענערס ליד, וואָס איז ניט געשטראָפט מיט אַזאַ אומגעלומפערטער בריט. און אפשר וועט עס אייך אויך בעסער געפעלן.

מיט בעסטע גרוסן צו אייך און אייערע,
יהואש

15

Jan. 6-23

מיין ליבער ניגער,

איך וויל אייך דערמאָנען — מעגלעך אַז עס איז גאָר ניט נייטיק — צו זיין אַזוי גוט מיר צושיקן אַ קאָרעקטור פון מיין ליד, אויב איר דרוקט עס היינטיקן חודש.

וואָס מאַכט איר?

גריסט האַרציק אַלע אייערע.

יהואש

16

ליבער ניגער,

הפנים אַז גרינבוים[2] מיינט טאָקע דעם שרייבער־פאַראיין. וועט איר אַזוי גוט זיין נעמען אויף זיך די מצוה זיי איבערגעבן זיין בריוו.

אייערע פאַר וועריטער מיט מיין בריוו נאָכדעם, ווי איר האָט אים דורכגע־

---

1. „הינטער טיר און טויער" (פראַגמענט), געדרוקט אין „דאָס נייע לעבן", פעברואַר, 1923.
2. יצחק גרינבוים, וועלכער איז געווען דאַן צו גאַסט אין אַמעריקע.

לייענט (מיט הגהות, אויב איר האָט וועלכע) וועט איר אַזוי גוט זיין און צוריק־שיקן צו מיר.

מיט האַרציקע גרוסן אייך און אייערע,

יהואש

Jan. 27-33

17

ליבער ניגער,

אַזוי ווי אַ גערעדטע זאַך וועלט גרינגער פאַרגעסן ווי אַ געשריבענע, וויל איך בכתב איבערחזרן מיין פאַרלאַג, אַז אין דעם קומענדיקן קינדער־זשורנאַל זאָל מיין ליד איבערגעדרוקט ווערן מיט דער סטראָף, וואָס איז אויסגעלאָזן געווארן. ניט קענענדיק קיין אַנדערן, וועמען איך זאָל קענען האַלטן פאַראַנטוואָרטלעך, מוז איך ניט־ווילנדיק אַרויפלעגן די אחריות פאַר דער דערפילונג פון מיין בקשה אויף אייך, וואָס האָט אפשר, נאָך אַלעמען, גאָרניט צו טאָן מיט די פּרטים פון דער רעדאַקציע.

איך ווייס, אַז ווען איך האָב אייך מינדלעך געבעטן ביי אַן אַנדער געלעגנהייט צו מאַכן אַ הערה אין אייער זשורנאַל, איז דאָס ניט געטאָן געוואָרן.

און אַז מיר האַלטן שוין דערביי, וויל איך אייך בעטן, אַז איר זאָלט מהיום והלאה ניט לאָזן איבערדרוקן מיינע אַ ליד אין דעם זשורנאַל. איך מיין ניט לאָזן דאָס רעדאַקציאָנס־קאָלעגיום אָדער ווי זיי הייסן דאָרט, דאָס צו טאָן. על שעבר אני מצטער.

מיט האַרציקן גרוס צו אייך און אייערע,

יהואש

June 26-24

18

May 4-24

ליבער ניגער,

איך שיק אייך דעם אַרטיקל פון ריבקינען מיט דעם קוריאָזן ליד. איר וועט אַזוי גוט זיין און אים אַריבערשיקן צו דער „צוקונפט". ער האָט עס געווּאָלט שיקן צום פילאָלאָגישן זשורנאַל. אָבער איך קלער, אַז אַזאַ זאַך איז צוגעפאַסט פאַר אַ גרעסערער לייענערשאַפט. איר וועט אַזוי גוט זיין בעטן דעם רעדאַקטאָר, ער זאָל עס ניט האַלטן לאַנג. איך גלויב, אַז קיין לאַנגע ישוב הדעתן דאַרפן דאָ ניט זיין. אויב עס איז ניט פאַסיק פאַרן „צוקונפט", זאָל ער אַזוי גוט זיין און דאָס תיכף צוריקשיקן.

מיט בעסטן גרוס צו אייך און אייערע,

יהואש

איר וועט דאָ געפינען פאָסט־מאַרקעס אויף צו שיקן דעם אַרטיקל צו דער „צוקונפט" רעגיסטרירט.

19

Aug. 7-24

ליבער ניגער,

אַ דאַנק פֿאַר דער טירכא, וואָס איר האָט געזומען בנוגע צום „ליד". לאָמיר האָפֿן, אַז דער בעל הצוקונפט וועט אָפּשאַצן די מציאה. ריווקינד האָט נאָך ענלעכע זאַכן, וואָס ער האָט אַרויסגעפירט אין משך פון זיין ביבליאָגראַפֿישער אַרבעט.

אַזוי ווי איך בין אַ דם־שונא פון ווינטער, פֿאַרטראָג איך ממילא די היץ מיט „גם־זו"־קייט. וועגן דעם „אידיש קאָנגרעס" איז אַ גרויס יושר צו שרייבן. עס איז די צייט, ומצוה הבאה לידך אל תחמצנה. דערמאָנט דעם פֿרוי, וואָס איך האָב אַמאָל געמאַכט, און עס איז געווין אַ קול קורא במדבר.

מיט האַרציקן גרוס צו אייך און אייערע,

יהואש

20

943 Whitlock Ave.

Sept. 12-24

ליבער ניגער,

ריווקינדס פּעקל האָב איך געקריגן. אַ יישר כח פֿאַר אל דער מי, וואָס איר האָט זיך געמיט אום דעם.

אייערע פֿאָר גוטע ווערטער וועגן תנ"ך טוען מיר הנאה. זיי זיינען דאַכט זיך די ערשטע, וואָס איך הער בפרוש פון אייך פון זינט די פֿאַרזעצונגען דרוקן זיך אין „טאָג".

בנוגע צו פּסח על שתי הסעפּים: עס איז מערקווירדיק, אַז קיינער פון די עלטערע מפּרשים אַדער איבערזעצער און אויך די פיל נייע קאָמענטאַטאָרן[1] — אָחוץ איינעם ווי ווייט איך וויים — איז ניט אייגעפֿאַלן צו נעמען סעף אין זיין באַטייט „צווייג". עפּעס האָבן די אַלטע געהאַט אַ מורא פֿאַר בילדלעכקייט, און דאָס האָט אָפּט פֿאַרטונקלט זייער ראיה. מיין שיטה בכלל איז אומעטום געווען צוריק אַרויסצופֿישן דאָס לעבעדיקע צאָפּלדיקע בילד פון דעם מיט דער צייט פֿאַרשטאַרטן און לעבלאָז געוואָרענעם אויסדרוק.

מיט פיל גרוסן צו אייך און אייערע,

יהואש

אַנטשולדיקט די פֿאַרקלעקטקייט פון מיין בריוו.

---

1. אויבער איבערזעצט: הינקען אויף צוויי קוליעס. קלאַסטערמאַן וויל ליועבן על שתי הסעפּים אויף צוויי שוועלן.

מ. ש—ן

די קאָנסטיטוציע פון דער „אַרבייטער צייטונג"

אין דער צווייטער העלפט פון די אַכציקער יאָרן פונעם פאָרגאַנגענעם יאָר־הונדערט, האָבן די יידישע סאָציאַליסטן און אַנאַרכיסטן אין אַמעריקע, באַזונ־דערס די ניו־יאָרקער, שוין געהאַט לפי־ערך שטאַרקע אָרגאַניזאַציעס און אַ גרויסע צאָל סימפאַטיקער, זיך צו נייטיקן אין אייגענע צייטשריפטן און פּראָ־פאַגאַנדע־אָרגאַנען.

פון 1885 ביז 1890, זיינען געמאַכט געוואָרן אַ ריי פרווון, אי מצד די אַנאַר־כיסטן, אי מצד די סאָציאַליסטן, פריוואַט און געזעלשאַפֿלטעך, אָרויסצוגעבן אייגענע וואָכנבלעטער. די דאָזיקע ערשטע יידישע פּאָרטיי־ און אַרבעטער־אָרגאַנען, האָבן אָבער ניט געהאַט קיין אריכת ימים. נישט בלויז זיינען די פּאָרטיי־קאָסטן געווען אָרעמע, נייערט די צאָל קויפער פון אָזעלכע צייטשריפטן איז אויך געווען זייער אַ באַגרענעצטע.

די אַמעריקאַנער יידישע אַנאַרכיסטן זיינען געווען גרייט נאָכצוטאָן זייערע לאָנדאָנער גענאָסן, וואָס האָבן בשותפות מיט די דאָרטיקע סאָציאַליסטן אָרויס־געגעבן דעם „אַרבעטער פרײנד", אָבער די סאָציאַליסטן — אָדער סאָציאַל־דעמאָקראַטן, ווי זיי האָבן זיך דעמאָלט גערופן — האָבן ניט געוואָלט קיין שותפות. די קאָנפערענץ, וואָס „די פּיאָנערע פרייהייט", ווי עס האָט געהייסן די יידישע אַנאַרכיסטישע אָרגאַניזאַציע, האָט גערופן אויף דעם 25סטן דעצעמבער, 1889, מיטן ציל צו גרינדן אַ בשותפותדיקע אַנאַרכיסטיש־סאָציאַ־ליסטישע וואָכנשריפט, האָט געדויערט גאַנצע זעקס מעת־לעת, און געענדיקט האָט זי זיך דערמיט, וואָס די סאָציאַל־דעמאָקראַטן, וועלכע האָבן געהערט צו דער „סאָציאַליסטישער אַרבעטער פּאָרטיי" (סאָשעליסט לייבאָר פּאָרטי —פּאָר־קירצט ס. ל. פּ.) זיינען געבליבן בייַ זייער פּריערדיקער מיינונג, אַז מיט די אַנאַרכיסטן וועט שווער זיין אויסצוקומען.

די סאָציאַל־דעמאָקראַטן האָבן גלייך נאָך דער זעקס־טאָגיקער קאָנפערענץ געגרינדעט די פאָרלאָג־געזעלשאַפט, וואָס זאָל זיין די אָפּיציעלע אָרויסגעבערן פון סאָציאַליסטישן אָרגאַן.

אַזויווי ס׳איז באַשטימט געוואָרן, אַז די סאָציאַליסטישע וואָכנשריפט זאָל הייסן „אַרבייטער צייטונג", האָט מען דער פאָרלאָג־געזעלשאַפט אַ נאָמען גע־געבן „אַרבעטער צייטונג פובלישינג אסאסיאיישאן". מ׳האָט אָנגעהויבן גיין איבער די שפּיגן זאָמלען געלט פאַר דער געפּלאַנטער צייטונג. די דייטשע אַרבעטער־אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זיינען צו יענער צייט גרווען שטאַרק און פּלוסרייך אין ניו־יאָרק, האָבן אויך געגעבן גרעסערע ביישטייערונגען; פּיליפּ

קראַנץ, פריער רעדאַקטאָר פון לאָנדאָנער „אַרבייטער פריינד", איז איינגעלאָדן געוואָרן קיין אַמעריקע צו שטיין אין דער שפּיץ פון דעם נייעם סאָציאַליסטישן וואָכנבלאַט. דעם 7טן מערץ, 1890, איז דערשינען דער ערשטער נומער פון דער „אַרבייטער צייטונג". — אַ וואָכנשריפט, וואָס איז פאַקטיש געווען די מאַמע פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פרעסע דאָ אין לאָנד

וועגן דער „אַרבייטער צייטונג", איר כאַראַקטער און די פראַקציאָנעלע קאַמפֿן אַרום איר און אַרום דער „פובלישינג אַסאָסיאיישאָן", איז זייער אַ סך געשריבן געוואָרן, אפילו אין דער לעצטער צייט. דורך אַזאַ זעלטענעם דאָקומענט ווי די תקנות פון דער „אַרבייטער צייטונג פובלישינג אַסאָסיאיישאָן" (דער אָריגינאַל געפינט זיך אין אַמאָפטייל פון ייוו"א), באַקענען מיר זיך מיט דעם אינערלעכן געבוי פון דער וואָכנשריפט, און עס ווערן צומטייל אויפגעקלערט אַ סך פראַגן, וואָס שטעלן זיך דעם פאָרשער פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פרעסע אין די פאַראיניקטע שטאַטן.

פון דער קאָנסטיטוציע קען מען זען, אַז די „אַרבייטעריי צייטונג פובלישינג אַסאָסיאיישאָן" איז געווען דער נערוו־צענטער פון דער יידישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין אַמעריקע, וועמעס פאָרדינסטן פאָר דער יידישער שפּראַך און קולטור דאָ אין לאַנד זיינען דערווייל נאָך ווי געהעריק ניט אָפּגעשאַצט געוואָרן.

די עלטערע אַמעריקאַנער יידישע אַרבעטער פרעסע האָט, אַחוץ פראַפאַגאַנדירן איר באַפריאונג־אידייע, זיך באַמיט צו לערנען דעם יידישן אימיגראַנט אויך ענינים, וואָס האָבן צום סאָציאַליזם אָדער אַנאַרכיזם קיין שייכות ניט געהאַט. ס׳איז דערפאַר קיין וווּנדער נישט, אַז אַחוץ דעם, וואָס די „אַסאָסיאיישאָן" האָט אַרויסגעגעבן די „אַרבייטער צייטונג" און פאַרשפרייט יידישע סאָציאַליסטישע פראָפאַגאַנדע־בראָשורן, האָט זי, שוין אין צווייטן יאָר נאָך איר גרינדונג, אַרויסגעגעבן אויך אַ ביכל „פאַרלאַמענטאַרישע רולס"[1], כדי צו לערנען די „גרינע" ווי אַזוי מ׳דאַרף פירן זיצונגען. יידישע אַרגאַניזאַציעס און לאַנדסמאַנשאַפטן זיינען אין יענע יאָרן אויפגעקומען באמת ווי שוועמלעך נאָך אַ רעגן.

אין דער „פאַררעדע" (ז. 3—66) צו די „פאַרלאַמענטאַרישע רולס", ווערט געזאָגט צוו"א:[2]

„די אַרבעטער־יוניאָנס, די פאַרשיידענע קראַנקן־קאַסעס, אונטערשטיצונגס־פאַראיינען, חברות אא"וו. — אַלע דיזע פאַראיינען שפּילן יעצט זייער אַ גרויסע ראָלע אין אונדזער געזעלשאַפטלעכן לעבן; און אין פאַרשיידענע פאַרזאַמלונגען פאַרברענגען מיר אַ באַדייטנדן טייל פון אונדזער פרייַ צייט. די רעגלן ווי

1. פּאַרלאַמענטאַרישע רולס וויא צו פיהרען מיטינגען פון יוניאָנס, לאָדזשען און אַנדערע פּראיינען — בעאַרבייטער צייטונג נאָך די בעסטע ביכער מכח פּאַרלאַמענטאַריזם. הערויסגעגעבן פון דיא „אַרבייטער צייטונג". פּריוו 10 סענט.

2. די אָרטאָגראַפּיע איז מאָדערניזירט. דער סטיל ווי אין אָריגינאַל.

זי צו פירן אויף אסיפות און פֿאַרזאַמלונגען, אָדער פֿאַרלאַמענטאַרישע רעגעלן, זיינען דאָרום פון די גרעסטע וויכטיקייט פֿאַר יעדן איינעם און באַזאָנדערס פֿאַר רוסיש־פוילישע יידן, וואָס האָבן אין זייער היימאַט כמעט גאָרניט געהערט דערפון... ווי נייטיק און ניצלעך אָזאָ ביכל איז פֿאַר יידישע פֿאַראיינען, פֿאַרשטייט יעדערער, וואָס האָט בייגעווויזינט אַמעריקאַנער־דייטשע און יידישע מיטינגען. מיר האָפֿן דאָרום, אַז דאָס קליינע ווערק וועט פריינדלעך אויפגענומען ווערן פון פובליקום".

די הוצאות פֿאַר אָרויסגעבן די „פֿאַרלאַמענטאַרישע רולס" זיינען געדעקט געוואָרן (אפשר נאָר צומטייל) פון די דריי אָנאָנסן אויף דער גרינער הילע פון דער בראָשור ווער עס איז דער מחבר פון דעם ביכל, איז אונדז דערווייל ניט געלונגען אויסצוגעפינען.

ווי געזאָגט, איז וועגן דער „אָרבייטער צייטונג" שוין פֿאַראַן אַ גאַנץ באַדייטנדע ליטעראַטור. מיר גיבן דאָ וויטער אַ רשימה פון מקורים ווי מילואים צו יענע מקורים, וועלכע זיינען שוין פֿאַרצייכנט געוואָרן אין מיין „קוועלן־ליטעראַטור":[3]

---

3. משה שטאַרקמאַן: קוועלן־ליטעראַטור צו דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע (1870 — 1900), פּנקס, ניו־יאָרק, באָנד1, זז. 312 — 320.

1) ווײַנרײַך, מאַקס: די ערשטע יידישע צייטונגען אין אַמעריקע און זייער איינפלוס אויף דער יידישער שפּראַך — „פֿאָרווערטס", ניו־יאָרק, אויג. 22, 1937 (איבערגעדרוקט אין דער „יידישער פֿאַלקסצייטונג", ריגע דע זשאַנעירא, סעפּט. 16, 1937).

2) ווײַנשטיין, ב.: די יידישע יוניאָנס אין אַמעריקע... ערינערונגען... ניו־יאָרק, 1929. 571 זייטן.

3) זעלדין, א.: די דראַמאַטישע געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע פֿאַר די לעצטע פופציק יאָר — „דער טאָג", ניו־יאָרק, יוני, 10, 11, 1932.

4) מילך, יעקב: די אַנשטייונג פון „פֿאָרווערטס" און זיין קאַמף מיטן „אבענדבלאַט"... זכרונות... ניו־יאָרק, 1936, 124 זייטן.

5) מרמר, קלמן: מאָריס ווינטשעווסקי, זיין לעבן... ניו־יאָרק, 1927.

6) פּ. נאָוויק: 30 יאָר „פֿאָרווערטס" — „פּרייהייט", ניו־יאָרק, 1927 (אין משך פון די חדשים פעברואַר — יוני).

7) פֿאַרנבערג, ד"ר ק.: סעריע „געשיכטע פון יידישן ראַדיקאַליזם אין אַמעריקע" — „דער טאָג", ניו־יאָרק, סוף 1928.

8) שולמאַן אליהו: „די אַרבייטער צייטונג" — זאַמלבוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע. רעדאַקטירט פון ד"ר יעקב שאַצקי, אָרויסגעגעבן פון דער יידישער קולטור־געזעלשאַפט... ניו־יאָרק, 1934, זז. 27 — 38.

9. שטאַרקמאַן משה: צו דער געשיכטע פון דער יידישער סאָציאַליסטי־

שער פרעסע אין אַמעריקע — ייוו"א־בלעטער, דעצעמבער, 1932, זז. 354—387.

די קאָנסטיטוציע פון דער „אַרבייטער צייטונג" איז געדרוקט אין בראָשור־פאָרם, קעשענע־פאָרמאַט. 25 (1) זייטן, מיט אַ העל־גרינטלעכער הילע. מיר דרוקן זי איבער אין אַ מאָדערניזירטער אָרטאָגראַפיע, אָבער סטיליסטיש איז גאָרניט ניט געביטן געוואָרן.

קאָנסטיטוציאָן

דער

„אַרבייטער צייטונג"
פּובלישינג אַסאָסיאַציישאָן

געגרינדעט אם יאָנואַר, 1890.

רעגלעמענט פון דיא „אַרבייטער צייטונג" פּובלישינג אַסאָסיאַציישאָן.

אינהאַלט:

אונטער דער פירמע „אַרבייטער צייטונג פּובלישינג אַסאָסיאַציישאָן" האָט זיך אין דער שטאָט ניו־יאָרק, אויף גרונט פון דעם אַרטיקל נומער טשאַרטער, געגרינדעט אַ געזעלשאַפט אויף אַ קאַאָפּעראַטיוו־וועג פּאָרם, כּוונט דעם צוועק צו פּאַרבריטן די אידיין פון סאָציאַליזמוס און צו קעמפן פּאַר די אָפּשאַפונג פון די פּאַרקנעכטונג פון אַרבעט דורכן קאַפּיטאַל, לויט און דורך די פּלאַטפאָרם פון די סאָציאַליסטישע אַרבעטער פּאַרטיי. די ערשטע זאַך וועט די געזעלשאַפט פירן דאָס געשעפט פון די „אַרבייטער צייטונג", וועלכעס איז איר אייגנטום לויט די סטאַטוטן פון דיזן רעגלמענט.

ארטיקל 1.

וועגן מיטגלידער:

1. מיטגלידער פון די אַסאָסיאַציישאָן קענען ווערן נאָר אַזעלכע פערזאָנען, וועלכע זיינען מיטגלידער פון די סאָציאַליסטישע אַרבעטער פּאַרטיי אָדער באַאַנגען צו אַן אַרבעטער יוניאָן, וועלכע איז אָנגעקענט פון די „אַרבייטער צייטונג פּובלישינג אַסאָסיאַציישאָן".

2. יעדער וואָס וויל ווערן אַ מיטגליד פון די אַסאָסיאַציישאָן, מוז ווערן פּאָרגעשלאָגן פון אַ מיטגליד פון די אַסאָסיאַציישאָן און אונטערשטיצט פון אַנדערע 4 מיטגלידער. דער פּאָרשלאָגער מוז אָנגעבן די אַדרעסע, באַשעפטיקונג פון קאַנדידאַט און צו וועלכע אָרגאַניזאַציאָן דער קאַנדידאַט באַלאָנגט. דער קאַנדידאַט מוז 3 מאָל נאָך די רייע אויף 3 פּאַרשוידענע מיטינגען פּאָרגעשלאָגן ווערן, און ווען אין פּאָר־

לויף פון דיזע 3 מיטגלידער קומט קיין פּראָטעסט קעגן דיזן קאַנדידאַט ניט פּאַר, ווערט דער זעלבער אויפגענומען אַלס מיטגליד פון די פּוב. אַסס'ן, וועלכן איין אַבסאָלוטע מאַיאָריטעט פון די אָנוועזנדע מיטגלידער שטימען דאַפיר.

יעדער קאַנדידאַט ערהאַלט ביי זיין אויפגענומען ווערן אַלס מיטגליד אַ מיטגליד־קאַרטע און איין רעגלעמענט־בוך פון די אַסאָסיאַציאָנען.

3. די מיטגלידער פֿאַרפֿלעכטן זיך צו פֿאָלגן די פּאָרשריפטן פון די נעבן־געזעצע און די באַשלוסן פון די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג, און צו טאָן אַלץ וואָס זיי קענען פֿאַר די אינטערעסן פון דער געזעלשאַפֿט. וועלן די מיטגלידער בייטן זייער וואוינונג, מוזן זיי דאָס מעלדן צום סעקרעטאַר פון דער געזעלשאַפֿט. זיי האָבן דאָס רעכט צו זיין ביי אַלע פֿאַרזאַמלונגען פון דער געזעלשאַפֿט און אַקטיוו צו נעמען אין די דעבאַטן און אָפֿשטימונגען. ביי די אָפֿשטימונגען האָבן אַלע מעמבערס גלייכעם שטימרעכט.

ביים אינטערוִיו אין דער אַסאָסיאַציאָן קען יעדער מעמבער קויפן ניט וויניקער פון 1 שער (אַקציע) און ניט מער פון 5 שערס. די זעלבע מוזן באַצאָלט ווערן אין פֿאַרלויף פון די 3 מיטינגען. (זע פֿאַראַגראַף 2). די שערס קענען ניט אויבערגיין אין אויגנטום פון אַן אַנדער פּערזאָן, און דער מעמבער קען נאָר צוריק קריגן זיין געלט, וועלן ער גייט פֿון דער געזעלשאַפֿט לויט די באַשטימונגען פון פֿאַראַגראַף 5.

4. אויס מיטגליד ווערט מען:

א) וועלן מען שטאַרבט.

ב) וועלן מען גיט אָפּ אַ שריפטלעכע ערקלערונג ביים סעקרעטאַר פון דער גענעזלשאַפֿט אָדער ביים פֿאַרוואַלטונגס־ראַט, אַז מען וויל פֿרייוויליק אויסטרעטן, וועלכעם מען קען טאָן צו יעדער צייט.

5. איין מיטגליד קען אויסגעשלאָסן ווערן פון דער אַסאָסיאַציאָן:

א) וועלן ער (אָדער זי) האָבדלט קעגן די אינטערעסן פון דער געזעלשאַפֿט און פירט ניט אויס זויבע (אָדער אירע) פֿאַרפֿליכטונגען צו איר.

ב) וועלן דאָס געריכט האָט אים (אָדער זי) פֿאַרמשפט צו אַן ענטערנדע שטראָף.

ג) וועלן ער (אָדער זי) הערט אויף צו זיין אַ מיטגליד פון דער סאָצ. אַרב. פֿאַרטיי אָדער פון זיין יוניאָן.

ד) וועלן ער (אָדער זי) אַרבעט אין אינטערעסן פון אַנדערע פֿאַליטישע פֿאַרטייען.

6. וועלן אַ מיטגליד ווערט פֿאַרקלאָגט פֿאַר דער אַסאָסיאַציאָן און עס ווערט געפֿאָדערט ער (אָדער זי) זאָל אויסגעשלאָסן ווערן, מוז די געזעלשאַפֿט אויסווייזן דריי פֿערזאָן אַלס אַ קאָמיטע די קלאָגע צו אונטערזוכן. אין די נעכסטע געוואונ־לעכע פֿאַרזאַמלונג האָט דאָס קאָמיטע אָפּצוגעבן אַ באַריכט. דער אָנגעקלאָגטער מוז צו דיזע פֿאַרזאַמלונג אויננעלאָדן ווערן. אַ מעמבער קען נאָר אויסגעשלאָסן ווערן, וועלן 2 דרימל פון די מעמבערס, וועלכע זיינען אָנוועזנד ביי דיזע פֿאַרזאַמלונג, שטימען פֿאַר די אויסשליסונג.

7. אין די אַלע אויסגערעכנטע פֿעלן, אין וועלכע מען ווערט אויס מיטגליד, האָט דער זעלבער געוועזענער מיטגליד, אָדער זיינע יורשים, שוין קיין שום חלק ניט מער אין דער אַסאָסיאַציאָן, אויסער דעם נאָמינאַל־ווערט פון די שערס, וואָס זיי האָבן געקויפט. דיזער נאָמינאַל־ווערט פון די שערס מוז דעם געוועזענעם מיט־גליד אויסגעצאָלט ווערן אין פֿאַרלויף פון 30 טעג נאָך דעם, ווי ער (אָדער זי) איז געוואָרן אויס מיטגליד. דער געוועזענער מיטגליד מוז אָבער אין דעם פֿאַל צוריק־

געבן זיין מיטגלידם קאַרטע. טוט ער דאָס ניט, מוז דער סעקרעטאַר פון די אַסאָסיאיישאַן איין מאָל באַקאַנט מאַכן אין דער „אַרבייטער צייטונג", אַז די מיטגלידם־קאַרטע, וואָס טראָגט דעם און דעם נאָמען און די אָן נומער, איז ניט מער גילטיק.

ארטיקל 2.

פאַרזאַמלונג.

8. די געווייגלעכע פאַרזאַמלונגען פינדן שטאָט מינדעסטן איין מאָל אין מאָנאַט. די געשעפטן, וואָס זאָלן באַהאַנדלט ווערן אין דער פאַרזאַמלונג, מוזן אין דער אייגלאָדונג פעסטגעשטעלט ווערן אַלס טאָגעס־אָרדנונג, דאָך האָט יעדע פאַרזאַמלונג דאָס רעכט אויפרצושטעלן דעם סדר פון די פונקטן, וואָס שטייען אויף דער טאָגעס־אָרדנונג. וועלן די געשעפטן פון די טאָגעס־אָרדנונג קיינען אין איין אָבענד ניט אָפּגעפערטיקט ווערן, מוז די פאַרזעצונג פון די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג זיין אין די צווייטע וואָך.

9. די פאַרזאַמלונגען ווערן אויסגאַרופן דורך דעם סעקרעטאַר פון די אַסאָסיאיישאַן. אויסערגעווייגלעכע פאַרזאַמלונגען ווערן באַרופן, וועלן דער פאַרוואַלטונגסראָט אָדער עפּעניגע דאָס פאַר נויטיק, אָדער וועלן צען מיטגלידער שטעלן דעם פאַרוואַלטונגסראָט דעם פאַרשלאָג אויסצובאַרופן אַן אויסערגעווייגלעכע פאַרזאַמלונג.

וועלן דער פאַרוואַלטונגסראָט וויל די פאַרזאַמלונג ניט אויסרופן, קענען דריי מיטגלידער פון די פאַרשלעגער באַרופן די פאַרזאַמלונג מיט זייערע אויגענע אונטערשריפטן. די אויסבאַרופונג האָט אַ געוויכלעכע גילטיקייט, וועלן אַ נאָטיץ וועגן דעם איז געווען געדרוקט אין די „אַרבייטער צייטונג".

10. יעדע פאַרזאַמלונג איז פעאיק אָנצונעמען באַשלוסן, וועלכע האָבן געוויכלעכע גילטיקייט, אַזוי לאַנג ביי דיזער פאַרזאַמלונג זיינען וויניקסטנס דאָ אָלע מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט. די פאַרהאַנדלונגען דאַרפן זיך אָנהייבן ניט פריער ווי 8 אור אבענדס. די פאַרזאַמלונג ווערט ערעפנט פון דעם סעקרעטאַר פון די געזעלשאַפט אָדער פון אַ מיטגליד פון פאַרוואַלטונגס־ראָט, און באַלד פינדעט שטאָט די וואל פון אַ פאָרזיצנדן. וועלן מערערע מעמבערס ווערן נאָמינירט פאַר פאָרזיצנדע, ווערט דער יעניקער באַשטאָכט אַלס ערווילט, וועלן עס האָט די גרעסטע צאָל שטימען. דער פאָרזיצנדער לאָזט דאַן ווילן אַ צוויטן פאָרזיצנדן, און זיי בוידע מיט דעם סעקרעטאַר בילדן די ביורא פון די פאַרזאַמלונג.

11. אַלע באַשלוסן פון דער פאַרזאַמלונג, וועלן דיזע ווערט אויסבאַרופן און געפירט נאָך די אויבן־דערמאָנטע באַשטימונגען, זיינען געזעצלעך גילטיק, ווי באַלד דיזע באַשלוסן ווערן אָנגענומען מיט אַן אַבסאָלוטע מאַיאָריטעט פון די אָנוועזנדע מיטגלידער, מיט אויסנאָמע פון אָזעלכע באַשלוסן, וועלכע זיינען אין ווידערשפּרוך מיט די פאַרשריפטן פון דיזן רעגלמענט. צו אויספירונג פון די וואל קלייבט דער פאָרזיצנדער אויס אַ קאָמיטע פון 4 מיטגלידער. אין פאַל, וועלן מען וויס וועלכע מעמבערס עס זיינען פון די מאַיאָריטעט און וועלכע פון די מינאָריטעט, זאָל דער פאָרזיצנדער אויסקלייבן פאַר דעם וואל־קאָמיטע צוויי פון די מאַיאָריטעט און צוויי פון די מינאָריטעט. וועלן קיין קאַנדידאַטן האָבן ניט געקראָגן קיין אַבסאָלוטע מאַיאָריטעט, מוז זיין אַ שטיך־וואל צווישן די צוויי קאַנדידאַטן, וועלכע האָבן געהאַט די

גרעסטע צאָל שטימען, און דער פון די צוויי וועלכע באַקומט אַלס ערווײלט, וועלכער קריגט די גרעסטע צאָל שטימען. וועלכע שטימען צושיידן זיך גלײַך, אַנטשיידעט דער פּאַרזיצנדער.

אַרטיקל 3.

סעקרעטאַר.

12. אין די רעגלמעסיקע געניראַל־פאַרזאַמלונג פון יאָנואַר, קלייבט די געזעלשאַפט אויס אַ סעקרעטאַר, וועלכער האָט צו האַלטן אָרדנונג אין די אינערלעכע אָנגעלעגנהייטן פון דער געזעלשאַפט. דער סעקרעטאַר האָט בײַ די פאַרזאַמלונגען צו פירן אַ פּראָטאָקאָל, אין וועלכן וווינקסטנס אַלע באַשלוסן מוזן אײַנגעשריבן ווערן. אויך האָט ער צו פירן די מיטגלידער־ליסטע; ער דאַרף אויך שרײַבן אַלע קאָרעספּאָנדענצן פון די אַסאָסיאַציע, ווי אויך פאַררופן די מיטינגען.

דער סעקרעטאַר קען צו יעדער צײַט אָפּגעשאָפט ווערן, ווען 7 מיטגלידער ברענגען אַריין אַ קלאָגע אויף אים. די קלאָגע מוז קומען 2 וואָכן בעפאָר זי קען פאַרהאַנדלט ווערן.

פאַרוואַלטונגס־ראָט.

13. די פירונג פון דעם געשעפט ווערט באַזאָרגט דורך אַ פאַרוואַלטונגס־ראָט, וועלכער באַשטייט פון דעם פרעזידענט, שאַצמייסטער 3 טראָסטים און 4 מיטגלידער פון דער אַסאָסיאַציע, וואָס ווערן אויסגעווײלט בײַ דער געניראַל־פאַרזאַמלונג.

דער פאַרוואַלטונגס־ראָט ווערט געווײלט יעדעס האַלבע יאָר בײַ דער געניראַל פאַרזאַמלונג.

דער פרעזידענט און דער שאַץ־מייסטער ווערן געווײלט יעדער אין אַ באַזונדערן וואַלנאַכט. די איבעריקע מיטגלידער פון פאַרוואַלטונגס־ראָט ווערן נאָמינירט אַלע צוזאַמען, און די וואָס האָבן די אַבסאָלוטע מאַיאָריטעט, זיינען געווײלט. ווען מער מיטגלידער ווי עס איז נויטיק האָבן די אַבסאָלוטע מאַיאָריטעט, פאַלן אָוועק די, וואָס האָבן די קלענסטע צאָל שטימען, און די איבעריקע זיינען געווײלט.

קיין באַאַמטער פון דער פּובלישינג אַסאָסיאַציאָן קען נית ווערן געווײלט אין פאַרוואַלטונגס־ראָט.

ווען אײנער פון די מיטגלידער פון פאַרוואַלטונגס־ראָט גייט אַרויס, מוז באַלד אַן אַנדערער געווײלט ווערן אויף זײַן אָרט. דער פרעזידענט, דער קאַסירער, ווי אויך יעדער אײנציקער מיטגליד פון פאַרוואַלטונגס־ראָט קענען צו יעדער צײַט אָפּגעזעצט ווערן דורך אַ מאַיאָריטעט־באַשלוס פון די פאַרזאַמלונג. אַ פארשלאָג אָפּצוזעצן אײנעם פון דיזע באַאַמטע מוז צו דער רעכטער צײַט דערלאַנגט און געשטעלט ווערן אויף דער טאָגעס־אָרנונג פון דער פאַרזאַמלונג, אויף וועלכן דיזער פארשלאָג דאַרף פאַרקומען צום אָפּשטימען, אַז נית אײַז דאָס נית גילטיק.

14. דער פאַרוואַלטונגס־ראָט ווײלט אויס אַ סעקרעטאַר פון זײַנע מיטגלידער. דיזער סעקרעטאַר רופט צוזאַמען פאַרזאַמלונגען פון דעם פאַרוואַלטונגס־ראָט, עפּנט אויף דיזע פאַרזאַמלונגען און פירט דעם פראָטאָקאָל, אין וועלכן עס מוזן זיין אײַנ־

געשריבן ווייניקסטנס אַלע אָנגענומענע באַשלוסן. דער סעקרעטאַר האָט אויך צו באַאַרגן, אַז עס זאָלן אויסגעפירט ווערן אַלע אָנגענומענע באַשלוסן, וועלכע זיינען ניט אינערגעגעבן געווארן צו אַנדערע מיטגלידער צום אויספירן; ער האָט אויך צו פירן די קאָרעספאָנדענץ און צו באַאַרגן די נייטיקע שריב־אַרבעט.

15. דער פאַרוואַלטונגס־ראָט האָט דאָס רעכט פראָווויזאָריש צו סוספענדירן און אָנצושטעלן אַלע באַאַמטע (דער הויפט־רעדאַקטאָר אַרויסגערעכנט) פון דער אַסאָסיאיישאָן ביז צו די פאַרזאַמלונג פון פובלישינג אַסאָסיאיישאָן, וועלכע באַשטימט ווי עס זאָל בלייבן. זיי באַשטימען אויך די געהאַלטער פון די אָנגעשטעלטע.

דער פאַרוואַלטונגס־ראָט איז פאַרפליכטעט די קאַסטן און בוכפירונג אונטער אַ ספּעציעלע קאָנטראָלע אונטערצווואַרפען און דער שאַץ־מייסטער און בוכפירער מוזן פאָלגן די באַפעלע פון דעם פאַרוואַלטונגס־ראָט. אָן ביוויליגונג פון דעם פאַרוואַלטונגס־ראָט טאָרן קיין שום אויסגאָבן ניט געמאַכט ווערן. דער פאַרוואַלטונגס־ראָט האָט דאָס רעכט צו געבן זיינעם אַ מיטגליד אָדער אַן אָנדערן מיטגליד פון דער אַסאָסיאיישאָן דעם אויפטראָג צו מאַכען אַ ספּעציעלע קאָנטראָלע פון די ביכער און פון די קאַסע און דעם קאָנטראָלער פאַר זיין מי אַ פאַסנדע באַלוינונג צו געבן.

16. יעדער מיטגליד פון פאַרוואַלטונגס־ראָט האָט דאָס רעכט דורכצוזען אַלע ביכער און קאָרעספאָנדענצן, אום זיך צו ערקונדיקן וואָס עס טוט זיך אין געשעפט; אויסער דעם קען דער פאַרוואַלטונגס־ראָט אויסקלייבן פון צווישן זיך קאַמיטעס און דעפוטאַציאָנען פון אייגעם אָדער מערערע מיטגלידער, מיט דעם אויפטראָג אויסצופירן אויבצלנע באַשלוסן אָדער אויפטרעגע.

17. די פאַרוואַלטונגס־ראָט זיצונגען ווערן אין דער רעגל צוזאַמענגערופן דורך אַן אָנקינדיקונג אין דער „אַרב. צייט", זיי קענען אָבער אויך איינבאַרופן ווערן דורך יעדן מיטגליד פון פאַרוואַלטונגס־ראָט, אָדער יעדער מיטגליד קען באַאומפטראָגן דעם סעקרעטאַר אַ פאַרזאַמלונג פון דעם ראָט צו באַרופן. אַלע 14 טעג מוז ווייניקסטנס איין זיצונג שטאַטפינדן. אין יעדע נומ. „אַרב. צייט." מוז אָנגעגעבן ווערן אַן אַדרעסע, דורך וועלכע מען קען צושיקן צום פאַרוואַלטונגס־האָט אַ קלאָגע אויף דער רעדאַקציאָן אָדער אויף דער געשעפטפירונג. צו די רעגעלמעסיקע געבאַראַל פאַרזאַמלונגען מוז דער פאַרוואַלטונגס־ראָט צושטעלן אַ גענויען באַריכט, אין וועלכן עס זאָל זיין פאַרצייכנט אַלע באַ אייננאָמען און אויסגאָבן און אין וועלכן מען זאָל קענען זען אַ באַלאַנץ פון פאַרדינסט אָדער פאַרלוסט.

פּרעזידענט.

18. דער פּרעזידענט איז דער פאַרשטייער פון דער אַסאָסיאיישאָן אין די אָנגעלעגנהייטן, וואָס די געזעלשאַפט האָט מיט אַנדערע אָרגאַניזאַציאָנען, מיט געריכטן אָדער אויך מיט פּרעזאָנען. ער קען אויך געבן אַנדערע פּרעזאָנען די פולמאַכט, צו פאַרטרעטן די געזעלשאַפט פאַר געריכטן אָדער באַהערדן, און ער קען דאָן די באַפול־מעכטיקונג שריפטלעך אויסשטעלן. צו פאַרפליכטונג פון דער געזעלשאַפט געגנאיבער דריטע פּרעזאָנען, איז די אונטערשריפט פון דעם פּרעזידענט מיט די אונטערשריפט פון דעם שאַץ־מייסטער גענוגנד און פאַרפליכטנד פאַר די אַסאָסיאיישאָן. דער פּרעזידענט מוז זאָפאַרט אויספירן די באַשלוסן פון דעם פאַרוואַלטונגס־ראָט, די באַשלוסן נעמלעך, וועלכע ער קריגט דעם באַפעל אויסצופירן, ווייטער האָט דער פּרעזידענט קיין פאַררעכט ניט אין פאַרוואַלטונגס־ראָט.

שאץ־מייסטער.

19. דער שאץ־מייסטער מוז אריינלייגן ביי דעם סעקרעטאר פון דער אסאסיאיי־שאן אַ בירגשאפט פון $1000 און דער פארוואלטונגס־ראט האט צו באשטימען, אויב די בירגשאפט איז אַ זיכערע. דער שאץ־מייסטער האט צו איבערוואכן די בארע אויי־נאמען און אויסגאבן פון דער קאסע, און מוז באזונדערס דערויף אכטונג געבן, אז דער קאסיירער זאל קיין מאל ניט האבן אין דער קאסע מער ווי אזא סומע, פאר וועלכע ער האט געשטעלט בירגערשאפט. די געלדער וואס איבערשטייגן דיזע סומע האט דער שאץ־מייסטער צוצונעמען אונטער זיין אפאכט.

ארטיקל 4.

באאמטע.

20. הויפט־רעדאקטאר.

דער הויפט־רעדאקטאר וועלט ווערט געווייולט ביי דער יאנואר פארזאמלונג, דורך שטימ־צעטל און דורך אן אבסאלוטע מאיאריטעט, און די צייט, אויף ווי לאנג ער וועלט אנגעשטעלט, ווערט אויך באשטימט די ענעראל־פארזאמלונג.

דער הויפט־רעדאקטאר וועלט אלע מאל אין דער יאנואר פארזאמלונג געווייולט אויף העכסטנס איין יאר. ער האט דיסציפלינארישע געוואלט איבער די באאמטע פון דער געזעלשאפט, וואס זיינען אנגעשטעלט אין דער רעדאקציאן. ער האט זייער ארבעט צו פארטיילן און צו איבערוואכן. ער איז באזונדערס דאפיר פאראנטוואָרטלעך, אז די טעגליכע פון דער צייטונג זאל געפירט ווערן אין דעם זין, וואס איז באשריבן אין דער אויגליוטונג פון דיזן רעגלעמענט, און דאס זי זאל פארטרעטן די פלאשפארם פון די סאציאליסטישע ארבעטער פארטיי. דער הויפט־רעדאקטאר האט דאס רעכט אפ־צושאפן רעדאקציאנס באאמטע, ווען זיי פאלגן ניט וואס ער הייסט, אבער אין דעם פאל מוז ער די אנגעלעגנהייט זאפארט פארברענגן פאר דעם פארוואלטונגס־ראט. ער קען אויך אליין אננעמען מיטהעלפער אין דעם פאל, ווען אן דעם קען ארויסקומען שטערונגען אין דער רעדאקציאן; ער מוז אבער דעם פארוואלטונגס־ראט זאפארט דאס מיטטיילן, און דיזער מוז ערסט באשטעטיקן די אויסשטעלונג אדער אפשאפונג פון די מיטהעלפער.

געשעפטספירער (מענעדזשער).

21. דער געשעפטס־פירער ווערט אנגעשטעלט דורך דעם פובלישינג אסאסיאיישאן, און ער האט די גאנצע געשעפטלעכע אונטערנעמונג צו פירן, צו זיכערן און צו איבער־וואכן. ער איז פאראנטוואָרטלעך פאר די פינקטלעכע און ריכטיקע בוכפירונג און פאר האט צו באזארגן די אבשליסונג און פארפאסונג פון די בילאנצן. די אדווער־טייזמענטס שטייגן אונטער זיין ספעציעלע פירונג, און ער האט דערויף אכטונג צו געבן, אז עס זאלן ניט אריינגענומען ווערן קיין אוממאראלישע אדווערטייזמענט אדער אזעלכע, וואס קענען זיין שעדלעך פאר דעם פובליקום. וועגן עס איז אים אין אזא זאך אַ צווייפל, מוז ער דאס פארלייגן פאר דעם פארוואלטונגס־ראט. באאמטע אויסער־האלב דער רעדאקציאן שטייגן אונטער זיין באפעל. ער איז דאפיר פאראנט־וואָרטלעך, אז די באשלוסן פון פארוואלטונגס־ראט, וועלכע געהערן צו אים אויסצו־פירן און ווערן אים שריפטלעך מיטגעטיילט, זאלן ריכטיק אויסגעפירט ווערן. דער

געשעפטספירער האָט אויפצולייגן ביז דעם שאַץ־מויסטער אַ קאַציאָן פון 500$ און דער פאַרוואַלטונגס־ראַט האָט צו באַשטימען, אויב די געגענע קאַציאָן איז אַ זיכערע.

ארטיקל 5.

פינאַנצן.

22. דאָס קאַפּיטאַל וואָס איז אויפגעצאָלט געוואָרן פון די מיטגלידער פון די פובלישינג אַסאָסיאיישאָן איז אַריינגעלייגט אין די זאַכן, וואָס געפינען זיך אין געשעפט. יעדעס מיטגליד פון דער אַסאָסיאיישאָן האָט אַ גלייכן חלק אין דעם ווערט פון די אַלע זאַכן; זיין חלק קען אָבער נית איבערגיין צו אַן אַנדערע פערזאָן אָן ער קען נאָר האָבן אַ דעה דערויף נאָך די באַשטימונגען פון דיזן רעגלעמענט. דער פאַרוואַלטונגס־ראַט איז פארפליכטעט אַכטונג צו געבן, אַז די אויסגאָבן פון געשעפט זאָלן נית איבערשטייגן די אויפקונפטע, און דעריבער מוזן זיי די אויסגאָבן פאַר־קלענערן, וועו די אויפקונפטע פאַדערן דאָס. וועו עס איז נייטיק צו מאַכן מער אויס־גאָבן צור ערהאַלטונג פון געשעפט, מוז דער פאַרוואַלטונגס־ראַט באַצייכנען מעלדן וועגן דעם דער ענעראַל פאַרזאַמלונג אָן מאַכן פאַרשלעגע וויי צו שאַפן די מער־אויסגאָבן.

23. נאָך אָפּלויף פון פינאַנץ־יאָר, דאָס הייסט אים יאַנואַר פון יעדן יאָר, האָט דער פאַרוואַלטונגס־ראַט צו מעלדן דער פאַרזאַמלונג אַלע אויפצלחייטן וועגן דעם אָפּ־שלום פון דעם געשעפט.

24. נייז צענטל פון דעם יערלעכן ריוח פונעם געשעפט זאָלן פאַרוועגדט ווערן צו בילדן אַ רעזערווע פאָנד.

איין צענטל זאָל אין יולי פון יעדן יאָר אויסגעשיילט ווערן אויף גלייכע חלקים צו די מיטגלידער, ווי באַלד די ענעראַל־פאַרזאַמלונג פון יולי באַשליסט נית אַנדערס.

25. אַ רעזערוע־פאָנד ווערט געבילדעט, אַחוץ פון דעם ריוח פון געשעפט, וועו עס איז דאָ אַזעלבער (פאַר 24.), אויך פון פאַרקויף פון שערס צו מיטגלידער און דורך פריוויליקע בייטרעגע פון מיטגלידער און פון אַנדערע פערזאָנען.

דער רעזערוו־פאָנד מעג נאָר פאַרוועגדט ווערן נאָך די באַשליסע פון די ענע־ראַל־פאַרזאַמלונג און נאָר אויף פאָלגנדע זאַכן:

1. צו פאַרבעסערונג און פאַרגרעסערונג פון דעם געשעפט.
2. צו אָפּצאָלונג פון קאָנטראַהירעגדע חובות.
3. צו אויסגלייזונג פון שערס.
4. צו ווייטערע אַרויסגאָבע פון סאָציאַליסטישע ליטעראַטור.
5. צו באַאַרגונג פון דעם צוועק פון די אַסאָסיאיישאָן.

ארטיקל 6.

שלום באַשטימונגען.

26. דער אַרגאָן פון די אַסאָסיאיישאָן איז די „אַרבייטער צייטונג", אין וועלכע אַלע באַקאַנטמאַכונגען מוזן געדרוקט ווערן. אפענדערונגען פון די סטאַטוטן קענען נאָר באַשלאָסן ווערן אויף אויסערגעווייגלעכע ענעראַל־פאַרזאַמלונגען, וועלכע ווערן בארופן אויסדריקלעך צו דעם צוועק און ווערן 3 מאָל באַקאַנט געמאַכט אין די צוי־

טונג. ביי אזעלכע געגעראלי־פארזאמלונגען מוזן אנווועזנד זיין וויניקסטנס א דריטל פון אלע מיטגלידער און וויניקסטנס צוויי דריטל פון די אנווועזנדע מוזן שטימען פאר די פארגעכומענע אפענדערונגען. די אויבציקע אויסנאמע דערפון מאכן די פאר. 24 און 25 (וועגן אויסגאבן פון דעם ריוח און פון רעזערוו פאנד). דיזע פארגאג־ראפן קענען ניט געענדערט ווערן אזוי לאנג עס געפינען זיך נאך 5 אנווועזנדע מיט־גלידער וואס שטימען, אז זיי זאלן בליבן ווי זיי זיינען.

שלום פון די סטאטוטן.

ערקלערונג צו פארארגראפן 24 און 25. —

ווי מען קען זען אויס דיזע פארארגראפן מוזן ניין צענטל פון דעם ריוח אויס־געגעבן ווערן פאר די ציוטונג אדער פאר וויוויטערע אגיטאציאן. צו באשטימען אין די סטאטוטן, אז דאס איבעריקע צענטל זאל אויך צו דיזע צוועקן אויסגעגעבן ווערן, ערלויבט דאס געזעץ פון לאנד ניט. די געגעראל־פארזאמלונג מעג אבער באשטימען, אז דאס איבעריקע צענטל זאל אויך אויסגעגעבן ווערן פאר די ציוטונג און פאר די אגיטאציאן, און אזוי טוט מען געווייגלעך אין אלע אזעלכע פרינציפיעלע אונטער־נעמונגען.

TABLE OF CONTENTS:

PREFACE

DR. J. SHATZKY: J. L. Cahan (In Memoriam)

J. LIPSCHITZ: An Unsuccessful Attempt of a Mass Immigration to the United States.

B. STEINBERG: History of Agrarization of Jews in the United States (up to 1880)

M. UNGER: S. Berman and his Project of Colonization of Jews in the United States.

L. SILVER: A History of Jews in Albany, N. Y.

DR. HERMAN FRANK: Jewish Demography in United States (Problems, Methods and Results).

M. BERGER (Mexico): Letters of a Marrano (1595).

L. LEHRER: Intelligence of American-Jewish Children.

E. SHULMAN: Jewish Popular Romances in America.

DR. A. MUKDONI: Jewish Drama of the Immigrants.

M. STARKMAN: The Memoirs of the Sarahsons (A Contribution to the History of the Yiddish Press in America).

J. MARK: English Element in the Yiddish Language.

S. NIGER: Letters of Yehoash.

M. S—n: The Constitution of the "Arbeiter Zeitung" (1890).

Copyright by
YWO AMOPTEIL
New York, 1938

Printed in U. S. A.

ANNUAL

of the

AMERICAN BRANCH

of the

Yiddish Scientific Institute

Edited by:

JACOB SHATZKY, Ph. D.
ALEXANDER MUKDONI, Ph. D.

VOLUME ONE

1938
YIDDISH SCIENTIFIC INSTITUTE
1133 Broadway
New York City